

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

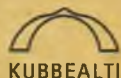
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sâmiha Ayverdi

Boğaziçi'nde Târih

SÂMİHA AYVERDİ KÜLLİYÂTI

14

8. BASKI

14

Sevniha Şynerdi

Boğaziçi'nde Tarih

Kubbealtı Neşriyatı No: 97

1. Baskı: 1966

2. Baskı: 1968

.....

8. Baskı: 2013-Ocak

ISBN: 978 – 975 – 7663 – 88 – 1

© Bu kitapta yayımlanan yazıların bütün hakları Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı'na âittir. Tamamı ya da bir bölümü izin alınmadan, fotokopi dâhil, optik, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

Yayına Hazırlayan: Aysel Yüksel
Kapak-İç Resimler: İ. Aydın Yüksel

Kapak Uygulama : Burcu Kayalar
Kitap Tasarımı : Kubbealtı

İsteme adresi: Kubbealtı İktisâdî İşletmesi
Peykhâne Sokağı No: 3 34122 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 0212 516 23 56 – 516 63 87
Faks: 0212 638 02 72

info@kubbealti.org.tr
www.kubbealti.org.tr

Baskı: Özal Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş, Kâzım Dinçol Sitesi 81/39
Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 565 25 99

Sâmiha Ayverdi

Boğaziçi'nde Târih

İçindekiler

Önsöz	7
Takdim	9
Boğaz'a Açılmadan	11
Mehemmed Bin Murad Han	13
Saâdetli Şehir	32
Vakıf Müessesesine Kısa Bir Bakış	37
Halk-ı Cedid	46
Nehr-i Aziz	50
Boğaz'da Kürek	54
Boğaz'da Saltanat Kayıkları	71
Boğaz'a Doğru	92
Galata'dan Boğaz'a Doğru	98
Tophâne	112
Fındıklı	120
Cihangir	164
Dolmabahçe	170
Beşiktaş	173
Ortaköy	217
Arnavutköyü	240
Bebek	254
Rumelihisarı	270
Emirgân	282
İstinye	296
Yeniköy	299

Tarabya (Kefeliköyü, Kireçburnu)	316
Büyükdere	335
Sarıyer	342
Yenimahalle	345
Rumelikavağı	350
Anadolukavağı	365
Beykoz	371
Paşabahçe	390
Çubuklu	396
Kanlıca	398
Anadoluhisarı	406
Kandilli	418
Vaniköyü	425
Çengelköyü	429
Beylerbeyi	435
Kuzguncuk	458
Üsküdar	463
Özel İsimler Dizini	484
Seçme Terimler, Konular ve Kavramlar Dizini	507
Bibliyografya	528

Önsöz

Bu kitap, bir Boğaziçi târihi değildir. Belki Türk idâre ve târihindeki Boğaziçi'nin hâfızasından alınmış bâzı çizgilerden ibârettir.

Yazılmasını zorlayan sebepte ise, bir yandan târihî kaynaklar ile arşivlerde, edebî eserlerle risâle ve mecmualarda birikip kalmış vesîkaları, bir yandan da XIX. asır sonu ile XX. asır başı Boğaziçisi'nin an'ane ve âdetleri içinde doğup büyümüş kimseleri berâberce konuşturmak endîşesi hâkimdir. Belki bu sûretle, kitâbî ve şifâhî bu iki şâhidin müşterek dili ile, Boğaz'ın geçmiş zamanları ve anlı şanlı mâcerâsı üstünde bir cev lâ n yapabilmek mümkün olur.

İstanbul ağacının ince bir kolu, nârin bir sürgünü olan Boğaziçi dalının beş asırdır eteğimize düşen târihî bereketi ile edebî mahsûlünden, tatlı-acı bir tadımlık lezzet bulup, bu çeşniyi de geçmişin bir armağanı olarak geleceğe bırakabilmek, bizim için ödenmez bir borcun ve mesut bir vazîfenin ta kendisidir.

Sâmiha Ayverdi

Takdim

İstanbul bir imparatorluk başkenti. Roma'nın, Bizans'ın ama özellikle de Osmanlı'nın en usta san'atçılarının eserlerini meydana koydukları bir sahne. Değişen zamanlarda, değişen isimlerde değişmeyen mekân İstanbul. Roma'ya rakip olarak ortaya çıkmış, batı medeniyetinin doğudaki mümessili olarak suyun başına gelmiş, kurulmuş. Daha kuruluşunda bir su şehri, bir su medeniyeti olacağı belli.

Osmanlı, fetihten sonra hamamlarıyla, çeşmeleriyle, sebilleri, şadırvanları, selsebilleriyle İstanbul'u canlılık ve dirilik kaynağı olan suyla bezemiş, suyla beslemiş, suyla güzelleştirmiş. Osmanlılar zaman geçtikçe Sarayburnu'ndan, Üsküdar'dan, Galata'dan, Eyüp'ten deniz suyunu seyretmekten biraz sıkılmış, İstanbul'un tatlı sularının keyfini çıkarmaya başlamış. Kâğıthâne'de Sâdâbâd'ın, Anadolu Hisarı'nda Göksu'nun ve onun hemen yanı başında Küçüksu'nun seyrine dalmış. *"Muntazır teşrîfine hazır kayık / İnce yaşamakla bu cuma seyre çık"* diye sevgiliye dileklerde bulunmuş.

Su-i Kâğıthâne'de Mecnun misâli çağlayanlarla berâber çağlamış, gidip Göksu'ya bir âlem-i âb eylemiş. Küçüksu'da gördüğü, gözlerinden bildiği yavuk-

lularının muhabbetlerini inkâr etmemiş.

Ne zaman ki Patrona Halil İsyâm'yla Sâdâbad faslı bitmiş, işte o zaman Boğaziçi'nin şen gönüller yatağı olma dönemi başlamış. İstanbul konaklarının o haşmetli berhânelerinin yanında Boğaziçi'nin kıyısında, leb-i deryâsında sâhilhâneler arz-ı endam etmeye başlamış. Bostancıbaşılar şehirden uzaktaki bu yalıların defterlerini tutmaya başlamışlar. Yalılarla berâber câmiler, çeşmeler, tekkeler, türbeler, kahveler bir-biri ardı sıra belirmeye başlamış. Vakur bir çınarın etrâfında Boğaziçi'nin güzelim köyleri, şirin kasabacıklar hâlinde bir bir peşi sıra dizilmiş. Sonra kasırlar, sâhilsaraylarla Boğaziçi âbad olmuş.

Dersaâdet'in mesut insanları, o çelebi İstanbul beyefendileri, hepsi birer edep ve mârifet sâhibi hanımefendileri "*Kokafes nağmesini nağme-i peyderpeye gel / Râyegân dinleyelim bülbülü İstinye'ye gel*" demişler. Berâberce mehtâba çıkıp mehtap uyanmasın diye kürekleri bile âheste çekmişler. Bülbüllerle nazîre yaparcasına gazelhânlar muhayyer makâmında; "*Yine bir elif çekti sîneme cânân bu gece*" diye seslenmişler. Sonra devir değişmiş düşman kavî, tâli zebun olmuş, muhâceretler başlamış, İstanbullular Boğaziçi'nde pek meyus, pek mazlum, pek mahzun kalmış.

Efendim bütün bu dönemleri bu Nehr-i Azîz'in hikâyesini, târihini biz kırık dökük, yarım yamalak, kulaktan dolma duyup, dinledik. Şimdi bir de bizâtihi yaşamış, ayne'l-yakîn bilmiş gerçek bir Osmanlı Hanımefendisi'nden, kıymetli bir tâarihçiden, bir gönül insanının kaleminden okuyalım.

İsterseniz biz haddimizi bilerek meydanı ve kalemi erbâbına bırakalım. İşte Boğaziçi, işte "Boğaziçi'nde Târih"...

Halûk Dursun

Boğaz'a Açılmadan

Boğaziçi... diyoruz. Acaba Boğaz'ı İstanbul'dan ayırmak mümkün mü? Hattâ Boğaziçi köyleri arasına hudut çizip, her birini ayrı bir isme ayrı bir cisme mâletmek bile müşkül, belki de muhal¹! Zîra, kaşı gözü eli kolu ve nazlı endâmının² bütünlüğü içinde dilberliğine doyamadığımız bir güzele bakar gibi, İstanbul'un latif kâmetinin³ devâmı olan Boğaz'ı da, aynı coğrafyanın birliği ve yekpâreliği içinde seyretmek gerek...

Şu halde Galata'dan bu su cennetine doğru yola çıkarken, şöyle bir dönüp arkamıza bakmadan, İstanbul ufuklarında bir seyre ve seyrâna⁴ çıkmadan, nereye, nasıl gidebiliriz?

O İstanbul ki henüz Bizans adını taşıırken ve Bizans, henüz Roma'nın mîrasçılığını iliklerinde kemiklerinde duyarken, hemen bütün arz-ı meskûnun⁵ ihtirâsını⁶ ve iştihâsını⁷ üstüne çeken bir belde idi. Ama

¹ Muhal: Gerçekleşmesi mümkün olmayan, imkânsız.

² Endam: Boy bos.

³ Kâmet: Boy.

⁴ Seyran: Gezip dolaşma.

⁵ Arz-ı meskûn: Eskiden dünyânın insanlar tarafından yerleşilip oturulan kısmı.

⁶ İhtiras: Çok şiddetli arzu.

⁷ İştihâ: Arzu, istek.

bu belde, asırlardır karşı koyduğu tehlikeler arasında, en ziyâde, 857 sene sürececek bir müslüman rüyâsının vuslat deminden¹ korkuyordu.

Korktuğunun başına geleceğini de bilmez sayılmazdı.

Zîra şark Hıristiyanlığının bu en mâmur² ve medenî şehrini, bir yandan zamânın hükmü, hoyrat³ elleriyle hırpalarken, bir yandan da haçlı ordularının kanlı ve zâlim pençeleri yakıp yağmalayarak perîşan ettikten sonra, târihin bu kocamış imparatorluğu için de artık can çekişmekten başka yapacak iş kalmamıştı. Zavallı köhne imparatorluk her ne kadar ecel gününü uzatmak çârelerine başvursa da, artık salip ehli⁴ olarak uykuya varıp tevhit ehli⁵ olarak uyanacağı gün uzak sayılmazdı.

¹ Vuslat demi: Kavuşma zamânı.

² Mâmur: Gelişip güzelleşmiş, bayındır duruma gelmiş; bakımlı.

³ Hoyrat: Haşin, kaba.

⁴ Salip ehli: Hıristiyanlar (Haçlılar).

⁵ Tevhit ehli: Allâh'ın birliğine inananlar, müslümanlar.

Mehemmed Bin Murad Han

İstanbul ile Boğaz'ı dahi ayrılmaz bir bütün olarak gören biz, nasıl olur da, kudretine dağlar dayanamayan Mehemmed Bin Murad Han gibi fethettiği şehirden ve bu şehri, ona yeni bir ruh, yeni bir terkip¹, yeni bir îman getiren fâtihinden ayırabiliriz? O Fâtih ki, zaman içinde ve târih sahnesinde isimleri ebedîleşmiş ululardan, insanlık âleminin ölmezlerindendir.

Oğuz boylarının jenlerini² tâ Ortaasya'dan sürükleyip getirmiş bu Kayıhanlı delikanlısı, cetlerinin yâdigârı olan cihangirlik³ san'atını, bu ata mîrâsını, dehâsıyla ve zekâsıyla bileye bileye zenginleştirip henüz târihî şahsiyetini yapmadan evvel küçük bir şehzâde idi.

Bu Göktürk bereketini, Karakeçili aşîretinin bu ele avuca sığmaz çocuğunu, insanlığın müşterek malı hâline koyan yardımcı âmiller⁴ acaba nelerdir, diyecek olursak, ilk adımda karşımıza babası Murad Han çıkar. Tahtının üstünde bir vazîfe mahkûmu çâresizliği ile oturan bu şâir kişi, bu ilim, irfan ve hikmet

¹ Terkip: Birleşim; sentez.

² Jen: Gen.

³ Cihangirlik: Dünyâyı zaptetme, hükmü altına alma durumu.

⁴ Âmil: Etken.

sevdâlısı hükümdar, şüphe yok ki genç oğlunun yetişmesine sarfedilen enerjinin merkezi ve dimâğı¹ mesâbesindedir². En isâbetli hareketi de, küçük şehzâdenin terbiye ve tahsîlini üstlerine ısmarladığı mes'ul³ heyetin başına, Molla Gürânî ve Molla Hüsrev gibi iki dev şahsiyeti getirmiş olmasıdır. O Molla Gürânî ki, Murad Han gibi, şehzâdesi genç Mehmed de değerini bilmiş, kudretinin son derecesine varmış bir cihangir olduğu zamanda dahi nerede görse elini öpmüş ve sonuna kadar da hoca talebe statüsünü muhâfaza ederek, kendisini bütün unvan ve sıfatlardan tenzih edip⁴, sâdece: Mehmed! diye çağırmasını istemiştir. Ve o Molla Hüsrev ki, büyük hükümdar, tıpkı şehzâdelik devrinde olduğu gibi, câmide dahi olsa bu ilim otoritesi içeri girince ayağa kalkmış ve "zamânın imâm-ı âzamı" diye her fırsatta senâ etmiş⁵, saygıda kusur eylememiştir.

İkinci Sultan Mehmed'in hocalarına gösterdiği hürmet, itâat, inkıyat⁶, târihin hoca-hükümdar münâsebetlerinde rastlanan misâllerin en şâhâne örneklerini dahi gölgede bırakacak kadar muhteşemdir.

Türk an'anesinde hocaya hürmet, âdeta bir ibâdet saygısı ile at başı giden geleneklerdendir. Öyle ki, Ortaasya'da "ata, hakîm⁷" diye yere göğe konmayan hoca, Selçuklularda atabek olmuş; Osmanlı Türklerinde ise hoca söylenişi ile asırlar boyu, sevgi ve saygı tahdında saltanat sürmüştür.

Türklerde hoca-talebe bağının topla tüfekte yıkıl-

¹ Dimağ: Beyin.

² Mesâbe: Değer.

³ Mes'ul: Sorumlu.

⁴ Tenzih etmek: Kusur ve günahlardan temizlemek, temiz olduğunu söylemek, soyutlamak.

⁵ Senâ etmek: Övmek, medhetmek.

⁶ İnkıyat: Boyun eğme, baş eğme, itâat etme.

⁷ Hakîm: Bilge.

maz bir metânet¹ göstermesi belki de fikir ve ruh terbiyesinin temel taşlarından biridir. Hoca attâ, talebesi etrâfında medreseye gidişler, hoca tahtırevanda yine talebesi etrâfında mektepten dönüşler, hep kütlenin iliğine kemiğine işlemiş hoca sevgisinin bu gün da-hi hâfizalarda saklı hâtıra ve gerçekleri arasındadır.

İşte Murad Han, tahtını ve saltanatını on iki yaşındaki oğluna bırakıp, bir kenara çekildiği zaman, idâreyi de, genç ve toy şehzâdeyi de hakîkatte bu hay-siyetli ilim ve devlet adamlarının kifâyetli² ve dirâyet-li³ ellerine teslim etmişti.

*

Genç Mehmed Çelebi, babasının yeniden tahtına dönmeye mecbur olması üzerine başlayan ikinci şeh-zâdelik devresinde, her biri zirve adam olan bu ilim devlerinin bilgi lavlarını içe içe kendi de bir yanardağ hâline gelmiş bulunuyordu. Onun için de, son ve kat'î olarak Osmanlı tahtına oturduğu zaman sâdece bir hükümdar olmayacak, başına ilmin, irfânın, san'atın, hak ve âdaletin de tâcını giyecekti.

Mehmed Çelebi, Manisa Sarayı'nın çatısı altına toplanmış kalabalık ve üstün bir hoca kadrosundan, Arapça ve Farsçayı ana dili gibi öğrenmiş, Latince, Yunanca ve Sırpçaya çalışmış, İslâm hukûku ve tasavvuf felsefesiyle dîvan edebiyâtını at başı yürütecek bir kudret göstermiştir.

Büyük asker, edip, fikir adamı olarak yetişen büyük işlerin bu büyük adamı, san'atla aşkı kudretine maya olarak çalmakla köpürdükçe köpürmüş, coştukça coşmuş, cetlerinden⁴ gelen hıza, fikir ve duygu zenginliğini de katarak nihâyet dünyâya taşımıştır.

¹ Metânet: Sağlamlık, dayanıklılık.

² Kifâyetli: Yeter güç ve ehliyetle sâhip, yeterli.

³ Dirâyetli: Yetenekli, muktedir.

⁴ Cet (Ced): Babanın veya annenin babası, büyükbaba, dede, ata.

Genç şehzâdenin çok iyi bildiği gerçek şu idi: Ancak hocaya, dolayısıyla ilme verdiği değer ölçüsünde, bir devletin kılıç kadar kaleme de dayanan askerî, siyâsî ve fikrî zaferlerini hazırlayacak tezgâh işleyebilirdi. Zîra devletlerini ilim ve tefekkür gücü ile sağlama almamış olan cihangirlerin fütûhat¹ ve zaferleri, ruhsuz bir ceset gibi çürüyüp tefessüh etmeye² mahkûmdu. Târih, bu çeşit zaferlerin yıkıcı bir sel gibi gelip geçtiğine, misaller vermeye usanmayan bir şâhit değil mi idi?

*

Şâir ve âlim bir babanın, bilgi ve irfâna kol kanat açmış uyanık ve şuurlu bir hânedânın, ilimle cihat³ rûhunu birleştirmiş bu büyük evlâdı, yaptığıнын ve yapmak istediğinin şuûruna varmış güçlü bir devlet reisi olarak yetişip Osmanlı tahtına oturduğu zaman da yine etrâfında, devlet otoritesinin politika ahlâkını kuran ve kontrol altında tutan âlimlerden mürekkep bir müşâvir⁴ kuvvet dayanağı bulunuyordu.

Alparslan da dâhil, büyük Türk hükümdarlarını tahta hazırlayan fikir ve ruh işçilerinin o serdengeçti himmetleri⁵ ve celâdetli⁶ gayretleri, Türk târihinin büyük tâlihi olmuştur. Zîra dîni dinar⁷ ile değişmeyen bu gözleri pek ferâgatli insanlar, bağlı bulundukları prensiplerin müdâfaasını îmanlarının îcâbı bildiklerinden, pâdişahlık makâmına karşı gösterdikleri medenî cesâretle, devlet idâresinde devamlı bir muvâzene⁸ unsuru olmuşlardır. Böylece de, kendi prensiple-

¹ Fütûhat: Fetihler, zaferler.

² Tefessüh etme: Bozulma.

³ Cihat (Cihad): İslâm nizâmını yer yüzünde hâkim kılma ve bu nizâmı savunma maksadıyla din uğrunda ve Hak yolunda yapılan savaş.

⁴ Müşâvir: Bilgisinden ve görüşlerinden faydalanılan görevli, danışman.

⁵ Himmet: Çalışma, gayret, emek; yardım.

⁶ Celâdetli: Şuurlu bir cesârete sâhip olan, yürekli, yiğit.

⁷ Dinar: Altın liranın dörtte bir değerinde olan eski bir para.

⁸ Muvâzene: Denge.

rinin sağlam ölçüleriyle bir nîrengi¹ noktası teşkil ederek, dâima hakkı ve adâleti göstermiş; müdâfaasını eylemiş hattâ sırasında kavgasını etmişlerdir. Zîra ne dünyânın nîmetinden şâd² ne de yokluğundan nâşâd³ oldukları için kimseden çekinmemiş ve kendilerini de kimseye borçlu ve zebun⁴ hissetmemekle hürriyetlerini kimseye satmamışlardır.

Genç şehzâdeyi çocuk yaşından îtibâren kuşatan bu ilim, irfan, hikmet ve san'at erbâbı hoca-musâhip⁵ kadrosu da, bir yandan onun siyâsî, askerî, fikrî ve edebî formasyonunu geliştirirken, bir yandan da coşkun ve aşkın mizâcının bir tefrih⁶ devresinde demlenip döl verecek olgunluğa gelmesine hizmet ediyorlardı.

Genç Mehmed Çelebi, bu şartlar altında yetişerek Osmanlı tahtına oturdu ve yine bu şartlarda kılıcı eline aldı.

Bilindiği gibi, Müslümanlıkta cihat, bir saldırganlık, bir imhâ ve istîlâ olmayıp, prensip yolunda son baş vurulan çâre olduğuna göre gâyenin barış yoluyla elde edilemediği zamanlar, bekâ⁷ ve devam kânûnu, mücâhede⁸ zarûrî⁹ kılar. Ve artık bu noktada cihat, körü körüne bir vuruş ve kırmış değil, zarûrî hattâ mukaddes bir insanlık vazîfesidir. Nasıl ki organizmanın hayat ve devâmı, biyolojik bir savaş ve bir iç mücâdeleye bağlı ise, kütlelerin de sıhhat ve selâmeti, bu muvâzene ve

¹ Nîrengi: *mec.* Bir işin asıl ve önemli tarafı.

² Şâd: Sevinçli, memnun, mesrur.

³ Nâşad: Üzüntülü.

⁴ Zebun: Gücsüz, zayıf, âciz.

⁵ Musâhip: Büyük zatlara, özellikle pâdişahlara sohbet arkadaşı olan ve zaman zaman hoş fıkralar, hikâyeler anlatıp, latife ve nükteler yaparak hoşça vakit geçirmelerini sağlayan zekî, bilgili, görgülü, hoşsohbet kimse, nedim.

⁶ Tefrih: Kuluçka devri.

⁷ Bekâ: Ölmezlik, ebedîlik, devamlılık.

⁸ Mücâhede: Uğraşma, didinme, mücâdele etme.

⁹ Zarûrî: Zorunlu.

hijyeni temîne mâtufl¹ sebepleri hazırlamakla mümkündür.

*

Ne ki hükümdârın, etrâfını çevreleyen bu yardımcı ve yapıcılar kadrosunun merkez yerinde, gözünü genç hükümdâra dikmiş bir hocası daha vardı ki, halkın dilinde adı Ak Şeyh olan bu ergin adam, İkinci Sultan Mehmed'in mânevî yapısına el koymuş bir ulu kişi idi. Çünkü Akşemseddin için İkinci Sultan Mehmed bir şahıs değil bir semboldü. O, bir aksiyon adamı olan hükümdarda kütlenin temsîlî ifâdesini bularak, âlem halkına bu kanaldan çıkış yapılacağını biliyordu.

Ama keyfiyeti tabiat kânunları yönünden çözmek istersek görürüz ki ne Akşemseddin bir şahıstır, ne de Fâtih. Mürşit², zamânın ihtiyaç ve talebini, hayat ve bekâ şartlarını, çekirdek olarak bilkuvve³ hâmil⁴ bulunan üstün prensip, mürit⁵ de ondan devraldığı emâneti kendi varlığında geliştirerek cemiyete ayniyat⁶ hâlinde iâde eden ve fikri fiile çeviren aktif ve tamamlayıcı elemandır.

Manisa Sarayı'nda, etrâfı âlimler, şâirler ve san'atkârlar ile çevrili olarak yetişen genç pâdişah bir yandan da içinde haşır neşir olduğu tasavvuf terbiyesi ile kendi imkân kaynaklarını dürtüp uyandırarak, madde ile mânâyı at başı kütle hizmetine koşmuş bulunuyordu.

Yalnız ona değil, Osman Gâzi'den başlayarak,

¹ Mâtuf: Yönelik.

² Mürşit: *Tasavvuf*. Hak ve hakikate erişme yolunda müritlerine örnek olan ve onları irşad eden, rehberlik eden kimse, şeyh.

³ Bilkuve: Düşünce ve fikir hâlinde, iş haline geçmeden, fiil durumuna gelmeden.

⁴ Hâmil: Sâhip olma; taşıma.

⁵ Mürit: Tarikata girip bir mürşide bağlanan kimse.

⁶ Ayniyat: Gözle görülür, elle tutulur, maddî nesneler; maddî varlıklar.

gerek hükümdarlara gerek halka hamle ve hayat kaynağı olmuş bulunan tasavvuf rûhu, hemen kütlenin bütününde yüksek değerler iştîyâkı¹, şuurlu bir heyecan, cihat ve gazâ² şevki olup cemiyetin kültür ve irfan seviyesini ayarlamıştı. Böylece de bu terbiye san'atta, zevkte, ahlâk, inanış ve davranışta, hulâsa ferdî ve içtimâî³ hayâtın içinde ve dışında sârî⁴ ve cârî⁵ bir îman hâline gelerek yapıcı ve yaratıcı bir karakter taşımakta bulunmuştu.

Kuruluş ve yükseliş devirlerinin hamlecisi ve mücâhit⁶ rûhunu idâre eden erler⁷, erenler⁸, alpler⁹, ahiler¹⁰ Küçük Asya topraklarında kök salan Müslüman-Türk dinamizmini ateşleyip, devleti ve cemiyeti fütûhat ve medeniyet ufuklarına sürmüş ve sürmekte bulunmuştu.

Ne ki, bu yaygın ve hâkim îman, gelecek asırların istîlâ hareketlerinde idâreleri altına aldıkları topluluklara hâmî¹¹ ve efendi millet karakteri bağışlamış bulunduğundan Türk patronajı¹² bir vahşet ve dehşet olmayıp, adâletin, insaf ve şefkatin ta kendisi olmuştu.

Hattâ Osmanlı fütûhâtı, içtimâî ve iktisâdî tazyik altında bunalmış ve bilhassa Bizans idâresinin bitip

¹ İştîyak: Büyük arzu duyma, özleme, özleyiş.

² Gazâ: İslâm dîni uğruna yapılan savaş, cihat.

³ İçtimâî: Sosyal.

⁴ Sârî: Birinden diğerine geçen, yayılan, sirâyet eden, nüfuz eden, bulaşıcı.

⁵ Cârî: Yürürlükte olan, geçerli.

⁶ Mücâhit: Allah yolunda, din, vatan ve millet uğrunda savaşan.

⁷ Er: *tasavvuf*. Velî, ermiş, Allâh'a mânen yakın olan kimse.

⁸ Eren: Ermiş, velî, evliyâ.

⁹ Alp: Kahraman, cesur, bahadır kimse. Eski Türklerde ancak büyük cesâret isteyen işleri başaran han ve beyin etrâfında seçkin bir zümre teşkil eden kahramanlardan her biri.

¹⁰ Ahi: Anadolu'da XIII. yüzyılda görülmeye başlayan ve hızla gelişen, amacı insânî hasletleri geliştirerek cemiyete yayma, sosyal düzeni kurma ve yardımlaşma olan büyük bir teşkilâta mensup kimse.

¹¹ Hâmî: Koruyan, koruyucu.

¹² Patronaj: Koruyuculuk, vesâyet, patronluk.

tükenmez mecbûriyetlerinden Türklere sığınmakta hayat ve bekâlarının temînâtını¹ bulmuş kavimlere bir kurtuluş kapısı olmuştu.

Daha Orhan Bey zamânında, iflâs hâlinde olan Bizans mâliyesi yüzünden Anadolu tekfurları² muayyen³ âidatlarını alamaz olduktan başka, üstelik imparatora vergi vermekle de mükellef tutulmuşlardı. Pek tabiî ki nizâmın bu yerinden oynayışı, zâten tahammül edilmez bir vergi mecbûriyeti altında ezilen halkı büsbütün perîşan etmişti. Tekfurların ise merkez ile gitgide araları açılır olduğundan hemen de tam bir istiklâl hâlinde bulunuyor ve keyiflerince halkı ezecek bir kontrolsüzlük içinde saltanat sürüyorlardı.

Ama Selçuklu ve İlhanlı inkırâzından⁴ sonra Osmanlı Beyliği ile tekfurların siyâsî ve askerî temasları, bu feodal Rum beyliklerinin rahatını kaçırmış bulunuyordu. Zîra Türklüğü tek merkez etrâfında toplamayı planlamış olan Osmanlı idârecileri, hudutlarını esnetirken, hem etraflarına, hem de Rumeli'ye doğru yayılmaya mecbur görünüyorlardı. Nitekim hudut hududa oldukları Rum tekfurları ile yaka yakaya cenk edip, İnegöl, Karacahisar, Yarhisar, Bilecik, Kestel, Koçhisar, Geyve ve Lefke gibi nice ülkeler birer birer Türklerin eteğine düşerek Türk vatanı hâline gelivermişti.

Sûratle toprak kazanan Osman ve Orhan Beyler, nihâyet doğrudan doğruya Bizans'la da temâsa geçtiler ve günün birinde, Orhan Bey'in bizzat kumanda ettiği Türk ordusu, Bizans ordusuyla Maltepe'de karşılaşınca yapılan savaş, İmparator Andronicos'un ya-

¹ Temînât: Güvence, garanti.

² Tekfur: Bizans İmparatorluğu'nda vâililik derecesindeki idâri hizmetlerde bulunanlara verilen isim.

³ Muayyen: Belli, belirli, kararlaştırılmış, sınırları belli edilmiş.

⁴ İnkırâz: Yok olma, son bulma, çöküş.

ralanması ve Bizans ordusunun hezîmetiyle¹ netîcelendi. Karşı tarafın sulh isteği ile Göztepe'de duran Osmanlı ordusu, imparatorun av köşkünde barışı imzâlayarak bir müddet için Bizans'a nefes alma imkânı vermiş oldu.

Türklerin bu süratli fütûhat ve istilâ hareketlerinde, şüphe yok ki Bizans'ın ağır hayat şartlarına karşılık, âdil ve insaflı idâreciliklerinin payı büyüktü.

Ekonomik düzenden ve dolayısıyla halkın sırtına yükletilen külfet² ve mecbûriyetlerden bahseden İbn-i Haldun'un, ağır vergilerin iş hayâtını körlettiği, mütedil³ bir verginin ise ticârî ve iktisâdî hayâta inkişaf⁴ ve cesâret verdiği, devletlerin topladıkları paranın tekrar halk tabakaları arasında tedâvül etmesine⁵ imkân hazırlanması îcap ettiği yollu nazariyesi, Osmanlı idâresinin mantıklı ve âdil devletçilik anlayışında da ifâde bulmuş bir realite idi. Onun için de Türk istilâ ve fütûhâtının kasırgası önünde sürüklenip tâbi⁶ millet hâline gelen kütleler, idâresi altına girdikleri devlete yardımcı olmakta kusur etmemişler, devletin de, bu yardım ile müşküllerini kolayladığı çok olmuştur.

*

Satih üstü⁷ bir görüşe nazaran, Bizans'ı yıkıp Kostantiniyye'yi ele geçirmek, İkinci Sultan Mehmed'in tek gâyesi idi.

Gerçi, memleketi ortasından ikiye bölen Bizans

¹ Hezimet: Bozgun, mağlûbiyet, yenilgi.

² Külfet: Büyük masraf yükü.

³ Mütedil: Ölçülü.

⁴ İnkişaf: Gelişme, açılma.

⁵ Tedâvül etmek: (Mal ve para için) Elden ele dolaşma, sirkülasyon.

⁶ Tâbi: Bağlı.

⁷ Satih üstü: Bir meselenin veya olayın sâdece dıştan görülen, derinlemesine bilinmeyen yönü, dış yüzü.

duvarını yıkmak, üç kıt'a üstüne taşmaya hazırlanan bir devletin siyâsî ve askerî hedefi olması tabîî hattâ zarûrî idi. Zîra tabiat ve coğrafya, bu şehri Osmanlı ülkelerine merkez yapmıştı. Kostantiniyye başka bir devletin elinde kaldıkça, Osmanlı İmparatorluğu garbın istilâsına açık bulunacak, Avrupa ile Asya arasındaki bağ ve alâka asla emniyete alınmayacaktı. Böylece de devlet, organik bir bütün olacağı yerde, gövdesi orta yerinden ikiye ayrılmış olarak her zaman parçalanma tehlikesine mâruz kalacaktı.

Anadolu Beylikleri'nin en çelimsiz ve en gösterişsizlerinden biri olan Osmanlı Beyliği, bir buçuk asır gibi kısa zamanda, Anadolu'nun bütün rakip devletlerini yıkarak Türk birliğini kurduktan sonra, dünyânın en haşmetli imparatorluğunun temellerini atmak savaşında zafere ulaşmak üzere idi. Fakat, kudretinin şuûruna varmış genç hükümdar için İstanbul'un fethi bir son değil, bir başlangıç demektir. Zîra o, zihninde ve eli altında işlenme gününü hâzır nâzır bekleyen şarkın tefekkür¹ zenginliği ile garbın maddecilik imkânlarını bir potada kaynatıp, dünya fikir ve medeniyetine yeni bir istikâmet çizmek istiyordu. Bu büyük iş de ancak onun gibi büyük adam kârı idi.

Edirne'de son ve kat'î olarak Osmanlı tahtına oturan Mehmed bin Murad Hân'ın gâyesi sarihti²: Evvelâ *Letüftahannel-Kostantiniyyete** hadîsi ile methedilen emîr olacak, sonra da garbın teslîsi³ karşısında şarkın tevhîdini⁴ getirip, pozitivist¹ tefekkürü spiritü-

¹ Tefekkür: Düşünme.

² Sarih: Açık, âşikâr.

* İstanbul elbet fethedilecektir.

³ Teslis: Hıristiyanlıkta Tanrı'nın üç unsurdan (baba, Hz. İsa ve Ruhü'l-Kudüs)ten meydana geldiğine inanma şeklindeki üçlü tanrı anlayışı, üçleme.

⁴ Tevhid (Tevhit): Allâh'ın birliğine inanmak, bir ve tek olduğunu kabul edip söylemek.

alist² düşünce ile karıştırarak dünyânın yüzünü güldürecek bir senteze yol açacaktı. Genç Fâtih'in gerçek savaşı bu hedefe idi. Sonuna kadar da bu olmakta devam etti.

Askerle berâber yaya olarak, geçit vermez, at sürülmez dağları aşarak göze aldığı Trabzon seferinin en meşakkatli bir ânında, Uzun Hasan'ın annesi Sâre Hâtun: "Pâdişâhım bir kaleye bu zahmet değer mi?" deyince pâdişah: "Vâlide, kastım kale fetheylemek değil, elimdeki seyf-i şerîatın³ hakkını vermektir," karşılığında bulunmuştu. Büyük hükümdarların "seyf-i şerîat" dediği, prensip adına girilmiş savaş demektir.

Onun için de Mehmed Bin Murad Hân'ın yapmak istediği prensip mücâdelesini ile at başı giden ilim rönasansı, medenî ve ileri görüşünün en ciddî ve o nispette şuurlu adımını teşkil eder.

Ortada bir hakikat varsa, bir zamanlar yeryüzünün fikir ve medeniyet târihine kible olmuş bulunan İslâm tefekkür ve medeniyetinin artık gözlerinde fer, dizlerinde derman kalmamış olduğu keyfiyeti idi. Şu halde bu aksak gidişi, zamânın gerçeklerine ayarlayarak yürütmeli, yerinde saymaktan ya da el yordamıyla adım atmaktan kurtarmalı idi. Hükümdârın bilgi ahlâkına dayanan geniş kültürünün hareket ve vusul⁴ noktası arasındaki kütleli gâye işte bu idi. O, şark dünyâsının kaybetmiş olduğu ilim haysiyetini iâde edecek, XV. asra kadar ileri geri zikzaklar çizerek is-

¹ Pozitivist: Sâdece tecrübelerimiz vâsıtasıyla kavrayabileceğimiz olayları, olguları ve olaylar arasındaki ilişkileri değerlendirmekle yetinip metafizik açıklamaları imkânsız gören felsefî görüşü benimseyen (kimse), olgucu.

² Spiritüalist: Allâh'ın varlığına ve insanda bedenden bağımsız olarak bir ruhun var olduğuna inanan, ahlâkî ve mânevî değerleri kabul edip savunan düşünce ekolünü benimseyen (kimse).

³ Seyf-i şeriat: Şeriatın kılıcı.

⁴ Vusul: Erişme, varma.

tiyklâlini ve liberal düşünüşünü elden çıkarmış olan ilme, yeniden serbest tefekkür kapılarını açıp, İslâmî kültürü, tekrar fikir pazarlarının elden ele geçen meta'ı¹ hâline koyacaktı.

İstanbul fâtîhi, muhakkak ki kendini aşmış bir insandı. Onun için de, zamânı geride bırakan müstesnâların şuurlu anlayışı ile kalemini de kılıcı kadar sıkı tutmasını biliyordu. Yine onun içindir ki, memleketini farklı medeniyetlerin irfan bereketleri ile âdeta biyolojik ve psikolojik bir terkîbe götürmek istiyordu. Yoksa, İkinci Sultan Mehmed, gelişigüzel bir cihangir olmuş olsaydı Sezar'lar, Cengiz'ler, Timur'lar gibi istîlâcılık şehvetinin² esîri düşüp dünyâyı kana boyar ve zaptettiği memleketlerde taş taş üstünde bırakmazdı. Halbuki, bu gün dahi dünyânın kavramaktan âciz bulunduğu medenî ve ileri bir anlayış ile, fethettiği ülkelerin değil yalnız halkına medeniyet ve san'at eserlerine dahi saygı göstermesi, şâhâne tutumunun başta gelen fazîletlerindendir³.

Avrupa, Bizans'ın Türkler tarafından fethi hâdisesi üstüne şom⁴ bir etiket vurmuştur. Halbuki garbın tüylerini ürperten bu fethin, vahşetle de zulümle de bir gûnâ⁵ alâkası olmamıştır.

Bir prensip adamı, bir idealist cihangir olan Memmed Bin Murad Hân'ın şefkat ve adâlet temellerine oturtulmuş hükümdarlık felsefesini, netîce îtibârıyla de siyâsî, askerî ve idârî ahlâkını anlayabilmek için, o devrin Ortaçağ idârecilerini göz önünde bulundurmak îcap eder. Her biri dünya târihinde bir yüz karası teşkil eden vahim⁶ ve kan dökücü hükümdarla-

¹ Meta: Mal.

² Şehvet: Ölçüyü aşan şiddetli arzu, şiddetli istek.

³ Fazîlet: Erdem.

⁴ Şom: Uğursuz.

⁵ Bir gûnâ: (Olumsuz cümlelerde) Hiçbir şekilde.

⁶ Vahim: Çok tehlikeli, tehlikeli sonuç doğuracak nitelikte olan.

rın, zevk için ön binlerce insanı kılıçtan geçirtmeleri, ziyâfet sofraları başında, esirlerini çengellere taktırmak, kazıklara oturtmak, kanlarını şaraplarına karıştırmak gibi sadizm örnekleri, o devrin askerlik ve siyâset ahlâkının esâsını teşkil etmekte bulunuyordu.

Yine aynı târihlerde, Akdeniz'in batı ucunda Verone Konsili'nin kurmuş olduğu engizisyon mahkemeleri, insanları fikirlerinden dolayı ateşte yakıp boğazlarına kurşun akıtırken, genç Fâtih, esirlerini satmamış, öldürmemiş, hattâ yaşadıkları topraklardan dahi sürmemişti. Üstelik, asırlardır Latin Avrupa'nın zorla kabul ettirmek istediği Katoliklikten nefret eden mağlûp Bizans halkına, Ortodoks mezhebine kuvvetle bağlı bir rûhânî olan Genadios'u patrik tâyin ederek bu âtîfeti¹ ile, fethettiği ülke ahâlisinin millî îmânını da kurtarmıştır.

Eğer garp âleminin damgaladığı gibi Fâtih, zâlim ve gaddar bir istîlâcı olsa idi, İspanyolların Endülüs'ten devraldıkları halk arasında tek müslüman bırakmamış olmaları gibi, bugün İstanbul şehrinde de tek hıristiyan nüfus kalmazdı.

Patrikhâne'ye âit imtiyazların² iâdesi, şehirden kaçmış olan Rumlardan bir kısmının geri gelmesiyle netîcelenmişti. Fakat avdet eden³ şehir halkı, daha ziyâde Çekmece, Silivri ve Tekirdağ sâhillerinde yerleştiler. Şehre, Ulahya'dan geniş ölçüde muhâcir getirilmişti. Bunlar Fener civârında iskân edilip bu semti işgal ettiler. Ulah⁴ göçmenler de Ortodoks mezhebini dendi ve ayrı ibâdethâneleri de yoktu. Onun için Rum kilisesine bağlandılar ve kısa zamanda Rumlaştılar.

Patriklik makâmı, fetihten sonra pâdişâhın tanı-

¹ Âtîfet: Karşılık beklemeden verme, ihsan etme, cömertlik.

² İmtiyaz: Ayrıcalık.

³ Avdet etmek: Geri dönmek.

⁴ Ulah: Osmanlılarca Romanya'nın halkına ve bu halkın soyundan olan kimselere verilen isim.

dığı imtiyazlar sâyesinde Bizans devrinde olduğundan çok daha istiklâlli bir iç idâreye kavuşmuştu. Şöyle ki, Bizans idâresinde Patrikhâne, imparatorun baskısı ve hükmü altına girmiş bir kukla müesseseden ibâretti. Çünkü din, tamâmıyla sarayın müdâhale ve istismar mevzûu hâline gelmişti. Halbuki Osmanlı devrindeki patriklik makâmı Bizans sarayının oyuncağı olmaksızın kurtularak ferahlayıp istiklâlinin tadını çıkarır bir rahatlığa kavuşmuş bulunuyordu.

Maamâfih¹ Türkler için tâbi unsurlara vicdan ve îman hürriyeti tanımak, bütün müslüman ülkelerinde alışlagelen bir an'ane idi. Çünkü İslâm'ın vicdanlara tanıdığı hürriyet ve müsâvat², dînin zuhûruyla³ başlamış ve tevhîdin ayak bastığı her yerde cârî olmuştu. Buna mukâbil Avrupa'da mezhep hürriyetinin hukûkî ve kânûnî bir temînât altına girmesi, ancak XIX. asrın ortalarına doğru gerçekleşmiştir. Kaldı ki hıristiyan Avrupa'nın mezheplere tanıdığı bu berâberlik, yine de tatbîkatta aksamakta ve ayrı mezhep sâlikleri⁴, hâlâ iki başlı bir taassupla birbirlerine kem gözle bakmakta, hattâ bir yolunu bulurlarsa daha da ileri gitmelerine sık sık tesâdüf edilmektedir.

Bir vakitler haçlı orduları şeklini almış olan garbın gayreti, yetmiş bin mâsum cana kıyarak Kudüs'ü ele geçirmişti. Fakat gün olup şarkın, Salâhaddin Eyyûbî ile hukûkunu geri almaya muvaffak olması, garbı öyle tedirgin etmişti ki, asırlarca bunu affedemedi. Şu halde henüz bu eski hesâbın üstüne bir kalem çekmemiş olan batı dünyâsı, şark Hıristiyanlığının son merkezi olan Bizans'ı yıkan adamı nasıl hoş görebilirdi?

Nitekim görmedi de. Netîcede bu derinlerden gelen

¹ Maamâfih (Mâmâfih): Bununla berâber, durum böyle iken.

² Müsâvat: Eşitlik.

³ Zuhûr: Meydana gelme, ortaya çıkma.

⁴ Sâlik: Bir yola girmiş olan.

ve âdeta nesillerin nesillere emânet ettiği bir kin hâline bürünmüş olan intikamcı ve mutaassıp¹ anlayış, İstanbul fâtihini nefretle karşılattı. Esir kütlelere tanıdığı muhteşem adâletine, vicdanlara ve îmanlara gösterdiği sonsuz saygıya rağmen, takdir edip hayran olacağı yerde lânetini, bir mîras gibi nesilden nesle bıraktı. Bu gazap ve kin, pâdişâhın Şarkî Roma İmparatorluğu'na son vermesi günâhından başka neye atfolunabilir?

İşte batı, o gün bu gün affedemediği bu suçun intikâmını almak için bir yandan hiddetle yumruğunu sıkarken bir yandan da dîni ayrı Türklere karşı birleşik hareket etme fikrini geliştirip zaman zaman sahneye koymakta fayda ummuştur.

Asırlarca Osmanlı İmparatorluğu'nun tehdîdi altında titreyip durmuş olan garp, bu korkusunun en tipik delilini, 16 Mart 1517'de garp Hıristiyanlığı temsilcilerinin meşhur Laterna Sarayı'nda yaptıkları kilise toplantısı ile verir. Bu içtimâda, Avrupa prensleri arasında barışın kurulması ve yeniden birleşmiş Avrupa kuvvetlerinin müslüman Türklere karşı bir haçlı seferi açması fikri müzâkere olundu. Zîra Osmanlı İmparatorluğu, hıristiyan Avrupa için gün günden artan dâimî bir tehlike teşkil ediyordu. Gerçi İspanya'da Arapların son mevziini de zaptetmek sûretiyle İslâm'a karşı büyük bir kazanç elde edilmişti. Ne çâre ki bunun iki üç katı, yılmaz istîlâları ile Avusturya içlerine kadar gitmekte olan Türklere karşı kaybedilmiş bulunuyordu.

Türk gücü, Avrupa'yı iki ayrı yönden korkutuyordu: Garp bu cenkçi kavmin kılıcına diyecek olmadığını çoktan öğrenmişti. Fakat asıl tehlike, onun ahlâk bütünlüğü ve devlet tesânüdü² ile berâber entelektüel

¹ Mutaassıp: Benimsediği fikir ve inanışa aşırı derecede bağlı olup başka düşünce ve inanışa hak tanımayan, bağnaz.

² Tesânüd (Tesânüt): Dayanışma.

hamleciliğinde idi. Zîra İstanbul fâtihî, yapmak istediği fikir hareketiyle, devletin ve milletin bekâ ve devâmını sağlıyor, uyanık ve tasfiyeli bir cemiyet meydana getirmek yolunda savaşa girmiş bulunuyordu.

Binlerce yılın ardından gelen Türklük, şimdiye kadar geçtiği ve yerleştiği toprakların adına, diline hattâ dînine uyararak acı kayıplara uğramıştı. İran'da Acemleşmiş, Irak'da Araplaşmış, steplerde Ruslaşmış, Bizans'ta Ortodoks, Avrupa'da Katolik olmuş; Macar, Fin, Bulgar adları altında dâima kendi kendine kılıç çekmiş, kendi kendini kırmıştı. Şimdi ise Osmanlı pâdişahları, Küçük Asya'da vatan kuran soylarının alnına, müslüman Türklüğün silinmez kaşesini vurmak yolunda şuurla savaşıyorlardı.

*

Avrupa, fetihten bu yana, Bizans'ın tabutu arkasından belki de kıyâmete kadar mersiye¹ okumakta devam edip duracaktı. Yeryüzünde, Şarkî Roma İmparatorluğu'na siyâsî ve hattâ etnik bir nisbet ve verâset iddia edecek namzet bir topluluk olmamakla berâber, bin yıl salîbe² hizmet etmiş bir ölü imparatorluk vardı. İşte onun mumyasını yaşatmayı îmânının icâbı sayan haçlı dünya elbet susmayacaktı. Nitekim susmadı da.

Bu yüzden de, değil yalnız bizantinistler, tarafsız ve renksiz olması gereken târihçiler dahi, binlerce yıllık mâzisi bulunan Türklüğe medeniyet kurucusu olmayı çok görmüş, onu, göçebe, çoban ve kanlı bir istîlâcı olarak dünyâyâ îlân ederken, Osmanlı medeniyeti üstünde sultasını kuvvetle hissettiren bir Bizans tesîrini de müşterek parola olarak kullanmıştır. Avru-

¹ Mersiye: Bir kimsenin ölümünden sonra onun iyiliklerini, meziyetlerini ve ölümünden duyulan acıyı dile getirmek için yazılan manzûme, ağıt, sağı. Böyle bir manzûmenin bestelenmiş şekli.

² Salip (Salib): Haç.

pa zihniyetinin bu dogmacılığı, târihî ve içtimâî bir hâdise kisvesine¹ bürünmüş siyâsî ve dînî bir taktikten başka ne olabilir?

Bütün bu ters mütâlaa² ve hatâlı hükümler karşısında o gün bu gün kendini müdâfaa etmeye lüzum görmemiş şarkın sükûtuna gelince, bu onun, an'aneleşmiş günahlarından biridir. O sustukça, konuşma fırsatı artan garp, medeniyet olarak sâdece kendi medeniyetini ve Osmanlı mûcizesinin arka planında da Bizans hegemonyasını görmüş ve göstermiş, bu iddiasını da halk tabakalarından ilim çevrelerine kadar sirâyet ettirip tekrarlamaktan sonsuz bir haz ve iftihar duymuştur.

İnsanların da cemiyetlerin de yakasını bırakmayan bir ruh illeti vardır: Gözdeki gazez³. İşte, gerçeği bozan, hakîkatleri değiştiren, doğruyu yanlış, yanlış doğru gösteren, hep bu hastalıktır. Gözüne mâvi, yeşil, sarı cam tutan kimsenin, güneşi asla kendi renginde göremeyişi gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu da târihî bir oluşun zarûrî ve tabiî seyri bulunmaktan çıkarıp dört yüz çadırılık bir aşîrete bağlamak da böyledir. Tekâmülün⁴ seyrini, Ortaasya, Selçuk ve Osmanlı devre ve tecrübelerini görmezlikten gelerek bu muhteşem ve müstakil medeniyeti Bizans'ın âtîfetine mâletmek, târihî bir hatâ olduğu kadar bir mantık sürçmesinden ve idrak dalâletinden başka ne ile îzah olunabilir?

*

Uzun, çetin, ezici bir muhâsara ve muhârebeden sonra, nihâyet Bizans'ı âlem haritasından silen Fâtih

¹ Kisve: Mec. Görünüş, kılık.

² Mütâlaa: Düşünme ve inceleme sonucu ortaya çıkan görüş, fikir, kanaat.

³ Garez: Birine karşı beslenen kötü niyet, gizli düşmanlık, hınc, kin.

⁴ Tekâmül: Gelişme.

Sultan Mehmed, yelkene hükmeden rüzgâr gibi, kuruluştan bu yana, devlet gemisini ufuktan ufuğa koşturan îman gücüne sığınmak, yorgun başını bir mânevî huzur içinde dinlendirmek iştîyâkına düştü. Bu yüzden de hocası Ak Şeyh'ten halvet¹ ve riyâzet² istedi.

Fakat Akşemseddin gibi bir prensip adamı, bir rehber insan, mürîdine verdiği mânevî şevki bu şuurlu enerjiyi, hiç ferdî egoizme harcatıp tüketir mi idi? Zîra hoca biliyordu ki hükümdar demek, içtimâî ve târihî mesûliyetleri altında kendini eritmiş, cemiyet menfaatleri içinde fânî olmuş³ kimse demektir. Bu yüzden de bir devlet reisi ne ölçüde vazîfe ve mesûliyetleri ile bağlı ve âdeta yüklendiği borcun esîri ise, cemiyet de onun esâreti nisbetinde hür, huzurlu ve mesut idi.

İşte bu düşünceden hareket eden Ak Şeyh de, girintisini çıkıntısını bildiği mürîdinin bir köşeye çekilmek halvet ve riyâzet içinde gönül hâliyle baş başa kalmak arzusunu: "Sen seni sâir⁴ halk gibi zannetmeyesün. Islâh-ı memleketten gayrı nesneye iştigâl göstermeyesün⁵..." diye şiddetle reddetti. Halvette öyle bir lezzet vardır ki bir kere kendini kaptıranın gözü artık başka zevk, başka haz aramaz, diyordu. Halbuki hükümdar dediğin, kendini kendi tehlikesinden kurtarmış, beşerî talep ve arzularını kütle nâmına fedâ etmiş bir kurban demektir. Halvette bulacağı zevkte ise bir nevî rûhânî şehvet, egoizme kaçan gizli bir suç

¹ Halvet: *Tasavvuf*. Kulun Allâh'ın huzûrunda onunla halleşmesi, mânen sohbet etmesi durumu.

² Riyâzet (Riyâzat): Az yiyip içme, az uyuma, çok ibâdet etme, nefsin arzulağı şeylerin aksini yapma, dünya nîmetlerinden sakınma sûretiyle nefsi terbiye etme, ahlâkı güzelleştirme.

³ Fânî olmak: (Bir şey uğrunda) Kendi varlığını ve nefsini yok etmek.

⁴ Sâir: Başka, diğer, öteki.

⁵ Gayrı nesneye iştigâl göstermeyesün: Başka hiçbir şeyle meşgul olmayasın.

vardı. Çoban, kavalını alıp ağaç altında keyfe dalınca sürüyü bekleyen felâketleri de göze alması lâzımdı. Kaldı ki genç Fâtih Sultan Mehmed, sâdece bir hükümdar değil, insanlığın müşterek malı ve insanlık üstündeki tesîri hudutlanamayan bir “sâhib-i zaman” idi.

İşte ferdî¹ benliğini kütlenin selâmet ve menfaatinde fânî etmiş bu devletlû, belki de nasîbine düşen ferâgat ve ıztırapları herkesten iyi biliyordu. Bildiği için de karşısında boyun büktüğü kaderi tablosunu şu kıt'asıyla ne açık anlatıyor, âlem halkının önüne hazin fakat gerçek çizgileriyle nasıl bir rahathkla koyuyordu:

*Cevr-i dilber tâ'n-ı düşman sûz-i firkat za'f-ı dil
Türlü türlü derd için halk etmiş Allâh'ım beni*

*Yakmağa vü yıkmağa hep cümle el bir ettiler
Sûz-i sine eşk-i dîde âteş-i âhım beni**

¹ Ferdî: Kişisel.

* Allâh'ım beni, güzellerin eziyeti, düşmanın ayıplaması, ayrılık ateşi, gönül zayıflığı (gibi) türlü türlü dertler için yaratmış.

Sinemdeki yangın, göz yaşı, âhımın ateşi, beni yakmak ve yıkmak için hepsi el birliği ettiler.

Saâdetli Şehir

Bir kere İstanbul'un büyüüne tutulanların kolay kolay eteklerini kurtarıp başka taraflara gitmeleri ne mümkün? Halbuki, Boğaz'a doğru yola çıkmadan, saâdetli İstanbul şehr-i şehîrine¹ şöyle bir ayak üstü misâfir olalım... demiştik.

Ama "gelmesi sizden bırakması bizden" diyen misâfir sever bir ev sâhibi gibi bir türlü eteğimizi bırakmıyor ki, bizi bekleyen Boğaziçi'ne doğru yolumuza devam edelim...

Şehrin, salıp ehli olarak gözlerini kapayıp tevhit ehli olarak bir yeni hayâta açtığı günden bu yana, beş yüz şu kadar yıl gelip geçti. Üst üste tabakalaşmış bu beş asırlık târihi eşelemeye kimin gücü yeter?

Türk kudretinin şehre adını atar atmaz, surları içine sıkışıp kalmış olan Kostantiniyye'yi, korkusuz ve planlı bir çıkış ile hisarlarının ötesine aşkırtmış olduğunu nasıl bilemeyiz? Elini çabuk tutan bu cesâretli yayılış ve şuurlu mîmarlık anlayışı, tepelere azametli kartallar gibi muhteşem âbideler oturturken, kıyıları, ovalara yine coğrafyanın ve tabiatın emrine ve bünye-

¹ Şehr-i şehîr: Şehirlerin en meşhuru. Meşhur şehir.

sine uyarak, yumuşak yayvan binâlar kurmaya başlamıştır.

Esâsen fethettikleri şehirleri ihyâ¹ ve îmar etmek², Türklerde bir gelenek hâline girmiştir. Meselâ tekfurlar devrinde Bursa, bir hisar içinden ibâret iken tepelerinde muhteşem Hüdâvendigâr, Yıldırım ve Yeşil; düzlüklerinde ise Sultan Orhan ve Ulu Câmi'lerinden başka, hanları, hamamları, medreseleri, çeşmeleri ile eski hâlinin otuz misli genişletip esneterek îmar politikasının canlı örneğini vermiş değiller miydi?

Ama, îmarcılık anlayışında Bursa, tek misal olamazdı. İşte aynı ihyâ politikasının şâhâne misallerini vermiş ve daha da verecek olan Edirne'ler, Sofya'lar, Belgrat'lar, İskeçe'ler, Serez'ler, Budin'ler, Filibe'ler, Köstendil'ler, Üsküp'ler, Manastır'lar, Travnik'ler, Mostar'lar, Banyaluka'lar...

Bin yıllık Bizans'ın mîmârî geleneğini bir kalemde silip, târihî tekâmülünün hudutları içinde yoluna devam eden Türk san'atı, bir gelini süsler gibi giydirip kuşatmaya başladığı İstanbul'da da, değil Bizans mîmârîsini taklit etmek, teknik bakımdan dahi ondan ayrılıp şahsî karakterinden şaşmamıştı. Meselâ şehrin eski sâhiplerine asırlar boyu câzip gelen tuğla, Türklere hiç de hoş görünmemiş olmalı ki, derhal âbidelerini taşla yapmaya koyulmuşlardır.

857 sene sürmüş müslüman rüyâsını, mantık ve îman gücüyle gerçekleştirmiş olan genç dâhî Fâtih Sultan Mehmed, fetihten sonra şehirde ancak yirmi gün kalarak Edirne'ye geçerken, Beyazıt'ta yapılacak ilk sarayın yerini de tâyin etmiş bulunuyordu.

Fethedilen bu ülkede yeni bir saray yaptırmak zarûrî idi. Zîra şehrin umûmî sefâlet ve çöküntüsü saraylarında da göze çarpmakta idi. Hem olmasa bile

¹ İhyâ etmek: Canlandırmak, hayâtiyet kazandırmak.

² İmar etmek: Bayındır durma getirmek.

pâdişah, bu Bizans artıklarına gidip yerleşmek istemezdi. Kayserlerin ilk resmî sarayı Çatladıkapı sâhillerinde, son sarayı ise Ayvansaray üstünde ve şehrin en rutûbetli semtinde idi. Fâtih'in yeni sarayına gelince şehri merkezleştiren bir semtte yapılacaktı. Amma yirmi beş sene sonra, yüzünü Boğaz'a döndüren bir başka sarayın daha temeli atılacak ve yedi yüz bin metre karelik muhteşem bir bahçenin içinde yükselen ve zamanla Topkapı Sarayı adını alacak olan bu târihî âbide ile Boğaz'a doğru ilk adım atılmış olacaktı.

*

Şehir, Türklerin eline geçtiği zaman fakir, tenhâ ve perîşan ise, bu tükenişe sebep Osmanlılar değil, Latin Avrupa idi. Comnène'ler devrinin taht mücâdeleleri ile iç düzensizliklerinden faydalanarak yıkıcı bir sel gibi şehri basan haçlı orduları, bu zengin ve mâruf¹ şehri sefil ve yoksul bir harâbe hâline koyarak bir daha belini doğrultamaz hâle getirmişti. Yıkılan kiliseler bir daha yapılamamış, yağmalanan saraylar bir daha dayanıp döşenememiş; ne kaçırılan san'at eserleri, ne tahrip edilen âbideler bir daha yerine getirilebilmişti. Yarım asırdan fazla kan kokusu vahşet ve zulüm içinde ezilen şehir, Türk idâresine geçmekle şimdi yeni bir hayâta doğmak tâlihine ermiş bulunuyordu.

Türklerin eline bir ceset hâlinde geçmiş olan Kostantiniyye şehrinin îmarı, Brockelmann'ın* dediği gibi, bütün medenî şehir tesislerinin başarılması yine Fâtih'e dayanır. Esâsen kalenin düşmesinden birkaç gün sonra Ok Meydanı'nda yapılan fetih şenliğinde

¹ Mâruf: Tanınmış, ünlü, meşhur.

* Carl Brockelmann (1868-1956): Alman şarkiyatçısı.

gâzilere ganîmet üleştirilirken¹ Akşemseddin Sultan'ın da emîrlere, beylere ve paşalara tavsiyesi sarıhtı: Gazâ malı israf edilmemeli, hayra, hasenâta² harcanmalı idi. Nitekim dediği gibi de oldu.

Etik ve estetik kemâle³ doğru yönelmiş olan Osmanlı mîmârîsinin bereketleri, o zamâna kadar Anadolu'da ve Rumeli'de, bâhusus⁴ iki ayrı taht şehri olan Bursa ve Edirne'de muzaffer ve mağrur âbidelere sâhip bulunuyordu. Devlet ve cemiyet ölçüsünde azametli adımlarının sesi dünyânın her tarafından duyulan Osmanlı İmparatorluğu, şüphe yok ki mîmârîde de diğer san'at kollarına muvâzi⁵ bir seyir tâkip edecekti. Artık rûşte⁶ varmış bir cemiyetin derinliklerinden fışkıran san'atkâr ruh, bir yandan mâzinin hesâbını dürerken, bir yandan da hâlin istiklâlini îlân etmiş ve geleceğe de, tutması îcap eden yolu çizmiş bulunuyordu. İşte bu kolektif anlayış ile fethettiği şehre yeni binâlar hediye eden hakan ile halk, âdeta yarış hâlinde idiler.

Esâsen hükümdârın kütleden istediği de, körü körüne bir taklit ve otomatizm değil, devamlı ve şuurlu bir yaratıcılık ve yapıcılık idi.

Şevk ve heyecan, kimseden ödünç alınır bir sermaye olamazdı. Onun için de kütlenin bağrında uyuklayan bu kudret ve enerji kaynağını harekete geçirmek, hâriçten ödünç alınıp tedârik edilemeyecek bu ihtiras ve heyecânı, cemiyetin kendi içinde uyandırmak lâzımdı. Zîra üstün bir idealin aşkı ile tahrik edilmemiş kütlelerin, tuttukları işte muvaffak olmalarına

¹ Ganîmet üleştirmek: Savaşta düşmandan alınan savaş esirleri, sivil esirler, menkul ve gayrimenkul malları dağıtmak.

² Hayır hasenat: Sırf hayır olsun diye yapılmış işler ve yardımlar.

³ Kemal: Mükemmellik, olgunluk.

⁴ Bâhusus: Bilhassa, özellikle.

⁵ Muvâzi: Paralel.

⁶ Rûşt: Olgunluk, kemal.

rı mümkün değildi. Şu halde insan oğlu, bizâtihi¹ hâmil bulunduğ² imkânlarını şahlendirip enerjisini teşkîlâtlandırmalı ve gereken ateşi dışarıda değil kendi rûhunda tutuşturmalı idi.

İşte Mehemed Bin Murad Han denen dâhînin kütleyi vâsıl etmek ³istediği seviye bu seviye idi.

¹ Bizâtihi: Kendiliğinden.

² Hâmil bulunmak: Sâhip olmak.

³ Vâsıl etmek: Ulaştırmak, eriştmek.

Vakıf Müessesesine

Kısa Bir Bakış

Fethi müteâkip, sürgün ve iskân an'anesine uyularak, Anadolu'dan getirtilen halk ile berâber, gâziler, emîrler, beyler, paşalar, dedeler, dervişler ile Türkleşiveren İstanbul'da îmar faâliyeti o kadar süratle inkişaf etti¹ ki, Eyüp Sultan, Mahmud Paşa, Murad Paşa, Dâvud Paşa, Atık Ali Paşa ve Şeyh Vefâ manzûmelerinden² sonra, yirmi dört medrese, ortalama yüz ellişer odalı yirmi beş kervansaray, on dört imâret ve ziyâfethâne, beş hastahâne, iki bin dükkânı, hanları ve bedesteni ile yeryüzünün eşsiz bir iktisâdî tesîsi olan Kapalıçarşı kuruldu.

Nihâyet yüz yirmi bin metre kare üzerine inşa edilen Fâtih Külliyesi³ ve bunları gelecek asırların Beyazıt, Sultan Selim, Şehzâde ve Süleymâniye'si tâ-

¹ İnkişaf etmek: Gelişmek.

² Manzûme: Belirli bir sisteme göre inşa edilmiş, câmi, mescit, medrese, türbe vb. eserler topluluğu, külliye.

³ Külliye: Büyük bir câmi ve etrâfında onunla birlikte yapılmış olan medrese, türbe, hastahâne, aşhâne, mektep, kütüphâne, çarşı, han, hamam, çeşme, sebîl vb. binâların hepsine birden verilen isim.

kip ederek İstanbul tepeleri ebedî bekçilerinin îmanlı ellerine teslim edildi.

*

Böylece de başta hükümdarlar, şehzâdeler, sultanlar, vâlide sultan ve ikballerle¹ kalfalar², dâyeler³ ve tekmil saltanat hânedânı, saray erkânı, devlet ricâli, emîrler, vezirler, tâcir, esnaf, zengin veya orta halli halk, servetlerinin bir kısmı ile amme hizmetine⁴ adanmış hayır müesseseleri kuruyor ve bunları da vakıf ve tesis statüsüne bağlayarak cemiyetin yararına tahsis ediyordu.

Bu yüzden de Osmanlı ülkelerinde vakıf an'anesi, şehirlere hârikulâde merkezler ve her biri bir san'at şâheseri olan sağlık, kültür, içtimâî yardım ve amme hizmeti müesseseleri kazandırmaya yol açmış bulunuyor; mezhep, ırk ve din farkı gözetmeden, her muhtâca "âyende ve revende"⁵ye hattâ hayvanlara bile faydalanmak zemîni hazırlamak sûretiyle, kütlenin medenî ve insânî duygularını uyandırıp, işlemek gibi imkânlar hazırlıyordu.

Şu da var ki millî servet böylece çeşitli memleket ve amme hizmetlerinde teşkilâtlanırken, bu medeniyet ve kültür eserleri aynı zamanda infilâk etmiş ve âbideleşmiş birer san'at örneği de olduğundan, kısa zamanda vatan toprakları bir güzel san'atlar bahçesi hâline gelmiş bulunuyordu. Böylece de yüz yıllar boyu ibâdet, hayır ve san'at duygusunun kumanda ettiği kollektif cemiyet zevk ve şuûru, sâdece yeni fethedilen İstanbul şehrinde değil, bütün bir memleket sathında,

¹ İkbal: Osmanlı sarayında pâdişahlara zevce olmaya aday kız, odalık.

² Kalfa: Eskiden saray ve konaklarda halayıkların başı durumunda olan kadın.

³ Dâye: Süt nine, bir çocuğa süt veren ve bakan câriye, dadı, taya.

⁴ Amme hizmeti: Kamu hizmeti.

⁵ Âyende ve revende: Gelen giden, yolcular.

bir nisbetler, hacimler, renkler ve âhenkler kervanı hâlinde yoluna yordamına devam ediyordu.

Bir câmi yapmak isteyen hayır sâhibi, toprağa ağaç diker gibi, binâsını tek başına yalnız ve garip bırakmazdı. Öyle ki yaptırdığı ibâdethâneye sosyal ihtiyaçları karşılayacak canlı bir uzviyet karakteri vererek, onu medresesi¹, imâreti², mektebi, hamamı ve tabhânesi³ ile bütünler, böylece de semtin veya mahallenin cisminde can verirdi.

Vakıfların, mal müsâderesine⁴ karşı âileye bir temînat ve gide gide kânunlara bir reaksiyon olma mâhiyeti kesbettiğine⁵, vakıflar târihinde tesâdüf edilmişse de, gerçek olan şu ki, cemiyet, parası olup da vakfı olmayanı hor görüp küçümseyecek bir kanaata vâsıl olmuş bulunduğundan hayır ve yardım geleneği kütlenin iligine kemiğine işlemiş ve sosyal tabiat hâlini almış bulunuyordu.

Bu müesseseler arasında, irfâna susamış mürüvvetli⁶ ellerin tesis ettiği kütüphâneler, medreseler, sıbyan mektepleri⁷, dârülhadis⁸, dârülkurrâ⁹, dârül-

¹ Medrese: İslâm ülkelerinde ve bilhassa Osmanlı Devleti'nde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tıb, târih, astronomi, edebiyat, dil bilgisi, felsefe, mantık, matematik gibi ilimlerde akademik seviyede öğretim yapan yatılı yüksek öğretim kurumu.

² İmâret: Medrese talebelerine, câmi görevlilerine, fakirlere ve gelip giden yolcu ve misâfirlere yemek vermek üzere kurulmuş aşevi.

³ Tabhâne: İmâretlerin yanında, fakir kimselerin iş buluncaya, zayıf ve güçsüzlerin, hastahânedenden çıkanların sağlıklarını kazanıncaya kadar barınmaları için yapılmış hayır kurumu.

⁴ Müsâdere: Bir suçluya âit mal veya mülkün bir kısmına veya tamamına devletin el koyması. Kânunen kaçak veya yasak olan bir şeye resmen el koymak.

⁵ Kesbetmek: Kazanmak, edinmek.

⁶ Mürüvvetli: Cömert, insâniyetli.

⁷ Sıbyan mektebi: İlkokul.

⁸ Dârülhadis: Eskiden hadis okutulan medrese.

⁹ Dârülkurrâ: Medreselerin, Kur'an-ı Kerim'i kırâat ilmi üzere, yâni belli usul ve kurallara göre okuyan hâfızları yetiştiren ve dârül-huffazdan daha yüksek olan bölümü.

mesnevî¹ gibi kültür ocakları; sivil ve askerî mîmârî olarak evler, konaklar, saraylar, kasırlar, kışlalar, tophâneler, sâhilsaraylar, bahçeler; iktisâdî müesseseler olarak çarşılar, bedestenler², arastalar³, hanlar, kapanlar⁴, dükkânlar, loncalar⁵, darphâneler; dînî müessese olarak câmiler, mescitler, tekkeler, namazgâhlar; sosyal müesseseler olarak dârüşşifâlar⁶, hastahâneler, dârülacezeler⁷, körevleri, cüzzamlılar yurdu, imâretler, aşhâneler, fodlahâneler⁸, çocuk emzir-me yurtları; spor tesisleri olarak pehlivan ve kemankeş tekkeleri, ok meydanları, spor âbideleri, zorhâneler⁹; su mîmârîsi olarak çeşmeler, sebiller¹⁰, selsebiller¹¹, şadırvanlar¹², su terâzileri, su yolları, kemerler, bentler, hamamlar, kaplıcalar zikredilebilir.

Nihâyet, hayvan bakımhâneleri, kuş evleri, kedi köpek gibi ehlî hayvan hastahâneleri de vakıf ve tesis an'anesi içinde yer almış müesseselerdendi. Hatıra

¹ Dârülmesnevî: Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî adlı eserinin okutulduğu yer.

² Bedesten: İçinde kıymetli eşyâ, antika, mücevher vb. şeyler satılan üstü kapalı çarşı.

³ Arasta: Çarşıda aynı cins esnafa mahsus kısım. Üstü örtülü yahut dükkânlarının önünde saçak bulunan çarşı.

⁴ Kapan: Osmanlı Devleti'nin ilk devrinden beri un, tahıl, yağ, bal vb. malların tartıldığı ve toptan alınıp satıldığı devlet kontrolündeki pazar yeri.

⁵ Lonca: Eskiden aynı meslekten kimseleri içine alan esnaf kuruluşu. Bu kuruluşa mensup olanların toplandıkları yer.

⁶ Dârüşşifâ: Hastahâne; akıl hastahânesi.

⁷ Dârülaceze: Düşkünler evi.

⁸ Fodlahâne: Eskiden imâretlerde fakirlere, medreselerde talebelere, görevlilere, yeniçeri ocaklarında askerlere dağıtılan kepekli undan yapılmış pide şeklinde yassı ekmeklerin yapıldığı yer.

⁹ Zorhâne: Kuvvete dayanan sporların yapıldığı yer, bir çeşit spor salonu.

¹⁰ Sebil: Gelip geçenlere ücretsiz su dağıtmak için genellikle câmilerin yanında, pek çoğu yuvarlak biçimde inşâ edilmiş, genellikle kubbeli, zarif demir parmaklıklı pencerelerle çevrili küçük, şirin yapı.

¹¹ Selsebil: *Mîmârî*. Üzerinde küçük zarif çıkıntılar şeklinde su yalıkları bulunan, bir duvara yerleştirilmek üzere yekpâre mermerden çok ince bir işçilikle yapılmış çeşme aynası.

¹² Şadırvan: Genellikle câmi avlularında bulunan, ortasındaki fiskiyeden ve kenarlarındaki musluklardan su akan üzeri açık veya bir kubbe ile örtülü, dâire şeklinde, dört köşeli veya çok köşeli havuz.

gelen ve gelmeyen bu çeşit çeşit hayır ve yardım tesisleri arasında, eşyâ ve nakit de geniş bir kol teşkil etmiştir. Zengin veya orta halliden aşağı olanlara dahi bir câmiye, bir mektebe vakfedeceği şal, şamdan, kandil veya Kur'an gibi dışten tırnaktan arttırılmış veya sandıktan sepetten çıkarılmış eşyâ, bağış zevkini tatıtırırdı.

Bâzen vakıf geleneği arasında öyleleri bulunurdu ki, onda son derece incelmış bir ruh medeniyetinin gerçek tablosunu seyretmek mümkün olurdu. Bir hayır sâhibinin üç yüz sene evvel tesis etmiş olduğu "Tazmînat" vakfının bundan yarım asır evvel cereyan eden son sahnelerinden birini, aydınlatici manzara-sıyla seyredelim:

Sene 1915. Yâni din, an'ane, târih ve millî san'at terbiyesine dirsek çevirdiğimiz dönemeç târihimiz, mânevî iflas ve dalâlet¹ kararımızın kızışıp gerçekleş-tiği devir. Ne ki, her millî kıymeti küçük görüp çürüğe çıkarmak illetinin² cemiyet anlayışında dal budak sal-masına rağmen yine de bu medeniyet müesseseleriyle topyekûn alâka kesilmemiş, böylece de vakfın içtimâî bünye içindeki vazîfe ve salâhiyetleri ellerinden alınıp tamâmıyla bir parazit hâline gelmemiştir.

Gelmemiştir, zîra bu sosyal müessese, henüz cemiyetten aldığı kuvveti kendi bünyesi içinde geçirmesi mûtat³ olan seremoniye tâbi tutup tekrar cemiyete iâde edebilmek fonksiyonunu tamâmıyla kaybetme-miştir.

İşte Türk vakfının henüz hayatta fakat can çekişir bir ümitsizlik hâlinde olduğu bu devirde, İstanbul'un namlı müderrislerinden ve renkli sîmâlarından

¹ Dalâlet: Doğru yoldan ayrılma, yoldan çıkma, sapıtma.

² İlet: Hastalık; hastalık derecesindeki alışkanlık.

³ Mûtat: Alışılmış.

Mahmut Kâmil Efendi, bir sabah evinden çıkıp derse giderken orta yaşlı bir adamın bir genç kızı, bunları da daha yaşlı bir başkasının kovaladığını görür. Önde kız, arkada erkekler koşa kovalaya birbirlerine yetişirler. Orta yaşlı adamın eli, kızı dövmek üzere havaya kalkarken, yaşlının araya girmesi, hiddetli adamın dayak teşebbüsünü önler.

Görünüşte üç meçhullü bir muâdele¹. Fakat işin bilinmedik muammâlı manzarasını çizmek o kadar da güç değil. Kız kendisini dövmek maksadıyla kovalayan adamın evinde hizmetkârdır. Hem de eline geçeni kıran ve yırtıp koparan sakar elli bir hizmetkâr. Yanında çalıştığı âilenin ne kadar kıymetli eşyâsı varsa bu savrukluğu yüzünden hemen hepsinin hakkından gelmiştir. İşte az evvel de mühim bir zarar yapmış olduğu için korkusundan kaçmakta ve efendi de, öfkesini, ona bir meydan dayağı çekerek almak üzere peşinden koşmaktadır.

Ammâ dövemeyecektir. Zîra en arkadan gelen yaşlı adam, sâkin ve efendi edâsıyla bu köpürmüş öfkenin önünü almış ve müdâhalesinin sebebini, kabul-lenmiş olduğu bir vazîfeyi² îfâ³ ciddiyetiyle karşısındakine îzah etmiş bulunmaktadır: Bu kızlar, bu garip, acemi çocuklar kırıp koparabilirler. İşte bir hayır sâhibi, onların efendilerine yaptıkları zararları karşılamak üzere zengin bir vakıf tesis etmiş, kırılan veya bozulan eşyânın bedelini ödemek üzere para bırakmıştır. Şimdi de bu vakfın mütevellîsi⁴, kız ile efendinin arkasından koşan kendisidir.

Hâdiseye şâhit olan Mahmut Kâmil Efendi, alıcı ile vericinin bir muhabbet ve minnet havası içinde an-

¹ Üç meçhullü bir muâdele: Üç bilinmeyenli bir denklem.

² Vazîfe: Görev.

³ İfâ: Bir işi yapma.

⁴ Mütevellî: Bir vakfi vakfedenin koyduğu şartlara göre yöneten kimse.

laştıklarını, suçlu kızın da el öpüp affedildiğini gördükten sonra yoluna devam eder.

*

Millî servet, idâre, medeniyet ve san'at târihimizde vakıf ve tesis adıyla yer alırken, bu millî medeniyet müesseseleri yalnız dînî ve medenî hukuk müesseseleri şeklinde kalmayarak, içtimâî mânâda da büyük değer kazanmış ve zamanla çeşitli istihâleler¹ geçirerek idârî bir mâhiyet alıp birer amme² müessesesi hüviyetiyle devlet teşkilâtı içine girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların, nâzırlar, mütevelliler gibi husûsî hükmî şahıslardan³ fazla devlet murâkabesine⁴ tâbi olmasına karşılık, garp hukûkunda vakıf, yalnız bir husûsî hukuk müessesesi olarak kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda aldığı geniş ve kütlevî mâhiyeti bulamamıştır. Osmanlı vakıflarına hem bu noktadan hem de medeniyet ve san'at târihi zâviyesinden bakacak olursak, garptan ne kadar ileri olduğu meydana çıkar. Esâsen imparatorluğun idâre cihâzındaki nizam, basîret⁵ ve kudret unsuruna dikkat edildiği takdirde, bu dört başı mâmur muvaffakiyetinin sebepleri arasında, teşkilâtta hâkim olan mânevî, insânî ve medenî vasıflardan başka, garptaki feodalizmin dayandığı fideicommis'e yâni verâset hukûkuna karşı, Türklerin vakıf usûlüne meyletmelerinin büyük tesirini de görmek lâzım gelir.

*

¹ İstihâle: Değişim.

² Amme: Umum halk, herkes, kamu.

³ Hükmî şahıs: Birçok kimsenin veya malın topluluğundan meydana gelen ve hukuk bakımından tek bir kişi sayılan varlık, tüzel kişi

⁴ Murâkabe: Kontrol, denetim.

⁵ Basîret: Kalp gözüyle görme, kalp gözüyle görerek bir şeyin gerçeğini kavrama, anlama, idrak etme.

Ayrıca köy ve kasabaların medeniyet eserleriyle îmar ve kalkınmasında garbın şartlı vasiyet usûlü yerine, vakıf müessesesinden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Öyle ki Osmanlılar, mülkü de toprağı da en faal mânâsında bir amme hizmeti vâsıtası kılarak hem vakıf sâhibinin zürriyetine hem de halka menfaat sağlayan bir teşkilât hüviyetiyle cemiyete mâletmeyi bilmişlerdir. Onun için de bu tesisler, yalnız şehirlerde değil, kasaba, hattâ köylere varıncaya kadar bir sağlık, san'at, ziraat ve irfan¹ şebekesi hâlinde toprağın üstünü ve cemiyetin içini zaptetmiştir.

Esâsen o devirde şehirle kasaba ve köy, birbirlerinden ancak genişlik ve ölçü itibâriyle farklı, içtimâî ve iktisâdî imkânlar bakımından hemen hemen şehir ile müşterek denecek bir yekpâre uzviyet idi. Bu yüzden de gerek kültür ve îmar faâliyetleri gerek sosyal ve ekonomik muvâzene, bu büyüklü küçüklü toprak hücrelerde hemen de at başı gidiyordu.

İşte aynı îmar ve medeniyet anlayışı ile, bir taraftan da ıssız dağ başları, tehlikeli boğazlar, uçlar, derbentler, serhatler, kendi vüs'atları² derecesinde birer minyatür şehir, birer medeniyet merkezi oluyor, vakıflar zincirine birer altın halka ilâve eden mîmârî âbideler, büyük eyâletler ile köy ve kasabalara müşterek medeniyet çehresi bağlaşıyordu.

Bu yüzden değil mi ki irfan hayâtı, yalnız taht şehrinin, yalnız büyük eyâlet merkezlerinin bir imtiyâzı olup kalmamıştır. İşte Kütahya Ahmedî ve Şeyhî gibi iki dev kudret yetiştirmiş, Edirne Ahmed Paşa gibi bir şâire, Bursa Süleyman Çelebi'ye, İsparta Kınalızâde'ye, Kastamonu Sehî Bey'e, Sivas Molla Hüsvrev'e, Erzurum Nefî'ye, Urfa Nâbî'ye irfan beşiği olmuş ve nihâyet çöküş devrimizde bile Antep Müter-

¹ İrfan: Kültür.

² Vüs'at: *mec.* Güç, kudret.

cim Âsım Efendi gibi muhteşem kültürünü sâdece mahallî irfan müesseselerine borçlu olan ilim adamları yetiştirmiştir.

Hattâ yetmiş seksen sene evveline kadar Üsküp'te, Selânik'te, Manastır'da ve hattâ vatanın herhangi küçük ve mütevâzı kasabasında doğan çocuk, dünyâyâ gözünü açtığı vilâyet hudûdundan bir adım dışarı çıkmadan, devrinin ilim ve irfânını, memleketinin kültür muhîti içinde kazanabilirdi.

Anadolu'nun Erzurum'u, Diyarbakır'ı, Sivas'ı, Konya'sı da bu idi; Sûriye'nin Şam'ı, Beyrut'u, Irak'ın Bağdat'ı, Basra'sı da gene bu idi. Bu olduğu için de, her merkez kendi aşını kendi kaynatır ve kapısına geleni nafakalandırmakla¹ târihî haysiyetine şerefli çizgiler ilâve ederdi.

¹ Nafakalandırmak: Beslemek, faydalandırmak.

Halk-ı Cedid

Başını taştan taşa vura vura akan bir nehir gibi, sağına soluna bakmadan, olana bitene kulak asmadan, keyfince ve kaderince geçip giden zamandan elimizde ne kalmıştır? Ya zamânın sürükleyip götürdüğü ömrümüz ile, atalarımızın, dedelerimizin, cetlerimizin hayat mâcerâları bir yana, târihimizin, o şevket¹ ve azamet² asırlarımızın artık hayâle mâl olmuş bereketinden, bugün elde avuçta ne vardır?

Yürüyen zaman, varlığımızı dirliğimizi, asırlar içinde ve târih sahnesinde biriktirip topladığımız nafaka ve sermayemizi silip götürdü. Açız. Göreneğinden, geleneğinden, târihinden, mâzisinden kesilmiş, bir lokmaya muhtaç garipleriz.

Onun için de, şanlı bir târihi, şerefli bir mâziyi içinde yoğurduğumuz zaman teknesi, yeni bir hamur ve bu hamura katılacak tâze bir maya bekliyor.

Belki de bugünün Türk milletine yüklediği en büyük borç, geçmişi hâlin eşiğinden içeri sokup, geleceğin hayat ve bekâ imkânlarını bu anlayış sahnesi üs-

¹ Şevket: Büyüklük.

² Azamet: Debdebe, ihtişam.

tünde hazırlamaktır. Şu halde, elden ele, dilden dile, hattâ gönülden gönüle emânet edilmiş târih, mefâhir¹ ve mâzi yığınlarını hâfızaların hapsinden ve dalâletlerin zindanından kurtarıp âzat etmek², aç, yoksul ve yolunu şaşırmış cemiyetin arasına salarak hayat ve devam gücüne güç katmak gerek.

Firdevsî ve Homeros milletlerinin geçmişinden kalan bakiye ve tortuyu, zaman harmanından destan rüzgârıyla savura toplaya, İran'a ve Yunan'a kıyâmetlik bir ömür sağladılar.

Bir bakıma destan devri geçmiş olabilir. Ama ölüm-kalım anlarında kütlelere can bağışlayan îman devri, kıyâmete kadar insan oğlunun salınıp gezeceği bir meydan olarak sâhibini beklemektedir.

*

Şu da var ki milletlerin yalnız dış çehresini teyit³ ve tesbit etmek, hiçbir devirde insan oğluna yetmemiş, doyurup kandıramamıştır. Onun için de bu gök kubbe altında yaşayan kavimler, târihlerini ve mâzilerini sâdece kılıçlarıyla hazırlayan ve kalemleriyle yaşatan kahramanlara değil, ruhlarının ve îman hayatlarının da ezelî ve ebedî sırlarına ışık tutan rehber ve önden gidici kahramanlara, nebîlere⁴, velîlere⁵, erlere, erenlere muhtaçtır.

Ancak biz, bu halâvetli⁶ ve çekici zevkin büyüüne tutulup içine dalmadan, kenarından geçip yolumuza devam edelim. Zîra bir kere dış dünyâdan iç âleme ge-

¹ Mefâhir: Övünülecek, iftihar edilecek şeyler.

² Âzat etmek: Serbest bırakmak.

³ Teyit etmek: Sağlamaştırmak, kuvvetlendirmek.

⁴ Nebî: Tanrı buyruğunu kullara bildiren kimse, peygamber. (Nebîler kendilerine kitap indirilmemiş olan ve daha önceki şeriatı tebliğ eden peygamberlerdir. Bu yönleri ile kitap sâhibi resullerden ayrılırlar.)

⁵ Velî: Allâh'ın dostu ve sevgili kulu.

⁶ Halâvetli: Zevk verici, tatlı, şirin, hoş.

çecek olursak, bir daha geri dönmemiz, o sıcak âlemin hazlarından kopup, tekrar yeryüzü gerçeklerine avdet etmemiz müşkül olur.

*

Eski ve eskilik damgası taşıyan her şey ölmeye mahkûmdur. Ya ölmüş ya da ölecektir. Ölenin de dirilemeyeceğine göre, bu dağılıp çürüyen bünyeyi bir yeni kalıbın içine dökmek, bir yeni nizamla yeni baştan inşâ etmek gerek. Tıpkı durmaksızın kendi kendini yenileyen tabiat gibi, bir yeniden doğuşu beklemek ve hazırlamak lâzım.

Gerek biyolojik gerek psikolojik mânâlarda, devamlı bir tebeddül¹ ve dağılıp toplanma oyunu oynayan yeryüzünde, birbirleriyle kovalamacaya çıkmış ölümle hayâtın, cemiyetlere de musallat olduğu nasıl inkâr olunur? Ama ne gam ki: "Evvelce halketmekten² âciz mi kaldık ki ölümden sonra onları îâdeden çâresiz olalım?" diyen, dediğini durmaksızın isbat edip durmada... Öyle ki her an ademe³ doğru yola çıkan kâfilelerin yerine benzerleri vücut âlemine geliyor. Ne ki nazarları satıhta takılıp kalmış olanlar için benzerlerin bu birbirini kovalayışları, birbirine benzeyiş ve müşterek kânunla idâre edilişleri, bu âlemin vücûdunu aynı hal ve zamâmn devâmını aynı minval üzere zannettirir.

Ölmek, dirilmek, eskimek, yenilenmek, kıyâmetin bir türlüşüdür. Onun için gözleri gönüllerine açık olanlar, "halk-ı cedîd"⁴i her an görür ve yaratılış âleminin her lahza bir başka libâsa⁴ bürünüp bir gûnâ boy gösterişini seyrederler.

¹ Tebeddül: Değişme.

² Halketmek: Yaratmak, yoktan var etmek.

³ Adem: Yokluk.

⁴ Libas: Elbise.

Tabiat ve beşeriyet kayıtlarının kulluğundan yakkasını kurtarmış olanlar için bu budur. Ammâ nazarları dış âlemin çalılıklarına takılıp kalmış olanlara göre elbette ki “halk-ı cedit” diye bir şey yoktur.

*

Biz, fert olarak da cemiyet olarak da, çocuklar gibi dış âlemin büyüüne çokça tutulur olduk, ammâ dönelim... Kendimize kendimizde mahfuz¹ olan hayat ve bekâ iksîrine yeni baştan dudak değdirelim. Tâ ki yokluğun bağrından varlık başkaldırsın ve gebe olan zaman, hâmil olduğu “halk-ı cedîd”i bir kere daha doğurup beşiğinde sallasın...

*

Biz, bir târih, bir an'ane, bir görüş, bir nizam, bir üslûp, bir medeniyet kaybettik. Ammâ dirilişe inanıyoruz. “Halk-ı cedit” nüktesi ayan olacak² ve ademin bağrından yeni bir hayat, yeni bir çehre ile baş kaldıracaktır. Böylece de, dermansız bir ihtiyar gibi yorgun düşmüş zaman, ezelden ebede kim bilir kaçınıcı seferini yapacak, kaçınıcı gidiş gelişin ayak seslerini duyuracaktır?

¹ Mahfuz: Saklanmış, gizlenmiş.

² Ayan olmak: Açıkça meydana çıkmak.

Nehr-i Aziz

Galata sâhillerinden Boğaz'a doğru açılırken, İstanbul, üstü kapalı sevgilerin, mânîdar tebessümlerin, içli düşüncelerin çözülmezliği altında bilmeceleşmiş bir sevdâ gizliliği ile hazlı, gururlu, bir o kadar da vakarlı ve duyguludur. Sanki düşünür, hem de derin derin gelmişini geçmişini belki de geleceğini düşünür durur.

Ammâ biz, artık onun düşüncelerine kulak tutmayalım da, anlatmakla bitmez, söylemekle tükenmez fikir ve duygu silsilelerini arkada bırakıp, Boğaz'a, bizi bekleyen, çağıran Boğaziçi semtine doğru yola çıkalım.

Düşünceyi bir kenara itmek kadar, İstanbul'dan ayrılmak da zor. Her biri, toprağa vurulmuş birer düğüm, toprağa çekilmiş bir tuğra¹ gibi tepelerden denize bakan ve denizlerden kendilerine bakanlara mâcerâlarını anlatmak sevdâsıyla kavrulan şu kubbeler, minâreler, hanlar, hamamlar, kasırlar, saraylar arkada kalsın ve biz adım adım, ağır ağır Boğaz'a doğru

¹ Tuğra: Osmanlı pâdişahlarının resmî yazılarda ve paralarda imzâ yerine kullandıkları, özel bir şekli olan işaret.

yol almak kararımızdan caymayalım.

*

Bizans imparatorlarının nazarları, hiçbir zaman şehrin surlarını delip Boğaziçi'ne işleyememiştir. Esâsen; son asırlarında tamâmıyla can kaygısına düşmüş olan Bizans'ın, bu koruyucu kalelerin hapsinden çıkıp Boğaz'a yayılması beklenemezdi. Onun için de Bizans devrinde Boğaz, bir medeniyet ve san'at mahalli, bir safâ ve sayfiye yeri değil, îtibarsız, şöhretsiz, solgun, dirliksiz, yer yer manastırlar, kurban ve adak yerleri olan balıkçı köylerinden ibâretti.

Halbuki Fâtih'in orduları, Türk vatanını ikiye bölen Bizans kalesini düşürünce, Türk'ün ilk gözüne çarpan, Boğaziçi oldu.

Birbirlerine sevdâ nâmeleri¹ gönderen sevgililer gibi, karşılıklı hicran² çeken Rumeli ile Anadolu vuslata erip³, yeni taht şehrine kâfileler hâlinde akarken, gözleri de, yolları da Boğaz'a uğrayan, bu dünya cennetine bu su şehrine vurulup gönül bağlayan halka, uğrak ve makam olmaya başlamıştı.

Ammâ belki de Boğaz'ı herkesten evvel gören ve gördüklerini de dile getiren Dursun Bey'di.

Kılıcı gibi, kalemi de kuvvetli olan pâdişâhın, maiyetindeki⁴ beyleri, paşaları, serdarları⁵, emîrleri⁶ kadar, âlimleri, şâirleri, san'atkârları da vardı. Dursun Bey de "erbâb-ı harb ve darbdan⁷ olduğu kadar sâhib-i kalem⁸" idi de. Elbette ki târihin, "feth-i mübîn"¹ diye-

¹ Nâme: Sevgiliye yazılan mektup.

² Hicran: Ayrılık, ayrılık acısı.

³ Vuslata ermek: Sevdiğine kavuşmak.

⁴ Maiyet: Yüksek mevkideki bir kimsenin emri altında veya berâberinde bulunanların bütünü.

⁵ Serdar: Kumandan, başkumandan.

⁶ Emîr: Bey.

⁷ Erbâb-ı harb ve darb: Savaşçı.

⁸ Sâhib-i kalem: Yazar.

ceği bu cengi, kılıç erlerinin bu muhteşem zaferini, kalem erbâbı olanlar yazıp çizecek, anlatıp söyleyecekti.

İşte genç hükümdârın ordusuyla berâber, elde kılıç, vuruşa dövüşe şehre giren Dursun Bey *Târîh-i Ebû'l-feth*'ini yazmadan evvel yeni açılan ülkenin dağını taşını, havasını suyunu gözü kadar gönlüyle de seyrediyor, sayıklar gibi mırıldanır ağzından laf çıkarır gibi âdetâ kendi kendine söyleniyordu. Öyle ya... Henüz bu ülke fethedilmeden evvel, vezirlerden emîrlerden niceleri, fırsat buldukça pâdişâhın karşısında el bağlayıp, koca koca devletlerin ve devletlilerin bu kalenin ele geçirilmesinde boşu boşuna sarfettikleri hazîneleri, erittikleri orduları genç hükümdârın kulağına götürüp kararından döndürmeye uğraşmamışlar mıydı?

Ama netîcede ne olmuştu sanki? Hiçbir söz, hiçbir tehdit, hiçbir korku devletlû hünkârın kararını bozamamıştı. İlk iş, bir sihirbaz el çabukluğuyla Boğazkesen Hisarı'nı, Boğaz yamaçlarına yaslamak olmuş, arkadan o çetin muhâsara başlamış ve Bizans, kendisini boğarcasına sıkı yeni aşkının kollarına düşmüştü.

İşte fetih hâdisesine bir cengâver² olarak katılan Dursun Bey, kılıcını kınına koyduktan sonra eline kalemmini alarak, fetih târihini yazmaya koyulmuştur. Ammâ bu ülkede onu çocuk gibi şaşırtan, coşturup vecde benzer, sekre³ benzer bir hâlete düşüren mevki Boğaz'dır:

"Ol yer ki Boğaz denilir, görenlere hod⁴ mâlûmdur. Ammâ görmeyenlerin gönlünü açmak üzere böylece anlatalım: Hakk'ın kudretiyle Karadeniz'in dalgalarından, bir dağ ortasından yarılp

¹ Feth-i mübîn: İstanbul'un fethi.

² Cengâver: Cenkçi, savaşçı.

³ Sekr: Sarhoşluk.

⁴ Hod: Kendi, bizzat.

bir cetvel¹ olmuştur ki, Nil'den büyük, Tuna'dan geniştir. Yer yer kulaklar ve koltuklar yapmış, orasında burasında kısıklar göstermiş bir Nehr-i Aziz şeklinde akar. Tâ İstanbul'un kurulduğu yere gelip, andan da Gelibolu'ya varınca, etrâfında köyle-ri, kasabaları ve adaları olan bir deryâ kesilir. Ammâ Gelibolu'da yine kısılıp ırmak olarak akar. Üç yüz altmış mil gittikten sonra yayılıp bir umman olur, adına Akdeniz denir.

Bu deryâçenin² şark tarafı Anadolu memleketi, garp tarafı Rumeli'dir ki darb-ı şimşîr-i bürrân-ı Âl-i Osman'la³ fetholunmuştur."

¹ Cetvel: Su kanalı, ark.

² Deryâçe: Küçük deryâ, göl.

³ Darb-ı şimşîr-i bürrân-ı Âl-i Osman: Osmanlı hanedânının keskin kılıcının darbesi.

Boğaz'da Kürek

İstanbul'dan ayrılmak güç... Ammâ bu âlemde insan oğlu için kolay olan ne var ki? Bilmek güç, bilmemek güç; görmek güç, görmemek güç; hele sevmemek, sevgiye âşinâ¹ olamamak her dertten, her âfetten çok ama çok daha güç... Onun için, güreşeceği güçlüklerle berâber yaratılan insan oğlu, müşkülден müşkül olan kendi varlığı bilmecesini koyup, dış güçlüklerle uğraşmaya daldığı için bedbaht olmuştur.

Ah nerede o ulu, o mutlu, o er kişi ki kılıcını, içindeki şeytanın başına çalar ve gizli âşikâr, görülür görülmez bütün güçlüklerden bütün müşküllerden kurtulur.

Ey kadın, bırak bu kendi kendinle halleşmeyi, bu dertlenip, demlenip söyleşmeyi de, Boğaz'a doğru yürü... Çağırın, göz kırpan, el sallayıp nâmeler düzen Boğaziçi'ne doğru yola çık artık...

Neyle mi? Tabiî kayıkla, sandalla, piyâde² ile kik³ ile...

¹ Âşinâ: Tanıyan, bilen, vâkıf.

² Piyâde: Bir çift kürekli, nârin yapılı hafif bir kayık çeşidi.

³ Kik: İskarmozları küpeşte dışında olan çok dar ve uzun bir yarış kayığı.

Bundan yüz sene evveline kadar Boğaz'ı İstanbul'a ve Anadolu yakasını Rumeli yakasına bağlayan, sâdece kürekli vâsitalardı. Onun için de Türkler, fetihten bu yana, tam dört yüz sene, bu sularda kürek çektiler. Dünyânın makine ve buhar devrine girdiğinden nice zaman sonrasına kadar da yine Boğaz suları gemi pervâneleri görmedi. Görmek istemedi. Hattâ görmemek için direndi.

İkinci Sultan Mahmud zamânında İngilizler pâdişâha buharlı bir gemi hediye etmişlerdi. Tâir-i Bahrî ismi verilen bu tekneye tâyin edilen süvâri kaptanlık vazîfesini kabul etmemiş: "Ben arabacı değilim, gemiciyim. Böyle makine ile yürüyen gemiye süvâri olamam!" deyip istifâ etmişti.

Bu, denizcinin târihî gurûru ve denizcilik an'anesinin hâlâ hâfizalarda şahlanır olan mucizeli zafer hülyâsı idi. O denizciler ki bir zamanlar Karadeniz'de Akdeniz'de ferman yürütmüş, okyanuslarda yelken açmış, ülkeler fethetmiş, korsanları dize getirmiş, ganîmet toplamış, tutsakları, hazîneleri getirip getirip pâdişahlarının ayakları dibine dökmüştü. Hep yelkenle, hep kürekle başardığı zaferlerin henüz tadı damagında, hayâlî gözlerinde olan denizci, onun için makineyi yadırgıyor, hattâ ondan tiksiniyor, asırların ardından gelen bir târihî küçümseme îtiyâdıyla, alışmadığı her yeni buluşu kahramanlığına, yiğitliğine sürülmüş bir leke kabul ediyordu.

Düşmanın küçümsemeyeceğini, küçümsediği düşmanın artık bir dev hiddetiyle tepesinden baktığını kulağına fısıldayan olsa da, o yine inadında ayak diriyordu. Halbuki bir zamanlar seferden sefere, zaferden zafere tozu dumana katarak uçan bu kara ve deniz ordularının îman gücü yanında, devirlerinin en üstün maddî gücü, yapıcılık ve îcat kâbiliyeti de at başı yarışta idi.

Ne yazık ki gözleri de gönülleri de destan devirlerinin kahramanlıkları ile alınıp kalmış bir zihniyet, yerinde saymanın bir hezîmet¹ olduğunu anlamayan gafletinden hâlâ kurtulmuş değildi.

Eğer savaş ve medeniyet gücünün îman kadar îcatçılığa muhtaç olduğunu unutmamış olsa idi İnebahtı hezîmetini anlatan Peçevî'nin çizdiği tabloyu hatırlardı.

Bu deniz mağlûbiyetinden sonra, hemen tamâmıyla mahvolan donanmanın ihyâsı için tersânede faâliyet başlar. Fakat Deryâ Kaptanı Kılıç Ali Paşa, bu ağır yükün altında ümitsiz ve meyustur². Bir gün Sokollu'ya: "Tekne yapmak mümkündür ve illâ bu iki yüz sefîneye³ beş altı yüz lenger⁴, palamar⁵ ve resen⁶ ve âlât⁷ temin olunmak ihtimâli yoktur..." demek sûretiyle çâresizliğini ortaya döker. Fakat azim ve irâdesinin kudreti ile olmazları oldurmayı iş güç etmiş olan Sokollu'yu bu sözler ümitsizliğe düşürmez. Fütursuz⁸ ve rahat: "Paşa Hazretleri, Paşa Hazretleri," der, "Sen henüz bu Devlet-i Aliyye'yi bilmemişsin. Be vallâhi öyle îtikat et⁹, bu devlet o devlettir ki, murat edinirse cümle donanmasın resenlerin ibrişimden, yelkenlerin atlastan, lengerlerin gümüşten etmekte zorluk çekmez. Hangi geminin âlâtın ve yelkenlerin

¹ Hezîmet: Bozgun, mağlûbiyet, yenilgi.

² Meyus (Mey'us): Ümidi kalmamış, ümitsizliğe düşmüş, ümitsiz, karamsar, üzgün.

³ Sefîne: Gemi.

⁴ Lenger: Gemileri durduğu yerde tutabilmek için denize atılan demir zincir ve ucundaki çapa, gemi demiri.

⁵ Palamar: Gemileri rıhtım, iskele veya şamandıraya bağlamaya yarayan kalın halat.

⁶ Resen: Halat; ip, urgan.

⁷ Âlât: Âletler, makineler.

⁸ Fütursuz: Hiçbir şeye aldırmayan, önem vermeyen, çekinip korkmayan.

⁹ İtikat etmek: İnanmak, kalben tasdik ederek inanmak.

ve resenlerin ikmal edemezsen¹, bu minval² üzere gel benden al!"

Yine o Sokollu değil mi idi ki, gün günden uykusu ağırlaşan uzakşarkı, Osmanlı Türklüğü ile yakın temâsa geçirmek fikri üstünde durup Hazar Denizi'nden Volga'ya kanal açmak teşebbüsünde bulunmuştu.

*

Komşu medeniyette temel unsuru teşkil eden, ilim verimlerinin teknoloji kalıbına girerek günlük hayatta ifâde buluşu, böylece de büyük sanâyi devrinin açılması, buna muvâzî olarak, feodalite devrinin keyfî ve zâlimâne idâresinden sıyrılan Avrupa cemiyyetinin, organize bir hukuk nizâmının temînâtı altında sağlama bağlanmış olması neden şark dünyâsının gözünü açmadı?

Acaba komşu garp, sâdece Yunan ve Latin kaynaklarına başını eğip oradan antik medeniyete dönüş yaptığı için mi, bulunduğu ilim ve teknik seviyesine ulaşmıştı? Yoksa barbar ve müstebit³ Ortaçağ'ın kalın ve kara cehâletinden sıyrılarak gözünün açılmasında, ilmin zürriyeti⁴ olan tekniğin mi tesîri ağır basmıştı?

O garp âlemi ki, uzun zamanlar bilgi çevreleri, müslüman medreselerinden taşan ilim ve felsefe verimlerinin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Öyle ki hıristiyan garp, fikrî, içtimâî ve iktisâdî düzensizliğinin azâbı içinde bunalıp kaldığı asırlarda, müslüman şark, liberal fikrin ve yapıcı ilmin tezgâhlanıp dünyâya dağıldığı ana merkezdi. Müslümanlar, eski Yunan'ı ölmeye bırakmamakla antik tefekkürün Ortaçağ'da yaşamasını sağlamışlarsa da bu, müslüman tefekkü-

¹ İkmal edememek: Eksiklerini tamamlayıp tam hâle getirememek, tamamlayamamak.

² Minval: Biçim, şekil.

³ Müstebit: Zorba, despot, diktatör.

⁴ Zürriyet: Nesil, soy, sop.

rünü, Yunânî fikrin âciz bir taklitçisi saymayı gerektiren sebep değildi. Doğup geliştiği ülkede çökmüş olan antik medeniyet, İslâm âleminde yeniden canlanmış, boy atmış ve bütün Avrupa'yı sarmıştı. Bağdat'ın, Sûriye'nin, Kurtuba'nın işleyip işleyip garba sevkettiği kültür bereketleri, Haçlı Seferleri'ne kadar müslüman şark ile hıristiyan garbın bu irfan ve medeniyet mübâdelesi¹ dostâne bir anlayış, verimli bir münâsebet ve yakınlık havası içinde cereyan etmekte idi.

Bir medeniyet cenneti olan Endülüs, son derece yüksek voltajlı bir enerji merkezi idi. Adım başında bir gûnâ irfan ve san'at mihrâkı² vermiş olan ülkenin sarayları, kasırları, medrese, köprü ve kanal gibi, sıhhat, içtimâî yardım ve amme hizmeti müesseseleri bir yana, limanlarından hareket eden ticâret filoları, İstanbul, İskenderiye, Sicilya ve diğer Akdeniz sâhilleri-ne bu ince medeniyetin ticâret ve san'at eserlerini taşırdı. Ticâret, ziraat ve san'atı bütünleyen bir ilim anlayışı ise, sanki buhar gibi kütleyi sarmış ve cemiyetin teneffüs ettiği havaya karışmıştı. Akın akın Endülüs medreselerine koşan Avrupa gençliği arasında taht namzedi prensler ve asilzâdeler, bu ilim pazarının metânını fikir dağarcıklarına yükleyerek memleketlerine feyiz³ ve ışık taşıyorlardı.

Şiir söylemek ise, cemiyette âdeta hayâtî bir ihtiyaç ve ikinci tabiat olmuştu. Refah, ilim ve san'atın yoğurup şekillediği kütle içinde şâire ve şiire kıymet biçmek, şerefli yarışlar meyânında idi. Hükümdarlar, san'at adamlarına kasırlar, saraylar bağışlamakla kalmaz, ağızlarını inci ve mücevherlerle doldurmak sûretiyle san'ata bir nevi bağ⁴ öderlerdi.

¹ Mübâdele: Değiş tokuş. Değişim.

² Mihrâk: Merkez, odak.

³ Feyiz: Verimlilik, bolluk, bereket.

⁴ Bağ (Bac): Vergi.

*

Fakat ilk Haçlı Seferi, şarkla garp arasındaki bu ilim ve medeniyet pazarının bir eşkiyâ baskını ile talan edilmeye başladığı ve düşmanlık tohumlarının ekilir olduğu târihtir. Yolunda ve düzeninde giden bir kültür ve medeniyet mübâdelesi, bu seferlerle İslâm dünyâsı aleyhine gösterdiği menfî¹ tecellîye² karşılık, garp dünyâsı için feyizli bir çığırın başı olmuştur. Fakat Haçlı Seferleri hristiyan taassubunun bir kin, zulüm, gaddarlık kisvesi altında, hristiyan dînin alnına sürdüğü temizlenmez bir leke olmaktan kurtulamamıştır. Âdeta hristiyan dünya, barbarlığı, vahşeti, bir kasırğa dehşetiyle geçtiği ülkeleri yerle bir eden zulmü, îman hâline getirmişti. Bunun, bilhassa rûhânîler sınıfı tarafından tertip ve teşvik edilmiş olmasına, keyfiyetin³ en hazin tecellîsi denebilir.

Fikir, san'at ve cemiyet hayâtı üstün ve erişilmez bir seviyeyi bulmuş olan şark ülkelerinden meselâ Endülüs'ün Arap idâresi ile İspanyol idâresi karşılaştırıldığı zaman, iki milletin fikrî, hissî, vicdânî ve insânî seviyesi derhal meydana çıkar.

Arap idâresindeki Endülüs için müslüman ne ise, İsevî ve Müsevî de o idi. Fakat ülkenin yeni efendileri için kaziye⁴ bu değildi. Zîra İspanyollar Arabı imhâ ettikleri gibi, Araptan kalan kültür ve san'at eserlerini de tahrip etmeyi bir îman borcu saymışlardı. Bahâ biçilmez kütüphânelerin eşsiz eserleri, meydan ateşlerinde yakılıyor ve san'at eserleri, kazmaların zulmüne havâle ediliyordu.

İspanyollar tarafından, müslüman halk kadar Yahûdiye de bu topraklarda hayat hakkı bırakılmamıştı.

¹ Menfî: Olumsuz.

² Tecellî: Görülme, belirme, görünür olma.

³ Keyfiyet: İş, mesele, husus, vaziyet.

⁴ Kaziye: Dâvâ, mesele.

Arapların asırlar boyu hoş tuttıkları Yahûdî cemâatini yeni efendileri istemiyorlardı. İstememek de bir şey değil, işkence ediyor, zulüm eyliyor, akîde¹ ve inanışlarından çevirmek için kulaklarına, boğazlarına kızgın kurşun akıtıyor, türlü işkence ve ezâlara tâbi tutuyorlardı. Nihâyet gemilere doldurulan bu kılıç artığı cemâat Osmanlı İmparatorluğu'nun himâyesine can atarak rahat bir nefes almış bulunuyordu.

*

Fikir hayâtını hemen de İslâm âlemine borçlu olan garp, ondan alacağını aldıktan sonra, bir taassup şahlanmasıyla kapılarını İslâm felsefesine kapayıvermişti. Halbuki XVII. asra kadar, bilhassa Endülüs medeniyetinin açtığı kapıdan garp tefekkürüne hâkim olan felsefe, İbn-i Rüşd felsefesi idi. Öyle ki bir zamanlar müslüman dünyâsı ilim ve medeniyet ışıkları içinde kendisine her yaklaşanın gözlerini kamaştıran bir tâze hayat parlayışı arz ediyordu. Cehâlet ve karanlıklar ortasında bunalmış olan garp ise bu şâsaalı ve ihtişamlı dünyânın eteğine yapışmış, gerek fikriyâtı gerek maddesi ile ona avuç açıp nafakalanıyordu.

İbn-i Sînâ, Fârâbî, İbn-i Rüşd, İmam Gazâlî, İbn-i Haldun olmasaydı, Avrupa rönesans dediği merhaleye² rüyâsında bile ulaşamazdı. İşte îman heyecanlarının tâze ve ayakta olduğu İslâm'ın ilk asırlarında entelektüel faâliyet, bütün hızı ve şevkiyle ışığını arz-ı meskûna salmakta idi.

İlim ve san'at sâhalarına büyük imkânlar ve servetler tahsis eden halîfeler ve hükümdarlar, tabîî ilimlerin inkişâfına ve araştırmalara da son derece ehemmiyet veriyorlardı. Onun için de modern fizik ve kimyânın beşiği İslâm dünyâsı olduğu gibi, astronomi

¹ Akîde: İnanç.

² Merhale: Aşama, mertebe, basamak, pây.

ve matematik sâhalarında da yine dünyâyâ rehberlik eden müslüman âlimler idi. Tabâbet¹ alanında ise İbn-i Sînâ'yı, Avrupa'nın altı asır okuduğunu söylemek yerinde olur. Kezâ, târih, coğrafya, edebiyat, siyâsî veya sosyal ilimlerde de müslümanların Avrupa'ya olan rehberlikleri inkâr götürmez bir gerçektir.

İşte Haçlı Seferleri ile bu defa büyük kütlelerin temâsa geçtikleri bu ilmî, siyâsî, bedîî², sosyal ve teknik realiteler, henüz san'atı da, fikriyatı³ da emeklemekte olan garbın gözünü dört açmıştı. Zîra birdenbire önlerine serilen şark, san'at mâmulleri ve san'at eserleri kadar irfan hayâtı ile de onların tahayyül hudutlarını aşan bir sürpriz olmuştu.

*

Eğer haçlı seferleri bir taassup ve zulüm kaşesi taşımamış olsa idi, Akdeniz'in bu komşu kıyıları, karşılıklı iki hasım olmaz, belki bir şark-garp sentezinin bereketiyle dünyânın yüzünü güldürürdü.

Ne çâre ki medeniyet ve ilim merkezlerinde buyruk yürüten şark tefekkürü ve müslüman felsefî⁴ rûhu, zamanla hızını kaybeder olunca, âdeta şiddet ve sürati yüzünden bir ters dönüş, bir uyuklama devrine girdi. Böylece de, yerinde saymak sûretiyle zamâna ayak uyduramayan tefekkürü kemikleşip kaldı. Bu donup katılaşmanın ise, dimâğın⁵ emirlerine tâbi olan el ayak, göz kulak gibi uzuv⁶ mesâbesindeki⁷ içtimâî, iktisâdî ve siyâsî müesseseleri iflâsa sürükleyeceği muhakkaktı. Gerçekten de öyle oldu.

¹ Tabâbet: Tıp ilmi.

² Bedîî: Güzel şeylerle ilgili, estetik.

³ Fikriyat: Bir kimsenin veya topluluğun fikirlerinin bütünü, fikrî cephesi.

⁴ Felsefî: Olaylara bakış tarzı, dünya görüşü ile ilgili.

⁵ Dimâğ: Beyin.

⁶ Uzuv: Organ.

⁷ Mesâbe: Derece, değer, ölçü.

Fakat şarkın bu duraklar oluşu, garbın ânî parlayışı sûretinde kendini göstermedi. Gösteremezdi de. Ancak, asırlar boyu önünde diz çöktüğü şarkla boy ölçüşmeye başlamasının bir başlangıcı olabilirdi. Nitekim şark dünyâsının aynasında çirkinliğini gören Ortaçağ Hristiyanlığı, kendi kendini hiç beğenmedi; onun için de kendi kendini, yaşadığı plandan koparıp ileriye doğru fırlatmakta selâmeti buldu.

Hristiyanlık garba seviye ve medeniyet getirmemişti. Bilakis, bir rûhânîler ve kilise saltanatı, dâimî söz başı olmak mücâdelesıyla asırlar boyu cehâleti müdâfaa etmişti. Kabul etmek lâzım ki, garp medeniyeti bir İncil medeniyeti idi. Fakat batı kültür ve tekniğinin çatısını kuran, sâdece Hristiyanlık değildi. Hattâ garp, fikir ve ilim hayâtının gelişme çağında, dâima karşısında kiliseyi bulmuş ve rûhânîler sınıfının mukâvemetine¹ toslamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş devirlerinde de bu böyle olmuş, devletin ve sarayın ıslahat² hamleleri, taassup kalesiyle yeniçeri barajım aşırıp ilerleyememiş, hattâ ıslahat kahramanları, iyi niyetlerini canlarıyla ödemişlerdi. Garbın tâlihi, kilise ile giriştiği mücâdelede yalnız iç tazyik³ ile güreşmiş olmasında idi. Müslüman Türklerin tâlihsizliği ise, hem iç hem de dış düşmanlar ile aynı zamanda mücâdeleyi kabul etmek zorunda oluşudur ki işte bu çifte zor ile baş etmek mücâdelesini yüzünden alabildiğine yıpranmış, bütün müesseselerine sirâyet eden zâfiyet ile kanı canı çekilmiştir. Bu çöküntü ve dermansızlığı önlemek için giriştiği ıslâhat hareketlerinde de, işe merkezden, kültür ve irfandan başlayacağı yerde hep kenarından

¹ Mukâvemet: Direniş.

² İslahat: Bir şeydeki aksaklıkları ve eksiklikleri düzeltmek için yapılan işler, yenilikler, reform.

³ Tazyik: Zorlama, baskı.

köşesinden el atmış, netîcede ise inkılâp adını verdiği hareketlerin hiçbiri tutmamış, hiç birinden gereken gâye sağlanamamıştır.

Kiliseye haddini bildiren fakat Hıristiyanlık rûhuna da saygı gösteren garba gelince, tefekkür ve ilmin zürriyeti demek olan teknolojisi ile bir yandan büyük sanâyi devrine girerken bir yandan da içtimâî ve iktisâdî hayâtını düzenleyip bütün müesseseleriyle organize ve yekpâre bir manzara kazandıktan sonradır ki müslüman şarkı ezmeye muvaffak olmuştur.

Şu da garbın lehine tecellî eden bir keyfiyet idi ki, Avrupa, nizam altına alınmış bir kütle olarak tefekkürü ve sanâyii ile ayağa kalkarken, bu hareketin gerçekleşmesi yolunda bütün garp câmiası el birliğiyle medeniyet kalesine taş taşımış bulunuyordu. Onun için de bir Alman, bir Fransız, bir İngiliz medeniyeti diye ayırım yapmak mümkün değildir.

Kezâ, yine bu el ele vermiş Avrupa, kendi kıtasının mühim bir kısmı üstünde hâkimiyet kurmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak için de gereken planı hazırlamakta birleşmiş ve berâberce tatbik etmiştir. Zaman olmuş, siyâsî ve iktisâdî menfaatleri birbirleriyle çatışmayı îcap ettiren Garplı devletler, Osmanlıları hırpalamak gerekince tereddütsüz birleşmişlerdir. İşte böylece de Avrupa kalkınır ve toparlanırken, artık müslüman âleminin son kalesi olan Osmanlı İmparatorluğu tek başına kalmış bulunuyordu.

Ortaasya Türklüğü de dâhil, bütün İslâm âlemi, tavı geçmiş alevi sönmüş, gaflet ve cehâlet külleri altında sinip uyuşmuştu. Bu gevşeme ve gerileme krizi içine düşen son devlet ise, işte haçlı ablukası tarafından sarılmış olan Osmanlı İmparatorluğu idi.

*

Şark medeniyetinin bir süt çocuğu olan garp, ge-

rek fikir, gerek teknik, gerek refah ve organizasyon bakımlarından şarkı hâkimiyeti altına alır olunca, bu defa da zafer ve başarı sarhoşluğu içine düşerek, madde planındaki kazancına karşılık mânâ planında zararlı ve ziyanlı çıkmaya başlıyordu. Zîra spiritüel¹ şark tefekküründen eteğini kurtaran garp tefekkürü, istiklâlini îlân ederek kendine rasyonalist² ve pozitivist³ bir felsefe seçmişti. Böylece de maddeci dünya görüşünü ve hayat anlayışım kurutup kısırlaştırdı ve mânevî ufkunu karartarak onu ekzistansiyalist⁴ bir ruh içine hapsetti.

Hiçbir medeniyetin kuruluşu da yıkılışı da göz açıp kapama müddetinde olmadığına göre, bakteri mihraklarını⁵ hâmil olan⁶ bir uzviyet⁷ gibi, garp medeniyetinin bünyesi için de belki en ciddî tehlike, bu kendi kendini inkâr eden fikriyatı olacaktı.

*

Eline kalem verilmiş kadın, yine Boğaz'ı bırakıp, geçmiş asırların ötesine kaçtı. Korkarım, bu her zaman böyle olacak... Boğaz'a, Nehr-i Azîz'e doğru yola çıkmışken, bugüne dünden haber veren târih budağına gözünü uydurup o şan ve şeref devirlerini yer yer, sahne sahne gözleyecek...

Ammâ korkmayın... Onu mâzî sahrâlarına başı boş koyuvermeyiz. Yeninden yakasından tutup tekrar bu yeşil suların dünyâsına, tekrar bu su cennetine çekeriz.

¹ Spiritüel: Rûhî, mânevî, rûhânî.

² Rasyonalist: Akılcı.

³ Pozitivist: Bilimci, olgucu.

⁴ Ekzistansiyalist: Var oluşçu.

⁵ Mihrak: Odak.

⁶ Hâmil olmak: Taşımak.

⁷ Uzviyet: Organizma.

Kayıklar

Eskiden de Boğaz'ın her köyünden İstanbul'a gidip gelmek üzere vâsıtalar vardı. Bunların başlıcaları da pazar kayıkları idi. On üç metre uzunluğunda, iki buçuk metre genişliğinde olan bu tekneler altı hamlacı¹ ve bir reis tarafından sevk ve idâre olunurdu. En uzun küreği altı buçuk metre boyunda ve seksen kilo ağırlığındaki baş kürekti.

Her köyün pazar kayığı, o köydeki câmi veya avâ-
rız vakıflarının² malı olduğundan, her sene kesim³
sûretiyle bir reise ihâle edilirdi. Hamlacılardan biri
işini terk ettiği veya sılaya giderek küreğini devreyle-
diği zaman, küreğe yeni sâhip olan, bırakana, kayığın
iş hacmine göre yirmi ilâ kırk altın arası peştemallık⁴
verirdi.

Pazar kayıklarının Köprü'de husûsî iskeleleri,
kendi köylerinde ise yine husûsî kayikhâneleri vardı.
Bu dev cüsseli kayıkların her bir küreğini bir kişi
ayakta çekerdi. XVII. asırdan sonra pazar kayıkları
çok rağbet görmüştü. Haliç, Marmara ve Boğaz'da on
yedi iskeleye bin dört yüz elli sekiz pazar kayığı kayıtlı
bulunuyordu.

Ama Boğaziçi'nin nakil vâsıtaları sâdece pazar
kayıklarından ibâret değildi. Bilhassa XIX. asırda
Boğaz'da seyir ve sefer, pâdişâhın, hânedânın, devlet
adamlarının, şahısların ve esnafın olmak üzere çeşitli
renkte ve husûsiyette kayıklarla yapılırdı.

Hele Boğaziçi suları, buharlı vâsıtaların dümenle-

¹ Hamlacı: Kürek çeken kimse, kayıkçı.

² Avâ-
rız vakıfları: Geliri, bir köy ve mahalle halkının ve esnafın beklenmedik
bir şekilde çıkan ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere kurulan vakıf. [Bu vakıf-
lar hastalık sebebiyle çalışamayan esnafa yardım, fakirlerin cenâzelerinin
kaldırılması, su yollarının tâmiri vb. amaçlarla kurulmuş mükemmel bir
yardımlaşma sistemi idi.]

³ Kesim: İki taraf arasında kararlaştırılan şey, belli ve kesin ücret.

⁴ Peştemallık: Hava parası.

ri ve uskurları¹ ile dalgalanmadan çok evvel, insan gücü, deniz vâsıtalarının hem dümeni hem de cer² ve tahrik³ vâsıtası idi. İşte ister bir çifte, ister on çifte olsun, dâima bâzû kuvvetiyle⁴ yol alan bu deniz tekneleri, sarayın ve resmî makamların birer san'at eseri olan muhteşem kayıkları tersânede yapıldı. Birer su perisi, suların, başına tacettiği birer nazlı efsâne mah-lûkunu hatırlatan bu kayıklar, Boğaz ve Haliç kıyılarında, akar gibi, kayar gibi, seker gibi geçip giderlerdi.

Saltanat kayıkları, kırlangıçlar⁵, piyâdeler, peremeler⁶, futalar⁷, ateş kayıkları⁸, kikler ve nihâyet son devrin hantal deniz tekneleri, sarayın ve resmî makamların birer san'at dalları ve alamanalar⁹, yalnız Boğaz'ın değil, devirlerin de üstünden gelip geçmiş ve ömürlerini su üstünde tamamlamış yüzücü mahlûklar misâli idi.

Piyâdeler

Ammâ Boğaziçi şiiirinin şah beyti olan, piyâdelerdi. Ağırbaşlı, vekarlı ve incelmış bir medeniyetin elinden çıkmış bu rüyâ ve hülyâ beşikleri, sanki insan hünerinin değil de, Boğaz sularına tabiatın bir hediyesi

¹ Uskur: Pervâne.

² Cer: Sürükleme, çekme.

³ Tahrik: Harekete geçirme.

⁴ Bâzû kuvvetiyle: Kol kuvvetiyle.

⁵ Kırlangıç: Buharlı gemilerin icâdından önce donanmada keşif, karakol ve haberleşme hizmeti gören, kürekleri iki veya üç kişi tarafından çekilen karamürsel tipi gemilerin en küçüğü durumundaki süratli deniz taşıtı.

⁶ Pereme: Eski bir kayık çeşidi.

⁷ Futa (Fıta): Dar ve uzun, hafif yarış kayığı, kik.

⁸ Ateş kayığı: Eskiden pazar kayıkları gibi Eminönü'nden Boğaziçi'ne yolcu ve yük taşıyan, Boğaziçi'nde yangın çıktığı zaman tulumbaları ve tulumbacıları yangın yerine götüren, süratli üç veya dört çifte kayık.

⁹ Alamana: Balık avlamak veya yük taşımakta kullanılan, balık avlarken sâdece kürekle idâre edilen, biraz daha yüksek olan baştarafı kabartmalarla, yaldızlı nakışlarla süslü burnu kalın bir hilâl şeklinde içe doğru kıvrık dümenli büyük kayık, gırgır.

idi. İhlamur ağacından yapılan piyâdeler, hem tekne mîmârîsi, hem de san'at ve ziynet bakımlarından vâsıl olunabilecek bir son merhale idi.

Henüz zamâmn istiskâline¹ uğramamış olan bu tek, iki veya üç çifte piyâdeler, Boğaziçi'nin sâgarları² gibi, güzelliklerini câzibelerini duya duya, duyura duyura, alımla çalımla oradan oraya kayarken, bu nazlı süzülüş, bu renkli akış, gerçekten de sohbet ve muhabbet meclislerinin şehlevent³ sâgarları misâli, gözlere de gönüllere de ikram üstüne ikram yerine geçerd.

Boğaz sularında doğmuş bir mahlûk, bu suların içinden baş çıkarmış bir deniz perisi gibi, köyleri ve kıyıları birbirine bağlayan bu tekneçiklerin, arka taraflarıyla sağ ve sol küpeştelerinden sulara sarkan sırma ve kılaptan⁴ işlemeli kadife veya ipek örtüler bulunurdu. Rüzgârın oyununa gelip uçmamaları için uçlarına pirinçten, nikelden veya gümüşten takılmış toplar, balıklar, denize kadar sarkarak âdeta sularla cilveleşirdi.

Ya piyâde hamlacılarının kıyâfetlerine ne demeli idi? Çuhadan ve kalikot⁵ patiskasından giydikleri dizlik, yine çuhadan fermeneli⁶ yelek ve salta⁷, yenleri geniş bürümcük gömlek, beyaz çorap, rugan yemeni ve kırmızı fes, bu efsâne kıyâfetini bütünlerdi. Beş altın liranın bir âileyi gül gibi geçindirdiği o devirlerde, bir hamlacı kostümünü tamamlamak için on beş

¹ İstiskâl: Yüz vermeme, aşağılama.

² Sâgar: İçki kadehi.

³ Şehlevent: Güzeller güzeli.

⁴ Kılaptan (Kılabdan): Eyirme çarkı ile pamuk ipliği veya ipek üzerine gümüş, altın, bakır vb. mâdenlerden çekilmiş çok ince tellerin sarılması sûretiyle yapılan ve dokumacılıkta, işlemecilikte kullanılan iplikten yapılmış.

⁵ Kalikot: İlk defa Hindistan'ın Kalikot şehrinde yapıldığı için bu isimle anılan bir çeşit pamuklu bez, bir cins patiska.

⁶ Fermeneli: *teşmil*. Salta, yelek, şalvar ve poturlara kaytan, ipek gibi şeylerle yapılan işlemeli.

⁷ Salta: Yakasız, iliksiz, kolları bol, cepken biçiminde, kadife veya çuhadan bir nevi kısa ceket.

lira lâzımdı. Yüz elli altından aşağı alınamayan üç çifte piyâdenin döşeme ve kürekçi masrafları bir araya gelince, su üstünde yüzen yalnız bir ihtişam değil, aynı zamanda bir servet ve varlık demekti.

Tâlimli ve terbiyeli hamlacıların vazîfe başındaki tavırlarına, tutumlarına, çalımlarına, hele kürek çekişlerine, uzun ve ciddî bir çalışma sonunda elde edilen bu hünere, başlı başına bir san'at denebilirdi. Öyle ki, karşıdan gelmekte olan üç çifte bir piyâdeye sâhilden bakan, suya yalnız bir çift küreğin dalıp çıktığını zannederdi. Zîra hamlacı, sıvıryacı¹ ve başçı², ilk kürekleri suya hangi âhenk, hangi tavır ve hangi ölçü ile daldırmışlarsa gidecekleri yere kadar aynı tavrı muhâfaza ettiklerinden, âdeta bu üç çifteyi bir tek hamlacının çektiği zannedilirdi.

*

Eski devirlerde kürek adedi, devlet adamlarının mevkilerine göre değişirdi. Nâzırlar ile yabancı elçilerin, Eflâk, Boğdan voyvodolarının ve patrikhâneye âit peremelerin şekilleriyle kürek adedini tesbit etmek de devlete âitti.

Sadrâzâmın kayığı, dâima yedi çifte olur, tertîbâtında ve tezyînâtında³ da diğer vezirlerinkini gölgede bırakacak ölçüde ihtişamlı bir san'at göze çarpardı.

Vezirlerin kayıkları ise beş kürek olur, baş taraflarında bulunan alâmetler, suları süratle yarıp geçerken bile, sâhilden bakanlara: Bu vezir kayığıdır, dedirtirdi. Vezir kayıklarında bir yâver ile tüfekli ve palaskalı iki çavuşun bulunması da şarttı.

Bâlâ ricâli⁴ dört, ûlâ evveli¹ ricâli üç, ûlâ sânîsi²

¹ Sıvıryacı: Üç çifte kayıkların, futa ve balık kayıklarının ortadaki küreğini çeken kimse.

² Başçı: Kayıklarda baş küreği çeken kimse.

³ Tezyînat: Bir şeyin üzerine yapılan süslemeler, süs(ler).

⁴ Bâlâ ricâli: Bâla rütbesine (yüksek rütbeye) sâhip kimse.

ve mütemâyizler³ ikişer çifte kullanırlardı.

Kaptan paşanın kayığına gelince, imparatorluk donanmasına hükmeden adama yakışır tarzda olması tabîî idi. Öyle ki bu kayık, kadirga burunlu ve sanki harp filosundan gizlice kaçıp bir eyyam⁴ keyfince zevk etmeyi aklına koymuş genç ve hovarda bir bahriyeliye benzerdi.

Dîvanhânede vazîfeli olanların emrinde ise dâima bir kik bulunurdu.

*

Boğaziçi sularının yüzü, ilk defa İkinci Sultan Mahmud zamânında dümenler ve uskurlarla hırpalanıp tokatlandı. Bu, sonu gelmekte olan yelken devrinin ilk ölüm işâreti idi.

Bir kere ecel gelmeye görsün... Ezel buyruğunun yazdığı bu fermânı bozmaya kimin gücü yeter? Devirler de insanlar gibi değil midir? Onların da ömürlerinin bir başı ve sonu olmak mukarrer⁵... Her doğanın öldüğü, her başlayanın bittiği bu âlemde, binlerce yıldır cennet rüyâsı gören bu deryâçe, bu küreklerle öpüşüp oynayan Nehr-i Aziz de asırlık hülyâsından silkincek, rüyâsından uyanacak, sarsılacak, ezilecek, insan elinden makine eline geçişinin ıztırâbı ve ıztırârı⁶ ile başına gelenlere katlanacaktı.

Katlandı da. Artık yavaş yavaş vapur şirketleri kurulmaya başlanıyordu. Fevâid-i Osmâniyye, Azî-

¹ Ülâ evveli: Osmanlı Devleti'nde askerlikteki ferikliğe (korgeneralliğe) denk bulunan sivil memur rütbesi.

² Ülâ sânişi: Ülâ evvelinden küçük olup teşrîfâta dâhil olmayan mülkî rütbe.

³ Mütemâyiz: Benzerleri arasında sıvrılan, kendini belli eden, benzerlerinden üstün olan. *tarih*. Osmanlı devlet teşkilâtında Tanzîmat'tan sonra bir süre kullanılan ve mülkî rütbelerden sâniye ile ülâ sânişi arasında yer alan bir rütbe [askerî rütbelerden miralay (albay) karşılığı idi.]

⁴ Eyyam: Zaman.

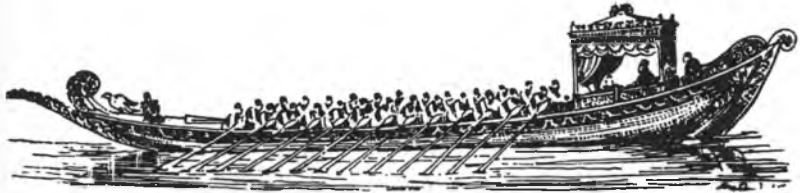
⁵ Mukarrer: Kesin, şüphesiz, muhakkak.

⁶ İztırar: Mecbûriyet.

ziye, İdâre-i Mahsûsa, İdâre-i Muvakkate ve nihâyet 1854'te kurulan Şirket-i Hayriyye, kürek devrinin son nefesini idrak eden şâhitlerdi.

Yabancı şirketlere de Boğaz'da vapur işletme mü-sâadesi verilmişti. Şu var ki, iskeleler yapılmadan ev-vel vapurlar, rıhtımları müsâit olan yalılara yanaşırlardı. Nihâyet Üsküdar, Kandilli, İstinye, Boyacı-köyü, Bebek iskeleleri kurularak, küreğin saltanatına son veren makine, Boğaz sularını da hüküm ve hâki-miyeti altına almış oldu.

Boğaz'da Saltanat Kayıkları

Sarayları, kasırları, sâhilsarayları, yahıları, köşkleri, kayıkları, bağları, bahçeleri, koruları, havuzları, çeşmeleri, sebilleri, câmileri, mescitleri, tekkeleri, türbeleri, bentleri, hanları, hamamları hattâ aşkı meşki ile bir nizâmın, bir usûlün, bir görgü, bir görüş, bir felsefe ve bir medeniyetin yoğurup rûşte¹ getirdiği bir kıvam, bir târih bereketi olan Boğaz, millî rûhun, millî âdet ve an'anelerin elinden çıkmış bir zaferin ta kendisi idi.

Boğaziçi'nin yolunu yordamını bulmuş hayâtını, bu hayâtın rengini, şeklini, kokusunu ve kıvâmını tâyin eden, alnına târihin ve an'änenin damgasını vuran bir el vardı. Ammâ bu sihirli eli gören hemen de yoktu.

O kadar yoktu ki, yerleşmiş kökleşmiş bütün bir Boğaziçi hayâtı, görgüsü, terbiyesi, şivesi², edâsı, nizâmı, üslûbu ile bir yandan cemiyet hayâtına bir yandan da san'at hayâtına tesir ederken, yarattığı ruh ikliminin kumanda ettiği san'at da, saraylar, kasırlar,

¹ Rûst: Olgunluk, kemal.

² Şive: Tavır, tarz.

yalılar, köşkler, evler, mahalleler, çeşmeler, sebiller meydana getirmiş ve bu sarayların, sâhilsarayların, yalıların, köşklerin, mescitlerin, tekkelerin içini, aynı rûhun beşiğinde büyüyüp gelişen şiir, mûsikî ve şiirleşip müzikalite kazanmış bir âhenk ve nizâmın kâide ve zevkine göre dayayıp döşemişti.

Sanki bütün bu medeniyetin elinden çıkmış dekor, tıpkı Boğaz'ın dağları, tepeleri, koyları, körfezleri, dereleri, kumsalları gibi, tabiat nîmetlerinden bir nîmetti. Nasıl, Yûşâ Tepesi ya da Otağ Tepe veya İcâdiye Tepesi bilinmeyen asırlardan, bilinmeyecek zamanlara kadar, şâha kalktıkları noktada duracaklar ise, nasıl Göksu Deresi binlerce yıldır kıvrıla büküle akıp durmuş ve durmakta ise, kezâ¹ Boğaz'ın renkten renge halden hâle giren suları bir Nehr-i Aziz, bir deryâ-çe sûretinde kâh bu yana kâh şu yana geçip gitmekte ise, Boğaziçi'nin medeniyet harîtasını çizen insanlar da ölmeyecek, bu insanların kurduğu binâlar çökmeyecek, bağlar bahçeler bozulmayacak, mescitler tekkelere yıkılmayacak, türküler, şarkılar susmayacak, sazlar sözler kesilmeyecek, nasıl denizde balıklar tükenmiyorsa, bir kıyıdan bir kıyıya gidip gelen kayıklar da bu sulardan eksilmeyecek, her biri: "Ben bîr hayır sâhibinin şu toprağa armağanıyım," diyen çeşmeler, sebiller, selsebiller kurumayacaktı.

Böyle düşünmekte, böyle zannetmekte olanlar, hiç de yanılmış sayılmazlardı. Zîra birbirini kovalayan yüzlerce yıldır bu böyle olmuştu. İnsanlar ölmüş fakat tıpkı babaları gibi yaşayan, babaları gibi düşünen, babalarının inandığına inanan, zevklerini benimseyen, güldüğüne gülen, ağladığına ağlayan oğulları, torunları yetişip yerlerini doldurmuş, boşluğunu kapatmış ve şahıslar değişirken de, mevcut ve yerleşmiş

¹ Kezâ: Bunun gibi.

nizam, an'ane, târih ve bu terkîbin¹ yoğurup meydana getirdiği hayat devam etmişti.

Hulâsa, süratinin şiddetinden hareketi hissedilmeyen dünya misillû, birer sâbit pano gibi, zamânın üstüne nakşola ola gelip geçen asırlar da, değişmez, kımıldamaz görünen manzaralarıyla, âdeta Boğaziçi târihinde, kıyâmete sürececek bir kaderin bekâ² ve devâmını vehmettirmekte³ bulunmuştu.

İşte, yer yer kısıklar⁴, koltuklar⁵ ve kulaklar⁶ yapılarak akan Nehr-i Azîz'in üstünde, kürekle yelkenin hâkim olduğu zamanlar, harp gemileri de dâhil, eşyâ ve yolcu taşıyan bu kürekli ve yelkenli deniz vâsıtaları arasında, şüphe yok ki saltanat kayıkları, imparatorluğun azamet⁷ ve şevketine⁸ yakışır bir ihtişamın, bir hayal ve masal manzarasının ta kendisi idi.

En azdan on beş çifte⁹ olan saltanat kayıklarının boyları otuz beş, genişliği ise iki buçuk metre idi... Bu kayıklara, yeryüzünde değil eşleri, benzerleri dahi olmayan birer minyatür su sarayları dense revâ idi.

Saray nakışhânelerinde işlenmiş ve ekserisinin baş tarafları kıvrık olan bu kayıkların burunlarında gümüş veya altın yaldızlı tahtadan birer kartal bulunurdu. Kayığın kış tarafı ise, sedef, bağa, gümüş, yaldız ve mücevherlerle süslü küçük sarayın bulunduğu kısımdı. Gümüş sütunlu gümüş parmaklıklı bu minicik köşk kırmızı ipekli üstüne inciler ve cevâhir işlenmiş sırma saçaklı perdeler, ipek şilteler, yastıklar, ha-

¹ Terkip: Birleşim, sentez.

² Bekâ: Ebedilik, devamlılık.

³ Vehmettirmek: Olmayan bir şeyi var saydırmak, zannettirmek.

⁴ Kısık: *coğrafya*. Çok dar geçit, dar yer.

⁵ Koltuk: *coğrafya*. Çıkıntı, burun.

⁶ Kulak: *coğrafya*. Akarsuların, göllerin karaya giren ve durgunlaşan yeri.

⁷ Azamet: Debdebe, ihtişam.

⁸ Şevket: Büyüklük, ululuk.

⁹ Çifte: Aynı kimse tarafından çekilen karşılıklı çift kürekleri bulunan kayak ve sandal.

hılar ve gümüş fenerlerle dayanıp döşenerek, üç kıta üstünde hüküm yürüten imparatorluğun hâkânını, Haliç'e, Marmara'ya daha çok Boğaz'a götürmek üzere, emre âmâde bekler, kulağına fısıldanan haber gereğince de, başka dünyâlardan kaçıp gelmiş feerik¹ bir mahlûk, bir deniz perisi gibi siya² ede ede rıhtıma yanaşırdı.

Bir de pâdişahların beş veya yedi çifte "tebdil sandalları" vardı ki, pek göze görünmek istemedikleri zamanlar denize bunlarla çıkarlardı. Saltanat kayıkları içinde dikkati çekenlerden biri muhakkak ki, Üçüncü Sultan Mustafa'nın kayığı idi. Bir ak kuş gibi bu bembeyaz kayığa, altın yaldızlı nakışları ve ateş rengindeki tentesiyle, san'at ve zarâfetin bir gurûru denebilirdi. Oymalı, nakışlı, üç büyük feneri, yirmi altı küreği vardı. Her küreği iki bostancı çeker, dümeni ise, âdet gereğince bostancıbaşı tutardı. Bu beyaz senfonide, kürekçiler de beyaz giyer, yalnız aksâdelere³ bürünmüş bu delikanlıların serpuşları⁴ kırmızı olurdu.

Denize açılan saltanat kayıklarını, arkadan bir ikincisinin tâkip etmesi de usûldü. Çünkü pâdişah, dönüşte bu kayığa geçerdi.

Velâhtların⁵ da, pâdişahların gezintilerine iştirak etmeleri âdetti. Yirmi dört kürek olan şehzâdenin kayığında, tente mâvi renkte olurdu.

Sadrâzâmın kayığı ise yeşil tentesiyle bir arkadan gelir, onu da tentesiz ve dokuz küreği ile şeyhülislâm ve diğer devlet ricâlinin kayıkları tâkip ederdi. İç oğlanlarının, has ağaların, saray ağalarının kayıkları

¹ Feerik: Perilerle ilgili.

² Siya: Kayık, tekne vb. deniz araçlarını kürekleri tersine çekmek sûretiyle geriye doğru yüzdürme.

³ Aksâde: Düz beyaz giyecek.

⁴ Serpuş: Başa giyilen şey, başlık.

⁵ Velâht: Bir hükümdardan sonra tahta çıkacak kimse.

ile, sulara etek sürüyen bir rüyâ gelini, ihtişamın, san'atın şeklini, rengini, sesini aksettiren bu deniz alayı karşıdan göründü mü, bütün vâsıtalar kıyılara çekilerek yol verir, Boğaz halkı ise sâhillere dökülerek bu, ihtişamı ölçüsünde zarif alayı seyre çıkarlardı.

Pâdişah zevceleri bir saraydan bir saraya geçecek, ya da gezintiye çıkacak olurlarsa, beyaz tenteli, yirmi dört kürekli ve kafesli kayıklara binerlerdi. Saray kadınlarının bindikleri kayık tipine kırlangıç adı verilirdi.

Saltanat kayıkları arasında belki de en muhteşemi, Dördüncü Sultan Mehmed'in som yaldız üstüne renkli taşlarla süslenmiş olan kayığı idi.

Tavı geçmiş¹, hızı kesilmiş, ferî sönmüş² bir devrin, bir ters dönüşün iç yüzünü, gösterişler, süsler, debdebe³ ve dârat⁴ ile kapatmak isteyen devlet gayreti, Dördüncü Sultan Mehmed'in yalnız deniz gezintilerinde değil, kara alaylarında, av eğlencelerinde de belki dünyâda eşi olmayan bir azamet ve ihtişamla göz kamaştırmak yoluna gider olmuştu. Buna, artık şüpheyi düşüğü kudret ve şevketini, varlık ve dirlik nümâyişleriyle⁵ başkalarına teyit⁶ ve kabul ettirmenin, devlet zihniyetinde ifâdesini bulan psikozundan başka ne denebilirdi?

Halbuki, dünya muvâcehesinde⁷ gerçekten söz ve hüküm sâhibi olan Murad'ların, Bâyezid'lerin, Fâtih'lerin, Yavuz'ların ne görünüşlere, ne gösterişlere ayıracak vakitleri vardı. Serhatten serhate koşan, atlarının eğerlerini ve bindikleri kayıkların içlerini hazîneler değeri içinde inci ve mücevherlerle süslemeye ihtiyaç hisset-

¹ Tavı geçmek: *mec.* Bir işin en uygun olan yapılma zamânı geçmek.

² Ferî sönmek: *mec.* Şan, şeref, nüfuz ve iktidârı yok olmak.

³ Debdebe: Göz alıcı, gösteriş, şatafat, ihtişam.

⁴ Dârat: Heybet, azamet.

⁵ Nümâyiş: Gösteri.

⁶ Teyit (Te'yid) ettirmek: Doğru olduğunu ortaya koydurmak, doğrulattırmak.

⁷ Muvâcehesinde: Karşısında.

meyen bu fâtih hükümdarlar “biz tepeden tırnağa altın gümüş ve cevâhire batıp bulanmış satvetli¹ ve şevketli² hanlarız, hâkanlarız!” demeye de lüzum görmezlerdi.

Daha çocuk yaşlarında, elde silah at sırtına atlayan bu adamlar, bütün bir ömrü zaferden zafere, seferden sefere koşar, ölümleri bile çok defa çadır altında ya da cenk meydanlarında vukû bulurdu.

Halbuki, ikbal güneşinin batıp, yalancı fecrin aldatıcı aydınlığı ile avunur olan Dördüncü Sultan Mehmed devri, eski gücünün kalmadığını hisseden devleti sahte kuvvetle gözleri boyamaya mecbur eden bir devirdi. Öyle ki saray da, devlet de, alaylar³, âlâyîşler⁴, türlü israf ve saltanatlarla: “Bakın, görün bizde neler var!..” diyerek, inanmadığı kuvvetine başkalarını inandırmak lüzûmunu duyan ve aynada iç yüzünü görmekten korkan hazin bir kendini aldatışla avunur halde idi.

Ama keşke hâkkı⁵ hak bâtılı⁶ bâtil görmekten korkmasa, keşke kendini aldatmak gibi hatâların en kötüsüne düşmeyip, kusurlarını, günahlarını, eksikliklerini, fazlalarını görüp, düşmanla vuruşurcasına, kılıcını bu hatâların başına çalsa idi.

Henüz 1683 bozgunu olmamış, baba Köprülü’nün kan damlayan kılıcı ile yatışan iç kargaşalıkların, isyanların arkası kesilmiş, oğul Köprülü’nün fazîleti⁷, dirâyeti⁸ ve siyâseti ile zaferlerin açtığı kapıdan yine memlekete bolluk ve dirlik akmıştı.

Ammâ kan deverânı yavaşlayan, damarları hücre-

¹ Satvetli: Boyun eğdirici, güçlü.

² Şevketli: Yüce, ulu, haşmetli, azametli.

³ Alay: Belirli günlerde veya belli bir maksat için düzenlenen merâsim.

⁴ Âlâyîş: Gösteriş, debdebe, tantana.

⁵ Hak: Doğru, gerçek.

⁶ Bâtıl: Doğru ve sahih olmayan, gerçeğe ilgisi bulunmayan (şey).

⁷ Fazîlet: Erdem.

⁸ Dirâyet: Çabuk kavrama yeteneği, kavrayış, anlayış; ilim ve tecrübenin verdiği beceriklilik, iktidar.

leri beslenmez olan bu koca vücut için Köprülü'ler, sancıyı kesen birer uyuşturucu devâdan başka ne idi? Nitekim ilâcın tesiri geçince mevcut hastalık mihrakları¹ yine faâliyete geçecek, hem de dünyâlara sığmayan bu koca vücûdu ihtilâtlar² yapa yapa daha türlü illetlerin³ zebûnu⁴ ederek ölüme doğru sürükleyecekti.

*

Dördüncü Sultan Mehmed'in yirmi dört çifte kürek saltanat kadırgası bir tâvus gibi renkli, ziynetli bu deniz sarayı, suları yırtta yırtta yol alan muhteşem alayın ortasında, bâzen Karadeniz'e kadar çıkardı. Tepeden tırnağa beyazlar giymiş kürekçiler, bu pâdişah zamânında başlarına su yeşili külah giyerlerdi.

Saltanat kayıklarında kürek tutan delikanlılardan, sağ tarafta vazîfeli olanlar devşirme çocukları, sol taraftakiler ise Anadolu gençleri idi. Şu var ki devşirmeler için istikbal, dâima daha ümitli ve daha verimli idi. Bunların içinde tâlihleriyle istîdatları birbirini tamamlayanlar, bey, paşa hattâ bostancıbaşı, yeniçeri ağası, vezir ve hattâ sadrâzam olabilirdi. Bir kısmı ise, seksen akçe gibi yüklü bir tımara sâhip olarak saraydan çıkarılırlardı.

*

XIX. asır ortalarına kadar hükümdarlar Boğaz'da gezintiye çıktıkları zaman filika-i hümayunu⁵, Sarayburnu, Kızkulesi mevkileri ile Rumeli ve Anadolu hissârlarından top atılarak selâmlamak usûldü.

Boğaziçi'ni çok seven Üçüncü Sultan Selim'in altın yaldızlı kırmızı tenteli yirmi altı oturak saltanat

¹ Mihrak: Merkez, odak.

² İhtilât: Başka hastalıklarla karışma, komplikasyon.

³ İlet: Hastalık.

⁴ Zebun: Âciz, güçsüz.

⁵ Filika-i hümayun: Saraya âit değişik büyüklükteki sandallar.

kadırgası da, Boğaz sularının hâfızalarına nakşolup kalmış târîh sahnelerinden biridir. Yüz elli iç oğlanının katıldığı alayın sağında ve solunda has ağaların sandalları bulunur, arkadan da sarık kayığı gelirdi. Bunları saray ağalarının kayıkları tâkip eder, daha arkadan da pâdişâhın saltanat kayıkları gelirdi. Bu kayıkların birincisinde pâdişah, ikincisinde silâhtar ağa bulunur; dönüşte ise pâdişah, âdet gereğince ikinci kayığa geçer ve dümeni de her zaman olduğu gibi bostancıbaşı idâre ederdi. Hünkâr kayığının ardında ise dâima kızlarağasının ve harem ağalarının kayıkları bulunurdu.

Filika-i hümâyun her ne zaman denize açılrsa, pâdişah, merâkını veya dikkatini çeken bir yalı, bir köşk, bir kahvehâne, bir çeşme, bir mescit, bir arsa veya bir korudan herhangi birinin adını ve sâhibini öğrenmek isteyebilirdi. Bu takdirde: “Şu binâ kime âittir?” ya da “şu sâhilhâne kimindir?” diye sorduğu zaman bostancıbaşı, karış karış defter edilmiş her iki kıyı hakkında pâdişâhın sorduğu suâle derhal cevap vermeye mecburdu. Onun için de, bir nevi plan veya kadastro harîtası denebilecek, hâne hâne, kutu kutu ayrılmış defterine bakarak: “Bu, Abdülhak Molla kullarının yalısı... Bu Çavuşbaşı kullarının yalısı, Darp-hâne Emîni kullarının yalısı, Dürrîzâde kerîmesi kullarının yalısı, Esîrîzâde Efendi kullarının yalısı, Fırtınakaptan kulunun yalısı, Genç Osman Ağa kullarının yalısı, Gâzî Hasan Paşa kulunun yalısı, İzzet Beyzâde kullarının yalısı...” diye her sorulanı cevaplandırırdı.

O devirlerde Boğaziçi, baştan başa koruluk ve ormanlıktı. Ağaç sevgisi iliklerine işlemiş Türk zevki, Boğaz dağlarını, kestâne, meşe, karaağaç, gürgen, dişbudak, ıhlamur, akasya ve erguvanlar ile doldurmuş; vâdilerini, karaçahılar, kocayemişler, pırnallar, yaban gülleri, katır tırnakları ile bezemişti. Bu or-

manların ve koruların içinde, mevsimine göre sülün, keklik, bıldırcın, tavşan, üveyik, karataş, güvercin avlanır; pırnallı vâdilerde bülbül, ispinöz, iskete, serçe, filurya, saka, baştankara eksik olmazdı.

Hele deniz, tek tek veya sürü sürü geçip giden mi-sâfir ve yerli kuşlardan hiç mi hiç boş kalmazdı. Martılar, yelkovanlar, bahrîler, balıkçılar, yalı çapkınları, sanki gökyüzünden kopup düşmüş bulut parçaları imiş gibi, oradan oraya savrulur, ya da kâfileler hâlinde, denizin yüzünü öper gibi kayarak, süzülerek geçer giderlerdi.

Karada olduğu kadar denizde de avdan hoşlanan Boğaziçi halkı, yalnız balık peşinde koşmazdı. Uzun bacaklarını suya daldırıp nafakasını toplayan balıkçıları, mîdelerindeki binlerce kurdu beslemek için durup dinlenmeden balık yutan karabatakları, kürek ayaklı, ak tüylü martıları, renkli, ziynetli yalı çapkınlarını da yakalamak için, kâh denizin murâkabeye varır¹ olduğu yorgun ve durgun akşam saatlerinde, kâh suların uyanıp cümbüşe hazırlandığı telaşlı ve zinde sabah vakitlerinde, insan oğlunun doymaz gözü ve acı zekâsı, bu ağzı var dili yok mahlûkları tuzağa düşürmek üzere harekete geçerdi.

*

Tebahhuru² yavaş ve zayıf olan Karadeniz, Tuna, Dinyeper, Dinyester, Don, Kızılırmak ve daha nice orta genişlikte nehir ve derelerin boşalttıkları tonlarca suyu içine alınca, istediği süratte gökyüzüne doğru başından savamadığı bu suları, Boğaz'a sevk etmekten başka çâresi yoktu.

Ne ki, Karadeniz'in Marmara'ya gönderdiği bu

¹ Murâkabeye varmak: Kendini denetlemek.

² Tebahhur: Buharlaşma.

çoşkun sular aka dursun, bir de Boğaz'ın dibinden aksi istikâmete giden bir görünmez akıntısı daha vardır. Boğazlılar buna kanal derler. Ama kısıklar, koltuklar, kulaklar yaparak akan bu Nehr-i Aziz, yeryüzünün bu eşsiz deryâçesi çok işveli, çok cilveli, çok oynak, şuh, kararsız, günü gününe, saati saatine uymayan dilberlerin huyuyla huylanmış gibidir. Onun için de güldürdüğü kadar ağlatır, sevindirdiği kadar üzer, okşadığı kadar hırpalar.

Bakarsınız, beklenmedik bir zamanda Karadeniz, bol ve bereketli sularıyla berâber, tepeleri, vâdileri ve sâhilleri birden yaşmaklayan kalkancı dumanını da yine Boğaz'a yollar. Boğaz'da sis, kayıkçıların, gemi süvârilerinin ellerini kollarını bağlayan, her birinin yolunu kesip, bulundukları yere mihlayan sessiz düşmandır. Ama öyle bir düşman ki ne tutulur, ne yakalanır, ne cezâlanır, ne de baş edilir. İşte dağlar bayırlar, vâdiler kıyıları, bir kere bu kalkancı dumanı ile sarıldı mı, çakır gözlü sular kül rengi olur, bir boz aba, Boğaz'ın boncuk mâvisini, zümrüt yeşilini, toz pembesini, alını morunu peçesinin altında sıkı sıkıya örtüp basar.

Hoş bu dünyâda ne renk vardır, ne de ses... Maddecilik nazariyesi, artık teyidi mümkün olmayan bir keyfiyetten ibâret... Tabiatın cesedine kuzgunlar gibi saldıran insan oğlu, onu parçalara, hattâ zerrelere ayırarak didikleyip tahlilini yaparken, bir zamanlar rengi de sesi de tabiatın bir cüz'ü¹ zannetmişti. Şimdi ise bu seslerin bu renklerin, gözle görülmeyen esîr² mevceleri³ ve kulakla duyulmayan hava dalgaları olduğunu öğrenmiştir.

Ama keşke bıraksak da yine hislerimiz aldanmak-

¹ Cüz: Bir bütünü meydana getiren kısımlardan her biri, kısım, parça.

² Esir: Kâinattaki bütün boşlukları doldurduğu farzedilen, görülemeyen ve ağırlığı olmayan cevher (öz).

³ Mevce: Dalga.

ta ve tabiat hakkında yanlış hükümler vermekte devam etse... Tâ ki bu yeşiller, bu kırmızılar, bu mâviler, bu morlar ile yoku var sanıp keyiflene keyiflene dağları zümrüt, denizleri boncuk renginde görsek... Çiçeklere kırmızı, mor, sarı diyebilsek... Vecdin yolunu kesen ilim, duygularımızın önünden çekilsin ve tatlı uykusundan uyanır gibi, sisten yorganını bir kenara atan Boğaz, yine o bindallıhlarını mor atlaslarını giyip, ezeli sevdâlılarının karşısında salım salım sallansın, nazım nazım nazlansın da, asırların ötesinden sürüyüp getirdiği eteği, yine kaderince yoluna yordamına devam eylesin...

*

Bizans için Boğaziçi, imparatorluğun herhangi bir köşesinden farksızdı. Yer yer balıkçı köyleri ve kasaba ölçüsünü aşmamış semtlerden ibâretti. Ona târihî çehresini nakşeden, huylarının âdetlerinin, nizam ve âhenginin hüviyetini giydiren el, fâtihâne hamlelerin, sefer ve zaferlerin, vicdan, îman, duygu ve düşüncelerin mahsûlü olan bir medeniyetin sihirli eli oldu.

Bâzı yıllar bahar, elini çabuk tutarak bu deryâçeye bakan ormanları, koruları, bağları, bahçeleri vaktinden evvel silkeleyip kendine getirirdi. Yaprakların arasından yumak yumak yuvarlanan güneş, gözü kamaşmış pervâneler gibi döne döne toprağa düşerek yazdan müjdeler nâmeler taşır ve sanki kızaklarda, tersânelerde bekleyen kayıklara: "Kara ve karanlık kış günleri bitti, safâ eyyâmı¹ geldi!" diye seslenirdi.

Gerçekten de havaların yumuşamasıyla, sularda doğup sularda büyüyen, orada mekân tutup yine orada yaşayan bir su perisi edâsıyla filika-i hümayun da diğer kayıklar gibi Boğaz'da görünürdü.

¹ Eyyam: Günler.

Yine toplar atılır yine gemiler, kayıklar saygı ile pâdişâha destur verirdi¹. Uçar gibi kayar gibi yola revan olan saltanat kadırgası ise bir tâvus heybeti ile suların yüzünde açılırken, pâdişâh da yine merak ettiği köşkləri, sâhilhâneleri, mescitleri, çeşmeleri, koruları, arsaları bostancıbaşıya sorup öğrenirdi.

Bostancıbaşı

Hem kadırganın dümenini tutan hem de elindeki deftere bakmaya hemen de lüzum kalmadan, her suâli ezbere cevaplandırır bostancıbaşı, aslında orduya bağlı olmayan silâhlı Bostancılar Ocağı'nın merkez adamı idi.

Bostancı ocakları, sarayın muhâfazasında başlıca vazîfeli olmakla berâber, İstanbul sâhillerinde bulunan mîrî² binâların muhâfazası da yine bu ocakların hizmetleri arasında idi.

Aynı zamanda şehrin âsâyiş, emniyet ve inzibâtında³ rolleri büyük olan bostancı ocaklarının âmiri, bostancıbaşı ağanın kayığı, Boğaziçi, Haliç, Marmara ve İstanbul'u kuşatan suların üstünde bir deniz kuşu gibi dolaşarak emniyet ve inzibâtın gözcülüğünü ve bekçiliğini ederdi.

Soğuk Çeşme Ocağı, Hamlacılar Ocağı, Sepetçiler Ocağı, Has Bahçe, Gülhâne, Sakalar Ocağı gibi türlü hizmet ve çeşitli mükellefiyetler⁴ ile vazîfeli olan bu ocaklardan, İstanbul civârı ile Anadolu yakasının muhâfazasına memur olanlar da ayrı idi. Ancak bunlar arasında şehrin emniyeti ve âsâyişi bakımından en ehemmiyetli olanları, Anadolu'da Bostancıbaşı Köprü-

¹ Destur vermek: İzin vermek.

² Mîrî: Devlete âit olan.

³ İnzibat: Asâyişi sağlama.

⁴ Mükellefiyet: Yükümlülük.

sü Ocağı ile Rumeli'de Küçük Çekmece Köprüsü ocakları idi. Bu ocaklar, âdetâ şehrin kapıları üstüne vurulmuş birer azim¹ kilit idiler. Zîra taşradan, gelişigüzel şehre girmek isteyenlerin, bu ocakların nizam, kâide, usûl ve erkânına² toslamaması mümkün değildi. Bir kere de başını o emniyet duvarına çarpanın hesap vermeden ve geldiği yerin resmî makamlarından getirdiği tezkereyi gösterip hüviyetini tespit ettirmeden şehre girmesi mümkün değildi. Girdikten sonra da, bir hafta içinde bostancıbaşıya kefillerini göstermeye mecburdu. Kaçak olarak girenler hakkında ise şiddetli tâkîbat yapılır, sonunda yakalanıp geldikleri yerlere gönderilirlerdi.

Mekkârî³ Başı

Şehrin Karagümrük semtinde mekkârî başının bulunduğu bir han vardı. Rumeli'den gelen mekkâreciler ya bu hana veya civârına konaklar, gelirken de giderken de Topkapı'dan gayrı kapıdan geçemezlerdi. Şâyet İstanbul'dan adam kirâlamak isterlerse, mekkârî başının nezâreti altında tutup giderlerdi. Onun için de içeriden dışarıya, dışarıdan içeriye firar hemen hiç olmazdı.

Mekkârîlerin, Topçular, Otakçılar, Yedikule gibi yerlerde saklanarak şehre gizlice sızmak isteyenlerin kaçamakçılığına mâni olan gözcüleri de vardı. Değil şehre rastgele girebilmek, şehirde hiçbir şey tesâdüfe bırakılmamış olduğundan kusursuz işleyen belediye

¹ Azim: (Tesir bakımından) Çok şiddetli, çok tesirli.

² Erkân: Âdet, yol yöntem, âdap.

³ Mekkârî (Mekkâreci, Mekâreci): Yük hayvanı kirâlayan, yük hayvanları ile taşıma işi yapan kimse, mükârî. *Asker*. Askerî malzemenin taşınma ve korunmasında görevli kimse.

nizamları, içtimâî, iktisâdî, sînâî¹ hayâtı sıkı sıkıya kontrol altında bulundururdu. Onun için de bir arzuhalcinin² bile ruhsatsız dükkân açmasına izin yoktu. Diğer taraftan kumaş tezgâhları da kontrolde tutulur, ibrişimlerin³ tek kat ve çürük olmamasına bilhassa altın ve gümüşlü kumaşlar için altın ve gümüşün israf edilmemesine dikkat edilirdi. Kürkcüler ve serpuşçular⁴ dahi divânın⁵ murâkabesi⁶ altında olup, devletin üstün idâre ve teşkilâtçılığı, memleketin her köşesinde olduğu gibi, şehirde de belediyecilik adı altında başarılı temposunu devam ettirirdi.

İstanbul'un bekâr uşakları da, lonca ve esnaf teşekkülleri tarafından tesbit edilmiş olduğundan, nisbeten başı boş sayılan bu sınıf halkın artmamasına ehemmiyetle dikkat edilirdi. Onun için de, kayıkçı, hamal, inşâat amelesi, fırın uşağı, külhancı gibi yarı esnaf yarı amele sayılan bu sınıfın ihtiyaçtan fazla olmayıp, işsiz kalarak şehrin dirlik ve düzenliğini bozmaması keyfiyeti, bilhassa üstünde dikkatle durulan meselelerdendi.

Teşkilât ve idârede dünyâyâ parmak ısırtan Osmanlı İmparatorluğu, içtimâî ve idârî hiçbir meselesini olurluna bağlamak gibi yalın kat bir siyâset tâkip etmediğinden, bir yandan büyük şehirlerde nüfus kesâfetine⁷ mâni olacak tedbirleri alırken, bir yandan da bu akımla, işini, yerini ve düzenini yüzüstü bırakmaktan doğacak zararları önlemek yoluna gitmiştir.

¹ Sînâî: Endüstri ile ilgili, endüstriyel.

² Arzuhalci: Kendi yazamayan kimselere para karşılığı dilekçe, mektup gibi şeyler yazan ve geçimini bu yolla sağlayan kimse.

³ İbrişim: Bükülmüş ipekten iplik.

⁴ Serpuş: Başa giyilen şey, başlık.

⁵ Dîvan: Yüksek meclis.

⁶ Murâkabe: Kontrol, denetim.

⁷ Kesâfet: Yoğunluk.

Haslar¹ kadısına yazılan bir hükümde: “Anadolu ve Rumeli’den bâzı reâyâmın² yerlerin ve çiftlerin koyup bir yolunu bularak İstanbul’a gelenlerin defter edilip her mahallenin imamına, müezzinine ve kethüdâlarına tembih edilerek gerekli muâmeleye tâbi tutulmaları” emir ve işâret olunmuştur.

Belediye Teşkilâtı

Devletin yükselme ve fütûhat devirlerinde belediye teşkilâtı da son derece muntazam idi. Belediye işlerinin kânûnî ve hukûkî cihetini İstanbul kadısı, teknik tarafını devrin başmîmârı, tatbîkâtını ise subaşı³ icrâ ederdi.

Kânûnî Sultan Süleyman devrinde bol suya kavuşan İstanbul şehrinde, künklerin ve su yollarının üstüne binâ yapmak, ağaç dikmek yasak edilmiş, bu sûretle suyun akışına zarar verecek hallerden sakınmak ve yine su yollarının etrâfında üçer arşın boş yer bırakmak üzere su yolu nâzırına hükümler gönderilmişti.

Binâ inşâatında da tedbirler pek sıkı idi. Dîvanda topçular çavuşuna verilen emir, câhil, tecrübesiz ve iktidarsız mîmarları işten menederken, İstanbul kadısına yazılan hükümde de, kerestelerin eksik kesilerek binâlara zarar verilmemesi, direklerin, merteklerin⁴ birinci, ikinci ve üçüncü nevilerinin⁵ uzunluğu kalınlığı, servi, çam, meşe, gürgen tahtalarının boyları enle-

¹ Has: Osmanlı Devleti’nde pâdişahlara, vezir, beylerbeyi, sancak beyi gibi devlet ricâline ayrılan yıllık geliri 100.000 akçenin üstündeki arâzi.

² Reâyâ: Osmanlı Devleti’nde halkın vergi ve haraç veren, genellikle toprakla uğraşan gayrimüslimler.

³ Subaşı: Şehirlerde kadıların emrinde bulunan güvenlik ve belediye işleriyle görevli zâbita memurlarının başı.

⁴ Mertek: Kalın ve uzun dört köşe kereste.

⁵ Nevi (Nev): Cins, tür.

ri gâyet tafsîlâtlı ve teferruatlı bir tâlimatnâme ile tesbit ve işâret olunmuştu. Bu meyanda dülger¹ ve amele ücretleri, kiremitlerin nevi de kezâ standart ölçülere göre ayarlanmış bulunuyordu.

Kaldırımların, sokakların tâmiri, dilenciliğin men'i², hastalıklara karşı tedbir, çöplerin kaldırılması, atlara fazla yük yüklenmemesi, hâriçten gelen yaş meyvenin halka ve pazarcılara tevzî³, İstanbul'a erzak, buğday ve koyun getirilmesi, gümrük mültezimlerinin⁴ tüccardan fazla gümrük almamaları, kumaş tezgâhlarının kontrolü, paşmakçılar⁵ çarşısı ile çizmeciler çarşısının ayrı olması, ibrişimlerin yalın kat yapılmaması, hasırların cinsi ve evsâfı, gümüşlerin damgasız ve kalp olmaması, mahalle aralarında işçilerin yemek pişirmemeleri, mahalle aralarında meyhâne açılmasına dâir devamlı olarak çıkan hükümler, esâsen tetikte bulunan vazîfelileri îkaz eder ve tepeden gelen bu sesle alâkahıların gevsemeye fırsatları olmazdı.

En hoşu, mahallelerin kapuları bulunur ve devamlı kol gezerek⁶ inzibâtı temin ederdi. Bununla berâber yine de zaman zaman fuhuş ve rezâlet eksik olmaz, fakat yolsuzluğu sâbit olanlar derhal Bozcaada'ya sürülürdü.

Yalnız karada değil, denizlerde de, peremelerin⁷ işletilmesine, alınıp satılmasına ve yapılmasına göz

¹ Dülger: Yapıların kapı, pencere dışındaki kaba tahta ve ağaç işlerini yapan usta.

² Men': Yasaklama, engelleme, önleme.

³ Tevzî: Dağıtılma, dağıtım.

⁴ Mültezim: Devlet gelirlerinden birinin toplanması işini götürü olarak üzerine alan kimse, iltizamcı, kesenekçi, kesimci.

⁵ Paşmakçı (Başmakçı): Eskiden ayakkabı yapan veya satanlara verilen isim, ayakkabıcı.

⁶ Kol gezmek: Kontrol amacıyla dolaşmak, devriye gezmek.

⁷ Pereme: Eski bir kayık çeşidi.

kulak olan makamların ve peremeciler kethüdâsının¹ da kulakları bükülüydü. “Senin mârifetin olmadan, aralarında gizlice pereme alıp satan, yeniden pereme yaptırdıklarında, büyüklüğü küçüklüğü mâlûm olmayıp bâzı peremeciler muhâlif zamanlarda yelken kullanmakla telef oldukları îlâm olunmuş². Buyurdum ki zikrolunan peremecileri getirip muhkem tembih eylesin ki nizâma muhâlif ve senin mârifetin olmadan gizlice pereme satmayıp ve yaptırmayıp ve binâ olunanları senin mârifetin olmadan deryâyâya indirmeyeler ve alıp Boğaz’da kullanmayalar.”

Hattâ kayık ücretlerini tâyin dahi kayıkçıların elinde değildi. Ve hattâ bir kayığa alınacak müşteri adedi dahi, teknenin cesâmetine³ göre peremeciler kethüdâsı tarafından tesbit olunurdu. Meselâ, “Muh-tesip Çardağı’ndan Eyüp Sultan’a giden altı kürekli bir pereme beş akçeye, dört kürekli dört akçeye, iki kürekli üç akçeye dolmuş olacak yarımşar akçeye idi. Yemiş İskeleyi’nden Kâğıthâne civârına hava limanlık olursa on akçeye, deniz yavuz olursa on beş akçeye...” gidilirdi. Bütün Haliç ve Boğaz iskeleleri arasında ayrı ayrı tesbit edilmiş olan fiyat târifeleri alâkalılar tarafından dikkatle tâkip edilirdi.

Fakat her türlü belediye nizamları ile piyasayı alt üst eden sinsi bir kuvvet vardı: Yahûdi. Sikkeyi kırkan kızıl ve kırık akçe ile piyasayı bozarak menfaat sağlayan, iktisâdî ve mâlî nizamları kundaklayıp düzeninden çıkaran bu azınlıkla devirler boyu mücâdele edilmiş fakat başa çıkılamamıştır. “Yahûdi tâifesi akçe⁴ kırkmayı¹ âdet edindiğinden, bunların toplattırıl-

¹ Kethüdâ: San’at ve meslek erbâbının işlerine bakmak üzere esnaf arasından seçilip hükûmetçe tâyin edilen kimse.

² Îlâm olunmak: Bildirilmek, anlatılmak.

³ Cesâmet: Büyüklük, irilik.

⁴ Akçe: Selçuklular ve Osmanlılarda para birimi olarak kullanılan gümüş mâdenî para.

ması, darphâneye gönderilip ayarı tam akçe ile değiştirilerek sâhiplerine teslîmî” yolunda hükümler birbirini tâkip ettiği halde yine olanlar olmakta devam etmiş ve Yahûdi cemâatinin hîleli faâliyeti sürüp gitmiştir.

Meskûkât râyicinin² değişmesine sebep olan Yahûdiler, gide gide ticâret, sanâyi, gümrük ve iltizam³ işlerini hemen bütününüyle ele geçirmeye muvaffak olmuşlardır. Meselâ İkinci Sultan Selim devrinde bir Yasef Nassi çıkmış, devletin ticârî ve mâlî işlerini ele geçirerek, Lehistan ile devlet arasındaki balmumu ticâretini inhisârı⁴ altına almak istemiş ve pâdişahтан, Lehistan kralına nâme-i hümayun bile göndertmişti.

1572 senelerine doğru kırkık akçenin zararları iyiden iyiye kendini göstermiş bulunduğundan, Sokullu, meseleye ciddiyetle el koyarak hükümler çıkarmıştı. Bu şiddetli tedbirler ile bir müddet yoluna giren meskûkât meselesi, Sokullu’dan sonra tekrar alevlenmiş ve patlayan ihtilâllerin başlıca sebebi hâline girmiştir.

Bilhassa tüccar, gümrükleri ele geçirmiş Yahûdi ile başa çıkamadığından, sık sık dîvân-ı hümayuna⁵ baş vurmak zorunda kalmıştır. Buna karşı da: “İstanbul’a zahîre getiren rüesâ⁶ ve tüccar tâifesi rikâb-ı hümayûnuma⁷ ruk’a⁸ sunup iskele ve gümrük eminle-

¹ Kırkmak: (Bir şeyin) Uç veya kenarından parça kesmek, bir miktârını ek-siltmek.

² Meskûkât râyıcı: Damgalanmış, üzerine sikke vurulmuş mâdeni paranın değeri.

³ İltizam: Devlet gelirlerinden birinin toplanmasını belli şartlarla üstüne alma, bu hak devlet tarafından birine verilme.

⁴ İnhisar: Tekel.

⁵ Dîvân-ı hümayun: Osmanlı Devleti’nde devlet işlerini yöneten, sadrâzâmın başkanlığında toplanan büyük meclis. (Pâdişahlar konuşulanları kafes arkasından dinlerlerdi.)

⁶ Rüesâ: Reisler, başkanlar.

⁷ Rikâb-ı hümayun: Pâdişah huzûru.

⁸ Ruk’a: Dilekçe, arzuhal.

ri vesâir mültezim tâifesi Yahûdi tâifesinden olmakla cemi dîdeban¹ ve hademeleri hep Yahûdi eylemekle, gümrüklere varan maldan..." diye İstanbul ve Galata kadılarına yazılan hükümler müslüman tüccara yapılan kânun dışı muâmelenin ve usûlsüz tatbik edilen gümrük târifesinin önüne geçilmesini ihtar etmiş, buna rağmen sinsi ve devamlı Yahûdi müdâhalesi durdurulamamıştır. Öyle ki bütün ticâret kolları aynı şebekenin elinde bulunduğundan, meselâ İngiltere'den gelen çuhanın tüccara tevzîinde dâima tâcirlerle temas, kethüdâ ve yiğitbaşılar² mârifetiyle yapıldığından, evvelâ ithal edilen malın tamâmına sâhip olmak, sonra da istedikleri gibi satabilmek için bir yolunu bulup çuhacılar kethüdâlığını ele geçirmiş ve netîcede de kumaşın fiyatını istedikleri gibi yükseltmişlerdi.

Sanki şimdi de öyle değil mi? Aynı el, belki bugün daha da cesâretli, daha sistemli ve daha kuvvetli... hem sâdece şu zavallı memleket için değil, bütün dünya için, bütün beşeriyet için aynı derecede yıkıcı, inhisarcı ve zâlim!

*

Ey kadın, kes artık bu acıları tatlıları da hele şu İstanbul'dan eteğini çekip kurtar... İstersen bir boy limana uğra, uzaklarda bıraktığın saltanat kadırgalarının son sözünü tamamlayıp, yeryüzünün o tek der-yâçesine, o Nehr-i Azîz'e doğru bu defa gerçekten revan ol!³

*

Bostancı ocaklarının ip uçlarını elinde tutan bos-

¹ Cemi dîdeban: Bütün gümrük muhâfaza memurları, bütün kolcular.

² Yiğitbaşı: Esnaf kuruluşlarının kendi içlerinde seçtikleri, kethüdâlarla esnaf arasında emir ve haber alıp verme, düzenin ve kararların yürümesini tâkip etme işleriyle görevli kimse.

³ Revan olmak: Yola koyulmak, gitmek.

tancıbaşının limanda sık sık teftîşe çıktığı kayığa kanca başı denirdi. Deniz vâsıtalarının en süratlisi olan bu dokuz oturak kayığın her bir küreğini iki hamlacı çekerdi.

Ordu kadrosu dışında, silahlı ve kuvvetli bir teşkîlâtın âmiri olan bostancıbaşının vazîfesi çok ağır ve mesûliyeti de çok büyük olduğundan, selâhiyeti de çok geniş idi. Liyâkatleri¹ kadar ırz, nâmus ve sadâkatleri tecrübe edilmiş iffet² erbâbı kimseler arasından seçilen bostancıbaşları tâyin eyleyen de azleyleyen de bizzat pâdişahı. Sadrâzamların bile bostancıbaşılara emir vermeleri usûl değildi.

Boğaz'a veya Haliç'e çıkan filika-i hümayundan, şehrin emniyeti dümeni gibi, pâdişah kadirgasının gümüş dümenini de elinde tutan bostancıbaşıya "geri dön" emri verildiği zaman, henüz gece, dünyânın üstüne ayağını basmamış olurdu. Hattâ güneşin başı ufka yaslanmadan hayli zaman evvel ve hattâ çiçeklerin kâsesi henüz günün çil çil altınları ile dopdolu iken, bir ölümsüz iç güzelliğini andıran saltanat kâfilesi de, sanki ebediyete, sanki gerçeklerle biliş tanış tutmaya niyetli, ışıkları, renkleri yara yara bir hayal iklimine doğru dön geri ederdi.

Bu dönüşte, gidişin şevkini³, şetâretini⁴ ve hevesini aramak abesti. Kâfilenin üstüne çöken durgunluğa, bir doymuşluk bir kanmışlık da denebilirdi. Tavında⁵ vuslat⁶ rehâveti⁷, haz çeşnisi olan bir hüzün de dense revâ idi.

Güzel kalmakta inat etmiş bu mutaassıp tabiat,

¹ Liyâkat: Yeterlilik, yetenek.

² İffet: Nâmus, dürüstlük, temizlik.

³ Şevk: Şiddetli arzu, istek, aşırı heves.

⁴ Şetâret: Sevinç, neşe, şenlik.

⁵ Tav: teşmil. En uygun zaman ve durum.

⁶ Vuslat: Sevdiğine kavuşma.

⁷ Rehâvet (Rahâvet): Kendini koyverme, gevşeklik.

içinde bir eyyam safâ sürmüş olanlara güzelliğinin bacını¹ muhakkak ki acı ödetirdi. Sonu bir uzlaşma, bir barışla biten kavgalar gibi, hırpalar, ezip eziyetler eder, ammâ insan oğlu, güzelliklerin gönlünde kopardığı bu kıyâmetler içinde ölse de yine dirilip dirilip yeniden ölmeye, o mahşerin içinde tekrar tekrar haşrolmaya² doyup kanamazdı.

Kim bilir bu seyranlar, güzellikle nikâhı kıyılmış bu Nehr-i Azîz'in sevdâhı suları, saltanat kadırgaları içinde dolaşan devletlilerden, Üçüncü Selim denen bir devletliye neler fısıldamış neler söylemiş nasıl gözüne gönlüne yol bulup, fikrinde hissinde tasarruf eylemiş³ olmalı ki, sûz-i dilârâ'lardan, nevâ'lardan, eviç'lerden, raşt'lardan, hicaz'lardan nice besteler, semâîler, peşrevler, âyinler olup san'at göklerinden kandil kandil gönüller üstüne yağıp dökülmüş, hayal ufuklarında yüzen sefineler⁴ gibi, zaman zaman yanımıza, yanımızda değil canımıza demir atıp, şâşaasıyla, ihtişamıyla gönül gözlerimizi kamaştıra gelmiştir.

¹ Bac (Baç): Vergi.

² Haşrolmak: Kıyâmet günü dirilip bir araya gelmek.

³ Tasarruf etmek: Sâhip olduğu şeyi istediği gibi kullanmak.

⁴ Sefine: Gemi.

Boğaz'a Doğru

Beş yüz yılın tatlı günü ile tatlanmış, acı günü ile kahırlanmış Boğaziçi'nde seyrâna çıkarken, acaba nereden yollara düşmeli? Tophâne, Fındıklı, Kabataş, Cihangir, Dolmabahçe, Beşiktaş diye semtleri nasıl ayrı seçi eder, aynı zincirin halkalarını nasıl birbirinden koparıp teker teker ele alabiliriz? Hele daha evvel, bağında bahçesinde bir dolaşalım da, İstanbul'un birer canlı kitâbesi olan bu semtlerin de kader levhalarını okumaya çalışalım.

*

Boğaz demek, bir mânâda orman, koru ve bahçe demekti. Koru ve bahçe ise, Türk zevkinin halledip üslûplaştırdığı ve âdeta bir güzel san'atlar kolu hâline getirdiği rustâî¹ mimarlık geleneğimizdi.

İstanbul, Edirne, Bursa gibi taht görmüş şehirlerden başka, beylerbeyi ve sancakbeylerinin konakları bulunan merkezler, daha doğrusu medeniyetin ayak attığı bütün bir memleket sathında baş kaldırmış saray, konak, köşk, ev ve yalı demek, aynı zamanda

¹ Rustâî: Köyle, kır hayatıyla ilgili.

bahçe demekti. Onun için de el ele veren bahçe zevki ile bahçe mîmârîsi, şehri bir yeşillik cenneti hâline koymuştu. Meselâ sayısı hesabı olmayan bu şehir bahçelerinden bir Dâvud Paşa Bahçesi vardı ki tâ Bizans'tan bu yana, imparatorların, hanların, hâkanların iltifat ve rağbetine mazhar olmuş hârikulâde bir sahrâ¹ idi. Bilhassa fetihten sonra bu son derece geniş ve muhteşem koruluğun ortasına kondurulmuş saraylar, kasırlar, köşkler bu mevkii âdeta zevk ve safânın taşıp döküldüğü bir merkez hâline getirmişti.

Lâkin buraya sâdece bir eğlence ve cümbüş mahalli demek de doğru olamazdı. Zîra Rumeli'ye yapılacak seferlerin hareket noktası olarak da yine Davud Paşa sahrâsı, tuğların dikilip otâğ-ı hümayûnun² kurulduğu târihî bir mevki idi. Pâdişah sefere iştirak edecekse, ordu ile berâber hareket buradan başlar, orduyu sâdece uğurlayacaksa, yine merâsim burada yapılır, kezâ orduyu karşılama hâdisesi için de yine an'anevî mahal burası olurdu.

Ammâ şu ne hazin ki, zaman olup sağdan soldan yumruk yiye yiye sersemeler olduğumuz devirler gelip çattığında, Sadrâzam Sinan Paşa ve Hoca Saadeddin Efendi'nin ısrarları ile Eğri seferine çıkacak olan Üçüncü Sultan Mehmed de ordularının başında bu sahrâdan hareket edeceği zaman, otâğ-ı hümayûnun kurulması mûtat olan mevki otuz sene gibi kısa bir zamanda unutulmuş, ancak kayıtlardan ve yaşlıların hâfızalarından istifâde edilerek bulunabilmişti!*

¹ Sahrâ: Kasaba, köy vb. meskûn yerlerin dışında kalan boş ve geniş yer, kır, ova.

² Otâğ-ı hümayun: Pâdişah çadırı, saltanat çadırı.

* Pâdişahın tahta çıkışından bu yana, Eflâk Voyvodası Mihail isyan etmiş, arkadan Buğdan ayaklanmış, Avusturya Macaristan onlara arka çıkmış, neticede de Vişegrad ve daha birçok kaleler, kafesten kaçan kuşlar gibi, bir-biri ardınca uçup gitmişlerdi.

Onun için de Avrupa'ya bir göz dağı vermek çâresiz görünüyordu. Ne ki, serhat işleri kadar memleketin iç meselelerinin de düzenden çıkmaya baş-

Cemiyete dâima örnek olmuş ve istikâmet göstermiş olan saray, bahçeler mevzûunda da bir işâret noktası idi. Öyle ki has bahçeler, hem bahçe mîmârîsinin ana hatlarını vermek hem de saraya bir gelir kaynağı teşkil etmek bakımından üstün bir medeniyetin bedî¹ olduğu kadar, sırtını iktisâdî bir gâyeye dayamış yeşil köşeleri idi.

Bostancıbaşların emrindeki bostancılar sınıfının çeşitli hizmetlere ayrılmış ocaklarından biri, koruların ve ormanların üreme ve korunmasıyla vazîfeli olduğu gibi, bir kısmı da meyve, sebze ve çiçek bahçelerinin ekilip sürülmesiyle mükellefi². Gerek sebze, gerek meyve ve çiçek gibi, bu bahçelerde yetişip satılan her türlü malın defterlerini yıldan yıla pâdişâha vermek, bostancıbaşının vazîfeleri cümlesindendi. Şehirde, has bahçelerde yetiştirilmiş meyve ve sebzelerin satışa arzedildiği pek çok dükkân vardı. Halk, bu satış yerlerinden hîlesiz, tâze ve ucuz mal tedârik etmek sûretiyle hem korular ve bahçeler değerlendirilmiş olur hem de halkın istifâdesi sağlanmış bulunurdu.

Gerçi o devirlerde, herhangi bir ihtiyâcını temin etmek üzere çarşıya pazara gidenler için aldanma korkusu diye bir kâbus yoktu. Zîra gerek âile, gerek lon-

ladığı bu devirde, harp hazırlıklarıyla geçen bütün bir kıştan sonra, Davud Paşa sahrâsına tuğlar dikilip pâdişâhın otağı kurulmak istendikte, hükümdarların harbe iştirak geleneğini otuz yıldır terk etmiş olmaları yüzünden, işte otâğ-ı hümayûnun yeri zorlukla bulunabilmişti.

Târih boyunca otuz yıl hiçbir şey idi. Ama otuz yıllık bir gaflet çok şey ve çok şeye yol açacak her şeydi.

Unutulan yer bulundu ve tuğlar dikilip otâğ-ı hümayun yerine kurularak istilâ ve fütûhat devirlerinin târihi geleneği yerine getirildikten sonra da Osmanlı orduları, Avusturya ile Erdel arasının kilit noktası olan Eğri'ye yüz döndürdü ve Eğri Fâtihî diye anılacak Üçüncü Sultan Mehmed de, zafer ile bitecek sefere böylece çıkabildi. Ama bu zafer Hudâvendigâr'lar, Fâtih'ler, Yavuz'lar devirleri zaferlerinden ne kadar fersiz, ne kadar sönük ve ne kadar garip idi.

¹ Bedî: Güzel şeylerle ilgili, estetik.

² Mükellef: Yükümlü.

ca, gerek cemiyet kültür ve terbiyesi, gecenin rutûbetini uğurlayan güneş gibi hîleyi, yalanı, çirkini, süflîyi¹, henüz bir alışkanlık hâline gelmeden ezip yok etmiş bulunduğundan, Türk esnafı için sahtekârlık, aklın hudûduna yanaşmadan defedilmiş bir ejderhâ idi.

Hani, gözden düşenler îtibârını ve rağbetini kaybedenler hakkında “pabucu dama atıldı” diyen bir atasözü vardır. Bu klişe kelâmın doğup yaşamasına nasıl yol açılmış olduğunu bilmek, bilmemekten yegâ olsa gerek. Şöyle ki: Başları loncalarına bağlı olan bütün esnaf kolları gibi, kunduracılar loncasının da muayyen nizam ve kâideleri mevcuttu. Bu ölçülerin başında da, doğruluğun ve sağlamlığın geleceği elbet ki şüphe götürmezdi. Onun için de, satıcı ile alıcı, birbirlerini aldatmak üzere yarışta olan iki cambaz değildi.

Kundura alacak müşteri istediği malı seçerken, bunun mukâvemet² müddetini de sorar, tâcir de malının dayanıklılığına ve yapılış tarzına göre altı ay, bir sene veya iki sene dayanması îcap ettiğine göre temînat verirdi. Hemen dâima doğru çıkan bu beyânın, binde bir aksadığı da olmaz değildi... Bu takdirde, aldatıldığım anlayan müşteri, vaktinden evvel eskiyen kundurası elinde doğruca loncaya gidip derdini anlatır bir sene dayanacağı garantisi ile satın aldığı pabucun altı ayda eskimiş olduğunu söyleyerek tazmînat isterdi. Lonca, şikâyeti dikkate alarak, pabucu sıkı bir yoklamadan geçirir, şâyet müşteri, ziyâde hor giymek yüzünden malın mukâvemet müddetini kısaltmış ise, reis: “Efendi, bu kundura bir sene dayanırdı, ammâ sen çok kötü kullandığın için vaktinden evvel eskimiş...” diyerek şikâyetçiyi başından savar; ammâ müşteri haklı da esnaf haksız ise, bu defa lonca reisi

¹ Süflî: Aşağılık, âdî.

² Mukâvemet: Dayanma.

ayakkabıcıyı ve loncanın diğer mensuplarını çağırıp hâdiseyi ortaya koyar ve kısa bir mülâhaza¹ ve münâkaşadan² sonra, hâkim durumunda olan reis pencereyi açıp pabucu dama fırlatır. Lonca heyetinin kararı ile pabucu dama atılan bir esnafın ise, artık dükkânında ticâretine devam etmesi mümkün olmazdı.

Asırlar boyu iffet ve ismet³ âbidesini taş taş ören Türk esnafının ticâret ahlâkı, o zamanlar garbın gözünden kaçmayan ve dilinden düşmeyen bir müteârif⁴ hâlinde idi.

Yolu Osmanlı İmparatorluğu topraklarına uğrayan garplı, günün birinde kendisi gibi aynı coğrafya üstünde seyâhat edecek vatandaşlarına, mektupları, kitapları, seyâhat notları ile seslenerek îkaz etmekten geri durmaz. Sakın, der, Rum, Ermeni, ve Yahûdilerin ekselans, kirya, sinyor, mösyö diye eteğinizden çekmelerine, elleriyle kollarıyla işâret ve dâvet etmelerine aldanıp da dükkânlarına girmeyin... Ne alacaksınız, dükkânının önündeki şiltesinde, müşterisini sâdece gözleriyle çağıran Türkten alınız. Sizi bir misâfirmişsiniz gibi kabul eder, hattâ kahve ısmarlar ve pazarlık da etmez. Ammâ aldatmaz da.

Hele dağ başlarında seyâhatte iseniz, ancak müslüman hanlarına ininiz. Zîra ırz, nâmus, mal ve can emniyeti bakımından müslümanlar ile kimse boy ölçüşemez.

*

Ah sen, eteğini toplayıp yine Boğaz'dan kaçan kadın!. Geri dön... Dön de o cennet kıyılarına, rahvan gidişli küheylanlar gibi, ağır ağır zamânı aşırp târihin bağına sığınmış geçmiş zamanlara git... Tâ ki üstün-

¹ Mülâhaza: Dikkatle bakma, inceleme; etraflıca ve iyice düşünme.

² Münâkaşa: Bir konu veya mesele üzerinde yapılan tartışma.

³ İsmet: Dürüstlük.

⁴ Müteârif: Herkesçe bilinen.

de mâzinin ayak izleri olan o Nehr-i Azîz'in soluklarına kulak tutasın... yâre de ağyâre¹ de fâşetmediği² sürûrundan³ kederinden, neşvesinden⁴ eleminden, varlığından yokluğundan, fakrından⁵ saltanatından⁶, mehâbetinden⁷ aczinden ne bulursan neler toplarsan getiresin... Onun dünden bugüne üst üste, katmer katmer birikmiş tabaka tabaka yığılıp kalmış seren-câmı⁸, bil ki kendi gibi eşsiz, kendi kadar müstesnâ ve latiftir.

¹ Ağyâr: Yabancılar.

² Fâşetmek: Açığa çıkarmak.

³ Sürur: Sevinç, memnûniyet.

⁴ Neşve: Neşe, sevinç.

⁵ Fakr: Fakirlik, yoksulluk, eksiklik.

⁶ Saltanat: *Teşmil*. Bolluk, zenginlik.

⁷ Mehâbet: Büyük ve heybetli kimseler veya şeyler karşısında duyulan çekinme ve korku hissiyle karışık saygı.

⁸ Serencam: Mâcerâ.

Galata'dan Boğaz'a Doğru

Bizans devrinin Galatası uzun zamanlar Venedik, Piza ve Cenova tâcirlerinin rağbetini görmüş, yabancı rûhu taşıyan bir kasaba idi. Hem imtiyazlı hem iddia-lı karakteri ile Kostantiniyye şehrine kafa tutarcasına karşıdan bakan bu rakip kasabanın Cenevizliler eline geçmesi, Bizans'ın Latin işgâlinde kurtulmasıyla başlar. Şöyle ki İmparator Mikhael Paleologos, Latin saltanatına son veren mücâdelesinde, kendisine arka olmuş Cenevizlilere bir baş ödemeye mecburdu. İşte İmparator bu şükrânın karşılığı olarak Galata'yı Ceneviz kolonisine terkederken, bir yandan da açıkgöz müttefiklerine¹, şehrin içinde kalmak gibi imparatorluk için tehlikeli ve mahzurlu olacak bir imkân da vermiş oluyordu.

Fakat bu oldukça sapa kasabada toplanan Cenevizlilerin, hiç de çivilenmiş gibi oldukları yerde kalmaya niyetleri yoktur. Nitekim kasabayı benimseyip yarı siyâsî bir nüfuz bölgesi hâlinde genişleterek tah-

¹ Müttefik: Aralarında anlaşma yapmış birbirleriyle ittifak etmiş, birleşmiş kimselerden veya devletlerden her biri.

kim etmeyi¹ bir millî politika hâlinde kabul etmiş olduklarından, zamanla türlü bahâneler bularak, karada ve sâhilde surlar yapmaya başlamışlardır. Hemen her zaman Bizans imparatorlarıyla araları bozuk olan bu cevval² ve kurnaz cemâat, Şarkî Roma devletinin zaafından ve iç buhranlarından faydalanarak, gündünden topraklarını genişletip, burasını, kolayına zaptedilmez bir Ortaçağ kalesi hâline sokmaya muvaffak olmuşlar ve ara sıra, iç içe genişleyen surlar, şehri, kapılarının ucu karaya, diğerleri denize açılan on iki kapılı müstahkem³ bir muhâfaza çemberi içine almıştı. Vaktâki sıra İstanbul muhâsarasına geldikte, kâh Bizans'a kâh Türklere göz kırpmakla, kaypak ve oynak bir politika tâkip eden Cenevizlilerin bu iki yüzlü siyâseti, Osmanlılar nezdinde bilinen ve ona göre de dikkate alınan bir keyfiyet olarak tâkip edilmeye başlandı.

Türk ordularının şehri zaptetmesinden sonra ise, Cenevizliler için Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek ve kale anahtarlarını İkinci Sultan Mehmed'e teslim eylemekten başka yapacak iş kalmamıştı.

Artık imtiyaz ve buyrukları sona eren Cenevizliler için tek çâre, ya memleketlerine dönmek veya Türk tâbiyetine geçmektir. Nitekim giden gitti ve geri kalanlara da pâdişah, mallarını iâde edip, vicdan ve din hürriyetine sâhip bir cemâat olarak yaşamakta devam etme müsâadesi verdi, böylece köhne Galata'nın sırtından asırlık kaftanını çıkarıp şehri Osmanlı libâsı içine soktu.

*

Zamanla bir Türk mahallesi ve ticâret merkezi

¹ Tahkim etme: Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma.

² Cevval: Çok hareketli, canlı.

³ Müstahkem: Sağlam, dayanıklı, metin, muhkem.

olan Galata'nın arkasında taşıdığı tepe, ilk zamanlar, "karşı yaka" mânâsına gelen Pera ismiyle anılırken, Kânûnî Sultan Süleyman'dan sonra ad değiştirerek Beyoğlu oldu.

Yerli hıristiyanlar ile yabancıların bağları ve köşkleri olan bu ıssız tepede, saraya benzeyen bir mâlikâne vardı ki, günün birinde bu muhteşem binâda Venedik doju André Gritti'nin bir oğlu dünyâya gelmişti. Gerek Kânûnî Sultan Süleyman'ın gerek Vezîriâzam İbrâhim Paşa'nın dostluğunu kazanmış olan Gritti, siyâsî entrikalara girmiş kurnaz bir prensti. O devirde Türklerin prenlere bey demeleri âdetti. Bey'in oğluna da beyoğlu dendiği için, semt de böylece künyelenip kaldı.

Galata, her ne kadar kalabalık bir kasaba ve ticâret yuvası idiyse de yine bahçelik ve ağaçlık bir semt sayılırdı. Ammâ içinde ancak tek tük kâşâneler bulunan Beyoğlu gibi cesim¹ koruluklardan mahrumdu. Onun için, Galata'da bulunan bir kısım halk ve daha sonraları da sefârethâneler, Beyoğlu'nun ağaçlık ve koruluklarına yazlığa çıkarlardı.

XVIII. asır başında İstanbul'da bulunan Ambry de la Mortraye o devrin Galata'sıyla Beyoğlu'na şöylece ışıktır: "Galata ve Beyoğlu'nda frenkler, İzmir'in frenk mahallesinde olduğu gibi, tam bir rahatlık ve serbestlik içinde ve kendi âdetleri gereğince yaşarlar. İngiliz, Fransız, Felemenk ve Venedik elçilik saraylarının bulunduğu Beyoğlu'na, bir bakıma frenk mahallesi denebilir. Zîra frenklerin çoğunun burada kendi evleri vardır ve istedikleri hayâtı yaşamakta serbesttirler. Meselâ karnaval yortusunda maskara alayları tertip eder, şarkı söyler, içip sarhoş olurlar, hâsılı Türklerin dînine, hükûmete ve Türk kadınlarına tecâ-

¹ Cesim: Büyük.

vüz etmemek şartıyla her türlü zevk ve sefâda serbesttirler.”

*

Türklerin teslim aldıkları eski devirlerin Galata'sı, XVIII. asırda dahi henüz Cenevizlilerin yapmış oldukları surların içinde bulunuyor hattâ kara cihetindeki susuz hendeğini muhâfaza ediyordu. Surların üstündeki Latince kitâbelerde, bu kale duvarlarının, fetihten az evvel 1446'da Cenovalıların kumandanı Marruffus Baldasar tarafından yapılmış olduğu yazılı idi. Fakat fetihten sonra bu müstahkem mevki, zamanla, kasabayı çerçeveleyen sembolik bir hudut vaziyetine düşmüştü.

Galata, çoğunlukla Rum, Ermeni ve Perşembe Pazarı'na doğru da Avrupalıların rağbet ettiği bir semt olmakta devam etti. Ticâretten ziyâde bir ikâmet¹ ve sefâhat² merkezi olan Galata'da, o zamanlar en kıt ihtiyaç maddesi su idi. Sarnıçlar kifâyetsiz, kuyular da acı olduğu için başka taraflardan fıçılarla su taşımak zarûreti vardı. Bu eksikliği dikkate alan Birinci Sultan Mahmud, Bahçeköyünden getirttiği bol su ile kasabaya geniş bir nefes aldırmişti.

O devirlerin Galata'sında, “hamr emînliği”ne³ bağlı üç yüz meyhâne olduğunu söyleyen Evliyâ Çelebi, bunları işletenlerin “kefere ve fecere”⁴ olduğunu da sözüne ilâve eder.

İçkiden alınan vergi, devlet hazînesinin en büyük geliri olduğu halde, Dördüncü Sultan Murad bir kalemde bütün bu meyhâneleri kapatmakta tereddüt etmemiştir.

¹ İkâmet: Bir yerde yerleşip oturma.

² Sefâhat: Değer ölçülerini hiçe sayarak pervâsızca yapılan eğlence.

³ Hamr emînliği: Osmanlı Devleti'nde şarap işlerinin başı ve sorumlusu durumunda olan memur.

⁴ Kefere ve fecere: Kâfirler ve günahkârlar.

İstanbul'un Kumkapı, Samatya, Unkapı, Cibâli, Balık Pazarı, Ayakapı, Fener, Balat ve Hasköy gibi semtlerinde, hattâ Karadeniz Boğazı'na kadar yer yer rastlanan meyhânelerin kesâfetle¹ baş başa verdiği mevki, şüphe yok ki bu Ceneviz artığı kasaba idi. Onun için de Galata demek, bir bakıma meyhâne demekti.

Evliyâ kendi devrinin Galata'sını anlatırken, bura halkını birkaç kısma bölerek, gemiciler, tüccarlar, san'atkârlar, kalafatçılar ve bilhassa meyhânecilerden uzun uzun bahseder. Ekmeğinin, simidinin ve şuruplarının da ayrıca methini edip: "Allah bilir bir yudumunu dahi içmedim ama la'l² gibi katresi³ haram türlü şarapları vardır," diyerek, bilhassa ve harâretle meyhâneler ile meyhânecilerden çok söz eder, sonra rüzgârlardan emin Galata limanını da senâ eyleyen⁴ büyük seyyah, kış mevsiminde "bin pâre geminin lengerendaz"⁵ olduğunu sözlerine ilâve eder.

Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköyü de o zamanların meyhâne yataklarındandı. Fındıklı ve Salıpazarı'nda toplanmış meyhânelerde "dayı" diye anılan yeniçeriler, kalyoncular ve topçular keyfederler ve onların demlendikleri yerlere ise, hayta ve baldırı çıplak ayak takımı sokulamazdı.

XIX. yüzyılın Galata'sı, Çeşme Meydanı gibi tulumbacılık târihinin de meşhur bir karargâhını içinde barındırırken, bir karalama kâğıdı gibi, üstüne asırların türlü serencâmı yazılıp bozulmuş olan bu kocamış semt, gide gide bir ikâmet yeri olmaktan çıkarak, bir iş ve ticâret merkezi olma istikâmetinde inkişaf et-

¹ Kesâfet: Yoğunluk.

² La'l: Parlak kırmızı renkli kıymetli taş.

³ Katre: Damla.

⁴ Senâ eylemek: Övmek, medhetmek.

⁵ Lengerendaz: Demir atmış gemi.

mekle¹, zevk ve sefâhat çeşnisini de yavaş yavaş kaybettir ve şu son devrinde belirli bir iktisat ve ticâret durağı olmak vasfını kazandı. Ammâ yüz sene hattâ elli sene sonrası için alınca ne yazılmıştır, bunu ne o bilir, ne de biz... Kader tezgâhını dokuyanın ise bildiğini söylemek âdeti değildir, neyleyelim...

*

Galata denen bu eski Ceneviz kasabası, bir zamanlar Arap istîlâ ordularının kalkanını ve kılıcını da görmüştü.

Şarkın hayâlinde Bizans demek "belde-i tayyibe"² demektir. İslâm âleminin garba hâkim olabilmesi için elinde tutmaya mecbur olduğu bir köprü başı, hem de âhır zaman peygamberinin, onu fethedecek emîri de askeri de övdüğü mukaddes bir duraktır. İşte müslümanlar için gerek ideolojik gerek stratejik değeri eşsiz olan Şarkî Roma'ya, bu yüzden Emevîler de Abbâsîler de birçok defalar ılgar etmiş³, böylece şark, askerî ve siyâsî kalkını arkasında gerçekleştireceği cihat hamleleriyle berâber, Bizans'ı ele geçirmek ihtirâsına Müslümanlığın zuhûruyla berâber başlamıştır.

Arapların denizden ve karadan tekrarladıkları müteaddit⁴ akınlar arasında, Bizans surlarına dayanan çok ciddî seferleri de olmuştur. Hazret-i Osman zamânında başlayan ilk akın, Emevîler devrinde bilhassa devam etmiş hattâ Hâlid İbnü'l-Zeyd gibi bir peygamber sevgilisi kahraman, bu muhâsara birinde şehit olmuş ve asırlarca sonra, "Eyüp Sultan" adıyla tahtını kurarak gönüllerde ve hâfızalarda ebedilemiştir.

¹ İnkişaf etmek: Gelişmek.

² Belde-i tayyibe: Güzel şehir. İstanbul.

³ İlgar etmek: Atla hücum etmek.

⁴ Müteaddit (Müteaddid): Çok sayıda, birçok.

Yine Hicretin elli dördüncü yılında başlayıp yedi sene süren bir deniz seferinde de Emevî gemileri durmaksızın Bizans'a taarruz etmişlerdir. Fakat Bizans'ın Araplar tarafından kuşatılması hareketlerinin en ciddîlerinden biri, Mesleme kumandasındaki muhâsaradır. İşte Şarkî Roma, bu taarruz sonundadır ki Galata'da bir câmi yapılmasına râzı olmuştur.

Ammâ zaman geçip bu defa da Türk gücü, Osmanlı damgası altında târihî kaderini yaşamaya başlar olunca, hasımlarına yaranmaktan başka kurtuluş yolu göremeyen Bizans, şehirde bir başka câmi, mahalle ve şer'îye mahkemesi kurulmasına müsaade etmiştir. Ne ki Yıldırım Sultan Beyazid'in, Aksak Timur'a mağlûbiyeti, Bizanslıların yüzünü güldürmüş ve ilk işleri bu siteyi yakıp tahrip etmek ve içindekileri de top yekûn kılıçtan geçirerek imhâ etmek olmuştur.

*

Hicretin 165. yılında ve Hârune'l-Reşid kumandasındaki Arap ordularının son Bizans seferi, müslümanları tâ Boğaziçi sâhillerine kadar indirmişti. Nihâyet Arapların bu ard arda taarruz ve teşebbüsleri durduğu zaman, Şarkî Roma'ya îlân-ı aşk nöbetinin Türklere geçmiş olduğu görülür.

Hakîkatte efsâne motifleri birbirine karışmış ve Arap'la Türk'ü birleştirmiş olan bu müşterek ideoloji ve bu gâye iştirâkini temin eden "müslüman milleti" rûhu, Emevî ve Abbâsî akınlarında olduğu kadar, Türk beylerinde ve boylarında da aynı şiddet ve aynı asabiyet ve aynı heyecanla asırlar boyu devam edip durmuştur.

İran Selçûkî Devleti kurucusu Sultan Tuğrul Bey'in askerî ve siyâsî politikasına hâkim olan da, 1071'de Türk târihine bir Malazgirt destanı çizen Alp-

arslan'ın cihat rûhunu idâre eden de yine aynı ideolojik motifti.

Nihâyet, Rum Selçûkî Devleti'ni ve en sonunda da Osmanlı Türklüğünü garba doğru sürükleyen cezbeli gâye, hep Şarkî Roma'nın ihtidâ ederek bir müslüman vatanı olması, oradan da garbın teslîsi¹ üzerine şarkın tevhiidini² götürerek, teki çift gören kütlelerin uyarılması idi.

*

Tâ halîfeler zamânından başlayıp sekiz buçuk asır sürecektir olan şarkın Bizans rüyâsı Selçuklular devrinde ayaklanan haçlı müdâhalesinin periyodik hamleleriyle birkaç asır gecikmiş, böylece de hasret ve hülya birkaç asır uzamıştır. Ammâ netîcede hak yerini bulmuş ve kılıcı kadar îmânı da savaşa katan İkinci Sultan Mehmed, vatanın coğrâfî vahdetini³ bozarak memleketini ikiye biçen Bizans'ı ortadan kaldırmakla, bir yandan Peygamber'in muştuladığı⁴ o beşâretli⁵ emîr olmuş bir yandan da çağlara hükmeden Ebü'l-Feth⁶ pâyesine ermiştir.

*

Şimdi de bir Galata var. Şimdi de Galata ve civârında, o ilk müslüman mâbedini aratmayacak câmiler mevcut. Ama bu semt, artık yuları sırtına bırakılmış bir mahlûk gibi, başını almış koşuyor. Erişilmez, yakalanmaz bir süratle dolu dizgin gidiyor. Artık burası,

¹ Teslis: Hıristiyanlıkta Tanrı'nın üç unsurdan (baba, Hz. İsa ve Ruhü'l-Kudüs)ten meydana geldiğine inanma şeklindeki üçlü tanrı anlayışı, üçleme.

² Tevhit (Tevhid): Allâh'ın birliğine inanmak, bir ve tek olduğunu kabul edip söylemek.

³ Vahdet: Birlik, bütünlük.

⁴ Muştulamak: Müjdelemek.

⁵ Beşâretli: Müjdeli.

⁶ Ebü'l Feth: Fetihlerin babası. Fâtih Sultan Mehmed için kullanılmıştır.

tâcirin, esnafın, bankerin, sarrafın, bankacının günlük rızık peşinde sürat yarışına çıktığı bir güreş meydana. Bir muâmele, hesap, menfaat, pazarlık ve aldanıp aldatma kazanının kaynayıp taşıdığı bir ocaktır. İnsan oğlunun doymazlığı, bu ocağa kucak kucak odun sürer, şehvet ve ihtirâsıyla da körükleyip alevlerini ayakta tutar.

Kesesinin ve boğazının derdine düşmüş bu kalabalık arasında acaba mânevî rızkını hiç düşünen var mıdır?

Emellerinin, ümitlerinin, kaygılarının, endişelerinin ipi ile sürüklenip giden bu telaşlı, dalgın, bir bakıma gözleri dönmüş insanlar, koşa koşa gidip gelir, defterlerin, rakamların, hesapların, kârların zararların üstüne eğilip düşünürken, minârelerden üstlerine akan sesi, bu sesteki dâveti acaba hiç duyabilirler mi?

Ama duysunlar duymasınlar, o ses yine de beş vakit, bıkip usanmadan îkâzım tekrarlamakta, insan oğlunun kulağını bükmekte ve onu bir kurtuluşa dâvet etmekte: Çalış, çabala ama biraz da bana kulak tut, biraz da beni dinle, benimle ol, benden rızıklan! demektedir.

— Nasıl demesin, nasıl acımasın ki, dünyâlığı başından aşmış bu zavallı insan, varlığı, dirliği bulmuş ama kendini kaybetmiş, kendi kendisiyle alâka ve râbıtayı koparmıştır. Mânâ değerlerini harcayıp madde kıymetlerini satın alan bir zavallı müflise¹ acınmaz da ne yapılır? Zâten âdem oğlu kendi kendini tüketmeye ve iç hazînelerini har vurup harman savurma dalâletine² düşeli beri değil midir ki dünyânın rengi değişmiş, huzûru dağılmış, içi kararıp gönül gözleri görmez olmuştur.

Varsın o ses, duyanı da duymayanı da çağırmak-

¹ Müflis: İflâs eden.

² Dalâlet: Doğru yoldan ayrılma, yoldan çıkma, sapıtma.

ta, uyarmakta devam edecek tevâzuu göstere dursun...

Evet göstere dursun... zîra büyüklük, onun yaratılış şânıdır. Dünya, dünya olalı beri güneş, âciz otun ayağına gelmiş, ot güneşe yükselememiştir.

*

Edmondo de Amicis'in 1870'lerde çizdiği İstanbul'un çehresi, Türklerde şehircilik zevk ve idrâkine ayna tutan vesîkalardan biridir.

Tabiat ve coğrafya ile karındaş olmuş bu üstün ve derin seziş, onun içindir ki İstanbul şehrini yeniden kuran Türklere hârikalar dokutturmuştur. Bu, âdeta, sevgilisini kırıp üzmeğe şöyle dursun, her nefes ona râm olan¹, her nefeste onu hoşlamak için çırpınan, zarif, anlayışlı ve cömert bir âşığın tutumudur. Öyle ki, tabiat, iklim ve coğrafya ne istemiş, neyi münâsip görüp talep etmişse, bahçeyi, koruyu, kasrı, sarayı, mescidi, câmii, evi, köşkü yapan mîmar da toprağın sözünden, işâret ve keyfinden çıkmamıştır. Onun için de sırtlara ve tepelere, yıldızlara göz kırpan başları havada, pederşâhî² binâları münâsip görüp oturtmuş; düzlüklere ve kıyılara ise haddini bilen yatkın ve yayvan mîmârîyi uygun bulmuştur. Amicis'in dediğine göre de Galata, Beyoğlu, Tophâne, Fındıklı ve Cihangir gibi, sâhillerinin sırtında tepecikler taşıyan semtlerdeki mahalleler, kademe kademe yükselerek bir anfi karakterinde inşâ edilmiştir. Onun için de her evin, denizi ve limanı bir balkondan seyredencesine rahatça görmesi sağlanmıştır.

Mektepleri, medreseleri, kütüphâneleri, hamamları, hastahâneleri, câmileri, dükkânları ve çarşıları ile çok basitmiş gibi görünen bu mîmârî, aksine, her köşesiyle insanın bakışlarını üstüne çeken bir deği-

¹ Râm olmak: Boyun eğmek, itâat etmek.

² Pederşâhî: Ata erkil.

şiklikler tablosu gibiydi. Kurşun kaplı boy boy kubbe-ler, dalga dalga yükselip yayılan saçaklar, köprülû galeriler, sütunlu pencereler, müzeyyen¹ kemerler, oymalı şerefeler², oluklu minâreler, istalaktitli³ sütun başlıkları, altın yaldızlı dolaplar, nakışlı duvarlar, çınar, servi ve kavaklar ile gölgelenmiş bahçeler ve bu gölgeli bahçelerden fırlayan kuş bulutları, şehrin vakur⁴, asil ve âhenkli şahsiyetini çizirdi.

Hemen her köşe başında bir büyük çınar bulunur ve yine hemen her mahalle ağaç dallarıyla örtülmüş, çeşmeli, çardaklı, mescitli ve çarşılı bir meydanı merkez alıp onun etrâfında genişlerdi. Böylece de tabiatla barışık ve içli dışlı dostluk kurmuş olan Türk rûhu, semtini, mahallesini, sokağını, şehrini bir yeşillik tûfânı içinde görmekten sonsuz haz bulur ve ancak böyle ferah ve tabîî bir dekor içinde mesut olurdu.

1786'da memleketi ziyâret eden Elisabeth Graven, Amicis'den daha da ileri giderek: "Türkler tabiat güzelliklerine karşı o derece saygılıdırlar ki, evlerini yapacakları mahalde bir ağaç bulunacak olsa, kesmiyor ve evin içinde ağaca bir yer bırakarak onu evlerinin en güzel ziyneti kabul ediyorlar" der.

Bu geçmiş zamanlar o zaman idi ki, cemiyet henüz neyi isteyeceğini ve neyi istemeyeceğini tâyin eyleyecek kıvam ve şuûra mâlikti. Onun için de yapıcılığında ve yaratıcılığında yanılmıyordu, gözünün gördüğü, elinin değdiği, kulağının duyup dudağının söylediği her şey, mutlaka millî ve mahallî idi. Bu şahsî kisveyi taşıyan cemiyetlerin ise, îcat ve yaratıcılığında yakaladığı terkip, pek tabîî ki birbirini tutan mütecâ-

¹ Müzeyyen: Süslü.

² Şerefe: Minârelerde gövdenin etrâfında yer alan, kenarları korkuluklu, ezan okumaya mahsus yer.

³ İstalaktit (Stalaktit): Sarkıt.

⁴ Vakur: Ağırbaşlı, onurlu.

nis¹ bir millî rûhun dikte ettiği has ve hâlis kıymetler olabilirdi.

Eğer Türk, bahçe tanzîminde kendine mahsus bir karaktere sâhip olmuştı, bu, mutlaka millî zevkin tasvîbinden² geçerek halledilmiş bir tarzdı. Çünkü cemiyet ancak içinde kendi özünü bulabildiği değerlere iltifat ve rağbet ediyor, taklidi ve sahteyi tutmuyordu. Onun için de, en büyük âbideleri millî olduğu gibi, en mütevâzı olanları da aynı ölçüde millî-mahallî idi. Faraza şehrin göbeğinde hesâba gelmez saraylar, câmiler, hanlar, hamamlar vardı. Ama kıyılarda köşelerde bir sebîli bir mescidi bir türbeyi hattâ bir çınarı ortasına almış öyle sokaklar ve mahalleler bulunurdu ki, bu istif ve kuruluşdaki vekar³ ve şahsiyet motiflerinin kaynaşmasından çıkan şuurlu ve millî terkip, ölüm tehdîdi karşısında bile doğrudan şaşmayan bir dudak gibi, kendisine bakan yerli, yabancı her göze: "Ben Türk oğlu Türk'üm!" derdi.

En ücrâ köşelere kadar kolunu kanadını germiş olan planlı anlayış yüzünden, şehrin yükü asla bir semte yığılıp kalmamış, zevk ve san'at her tarafa birden dağılmış, her tarafı birden bir mozaik pano gibi kaplamıştı. Onun için Madam Graven'e hak vermek lâzımdı. Bu cemiyet, çiçeği, ağacı ve hayvanı, âdeta âilesinin bir ferdi imişçesine seviyor, hayâtının içinde onlara yer ve kıymet veriyordu. Bu yüzden de o devirlerin İstanbul'unda hattâ Galata gibi binâ kesâfeti artık olan semtlerde dahi bahçesiz, ağaçsız, kedisiz, kuşsuz ev bulunmuyor, çınarlara, meşelere, ardıçlara, erguvan ve çitlenbiklere bol bol rastgelmek mümkün oluyordu.

¹ Mütecânis: Birbiriyle bağdaşan, anlaşılan, uyuşan.

² Tasvip: Doğru bulma, doğru olduğunu belirtme.

³ Vekar (Vakar): Ağırbaşlılık.

*

Baharda güzel, yazda güzel, kışta güzel olan ağaç, soyunması giyinmesi, yeşermesi sararması ile mahallelerin göz ve gönül alıcı âşinâsı olduğu kadar bir nevi nebâtî¹ takvimi de sayılırdı.

Ebe kadın, çocuğunun kundağını kucağına verdiği gün, gözü, ağacın henüz baş vermiş tomurcuklarına ilişen genç anne, bağına bastığı bu aziz Tanrı emânetini gün gün sütüyle beslerken, bir yandan da bu tomurcuklanmış ağacı, tâkip ederdi. Gonca dudaklarıyla anasının sütünü her geçen gün biraz daha kuvvetle çeken, çektikçe de eline ayağına derman gelen çocuk gibi, bu tomurcuklar da işte kısa zamanda yaprak olur, çiçek olurdu. Hele meyveler bir kemâle ersin ve hele güz gelip göçer kuşlar gibi yerlere düşen yapraklar uçuşmaya başlasın, oğlan da anasını babasını tanıyıp gülücüklere başlardı elbet...

Mangallı odasında ninni söyleyip beşik sallayacağı soğuk kış günlerinin kasvetli karanlığında ise, sert esintilerle kaplamalara çarpan dalların hüzün verdiği kadar teselli de eden bir tarafı yok muydu? Sanki karakış fırtınasıyla yatıp kalkan bu dalların, emzikli kadına: "Ben de senin gibi uykusuzum; işte ben de uyumuyorum!" der gibi evin tahtalarında ses vermesi ne güzeldi.

Genç anne, ilk çocuğunu da yine bu odada büyütmemiş miydi? Yine aynı ağacın önce mahcup ve mâsum uyanışını, az sonra utanmayı sıkılmayı bir yana koyup gelinler gibi tepeden tırnağa bezendiğini, daha sonra, tadına doyum olmayan meyvelerinin asım asım bu dallardan sarktığını ve nihâyet, heveslerinden, ihtiraslarından, giyiminden kuşamından, varlığından

¹ Nebâtî: Bitkisel.

dirliğinden soyunup murâkabeye¹ vardığını hep aynı pencereden seyretmemiş miydi?

Ammâ ne gam? Mâdemki dünya, bir ölüm-dirim dünyâsıdır, şu halde her canlı, sırtına geçmesi mûtat² olan fânîlik libâsının³ içinde ebediyyen kalamaz. Zîra yoklukla varlık çift yaratıldığına göre, her fenânın⁴ ardından bir bekâ⁵ tâkip edeceği âşikârdır. Mâdemki her doğan ölecektir; her ölenin de dirilmesinden tabîî ne olur?

¹ Murâkabe: Dış dünya ile ilişkisini kesip iç âlemine dalarak özünde hissettiği Allâh'a yönelme ve onun huzûrunda kendini denetleme.

² Mûtat: Alışkınlık hâline gelmiş, alışılmış, her zamanki.

³ Fânîlik libâsı: Ölümlülük elbisesi.

⁴ Fenâ: Ölümlülük, fânîlik, ölümlü, son bulucu olma.

⁵ Bekâ: Ölmezlik, ebedîlik, devamlılık.

Tophâne

Bir elinde kılıç, bir elinde kalem, kurduğu imparatorluk harîtası üstüne taş taş ördüğü medeniyet âbidelerini, askerî ve siyâsî gücü ile de koruyan Fâtih Sultan Mehmed, ilimle san'atı hakla hakîkati, kılıcı kadar kalem ile de müdâfaa ve muhâfaza etmesini bilmiştir. Onun için de büyük matematikçi âlim ve şâir olan hükümdar, memleket sathına şâmil irfan ve bilgi ordularının etrâfını, kılıç eri bir hâkan bir serdar olarak çevirmek ve sağlama bağlanmış hudutların muhâfazası altında bulundurmak lüzûmuna da inanmıştır. Böylece de kılıcına kalemi ne kadar yardımcı olmuşsa, kalemine de kılıcı o kadar arka çıkarak, medenî, ilmî, idârî, içtimâî, hukûkî ve iktisâdî hamlelerine at başı yol almak imkânı hâsıl olabilmıştır.

Vatan müdâfaasının bir toprak ve coğrafya dâvâsı olduğu kadar bir kültür, bir san'at, bir îman, bir medeniyet ve bir milleti millet yapan değerlerin toppe-

kûn korunması demek olduğunu bilen genç hükümdar, İstanbul'u fetheder etmez bir top îmalâthânesi ile bir topçular kışlası kurmakta gecikmemişti. Esâsen Bizans muhâsarasında kullandığı topların projelerini mühendisleriyle berâber hazırlarken, onlara yüksek matematikçi bilgisiyle yol gösterip balistik hünerindeki büyük bilgisini ortaya koymamış mıydı?

Pâdişahın kurmuş olduğu bu ilk top dökümhânesi, devir değişip Osmanlı tahtı, oğlu II. Sultan Bâyezid'e geçince, yeni hükümdar babasının tesis etmiş olduğu îmalâthâneyi büyüttmüş ve geliştirmişti.

Her geçen zamanla biraz daha genişleyen Tophâne'yi ve Tophâne Meydanı'nı görenler, burasının bir silâh sergisine benzediğini ve çeşitli topların yer aldığını söylerler. Çaldıran, Otlukbeli, Mercidâbık, Ridâniye, Mohaç hattâ Aden cenk ve zaferleriyle Rodos muhâsarasının sahrâ topları hep bu îmalâthânede dökülüp bu meydandan gelip geçmiş korkunç cenk âletleri değil midir?

Târihten bir yaprak daha düşüp, saltanat sırası Kânûnî'ye geldiğinde Avrupalının muhteşem dediği Sultan Süleyman, Tophâne'nin eski binâlarını ortadan kaldırıp, devletin de hânedânının da ihtişâmına uygun bir top dökümhânesi meydana getirmiştir.

Ammâ, oynak bir kadın gibi ele avuca sığmayan zaman, meylinde ve seyrinde gidedurmakta iken, Tophâne semti yalnız top dökümhânesi ile îmalâthâne işçilerinin ve topçu askerlerinin mekânı olmaktan çıkarak, ulu çınarların, servilerin, kestânelerin gölgelediği ve sâhillerinde boy boy, renk renk yalıların, kasırların, sarayların sıralanmaya başladığı gözde bir Boğaziçi olmak husûsiyetini de kazanmıştır.

Hele Kılıç Ali Paşa Külliyesi ve hele Birinci Sultan Mahmud Çeşmesi, İstanbul'un bu ferah yürekli meydanına geçip oturduktan sonra, Tophâne semti,

sanki taslağını insan elinin çizdiği bir planın değil de, tabiatın hazırlayıp bu toprağa bahşeylediği bahâ biçilmez bir hediyesi olmuştu.

“Kânûnî-Bâkî-Sinan” orkestrasyonunun bir yarım sesi olan Sarı Selim devrinin Deryâ Kaptanı Kılıç Ali Paşa... Bugün büyük denizcinin büyük adı da, zaferler gibi târihin hâfızasına nakşolup kalmış bir hâtıradan ibârettir. Ama Sinan’ın san’at şahlanışlarından biri olan şu câmi, medrese, sebil, türbe ve hamam belki de o azamet ve şevket devrini, geçmişte ve gelecekte terennüm etmiş ve edecek şâhitlerin en sâdıklarından biridir.

Kur’an terbiyesine dört elle sarılmış Türk cemiyeti, gelenek ve göreneklere tesir etmiş bu terbiyenin kolu kanadı altında hayat düzenini kurarken, şefkat, adâlet ve sevgi şuûrunun yanında, temizliği îmânın yarısı kabul eden inancı da bin can ile¹ benimsemişti. Onun için de, sayısı yüzleri aşkın halk hamamları arasında, bu kapısı cümle âleme açık Kılıç Ali Paşa Hamamı’na, halk sâdece “Paşa Hamamı” der, gerek suyunun tatlılığından gerek bakımının düzgünlüğünden o tarafa doğru akın akın koşardı.

*

Kılıç Ali Paşa, hamamını yaptırmak müsâadesini pâdişah’tan aldıktan sonra, izni veren hükümdar da Galata kadısına hicrî 911’de yazdığı hükümle, Cezâyir Beylerbeyisi olan kaptanının, merhum Yahyâ Efendi Külliyesi civârında kendi akçesi ile bir hamam yaptırmak istediğini fakat bu arada kimsenin vakfına ve mülküne zarar ve ziyan gelmemesine dikkat edilmesini, kendi akçesi ile binâ etmek istediği işbu hamamın inşâatına etraftan güçlük çıkarılmamasını bildirmiştir.

¹ Bin can ile: Büyük bir istekle, cân-ı gönülden.

Kezâ Paşa, câmi yaptırmaya karar verdiği sırada da Samako kadısına giden hükümde "kendi akçesi ile" getirteceği demir ve kerestenin oraya giden adamına verilirken müşkülât çıkarılmaması bildirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve idâre rûhündaki esas, kânunların hâkimiyeti ve imparatorluk çatısı altında bulunan çeşitli milletlere şâmil¹ hukûkî garanti, kânun ve adâlet çerçevesi içinde işleyen idâre mekanizmasının aksamayan şâhâne üstünlüğüydü. İşte saltanat tahtı ile devlet ve hükûmet arasına bir kale bedeni gibi girip, tahtın da devletin de vazîfe ve salâhiyet hudutlarını tâyin etmiş bulunan bu kânûnî hâkimiyet, netîce îtibâriyle tekmi² müesseselerde kendini gösteren adâlet şuûru, imparatorluğun dayandığı temel prensipti. Onun için de, kuruluştan yükseliş devirlerinin sonuna kadar gelmiş olan hükümdarlar, kânunların kısmış ve hudutlandırmış olduğu çizginin dışına çıkıp salâhiyetlerini aşamamış ve keyiflerince buyruk yürütememişlerdi.

Meselâ şevket ve azamet devirlerinin büyük deniz kahramanlarından olan Barbaros Hayrettin Paşa, imparatorluğa Mağrip gibi bir ülke kazandırdığı halde kendine ana vatandan ayrı bir taht düzüp istiklâl dâvâsına düşmemiş bu büyük insanı, Kânûnî Sultan Süleyman, çok istediği halde vezirlik pâyesi ile taltif edememişti³. Zîra devletin mevzûâtı⁴ bu arzusunu yerine getirmesine müsâit değildi. Kânunlar, derya kaptanını beylerbeyilikten öte geçirmiyordu. Kânûn geçiremediğini ise pâdişah hiç geçiremezdi.

Pâdişah bu çâresizlik karşısında paşaya sonsuz

¹ Şâmil: Kapsayan.

² Tekmil: Bütün.

³ Taltif edememek: Rütbe, nişan, madalya vb. ile ödüllendirememek.

⁴ Mevzûat: Yürürlükte bulunan, geçerli olan yasalar, kararnâmeler, yönetmelikler vb.

ihsanlarda bulundu. Haslarına yüz bin akçe terakkî¹ kaydedildi. Ama kahraman denizcinin gözü de gönlü de toktu. Onun için de ihtiyaç ve talepten uzaktı. Fakat tahtın olsun, devletin olsun onun büyük ferâgat ve hamiyetine şükran ve minnet borcu büyüktü. Ne ki, Barbaros ancak vazîfesini gereği gibi yaptığı zaman mesut olan adamdı. Dîvanda merâsimle okunan “Preveze cihâd-ı ekberinin zafernâmesi”ni “ayağ üzre dinlemek” şeref ve mehâbeti², belki de kendisine, tevcih edilemeyen vezâret³ rütbesinden daha coşkun bir haz vermişti.

Paşanın başardığı büyük zafer ve bu muvaffakiyete rağmen gösterdiği büyük vatanseverlik, ölçüye vurulamayacak kadar büyüktü. Barbaros denen bu namlı yiğit turnalar gibi süzülen kalyonlarından, çocuk yaşında adım attığı bu teknelerden “Daldı rahmet denizine kapdan” târihinin düşürüldüğü ecel gününe kadar hemen altmış sene çıkmadan yaşamıştı. Gece gündüz demeden, bir efsâne mahlûku, bir su kuşu gibi, karalara vurmuş dalgalarla güreşmiş, ufuktan ufka yelken açıp, dosta da düşmana da karşısında el bağlatmıştı. Ve işte Mağrip’i de ele geçirdikten sonra bu ülkede kendine bir taht ve saltanat düzmeyi hatırlardan dahi geçirmeyerek, tahtı da saltanatı da devletin birliği ve hâkimiyeti uğruna su gibi harcayarak, elde ettiği hazîneleri, ganîmetleri ve esirleriyle berâber koca ülkeyi Osmanlı tahtının ayakları dibine sermişti.

Ya Trablusgarp fâtihi Turgut Reis’in mâruz kaldığı muâmeleye ne demeliydi? Ülkeyi fethettiği takdirde pâdişâhın kendisine vâdettiği vâililik, yine devlet oto-

¹ Terakkî: Artma, çoğalma.

² Mehâbet: Büyük ve heybetli şeyler karşısında duyulan çekinme ve korku hissiyle karışık saygı; azamet, heybet.

³ Vezâret: Vezirlik.

ritesine toslayarak, hükümdârın sözü, kânûnun bas-kısı altında un ufak olmamış mıydı?

Korsika seferindeki kahramanlığına karşı da deryâ kaptanlığını üstüne vermek isteyen pâdişâhın irâdesi yine bir tarafa itilerek, büyük denizci ancak Hadım Murad Paşa'nın ölümünden sonra Trablusgarp Beylerbeyliği'ne getirilebilmiş fakat asla deryâ kaptanı olamamıştı.

Hele iki yüz adet birleşik Avrupa filosuna yüz yirmi kadırgası ile karşı çıkan ve zaferlerin en parlaklarından birini kazanan o Piyâle Paşa, daha kaç defalar Akdeniz'e çıkıp, Sakız ve Cerbe adalarını almış Cezâyir'i istîlâ edip İspanya, İtalya ve Fransa sâhillerinde yetmiş yakın ada zaptetmiş, İspanya Kralı İkinci Philippe'in donanmasını vurarak kumandanlarını esir etmişti. Bütün bu zincirleme zaferlerden sonra pâdişâhın iltifat ve ihsanları ile berâber coşkun ve parlak alaylar ve şenlikler ile karşılanıp ihsan üstüne ihsâna¹ nâil olduğu² halde "zafer kazanmanın devlet nizamlarını çiğnemeye sebep olamayacağı" kaziyesi³ ile "beylerbeyilik pâyesi alalı ancak iki yıl olduğundan, tiz vezâret pâyesi verilmiş olursa, rütbe-i vezâret tedennî⁴ bulur..." kararına varılmak sûretiyle eli kolu bağlanmış bulunan hükümdar, bu kahramanı da vezirlik pâyesiyle taltif edemediği⁵ için devletin ve şahsının şükran borcuna karşılık paşaya, torunu Gevherhan Sultan'ı vermek nezâketini göstererek hoşlamış, kahraman denizci, ancak beş sene geçtikten sonra üçüncü vezir olarak, kânûnun çizdiği yolun üstünde yürümekte devam etmiştir.

¹ İhsan: Bağışlama, bağışta bulunma; bağışlanan şey, bahşiş; lutuf, kerem, iyilik.

² Nâil olmak: Erişmek, elde etmek, ulaşmak.

³ Kaziye: İleri sürülen iddia.

⁴ Tedennî: Gerileme, derecesinden düşme.

⁵ Taltif etmek: Rütbe, nişan, madalya vb. ile ödüllendirmek.

Şu bir hakikat ki, yükseliş devirleri boyunca mutlakiyet damgası taşıyan demokratik nizâmın emir kulu olan hükümdarlık müessesesi, hukuk kâideleri ve kânun yasakları karşısında haddini hudûdunu muhâfaza etmek gibi medenî ve insânî temposu ile dünyâyâ parmak ısırtmış ve parmağı ağzında kalan bu dünyâyı karşısında dize getirip tir tir titretmiştir.

*

Her geçen asırla yeni değerler kazanan Tophâne, Dâmat İbrâhim Paşa'nın Salıpazarı'na kondurduğu Emnâbad Kasrı ile ne kadar övünse revâdır.

Devir, Üçüncü Sultan Selim'in zamânına geldiği vakit ise, Tophâne'nin meşhur yalıları arasında, bir de Vâlide Karındaşı Yalısı vardı. Yâni pâdişah anasının kardeşinin yalısı...

O devirlerde vâlide sultan demek, sarayın harem kısmının rakipsiz hâkimi demektir. Hasekiler, ikballer, câriyeler, kalfalar, harem ağaları hep vâlide sultanın iki dudağı arasından çıkacak emre kayıtsız şartsız itâat etmek zorunda idiler. Pek tabîî ki sarayın bu büyük sîmâsının kardeşi de hatırdâ ve îtibardâ büyük olanlardandı.

*

Tophâne, bundan kırk beş sene evveline kadar yalnız memleket içinde değil, hâricte de nam salmış bir güzel san'at kolunun beşiği idi.

Lüleciler Çarşısı denilen bu san'at kârhânelerinde¹, çubuk ve nargile lüleleri, tiryâki fincanları, gülbeşeker² ve mürekkep hokkaları, kahve ve şeker kutuları, tepsiler, tütün tasları gibi günlük eşyâ yapılırdı.

¹ Kârhâne: İş yeri.

² Gülbeşeker: Gül yaprağından yapılan mâcun kıvamında tatlı.

Lüleci dükkânlarının bodrumlarında kireç kuyusu gibi bir çukur bulunur, içlerinde de lüleci çamuru denen mercan kırmızısı bir toprak dövülüp terbiye edilerek sakız kıvâmına getirildikten sonra, san'atkârın hünerli eli, bu hamura istediği şekli verirdi.

Fakat iş bu kadarla bitmez; hokkalar, fincanlar, kâseler, lüleler fırınlanıp pişmeden evvel, usta, yoğunlaşarak şekil verdiği eserlerini altın yaldız ile nakışlar, bu yoldan da, içinde demlenip kıvâma gelmiş san'at heyecanlarını, cömert hattâ müsrif bir âşık coşkunuğu ile eserlerine nakleder, birikmiş artistik kudretini onlarla îlân eder, onlarda teşhir eylerdi.

Fındıklı

Fındıklı, İstanbul'un, Türkler tarafından fethinden kısa bir zaman sonra kalabalıklaşan ve rağbet gören bir semti oluvermişti. Şehre yakın bir sayfiye mahallesi hüviyetini kazanan Fındıklı, bilhassa birbirinden güzel bahçeleri, çarşısı ve pazarı ile de şöhret bularak, köşkler ve yalılarla bezenmiştir.

Fındıklı mahallesini ziynetleyen bağ, bahçe ve mesîreler arasında bilhassa Ayazpaşa Havuzu Mesîresi, Çizmeci Tekkesi, Samsunhâne ve Müneccim Kuyusu Mesîresi ve Pelidcik Ayazması meşhurdu.

Samsunhâne Mesîresi, adını, yeniçeri ocağına iri cüsseli Samsun köpeklerini yetiştirip bakan teşkilât-tan almış; Müneccim Kuyusu Mesîresi ise, bir ilim adamının faydalandığı rasat kuyusuna izâfetle¹ isim-lenmiştir.

Hele zaman zaman Fransız sefirinin teferrüce² çıktığı Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Bahçesi, sâhil-den basamak basamak yükselen Fındıklı tepeciğinin düzlüğünde, tabiatla işbirliği yapmış insan elinin

¹ İzâfet: Bir şeyle diğer bir şeyi ortak bir bağ yoluyla bağlama, nisbet etme.

² Teferrüc: Eğlenmek için yapılan gezinti.

müşterek bir âbidesi sayılırdı. Boğaz'a göğüs vermiş bu korulu çeşmeli, selsebilli çiçekli, havuzlu bahçenin bilhassa portakal ağaçlarıyla lâleleri dillere destan güzellikleri arasındaydı.

Boğaz'ın, duygulara hattâ düşüncelere tasarruf eden büyüğü güzelliği insanı bir kere buyruğu altına aldı mı, kolay kolay emrinden kurtulmak mümkün müdür? Hele akşam olup da güneş, bir yığın hasret, bir yığın hicran, bir yığın ateş bırakan sevgililer gibi, başka bir âlemde aşk oynatmaya gitti mi, rüzgâr kalıp deniz murâkabeye varır olunca, geceye de gündüze de benzemeyen keşmîr¹ bir aydınlık, az evvel alev alev yanan renkleri âdeta emerek tüketir.

Bir intikal ve durulma ânı olan günün bu saatinde, müsveddelikte kalmış düşünceler son şeklini bulur. Tortular dibe çöker, bir muhâsebe ihtiyâcı, hisleri ve düşünceleri vuzûha² götürüp insan oğlunu kendi kendine yaklaştırır.

Nihâyet, tabiatın üstüne bir semâvî lutuf gibi çöken bu çalık renk de uçup gidince, ayak sesleri duyulmadan bastıran gece, göğün de denizin de dağların da ne rengini bırakır, ne şeklini... Ne bulursa bir sünger gibi emip götürür.

Gözü hâlâ Ortaasya yaylalarında takılı kalmışçasına tabiatla âşinâlıkta ileri giden Ebussuud Efendi'nin bu bağ ve bostan merâkı, onu şehirde daha kaç bahçenin sâhibi etmişti. Haliç'in saraylar, köşkler, yahılar ve kasırlarla giyimli kuşamlı kıyılarında, bir canlı şiirin tek mısraî imiş gibi, Sütlüce sâhiline çizilmiş olan Ebussuud Bahçesi ile Boğaz'ı tepeden gözleyen Fındıklı Bahçesi, birer küpe misâli, şehrin iki ayrı kulağına takılmıştı.

Sütlüce Bahçesi, bilhassa karanfillerinin çeşidi

¹ Keşmîrî (Kişmîrî): (Renk için) esmere çalan.

² Vuzuh: Açıklık.

dört yüzü bulan, güllerinin dayanılmaz kokusu sayvan sayvan havada asılı kalan, portakal, limon, nar ağaçları, bağları ve koruları ile meşhur son derece geniş ve o nisbette de müstesnâ bir yeşillik dünyasıydı.

Ebussuud Bahçeleri, henüz güzelliği görebilen, gördüğü için de ona iştiyak duyan¹ sâkinleri tarafından cennete çekilen hasret gibi, aranan ve özlenen yerlerdendi. Cemiyette henüz güzellik îtiyâdı kaybolmamış, güzellik an'anesi çökmemiş olduğundan, halk, gözünde ve gönlünde şevk ve harâret uyandıran güzelliklere düşküncüydü. Muhakkak ki güzelliği görmek de bir medeniyet üstünlüğü, bir kültür, bir zarâfet icâbıydı. Zîra güzellik, peçesini açıp herkese birden tebessüm ettiği halde, onu, her bakan anlayamaz, anlayamadığı için de göremezdi; ya güzelliğin görülmez olduğu gaflet ve dalâlet asırlarında güzellik yaratmak nasıl beklenebilirdi? Câhili olduğu her gerçeği inkâr eden insan oğlu, gözlerini bağlayan ters ve menfî şartların hapsinden uğurlanmadan, doğruyu da güzeli de değil görüp yaratmak, aramak ve seçmek ihtiyacı dahi duymayacağı âşikâr değil midir?

On beş, on altı ve on yedinci yüzyılların olgunluğundan, on dokuzuncu asrın kopyacılığına düşen sivil, askerî ve dînî mîmârî, elbet ki artık güzelliği görmekten kalmış bir uyuşuk, tembel ve afyonlu zevkin mahsûlü idi.

Bir zamanlar millî dehânın millî heyecânının vecd mertebesine varmış san'at eserlerini ibdâ eden² beşerî ve rûhânî hayâtı köşe köşe yoklamış muzaffer mîmârî, nasıl olmuş da, garptan akın eden her istilâcı cereyan gibi, zevk, görüş ve anlayışımız üstünde sultasını kurmuş, hacimlerimizi, nisbetlerimizi, şekillerimizi

¹ İştiyak duymak: Büyük arzu duymak, özlemek.

² İbdâ etmek: Meydana getirmek.

bozmuştur?

İşte bunun için de, harap olan fakat asâlet ve millî şahsiyeti inkâr götürmez Beşiktaş Sarayı'nın yerine, Balyanların zevkine havâle edilmiş Dolmabahçe Sarayı gibi rokoko bir binâ geçip oturmuştur.

Garbın her teklîfini gözü kapalı benimseme ve her yeni teklîfi kontrolsüz kabul etme alışkanlığı ile millî mukâvemeti kıran, millî şuûru ve millî an'aneyi çil yavrusu gibi dağıtan kütle psikozu, belki de içtimâî hastalıkların en tehlikelilerindendi.

İşte kütlenin iliğine kemiğine işler olan bu korkunç illet yüzünden, gün gelecek, san'at eserlerimizi tahrip husûsunda bir düşman kadar insafsız davranacaktık. Bereket, ecdat, bıraktığı mîrâsın böyle bir kırana uğrayacağını bilmiş gibi, ölçüsüz derecede bol eser vermiş bulunuyordu.

Düşünceleri gibi duyguları da hâriçten idâre edilen bir kütle olarak yüzü görülmeyen, sesi duyulmayan bir sinsi kuvvet, kumanda köprüsündeki kaptan gurûru ile, fikir ve hislerimizin rotasına bildiği gibi hükmeder olalı, duygularımızı ve düşüncelerimizi, havasını suyunu bilmediğimiz ülkelere götürüp attı. Bu yüzden de yabancı diyarlara doğru kendinden uzaklaşan kütlenin rû'yet sâhası¹ değişti ve görse de göremez, seçse de seçemez olup kaldı.

Onun için değil midir ki şu lülelerinden su yerine birer mâcerâ akan şadırvanı, şu harîminde mücerret² ruhlar dolaşan câmii, şu sokağa göğüs vermiş sebili heyecanlanmadan seyrediyor. Hattâ üstüne abanan ağaçların altına gizlenmiş çeşmeyi, ıssız sokaktaki münzevî³ kabristanı görmediği gibi, toprağa imparatorluğun şanlı mührünü basmış şu benzeri olmayan

¹ Rû'yet sâhası: Görme, görüş, bakış alanı.

² Mücerret (Mücerred): Madde ve cisim hâlinde olmayan, soyut.

³ Münzevî: Etrafla ilgisi olmayan, insanlardan uzak.

Süleymâniye'yi ve Selîmiye'yi bile görmüyor, görmez gözlerle önünden ardından geçip gidiyor.

San'atla îmânın birlikte kumanda edip can bağışladığı bu aşk çocukları, artık onun bir bakar kör kadar heyecansız ve ürpertisiz bakışları için hiç ender hiçtir¹.

San'atı san'at, İstanbul'u İstanbul yapmış daha nice yüzler ve binlerce vecd ve şevk infilâkları² arasında, alâkamızdan uzak kalmış bir sütun başlığı, bir şebeke, bir saçak, bir minber, bir mihrap, anlı şanlı bir târihin sırlarını ağızlarından kaçırıp gün görmüş âşinâlar, eski dostlar değil midir? Sormuş olsak neler söyleyecek neler anlatacak, nice mâcerâ nakledecektir. Ama sormuyoruz. Sormaktan korkuyoruz. Zîra halden geçmişe giden yol, enkaz yığınları, çöküntüler, yıkıntılar ile dolu... Soramıyoruz; çünkü karşımıza çıkacak iflâs ve inkıraz³ tablosunun korku ve mesûliyeti şuûrumuzun altında ejderhâ gibi yatıyor.

Ah bir uyansak bir kendimize gelsek de, sanki san'atın değil de tabiatın, hayır hayır ruh yüceliklerinin zaferini terennüm eden bütün geçmiş zaman bergüzârına⁴, uyuklayan târihe, acımadan kıydığımız mâziye, yanmış yıkılmış bütün bir ecdat yâdigârına: "Kimsin, nesin, hangi şeydâ⁵, hangi yiğit, hangi yanık mü'min⁶ yüreğinin zürriyetisin⁷? Ananı, babanı, atanı göster..." diye sorabilsek.

Bu zaferle biten cenkleri, bu ganîmetlerle sona eren akımları, bu adâletler kuran istîlâları, koca bir

¹ Hiç ender hiç: Hiçlik içinde hiçlik.

² İnfilâk: *mec.* Birdenbire patlar gibi ortaya çıkma, dışa vurma.

³ İnkıraz: Yok olma, son bulma, çöküş.

⁴ Bergüzâr: Armağan.

⁵ Şeydâ: Aşkın çokluğundan akli başından geçmiş, kendini duygularının coşkunluğuna bırakmış kimse, çılgın, dîvâne, meczup.

⁶ Mü'min (Mümin): Allâh'ın varlığına, birliğine, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna inanan, îman sâhibi kimse, müslüman.

⁷ Zürriyet: Nesil, soy, sop.

târihin yanı sıra şiir, mûsikî, mîmârî olan bu hacimle-ri, bu nisbetleri kimler, ne zaman, nasıl, hangi müşte-rek gayret ve faâliyetle meydana getirmiştir?

Kim getirmişse getirmiş... Kim tezgâhlanmış, kim çözmüş, kim dokumuşsa dokumuş, ammâ sonunda ele, sele, yele verdiğimiz o kudret kaynağı, o yaratıcı îman, sanki hiç doğmamış, hiç yaşanmamış gibi sili-nip yok olmuştur. Acaba bu silinip kaybolan yaratıcı îman, sâdece bize mi lâzımdı? Yoksa bütün dünyâya mı?

Türk kavmi İslâm îmânını benimserken, sanki ezel gününde ölçüsü ölçüsüne biçilmiş bir kaftan giyer gibi, bu yapıcı rûhu bu arıtıcı inancı sırtına geçirir geçirmez, medeniyetler kurdu, cihangir oldu. Şimdi ise, bir başka âlemde dokunmuş, boyu boyuna uyma-yan, ölçüsü ölçüsünü tutmayan dar bir libâsın sıkıntı-sı içinde arpa boyu yol alamıyor.

Acaba gün gelip, haşır zamânını¹ bekleyen ruhlar gibi, o da kaybettiği varlığa yeniden kavuşacak, ye-niden dirilip basübâdelmevt² sırrına erecek midir?

Ey kadın, bu yaptığın yapılır iş mi sanki? Fındıklı derken, kaçıp yine nerelere gittin? Dön geri... Şu yu-karı doğru çıkan dik yoluşun orasına burasına serpiş-tirilmiş dinlenme yerlerinde hele bir soluk al da, Kara Bâlî Bahçesi'ne şöyle bir uğra!..

*

Fındıklı'da mı, Kabataş'ta mı yoksa Dolmabahçe'-nin başı üstündeki tepelerden birinde miydi, pek bi-linmez. Şu garip memlekette ne, nasıl olmuş, hangi güzellik devrini tamamlayıp elini eteğini çekmişse, iz

¹ Haşır zamânı: Kıyâmet gününde ölülerin diriltilip bir araya toplanacağı za-man.

² Basübâdelmevt: Ölümünden sonra dirilme, kıyâmet gününde ölülerin dirilme-si. *mec.* tamâmen yok olmuş gibi görünen bir şeyin yeniden canlanması, ha-yâtiyet kazanması.

bırakmadan geçip giderek unutulmuş, kaybolmuş, sırasında adı sanı dahi kalmamıştır.

Üçüncü Sultan Mehmed adı ile Osmanlı tahtına çıkacak olan küçük Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününde sûr-ı hümayun emîni¹ olan Kara Bâlî Zihnî Çelebi Bahçesi...

Kânûnî Sultan Süleyman devrinin sonlarından Üçüncü Sultan Murad devrinin ortalarına kadar devletin ikbal² ve ihtişam asırları içinde türlü mansıplar³ bulunmuş olan Kara Bâlî Zihnî Çelebi, bir zamanlar matbah emîni⁴, bir zamanlar arpa emîni⁵ ve nihâyet Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününde sûr-ı hümayun emîni olmuştu. Bahçesinin içindeki köşklerin tezyînâtı, halıları, pûşîdeleri⁶, canfesleri⁷, atlasları⁸, altın, gümüş ve mücevherlerle süslü eşyâsı, o zaman da dillere destandı.

*

Asırların karanlıkları arkasında kalmış bu sûr-ı hümayunlar, bir kütle eğlencesi olduğu kadar, devletin varlık ve ihtişamının da bir görünüş ve gösteriş vesîlesi demekti. Öyle ki iki yıl evvelinden târihi kararlaştırılan düğün için evvelâ bir sûr-ı hümayun nâzırının reisliğinde mimar başı, muhafız başı, şerbetçi başı gibi mühim sîmâlardan mürekkep bir heyet teşkil

¹ Sûr-ı hümayun emîni: Pâdişahların erkek çocuklarını sünnet ettirmeleri veya kızlarını evlendirmeleri münâsebetiyle düzenledikleri düğünlerinden sorumlu olan kişi.

² İkbal: Tâlih ve baht açıklığı, mutluluk, saâdet.

³ Mansıp: Makam.

⁴ Matbah emîni: Sarayda mutfak işlerini yönetmekle görevli kimse.

⁵ Arpa emîni: Osmanlı Devleti'nde saray has ahırlarındaki binek ve araba hayvanlarının arpasını ve otunu sağlamakla görevli kimse. Sefer zamanında ordudaki hayvanların yemini sağlayan görevli.

⁶ Pûşide: Örtü.

⁷ Canfes: Parlak, ince, iki renkli gibi görünen ipekli kumaş.

⁸ Atlas: İpekten sık dokunmuş, yüzü parlak, dâima düz renkli üstünde motif bulunmayan sertçe, tüysüz, makbul bir kumaş çeşidi.

edilerek işe başlanmış olurdu. Teşkilâtçılıkta hemen de benzeri olmayan imparatorluk îtiyâdı¹, aynı zamanda tuttuğunu koparan, attığını vuran o gelenekleşmiş gücü ile bütün hazırlıklarını emin, rahvan² bir nizam ve dikkatle ilerletirdi.

Yapılacak ilk işlerden biri, civar memleketlere bir sene evvelinden dâvetiyelerin gönderilmesi ve düğüne çağırılması mûtat olan makam sâhiplerine tezkereler yazılması keyfiyeti idi. Daha sonra mîmarlar heyeti, seyyar bir şehir hâline getirilecek olan düğün meydanının planlarını hazırlayıp tatbîke başlardı. Otağ-ı hümayundan başka, köşkler, sayvanlar³ ve yüzleri aşan çadırlar kurulur ve fersahları içine alan meydan baştan sona donatılır, binlerce fener ve meşale ile geceler sanki gündüzle yer değiştirirdi.

İki haftadan iki aya yakın devam eden bu düğünlerin her safhası, gerçekten masal ve efsâne tablolarının canlı örneklerini verirdi.

Yükseliş ve fütûhat asırlarında yapılan bu "sûr-ı hümayun"lar ile sultanların nişan ve nikâh merâsimlerinin, devletin şânı ve şerefi ile mütenâsip⁴ bir debdebe ve ihtişam içinde cereyan etmesi tabiî idi. Duraklama ve gerileme devirlerinde ise, bu eğlencelerin daha da parlak ve göz alıcı bir manzara arz edişini bir idâre ve kütle röfulmanına⁵ bağlamak îcap eder. Öyle ki, artık serhatlerden ve cenk meydanlarından gelmez olan müjdeli seslerin ve zafer âvâzelerinin⁶ yerini, sahte de olsa, bir başka neşve⁷ ile doldurmak lâzımdı. Zîra yenmeğe alışmış bir millet psikolojisini birden

¹ İtiyad (İtiyat): Alışkanlık.

² Rahvan: Binek hayvanlarının biniciyi sarsmayan yürüyüşü.

³ Sayvan: Büyük çadır, otağ.

⁴ Mütenâsip: Uygun, uyumlu, orantılı.

⁵ Röfulman: Bir hâtırayı şuur altına itmek, hisleri baskı altında tutmak.

⁶ Âvâze: Ses, sedâ.

⁷ Neşve: Neş'e, sevinç.

bire yenilmenin acı gerçekleri ile yüz yüze bırakmak tehlikeliydi. Vehbî'nin dediği gibi:

*Tâmîm-i safâ garaz cihâne
Sûr oldu arâda bir bahâne**

İşte onun için ara sıra böyle bahânelerden faydalanıp, arkası kesilen zafer şenlikleri yerine, masalların kırk gün kırk gece süren düğünleri misâli, yeri yerinden oynatan alay, eğlence ve şenliklere kuvvet verilirdi.

Bâhusus, burçlarıyla, dendanlarıyla¹, mazgalları ve kapılarıyla serhat boylarını hatırlatan tahtadan kaleler üstündeki karşılıklı cenk oyunları, yine tahtadan yapılmış kadırgaların borda bordaya savaşa tutuşmaları, nâralar, cenk gülbankleri, leventler ve forsalar arasındaki yaka yakaya muhârebe nihâyet düşman tarafındaki geminin yakılması sahnesi, akıllı fikri erlik, yiğitlik, uğraş ve savaş meydanlarında kalmış olan kütleyi şiddetle heyecanlandırır ve o ölçüde zevklendirip şevklendirirdi.

Böylece de, yükseliş devirlerinin bir türlü, duraklama devirlerinin bir başka türlü ihtiyâcı, gerçek mânâdaki yerini, sahne ve san'at hayâtına terk etmekle karşılanmış olurdu.

Binlerce kişinin heyecanla tâkip ettiği bu cenk oyunlarında, karşılıklı iki kaleden biri Türk ise diğeri Macar veya Nemse² kalesini temsil eder ve her kaleyi yüzer kişi müdâfaa eylerdi. Hakîkatte hücum emri almış asker gibi, tüfekler, mızraklar, kargılar, kılıçlar havada kavisler çizerek parıldar, cenk kızışır, saatler dakîka gibi geçer; nihâyet bir tarafın kat'î mağlûbiyeti

* Maksat zevk ve safânın cihâna ve umûma yayılması, düğün arada bir bahâne oldu.

¹ Dendan: Kale surları ve burçları üzerinde, aralarında boşluklar bulunan çıkıntılar şeklindeki atış yerleri ve bu çıkıntılardan her biri.

² Nemse (Nemçe): Osmanlılarca Avusturya'ya ve Avusturya halkına verilen isim.

ile esirler ve ganîmetler alınır, sonunda da ahşap kuleler ateşe verilerek oyun, heyecandan boğulur hâle gelen seyircilerin alkışları ve sevinç âvâzeleri arasında sona ererdi.

Her sahnesi hayal ve rüyâyı hatırlatan düğünün mahşerî kalabalığı içinde, çeşitli kavuklar, renk renk elbiseler kaftanlar, şalvarlar giymiş muhteşem bir alayın ortasında, pâdişâhın düğüne gelmesi de ayrı bir tablo teşkil ederdi.

Fakat düğün alayının belki de en sevimli çizgisi, altın haşalar¹ ile âdeta giyimli denecek kadar süslenmiş atının üstündeki şehzâdenin ortaya çıkışı idi. Sorğuçu kavuğunda mücevherler parlayan altın kılıcı göz kamaştıran küçük şehzâdenin etrâfındaki kalabalık, onu, pâdişâhın elini öpmeye götürdüğü zaman, işte köslerin, davul, zurna, dokuz kat mehterhânenin vurulup duâların göklere çıktığı müstesnâ bir sahne olurdu.

Düğünlerde, esnaf alaylarının da geçit resmi, yeri büyük olan bir gelenektir. Meselâ şekerçi esnafı, sırmalarla süslü atların sırtına koydukları tabîî büyüklükteki şekerden filleri, aslanları, develeri, parsları, zürâfaları, turnaları ve deniz kızlarını türküler, mâniler söyleyerek pâdişâhın önünden geçirirler ve hükümdârın serptiği avuç dolusu altınlar ile taltif olunurlardı².

Kezâ okçular, mızrakçılar, çulhacılar, kavukçular, kavaflar, kazazlar³, arabacılar, sepetçiler ve daha nice nice esnaf ve san'atkâr, at veya arabalar üstünde teşhir ettikleri eserleriyle berâber alaya katılırken, bu teşhir, bir nevi sergi, müsâbaka ve yarış da olur ve

¹ Haşa: Eyerle atın sırtı arasına konan örtü, belleme.

² Taltif olunmak: Rütbe, nişan, madalya vb. ile ödüllendirilmek.

³ Kazaz: Ham ipeği işleyen, iplik ve ibrişim durumuna getiren, ipek satan kimse.

san'atkârda uyandırdığı rekâbet ihtiyâcı, onu daha üstüne, daha güzele doğru götürürdü.

Hele kuyumcu esnafının altın, gümüş, inci ve mücevherlerden hazırladıkları çimenli çiçekli ve ağaçlı bahçeler, birer san'at şâheseri olarak göz kamaştır-makta belki de birinci planı işgal ederdi.

Sıra, oyun kollarının geçit resmine gelince, cirit, kılıç, kalkan ve mızrak oyuncularının yürüyüşü baş-lar ve arkadan köçekler, rakkaslar, meddahlar, saz-lar, hânendeler ile bütün oyun kolları vücut hareket-lerinin en müstesnâlarını ve şark mitolojisinin en seç-melerini bütün inceliği ve derinliği ile dile getirerek, cinasları, nükteleri, hicivleri, hezelleri¹ ile düğüne renk ve hareket verirlerdi.

Şişebaz, destibaz, âteşbaz, perendebaz, zorbaz, hokkabaz gibi san'atkârlar ise akla durgunluk veren üstat kimselerdi. Meselâ bir şişebaz veya destibaz, bir desti üstüne dört kollu bir ağaç koyar, birbiri üstüne de içleri su dolu yirmi şişe yerleştirir, daha üstüne bir tabla, onun da üstüne yine üç büyük şişe koyar ve bunların hepsini birden başının üstüne alıp raks et-meğe başlardı.

Gözbağcılara gelince, onlar hünerlerinden yana daha da geniş bir repertuvara sâhiptiler. İş taklide dayandı mı, meşhur kimselerin taklitlerinden başka, kedi ile köpeğin, kedi ile fârenin dalaşlarıyla karşılıklı mücâdelelerini ve kuş seslerini büyük bir ustalıkla taklit ederlerdi.

Hele nakle denen hünerin sâhipleri, fevkalâde bir süratle balmumundan ağaç ve hayvan resimleri yapı-larak el mârifetleri gösterirlerdi.

Hulâsa bu oyun kolları ellerine geçen eşyâyı bir eğlence âleti hâline getirip, sini, ayna, yumurta ve

¹ Hezel: Şaka, latîfe, mizah.

benzeri ile türlü acâyip hüneler göstererek seyircileri şaşkınlıktan şaşkınlığa düşürürlerdi.

Bir kuvvet gösterisi demek olan zorbazlıktan sonra cambazlık da temâşâ târihimizin çok başarılı bir kolu idi. Dâima canı cebinde¹ yaşayan cambazların bilhassa çemberden geçmek figürleri mühimdi. Öyle ki bir çemberin içine ve dışına fincanlar konur, cambaz da bir kuş gibi uçarcasına atılarak bu çemberin içinden süzülüp geçerken fincanlara asla çarpmazdı. Lâkin bu çember oyununun daha da tehlikelisi, çembere fincan yerine keskin bıçakların saplanmasıydı. Yarı belinden yukarısı çıplak olan cambaz, öyle hesaplı bir atılışla bu çemberin içinden geçerdi ki, bıçaklar hiçbir taraftan vücûduna değmezdi. Ya da çember, bir devenin üstüne yerleştirilir ve cambaz, üstüne bastığı sırtlardan faydalanarak yine çemberi geçer, yere basar basmaz tekrar bıçaklı çemberin içine dalarak karşıya atlardı.

Gerek cambaz gerek zorbazların daha öyle hüneleri vardı ki akıllara durgunluk verir, seyircileri âdeta büyülerdi.

Temâşâ târihimizde ip cambazlarının da yerleri pek mühimdi. Edirne'de yapılan bir sûr-i hümayunda, cambazın birinin, Selîmiye Câmii'nin minâresinden dâmâdın sarayına gerdiği ip üzerinde, kucağındaki bir çocukla yürüyüp geçtiği, unutulmaz canbaz oyunlarından biri olarak yâdedilebilir.

*

Küçük şehzâdeye verilen hediyelere gelince, bir devlet hazînesi tutarında olan bu saçların içinde, katar katar dîbâlar², canfesler, şallar, serâserler³, som

¹ Canı cebinde: Gözü pek, cesur, tehlikelerden korkmayan.

² Dîbâ: Eskiden çok makbul tutulan genellikle desenli ağır dokuma ipekli kumaş.

³ Serâser: İpek, altın ve gümüşle dokunan çok kıymetli eski bir kumaş çeşidi.

altından sahanlar, mücevherli tabaklar, inci tesbihler, zarf fincanlar, yâkutlu, zümrütlü, incili eğerler, altın ve gümüş leğen ibrikler, halılar, seccâdeler, kürkler, tezhipli ciltler, incili mücevherli kitaplar, köleler ve câriyeler bulunurdu.

Nihâyet pâdişah, arkasındaki muhteşem alayla berâber çadırına gelirken, bayram merâsimi tertîbi üzere nakîbüleşraf¹, sadrâzam, vezirler, şeyhülislâm, hâcegân², kazaskerler³, müderrisler⁴, yeniçeri ağası ve protokola dâhil diğer dâvetliler yerlerini almış olurlardı.

*

Özdemiroğlu Osman Paşa, şark zaferini kazanıp Kafkasya ve Kırım'ı dolaşarak İstanbul'a geldiği zaman, taht şehri bu büyük kahramanı, hükümdarlara lâayk bir merâsimle karşılamıştı. İşte bu târihlerde İstanbul, Üçüncü Sultan Mehmed nâmıyla tahta çıkacak şehzâdenin sünnet düğününe hazırlanıyordu.

Fakat bu düğüne yeniçerilik târihinin meş'um bir dönüm noktası da denebilir. Zîra hokkabaz, perendebaz ve cambaz gibi düğünde mahâret ve hüner gösteren esnaf: "Dile benden ne dilersin?" diyen şehzâdenin babası Üçüncü Sultan Murad'dan, yeniçeri ocağına kaydedilmelerini istemek ve bu istekleri yerine getirmek gibi "kânûn-ı kadîm⁵"e uymayan fâhiş⁶ bir ha-

¹ Nakîbüleşraf: Hz. Muhammed'in soyundan olan kimselerin işlerine bakan ve ulemâ sınıfından seçilen kimse.

² Hâcegân: Hocalar.

³ Kazasker: Eskiden ilmiye sınıfının en yüksek rütbelerinden biri [Osmanlı Devleti'nde Rumeli kadılarının başında bulunan kazaskere Rumeli kazaskeri, Anadolu kadılarının başında bulunana da Anadolu kazaskeri denirdi.]

⁴ Müderris: Medrese ve büyük câmilerde yüksek seviyede ders okutan icâzetli âlim, medrese hocası.

⁵ Kânûn-ı kadîm: Bir toplumda uyulması gereken ve geçmişi uzun zamana dayanan ve uyulmakta olan kural, usûl ve nizamlar.

⁶ Fâhiş: Çok fazla, aşırı derecede.

tâ işlenmekle, ocak, kuruluşundan 260 sene sonra ilk büyük çatlağı vermişti.

Osmanlı târihinin bu en muhteşem düğününe karar verildiği zaman, sâbık matbah emîni ve dergâh-ı âlî¹ müteferrikalarından² Kara Bâlî Çelebi, sûr emînliği vazîfesiyle, devlet haysiyetinin şakaya gelmez bu nâzik işinin başına geçmiş ve hazırlıklarına başlamış bulunuyordu. Fındıklı peyzajına hâkim olan Kara Bâlî Bahçesi, Zihnî Çelebi'nin idârecilik san'atı kadar zevkine de şahâdet eden bir canlı ifâde idi.

Sûr-ı hümayun masrafları için eski nişancılardan Hamza Bey, uhdesine³ geniş salâhiyetler verilerek sûr-ı hümayun nâzırlığına getirilmişti. Düğün masrafı için ilk elden altı yük akçe⁴ tahsis edildi. Tâarihçi Selânikli Mustafa'nın dediğine göre, bir yandan hazırlıklar ilerlerken bir yandan da bütün beylerbeyilerine, ordu erkânına, Kürt beylerine ve üst kademe devlet büyüklerine "kânûn-ı kadîm" üzere yapılan emr-i şerifleri, çeşnigir⁵ ve müteferrikalar götürüyorlardı.

Ayrıca komşu hükümdarlara da haber verilmek usûl olduğundan, onlar da ubûdiyet⁶ kusur etmemek için sefirleri vâsıtasıyla hediyelerini gönderiyorlar, tebrike geldikleri zaman da saltanat teşrîfâtına göre hürmet ve riâyette⁷ noksanlık olmamak üzere her türlü tertîbat alınmış bulunuyordu.

İlk dâvetiye, Şah Sultan Mehmed Hüdâbende'ye gönderilmişti. O da yeniden sulh talebi için en seçilmiş ve güvenilir Türkmen oymağından İbrâhim Hân'ı

¹ Dergâh-ı âlî: Pâdişah kapısı.

² Müteferrika: *Târih*. Pâdişah, sadrâzam vb.nin hizmetinde bulunan ve verdikleri emirleri yerine ulaştıran görevli.

³ Uhde: Bir işi üzerine alma, yüklenme, sorumluluk.

⁴ Yük: *eski*. Yüz bin kuruşluk meblağ.

⁵ Çeşnigir: Eskiden saray ve konaklarda mutfak işlerinden sorumlu olan ve yemeklerin tadını kontrol etmekle görevli bulunan kimse, çeşnici.

⁶ Ubûdiyet: *mec.* Aşırı derecede bağlılık.

⁷ Riâyet: Saygı, sayma, itibar.

bin nefer maiyeti ve türlü hediyeler ile İstanbul'a gönderip tebrik vazîfesini yerine getirmişti.

Özbek Oğulları denen Mâverâünnehir; Semerkant ve Buhârâ'dan, Çağatay Emîri Abdullah Han'dan nâmeler ve elçiler gelip tebrik ettiler. Kırım ve Kıpçak Hânı Mehmed Giray Han, Mağrip Zemîni hâkimi, Fas ve Marakeş melikî son derece kıymetli hediyeler gönderdiler. Gürcistan Hanları olan Levent ve Simon ve Dadyan Han'lar tarafından; Moskof¹, Engrüs² ve Leh³ krallarından Eflak ve Buğdan'dan Dobro Venedik'ten peşkeşler⁴ alındı.

Bir yandan dâvetiyeler gidedursun, hazırlıkların tamamlanması için vakit kaybetmeden çalışmakta devam olunuyordu. At Meydanı'ndaki* Sinan Paşa Sarayı kiler ittihaz olundu⁵. Meydana ocaklar ve mutfaklar yaptırıldı. Bin beş yüz adet sahan ve tepsi tedârik edildi. Gerek sahanlar ve gerek tepsiler o kadar kalın bakırdan yapılmıştı ki, bunları mutfaktan ziyâfet sofralarına taşımak için bâzûsuna güvenilir yiğitler gerekti. Onun için de sipâhilerden güçlü kuvvetli altı yüz nefer seçildi. Ve her birine, ellerine ayaklarına çabuk olmaları öğretildi. Cebeci başı Hüseyin Ağa da bin nefer bölüğü ile düğün hizmetine tâyin olundu.

Makbul İbrâhim Paşa Sarayı* yeni baştan tâmir ve tanzim olunmuştu. At Meydanı'na bakan tarafa,

¹ Moskof: Rus.

² Engrüs: Macar.

³ Leh: Polonya.

⁴ Peşkeş: Hediye, armağan.

* At Meydanı: Sultanahmet Meydanı. İstanbul'un en önemli meydanlarından biridir. Bizans devrinde hipodrom olarak bilinirdi. Osmanlı döneminde buraya At Meydanı denirdi.

⁵ İttihaz olunmak: olarak kullanılmak.

* Makbul İbrâhim Paşa Sarayı: Sultanahmet Meydanı'nda bulunan şimdiki İslâm Eserleri Müzesi.

etrâfında beş adet nahil¹ bulunan eşi görülmemiş bir kasr-ı şehnişin² yaptırıldı.

Mehterhâne-i âmirede³, tekmil devlet erkânı ve âyan için uzunlamasına ve kademe kademe doksan beş zirâ⁴ yüksekliğinde dîvanhâne kurulup en alt kısmında hristiyan devletlerin elçilerine yer ayrıldı. Kırım Hânı'nın kardeşlerine ayrılan yer, Lehistan sefiri ile berâberdi. Sabah ve akşam iki sofraya yemek hanzâdelere ve iki sofraya yemek Leh sefirine çekilir ve elçi İbrâhim Hân'a da üç sofraya has ve hâricî yemek çekilirdi.

Has yemek on beş türlü, hâricî yemek dokuz türlü idi. Vezirlere, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyilerine, Sinan Paşa'ya, Mesih Paşa, İbrâhim Paşa, Siyâvuş Paşa, Anadolu Defterdârı, Şam Beylerbeyisi ve Kılıç Ali Paşa'ya birer oda tahsis edilerek düğünü rahatlıkla tâkip etmeleri temin olunmuştu.

Ayrıca, halk için de düğünü gece gündüz seyredebilecekleri yerler yapılmıştı. Az bir masrafı göze alarak düğünü buralardan tâkip etmeleri mümkündü.

Şehzâdeyi, Vezir Mehmed Paşa sünnet etmişti. Bu hizmetine karşılık, hil'atler⁵ giydirilip beş yüz sikke-i şerif⁶ ve sâfi altın leğen, ibrik, otuz adet de çeşitli serâser verilmişti.

Sıra hediyelerin teşhîrine gelince, evvelâ hükümdarların, sonra vezirlerin, beylerbeyilerin, vâlilerin, devlet ricâlinin⁷, daha sonra da san'at ve zenaat er-

¹ Nahil (nahil): Gelinin önünden götürülüp gelin odasına konulan veya sünnet düğünleri için hazırlanan üstü altın ve gümüş süsler, yapma çiçekler ve meyvelerle bezenmiş demir iskelet üzerine balmumundan yapılmış süs ağacı.

² Kasr-ı şehnişin (şahnişin): Cumbalı köşk.

³ Mehterhâne-i âmire: Devlet mehteri.

⁴ Zirâ: Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü.

⁵ Hil'at: Pâdişah ve vezirler tarafından birine iltifat veya mükâfat olarak giydirilen kürklü veya işlemeli kıymetli kaftan.

⁶ Sikke-i şerif: Resmî damgalı mâdeni para.

⁷ Rical: Büyük mevkide bulunanlar, ileri gelen devlet adamları.

bâbının peşkeşleri ortaya getirildi. Her kim arzu ederse bu hediyeleri görmesi mümkündü. Onun için de evvelâ, aylar hattâ yıllar ile düğünü beklemek sonra da bu masal ve hayal havasının içinde yaşamak ile kol kol safâ süren halk, haftalarla aylarla hatırına eğlenceden gayri bir şey gelmeyerek yaşadı durdu...

*

Ammâ pek de gelmedi denemez. Zîra elli beş gün süren düğün esnâsında, eğlenceden başka ilmî münâzaralar¹ da yapılarak, duygu ile düşünce arasında bir nevi râbîta kurulmak istenmişti.

Fakat bu münâzaraların artık tavı geçmiş, çehresi de rûhu da kararmıştı. Onun için fikir ile his arasında eskisi gibi köprü kurması mümkün değildi. Zîra şarkın üstüne çöken fikrî durgunluk henüz geniş yapılı bir bünyeye sâhip bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nu da, diğer şark ülkeleri gibi kısıkvrak sarıp bağlamış bulunuyordu.

Gerçi garbın yöneldiği felsefî karakter de ne beşeriyete ne de içinde doğup geliştiği ülkeye ideal bir dünya görüşü ve dolayısıyla da sağlam, huzurlu ve emin bir kurtuluş yolu çizemeyecekti. Pozitivizm ve materyalizm kanatları ortasında maddeyi fethedecek ve ona tasarruf eyleyecek olan garbın felsefî kültürü yaratacağı cemiyette zenginin menfaati nâmına fakîri istismar eden ve birbirine diş bileyen bencil demokrasiler meydana getirecekti.

Ama garp böyle demiyordu. Vaat ve iddiaların esâsında insan haklarının müsâviliğini ele alan prensipler koyma yoluna gittiğini söyleyerek, bu noktada araştırmalar yapıyor ve bu entelektüel faâliyetinin de dünyânın yüzünü güldüreceğini zannediyordu. Fakat

¹ Münâzara: Bir konu üzerinde belirli usûl ve kurallara uyularak yapılan tartışma, delil ve misal getirerek karşılıklı konuşma.

bu, ferde mânevî hürriyet sağlamadan ve kâinâtın rûhânî tefsîrini yapacak kemâle varmadan elde edilir bir dâvâ değildi. Zîra esâsında izâfî olan hürriyet, evvelâ mânevî planda kazanıldıktan sonra madde âleminde de iktisap edildiği¹ takdirde cemiyete faydalı olabilirdi. Çünkü garbın insanlara tanımak yoluna gittiği hürriyet, tehlikeli bir başıboşluk ve insan oğlunun etik ilerlemesine en ciddî engeldi.

Şarkın elden kaçırdığı hürriyet ise dışarıdan içeriye değil, içeriden dışarıya taşan ve dünyâyı, olgun, arınmış ve kemalli kütlelerin garantisine teslim eden mânevî hürriyetti. Bu yüzden de kânûnun insanlara tanıdığı hürriyetten evvel, kendi kendine karşı hür olan şark, İslâm ordularıyla berâber her gittiği yere bu içli-dışlı hürriyeti götürmüş, Endülüs'e, Sicilya'ya, Fransa'nın cenûbuna hâkim olan müslüman medeniyeti, ırk ve mezhep ayırmadan bütün kütleye şâmil etik ve estetik bir zemin üstüne kurduğu adâlet anlayışı, ilim ve irfan şuûru ile garbın hem başını döndürmüş hem de hırs ve hiddetini üstüne çekmiştir. Ne ki, İspanya gibi, Sicilya gibi ve iki asır süren Haçlı Seferleri gibi, müslüman şarktan hıristiyan garba açılan kapılardan aktarılan ilim ve tekniğe mukâbil, aynı yoldan Avrupa'ya şarkın irfan ve hikmeti sızamamıştır. Netîcede de bu hikmet ve irfan yoksulu dünya, ahlâkî değerlerini ve mânevî kıymetlerini bir tarafa iterek, var kuvvetiyle maddeye sarılmış ve akıllara durgunluk veren teknik hârikalar çağını açmıştır.

Bir vakitler müslüman ilim adamlarının önünde diz çökmüş krallar, prensler, rahipler ve garbın entelektüel çevresi için şark, bugün artık bir materyalden ibârettir. Hayâle, rüyâya, serâba benzer etsiz kemiksiz bir gölge... Garp âlemi, ondan alacağını

¹ İktisap edilmek: Kazanılmak, edinilmek.

aldıktan, bulacağını bulduktan sonra, boşalmış tükenmiş bir posa olarak görüp düşünmeye başlamıştır. Tıpkı bir zamanlar hayran olduğu bir sevgiliyi köhneymiş, yıpranmış hâle gelmekle alâkası dışına terk etmesi gibi. Ama şark, bu uyuşukluk bu şaşkınlık ve korkaklık hâline düşmüşse, başlıca sebep ve mesûliyeti, onu kemirmeyi îmânının îcâbı bilmiş garpta görmek hiç de yanlış olmasa gerek.

*

Ey kadın, yine nerelere gittin? Biliriz, şu duygu ve düşünce ne ele sığar ne avuca... Ammâ dağlarından bağlarından söz açtığın semtin sitemine kulak ver, onun hakkını yerine getir de, sonra asırların küllerini eşelemeye kalk...

Derinlerden derinlerden bir ses geliyor ve: Ne desen ne söylesen boş... Fikri de hissi de bir noktada hapsetmek muhal ender muhaldır¹. Hudûdun, yasağın, zindanın, cezânın sâdece şu kalıbımıza dışı geçer. Buyruk, ferman dinlemeyen yürek yanığı gibi, sana da, bir eyyam zamânı mekânı aşmaktan başka çâre yok... Kim ne derse desin, hele merâmınca dön dolaş, ammâ yine de misâfir olduğun semte dönüp sözü oraya getirmeyi unutma!

*

Târihin loş hattâ karanlık köşelerinde bucaklarında el yordamıyla dolaşıp, alaylara, eğlencelere, düğünlere derneklere rastlayarak her birini uykularından uyandırır olduk. Ama o devirlerde hattâ ve hattâ çok daha sonraki zamanlarda, görenek ve geleneklerimizin çehresini tamamlayan bütün bu merâsimler, sâdece saraya ve saray çevrelerine has âdetler değildi.

¹ Muhal ender muhal: İmkânsız içinde imkânsız, asla mümkün olmayan.

Varlığı dirliği olanın da olmayanın da hâline şânına ve mürüvvetine göre bir düğün dernek kurup oğlunun kızının başını bağlaması, ya da yaşı gelmiş çocuğunu sünnet ettirmesi, örfün ve âdetin emirlerindendi.

Düğün demek, bir bakıma vergi ve saçı demektir. Onun için de hiç kimse hısıminın akrabâsının ya da eşinin dostunun dâvetine eli boş olarak gitmezdi. Vak'a meşhurdur: *Enderun Târihi* muharriri Atâ Bey, henüz bir küçük çocukken sünnet kararı verilip, İstanbul'un mübârek makamları ziyâret ettirildikten sonra, sıra büyüklerin ellerinin öpülmesine gelir. Bu meyanda babası, küçük Atâ'yı, Serasker Hüsrev Paşa'nın da elini öptürmeye götürür. Misâfiri ile bir eyyam hoş beş eden paşa, baba ile oğlu uğurlarken hem çocuğun eline hediyesini sıkıştırır hem de: "Yavrum yoksulluk zamânıma rastladı kusura bakma!" diyerek özürlerle bir zarflı fincan verir.

Düğün dernek olur biter, aylar yıllar gelip geçer. Küçük Atâ ilim irfan sâhibi bir genç olur. Gene yıllar yılları kovalar ve artık dölü ile döşü ile bir âilenin mesul şahsı olan Atâ Bey, nedense darlığa düşüp sıkıntılı günler yaşamaya başlar. Ama düzeni bozulan bütçesini ne yapıp yapıp yoluna koymak da şarttır. Aklına, paşanın hediyesi gelir. Bir zamanlar utana sıkıla eline sıkıştırılmış olan o zarf fincanı alıp bedestene gider. Paşanın hediyesi dellahın eline düşünce, bunun zor bahâ biçilir bir kıymet olduğu anlaşılır. Ve satış netîcesinde de Atâ Bey, eline geçen meblağ ile tekmil borçlarını öder, evini rehinden kurtarır ve geri kalan para ile de âilece hacca gidip gelirler.

*

Asırlar evveline gitmeye ne hâcet! Henüz takvim 1877 senesini gösterirken ve Osmanlı tahtı da Sultan Abdülaziz'in son yıllarından Sultan Abdülhamid'in ilk

saltanat senelerine geçmiş bulunurken, Fındıklı semtinde “Şeyhülvüzerâ”¹ diye anılan Büyük Nâmık Paşa’nın bir konağı vardı.

Sırasıyla, İkinci Sultan Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve İkinci Sultan Abdülhamid devirlerinin askerî ve siyâsî harîtası üstünde zaferler kazanmış olan Nâmık Paşa, dirâyetli olduğu kadar dürüst, şerefli ve faziletli bir devlet adamı idi. Daha otuz yaşını bulmadan paşa olmuş, paşa olmak bir şey değil, liyâkatî² ve dirâyeti³ ile bu pâyeye⁴ gerçekten hak kazanmıştı.

İkinci Sultan Mahmud tarafından mahrem⁵ ve siyâsî bir vazîfe ile Avrupa’ya ve Rusya’ya gönderilen Nâmık Paşa, Fransa, İngiltere ve Avusturya hâriciyesi ile çok verimli netîceler aldığı ustalıkli temaslar yapmış hattâ bu memleketlerin iç siyâsetlerinde dalgalanmalara sebep olmuştu. Krallar ve kraliçeler ile bir sofrada bulunmuş olan bu yakışıklı diplomatın görgülü ve medenî tutumunun ve esprili zekâsının olmazları oldurmakta ve Avrupa’nın dikkatini Türk menfaatleriyle alâkalandırmakta yeri büyüktü.

Fakat İkinci Sultan Mahmud’un isâbetle seçtiği bu elçinin, Avrupa devletleri nezdindeki vazîfesi cidden ağır ve çetrefildi. Şöyle ki Kavala Çorbacısı’nın yeğeni olarak Mısır’a gelmiş bulunan mâcerâcı nefer Mehmed Ali Ağa, açıkgözlülüğü, ihtirâsı, kurnazlığı ve gaddarlığı ile kısa zamanda çevresine hâkim olup idâreyi ele geçirmiş ve bir vatan hâini sıfatıyla devletin karşısına çıkmış bulunuyordu.

Emelleri ve istekleri, karşılanacak ölçüde değildi.

¹ Şeyhülvüzerâ: Vezirlerin en eskisi olan kimse.

² Liyâkat: Yeterlilik.

³ Dirâyet: İlim ve tecrübenin verdiği beceriklilik; çabuk kavrama yeteneği, kavrayış, anlayış.

⁴ Pâye: Rütbe, mertebe, derece.

⁵ Mahrem: Gizli.

Onun için de isyan bayrağını açarak ana vatana kılıç kaldırmıştı. Tensik¹ edilmiş bir ordusu, topu tüfeği ve parası vardı. İmparatorlukta ise, âdeta bir iç savaşı vererek 1826'da ortadan kaldırılan yeniçeri ocağının yerine, tâlimli ve oturmuş bir ordu getirilmemiş, henüz tam mânâsıyla iş görür bir askerî düzen kurulamamıştı. Ocağın lağvından bir sene sonra ve gene Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'mn oyununa gelen donanmamız, Navarin'de mahvolmuş, bu sûretle deniz gücümüz de ortadan kalkmıştı.

İşte, bu müşkülden müşkül siyâsî ve askerî zorluklar karşısında İkinci Sultan Mahmud, Nâmık Paşa'yı Avrupa devletleri nezdinde, çok gizli tuttuğu bir husûsî elçilik vazîfesiyle göndermiş bulunuyordu. Bu siyâsî temasların ana çizgisi, Mehmed Ali Paşa'yı ürkütüp hizâyâ getirecek bir harekete garplı devletleri inandırmak keyfiyeti idi. Dâvâ, aslında çok zor hattâ imkânsızdı. Ammâ paşanın siyâsî kudreti ve zekâsı, Türklerin şahsında Avrupa'ya meydan okuyan bir türredinin Konya ovasını aşip tâ Kütahya'ya kadar gelmesindeki mahzurlardan faydalanmasını bilmiş ve garbın siyâsî menfaatlerini tahrik ederek Mehmed Ali Paşa ordularının ileri yürüyüşünü durdurmuştu.

*

Nâmık Paşa, Sultan Abdülmecid devrinin de makbul devlet adamı olmakta devam ededursun, siyâset platformunun göz önünde diplomatı Mustafa Reşit Paşa ile el ele veren pâdişah Tanzîmat'ı îlân etmiş bulunuyordu. Ne de olsa bu bir ıslâhat hareketi idi ve imparatorluğa faydası olabilirdi. Halbuki Rus politikası, Osmanlı Devleti'nin derlenip toparlanmasına asla göz yummaz, meydan vermezdi. Onun için de bir

¹ Tensik: Düzenlenme, düzene sokulma, tanzim edilme.

bahâne bulup harp çıkarmak, asırlardır kanını içtiği devleti bir kere daha yere serip un ufak etmek gerektili.

Arayan için mesele bulup çıkarmak ya da îcat etmekten kolay ne olur? Nitekim târihî Moskof kîni bir “Makâmât-ı Mukaddese”¹ meselesidir ortaya atmakta gecikmedi. Böylece de yarattığı Kudüs dâvâsını mücâdeleye başlangıç yapıp, Prens Mentchikov’u da fevkalâde sefir olarak Bâbîâlî’ye gönderdi.

Devletin, Tanzîmat’la gayrimüslimlere tanımış olduğu haklar, Avrupa’nın ve bilhassa Rusya’nın dillerini kısacak değildi. Onun için de Prens Mentchikov’un fevkalâde salâhiyetler ve krallara mahsus bir debdebe ve ağır taleplerle memlekete gelmesi, Ruslar’ın peşin verdiği bir harp kararının îlânından ibâretti. Ruslar, Kudüs’te vazîfeli Katolik papazlarına karşı Ortodoks râhiplerinin hâmîsi pozunda, devletin haysiyet ve hâkimiyetini hattâ istiklâlini hiçe sayan tekliflerin en kısa zamanda kabul edilmesi talebindeydiler.

Mentchikov’un İstanbul’a gelmesiyle, Rus siyâsetine muhâlefeti ile mâruf Hâriciye Nâzırı Keçecizâde Fuad Paşa mevkiinden ayrıldı. Fakat yine de Prens’in verdiği ağır notaya Bâbîâlî “evet” diyemedi. Bu defa kabine düştü. Prens, Mustafa Reşid Paşa ile anlaşacağını umduğundan onun hâriciye nezâretine getirilmesinde ısrar ediyordu. Pâdişah bu teklîfi nazlanmadan kabul etti. Ne ki, nâzırlık sandalyesine oturmasıyla sadâret mevkiine atlayıp kabineyi kurması bir olan Mustafa Reşid Paşa da Rus notasını reddedince, elini çabuk tutan Osmanlı politikasının oyununa geldiğini anlayan Rus prensi, atlatıldığını anlayıp geri püskürmek zorunda kalmıştı. Hattâ bu siyâsî manevra kar-

¹ Makâmât-ı Mukaddese: Kudüs’te bulunan ve hem müslümanlar hem de hristiyanlar tarafından kabul edilen makamlar.

şısında bir politik mağlûbiyete uğradığını kabul eden Çar Nicolas: "Sultanın beş parmağının izi yüzümde kaldı," demişti.

Uzun yıllar Avrupa siyâsî çevrelerini Rus tehlikesine karşı ikaz etmiş bulunan Reşid Paşa, dünya muvâzenesini ve Avrupa sulhünü tehdit etmekte bulunan Rus emellerine karşı Avrupa'yı bir kere daha sarsmak ve Osmanlı Devleti lehine kazanmak lüzûmuna inanıyordu. İşte Nâmık Paşa'nın tekrar garplı devletler nezdindeki siyâsî faâliyeti bu târihlere rastlar.

Deli Petro'nun, Elizabeth ve Catharina'nın Rusya'sı, o zamâna kadar Türklerden çekip aldığı topraklar ile iktifâ etmek istemiyor, Basarabya ve Kırım dışının kovuğunda kalmış gibi, buzsuz okyanuslara bir mahreç¹ bulmak ihtirâsıyla, gözüne kestirdiği her kapıyı zorluyordu. Ne ki Moskof emellerini İstanbul ve Hindistan yollarından uzaklaştırmak isteyen İngiltere için artık talep ve tehditlerini hadden aşırان bu yüze, gerçekten bir yumruk indirmek sırası gelmişe benziyordu.

Mentchikov İstanbul'a gönderilmeden evvel Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüşmek teklîfini İngiltere'nin kollarına ittiği halde, Anglo-Sakson menfaatleri bu câzip dilberi reddetmişti. Zîra İngiltere'nin menfaati için Osmanlı İmparatorluğu'nun istiklâl ve bütünlüğünün lüzûmu vardı. Bu sebeple çoktandır bir Avrupa meselesi hâlini almış bulunan Osmanlı İmparatorluğu dâvâsı, bilhassa Orta Şark'ta, İngiliz-Rus rekâbetinin güreş sahnesi olmuş bulunuyordu. Zaman geçtikçe de bu rekâbet şiddet kazanacağa benziyordu. Zîra bir eliyle Moğol, Hint ve Çin mânialarını itip serbest denizlere çıkmayı, öteki eliyle de Elcezîre,

¹ Mahreç (Mahrec): Dışarı çıkılacak yer.

Sûriye ve İskenderun'u yarıp Akdeniz'e ulaşmayı planlamış bulunan Rusya'nın bu mütecâviz¹ ellerini ara sıra şamarlamak, İngiltere için hayâtî bir zarûretti. Bu târihte Rusya ile karşı karşıya olan devlet, ancak İngiltere'ydi. Onun için de hesaplama işinde yine karşı karşıya kozlar pay edilmeliydi. Almanya'ya gelince, Cermen birliğini kurmak telâsı içinde; Fransa ise krallıkla cumhuriyet arasında yorgun ve biraz da şaşkın; İtalya da henüz bir merkez etrâfında birleşmemiş olmanın çilesiyle baş başa bulunuyordu.

Gerçekten de Avrupa için aşırı bir endîşe mevzûu olmuş bulunan Rusya, Reşid Paşa'yı haklı çıkaracak hamleyi yapmakta gecikmemiş ve General Gorçakof idâresindeki Rus askeri, Prut nehrini geçerek Eflâk ve Buğdan'a yayılmıştı.

Mütecâvize göre bu hareket, notayı kabul ettirmek için yapılmış siyâsî bir manevraydı. Halbuki bütün tecâvüzlerin böyle bir saldırganlıkla başlaması usûldü. Nitekim bunu, yine usûl gereğince Bâbîâlî'nin protestosu ve arkasından da Avrupa devletlerinin toplandığı Viyana Kongresi tâkip etti. Fakat netîce değişmedi. Ve iş olacağına varıp yine bir Osmanlı-Rus harbi başladı.

Ne ki, Tuna boylarında başlayan cenk, tahminler dışında türlü darlık ve güçlükler içinde bulunan Türk ordusu lehine inkişaf etmiş bulunuyordu. Esâsen Türk zaferlerinin sırrı biraz da bu idi. Ordu, kendine lâıyk başı buldu mu, an'anevî şecâatini² göstermekte bir an kusur etmezdi. İleride pâdişah tarafından "Ser-dâr-ı Ekrem" ünvâm verilecek olan Ömer Paşa, Tuna nehrini Vidin'den geçen düşman ordusunun muhârebe planını keşfetmek sûretiyle bu nehrin karşısındaki Kalafat mevkiinde tabyalar ve istihkâmlar kurmuş,

¹ Mütecâviz: Saldırgan, saldıran.

² Şecâat: Yiğitlik, yüreklilik, cesâret.

Ruscuk'tan Yergöğü'ne asker geçirip Bükreş'i tehdit eder olmuştu. Bu strateji sonunda ilk büyük Oltanice ve İkinci Çatana muhârebeleri zaferle netîcelenmiş, nihâyet Rusçuk, Silistre ve Tuna'nın muhtelif noktalarında Rus kuvvetlerini topraklarımızdan sürüp çıkartmıştı. Bu, âdeta Prens Mentchikov'un ültimatoma verilen silâhlı bir cevap olmuştu.

Ordunun ve ordu erkân-ı harbiyesinin¹ bu mukâvemet ve muvaffakiyeti, düşmanı ayılıp tâbiye² değiştirmeye ve tecâvüzü şiddetlendirmeye sevk etmiş bulunuyordu. Öyle ki bu defa da düşman, Kalas, İbrâil ve İsmâil cephelerinden Silistre muhâsarasına geçerek büyük kuvvetler yığmak sûretiyle kaleyi muhâsaraya başlamıştı. Fakat müdâfaa, mert ve çok iyi yetişmiş bir kumandan olan Mûsâ Paşa'nın şehâdetine rağmen yine zaferle sona ermişti.

*

İşte bu arada Osmanlı ricâlinin Avrupa devletleri nezdindeki siyâsî temasları müsbet netîce vererek, Moskof emellerine bir hat çekmek lüzûmunu duyan Fransa ve İngiltere de, Avrupa'yı tehdit eden tehlikenin ciddiyeti karşısında uyanarak Osmanlı Devleti'yle birleşmek lüzûmunu duyar oldular.

Ancak, zaferin başında, biri Rumeli diğeri Anadolu sâhillerinin muhâfazası için ayrılmış beşer kalyon ile bir vapurdan mürekkep iki hafif donanmanın Sinop limanında Ruslar tarafından ateşe verilip batırılmış olması büyük bir kayıp idiyse de, Avrupa'yı lehimize kaydırmakta elini çabuk tutmaya bir kat daha mecbur etmişti.

¹ Erkân-ı harbiye: Kumanda heyeti, kurmay heyeti.

² Tâbiye: asker. Savaşın gerektirdiği şekilde askerî birlikleri düşmana karşı yerleştirme, kullanış ve yönetme sanatı, taktik.

Bidâyetten¹ beri kuşkada fakat tarafsız bir dikkatle bekleyen Avusturya bile Rus tehlikesi karşısında müttefikleri destekler olmuştu. Avusturya'nın telâş, bir yandan Rusya'nın Panislavist propaganda ile ayaklandığı Karadağ, Dalmaçya ve Hırvatistan gibi topluluklardan kendisine de bir tehlike kıvılcımını sıçraması endîşesi, bir yandan da Katolisizmin ileri karakollarından biri bulunması dolayısıyla, Rusların bir Ortodoks hâmîsi olarak "makâmât-ı mukadde-se"ye el atmaları korkusundan ileri geliyordu.

İşte bütün bu siyâsî mülâhaza², endîşe ve maksatların birleştirdiği Avrupa, deniz ve kara kuvvetleriyle Osmanlı Devleti'nin yardımında ittifak etmiş bulunuyorlardı.

Bir taraftan General Paskiyeviç orduları, Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa'nın kuvvetleri karşısında Basarab-ya'dan ricat ederek Tuna boyundaki muhârebe sona ererken, müttefiklerle birleşen Türk kuvvetleri de Odesa limanını topa tutarak istihkâmları³ ve Rus gemilerini tahrip etmiş bulunuyorlardı. Kırım'ın en müstahkem⁴ kalesi Sivastopol olduğuna göre, müttefik erkân-ı harbiyesinin hedefi olması tabiiydi. Gerçekten de ilk zafer, kara ordularının Alma muzaferiyeti oldu. Böylece de Rus ordularına kumanda eden Prens Mentchikov'un Bâbîâlî'den yediği siyâsî tokat, er meydanında kılıçla tamamlanmış oluyordu.

Bu sırada Sardunya da müttefikler safında yer almış ve müttefikler lehine inkişaf eden muhârebenin seyrine tesir etmiş bulunuyordu.

Her şeye rağmen Rus kuvvetleri müttefik ordularından sayı itibâriyle çok üstündü. Ne kadar telef

¹ Bidâyet: Başlangıç.

² Mülâhaza: Etraflıca ve iyi düşünme; dikkatle bakma, tetkik etme.

³ İstihkâm: Düşmana karşı savunmak için yapılan yer, savunma amacı ile arâzi üzerinde yapılan her türlü inşaat ve siper.

⁴ Müstahkem: Sağlam, dayanıklı, muhkem.

verse, tâze kuvvetler ile kaybını karşılayabiliyordu. Fakat karadan ve denizden kuşatılan bu ordunun çık-maza düşen mukadderâtının iki mühim sîmâsı, Çar Birinci Nicolas ve Prens Mentchikov, mesûliyet ve hezîmet çizgileri arasında sıkışarak, birbiri ardınca öldüler. Birinin yerine oğlu İkinci Alexandre, diğerinin yerine de Gorçakof geldi ve harp, yine İngiliz, Fransız, İtalyan, Türk ve Rus kuvvetleri arasında bütün şiddetiyle devam etmeye başladı. Karadan ve denizden devam eden bu kanlı uğraşlar sonunda, Sivas-topol istihkâmları birer birer düşerek bu sûretle de Kırım muhârebesi lehimize netîcelenmiş oldu.

*

Zaferle biten Rus harbi devlete geniş bir nefes aldırdığı kadar milletin de yüzünü güldürmüş bulunuyordu. Zîra Türk fütûhat ve istîlâcılığının asil ve insânî karakterine hiç benzemeyen zâlim ve kan içici Moskof emperyalizmi, evlâttan evlâda geçen bir mîras idi. Türk ırkının târihî düşmanı olan Rus iştihâsı, hiçbir fırsatı kaçırmadan Türk milletin kanını içmiş ve içecekti. Rus topraklarında panislovak gâyelerle kurulmuş komitacılık kamplarının yetiştirdiği çetelerin giriştikleri faâliyet ve şekâvet¹ ile durmaksızın ayaklanan Sırplar, Karadağlılar, Bulgarlar, Arnavutlar, Bosnalılar ve bir yandan da Yunanistan, Make-donya ve adalarda faâliyetle bulunan gizli cemiyetler ve bütün bu ayrı cemâatlerin mektep, gazete, broşür ve kilise propagandaları ile bilenen millî-dînî gayretleri, hep Rus menfaatlerinin ileri karakolu demekti.

İşte, uzun, pek uzun bir zamandan beri Rus steplerinde tezgâhlanıp hazırlanan ve memleketi can evinden vuran faâliyet ile berâber Rus askerî kuvvet-

¹ Şekâvet: Eşkiyalık, yol kesicilik, haydutluk.

leri de bir şamar yemişti. Ne ki tam geniş bir soluk alma hazzı ile ferahlayan memleket, hiç beklemediği bir iç hâdise yüzünden, hayretle karışık bir nefret duyarak irkildi.

Şöyle ki, târihin Kuleli Vak'ası diyeceği ve Sultan Abdülmecid'i öldürmek gâyesi etrâfında örgüleşmiş bir ihtilâl teşebbüsü meydana çıkarılmıştı. Muvaffak olamayan bu hareketin fâilleri ise câhil, görgüsüz ve ayak takımı kimseler olmayıp, aralarında Şinâsî, Hüseyin Dâim ve Câfer Dem Paşa ile Binbaşı Râsim Bey gibi seçkin kimselerin bulunuşu, hâdisenin şuursuz ve günü birlik heyecanlarla tertiplenmiş bir ihtilâl hareketi olmadığını gösteriyordu.

Devlet, bir Rus harbinin bâdiresinden¹ oldukça muvaffakiyetli çıkarak dış îtibârı artmış, içte ise bütün devlet müesseselerine şâmil bir ıslâhâtın gerçekleşmesi yolunda olanca kuvvet ve kudret kaynaklarını seferber etmişti. Şu halde ortada ihtilâli îcap ettirecek bir sebep yoktu. Bunu, Et Meydanı'nda kazan kaldıran zorba ve baldırı çıplak nevinden bir guruh yapabildi. Fakat memleket menfaatini hedef tutan bir münevver zümre yapamazdı. Zîra böyle yersiz, lüzumsuz bir harekette vatanın selâmeti değil felâketi gizli idi. Bunu da memleket aydınlarının idrak etmeleri iktizâ ederdi². Şu halde iyi niyetlerinden şüphe edilemeyen bu kimselerin cehâlet ve gafletlerine inanmak lâzım geliyordu.

İçtimâlarının³ Kuleli Askerî Mektebi'nde yapılması yüzünden Kuleli Vak'ası diye anılacak olan bu ihtilâl teşebbüsü, milletler arası siyâsî teşekküllerin gâyelerine âlet olmuş gâfil münevverler devrinin ilk adımlarından biri olmuştur.

¹ Bâdire: Zor durum, sıkıntı.

² İktizâ etmek: Gerekmek.

³ İçtimâ: Toplantı.

İdâma mahkûm edilen vak'a fâilleri için pâdişah: "Ortada kan yok... Ben adam öldürtemem!" diyerek cezâlarını kalebentliğe¹ çevirterek yumuşatmış ise de, asırlardır müslüman Türklüğün merkez kuvvetini teşkil eden Osmanlı Devleti'ni siyâsî ve iktisâdî ablukası içine almış olan Haçlı Avrupa'nın yanı başında, binlerce senelik târihî tecrübelerinden faydalanan jüdaik² hareketler artık alenî³ olarak işin içine girmiş bulunuyordu.

Asıl kötüsü, târih boyunca bozgunlar yaratarak, dünya medeniyetlerini devirerek siyâsî, içtimâî ve iktisâdî anarşiler meydana getirerek planını tatbik ederken asla yakalanıp mahkûm edilememiştir. Zîra dâima suflör mevkiini muhâfaza etmiş, perde gerisinde kalmayı bilmiş ve oyununu, bilhassa hür fikir ve inkılâp adının siperi arkasında oynadığı için, her memlekette bu câzip vaadin tuzagına düşecek iyi niyetli fakat gâfil bir zümre bulması güç olmamıştır.

Nitekim târihî stratejisini kullanmak sûretiyle sahneye çıkmış bulunan bu Yahûdi kundakçılığı, çeşitli sillelerin yıka yıka bitiremediği Osmanlı Devleti'ni, artık kendi öz evlâtlarına, kendi kendine yıktıracaktı.

*

Dön ey kadın dön... O şerefli adamın, Şeyhül-vüzerâ denen o büyük Nâmık Paşa'nın konağına uğramak üzere tekrar Fındıklı'ya dön...

Nâzırlıklar, sefirlikler, vâililiklerle memleket mukadderâtını karış karış yoklamış ve düzenlemiş olan paşa, isyanlar bastırmış, Harbiye Mektebi'ni kurmuş, sırasıyla Hüdâvendigâr, Kastamonu, Cidde, Habeşis-

¹ Kalebent (Kalebend): Bir kalede kalma cezâsına çarptırılmış kimse.

² Jüdaik: Yahûdilerle ilgili.

³ Alenî: Açıkça, açık açık.

tan ve Bağdat vâililiklerinden sonra taht şehrine dönerken, otuz bin kese akçe ile gelmiştir. Bu paranın on iki bin kese akçesiyle "Dâire-i Umûr-ı Askeriyye" ile Beyazıt Meydanı'na bakan tak kapıyı ve iki yanındaki köşkleri yaptırmış, dokuz bin kese akçe ile bir harp gemisi satın almış, geri kalanıyla da Çırağan Sarayı'nı yenilemiştir.

Yaşı doksanı bulan bu zekî, hamiyetli ve dirâyetli devlet adamı, etrâfı evlâtları ve torunlarıyla sarılı olarak yattığı ölüm döşeginde ve kendini kütleye nezretmiş¹ bir fedâî zevki içinde: "Allah bes bâkî heves!..."* diyerek son sözünü söyleyip öteki âleme geçerken, belki de yeryüzünün en mesut insanlarından biri olduğunu çevresinde bulunanlara da anlatmak istemiştir.

Allah bes bâkî heves!... Büyük adamın ömrü boyu göz önünde tuttuğu hayat felsefesi... Dâima Allah demiş, îmânı uğrunda celâdetli², ferâgatli, fedâkâr ve dürüst olmasını bilmiş, bütün heveslerini onun için bir yana itmiş, bir kenara bırakmıştır.

Paşa, devrinin en varlıklı adamlarından biriydi. Böyle olması da lâzımdı. Fakat Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin: Su, geminin altında olursa yüzmesine yardım eder, içine girecek olursa batırır... dediği gibi, onun da varlığı ve dirliği, dâima vücûdu gemisinin dışında kalmış, benliğine, içine işleyememiş, bu yüzden de onu ferdî egoizmin pençesine düşmekten, zifîrî³ derinliklerine çöküp kalmaktan kurtarmıştır.

*

Hizmet ettiği dört pâdişah tarafından da sevilen ve sayılan büyük vezîre Sultan Abdülhamid'in de

¹ Nezretmek: Adamak.

* Allah kâfidir, insana yeter, O'na dayanmak lâzımdır, geri kalan her şey gelip geçicidir, boş arzudur.

² Celâdetli: Şuurlu bir cesârete sâhip olan, yürekli, yiğit.

³ Zifîrî: Zifir renginde, koyu siyah, kapkara, çok kara.

emniyet ve muhabbeti büyüktü. O kadar ki, arabasında dâima karşısına oturtur ve ileri yaşından ötürü de baba diyerek iltifat ederdi.

Paşanın konağı, bir kapısı Fındıklı'da bir kapısı Kabataş'ta ve yukarıya açılan kapısı da Ayazpaşa'da olan gâyet cesim¹ bir bahçenin içindeydi.

Fındıklı ve Kabataş kapıları set üstünde olduğu için arabalar Ayazpaşa kapısından içeri girer ve iki tarafı üzüm bağı, meyve bahçeleri ve harem ağalarının dâiresiyle bu dâirenin bahçesinden geçerek, yolun sonundaki selâmlık dâiresine gelip dayanırdı.

Minyatür bir imparatorluk karakteri taşıyan konağın harem kapısını Haçador ismindeki emektar kavas² beklerdi. İri kıyım vücûduna daha da heybet veren som sırma fermeneli³ üniforması, sanki eti derisi imiş gibi, kendinden ayrılmaz bir parçası idi. Anasından bu kıyâfetle doğduğunu bir söyleyen olsa belki de kimse yadırgamazdı.

Harem dâiresinin önündeki bahçeye mehtaplık denirdi. Gerçekten de ayın dolunduğu mehtaplı gecelerde Boğaz sularında, gâh dizleri döven sarı bir saç, gâh gelin başından sarkan gümüş bir tel olarak yatan ay ışığı, bahçenin herhangi bir köşesinden ziyâde bütün ihtişâmıyla buradan görülürdü.

Bilinmeyen asırlardan beri bir denizden bir denize geçip giden bu deryâçe, bu kısıklar, koltuklar, kulaklar yaparak akan Nehr-i Aziz, bir yeryüzü ülkesi olmaktan çıkıp, sevilmesini, methedilmesini bekleyen güzel bir kadının helecânını yaşar, zevkini hatırlatırdı...

¹ Cesim: Büyük.

² Kavas: Elçilik veya konsolosluklarda koruma memuru durumundaki özel kıyâfetli kimse. Osmanlı vezirleri ve ileri gelenlerinin yanında emir çavuşu durumundaki silâhlı kimse.

³ Fermeneli: *Teşmil*. Salta, yelek, şalvar ve poturlara kaytan, ipek gibi şeylerle yapılan işlemeli.

Bahçenin, güller, karanfiller ve yâseminler ile sevişen havası, bir uzak iklimi, bir hayal ufkunun rüyâsını hatırlatırdı. Bu bahçeden, bu bahçenin mehtaplığından gözlenen ve gözetlenen kişmîrî¹ gökyüzü, bu yağız çehreyi benekleyen yıldızdan yazılar, sökölmez, okunmaz bir eski destanı bir aşk masalının çetrefil dilini hatırlatırdı.

Ayı içine düşürmek için kurulmuş ağlar gibi tuzak kesilmiş gergin bulutlar, bir tatlı serencâmı, bir olmadık, bir umulmadık efsâneyi hatırlatırdı.

Gelmişiyse geçmişiyse bu uyku sersemi mahmur geceler, kâh ayların kâh yılların kenarına saklanan gizli kıssaları, Cem'leri, Cemşid'leri hatırlatırdı.

Konağın matbah dâiresi, ahırları, uşak ve maiyet bölükleri, Kabataş tarafında idi.

Harem bahçesinin gülistana benzeyen çiçekli ve ağaçlı tarhları arasında ise hamam, kule ve kulenin içinde de hazîne dâiresi vardı. Bir rivâyete göre bu kulenin altından Galata'ya kadar uzayan bir yolun mevcut olduğu söylenirdi.

Hazîne dâiresinin bir küçük devlet bütçesi tutarındaki varlığını ise bugün ne bilmek ne de tahmin etmek mümkündür. Paşanın, sayısı mâlûm olmayan îratlarından buraya akan altınlardan başka, Bağdat'taki hurmalıklarından, Bursa'daki çeltik çiftliklerinden de oluk oluk varlık gelirdi. Ama Nâmık Paşa, bu kule içinde saklı tuttuğu servetine sırasınca el uzatıp memlekete küçümsenmeyecek hediyeler bırakmaktan da geri kalmamıştı. Hem de paşa, öyle eli açık, hesâbını bilmez bir kimse de değildi. Hattâ adının tutum-luya çıktığı herkesçe mâlûmdu.

Dördü kendinden evvel ölen on evlâdı ve torunları her cuma ziyâretine gelirler ve her gelişlerinde de,

¹ Kişmîrî (Keşmîrî): (Renk için) Esmere çalan.

büyüklerle beş, küçüklere birer altın, torunlara çeyrek lira, maiyet halkına da birer mecidiye verirdi. Şâyet evlatları her gün, hattâ günde iki defa da gelecek olsalar, âidatlarını almaları âdeta bir âile kânûnuydı.

Paşanın bir değişmez âdeti de, yine her cuma kendi eliyle, civârın fakirlerine sadaka dağıtmasıydı. Emektar vezir, arkasında ağalar olduğu halde, gidip Kabataş kapısı tarafında kendisine hazırlanan koltuğa oturur, ağalardan biri de elindeki kırmızı kese ile paşanın arkasında yer alır ve böylece de dışarda toplanmış olan fakirler, Kabataş kapısından girerek vezîrin elinden harçlıklarını aldıktan sonra Fındıklı kapısından çıkarlardı. Uzun yılların yerleştirdiği bu âdet, civarda o kadar benimsenmişti ki, her cuma, konağın etrâfı, bir baştan bir başa satıcılar ile âdeta mesîre yerine dönerdi.

*

Türk ve Fransız politikasının birbirine kur yaptığı Sultan Abdülaziz devrinde, Şeyhülvüzerâ Nâmık Paşa'nın konağı da bütün İstanbul gibi târihî bir gün yaşamıştı.

Türk-Fransız dostluğunun kuvvetlenmesi, devlete, Fransa'nın borç vermesi demektir. Nitekim bâzı vilâyetlerin âşârı¹ karşılık gösterilerek yapılan yirmi milyonluk bir istikraz², ne çâre ki istihsal ve geliri arttırmaya yaramayacak, fakat buna mukâbil deniz ve kara orduları kuvvetlenecek ve bir dereceye kadar da bütçe açığı kapanacaktı.

Devletin Tanzîmat'la bir fâsit dâire³ içine girmiş olan mâlî politikası, muhakkak ki bir çıkmazda bu-

¹ Âşar: Toprak mahsullerinden hazîne giderleri için onda bir nisbetinde alınan vergiler.

² İstikraz: Borçlanma, borç para alma.

³ Fâsit dâire: Kısır döngü.

lunuyordu. Esâsen hukuk devleti karakterine özenen Tanzîmât'ın gayrimüslimlere tanıdığı iktisâdî, içtimâî ve kültürel haklarla, âdetâ devlet içinde devletçikler yaratılmış olması, memleket azınlıklarının refah seviyesini birdenbire yükseltmiş ve bilhassa askerlikten muâfiyet¹, gayrimüslimler için çok geniş bir ekonomik imkân ve dolayısıyla bu üstünlüğün sağladığı maddî güçle müslüman-Türk halkını yere sermişti.

*

İşte devlet, içten dıştan aleyhine işleyen bir çar-kın dişleri arasında ezilmekteyken, 1868'de Sultan Abdülaziz'in Paris seyâhati vâki oldu. Pâdişâhın bu seyâhati ise Fransa'ya, hükümdârın ziyâretini iâde mecbûriyeti yüklemişti. Bu siyâsî vazîfeyi yerine getirmek de Kraliçe Eugénie'ye düşmüş bulunuyordu.

Süveyş Kanalı'nın açılış merâsimine dâvetli olan devletler arasında Fransa da vardı. Onun için de, Süveyş'e gidecek olan kraliçenin yolu, daha evvel İstanbul'a çevrildi.

Yedi kişilik maiyeti ile Tulon'dan Aigle yatına binerek İstanbul'a doğru yola çıkan kraliçeyi, mihmandar olarak, Çanakkale'de Sadrâzam Âlî Paşa karşılamıştı. Pâdişâh ise Dolmabahçe Sarayı'nda, Selîmiye bataryalarının top seslerine kulak kabartarak, saltanat kayığı ile misâfir yata gidip kraliçeye karşı çıkacağı ânı bekliyordu.

Gerçekten de yat, Ahırkapı açıklarından süzülüp limana girerken, Selîmiye kışlası yüz pâre top atışı ile selâm resmini ifâyâ başlayınca, pâdişâh da "Pertev Piyâle" isimli muhteşem saltanat kayığı ile misâfirine bizzat karşıcı çıkmıştı.

Asîl bir İspanyol âilesinin kanını taşıyan bu güzel

¹ Muâfiyet: Farklı bir muâmeleyi gerektiren bir sebepten dolayı yükümlülüğü ve sorumluluğunu kaldırma.

kadının şerefine tepeden aşağı donanmış yabancı devletlerin karakol gemileri ile limanda demirli olan bütün Türk gemileri ve kayıkları, masal ülkelerinden kaçıp gelmiş su perileri, ışıktan kaftanlar giymiş deniz kızları gibi, Boğaz'ı boy boy, renk renk beneklemişlerdi.

Karada ise baştanbaşa donatılmış şehirde askerî geçit resimleri yapılıyor, sallarin üstünden atılan rengârenk fişeklerin çizdiği şekiller ve resimlerle gökyüzü bir havâî sahneye benziyordu. Havaında hayâlin ve sihrin sarmaş dolaş olduğu şehir, alışık olmadığı bir îtinâ ile âdeta heyecanlanıp coşmuş, zafer ve fütûhat devirlerinin şevkine benzer bir hâleti yaşıyor olmuştur.

Ama şu var ki, devletin bünyesi artık süsler, gösterişler, şatafatlar, zorlama, yapmacık ve kısa vâdeli heyecanlarla derlenip toparlanacağı, içine düştüğü iflâs hâlimden kurtulacağı benzemezdi. Bu içten yıkılmış imparatorluğun önüne düşen başını kaldırmak için, şu parlamasıyla sönmesi bir olan kâzip fecrin¹ ne lafı olurdu?

Sultan Abdülaziz'in Paris seyâhatinde Fransız devleti pâdişâha, gerçekten muhteşem ve kusursuz bir ağırlama programı tatbik etmişti. Bütün o ikram ve izzete karşılık yapmak ise tabîî, hattâ zarûrî bir devlet haysiyeti meselesi idi.

Ne ki, zaman zaman kütleleri günü birlik alışkanlıklarının dışına çıkaracak heyecanlara götüren, ona bir bayram havasının şetâret ve şevkini aşilayarak, kanını, canını tâzeleyen bu müstesnâ günler, artık onun üstünden yalancı bir fecir gibi gelip geçiyordu. Ama kütle, yine de mâsum fakat hüznünlü bir zevk duyuyor, yine de ferahlatıcı bir tesellînin rüzgârıyla

¹ Kâzip fecir: Güneş doğmadan önce gün doğusunda görülüp sonra kaybolan geçici aydınlık.

avunmaya çabalıyordu.

*

Misâfir Beylerbeyi Sarayı'nda kalıyordu. Fakat Çırağan ve Dolmabahçe saraylarıyla, Küçüksu Mesîresi'ni, Alemdağı'nı görecek, Boğaziçi'nde tertiplenen fener alayını seyredecek, Ayasofya'ya gidecek, şehri ve câmileri, çarşıları gezecek, bu medeniyet ve tabiat zenginliklerinin peşkeş çektiği güzellikler başına vurmuş bir sarhoş irâdesizliği ile pâdişâhın yüzüne bakıp: "Majeste! Muhakkak ki rüyâ görüyorum ve uyanmaktan korkuyorum!" diyerek zevkten dehşete düştüğünü itiraf edecekti.

Gerçekten de bu buydu. Genç ve güzel kraliçe, her ne kadar Osmanlı târihi ve İstanbul şehri hakkında küçümsenmez bir bilgi sâhibi olarak bu yolculuğa çıkmışsa da, kendisine kucak açan medeniyetin bu ölçüde ince, hesaplı, mantıklı ve dört başı mâmur olduğunu bilmiyordu. Bilemezdi de.

Yeryüzünün sayılı kilit noktalarından biri olan bu şehir ve bu şehri ihyâ ve îmar eden yaratıcı ve yapıcı ruh, hâlâ bir renk ve âhenk senfonisi hâlinde ve bir hacimler ve nisbetler muvâzenesi içinde, kendisine göz atanı yakalayıp zaptediyor, esir ediyor, emrine râmeyliyordu¹.

Şehri kılıcı ile açan Türk rûhu, nesi var nesi yoksa buraya nakletmiş, buraya taşımış ve bir boş köşe bırakmamacasına her karış toprağa, îmanlı san'atının istîlâsıyla sâhip çıkmış, böylece de karşılıklı bir alış-veriş sonunda İstanbul ve İstanbullu, birbiri içinde eriyip kaybolmuştu.

İşte bu genç kraliçe, kitaplarından ve hocalarından öğrenemediği bu gerçeği İstanbul'u ve İstan-

¹ Râmeylemek: Boyun eğdirmek, itâat ettirmek, hükmü altına aldirmek.

bulluyu tanımak fırsatını bulduktan sonra öğrendi.

Ama devletin bu güzel misâfirinin bir arzusu daha vardı. Harp gemilerinin refâkatinde Mısır'a doğru uğurlanmadan evvel, Osmanlı sarayının şâşaalı şahlanışından başka, bir de Türk evi görmek istiyordu.

İşte pâdişah bu şerefi, devrin namlı ve şanlı vezîri Nâmık Paşa'ya bırakmış ve târihî bir gün yaşayan konakta, Osmanlı Devleti'nin bu gözde misâfirine alaturka ve mükellef bir ziyâfet çekilmişti.

Kraliçe bu konakta neler görmüştü? Daha doğrusu neler görmemişti? Bin yıllık bir medeniyetin süzûle durula vâsıl olmuş bulunduğu bütün bir mâzi bereketi, karşısında geçit resmi yaparken, o bu canlı âile hücresi içinde hal kadar geçmiş, belki geleceği de görüyordu.

Evet, henüz kâzip fecir, son ışıklarını, bu saltanat ve ihtişamın üstüne aksetmiş son parıltılarını muhâfaza ediyorsa da, karanlığın çökmesi uzun sürmeyecek ve asırların potasında kaynayıp kemâle gelen bu medeniyet tez bir gelecekte çil yavrusu gibi dağılacaktı.

Zekî kraliçe şunu da iyi biliyordu ki, bu kökleri yedi kat yerin dibine inmiş ve dalları budakları yedi kat göklerin üstüne çıkmış anlı şanlı imparatorluğun gövdesine balta vuran eller arasında, üstünde saltanat sürdüğü Fransız tahtı da vardı.

Ne tuhaf, bir zamanlar cehlin ve karanlığın ortasında el yordamıyla kendine yol açmaya çalışan garp, yüzüstü emekler dururken, bu memleket de dâhil, bütün bir şark dünyâsı, ilmin irfânın ve medeniyetin zirvesinde bulunuyordu. O devir için doğu demek, liberal fikrin ve yapıcı ilmin tezgâhlanıp dünyâya dağıldığı ana merkez demekti.

Kraliçenin ana yurdu olan İspanya'nın bugün dahi iliğinde kemiğinde hep Kurtuba'nın, Elhamra'nın

san'at ve irfan bereketleri mevcut değil miydi? Şarktan garba giden medeniyet kervanının iki ana geçidi olan Endülüs ve Sicilya'daki bu doğu hâkimiyeti tâ XI. asır sonlarına kadar sürmemiş miydi?

Dünya târihinde pek müstesnâ bir yeri olan Endülüs medeniyetinin İspanyollar lehine sahneden çekilmesine, dış tesirlerden ziyâde iç mücâdelelerin doğurduğu vahim netîceler sebep olurken, garbın bu ilim ve tefekkür hazînesinin son kılıç artıklarını, şu anda misâfiri bulunduğu hükümdârın ceddi muhteşem Süleyman, kendi cetlerinin zulmünden kurtarmamış mıydı?

*

Şarkın büyük zaferi, maddeyi rûhun emrinde tutmasını bilmesinden doğmuştu. İşte doğu, bu zihniyetin gölgesi altında devletler idâre etmiş, cemiyet nizamları kurmuş, ilim ve tefekkür alanında da hep aynı karaktere sâdık kalmıştı.

Şarkta olsun garpta olsun, müşterek medeniyetin malı olan milletler, bir cihetten millî karakterlerinin miraslarına sâhip olmakla berâber, esas îtibârıyla, bağlı bulundukları medeniyetin zihniyet ve an'anelerinin dışına çıkamazlar.

Bu bakımdan Osmanlı medeniyeti de, hâlâ alnında Ortaasya damgası taşımakla berâber, İslâmî şark medeniyetinin ana hatları içinde târihî tekâmülünü yapmıştır. İşte şarkın esas ve prensipte tuttuğu istikâmet, maddeyi rûhun emrine vermeyi bilmiş olmasıydı ki doğu, asırlar boyu bu spiritüel anlayışla devletler idâre etmiş, cemiyet nizamları kurmuş, ilim ve tefekkür alanında da aynı istikâmeti tâkip eylemiş böylece hem mesut olmuş, hem de mesut etmişti.

Garbın şarkı alaşağı eden hamlesi ise, rûhu maddenin emrine vermiş olmasıyla başlamıştır. İlmin,

teknoloji sâhasında ifâde bulan verimlerini günlük hayatta ve elle tutulur maddî zaferler hâlinde gerçekleştirecek, dünyânın da kendinin de gözünü boyamıştır. Öyle ki yarattığı dev îcatlar ile övünür olurken, farkında olmayarak bendesinin bendesi olmak vaziyetine düşmüş, büyük endüstri devinin eliyle yayından çektiği okun arkasından bakakalmıştır.

Ama kontrolünden çıkan kendi îcatlarından korkar hâle gelen garp, bir yandan: "Dünyânın efendisi benim!" derken bir yandan da insaf edip düşünecek olsa, kendi yağı ile kavrulur hâle gelen şarkın ve şark topluluğu içinde şu Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar yalnız ne kadar kendi dertleriyle başbaşa bırakılmış olduğunu kabul etmesi gerekmez mi?

Bir garp medeniyeti, bütün garplı devletlerin müşterek gayret ve himmetleriyle müesseselerini, nizamlarını kurarken, kolektif bir çalışmanın gâyeleri arasında, Osmanlı Türkleri'ni âlem haritasından silmek gibi bir parolanın da mevcut olduğunu kim inkâr edebilirdi?

İşte el ele vermiş olan batı âlemi, bir yandan da iç meseleleriyle güreşen Osmanlı Devleti'ne nefes payı bırakmadan birleşip hırpalamak sûretiyle kararlarını gerçekleştirmekte kusur etmediler. Böylece de iki ateş arasında kalan Osmanlı İmparatorluğu ise, gün oldu, selâmeti bir yenilenme, bir yeniden düzenlenme lüzûmunda görerek ıslahat hareketlerine başladı. Ama bu silkinme bu ıslah işine merkezden başlayacağı yerde hep kenardan köşeden el attığı, bir irfan ve kültür uyanıklığı yapamadığı için her hamlesi bir fiyasko ile sona erdi.

İmparatorluğun bir tâlihsizliği de, gide gide kültürün mahdut¹ bir zümreye inhisar ederek² münevverle

¹ Mahdut: Sınırlı.

² İnhisar etmek: Onunla sınırlanmak, sâdece o kadar olmak.

halk arasında gedik açılmış olmasında idi. Bu yüzden cemiyet safları arasında organik bir bağlantı kurulamıyor ve birbirine omuz veren bütünleyici kademeler teşekkül ederek üst tabaka ile halk arasında organize, şüurlu ve her iki tarafa da hâkim olabilecek bir orta sınıf doğamıyordu. Onun için de bürokrat sınıfla halkı birbirine düşüren ve târihin yüzünü kanla lekeleyen iç isyanların ardı arası kesilmiyordu.

Acaba şu aslan yapılı erkek medeniyet, prensiplerine verdiği bir söz varmış gibi, neden bir türlü madenin bedenine el uzatamıyor, mert, yiğit fakat platonik sâfiyetinin kurbanı olmayı bir nâmus ve sadâkat borcu sayıyordu?

Ama ne gam? Zaman denen sihirli kudret, bir yerde ifnâ ettiği¹ varlığı bir başka yerde ihyâdan² âciz olmadığına göre, gün olacak, elbet bu medeniyetin kulağına da bir hücum emri verecek, bekleyiş ve tereddütlerinden silkip uyandıracaktır.

*

Henüz İstanbul'un damağında Kraliçe Eugénie'nin seyâhat hâtıraları bütün lezzetiyle yaşarken, 1870'de Üçüncü Napoléon Almanlara hem mağlûp hem de esir oluverdi. Darbe ağırdı. Kral, yalnız mağlûbiyet ve esâretle de kalmayıp az sonra ölüverince, genç ve güzel karısı da, kocasıyla berâber tahtını ve saltanatını kaybetmiş oldu. Ama ne çâre ki bu taçsız kraliçeye uzun bir ömrün yükünü çekmek de mukadderdi. Aigle yatının içinde bir kanarya gibi şakıyarak İstanbul'a gelişinin üstünden kırk küsur sene geçtikten sonra, bu defa kendi yatıyla İstanbul'a husûsî bir seyâhat yapacak ve o devirde Osmanlı tahtını işgal eden Sultan Mehmed Reşad'ı ziyâret eyleyecekti.

¹ İfnâ etmek: Yok etmek.

² İhyâ: Diriltme, canlandırma.

Son derece müşfik, âlîcenap ve iyi kalpli bir insan olan Sultan Mehmed Reşad, bu devlet düşkünü yaşlı kadını hürmetle kabul ederek hoşlayıp gönlünü alacaktı. Ne ki, cennetten kovulmuş Âdem'den farkı olmayan bu görmüş geçirmiş kraliçenin gönlünün de gözünün de, bir vakitler şerefine atılan topların, donatılan gemilerin, resmigeçitlerin, şenliklerin, ziyâfetlerin, teferrüçlerin, hele kendisine saltanat kayığından el uzatan pâdişâhın hayâlini arayıp hüznle düşünmemesine imkân var mıydı?

Ya içinde misâfir olduğu sarayı, o etekleri yerlerde sürünen saraylıları, yollara düşmüş ipek ferâceli billûr yaşmaklı kadınları nasıl düşünmez, nasıl hâfizasında arayıp bulmazdı? Belki onlar yine mevcuttu. Fakat nüfûzu da ünvânı da kalmamış bu ziyâretçinin farkında değillerdi.

Muhakkak ki tâcının, tahtının, mevki ve şöhretinin zevâle¹ mahkûm cennetinden çıkarılıp kendi kendisiyle kalmak, değme babayiğidin kolaylıkla göğüs gereceği çile değildi. Meğer ki ne bu cenneti kendine mâleden ne de kendini bu cennette ebedî sayan bir bahtlı kişi ola...

Onların cenneti... Ah işte o bahtlı uluların kendi gönüllerinde mekân tutmuş cemal ve kemal cenneti... Buna zeval yok, bunun üfûlü², bunun ziyan olup elden kaybolması diye bir korku mevcut değil...

Ne olur insan oğlu biraz da bu cenneti istese, biraz da bu cennet için bağıryanıp hasret duysa... Ne olur, ah ne olur?

*

Acaba târihin Büyük Nâmık Paşa dediği vezir, kraliçenin bu son seyâhatinde hayatta olmuş olsaydı,

¹ Zevâl: İyi durumdan kötü duruma düşme, alçalma.

² Üful (Uful): *mec.* Ölme, ölüm.

kendisini saraylar ile boy ölçüşen o muhteşem konağında yine misâfir eder, atlas minderler serilmiş dîvanhânelerine, gümüş siniler kurdurup yine muhteşem ziyâfetler çeker miydi?

Acaba paşanın ölümünden sonra, o ipek şilteler, o işlemeli yastıklar, o san'at şâheseri peşkirler, o zarif leğenler, ibrikler, o sırmalı havlular, o gülâbdanlar, buhurdanlar, altın sahanlar, gümüş siniler, mücevherli kaşıklar, insan boyu vazolar, bahçe misâli avîzeler, kimlerin eline geçmişti?

Kralîçe, paşanın öldüğünü ve hattâ mîrâsının da evlâtları arasında taksim edilmiş olduğunu öğrenmişti.

Bölünmek, dağılmanın ilk adımı demektir. Zîra bu bölünmüş olan varlık da bir müddet sonra yeni mîrasçılar elinde tekrar bölük bölük edilecek değil miydi? Netîcede de bir ecdat çatısı altında toplu bulunan bu âbideleşmiş târih ve mâzi yâdigârları, evvelâ büyük sonra küçük daha sonraları ise, elde avuçta ancak birer hâtıra sayılacak parçalara ayrılacaktı. Bir torun, bir torun torunu: "Şu kupa ile dedemiz su içermiş, şu kuka tesbih, annemin dedesinin köşe minderi üstünde dururmuş!" diyerek o görmediği, hattâ anasının babasının da doğumundan evvel ölmüş bulunan bu paşa dedeyi, kulağında kalan dekor içinde yaşatmaya, hayâlinin gözleriyle görmeye çalışacaktı.

*

Nâmık Paşa'nın birkaç semti içine almış bağlı bahçeli konağı ile mallarının ve mülklerinin taksîmine, Adliye Nâzırı Cevdet Paşa ile, paşanın torunlarından Münîre Hanım'ın kocası Sâlih Bey memur edilmişti.

Devrin kânûnuna göre, kendinden evvel ölen evlâtların çocuklarına mîras düşmediğinden, paşa da,

erken kaybettiği dört evlâdının evlatlarına, Bursa'daki çeltik, Karaman çiftliğinden ve Bağdat'taki hurmalıklardan az bir hisse bırakmıştı.

Hayatta olan altı çocuğundan Ahmet Bey'e konağın tamâmı, Ali Bey'e hamamın yeri, Übeyt Bey'e, Ayazpaşa'dan inen yol; İbrâhim Paşa'ya selâmlık dâiresi; Hatîce Hanım'a selâmlığın karşısındaki büyük bahçe; Sıdika Hanım'a Kabataş tarafına düşen matbah dâiresi; Kâhya Efendi'ye ise ahırlar kısmı verilmek sûretiyle bu minyatür devletçiğin de yıldızı sönüp karanlıklar içinde yok olup gitmişti.

SÖZİNÂK

SOFYAN

Koro
lâ lî lî lî he il lâl lâl lâl lî lî lî lî lâl lâl

Solo
lâ lî lî lî he il lâl lâl lâl lî lî lî lî lâl lâl

Koro
lâ lî lî lî he il lâl lâl lâl lî lî lî lî lâl lâl

Solo
dön ki-ta- bin ma- na- sı lî lî lî lî lâl lâl lâl lâl

Koro
lâ lî lî lî he il lâl lâl lâl lî lî lî lî lâl lâl

Cihangir Zikri

Cihangir

Ne hakla Fındıklı'yı, Kabataş'ı atlayıp Cihangir... diyoruz? Eski devirlerde bir devletliler yatağı ve bir bahtlılar durağı olan bu birbirlerine etleriyle, canlarıyla bağlı sokaklar, mahalleler, semtler, bağlar, bahçeler, mesîreler, ayrı isimler altında birleşmiş aynı zincirin halkaları değil miydi?

Hemen de bir asır evveline kadar bağlık, bahçelik ve koruluk olan Fındıklı ve Kabataş, şehre yakın, sevimli ve makbul sayfiye yerlerindendi.

Üsküdar'a Altın Köy diyen Bizanslılar, Fındıklı'ya da Ariyopolis, Gümüş Köy demişlerdi. Burada yine Bizanslıların yabancılar için kurulmuş Fondoko isimli bir misâfirhânesi vardı.

Rivâyete göre Kabataş ismi, bir deniz zaferi adına dikilmiş âbideden kalmaydı. Gerçekten de sâhilde mevcut olan kaba ve çok büyük bir taş, 1824 seneleğinde Mustafa Çelebi tarafından yontturulup iskele hâline getirilmiştir.

Mitolojiye göre de Chalcis isimli genç bir san'at-kâr, her gün bu sâhile gelerek harp çalarmış. Ama çalgısının sihirli nağmeleri yalnız insanları değil,

hayvanları dahi su gibi eritir büyülemiş. Günlerden bir gün sâhil yine harp sesleriyle kendinden geçerken, suyun yüzüne bir yunus balığı çıkıp san'atkârı dinlemeye koyulmuş. Bundan sonra da her gün kıyıları öpen harpin yanık nağmeleri başlar başlamaz, yunus balığı da bir ölü hareketsizliği ile su üstünde görünür olmuş.

Ama aynı çalgının ve çalgıcının tiryâkisi olan bir çoban, insan oğlunun duygularıyla boy ölçüşen bu hayvancığı kıskanmaya başlamış ve günün birinde de, dayanamayarak okunu fırlatmış ve suların bu yanık, bu sevdâlı mahlûkunu vuruvermiş.

Genç san'atkâr bu dilsiz âşığının ölümü ile deliye dönerek çobanla boğazlaşmaya başlamış. Bu gökkubenin altında âşıkların mâşukların, dirlik, varlık ve saltanatların sürüp gitmeyeceğini bilmeyen genç adam, sanki sevgilisinden ayrılan ilk insan kendisiymiş gibi, sanki âşığını aldırان yalnız garip gönlüymüş gibi, yunusun ölüsünü alıp kıyıya getirmiş ve gömdüğü yere de büyük ve kaba bir taş dikmiş. Böylece de o zaman bu zaman bu sâhile Kabataş denmiş.

*

Beğenip seçtiği her semti, gönlüne göre süsleyip bezeyen Türk zevki, bu yeşillik cennetini îmar ederken de mescitler, çeşmeler, havuzlar yaparak, tabiatla atbaşı giden san'at güzelliklerini ilâve etmeyi de unutmamıştır. Bunlardan Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1733'de yaptırdığı çeşme, on sekizinci asır başında Bağ Odaları Mescidi, Nişancı Ömer Efendi tarafından yaptırılan Kabataş Câmii, insan elinin tabiata hediye ettiği müstesnâ yâdigârlar arasındaydı.

*

Semte ismi verilen Şehzâde Cihangir, Kânûnî

Sultan Süleyman'ın ilim ve irfan sâhibi, san'atkâr evlâtlarından biriydi. Genç yaşında ölümü üzerine babası, Fındıklı tepesine bir kartal gibi konan bu câmi yaptırmıştır. Ne ki Sinan'ın elinden çıkan bu âbidenin, o zamanki heyeti ve heybeti, bugünkü ile ölçülemeyecek kadar başkaydı. Nitekim Evliyâ Çelebi de “Evc-i âsmâna ser çekmiş bu kûh-ı bülendin zirve-i âlâsında binâ olunmuş bir câmi-i cihannümâ-yı cihangirdir,”* dedikten sonra yanında bir de tekkesi olduğunu söyleyerek câmiden çıkan cemâatin “deryâda şinâverlik eden¹” gemileri buradan seyrettiklerini ilâve eder.

Ama “deryâda şinâverlik” eden bu gemileri ve gemicileri yalnız cemâatin seyretmediği de muhakkaktır. Belki bu câmide belki de civârındaki tekkede bulunan Halvetî tarîkatından Şeyh Hasan Burhâneddin Cihangîrî ismindeki zat, o gemileri ve gemicileri nasıl seyretmiş, seslerine nasıl kulak vermiş ve kendini onlara, onları da kendine nasıl bağlamış olmalı ki, bu muhteşem râbîta tâ o zamandan bu zamâna bir hâtıra, bir târih bergüzârî² olarak devam edip gelmiştir.

Akıntıya karşı gitmek isteyen büyük küçük yelkenli tekneleri yedekte çeken hamlacıların tâ Cihangir tepelerine kadar çarpan: Eyyâm ola yel ese!... âvâzelerini, gemici ağzında Heyâ mola yel ese... nakarâtı içinde tekrarlayan melodiyi, işte bu içli san'atkâr, bu coşkun îman adamı, tevhit sesleriyle birleştirerek muhteşem bir beste meydana getirmiştir.

Gemiciler, ağır yüklerinin altında heyâ molaya başlayınca, Cihangir'in tepesinden dervişleriyle berâber tevhîde başlayan Hasan Burhâneddin Efendi de

* Başî gökyüzünün en yüksek noktasına ulaşmış yüce bir dağın zirvesine inşâ olunmuş manzarayı bütünûyle gören bir câmi.

¹ Şinâverlik etmek: Yüzmek.

² Bergüzâr: Armağan.

tekke mûsikîsinin bu heybetli ve tesirli korosuyla, deniz adamlarına yorgunluklarını unutturacak bir neşve, şevk ve zevk verirdi.

*

O devirlerde tekke demek, dîni bilfiil yaşayan insanların karargâhı demektir. Din, yaşanmadığı, gâyesinden habersiz bir otomatizm içine düştüğü zaman, cemiyete hız, hareket ve şuur veren dinamizminden de mahrum kalmış demektir. Halbuki sosyal hayâtın ipuçlarına hâkim bulunan din, her şeyden evvel, kütlenin fikrî ve rûhî hamlelerinde başlıca şevk ve ideal kaynağı olabilmek vasfını muhâfaza etmelidir.

Onun için de tekke, her türlü taassuba ve her türlü geriliğe karşı müesseseseleşerek direnen îman gücünü ifâdelendiren ocak demektir. Öyle ki araya zümre ve şahıs menfaatlerinin hattâ siyâsî ve iktisâdî entrikaların girmesiyle kemikleşip bir işler kuvvet olmaktan çıkan îman hayâtı, ancak tekkeler sâyesinde soluk alabilmiş ve gerçek vazîfesini îfâyâ imkân bulmuştur.

Tekkenin yolu açık, gâyesi sarîh, vazîfesi belirli idi. Tek söz ile o, ham madde hâlindeki insan topluluklarından şâhserler meydana çıkaran bir heykel-tıraştı.

*

Osmanlı Devleti'nin kuruluş fikriyâtını idâre eden tasavvuf şuûru, gerek savaş gerek barış politikası üstünde yapıcı ve yaratıcı rûhuyla devletin mânevî olduğu kadar maddî atmosferini de çizmiştir. Öyle ki bir cenk eri olarak düşman üstüne kılıcıyla giden derviş kişi, prensip uğruna cihâdın¹ şevkini hem yaşar

¹ Cihat (Cihad): İslâm nizâmını yeryüzünde hâkim kılma ve bu nizâmı savunma maksadıyla din uğrunda ve Hak yolunda yapılan savaş.

hem de temsil ederken, sulh zamanlarında da serbest tefekkürün fikrî, vicdânî ve rûhî ihtiyaçların nizam ve âhengini sağlayan adamdı.

Taassup ve yobazlık sınırları içinde küfür sayılan etik ve estetik kıymetler, tekkede içtimâî vicdânı malaylayıp kabını taşıran kuvvetlerdi.

Meselâ, mûsikîyi kapısından içeri sokmayan taassuba karşı tekke, insan gönlünü yıkayıp, pîr ü pâk edecek vecidli ibâdetin içine, şiiri de, mûsikîyi de, güzel sesi de kabul ettikten başka, zikir ve semâ dediği ritmik hareketleri almak sûretiyle ilâhîleştirdiği raksa da yer vermiş oluyordu.

İnsan oğlunu kendi kendisiyle muhâsebeye çağıran, riyâ¹, yalan, hîle ve fesat misilü küçültücü ve küçük düşürücü sıfatların hayır, hasenat², doğruluk, saffet³ ve ihlâs⁴ ile yer değiştirilmesini sağlayan tekke, şüphesiz ki terbiyesine el koyduğu kimselerden ağır bir baş ödemelerini istiyordu. Öyle ya... Bunca hayvânî vasıfları atıp yerine insânî ve ilâhî sıfatlar getirmek kolay ödenir bir borç değildi. Ama o çatının nizam ve inzibâtı altına girmeyi kabul edenin de bu safrayı atması çâresizdi.

İşte bu değişme ve temizlenme ameliyesinin güçlüğüne idrak eden tekke, sel ile su ile paklanmayan, okumakla yazmakla başarılamayan bu zorlu derdin devâsını, muhkem⁵ bir şevk ve tükenmez bir muhabbet ve aşkıta bulmuştu. Müşkülleri âsan eden⁶, olmazları olduran bu yürek yanığının emrinde seferber

¹ Riyâ: İki yüzlülük.

² Hasenat: İnsanların iyiliği için yapılan hayırlı işler, iyilikler.

³ Saffet (Safvet): Maddî ve mânevî mânâda temizlik, arılık, saflık. *mec.* Kurnazlığa aklı ermeme, kolayca aldatılabilme, saflık.

⁴ İhlâs: Kulun bütün amel, ibâdet ve davranışlarının şirk ve riyâdan uzak olarak sâdece Allah için olması.

⁵ Muhkem: Sağlam.

⁶ Âsan etmek: Kolay etmek.

olan şiir, mûsikî, raks ve sohbet ile beslenen kütlelerden ise büyük hamleler yapacak güçlü zümreler doğuyordu.

O devirlerde san'at, henüz îmânını ve Allâh'ını kaybetmemişti. Şiirde olsun, mûsikîde olsun, mîmârîde hattâ raksta olsun insanlar, heyecanlarının du-dağını gönüllerindeki îmâna dayamışlardı. İşte bu inanıştır ki târih boyunca amme rûhunda san'at ve îman infilâkları yapmış, karışık, dağınık hattâ düş-man unsurları birleştirip tek gâyenin hizmetine koşabilmiştir. Tıpkı İslâmiyetin zuhûrunda birbirine diş bileyen Arap kabîlelerinin, kısa zamanda kelimetullah¹ için kılıç kuşanan idealist ve dinamik bir îman ve istîlâ ordusu hâline gelmesi gibi. İşte Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselişinde de aynı vecitli ve hamleci ruh, san'atta olsun idâre veya cemiyet hayâtında olsun, bu şuurlu ve yaşanan aktif îmandan gelen mûcizeli başarıyı göstermiştir.

¹ Kelimetullah: Allah kelâmı, Müslümanlığı yükseltme, yayma.

Dolmabahçe

Kasırları, sarayları, bahçeleri, çeşmeleri, cirit meydanları ve silâhhâneleri ile mâmur ve zengin Dolmabahçe...

Zaman sislerinin kalın peçesi, hangi güzelliğin, hangi zevkin, hangi hâdisenin üstüne çekilse, ardında kalan çehreyi görmek, artık duygu ve düşüncenin yordamına kalmış bir keyfiyet olur.

Arada bir, yâhut sık sık veya her gün önünden geçtiğimiz Dolmabahçe semti de, İstanbul şehrinin sûret ve tâlih değiştirmiş bütün semtleri gibi, artık bizi geçmişiyile değil, ancak hâliyle alâkalandıran veya dikkatimizden uzak kalan bir köşeden ibârettir.

Fâtih'in donanmalarının karaya ayak bastığı bu topraklarda, sefere çıkacak gemilerin hazırlığı tamamlandıktan sonra, kaptan paşa birkaç gün kalarak son rötuşları da yapar ve en son fasıl olarak da, protokole dâhil bulunanlara resmî bir ziyâfet verirdi.

Bir rivâyete göre Birinci Sultan Ahmed, diğer bir rivâyete göre de İkinci Sultan Osman zamânında bu körfezcik doldurularak meşhur Beşiktaş ve Kara Bâli Bahçeleri bir yakın komşu koruluk kazanmışlardı.

Ya da, Deryâ Kaptanı Halil Paşa'nın teklîfi ile

Birinci Sultan Ahmed zamânında doldurulmaya başlanan bu limancık, ancak Genç Osman zamânında tamamlanmış bu arada da İkinci Sultan Selim'in kasrı, esaslı bir tâmir görmüştür. İstanbul'u İstanbul yapan, san'at âbideleri olduğu kadar coğrafyasının ve ikliminin işâretlerine uyarak, tabiatın dikte ettiği yolda yürümesini bilen san'atkâr idi. Onun için de, meyillerine, tepelerine, vâdilerine nasıl bir san'at âbidesi yakışacağını inceleyen ecdat, aynı topoğrafyanın emrine itâatten şaşmayarak bağını, bahçesini, korusunu düzenlemiştir.

Dolmabahçe'yi de sayfiye semti hâline getiren binâ ve bahçe mîmârîsi, eskiden "Nehr-i Azîz"ın bir kı-sığı olan ve karaya doğru içeri dalan suları dışarı itip doldurarak bu küçük limanı bir cirit meydanı hâline getirmiş, civârını ise köşkler ve bahçelerle benek benek, yer yer tezyin eylemiştir.

İkinci Sultan Bâyezid zamânında burası, sâhilden tepelere doğru kat kat, set set yükselen ve on binlerce ağacın sarmaş dolaş olduğu müstesnâ bir korniş bahçeydi ki bu çiçekli ve ağaçlı setler, tâ Kazancıoğlu Bahçesi'ne kadar dayanırdı.

Halk bu semti sever ve rağbet ederdi. Onun için de Dolmabahçe, Fındıklı, Kabataş ve Beşiktaş arasında yalılar, köşkler, çeşmeler, kahvehâneler sayısızdı.

Bu semtten çok hoşlanan Dördüncü Sultan Mehmed'in de Dolmabahçe'de bir köşkü vardı. Arkadan Birinci Sultan Mahmud evvelâ bir köşk yaptırdı. Fakat aynı hükümdârın Gülhâne Sarayı ya da Bayıldım Kasrı denen ikinci köşkü Dolmabahçe sırtlarının ger-çekten şâhâne ziyneti olmuştu.

Sıra, Birinci Sultan Abdülhamid devrine gelince, o hiçbir hükümdârın gözden çıkaramadığı İkinci Sultan Selim Köşkü'nü yeniden tâmir ve ihyâ eyleyerek bu muhteşem târih hâtırasına yeni bir can vermişti.

*

Nice geçmişten ve nice tatlı acı hâtıradan sonra, Dolmabahçe'nin sahne olduğu son bir şenliği, İkinci Sultan Mahmud'un kızı ve Sultan Abdülmecid'in kız kardeşi Sabîha Sultan ile Halil Paşa'nın düğünlerinin iki hafta süren alaylarını ve eğlencelerini de şöyle bir hatırlayalım.

Komşu devletlerle diplomatik münâsebetlere kapı açan bu merâsim, aynı zamanda Boğaziçi'nde kurulmuş bir su üstü şehriyi¹ olmuştur.

Bu düğün yüzünden kandiller, meşaleler, çırağlar, fişekler, sazlar sözler, rakslar ve türlü oyunlarla coşup taşan Boğaz'ı, vezirlerin, sefirlerin, prenslerin, bey ve paşaların içine yerleşip seyrettikleri meşhur *Cihannümâ*, acaba Dolmabahçe'nin neresinde, hangi köşesindeydi?

¹ Şehriyi: Bayramlarda ve diğer önemli günlerde bir şehrin bayraklar ve ışıklarla süslenmesi şeklindeki geniş şenlik, gösterişli şenlik, donanma.

Beşiktaş

Bir zamanlar Salıpazarı sâhillerini süsleyen Nevşehirli İbrâhim Paşa'nın Emnâbad Kasrı'nı sâdece adını anarak az ileriye, Beşiktaş'ın birbiriyle yarış eden korularına, dağlarına, bağlarına gitsek nasıl olur?

Tâ fetihle temel taşı atılan Beşiktaş, Fâtih devri büyüklerinden ve pâdişâhın Tuzcubaşısı "Tuz Baba"-nın kabriyle Türkleşme yolunda toprağın ilk tapusunu elde etmişti. Hemen arkadan, İstanbul fâtihinin ekmekçibaşısı da mescidini kurarak, gazâ malını toprağa yatırma kampanyasının hızına katılmıştı.

Daha ileriki zamanlarda ise bir Bektâşî dervîşi olan Kara Abalı Mehmed Baba, Süleymânîye Câmii ile Süleymânîye Mahallesi'ni meydana getirerek, arkadan da Kara Bâlî Bahçesi'ni kurmuştu. Bu bahçe ile Sur Emîni Kara Bâlî Zihnî Çelebi Bahçesi arasında bir yakınlık ve alâka var mıdır, bilinmez.

Kat kat, teras teras tepelerden sâhile inen Beşik-

taş Bahçesi, İkinci Sultan Bâyezid devrinin "Bâğ-ı İrem"lerinden biriydi. Evvelâ kaptan paşalardan bir kaptan paşanın mülkü olan semt, sonradan Cağaloğulları'na geçmiş ve nihâyet Osmanlı hânedânının tasarrufu altında bir hasbahçe olmuştu.

Beşiktaş Sâhilsarayı'nda doğan Birinci Sultan Ahmed'in burada yedi kubbeli bir sarayı mevcuttu. Has oda önünde ve deniz kıyısında taş kemerler üstüne binâ edilmiş bir kasır daha vardı ki bu da sonradan yapılarak, eskiden kalma hazîne, kiler, zülüflü baltacıların dâireleri de tâmir edilmiş ve Dolmabahçe'yi içine alan koru, mücevherlerle süslenmiş bir güzel gibi, büyüklü küçüklü köşkler, sâhilsaraylar ve kasırlarla asırların kervanına katılmıştır.

Semt, Dördüncü Sultan Mehmed gibi, gözü de gönlü de başka bir şehirde olan hükümdarları bile teshir etmiş¹ ve Birinci Sultan Mahmud gibi himmet sâhibi bir hükümdârı gayrete getirerek tâmirine el attırmıştır. Bilinmez Üçüncü Sultan Selim, vatan ufuklarına seslerle yazdığı o muhteşem bestelerini, acaba zaman zaman buralarda bu şiir ve san'at havası içinde mi yazmış, san'at târihine mâlolan o infilâklı âvâzeleri bu sâhillerden mi hâle de geleceğe de yayıp armağan etmiştir.

Kısa süren Dördüncü Sultan Mustafa Devri, Beşiktaş Sarayı için yine elden ve gözden geçme fırsatı olmuş, bunu ise İkinci Sultan Mahmud'un ciddî alâka ve himmeti tâkip eylemiştir.

Saltanat sırası Sultan Abdülmecid'e gelinceye kadar iç ve dış gâileler, bozgunlar, hezîmetler, isyanlar, ihtilâllerle başının derdine düşmüş devlet ve saltanat makâmı, artık elini îmâra sürececek halde değildi. O kadar ki bu taht şehrinde misâfir hükümdarları ve

¹ Teshir etmek: mec. Kuvvetli bir tesirle kendine bağlamak, büyülenmiş duruma getirmek.

yabancı devlet adamlarını kabul edip ağırlayacak kasırların hepsi harap, bakımsız ve işe yaramaktan kalmış bulunuyordu. İşte bu endişeden hareket eden Sultan Abdülmecid, Dolmabahçe iskelesiyle zincirleme bir yerli mîmârî örneği olan eski Beşiktaş Sâhil-sarayı'nı yıktırarak, Karabet Amira Balyan Kalfa'nın eliyle, Türk mîmârî geleneği ile alâkası olmayan melez bir Avrupa sarayı tipi olan Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırdı. Böylece de Beşiktaş Bahçesi'yle berâber bütün o manzûme¹ ortadan kalkmış oldu.

İkinci Sultan Abdülhamid, hemen de kolayına sayılamayacak kadar çok sivil ve askerî mektepler, içtimâî, dînî ve amme menfaatıyla alâkalı müesseseler, su tesisleri yaptırdığı halde iktisâdî ve mâlî zorluklar içinde kıvranan millete, saray gibi, kasır gibi şahsî zevkini tatmin edecek binâlar yaptırmamıştır.

İstanbul'un îmarı, bilhassa üstünde durduğu bir mevzû olduğundan, içinde Avrupalı mütehassısların da bulunduğu bir heyete, îmar ve istimlâk işinin projelerini yaptırmış fakat ciddî bir çalışma netîcesi hazırlanan bu projeleri dikkatle gözden geçirdikten sonra, fakir düşmüş bir milletin bu istimlâkler dolaşısıyla çok sarsılacağını, bunun da içtimâî ve iktisâdî huzursuzluklara sebep olacağını düşünerek vazgeçmişti.

Kadınlarından Müşfika Kadın Efendi'nin, bizzat pâdişâhın ağzından duyduğunu söyleyerek naklettiği şu sözler ne kadar dikkate değer: "Cennetmekân pederim Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırmak için civardaki fakir bir mahalleyi değerinden çok fazla para vererek istimlâk etti. Fakat mülk sâhipleri yine de hoşnut olmadılar, bedduâ ettiler. Pederime de, sarayın içinde oturmak kısmet olmadı..."

¹ Manzûme: Belirli bir sisteme göre inşâ edilmiş, câmi, mescit, medrese, türbe vb. eserler topluluğu, külliye.

*

Beşiktaş deyince, Ferahâbad Kasrı'nı, Ferahâbad deyince de Dâmat İbrâhim Paşa'yı hatırlamamak nasıl olur?

Nevşehir'de İzdin Voyvodası Ali Ağa'nın İbrâhim isminde bir oğlu olmuştu. Çocuk zekî idi. Büyüyünce de yakışıklı bir delikanlı oldu ve 1100 hicrî yılında İstanbul'a geldi. Hemşehrileri, saray helvacıları arasına girmesine yardım ve delâlet ettiler. Okur yazar, gözü açık İbrâhim de, bu sûretle teberdarlığa¹, evkaf² kâtipliğine, yazıcı halîfeliğine³ yükseldi. Bu arada Şehzâde Ahmed ile tanıştı ve genç şehzâdenin gözüne girdi. Berâber gülüp söyler oldular. Nihâyet İbrâhim, şehzâdeyi idâre eder hâle geldi.

1110 Karlofça Barışı, imparatorluğun parçalanmasının yazılı vesîkasıydı. İkinci Sultan Mustafa'dan sonra Şehzâde Ahmed, Osmanlı tahtına geçince, Nevşehirli İbrâhim de dârüssaâde ağası kâtipliğine getirildi. Arkadan Niş Defterdârı oldu. Kısa bir zaman sonra da pâdişah bu gözde vezîrini, Varadin muhârebesinde şehit düşen Ali Paşa'nın nikâhlısı ve evlâtlarının en sevgilisi Fatma Sultan'la evlendirerek, kendine yaklaştırabileceği kadar yaklaştırmış oldu.

*

Üçüncü Sultan Ahmed'le İbrâhim Paşa'nın berâberce gülüp eğlendikleri yerlerden biri de Beşiktaş Sarayı idi.

Devrin en meşhur bahçelerinden biri olan Beşiktaş Bahçesi ve zaman zaman kasırlar, köşk ve saraylarla asırlar içinde mekân tutmuş bu Türk mîmarlık

¹ Teberdarhk: (Yeniçeri teşkilâtında) baltacılık.

² Evkaf: Vakıflar, vakfedilmiş olan mallar.

³ Yazıcı halîfeliği: Kâtip vekilliği.

şâheserlerini bir araya getirmiş olan Beşiktaş semti, şüphe yok ki Dördüncü Sultan Murad'ın kız kardeşi Kaya Sultan'a hediye ettiği Çırağan Sâhilsarayı ile Boğaz sularına bakan âbidelerin en güzîdelerinden birine sâhipti.

Nihâyet devirler değişip Dâmat İbrâhim Paşa'nın, karısı Fatma Sultan için yenilediği bu saray, Beşiktaş'ın rûhu olmakta daha uzun zaman devam etti.

Eğer Fatma Sultan, Beşiktaş Sâhilsarayı'na gelin gelmeseydi, ya Haliç kıyılarındaki o meşhur Eyüp Sarayı'na ya da Üsküdar'daki Şehid Ali Paşa Sarayı'na gidecekti.

Üçüncü Sultan Ahmed'in muhabbet ve iltifâtı başından aşmış genç ve yakışıklı silâhdârı Ali Paşa, günün birinde rikâb-ı hümayun¹ kaymakamı olmuş ve üstüne bindiği ikbal atı, kısa zamanda onu bir adım daha ileri götürerek sadârete, daha sonra da dâmatlık makâmına çıkartmıştı.

Silâhdar Ali Paşa, iktidârı, kâbiliyeti, kuvvet ve idâresi ile etrâfında geniş bir şöhret halkası yaratmış devlet adamlarındandı. Sadâretinin ilk basamağında, devamlı hezîmetlerden sonra koca Petro'nun Prut'ta yediği tokatla yüzü gülen devleti sulhe götürmüş, imparatorluğa sığınan İsveç Kralı Demirbaş Charles'ı, Rus politikasının pençesinden ustalıkla kurtararak memleketine iâdeye muvaffak olmuş, iç muvâzeneye hizmet etmiş, adâlet ve hukuk mekanizmasını saran rüşvet ve zulme ağır bir sille vurmuştu.

Fakat bir yandan memleket, paşanın bu yapıcı faâliyeti ile nefes alırken, bir yandan da şahsî ihtiras ve egoizminin zararlarını görmekte bulunuyordu. Zîra bilgisi, tedbir ve kudreti ölçüsünde de kendine rakip gördüklerine göz açtırmayan bir hırs ve kînin esîriydi.

¹ Rikâb-ı hümayun: Pâdişâhın bir yere giderken yanında bulunan maiyeti.

Ne olurdu, memlekete can baş fedâ edercesine hizmet eyleyen, yararlık gösterip kahramanlıkları sâbit olan devlet adamlarına, kumandanlara, beylere, paşalara çelme takıp yerlere düşürmeseydi... Yalnız yerlere düşürmek değil, canlarından mallarından etmeseydi ne olurdu?

Yazık değil miydi, o genç o çalışkan o liyâkatli Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa'ya?.. Yazık değil miydi Prut kahramanı Baltacı Mehmed Paşa'ya? Silâhdar Süleyman Paşa'lara, Hoca İbrâhim Paşa'lara, Ağa Yusuf Paşa'lara hep yazık olmadı mı? Şerde kendisine yoldaşlık edenlerle bir olup her birini birer bahâne ile ezip tepelemek, toprağını seven insana yakışacak iş miydi?

*

İşte Üçüncü Sultan Ahmed, tuttuğunu koparan ve bastığı yeri titreten bu cevval¹ zekâhî ve yakışıklı silâhdârına, başkadını Emetullah Sultan'dan olan en gözde kızı Fatma Sultan'ı vermeyi kararladı.

Gerçi sultan henüz çocuktu. Fakat düğünden evvel büyük teşrîfat ve merâsime yol açan nişan ve nikâh durakları vardı. Hele onlar bir olsun, genç paşanın birkaç sene beklemesi mühim değildi.

Pâdişah'tan bir dâmat namzedine giden fermanın mânâsı "ağırlığını gönder ve hazırlan!" demektir. Evlenme fermanını alan dâmat namzedi de, mâlî ve içtimâî imkânların müsâadesi ölçüsünde faâliyete geçirdi.

Geliri zayıf, kesesi dar olanların dahi evlenecekleri genç sultana göndermeleri gereken ağırlıklar arasında mihr-i muaccel olarak bir çift küpe, yüzük, bilezik, incili mücevherli pabuç, nâlin ve kuşak olması

¹ Cevval: Kıvrak.

şarttı. (Mihr-i muaccel, peşin verilen ağırlık, mihr-i müccel boşanma veya vefat vukûunda ödenmesi gereken meblâğ demektir.)

Varlıklı ve dirlikli dâmatların ise, yalnız sultana değil başta pâdişah, kadın efendilere, şehzâdelere, sultanlara ve dârüssaâde¹ ağasına da devrin en seçilmiş eşyâlarından hediyeler vermeleri usûldü. Bilhas- sa pâdişâha, tepeden tırnağa, inci, mücevher, altın ve gümüşle donatılmış bir at gönderilirdi. Sıra ile diğer hediyeler arasında yine inci ve mücevherle süslü altın ve gümüş âvânî², ipek seccâdeler, halılar, hayvan postları, murassa³ kemerler, kıymetli kitaplar yer alırdı.

Sultanın ağırlığı arasında, mihr-i muaccel başta olmak üzere, son derece kıymettar yüzükler, bilezikler, küpeler, murassa aynalar, cevâhirli pabuçlar, mücevherli sorguçlar, murassa nalınlar, elmas istefan⁴ ve yüzlerce tabla şeker, şeker bahçeleri, çiçek ve meyve tablaları bulunurdu.

Bir düğüne karar verilmek demek, dârüssaâde ağasının nişan, cihaz⁵, düğün alayı ve dâvetlilerin tesbîti gibi merâsimin hazırlığını eline alması demektir.

Asırların arkasından gelen usta bir teşkilâtçılık rûhunun kıl payı aksamadan, bir çöküş devri olan XVIII. asırda bile hâlâ emin ve şaşmaz adımlarla yürüdüğü bir gerçektir. Bu itibarla Fatma Sultan gibi pâdişâhın alâka ve muhabbetini üstüne çekmiş bir sultanın nişan ve nikâh merâsimi, elbet benzerlerini aşan bir seviyede olmak gerekti. Nitekim nişandan

¹ Dârüssaâde: Topkapı Sarayı'nda pâdişâhın özel hayatını geçirdiği kısım.

² Âvânî: Kap, kacak.

³ Murassa: İnci, elmas, yâkut vb. kıymetli taşlarla süslenmiş, mücevherle bezlenmiş.

⁴ İstefan: Taç.

⁵ Cihaz: Çeyiz.

sonra ve nikâhtan evvel kendisine vezirlik ve sadâret kaymakamlığı verilen Silâhdar Ali Paşa, küçük sultanla nikâhının kıyılması için, hazîneler dolusu altını avuç avuç serpmiş, yalnız sarayı değil, devlet erkânını ve yeniçeri ocağını da ikram ve izzetine garkeylemiştir.

Sultana gelen hediyeler Sofa Köşkü'nde teşhir edilmiş; bu bahâ biçilmez mücevherlerin ve eşyâların arasına, başta sadrâzam, şeyhülislâm, deryâ kaptanı, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, yeniçeri ağası gibi üst kademe devlet büyüklerinin katıldıkları saçılarla bu hazîne, bir kat daha revnak¹ bulmuştu.

*

Sıra nikâha geldiğinde, tabîî ki pâdişâha, saraya ve sultana doğru atılan bu ikinci adımın külfeti de, teşrifat ve merâsimi gibi, nişandan daha parlak olmak gerekirdi.

Hele nikâh kıyılıp ziyâfetler ve eğlenceler, mehterhâne ve türlü renkli ve hareketli alaylar, şenlikler ortasında arabalara ve katırlara yükletilmiş cihazın saraydan çıkarılıp Eyüp Sultan civârındaki saraya nakli, İstanbul'u yerinden oynatan hâdiselerden biri olmuştu.

Durmadan oynak ve kıvrak havalar çalan tabilhânenin² etrâfa saçtığı neşe ile coşan İstanbul, cihaz alayını gözlemek için yollara dökülmüştü. Mevsim de, bu muhteşem taht şehrinin en asil aylarından biri olan mayıs ayıydı.

Cihaz alayının başında asesbaşı³, dergâh-ı âlî⁴ çavuşları, gedikli zaimler⁵, dîvân-ı hümâyûn kalemi

¹ Revnak: Göz alıcı güzellik, parlaklık, tâzelik.

² Tabilhâne (Tablhâne): Askerî saray bandosu, mehterhâne.

³ Asesbaşı: Osmanlı Devleti'nde şehrin âsâyişiyle görevli olan teşkilâtın başı.

⁴ Dergâh-ı âlî: Pâdişah kapısı.

⁵ Zaim: Pâdişah, sadrâzam ve vezir adına iş gören kimse, bir çeşit konsolos.

hocaları, topçubaşı, cübbecibaşı, kul kethüdâsı¹, yeniçeri efendisi, sekbanbaşı², aşağı bölük ağaları ile sipâhî ve silâhdar ağaları, dergâh-ı âlî kapıcıbaşılı, defterdar, nişancı ve yeniçeri ağası, dâmâdın sağdıçı İbrâhim Paşa, harem ağaları ile dergâh kapıcıları, şeker bahçelerini taşıyan tersâneliler, sultanın yastığını başı üstünde götüren Saray-ı Atîk teberdarları³ kethüdâsı, yine sultanın tacını taşıyan teberdar, cihazın mücevher kısmını taşıyan Saray-ı Atîk teberdarları, tepsiler içinde mücevher, altın, gümüş âvânî ve kıymetli eşyâyı taşıyanlar ve bunların muhafızları, düğün ve şenlik havaları çalarak alayı tâkip eden tabilhâne, Bâb-ı Hümayun'dan çıkıp, evvelden nizam ve âsâyişi temin edilmiş yollardan geçerek, Alay Köşkü, Divanyolu, Vezneciler, Fâtih, Edirnekapısı ve Otakçılar'dan geçmek sûretiyle Eyüp civârında sultana tahsis edilen Vâlîde Sultan Yahısı'na gelmişti.

Cihaz alayını, hemen bütün İstanbul seyre çıkmıştı. Cihazı taşıyan arabalar, katırlar, teberdarların parlak üsküfleri⁴, renk renk şalvarları, selîmî⁵, mücevveze⁶, kallâvî⁷ kavuklar, mevkiine, rütbesine, de-

¹ Kul kethüdâsı: *târih*. Yeniçeri ağasının yardımcısı durumundaki yeniçeri zâbiti, kethüdâ bey.

² Sekbanbaşı: Osmanlı ordusunda yeniçeri ocağına bağlı sekban bölüklerinin kumandanı olan ve rütbe itibâriyle yeniçeri ağasından sonra gelen kimse.

³ Teberdar: (Yeniçeri teşkilâtında) Baltacı.

⁴ Üsküf: *târih*. Giyilince yarısı arkaya sarkan sırma işlemeli yeniçeri börkü.

⁵ Selîmî: Pâdişahların, sadrâzam, vezir vb. devlet erkânının giydikleri, üzerine beyaz tülbent sarılan, tepesi düz üst kısmı daha geniş bir kavuk çeşidi.

⁶ Mücevveze: Sultan II. Mahmud zamânında fesin kabûlüne kadar büyük devlet erkânı tarafından alay ve divan günlerinde giyilen, mukavva veya örme sepet üzerine beyaz tülbent sarılarak üst kısmına kırmızı kumaştan kabarık bir tepelik geçirilmek sûretiyle yapılmış 32-33 cm. uzunluğunda aşağı doğru daralan, çok kıvrımlı bir cins kavuk.

⁷ Kallâvî: Eskiden sadrâzam ve vezirlerin giydikleri iyi cins, yumuşak ve hafif keçeden yapılmış, üstüne çok ince Hint tülbendi sarılı, ön kısmında dört parmak eninde meyilli sırma bir harç dikili, 40 cm. kadar yükseklikte, üstü dar, altı geniş ve dört köşeli içinde başın yerleşeceği bir yuva bulunan büyük kavuk.

recesine göre giyinmiş bu zarif, alımlı ve haşmetli kalabalık, son durak Eyüp Sarayı'na geldikte, yine mevkiine ve rütbesine göre ağırlanacak, ikram üstüne ikram görecekti.

*

Fakat nişan, nikâh ve cihaz alaylarıyla sultanın evlenme merâsimi bitmiş değildi. Her kademedede artan ihtişam, pek tabîî ki gelin alayında bir perde daha yükseliyor ve peri masallarıyla yarışan rüyâlı manzarasını buluyordu.

Gelin alayının yapılacağı gün, vezirler ve devlet adamlarıyla ulemâ, Topkapı Sarayı'na gelip, protokoldeki yerlerini alarak beklemeye başlamışlardı.

Cihaz alayında yeniçeri ağasına kadar olan sırada değişiklik yoktu. Bütün dâvâ, küçük sultanın bindiği o muhteşem gümüş arabanın Topkapı Sarayı'ndan, Eyüp Sarayı'na gitmesinden ibâretti. Zevkin, san'atın ve zarâfetin kaldırımlar üstünde yürüyen bu canlı mahfazası, içinde bir çocuk taşıyordu. Bu küçük sultanın kurduğu bağ yüzünden de Silâhdar Ali Paşa pâdişâha dâmat oluyor, fakat genç karısıyla hemhal olup diz dize, baş başa kalmak hazzından ve hakkından mahrum bulunuyordu. Zîra bütün bu nişanlar, nikâhlar, düğünler, alaylar, büyümesi beklenecek bir çocuk için yapılıyordu.

Ashında, bu gelenekli, debdebeli, ihtişamlı ve israflı düğün, o gümüş araba içinde baba sarayından çıkarılan çocuk adına ise de, doğrusu, pâdişâhın çok sevdiği silâhdarı ile içli dışlı bir yakınlık kurması içindi.

*

Topkapı Sarayı'ndan ayrılan düğün alayının sıra ve silsilesi, yeniçeri ağasından sonra çavuşbaşı, tez-

kereci efendi, nakîbüleşraf, İstanbul kadısı, kadıaskerler, sağdıç İbrâhim Paşa, sadrâzam, şeyhülislâm, haremeyn-i şerîfeyn¹ müfettişi ile muhâsebecisi, haremeyn mukâtaacısı² ve ağa babası³, vâlide sultan ve dâmat paşa kethüdâları, Fatma Sultan kethüdâsı, dârüssaâde ağası kâtibi, Saray-ı Atîk teberdarları, gümüş nahiller arkasında ve donanmış at üstünde ciltli ve keseleri mücevherli Kur'ân-ı Kerim taşıyan Saray-ı Atîk⁴ teberdarları kâtibi, has ahırdan donanmış bir at götüren dârüssaâde ağasının saraçbaşı, halka saçılacak keseleri taşıyanlar ve nihâyet sultanın gümüş arabasıyla harem-i hümayûnu taşıyan otuz küsur araba ve pâdişâhın kızına hediye ettiği bir ikinci müzeyyen araba daha...

Arabaların etrâfında ve at üstünde muhteşem kaftanlar giymiş harem ağaları ve dîbâlar ile süslü atlar ve İstanbul sokaklarının az gördüğü bu son derece tantanalı ve müzeyyen alay, tabîlhânenin çaldığı oynak, renkli, cümbüşlü hava ile bir kat daha şevklenerek, halkın gözüne de gönlüne de bir hayal ve rüyâ manzarası çize çize küçük sultan için hazırlanan saraya geldi.

Ama az sonra aynı saraya pâdişah ile vâlide sultan da gelecekler ve bu sûretle de düğün başlamış olacaktı. Nişan, nikâh, cihaz ve düğün alayları bu ölçüde bir efsâne âlemi yaratmış olan merâsimin son yaprağı olan düğün âşikâr ki bambaşka bir âlemin yaprağını açacaktı. Nitekim açtı da.

Ziyâfetler, sazlar, sözler, mehterhâneler, çengiler, köçekler, top şenlikleri, salları üstünden atılan havâî

¹ Haremeyn-i şerîfeyn: Mekke ve Medîne şehirleri.

² Mukâtaacı: Osmanlı mâliye teşkilâtında devlete âit bir gelir veya arâziyi kirâ karşılığında, başkasına satmamak şartıyla geçici mülk olarak devretme, kesime verme işiyle görevli memur.

³ Ağa babası: Bir işte mahâret ve ustalık sâhibi olan, önde gelen kimse.

⁴ Saray-ı Atîk: Eski saray.

fişekleri, Kâğıthâne eğlenceleri, ok, cirit oyunları, cebeciler, humbaracılarla topçuların tüfek ve nişan atma yarışları, pehlivan güreşleri ve nihâyet Dâmat Ali Paşa'nın iç ağaları tarafından yapılan tüfek ve nişan atışlarına pâdişâhın kese kese altın ihsan edişleri, îcap edenlere kaftanlar, hil'atler, kürkler ihsânı...

*

Sûr-ı hümayun karârının pâdişâhın dudakları arasından çıktığı andan itibâren kulaktan kulağa, süratle yayılan haberle heyecanlanmaya başlayan halk, tefsirler¹, tahminler, temennîlerle tatlı bir bekleyiş devresinin zevki içine girerdi. Çok sürmez nişan günü îlân edilir, bu defa da ciddîleşen haberin getireceği eğlenceler, neşeler ve ihsanlar konuşulmaya başlar, nihâyet ard arda gelen nişanın, nikâhın, cihaz alayının ve düğünün heyecan ve zevkiyle yorgun düşen halk, devamlı şenlik, devamlı cûşuhuruş² ile âdetâ sarhoş olurdu. Geceleri gündüze çeviren kandillerden, şem'alardan³, çırağlardan, meşalelerden, fişeklerden de kâm alarak zevke ve cûmbüşe kanıksayan kalabalıklar, nihâyet günler, haftalar ve bâzen de aylarca şehrin havasına hâkim olmuş alaylarla berâber yerli yerine dağılırlardı.

Fatma Sultan'ın düğününde de bu böyle olmuştu. Düğün dernek sona erdi. Fakat Ali Paşa daha on beş gün, devlet adamlarına ziyâfet çekmekte devam etti.

Ne ki, her şey gibi gün olup bu fasıl da bitti ve hâtıralar dünyâsının sahîfeleri arasına gömülüp gitti. Ama ne çâre ki iki sevgiliyi baş başa vermek için yapılması mûtat olan bu düğün de ötekiler gibi sona ererken bir "onlar ermiş murâdına..." dahi denemedi.

¹ Tefsir: Yorumlama, yorum.

² Cûşuhuruş: Coşma.

³ Şem'a: Mum; muma batırılmış fitil, şama.

Zîra genç damat, küçük sultanın büyümesini bekleye dururken, o meş'um Korfu Muhârebesi patlak verdi. Ve artık devletin sadrâzamı olmuş bulunan Ali Paşa'nın, Petervaradin'de alnına yediği bir kurşunla adı Şehid Ali Paşa diye geçti.

Kederini bir an evvel unutmak isteyen insan oğlu, hele bir pâdişâhın gözde evlâdı olursa, böyle bir acıyı da muhakkak ki unutacaktı. Unutmak istemese bile unutturulacak, gidenin yerine bir başkası geçirilip yeni bir hayat, yeni bir düzen kurulacaktı.

*

Nitekim öyle de oldu. Küçük sultan genç kızlığının eşiğine adım atarken, pâdişah babası yeni bir karar ile kendine yeni bir dâmat seçerek, olgun fakat zekî ve sevimli İbrâhim Paşa'ya kızını verdi.

İşte nâmı ve şânı târihin koca bir yaprağını kaplayan Nevşehirli İbrâhim Paşa, bu Dâmat İbrâhim Paşa idi.

*

Üçüncü Sultan Ahmed devri demek, daha çok Nevşehirli İbrâhim Paşa demekti. İbrâhim Paşa demek ise, hezîmetle sona ermiş muhârebeler, kanlı mücâdeleler ve türlü türlü buhranlarla yorgun düşmüş memlekete nefes aldirmayı aklına koymuş devlet adamı demekti. Bilgiye, san'ata ve irfâna değer vermesini ve bu kıymetleri memlekete mâylemesini istiyor ve yapıyordu da.

Ama organik bütünlüğünü kaybeden memleketin, içtimâî, iktisâdî, fikrî ve askerî müesseseleri, biraz tozunu, biraz pasını silmekle, ilerlemiş dünyânın îcap ve ihtiyaçlarına göre işler hâle getirilemezdi.

Paşa ise, idâre çarkını şöyle böyle nizâma sokmuş olmakla berâber, gerekli islâhâtın uzun ve koca vâdeli

iki ayrı yönlü olduğunu bilecek, bilse de gerçekleştirebilecek dâhi devlet adamı değildi. Bilmiş olsaydı, ıslâhâta merkezden başlayarak çevreye doğru gider; planlı, şuurlu ve ateşli bir ferâgatle, bir yandan irfan ve maârif hayâtını merkez alarak işe başlarken, bir yandan da acele ve beklemeye tahammülü olmayan sakatlıkları düzeltirdi.

Paşa'nın bir hadden sonra kusur sayılacak zevk ve eğlence düşkünlüğü ise bir yandan memlekete san'at eserleri ve âbideler, kasırlar, köşkler, çeşmeler, bağ ve bahçeler kazandırırken, bir yandan da hem düşman kazandırıyor, hem de kazandığı düşmanlarına fırsat vermekten geri kalmıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, çağdaş memleketlerin iç ve dış bünyelerini dikkate almak, bu bünyeler üstünde girişilmiş idârî ve ilmî operasyonların netîcelerine kulak kabartmak diye bir şey yoktu. Halbuki Avrupa medeniyeti, organize ve toplu bir nizâmın nîmetlerini devşirir hâle gelirken, maddeyi de insan kontrolüne almak mücâdelesine bütün kuvvetiyle hız vermiş bulunuyordu. Kol kuvvetinin yerini almış olan buhar kuvveti, artık iktisâdî, içtimâî hattâ siyâsî mekanizmayı garbın lehine tâdil etmiş ve hayâtı, mekanik kuvvetlerin himâyesine almıştı.

İlmiyle, felsefesiyle, teknolojiyle organize bir cemiyet hâline gelmekte olan garbın büyük tâlihi, bu dokunan medeniyet tezgâhına bütün Avrupalı devletlerin birer ucundan hizmet etmekte oluşları, müşterek bir gayretle ter döküp emek sarfetmeleri idi.

Türklüğün, gerek Uzakşark'ta gerek Osmanlı Türklerinde enkazlaşıp baş aşağı eder olduğu XVIII. asır, emperyalist Avrupa için, iktisâdî ve siyâsî sâhada olduğu kadar, tefekkür, ilim ve edebiyat alanlarında da Descartes'lar, Malebranche'lar, Spinoza'lar; Leibniz'ler, Chateaubriand'lar ve Pouchkine'ler ile

ciddî fikir merkezleri bulmuştu.

Voltaire, Montesquieu ve Rousseau gibi hristiyan dîninin ve kilise çöküntüsünün üzerine bir içtimâî hayat düzeni kurmaya uğraşan maddeciler ise, materyalist ve realist bir çerçeveye soktukları “insan hakları”nı meydana getiriyorlardı. Böylece de garbın, iç tabiatı ile ilişkisini kesip madde fikri etrâfında toplanarak bütün gücüyle dış tabiata kur yaptığı bu târihte, garp fikriyat ve felsefesini idâre eden cereyanlardan habersiz olarak yerinde sayan Osmanlı İmparatorluğu, ne yazık ki artık mânevî hazînelerinden faydalanamaz hâle gelmişti.

Böylece de iç ve dış müşküllerin mücâdelesinde bulunan devlet, tek başına, yapayalnız ve en fenâsı, ne yapması lâzım geldiğini bilmez haldeydi. Tek yaptığı, hem canına hem toprağına göz dikmiş komşu düşmanlarıyla boğuşmak, iptidâî kalmış teknik imkânları ve başıbozuklaşmış ordusuyla devâmını sağlayacak müdâfaa cenklerine girişmekti. Bu arada, fırsat buldukça da “islâhat” adını verdiği sakat ve derme çatma hareketlerle dünya kervanına ayak uydurmaya çalışıyor fakat muvaffak olamadığı için sürçüyor, aksıyor ve karşısındaki uyanmış, ilerlemiş düşmanların elinde evrile çevrile dayak yiyordu.

Islâhatçıların beceremedikleri gerekli iş, zincire vurulmuş aslanın ayağını çözmek ve onu yeniden sahrâların şehinşâhı¹ olacak hâle getirecek şuurlu irfâna kavuşturmaktı. Halbuki tutum dâima ters ve hareket noktası öylesine yanlış oluyordu ki “islâhat” adı altında yapılan bu hamleler, aslanın ayağındaki bukağı² biraz daha sıkıştırıyor, onu, çakılıp kaldığı yere biraz daha muhkem bağlamış oluyordu.

¹ Şehinşah: Şahlar şâhı, pâdisahlar pâdisâhı.

² Bukağı: Kaçmalarını, çifte atmalarını önlemek için atların ayağına vurulan demir halkalı köstek.

*

Nevşehirli İbrâhim Paşa da, memleketin dertlerini sisli bir ufuktan seyredip gerekli devâda¹ da bu yüzden isâbet edememiş bir ıslâhatçı olarak harıl harıl çalışırken, bir dereceye kadar da memleket sanâyiine hizmet ediyor, hem de üst üste yığılmış mağlûbiyetler yüzünden küsmüş kırılmış halkı neşelendirmeye uğraşıyordu.

Üçüncü Sultan Ahmed devrinin zevk ve eğlence zincirinin belki de en dikkate değer halkası, halkın toplu olarak keyfini çıkardığı mesîre safâlarından sonra, Çırağan safâlarıydı.

Bu âlemler çok zaman, Dâmat İbrâhim Paşa'nın Salıpazarı'ndaki "Emnâbad", Beşiktaş'taki "Ferahâbad" veya "Çırağan" Kasırlarının bahçesinde yapıldı.

Ay ışığı, tabiatın üstüne o ürperen çalık renkli derisini çektiği mehtaplı geceler, Çırağan eğlencelerine en müsâit zamanlardı. Yer ile göğün solup sarardığı bu saz benizli gecelerde, çiçek tarhları, gül bağları, lâlezarlar, fenerler, meşaleler renkli fânuslar ve mumlarla yer yer aydınlatılırken, âdeta buğulu şavkı ile dünyâyı yıkayan ay ışığı ile bu meşaleler, fânuslar, fenerler ve mumlar arasında gizli bir rekâbet ve bir yarış başlamış olurdu.

Öyle ki, üstlerinde mumlar yanan kaplumbağalar, tarhların arasında dolana dursun, denize bırakılan binlerce midye kabuğu içinde yanan mum fitilleri ile Boğaz suları âdeta yarıp tutuşur ve iki sâhilin ortasından akan bu Nehr-i Aziz, sanki alev alır ve birbirini kovalayan bu alevcikler yavaş yavaş sularla berâber kayıp giderdi.

Şâyet Çırağan eğlencesi, vezirlerden birinin veya sadrâzâmın bahçesinde değil de sarayın bahçesinde

¹ Devâ: Çâre.

tertiplenmiş ise, senenin ancak sayılı günlerinde yapılan bu eğlenceye bütün sultanlar dâvet edilir ve pâdişâhın zevceleri de iştirak ederlerdi.

Bahçenin çiçekli yollarına küçücük minyatür dükkâncıklar kurulur ve satış yapan genç saraylılar, hangi malı satıyorlarsa o malı satan esnafın kıyâfetini giyerlerdi.

Bu dükkânlarda altın ve gümüş, fildişi, billûr por-selen eşyâ ile kıymetli eşyâlar satılır, sultanlar, saraylılar hattâ pâdişah, bu süslü ve zarif dükkânlardan alış veriş ederek karşılıklı hediyeleşmeler yapılırdı.

Şüphe yok ki Çırağan eğlencelerinin en câzip tarafı, ses, saz ve raks sahneleri idi. Zevki de heyecânı da kamçılayan bu küme sazı ile şiir, Çırağan eğlencelerinin âdeta rengi ve kokusu demekti.

*Erişti Nevbahâr eyyâmı açıldı gül ü gülşen
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen
Çemenler döndü rûy-i yâre reng-i lâle vü gülden
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen**

*

*Yine bezm-i çemene lâle fîrûzan geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-i Çerâğan geldi
Bülbül âşüftelenip bezme gazelhan geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-i Çerâğan geldi***

Vakt-i Çerâğan ile berâber lâlenin de zamânı gelmiş olduğunu zâten kim bilmezdi? Hicrî X. asırdan evvel İstanbul bahçeleri lâleyi pek fazla tanımazdı. Dördüncü Sultan Mehmed zamânında âdeta bir çiçek delisi olan Nemse¹ sefiri, evvelce şarktan gidip Fele-

* Lâle yine çimenlik meclisine parlayarak geldi. Gülbahçesine müjdeler olsun ki Çırağan eğlencelerinin vakti geldi. Bülbül baştan çıkıp meclise gazel söylemeye geldi. Gülbahçesine müjdeler olsun ki Çırağan eğlencelerinin vakti geldi.

** İlkbahar günleri geldi, gül ve gülbahçeleri açıldı. Çırağan eğlencelerinin vakti geldi. Lâle bahçesinin gözü aydın olsun. Lâle ve gülün renginin aksettği çimenler sevgilinin yanağının rengine benzedi. Çırağan eğlencelerinin vakti geldi. Lâle bahçesinin gözü aydın olsun.

¹ Nemse: Avusturya.

menk'te¹ işlenmiş lâlelerden memlekete bol miktarda lâle çeşidi getirmişti. İbrâhim Paşa ise bu Felemenk yosmasının üreyip yayılmasına yardım etti.

Gerçi lâlenin geliştiği yer Felemenk'ti. Fakat kısa zamanda İstanbul bağ ve bahçelerinde yetişen lâlelerle yarış edecek hiçbir memleket kalmamıştı. Felemenk'ten ilk getirilen lâleye lü'lü-i ezrak² adı verilmişti. Bir yandan da dünyânın her tarafından İstanbul'a lâle çeşitleri akıyor, böylece de şehirde, eşi bulunur bulunmaz lâleler yetişiyordu. Zîra lâle yetiştirenlere mükâfat vâdolunduğundan, hicrî 1139'da çeşidi sekiz yüzü aşmış bulunuyordu.

Şüphe yok ki lâle bahçeleri arasında en şöhretlileri Sâdâbad ve Neşâtâbad köşklerinin bahçeleriydi. Fakat Çırağan Sarayı'nın bahçeleri de bunlardan aşağı sayılmazdı.

Üçüncü Sultan Ahmed ile gözde vezîrinin zevk, zarâfet ve san'ata olan müsterek meyilleri, İstanbul'da sayfiye hayâtını da canlandırmış, bir yandan Kâğıthâne, yeryüzünün benzeri olmayan bir mesîresi³ hâline gelirken, korular, bahçeler ve çiçekler cenneti olan Boğaziçi de, bir su cennetinin ta kendisi olmuştu.

İşte, yalnız saray ve kasır bahçelerinde değil, husûsî bağ ve bahçelerde bol miktarda yetiştirilip bir ticâret metâi hâline gelen lâlenin borsası, piyasası ve narhı olmuştu. Sırasında beheri⁴ bin mücevher ya da bir câriye ile değiştirilenleri dahi vardı. Kütle hastalığı hâlini almış bu iptilâyâ⁵ âdeta bir salgın denebilirdi. Onun için de ihtikârı⁶ önlemek üzere hükûmet,

¹ Felemenk: Hollanda.

² Lü'lü-i ezrak: Mâvi inci.

³ Mesîre: Gezilip dolaşılacak yer, gezinti yeri.

⁴ Beher: Her biri.

⁵ İptilâ: Bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük, kendini alamayacak kadar tutkun olma, tutku.

⁶ İhtikâr: Vurgunculuk.

lâle tâcirlerini sıkı bir kontrol altında tutuyor ve Şeyh Mehmed Lâlezârî "Ser-Şükûfeci¹" ünvânıyla, lâle alım satımını teftiş ve murâkabe altında bulunduruyordu.

Ayrıca lâle cinslerini muâyene etmek ve evsâfını tâyin ederek isimlendirmek gibi hususları nezâret altında bulundurmak üzere bir "Çiçek Encümen-i Dânişi²" kurulmuştu. Lâlenin, zevkte ve san'atta bu mer-tebe yeri olduğu kadar bir medeniyet estampası³ üstünde devirleri aksettirmesi tabîiydi.

"Çiçek Encümen-i Dânişi"nin işi başından aşkındı. Bir soğanına bin altın narh konmuş bir lâle vardı ki İran'dan getirilmişti. Encümen âzâsı belki de bu yüzden ona lâle-i duhterî⁴ demişlerdi. Bir Avrupalı sefirin memleketinden getirdiği lâlenin adını da tâc-ı kayser⁵ koymuşlardı.

Maamâfih bu encümene şâirler de yardım ediyorlar ve her yeni lâle, ismiyle piyasaya çıkıyordu. Böylece de gül-i ruhsarlar, şâh-bânûlar, pehlevîler, hür-müzler, gülendâmlar, gülbaharlar, kadeh-i zerrinler, şeh-i hûbanlar, sîm-endamlar, arûs-ı baharlar, elmas-pâreler, sîneküşâlar, sürh-i nâhîdler alıp yürüyordu.

Sürh-i nâhîd, siyah damarlı ateş renkli bir kadehi hatırlatırdı. Şâh-bânû, eflâtun; pehlevî, gümüşî; tûtî-peçe, yarısı sarı yarısı yeşil; hürmüz, açık mâvi üstüne beyaz benekliyd.

Gülbahar, kadeh-i zerrin, dâğ-ı dil, câm-ı cem, şafak-gün ise pembe ile ateş renginin karışığı; sarı kız, sarı elâ, zerefşan, zertar da sarı ve solgun renkliydi.

Bütün bu isimler aranıp konurken, kim bilir, ah kim bilir onlara sevgililerinin adını verenler, ya da

¹ Ser-şükûfeci: Çiçekçi başı.

² Çiçek encümen-i dânişi: Çiçek bilgisi komisyonu.

³ Estampa: Çinko, bakır veya tahta üzerine kazıldıktan yahut taş basması olarak yapıldıktan sonra kâğıda basılan resim.

⁴ Lâle-i duhterî: Lâlenin kızı.

⁵ Tâc-ı kayser: Hükümdar tâci.

kaşından, gözünden, saçından bir çizgi düşünüp benzetenler ne çok olmuştur. Zâten içine sevgi ve heyecan karışmayan hangi işte şevk ve câzibe vardır? Bir sevdâ kadar hangi kuvvet, uyumakta olan güzelliklerin zembereğini dürtüp harekete geçirebilir?

*

Ammâ şehirde eğlenceler, yalnız yaz mevsimine inhisar etmezdi¹. Kış aylarının da her sınıf için kendine göre türlü güzellikleri ve özlenen bir mahremiyeti vardı.

Daha ilk yağan kar, yeşilliklerin başını ağartır ağartmaz, Nevşehirli vezir de muhteşem saraylarında helva sohbetleri tertipleyerek devrin ricâlini ve ağni-yâsını² dâvet eder, şâirlerin ve mûsikî üstatlarının refâkati ile bir zevk ikliminin rengini ve âhengini yaşar ve yaşatırdı.

Bâzen de paşa, sarayında tertiplemediği bu ziyâfet ve eğlencelere, kayınpederini de dâvet ederdi. Fakat bu çağırışların husûsiyeti san'atkâr vezirden san'atkâr pâdişâha oluşuydu. Öyle ki çok üstün bir hattat olan Üçüncü Sultan Ahmed, Üsküdar Meydanı'ndaki çeşmenin yazılarını muvaffakiyetle istif edip yazabilen bir üstat olduğu kadar, şiirde de kuvvetli sayılacak bir kâbiliyetti. Onun için de dâmâdıyla nazmen³ cileleşmekten geri kalmazdı. Bir defasında:

*Çerâğımsın benim sen hem vezîr-i nüktedânımsın
Nazîrin yok sadâkat ile meşhûr-i cihânımsın**

diye yazdığı bir nâmeyle İbrâhim Paşa da:

¹ İnhisar etmek: Yalnız onun için olmak.

² Ağniyâ: Zenginler.

³ Nazmen: Manzum olarak.

* Sen benim hem ışığımsın hem de esprili söz söyleyen vezîrimsin. Cihânımın şöhretlisisin, sâdıkısın benzerin, eşin yoktur.

*Ezelden abd-i memlûkûn çerâğ-ı hâsınım zîrâ
Sebeb sensin beni îhyâya devletle saâdetle
Senindir hâne yoktur minnetin şevketlü hünkârım
Kerem kul sohbet-i helvâya gel ikbâl ü şevketle***

cevâbını yazarak kayınpederini bir helvâ sohbetine dâvet eder.

Bâzen bu kış eğlencelerine ecnebî sefirler de çağrılır ve bu sohbetler, aynı zamanda bir varlık ve ihtişam gösterişine vesîle teşkil ederdi.

Saray vazîfelileri ve hademeler hâreli kaftanlar giyer, bellerine kıymetli hançerler takar; dîvanhânelerle odalar ve sofalar, mücevherli altın ve gümüş işlemeli örtüler, şallar, ipek halılar, sırmalı yastıklar ve bahâ biçilmez eşyâ ile süslenirdi.

Paşa, sırtında kıymettar kürkü, belinde murassa kemeri ve kabzası mücevherlerle işlenmiş hançeri, parmaklarında son derece kıymetli yüzükleriyle içeri girince herkes ayağa kalkar, selâm ağası yüksek sesle selâm alırdı.

Ziyâfet esnâsında elli altmış kişilik bir saz heyeti, türlü makamlardan peşrevler besteler, semâîler ve şarkılar okurdu.

Ziyâfetin sonunda kapı önünde bekleyen çavuşlara ve sefirlerin maiyetine, derece ve mevkilerine göre samur veya kakum kürkleri hil'atler giydirilir, bahşişler, atyeler¹ verilirdi.

Rütbe ve mevkice ileri olan kimselere kürk giydirilirken çavuşların alkış tutmaları usûldü.

*

Helva sohbetleri, kadınlar arasında sık sık tekrar-

** Ezelden beri pâdisahlığının mumuyum, senin kalenim. Çünkü benim devletle saâdetle ortaya çıkmamın hayâtiyet kazanmamın sebebi sensin. Bu hâne senindir minnet etmeden şevketli hünkârım, bir lutufta bulun, yüksek mevkiin ve ululuğunla helva sohbetine gel.

¹ Atıye: Bir büyüğün küçüğe verdiği hediye, armağan.

lanan müstesnâ gecelerdendi.

O devirlerde kadın, henüz tamâmıyla fesini çıkarıp hotoz giymemişti. Bu altın veya gümüş işlemeli daracık fesin üstüne yaşmağını tutar ve sırtına da sıkma ferâcesini giyerek sokağa çıkardı. Bu dar ferâceler, göğüs, bel ve kalça hatlarını bozmayan son derece zarif bir dış kıyâfeti idi.

İç giyime gelince, o büsbütün başka ve hârikulâde zevkli idi. Topuklara kadar dökülen ipek şalvarın üstüne yine ipekten, uzun kollu, kenarları işlemeli ve yakasını bir elmas düğme tutan ince bir gömlek giyilir, bunun da üstüne sırma işlemeli veya ekseriya düğmeleri altın, gümüş ya da mücevherden olan bir entârinin belinde de bir geniş kemer bulunurdu. Ayaklarda beyaz terlik, başlardaki feste veya kadife hotozun üstünde, muhtelif büyüklükte inci ve mücevher olurdu.

İşte bu zarif kadın, yalnız giyimi kuşamı ile değil, hâli tavrı, görgüsü bilgisi, tutumu ve düşünceleri ile bir yürüyüp gezen âbide, kendisinden canlılar üreyen bir canlı kutsiyet heykeli idi.

Belki çok şey bilmezdi. Bilmesine de pek lüzum yoktu. Ama bilmesi gerekeni çok iyi bilir ve çok iyi işlerdi. Temeli, iyi zevce, iyi ana olan, bir cemiyetin yükünü sırtında taşıyan bu kadının zaferi, zaferinin sırrı, îmanla vatan aşkını ayrılmaz bir bütün hâline getirmiş olmasıydı. Bu yüzden de yol göstericisi, mehenk taşı, gönlünde, yalın yalın yanan bu ocağın zevki ve şevkiydi.

Toprağının ve îmânının emrinde olan bu inanmış kadın, bu hamiyetli ve celâdetli ana, onun için zırhlı, silâhlı, kuvvetli ve ferâgatli idi. Bu o çeşit bir ferâgatli ki dokuz ay gül yüzünü görmeyi heyecanla beklediği çocuğunun kundağını kucasına alır almaz, ona ilk sütünü: "Ya gâzi ol ya şehit!" diyecek kadar kendi gibi

evlâdını da vatana ve îmâna adayabilecek civanmertliği gösterebilirdi.

Gösterdiği için de devlet, bir dünya imparatorluktan kaya kaya bir enkaz hâline geldiği zamanlarda bile, çöken bu müesseseler arasında yalnız âile müessesesi ayakta kalabilmiş, yalnız onun dokusu, üstüne saldıran bakterilere karşı, hep aynı îmânın muâfiyet¹ aşısı ile karşı koyabilmiştir.

*

Beşiktaş ile Ortaköy'ün alınına vurulmuş müsterek damgalardan biri de, Sultan Abdülaziz'in ölümüdür.

Bu devrin iç ve dış muhâsebesi kısaca gözden geçirildiği zaman, memleket menfaatini şahsî dert ve dâvâlarından üstün tutacak devlet adamlarından mahrum olması tâlihsizliği ilk planda göze çarpar.

İdârenin, küçük politikacılar elinde bir rekâbet ve siyâsî güreş meydanına dönmüş olması ise, çatlaklardan içeri sızan dağıtıcı ve bozucu mikropların girmesine yol açmış bulunuyordu. Böylece de iç siyâseti avucunun içine almaya muvaffak olan bu bakterilerin hücumu bir kurban vermek üzereydi. O da, kendileri için zararlı gördükleri pâdişah olacağa benziyordu.

Halbuki Sultan Abdülaziz devrinin ilk yıllarında, bu tehlikeyi bütün dehşet ve şiddetiyle görüp önüne gerilmiş olan bir Âlî Paşa vardı. Basîretli, uyanık ve uzağı gören bir devlet adamı olarak çürük tahtaya basmakta olan memleket münevverlerine göz açtırmıyordu. Fakat ne yazık ki, selâmeti meşrûtiyette zanneden devrin inkılâpçı münevverleri, başta Nâmık Kemal'ler, Ziyâ Paşa'lar, Şinâsî'ler, bu metin ve kaya gibi sağlam adama ağız dolusu küfürler savurarak en

¹ Muâfiyet: Bağışıklık.

ağır hücumlarda bulunuyorlardı. İç politikanın bu ters görüşüne karşılık, garbın siyâsî kanaatinde Âlî Paşa, her yanı delik devlet sefînesini mahâretle idâre eden bir usta kaptandı. Onun için de Avrupa bu Türk diplomatına duyduğu saygı ve hayranlığı her vesîle ile belli etmekten geri kalmıyordu.

“Yeni Osmanlılar Cemiyeti”nin içinde Şinâsî, Nâmık Kemal, Ziyâ Paşa, Midhat Paşa gibi fikir ve devlet adamları da olmakla berâber, gâyelerinde ilmî bir vuzuh¹ ve siyâsî bir kifâyet² ve sarâhat³ yoktu.

Tanzîmât'ın idâre, hukuk ve kültür mekanizmasında yaptığı hamleyi, tefekkür ve edebiyat alanında da tâkip eden Şinâsî'ler, Nâmık Kemal'ler, Ziyâ Paşa'lar, gönlünü de gözünü de garba çeviren köhne imparatorluğun fikir semâsında kuvvetli ve samîmî akisler bırakmış kimselerdi. Ancak, medeniyet değişmesinin fikir cephesine kumanda eden bu politikacı-edip zümre, tarz ve hâtıra olarak, klasik edebiyattan zengin motifler tevârüs etmekle⁴ berâber, felsefe ve tefekkür yönünden şarktan tiksiniş ve kayıtsız şartsız garba îlân-ı aşk eylemişlerdir. Onun için de kendi ekollerinin bu üçüzlü merkezi, körebe oynayan kimseler gibi, büyük bir vuzuhsuzluk ve karanlık içinde, gâyelerini el yordamıyla arar haldeydiler. Aslında hiçbirine büyük çapta ve gerçek san'atkâr denemezdi. Edebiyat târihinde yer tutmalarının başlıca sebebi, devirlerinde kendileriyle yarışacak ciddî rakipleri olmayışındandı. Bununla berâber meselâ Nâmık Kemal, inandığına riyâsız inanan, temiz ve samîmî bir fikir adamı olarak Türk edebiyâtına içtimâî bir veçhe ve hürriyet şuûru vermiş cesur ve coş-

¹ Vuzuh: Açıklık.

² Kifâyet: Yeterlilik.

³ Sarâhat: Tam ve kesin biçimde belirli olma durumu, açıklık.

⁴ Tevârüs etmek: Mîras gibi geçme,

kun bir muharrirdi. Memleketin siyâsî ve içtimâî ıztırâbı karşısında sonsuz bir acı hissetmekle, bunun memleket sathında yaygın bir duygu olarak, kütleler arası sârî ve cârî¹ olmasını istiyordu. Onun için de kaleminden çıkan kıvılcımlarla vatan ufkunda şimşekler parlatmak, aşkı ve gâyesi idi.

Fakat Türk tefekkür ve edebiyâtında açtığı yeni yola rağmen, bu yolun ilerisini gerisini kavrayacak ihâtalı² ve derin görüşe sâhip değildi. Bu yüzden de yıkmak için hücum ettiği devlet otoritesiyle eski edebiyâtı tasfiye yolunda giriştiği mücâdelenin acele ve hesapsız bir adım olduğunu, kendi devri idrak etmese bile, istikbal bütün şiddetiyle hissedecekti.

Nâmık Kemal, Şinâsî'yi tanımadan evvel, tefekkürüyle de san'atıyla da bir şarklıydı. Fakat *Tasvîr-i Ef-kâr* gazetesinde onunla iş birliğine giriştikten sonra, birdenbire şarka karşı derin bir husûmet³ duyarak garplı oluverdi. İşte o oluş bu oluş ile, vatanın selâmetini, mâzîden kopmak fikrinde bularak, bu düşüncesinin mutaassıp bir sözcüsü kesildi.

Ne ki Nâmık Kemal, bu yolda hatâya düşen tek vatan evlâdı değildi. O devrin hemen bütün inkılâpçı münevverleri, cemiyeti içinden çökertmekle vazîfeli, sinsi bir teşkîlâtın bu klasik ve târihî parolasını bir vatan severlik ve ilericilik düsturu olarak bellemiş ve benimsemişlerdi.

Hamiyetli ve gayretli bir idâre adamı olan Midhat Paşa da, aynı çarkın dişleri arasına düşmüş, mağrur ve gâfil bir vatanperverdi. Islâhatçılığı, teşkîlâtçılığı ve bilhassa iktisâdî mevzûlardaki faâliyet ve muvaffakiyetine rağmen, meşrûtiyet fikrini hâriçten idâre eden ve bu fikrin emel hâline gelmesi yolunda aydın

¹ Sârî ve cârî: Yaygın ve geçerli.

² Ihâtalı: Kavrayışlı, anlayışlı, geniş bilgili; kapsamlı.

³ Husûmet: Düşmanlık.

zümreye hulûl¹ ve tesir eden kuvvetin nüfûzu² altında bulunduğundan memlekete kendisinden beklenen faydayı sağlayamamıştır.

Midhat Paşa, üstüne aldığı vazîfelerde başarı göstermekle berâber, bir devletin mukadderâtı, eline teslim edilecek lider vasfını hâiz bir otorite değildi. Hayalperest ve büyüklük kompleksine müptelâydı. Onun için de kendisini bir kurtarıcı, milleti de arkasında bir gölge zannediyor, bu sâdedillik³ sarhoşluğu içinde de etrâfında olup bitenleri görmüyor, göstermek isteyenlere ise sert ve haşın davranıyordu. Siyâsetten nasîbi yok denecek kadar politik ehliyetten mahrum olmasına rağmen kendisine güveni sonsuzdu.

Muhakkak ki memlekete bir silkinme, bir derlenme ve tâze hayat lâzımdı. Ama bu yolda faâliyete geçmek, düşmana değil dosta düşerdi. Halbuki memleket münevverinin önüne düşen, daha doğrusu onları ağları içine düşüren teşkilât, düşmanın ta kendisiydi. Ve bu düşman, idârede yapılması gereken meşrûti⁴ ıslâhat fikrinde memleket aydınlarını kendi aklıselim⁵ ve millî şuurlarıyla baş başa bırakmıyor, tutulmasını istediği yolu, kendi bildiği ve istediği gibi çiziyordu.

Târihin doğru konuşan dudağının ifâdesine göre, siyonizm, hangi devletin bünyesini kundaklamak istemişse, muhakkak ki orayı inkılâp ve medeniyet parolasıyla yakıp yıkmış ve kendine lâzım olan istifâdeyi sağladıktan sonra da bir başka tarafa sıçramıştır.

İşte, devletin mukadderâtına hâkim olmak

¹ Hulûl etmek (eylemek): İçine girmek, nüfuz etmek.

² Nüfuz: Sözünü geçirme; gücünü etkisini hissettirme.

³ Sâdedillik: Saflık.

⁴ Meşrûti: Meşrûtiyet sistemine uygun olan.

⁵ Aklıselim: Hükümlerinde yanılmadan doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma yeteneği, sağ duyu.

isteyen memleket münevveri bunu dahi bilmiyor, bilmediği için de kundakçılarla iş birliğine girişerek, iyi kötü, oturmuş bir nizâmı yıkmak için birleşiyor ve bu yolda fedâice gayret sarfediyordu. Halbuki, payandal¹ ile ayakta durmaya çalışan bir memleketin böyle zayıf devrinde yapılacak bir iç değişikliğin meydana getireceği muvâzenesizlik ve bu kargaşalıktan doğacak vahim netîceler, ortalama bir devlet adamının dahi gözünden kaçmaması gereken büyük tehlikeydi.

Ne çâre ki memleket münevverleri, siyâsî ufukları dar, mantık ve akıldan ziyâde heyecanlarına tâbi kimselerdi. O kadar ki, iftihar ile mensup oldukları ihtilâlcî cemiyetin adı bile, yabancı bir dilde künyelenmiş ve nizamnâmesi ise Karbonari İtalyan Farmason Cemiyeti'nin nizamnâmesinden iktibas² ve tercüme olunmuş bir siyonizm³ ileri karakolu iken, Yeni Osmanlılar, kurdu kuzu zannedecek bir siyâsî ve fikrî görüş hatâsı içinde bulunuyorlardı.

Netîce îtibâriyle de, beşeriyeti Tevrat kadrosu içine almak, böylece de dünya hegemonyası kurmak yolunda münevverleri anarşist fikirlere doğru arklarından iten bir teşkilât ile iş ve ideal birliğine giriştiklerinden habersiz bulunan Jöntürkler, kâh Veliaht Murad Efendi'nin kâh Mısır Prensi Mustafa Fâzıl Paşa'nın mürüvvetinden istifâde ederek, memleketin içindeki ve dışındaki faâliyet imkânlarını emniyet altına almış bulunuyorlardı.

*

¹ Payanda: Destek, dayanak.

² İktibas: *Edeb.* Bir söz veya fıkrayı aynen veya anlam olarak kendi söz veya yazısına aktarma.

³ Siyonizm: İlk planda Filistin toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurmayı ve daha sonra yayılmak sûretiyle ırklarının üstünlüğünü bütün dünyaya kabul ettirmeyi ideal olarak benimseyen Yahûdilik akımı.

Velâht Murad Efendi, bir siyonist¹ tuzağına düşürülerek mason birâderi olmuş ve Kurbağalı Dere'deki sarayını da "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin karar-gâhı hâline getirmişti.

İşin asıl hazin tarafı ise, şehzâdenin akıl hocalarını ve etrâfını saran ecnebîleri saraydan içeri sokmak yolunda vâsitalık edenler, Beyoğlu'nun ve Galata'nın tatlısu frenkleri², sarrafları ve komisyoncularıydı. Siyâsetle alâkası bulunmaması lâzım gelen bu iş adamları, ne yazık ki sinsî birer siyâset bezirgânından başkası değillerdi.

Şehzâde Murad Efendi'ye kayıtsız şartsız hayran olan vatan şâiri, şehzâdenin Avrupâî tutumu arkasındaki cehâletini ve bu cehâletin ise düşmanlar tarafından ne yolda istismar edilmekte olduğunu görmüyordu.

Murad Efendi, nâzik, terbiyeli, yumuşak tabiatlı fakat câhildi. İnkılâp ve yenilik mevzûundaki heyecanlı tasavvurları ve emelleri hep ağızdan dolma ve zavallıcaydı. Pâdişah olunca tatbik edeceği Kânûnuesâsî'yi³ bir Fransız avukata hazırlatacak kadar gâfil ve başkalarının ağzına bakan bir adamdı.

Hayran olduğu Fransız ansiklopedilerinden mülhem⁴ bulunduğu siyâsî demokrasi fikrini, mukâyeseli⁵ bir felsefî kültürün zâviyesinden⁶ görüp gözetemediği için de, kendi gördüğünü değil, kendisine gösterileni kabul etmek zorunda bulunuyordu.

Osmanlı Devleti'nden Filistin emperyalizmi adına aslan payını koparmak kararında olan siyonist emel-

¹ Siyonist: Siyonizmi benimseyen, siyonizm taraftarı olan kimse.

² Tatlısu frengi: Yakın doğuda yaşayan Avrupalılar gibi yaşamaya, giyinmeye özenen hristiyan.

³ Kânûnuesâsî: Anayasa.

⁴ Mülhem: Esinlenmiş, ilham almış (kimse).

⁵ Mukâyeseli: Karşılaştırmalı.

⁶ Zâviye: *mec.* Bakış açısı.

lerden, masonik çevrelerin perdesi arkasında maskeleyenerek, devleti ve devlet adamını ellerine geçirmek istemelerinden başka ne beklenebilirdi? Onun için de bu tehlikeye karşı uyanık bulunan Sultan Abdülaziz'i devirmek ve kendi gâyelerine hizmet edecek bir hükümdârı Osmanlı tahtına geçirmek, siyonizmin büyük zaferi olacaktı. Kuleli Vak'ası'yla muvaffak olamayan teşebbüs, bu defa behemehal gerçekleşmeli ve pâdişah muhakkak al aşığı edilmeliydi.

Mensup olduğu teşekkül, genç şehzâdenin gurûrunu ve kendine güvenini takviye ederek, onu memleket için bir kurtarıcı olduğuna inandırmıştı. Âdetâ bu îtimâdın mükâfâtı olarak şehzâdeyi "Kudüs Şövalyesi" pâyesiyle taltif edip¹, bu pâyenin alâmeti olan salîbi² de boynuna astırmak sûretiyle zavallı şehzâdeyi hem târihe hem hânedanına hem de kendi kendine karşı gülünç bir oyuncak hâline getirmişti.

*

Din farkını dikkate almayan teşkilât, memlekete şâmil bir tâlim ve terbiye fikrinin tohumlarını bu hükümdar namzedinin zihnine yerleştirmiş bulunmakla, dâvânın en mühim safhasını halletmiş sayılırdı. Öyle ki realitelerin haddesinden geçmiş³ tahlilci ve terkipçi bir kafası olmamasından faydalanarak, XIX. asrın materyalist görüşüne ve bilhassa onca mâhiyeti tamâmıyla meçhul olan laisizme doğru arkasından itiyorlardı.

Bu tesirlerden biri, belki başlıcası, maârif dâvâsı idi. İmparatorluk câmiasına şâmil olacak bu programın tutacağı istikâmet harsimize⁴, kültürümüze,

¹ Taltif etmek: Rütbe, nişan, madalya vb. ile ödüllendirmek.

² Salip: Haç.

³ Haddeden geçirmek: *mec.* En ince ayrıntısına kadar incelemek.

⁴ Hars: Kültür.

görenek ve geleneklerimize, millî ve mahallî değerlerimize sırt çevirmiş bir ters dönüş olacaktı.

Gerçi garba doğru ilk adımı atan Tanzîmat olmuştu. Fakat henüz vahdetini¹ ve kuvvetini muhafaza eden mâzî ve târih kalesinden kapanmaz gedikler açılmamış, Tanzîmat ricâli de millî kültür ve millî an'aneye açıkça harp îlân etmemişlerdi. Fakat o dalga sâhili yalayıp çekilmiş, şimdi daha kat'î bir savletin² zamânı gelmişti.

*

Tanzîmat, hakânî bir inkılâptı. Tepeden geliyordu. XVII. asırdan beri devamlı hezîmetlerin, iç ve dış buhranların tesiri altında canı boğazına gelmiş imparatorluğa tâze hayat verecek bir hamlenin lüzûmuna inananlar, pâdişah ile devleti idâre eden bürokrat sınıfı. Gitgide iştihâsı artan Avrupa emperyalizmi karşısında, hiç değilse bir oyalama hareketi lâzımdı. Fakat câhil olan büyük kütle, böyle silkinmenin lüzûmunu asla hissetmiyordu. Ne ki bu Tanzîmat inkılâbı da, gerek garbın tazyîki gerek idârî bir zarûret olarak yapılırken, onu vücûda getirenler tarafından da pek ciddîye alınmış değildi. Bürokrat sınıfın telâş, kumanda makinesine biraz olsun çeki düzen vermekten ibâretti ki, memleket realitelerine göre planlanmamış bu inkılâbın ömrü de, yaralana berelene, Sultan Abdülaziz devrine zoru zoruna erişerek, Âlî ve Fuad paşaların ölümünden sonra yıkılıp gitti.

Ne yazık ki, Viyana'dan sonra ordu, Tanzîmat'tan sonra da medeniyet ve irfan bozgunu başlamıştı. Ve yine ne yazık ki bu panik, ne kadar millî kıymet bursada devirip sürükleyecek ve bir türlü de durdurulamayacaktı.

¹ Vahdet: Birlik, bütünlük.

² Savlet: Şiddetle hücum, saldırı.

*

Jöntürklük, iflâs etmiş Tanzîmatçılığın bir reaksiyonuydu. Yıkıcı bir tenkit, fakat tedbir ve çâreye gelince zayıf ve kifâyetsizlik baş alâmeti olan bu inkılâpçılar arasında da ilk çatlakların kendini göstermesi uzun sürmedi.

Nâmık Kemal'in ısrarlarına rağmen Şinâsî, ciddi bir prensibe ve sisteme dayanmadığını anladığı Jöntürk Cemiyeti'nden yavaşça sıyrılıp uzaklaştı. Onu, Suphi Paşazâde Âyetullah Bey tâkip etti. Vatan adının perdesi arkasında dönen trajedinin içinde bulunmaya tahammülü olmadığını söyleyip o da arkadaşlarından ayrıldı. Bu uzaklaşmanın başlıca sebebi, cemiyet mensuplarının Veli Efendi ihtilâl toplantısında tuttukları istikâmet ve aldıkları karardı ki tatbîkinin memleketi uçuruma itmekten başka bir şey olmadığını görerek hattâ arkadaşlarını ihbar lüzûmunu duydu.

Siyonistler kadar Jöntürklere arka olan İngiliz politikası, Büyükelçi Sir Henry Eliot'un, General Ignatiev ile birleşerek döndürdükleri siyâsî manevralar, bu inkılâpçı Türk münevverlerine kimlerin yol gösterdiğini açıkça belli ediyorsa da, onlar, günü birlik ve safdil heyecanlarının anaforu içinde işin farkında olmuyor ve her geçen zamanla biraz daha bocalar hâle geliyorlardı.

Siyâsî havanın esintisi karşısında, hassas bir fırlıdak gibi sağa sola dönen İngiliz politikası, hiçbir zaman tek istikâmette kalmamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun devam ve bekâsını menfaatinin bir îcâbı olarak gördüğü zaman, devletin önünde kılıç kalkan olmuştu. Fakat şimdi, aynı menfaat, imparatorluğun can düşmanı kesilmeyi emrediyordu. O kadar ki, XIX. asır sonunda değişiveren Anglo-Sakson politikası, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması

husûsunda bir zamanlar Rus teklîfi olarak sunulan taksim projesini, şimdi İngiliz siyâseti Rus hâriciyesine teklif eyliyordu. Ammâ, o zamanlar Rus teklîfini kabul etmemekte menfaati olan İngilizler gibi, şimdi de ellerini uzak şarkın kanına boyamış olan Ruslar, oradaki işlerini bırakıp bu tarafa dönmeye ve İngilizlerin uzattıkları lokmayı yemeye şimdilik hevesli görünmüyorlardı.

*

Kafası kafalarına uymayan Sultan Abdülaziz'in başını yemeye müteveccih¹ olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı altındaki masonik hareket, Veliaht Murad Efendi'den ziyâde Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa tarafından finanse ediliyordu.

Bir vakitler devlet hizmetinde olması, pâdişahla temâsa imkân sağlamış bulunduğundan, Sadrâzam Fuad Paşa'nın ayağını kaydırmak husûsunda giriştiği teşebbüs hem Sultan Abdülaziz'in hem de sadrâzâmın teveccühlerini kaybettirerek kırk sekiz saat zarfında memleketi terketmesi istenen karanlık bir adamdı.

Bu teblîgat karşısında prens, Mısır'a gitmeyi istemişse de kardeşi İsmâil Paşa ile arası açık bulunduğundan, Mısır hudutları içinde kabul edilmeyerek Fransa'ya ilticâya mecbur kalmıştı.

Sonsuz bir serveti vardı. Ne ki kumar ve sefâhat âlemlerinin donjuanı olmak onu tatmin etmiyordu. Atak ve buhranlı mizâcı, ancak siyâsî bir ihtirâsın getireceği mevki ve îtibar zevkiyle yatışabilirdi. İşte çok geçmeden bu zevki de buldu. Memlekete hizmet etmek isteyen fakat hizmet yol ve çârelerini yanlış intihap etmiş² olan Türk aydınlarını etrâfına toplamak, böylece de devletten intikam almak yolunu

¹ Müteveccih: Yönelmiş.

² İntihap etmek: Seçmek.

tutacaktı. Nitekim ilk işi, Avrupa'ya kaçan Türklerle devlet aleyhine neşriyâta başlamak oldu.

İlk zamanlarda Sadrâzam Âlî Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin faâliyetini politik manevralarla idâre edip işi büyütmemek yoluna gitmişse de dalga'nın gün günden kabardığını gören sadrâzam, Ziyâ Paşa'yı Kıbrıs Mutasarrıflığı'na, Nâmık Kemal'i de Erzurum Vâli Muâvinliği'ne göndermişti.

Fakat Jöntürkleri parlak vaatlerle Paris'e dâvet eden Mustafa Fâzıl Paşa'nın bu ateşli vatan severlerin önlerine serdiği imkân ve ümitlere kapılarak Paris'e kaçmaları, orada da *Hürriyet* ve *Muhbir* gazeteslerinin neşriyâtıyla hem sarayı hem de Âlî ve Fuad paşaları tazyîke başlamaları, devleti meselenin üstüne daha esaslı olarak eğilmeye mecbur etmiş bulunuyordu.

Şurası çok hazin ki, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na en ağır darbeyi vurmuş olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu Prens Mustafa Fâzıl Paşa da şimdi dedesi gibi, memleket menfaatlerini baltalayıcı bir mâcerâda bayraktarlık ederken, bunu Nâmık Kemal ve Ziyâ Paşa gibi iki hamiyetli fikir adamı dahi anlayamayarak, onun dâvet ve işâretiyle vatan sınırlarından dışarı çıkmış bulunuyorlardı.

Halbuki Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyâhati esnâsında Âlî ve Fuad paşalarla barışan ve günün birinde sadâret koltuğunun namzetliğini hayal eden Mustafa Fâzıl Paşa, ihtilâl cemiyeti âzâsından birdenbire yüzünü döndürerek, onları koyu bir sefâlet ve ıztırapla baş başa bırakıvermek gibi bir döneklik göstermekte de tereddüt etmemişti. Ne ki günün birinde sarayın müsâmahası bu acemi ihtilalcilere de el uzatmış ve onlar da memlekete dönmek imkânını bulmuşlardı.

Ne çâre ki artık siyâset sahnesinde, Reşid, Âlî ve

Fuad paşalar gibi seviyeli diplomatlar yerine Mahmud Nedim ve Hüseyin Avni paşalar gibi şahsî endişeler peşinde koşan bâsiretsiz ve kiyâsetsiz¹ adamlar türemiştir.

Kifâyetsizlikleri ile de, dış siyâseti olduğu kadar iç siyâseti de idâre edemiyorlardı. Nitekim memlekete döner dönmez yeniden faâliyetlerine başlayan Jöntürklerle karşı tesirli bir yol tutamamışlardı. Nâmık Kemal'in çıkardığı *İbret* gazetesinin halk efkârını gıcıklayıcı neşriyatı, bir yandan da sahne temsillerinden faydalanmak sûretiyle umûmî galeyânı mûcip hareketin birbirini tâkip etmesi, Nâmık Kemal'in Magosa'ya, Ebüzziyâ Tevfik Bey ile Midhat Efendi'nin Rodos'a, Nuri ve Hakkı beylerin ise Akkâ'ya sürülmelerine sebep olmuştu.

Fakat arkada kalan devlet adamları da böyle buhranlı ve çapraşık bir makineyi işletecek kifâyette kimseler değildi. Bu arada Moskof emellerinin kıskırttığı Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan isyanları, bacayı saran bir yangın gibi büyüdükçe büyüyordu. En kötüsü, iç politikanın kumanda köprüsünde yer almış bulunan Rus Sefîri General İgnatiev "talebe-i ulûm²" arasına soktuğu sarıklı cübbeli Bulgar ajanları vâsıtasıyla medreseyi bir türlü, hristiyan tebaayı bir başka türlü telâş ve heyecâna düşürmek sûretiyle memleketin siyâsî tansiyonunu yükselttikçe yükseltiyordu.

Sadrâzam Mahmud Nedim Paşa'nın hattâ şeyhülislâmın Rus politikasına olan sonsuz güvenleri halkı çileden çıkarmış bulunurken, bu tepki, medrese talebesinde kendini göstermekte gecikmemiştir.

Vaziyetin ciddiyeti pâdişâha, Mahmud Nedim

¹ Kiyâsetsiz: Anlayışsız, akılsız, gâfil.

² Talebe-i ulûm: Medrese öğrencileri.

Paşa'yı sâdaretten alarak, yerine Mütercim Rüştü Paşa'yı, meşîhata¹ da Hasan Hayrullah Efendi'yi getirtmişti. Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe², Midhat Paşa da Vükelâ Meclisi'ne³ getirilerek umûmî efkâr yatışmış ve tatmin olmuştu.

Fakat bu değişme, pâdişâhı tahttan almak isteyenlerin bir araya gelmek sûretiyle kuvvet kazanması demektir. Jöntürk ideali Midhat Paşa'nın şahsında ifâdeleniyor, Rüştü Paşa ile kararın tatbîkâtında rol alacak asker ve ulemâdan birkaç kişi ise hal'⁴ keyfiyetinin memleket için lüzumlu olduğuna inandırılmış bulunuyordu.

Hüseyin Avni Paşa'ya gelince seraskerlik ve sadrâzamlık arasında gidip gelmiş olmasından dolayı pâdişâha şahsen kin besleyen bu adam için Âtîf Bey, *Hâtırat*'da: "Avni Paşa'nın maksadı, şahsî menfaat olup, din ve devlet değildi," der. Cevdet Paşa'nın ise, korkunç ve bedhuy⁵ bir adam olduğunu söylediği Avni Paşa, gerçekten de memleket için felâket sayılacak bir ihtiras ve kin heykeli idi.

*

Midhat Paşa'nın şahsında birleşen "Yeni Osmanlılar" ile klasik ekole bağlı devlet adamları baş başa verip hal' hâdisesini hazırlamaya başlamışlardı. Bu arada Veliaht Murad Efendi ile, husûsî doktoru Kapolyon Efendi vâsıtasıyla temas ediliyor ve müzâkere safhalarından günü gününe haber veriliyordu.

¹ Meşîhat: Şeyhülislâmlık.

² Seraskerlik: Ordu kumandanlığı.

³ Vükelâ Meclisi: Sadrâzâmın reisliği altında şeyhülislâmla, nâzırlardan meydana gelen ve devletin iç ve dış siyâsetine, mühim işlere âit konular hakkında karar veren meclisi.

⁴ Hal': (Hükümdârı) Tahttan indirme.

⁵ Bedhuy: Huyu kötü olan kimse, huysuz.

Saltanat tebdîlini¹ meşrû ve haklı gösterecek sebepler arasında israf ve idâresizlik ne tek ne de gerçek sebepti. Şu bir hakîkatti ki amcasının isrâfını gölgede bırakan Murad Efendi'nin müsrifliği âdeta patalojik bir iptilâ hâlinde bulunuyordu.

Ne garip ki fikirde ve idârede asla anlaşılamayıp memleket uğrunda müşterek bir çalışma programına varamamış olan muhâfazakâr devlet adamları ile inkılâpçı ve yerleşmiş nizamları yıkmayı gâye bilmiş zümre, memleketin selâmetine mâtuf bir harekette birleşemezken, vatanın ikbal ve istikbâlini tehdit eden bir kararda kolaylıkla işbirliğine varabilmişlerdi.

*

Sultan Abdülaziz'i tahttan almak kararının tatbik edileceği zaman geldiğinde, pâdişâha sâdık askerin hâdiseye karşı koymasından korkularak, Şam'dan ve diğer uzak vilâyetlerden Arnavut birlikleri getirtilmişti. Fakat İstanbul'a celbolunmalarının sebebini bilmeyen bu kıt'alara, pâdişâhın öldüğü veya memleketi Moskof'a satmaması için hal' edildiği yolunda zikzaklı ve şaşırtıcı haberler verilmek sûretiyle hükümdar aleyhine yeter bir zemin hazırlanmış bulunuyordu.

Hüseyin Avni Paşa'nın bir gölgesi demek olan Bahriye Nâzırı Kayseriyeli Ahmed Paşa deniz kuvvetlerini, Redif Paşa kara kuvvetlerini ele almış, Mekteb-i Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa ise harbiyelileri elinde tutmuş ve nihâyet Midhat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa'nın emirleri altında toplanan ip uçlarının kımıldatılmasıyla da derhal Dolmabahçe Sarayı muhâsara edilerek, pâdişâh, deniz yoluyla ve çeşitli

¹ Tebdil: Değiştirme.

hakâretlere mâruz bırakılarak Topkapı Sarayı'na nakledilmişti.

Fakat vak'ayı hazırlayanlardan, bilhassa Hüseyin Avni Paşa'nın, bir devlet adamından ziyâde, kin ve husûmetten gözleri dönmüş bir eşkıyâ rûhuyla hareket etmesi, hâdiseyi, olduğundan da bayağı ve korkulu hâle getirmişti.

Paşa, Sultan Abdülaziz'den intikam almak için vesîleler îcat ederek, hal' edilmiş hükümdârı, muhâfız seçtiği kimseler eliyle ürkütüyor, küçük düşüren ağır muâmelelere mâruz bırakıyor, hattâ kadın efendiler ve küçük şehzâdeler de dâhil, bu hapsedilmiş kalabalığı aç ve susuz tutuyordu.

Kapanın elinde kalan saray halkının hâli ise bambaşkaydı. Genç, ihtiyar, saray kadınlarının ellerinde bulunan üç beş kuruştan başka, saat, kordon, küpe, yüzük gibi basit ziynet eşyâlarına ve sandıklarına kadar bütün malları ve paraları zapt ve müsâdere edilmişti. *Hâtırat* muharriri Âtîf Bey, o günleri yaşamış bir insan olarak, dilber saray câriyelerinden bahsederken, “erkân-ı erbaa” dediği Hüseyin Avni, Midhat ve Rüştü Paşalar ile Hayrullah Efendi'nin bunlardan bol bol “dâneçin-i vuslat”¹ olduklarını söyleyerek hal' perdesi altında cereyan eden gaddarlıklarını anlatmakla bitiremez. Hattâ bu genç ve güzel kızlardan bir kısmı gizli fuhuş evlerine götürülmüş, bunlardan nâmus uğruna canlarına kıyanlar dahi olmuştur.

Pâdişâhı hal' etmeye sebep gösterilen isrâfa karşılık Beşinci Sultan Murad adıyla Osmanlı tahtına geçen yeni hükümdar, şehzâdeliği devrinden beri bir kriz hâlini almış isrâfiyla, Galata'nın ve Beyoğlu'nun belli başlı sarraflarına avuç açmış ve bu külliyetli

¹ Dâneçin-i vuslat: Birlikte olmaktan nasiplenme.

paraları da kâh kendisinin kâh annesi Şevkefzâ Kadın Efendi'nin imzâsıyla kaldırmıştı.

Velâhtlığında Tıngıroğlu Agop'tan yaptığı istikrâza¹ canı sıkılan Sultan Abdülaziz, şehzâdenin borcunu kesesinden ödemiş sonra da Köçeoğlu'na yaptığı borcu kapatmış ve kırk bin altın da hediye ederek borçlanma işine son vermesini ısrarla tenbih etmişti. Lâkin eline toplu para geçen veliaht, derhal bunu eritme yoluna giderek Avrupa'ya at araba sipâriş edip ısmarladığı mefrûşat ve adamlarına dağıttığı hediyeler ile işi yine çığırından çıkarmıştı. Şimdi de, kendisini tahta getirenlere, Kârun'un hazînesine girse tüketecek bu müsrif pâdişâhın yeni borçlarını temizlemek düşüyordu.

Ama devlet adamlarının, bir milyon lira borçla tahta oturan Beşinci Sultan Murad'ın açığını karşılamak üzere buldukları çâre, çocuklara bile parmak ısırtacak bir vatan hıyânetiydi. Şöyle ki Sultan Abdülaziz'in sekiz yüz bin altın lira değerindeki mücevherleri, bu isrâfın korkunç faturasını kısmen olsun ödemek üzere, mîrîye² et vererek zengin olmuş, Hırstâki ismindeki sarrafa kaptırıldı. Devleti yüzerek yükünü tutmuş bu adam da o muazzam serveti ele geçirir geçirmez, bir yolunu bulup derhal, Avrupa'ya kaçtı.

*

Sultan Abdülaziz'in hal'inden bahseden İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Sadrâzamlar* isimli eserinde "Hal'den sonra vâki olan israf ve istiğrab³ cümlesindendir ki, saray hazînesinde mevcut esham⁴, de-

¹ İstikraz: Borçlanma.

² Mîrî: Devlete âit olan devlet malı olan, beylik.

³ İstiğrab (İstiğrap): Şaşkınlık.

⁴ Esham: Hisse senetleri.

mir yolları tahvilleri, nukud¹, mücevherat ve pek kıymetli eşyâ, devletin hazînesine girmeyip, bir kısmı lüzumsuz yerlere gitti, bir kısmı da kapanın elinde kaldı. Pâdişâha medâr-ı töhmet² addedilen servet ile devlet hazînesinin muzâyakasını³ gidermeye çalışılmayıp, yağma ve imhâ edenlerin pâdişâha israf isnat etmekten utanmamaları hayâ sâhiplerini utandırıyor.” der.

Mahmud Celâleddin Paşa da *Mir'ât-ı Hakikat* isimli eserinde aynı meseleye temas ederken: “Devletin umûr-ı siyâsiyyece⁴ uğradığı belâdan halâsa⁵ medar olmayıp⁶, belki saltanat tebeddülünden⁷ sonra hâl-i buhran⁸ daha da ağırlaşmıştır.” demektedir.

Eski sadrâzamlardan Yusuf Kâmil Paşa'nın ise, saraya gelip de hal' hâdisesini öğrenince gösterdiği reaksiyon, şu veya bu cereyâna kapılmayan tarafsızların görüşünü aksettirmesi bakımından çok dikkate değer. Paşa, salonun kalabalığı ortasında Sadrâzam Rüştü Paşa'nın önüne gelerek: “Bunca yıldan beri unutulmuş olan bir meş'um fiili tecdit ettiniz⁹. Menfaat-i şahsiyyenizi muhâfaza için devlet ve milletin menfaatini ayaklar altına aldınız. Bu yüzden, dâhilde hâriçte birçok fenâlıklar zuhur edeceğini hatıra getirmediğiniz. Allah cezânızı versin.” diye bağırmıştır.

Bu devri yaşamış liyâkatli ve dirâyetli bir devlet adamı olan Memduh Paşa ise: *Hal'ler ve İclâslar* isimli kitabında aynı meseleyi ele alırken: “Meş'um bir iş

¹ Nukud: Paralar, nakitler.

² Medâr-ı töhmet: Suç sebebi.

³ Muzâyaka: Parasızlık.

⁴ Umûr-ı siyâsiyye: Siyâsi işler.

⁵ Halâs: Kurtulma, kurtuluş.

⁶ Medar olmak: Yardım etmek, yardımcı olmak, yardımı dokunmak.

⁷ Tebeddül: Başka şekle girme, değişme.

⁸ Hâl-i buhran: Ekonomik kriz.

⁹ Tecdit etmek: Yenilemek.

yapıldı, eski devirlerin nuhûsetine¹ rücû' etmiş² oldular. Şimdi de politika karmakarışık olacak, korkarım bir muhârebe açılıp nice kanlar akacaktır" diyor ve bu tahminler de maalesef boşa çıkmayıp, Sırp ve Karadağ muhârebelerinden sonra patlayacak olan 93 Rus Harbi ile gerçekten de memleket sathı kana boyanmış oluyor.

*

Pâdişâhın tahttan alınmasında, memleket menfaati olduğuna inandırılan zümrenin de, hâdiseyi hazırlayıp tatbik edenlerin de pek kısa zamanda ayaklarının suya erip şaşkına dönmeleri uzun sürmedi. Zîra bu sâdedil tatbikatçılar arasında meselenin şuûruna varmamış figüranlar ekseriyeti teşkil etmekteydi. Bunlardan biri olan Mekteb-i Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa, vaatlerin yerine getirilmediğini, bu arada Kânûnuesâsî'nin de îlân edilmeyeceğini anlayınca: "Mâdemki Kânûnuesâsî îlân edilmeyecekmiş... öyle ise biz bu işe neden âlet olduk?" diye, siyâsî dalavere-lerden habersiz, temiz fakat gâfil bir asker sâfiyetiyle Rüştü Paşa'ya haykırmakta gecikmemiştir.

Bu şartlar altında başlayan Beşinci Sultan Murad devrinin ilk meş'um hâdisesi Sultan Abdülaziz'in, hal' edildiği hafta içinde ölümü oldu.

Sultan Abdülaziz, Topkapı Sarayı'nda ekmeksiz, susuz, ancak dört gün kaldı ve yeni hükümdâra mektupla mürâcaat ederek başka bir tarafa naklini istedi. Feriye Sarayı'na götürdüler. Ertesi gün de bilek damarları kesilmiş olarak bulundu. Cesedi karakolhâne-ye götürdüler ve neferlerin kahve ocağına bıraktılar.

Vâlide sultan, oğlunun ölüsü üstüne kapanmış ağlarken, Nazif isminde bir zâbit, yaşlı kadını tekme-

¹ Nuhûset: Uğursuzluk.

² Rücû' etmek: Geri dönmek.

leyerek yere düşürdü ve kulağındaki pırlanta küpeleri kopardı ve parmağındaki yüzükleri sıyırıp aldı.

Sonra kadın efendiler ile vâlide sultan tevkif edilip Topkapı Sarayı'na götürüldü. Beş gün şiddetli taz-yik, açlık ve hapisten sonra da vâlide sultanın bağı ve köşkü basılıp altın, gümüş ve mücevherli âvâni yağ-malandı. Vâlide dâiresine girilerek kasa kırıldı ve içinde bulunan bahâ biçilmez servet, altın, gümüş, yâkut, zümrüt, pırlanta ve inciler talan edildi. Genç saraylılar ise Beşiktaş ve Ortaköy saraylarından atı-larak onun bunun elinde kaldı.

Hükûmet, devletin mâlî sıkıntısını karşılamak üzere saray hazînesinin müsâderesine¹ karar vermiş-ti. Fakat bu muhteşem hazîneden ne yazık ki devlet kasasına tek kara mangır düşmeyecekti. Zîra bunu müsâdereden maksat, devleti kayırmak değil, bir zümrenin menfaatini sağlamaktı.

Sultan Abdülaziz'in resmen îlân edilen serveti 7.399.665 altındı. Bundan başka, belki de yeryüzünde eşi olmayan milyonlar değerindeki mücevher ise, Sa-ray Nâzırı Dâmat Nûri Paşa ile kasap Hristâki'nin elinde Avrupa'ya kaçırıldı.

Tuhafı şu ki, bu korkunç yağmaya hükûmet göz yummuş hattâ hırsızların rahat çalışabilecekleri ze-mîni hazırlamak sûretiyle de geniş ölçüde faydala-nanlar olmuştu.

*

Hal'in on ikinci günü patlak veren ikinci hâdis-e ise, vak'anın elebaşlarından olan Hüseyin Avni Pa-şa'nın, Çerkez Hasan isimindeki genç bir yüzbaşı tara-fından öldürülmesi keyfiyetidir.

Midhat Paşa'nın Soğanağa'daki konağında, Girit

¹ Müsâdere: *hukuk*. Bir suçluya âit mal ve mülkün bir kısmına veya tamâmı-na devletin el koyması.

hıristiyanlarının isyânı meselesini konuşmak üzere devlet erkânının toplandığı sırada, bir yolunu bulup müzâkere salonuna giren Çerkez Hasan, yapılmış olan hükûmet darbesi sonunda, diğer devlet adamlarını bir kenara itip diktatörlük kurma yoluna giden Hüseyin Avni Paşa'yı vurup öldürdü.

Sultan Abdülaziz'in kayın birâderi olan Çerkez Hasan, pâdişâha yakın olduğu için kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmaya uğraşan Hüseyin Avni Paşa'ya diş bilemekteydi ki, hal' hâdisesi ile büsbütün çileden çıkan genç adam, işte bir elinde kama bir elinde tabanca olduğu halde, paşaya icrââtının bu ağır hesap pusulasını getirmişti. Böylece de hal' vak'asının elebaşlarından bir tânesi, târihî kaderi gereğince, hesâbı dürölüp, siyâset sahnesinden çekilmiş oldu.

*

Sultan Abdülaziz'in hal' hikâyesini tamamlayanlar, tam onlar ermiş murâdına... diyecekleri sırada, üçüncü mühim hâdisi ile muratlarına erememiş olduklarını anladılar. Zîra yine İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey'in "Velâhd-i Gafletmeâb" diye tehlikeli gafletiyle alay ettiği yeni pâdişah, yârin de ağyârin de ümitlerini suya düşüren bir akıl hastalığına uğramıştı.

Bir taraftan keyfiyetin dışarıya aksetmemesi için elden gelen gayret sarfediliyor bir taraftan da Avrupa'dan getirilen hekimlerin gayretiyle hasta tedâvi ediliyor, fakat büyük emeller, tatlı hayal ve ümitler ile Osmanlı tahtına getirilmiş olan Beşinci Sultan Murad'ın, bütün tedâvi ve ihtimamlara rağmen iyileşmeyeceği teşhîsi üstünde karar verilmiş bulunuyordu. Şu halde hasta hükümdârın, Yıldız Sarayı'nın koridorlarında çınlayan feryatlarını, devlet dümeninin

döndürüldüğü merkezden alıp, bir istirâhathânenin sessizliği içine nakletmek gerekti.

Bunun için de, daha evvel Velâht Abdülhamid Efendi ile anlaşmak lüzûmu âşikârdı. Fakat devrin büyük tâlihsizliği, ortada, devlet adamı demeye lâyük gerçek bir diplomat bulunmaması idi. Esâsen Mahmud Nedim Paşa'nın sadâretinden bu yana cereyan edegelmiş siyâsî hâdiseler, ya sarîh ve isâbetli görüşten ya da iyi niyetten mahrum küçük adamların eseri değil miydi?

İşte bu derme çatma devlet adamları, aralarında görüşüp anlaşarak, Midhat Paşa'nın Velâht Abdülhamid Efendi ile temâsa geçmesine karar verdiler.

Paşanın, yeni hükümdar namzedine getirdiği tek-lif, meşrûtî idâre ve Kânûnuesâsî'nin îlânıydı. Kendi-ni büyük işlerin dümenini tutan büyük adam mevki-inde görmekte olan paşa, karşısına çıktığı uysal, ter-biyeli ve mültefit¹ şehzâdeyi hiç tanıımıyordu. Zîra kendisi ne kadar lâfzen² mağrur ve o nisbette sâdedil³ ise, Abdülhamid Efendi de o ölçüde zekî, idâreli, vukufu⁴ ve temkinli⁵ idi. Tâ ilk gençliğinden îtibâren devletin başında dönen oyunları ve bilhassa kardeşi Murad Efendi'nin nasıl bir şebekenin oyuncağı olduğunu yakînen bilmekte bulunuyordu.

Murad Efendi'nin düşüp kalktığı fikir arkadaşla-rının, Beyoğlu'nun bulanık ve karanlık çevrelerinden seçilmiş bu tatlısu frenklerinin inkılâp ve ıslâhat per-desi altında genç şehzâdeyi nasıl avuçlarının içine al-dıklarını, zekî ve dirâyetli Abdülhamid Efendi gözle-riyle görmüş ve yakînen tâkip etmişti.

O güne kadar Avrupa siyâsî muvâzenesi için lü-

¹ Mültefit: İlgi ve güler yüz gösteren, iltifat eden (kimse).

² Lâfzen: Söz bakımından.

³ Sâdedil: Karşısındakine inanmaya hazır, saf kimse.

⁴ Vukufu: Bilen, anlayan, haberdar olan.

⁵ Temkinli: Ölçülü, ağır başı, tedbirli, ihtiyatlı.

zumlu olan Osmanlı Devleti'nin artık hesâbım dürmek isteyenler için Murad Efendi, iyi hazırlanmış bir robottu. Bir zamâna kadar ne ölmesini ne olmasını istemedikleri müslümanlığın bu son kalesini yıkıp enkâzını paylaşmak sırası gelmişti ve artık iş sürünce-medede kalmamalıydı. İşte planlarının gerçekleşmesi yolunda yabancı ajanların faâliyetlerini yakından tâkip eden ve düşmanı dost, dostu düşman kabul eden devlet adamlarının da gafletlerini açıkça gören Abdülhamid Efendi, memleketin içten dıştan sürüklenmek istendiği azim¹ vartayı², Murad Efendi'nin velâhtlık devrinin vak'aları içinde adım adım gözlemiş bulunuyordu. Hattâ kardeşinin sarayına gidip gelirken tesâdüf ettiği tatlısu frengi ajanlar ve Jöntürkler, onun ketum fakat kuşkulu hâlimden sinirlenerek, Sultan Abdülaziz aleyhinde ve meşrûtiyet mevzûunda açılan sözleri kısa keser veya kapatırlardı.

Şimdi de, aynı devlet adamları koyu bir nisyan³ ve şaşkınlık içinde bulunuyorlardı. Öyle ki Sultan Abdülaziz devrinden bugüne intikal eden ricâlin hepsi bir araya getirilse, ne yazık ki, bir Âlî, bir Fuat Paşa olamazlardı.

Şimdi kendisiyle müzâkereye girişen bu siyâsî rüşünü isbat edememiş diplomatlara, istikbâlin başı yumuşak hükümdârı olarak görünüp, her birini yerli yerine itmek ve bir kalemde mat ederek fırtınalara, boralara, dalgalara rağmen dümenin başına geçmek lâzımdı.

Abdülhamid Efendi, memleketin bekâ ve devâmı şartını, bu gâfil devlet adamlarının elinde bırakmamakta görüyor ve politikasını da ona göre hazırlamış bulunuyordu.

¹ Azim: Büyük.

² Varta: Tehlikeli durum.

³ Nisyan: Unutma, gaflet.

Ortaköy

Neccârzâde Rızâ Efendi, Beşiktaş redifli bir gazelinde:

*Yahyâ-yı Beşiktâş'ı ziyâret edelim gel
Oldur sebab-i ziynet-i kûhsâr-ı Beşiktaş**

diyerek, muhâtabını setli bahçeleri, fiskiyeli havuzları, koruları, çiçekleri, ağaçları, mesîreleri ile meşhur Beşiktaş semtinin ziyneti saydığı Yahyâ Efendi Ziyâretgâhı'na çağırır.

Gidelim... Biz de aynı dâvete uyararak, biraz, o devirde biraz da o devrin bu namlı şanlı büyük adamının son durağında şöyle bir cevalân edelim¹...

*

Devir, Kânûnî Sultan Süleyman devridir ve Yahyâ Efendi de pâdişâhın süt kardeşidir.

Sultan Süleyman'ın tahta oturması, gözlerini oğuşturarak uyanır olan Avrupa'nın, mahmur mah-

* Gel, Yahyâ-yı Beşiktaş'ı ziyâret edelim. Çünkü Beşiktaş tepesinin süsüdür, ve kıymetinin sebebi odur.

¹ Cevalân etmek: Dolaşmak, gezinmek.

mur istikbâlini gözlediği zamâna rastlar. Bir tarafta Papa X. Léon, kültür ve sanâyiin inkişâfına ön ayak olurken, diğer tarafta Amerika'nın keşfi, cansız bir ceset gibi uzanmış yatan Avrupa'nın iktisâdî ve ticârî hayâtını tanzim ve dolayısıyla iç ve dış muvâzenesini tesis yolunda attığı ilk adımları teşkil eder.

Katolisizmin karşısına dikilen Luther ise, Hıristiyanlığa teklif ettiği yeni mezhep ile, kilisenin cehâlet ve taassubu içine hapsolup kalmış Avrupa tefekkürüne yeni bir istikâmet gösterir.

İşte bu arada garp, önünde titrediği Muhteşem Süleyman'ı, istilâ ordularıyla berâber, devamlı olarak karşısında bulur. Ammâ bu ordularla berâber Orta Avrupa topraklarına yayılan bir medeniyet de vardır ki dünyânın ağzına, garbın tanımadığı bir lezzeti, gözüne ve gönlüne, âşinâ olmadığı bir azameti peşkeş çekmekte¹ devam eder durur. Fakat ne çâre ki maddenin ve maddeciliğin anaforuna tutulmuş bu ülkeyi, kendi görüşü ile uyarıp, bu zevkten ve bu lezzetten haberdar edemez.

*

Kânûnî Sultan Süleyman devrinde dünyâyâ parmak ısırtan Osmanlı İmparatorluğu, fütûhatta olsun, idâre, siyâset ve medeniyette olsun, gerçekten de yeryüzünün tanımadığı, belki bir daha da tanıyıp bilemeyeceği bir kemâli zirveleştirmiş bulunuyordu. Asya'da Kafkas dağlarından Acemistan içlerine, Yemen'e, Aden'e, uçsuz bucaksız Arabistan çöllerine uzanırken, Afrika'da Habeş, Mısır, Tunus, Fas, Cezâyir ülkelerini içine almış; Hint denizlerinde görünmüş, Akdeniz'de ise kasırga gibi eserek, Venedik ve Ceneviz denizciliğinin îtibârıyla berâber büyük küçük bütün adaları,

¹ Peşkeş çekmek: Bir şeyi başkasına bolca ve kolayca sunmak, hediye etmek.

çiçek devşirircesine koparıp derleyerek Türk vatanına ilhak etmişti¹. Avrupa'da ise Eğri ve Estergon kalelerine kadar Macaristan'ı itâati altına almış, Erdel Krallığı, Eflâk, Boğdan Beylikleri, Kırım Hanlığı ile Lehistan arasındaki cesim stepleri ele geçirmiş, Avusturya Devleti ve Venedik Cumhûriyeti'ni muayyen vergiler ve hesapsız peşkeşler ödemeye mecbur etmiş, Fransa, İtalya ve Lehistan'ı dize getirmiş İspanya'yı ise yediği birkaç kuvvetli sille ile hizâyâ sokmuştu.

Pâdişâhın büyük tâlihi, tahtını, Yavuz gibi ender yetişen bir ıslâhatçıdan devralmış olmasıyla başlamıştı. Öyle ki, bir tarafta idâre ve askerlik işleri inziбат altına alınmış bir devlet mekanizması; diğer tarafta Türk-İslâm birliğini kundaklamakta olan Şîa'nın bozguna uğratılmasıyla hâsıl olan sükûn ve istikrar; öte yanda Mısır ve İran seferleriyle dolup taşan bir hazînenin getirdiği mâlî ve iktisâdî refah... Sonra da bu askerlik, idâre, kazâ, kültür, san'at ve topyekûn azametli bir medeniyet ve devlet cihâzını el birliğiyle işleten kahraman, dâhî, serdengeçti elemanlar... İbrâhim Paşa'lar, Sokollu'lar, İskender Çelebi'ler, Barbaros'lar, Kara Ahmed'ler, Turgut Reis'ler, İbn-i Kemal'ler, Molla Ali Cemâlî'ler, Ebussuud Efendi'ler, Celâlzâde'ler, Ramazanzâde'ler, Bâkî'ler, Fuzûlî'ler, Sinan'lar...

Bursa'dan sonra Edirne'de dünya târihinin en büyük medeniyet merkezlerinden birini mihraklaştıran Osmanlı mûcizesi, bu devirde ise muazzam bir yapıcılar kadrosunun müşterek şevki ve gayretiyle en şâhâne, en muhteşem çizgilerini vererek, İstanbul'u Türk medeniyetinin bir müzesi hâline getirmiş bulunuyordu.

İstanbul medeniyeti... Hangi yönden, hangi uçtan,

¹ İlhak etmek: (Bir yeri) Kendi topraklarına katmak, hâkimiyeti altına almak.

hangi kenar ve köşesinden tutulacak olsa, sanki muhteşem bir rüyâ, bir tılsım, bir vecîze gibi insanı kavrayan, ürperten, derinden derine hükmeyleyen bir sihir-di. Bir mâcerâ, bir kıvam, bir terkip, bir eşsiz şahlanıştı. Bu, nasıl muvâzeneli ve işlenmiş vahdetçi bir rûhun yarattığı âlemdi ki, îman maddede konuşur olmuş, kesâfetten¹ boşalıp billûrlaşmıştı².

Devletçilikte bu ruh, idârecilikte bu ruh, savaşta, barışta, cemiyette, âilede, alışta verişte, ölümdе, hayatta hâkim olan hep bu ruhtu. İşte böylece de insafla kahramanlığın, adâletle merhametin, mertlikle cengâverliğin, hünlerle tevâzuun ölçülü bir nizam, barışık bir kaynaşma ve âhenkli bir iş birliği hâlinde tozu dumana katarak zamânın ötesine geçtiğini, olmazları oldurduğunu, târih ilk ve belki de son defa görüyordu.

*

Yahyâ Efendi, kendi sınıfının benzerleri gibi, dünyâya ve dünyâlığa kulak asmayan bir serdengeçti idi. O kadar ki bir fikir ve ilim adamı olan bu dürüst ve cesur adam, yaşadığı Ortaköy tepesinde, lüzum gördükçe başını kitaplardan kaldırarak pâdişâha yaklaşıp, hoşuna gitmeyen bir hal karşısında ihtarlı ve sert bir sesle, bu devletli süt kardeşe çıkışır, sözünü geçiremeyecek olursa da küsüp, aylarca belki de yıllarca sarayın eşiğinden atlamazdı.

Yahyâ Efendi, pâdişah üstündeki bu otoritesini, ilerlemiş bir yaştan veya hocalık, lalalık gibi bir hizmet hukûkundan faydalanarak tesis etmemişti. Aksine, Yavuz'un tek oğlu Şehzâde Süleyman ile Trabzon Müftüsü Ömer Efendi'nin oğlu Yahyâ, aynı vilâyette ve aynı hafta içinde doğmuş oldukları için yaşıt bulu-

¹ Kesâfet: Yoğunluk.

² Billûrlaşmak: (Mânevî şeyler için) Apaçık bir şekilde belirtmek, arı ve duru bir hâle gelmek.

nuyorlardı. Onun için de ortada dönen üstün kuvvet, hakîmin hükümdâra olan fâikiyetinden¹ başka bir şey değildi. Zembilli Ali Efendi'den icâzet alarak² müderris olan Yahyâ Efendi, insan kalabalıklarından kaçıp saklandığı ıssız bir tabiat köşesinde bir medrese, bir hamam, bir mescit ve çeşme yaptıracak dünyâlığa mâlikti. Fakat insanlara bilgi dağarcığını boşaltıp verdiği gibi, kesesindeki son akçeye kadar da fakir ve muhtaçlara dağıtan, hattâ ziyâretine gelenlere, pere-me ve kayık kirâsını ikram edecek ölçüde cömert olan bu velî kişi, o gün bu gün aynı yerde aynı isimle, halkın malı olarak, mânevî hayâtını yaşamaktadır.

Kânûnî gibi bir pâdişâha gözdağı verecek kudrette olan bu rûhânî otorite, Sinan'ın bir sihirbaz göz bağcılığı ile kurduğu manzûmesinin bir köşesinde yatar. Bu külliye âdeta insan eliyle planlanıp inşâ edilmiş değil de, coşkun ve ebedî bir baharın içinden fışkırıp boy atmış bir tabiat parçasıdır.

Ağaçların ve çiçeklerin söyleşir ve sevişir gibi baş başa verdiği bu tepecikten görünen Boğaz, XV. asrın hem bir cenk eri hem de bilgi meydanının tatlı dilli şirin sözlü târihçisi Dursun Bey'i ne kadar mâsum ve samîmî bir heyecâna düşürmüştü. Elli üç günlük Bizans muhâsarasının perdesi sıyrılıp da şehir Türklerin kollarına düştüğü zaman bu sâde ve sevimli adam, vurulup kaldığı Boğaz'ın mûcizeli ihtişamı karşısında: "Ol mevzi ki Boğaz denilir, görenlere hod³ mâlumdur. Ama görmeyenlere anlatmakla gönüllerine ferah vermek için söylüyorum. Hakk'ın kudretiyle Karadeniz feyzinin dalgalarından bir dağ yarıldıkta, denizden

¹ Fâikiyet: Üstünlük.

² İcâzet almak: Tahsîlini veya bir sanattaki ehliyetini tamamlayan bir kimse-nin, ders okutacak veya sanatını yapabilecek seviyeye geldiğini gösteren izin kâğıdını, diplomayı almak.

³ Hod: Kendi, bizzat.

bir cetvel¹ ayrılıp yer yer kulaklar ve koltuklar yapmış ve câbecâ² kısıklar göstermiş bir Nehr-i Aziz şeklinde akar.

Bu dediğimiz akar deryâçenin şark tarafı Anadolu memleketi ve garp tarafı Rumeli diyârıdır ki darb-ı şemşîr-i bürrân-ı Âl-i Osman³ ile fetholunmuştur.”

*

Ortaköy tepelerinden sâhile süzülüp inerken, Galata'dan Kavaklar'a kadar yeşil bir canfes gibi uzayıp giden sırtlar ve sâhiller üstündeki yalı, köşk, câmi, türbe, çeşme, sebil, kışla, kale, tabya gibi sivil, askerî veya dînî mîmârî arasında göze çarpan binâlardan şüphe yok ki Çırağan Sarayı başta gelir.

Vaktiyle hasbahçelerden bir bahçe olan bu semti, Dördüncü Sultan Murad, kız kardeşi Kaya Sultan'a hediye etmişti. Nevşehirli İbrâhim Paşa ise Üçüncü Sultan Ahmed'e dâmat olunca, genç ve güzel karısı Fatma Sultan'a aynı mevkide bir saray yaptırmış ve bir kelebek gibi zevkten zevke konan gönlü, bu sarayı, Çırağan eğlencelerinin coşup taşıdığı bir hayal ve efsâne sahnesi hâline getirmişti.

Ama devlete de devletliye de yâr olmayan dünya, günün birinde bu sahîfeyi kaparken yeni devirler açmaktan, yeni devletlileri buyruk sâhibi etmekten geri kalmamıştı. Nitekim 1804'de Üçüncü Sultan Selim, sarayı yenilemiş, arkasından İkinci Sultan Mahmud ilâveler ve tâdiller yapmıştı.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşâsından sonra da Sultan Abdülmecid aynı yere yeni bir saray yaptırmak üzere eskisini yıktırmış fakat ilerleyen hastalığı yü-

¹ Cetvel: Su kanalı, ark

² Câbecâ: Yer yer.

³ Darb-ı şemşîr-i bürrân-ı Âl-i Osman: Osmanlı hânedânının keskin kılıç vuruşu.

zünden arzusunu yerine getirememiştir. Geri kalan bu iş Sultan Abdülaziz tarafından neticelendirilirken, iki buçuk asırdan beri içinde mukâbele¹ icrâ olunan² meşhur Beşiktaş Mevlevîhânesi'ni de içine almak sûretiyle saray yapılmıştır.

Evliyâ Çelebi'nin: "Semâhânesi denize nâzır bir fevkânî³ mevlevîhânedir ki musanna⁴ tavanı kubbe-i lâ'l-gündür⁵. İstanbul'da ve gayri diyarda misli yoktur. Üstatlar benzerini inşâ edemezler" dediği Beşiktaş mevlevîhânesini istimplâk eden pâdişah, yerine, evvela Maçka'da sonra da Bahâriye'de geniş bir arâzi ile berâber ihsanda bulunarak mevlevîhânenin orada ihyâsını sağlamış ise de artık Boğaz sularına bakan bu târihî binâdan, yalnız sarayın altındaki Mevlevî kabirleri kalarak, arkasından hâtıralar ve hicranlar bırakan bir aziz dost gibi göçüp gitmiştir.

*

Gitmiştir ama, daha gitmeden hayli zaman evvel, mevlevîhânenin hemen yanı başında bulunan saraydan bu tarafa bir ricâlî ses yükselmişti. Devir, Şeyh Hasan Nazif Dede Efendi'nin postu işgal ettiği devirdi. O Nazif Efendi ki, yeryüzünde bir hırkası bir sikkesi⁶ olan adamdı. Belki "benim" diyeceği bir döşegi bile yoktu. Gecenin ileri saatlerinde "müttekâ"sına⁷ dayanarak uyur-uyanık bir hâlette sabahlamak âdetiydi.

¹ Mukâbele: Tarikat mensuplarının bir araya gelip karşılıklı oturmak, ayakta durmak veya dâire teşkil etmek sûretiyle yaptıkları zikir veya semâ.

² İcrâ olunmak: Yapılmak.

³ Fevkânî: Üst kat olan, üstte olan, yukarıda bulunan.

⁴ Musanna: Aşırı derecede süslenmiş, çok süslü; sanatlı.

⁵ Lâ'l-gün: Parlak kırmızı renkli.

⁶ Sikke: başlarına giydikleri 25-30 cm. boyunda silindirik şeklinde dövme keçeden yapılmış, bal rengi veya beyaz külâh, Mevlevî külâhı.

⁷ Müttekâ: *tasavvuf*. Çilehânelerde gecelerini zikir ve tefekkürle geçirmek isteyen dervişlerin başlarının alın kısmını dayayıp kısa bir süre için kullandıkları 60-70 cm. boyunda üzerine hilâl şeklinde bir başlık takılmış deynekten yâhut bu şekilde yapılmış yekpâre ağaç veya demirden dayanma âleti.

İşte, günlerden bir gün, saray, dergâhın bahçesindeki bir servinin, manzarayı bozduğu mülâhazası¹ ile, kestirilmesi için Nazif Efendi'den ricâda bulunur. Şeyh Efendi'den pâdişâha giden cevap şu olur: "Bir dergâhın değil ağacını kesmek, bir yaprağını dahi zâyî etmekten korkarız. Zât-ı Şâhâne'ye böylece arz edersiniz..."

Zât-ı Şâhâne'ye arzedilir... Ama ricâsı kabul edilmeyen pâdişah kızıp gazaba geleceği yerde, Şeyh Efendi'ye son derece kıymetli, mücevherli, yâkutlu zümrütlü murassa bir cep saati yollar.

Bu defa da Nazif Efendi bu atiye-i şâhâneyi² havana koyarak tuz buz eder ve: "Biz derviş adamlarız; böyle şeyler kullanmayız!" diyerek hurda hâle getirdiği saati saraya iâde eder.

Fakat bu muâmele karşısında da gene sarayın sesi çıkmaz ve mânevî makâmın celâdeti³ karşısında saltanat makâmı bir kere daha susar.

*

Neydi bir mevlevîhâne? Neydi bir tekke? Neydi bir derviş?

Rifâî, Kâdirî, Mevlevî diye ayrı isimler altında aynı rûha, aynı gâyeye, aynı yürek yanığına sâhip olan derviş için tekke, müşterek terbiyenin, müşterek görgünün, müşterek felsefenin pişirilip kotarıldığı bir ocaktı.

İnsan oğlunun kendi benliği ile temas hünerinin bir nevi laboratuvarı olan tekke, bu meçhul, bu tehlikeli, bu karanlık benliği, bu gayrimeş'ûru⁴, aşka ve îmâna dayanarak aydınlatıp arıtan, düze temize çık-

¹ Mülâhaza: Düşünce.

² Atiye-i şâhâne: Pâdişah armağanı, pâdişah hediyesi.

³ Celâdet: Boyun eğilmemesi gereken yerde gösterilen şuurlu yüreklilik, yitlik.

⁴ Gayrimeş'ûr: Anlaşılmamış, idrak edilmemiş.

ran bir mektepti. Harekete geçirdiği ve yardımını istediği hemen bütün güzel san'at kollarının yan yana görüldüğü bu ders-hâneye, bir terbiye ve irfan meydanı demek câizdi.

Şüphe yok ki kendi benliğimize, benliğimizin tanımadığımız kıyı ve köşelerine inebilmek için mûsikînin, raksın, şiirin, hattın coşturucu imkânları en samimî en ciddî yardımcılarımızdı.

Kendi benliğinin meçhulleri içindeki zaafı, çirkinlikleri, sakatlıkları, bozuklukları sezip yakalamak, yakalayıp imhâ etmek güç dâvâ... Belki de göklere çıkmaktan, yer altında gezmekten de güç...

İşte kendi hakîkatıyla âşinâlık kurabilendir ki kendini kendi aynasında görür. Kendini kendi aynasında görendir ki kendini Hakk'ın aynasında görür. Kendini Hakk'ın aynasında gören ise kendini cümle âlemin aynasında görür ve hergün duyup tekrarladığımız lâ ilâhe illallah ilmini, Allah'tan başka Allah yok dediğimiz halde sözde kalan bu ilmi, nazariyat ve tatbîkâtıyla ancak bu ocakta öğrenebilirdi.

*

Bin bir gün çilesine soyunup, bu ilk terbiye devresini yüz akıyla tamamlayarak dede olan derviş, mukâbeleyle iştirâke hak kazanmış demektir. Esâsen daha evvel bir semâzen dededen semâ çıkarmış ve bir nevi semâzenlik icâzeti demek olan müptedî mukâbelesi¹ yapılmış olduğundan, meydana katılmakta müşkülât da çekmez.

Meydan ise, şeyhi, semâzenbaşısı, semâzenleri ve mutribi² ile o görünmez yakalanmaz benlik kuyusunun içindeki yılan, çıyan, akrep huylu kibirlere, kinle-

¹ Müptedî mukâbelesi: Mevlevîlikte semâ çıkarmaya hazır olan semâzenin dâvetliler huzûrunda ilk semâ edişi.

² Mutrib: Bir mûsikî âleti çalan kimse, sâzende.

re, yalanlara, fesatlara, hîlelere karşı açılan muhârebenin vukû bulduğu meydandır.

İşte bu cenge de zikir veya mukâbele denir.

Mukâbele esnâsında ölen ölür, kalan kalır. Ama ortada ne kan vardır, ne kılıç... Kılıcın kalkanın, topun tüfeğin yapacağı iş, güzel sese, güzel söze, güzel raksa bırakılmıştır.

Mutrip maksûresinden¹ neyler, kudümler, tam-burlar, kemençeler ve birbirinden yakıcı, birbirinden hâkim sesler naat² okur, âyin söyler ve işte meydanın üstüne rahmet gibi dökülen bu nağmelerin iç koparan, yürek dağlayan buyruğu, insan oğluna bir kılıcın, bir gürzün yapamayacağını yapar. Kötülüklerinin, zaafalarının başını uçurur, onları tepeler, un ufak eyler.

Ammâ ateşe atılan pervâneler misillü, meydanı kaplayan tennûreler³ açılmadan, hırkalar sırtlardan atılmadan evvel, şeyh efendi de dâhil, bütün semâzenlerin iştirak ettiği Sultan Veled Devri ile âyin başlar. Bir adım mesâfe ile büyük bir halka hâlinde ve kayarcasına ilerleyen bu çemberin âhenkli adımları, tamâmıyla mûsikînin emrindedir. Şeyh postunun önüne gelen derviş, bir niyaz ile karşı tarafa geçer ve mukâbiline⁴ düşen pirdaşıyla⁵ postun önünde birbirlerine baş kesip eğilerek selâm verir ve aynı kayar adımlarla yürüyüşüne devam eder. Devirler tamamlanıncaya kadar birbirlerine mukâbil düşen her dervişin post önünde selâmlaşması da aynı âhenk içinde yürüyüp gider.

¹ Maksûre: Tekkelerde zikire katılmayanların oturduğu yüksekçe, parmaklıklı yer.

² Naat (Na't): Dîni mûsikîmizde güftesi Hz. Muhammed'e övgü olan beste türü.

³ Tennûre: Mevlevî dervişlerinin giydikleri kolsuz, yakasız, bel kısmı kırmalı ve dar, belden aşağısı geniş, yırtmaçlı etekleri ayaklardan biraz yukarıda, iki parçadan ibâret giyecek.

⁴ Mukâbil: Karşı.

⁵ Pirdaş: Tarikat kardeşi.

Bu selâmlaşma, bu mukâbele o harekettir ki, birbirlerinin önünde eğilen, birbirlerine mukâbil düşen iki pirdaşın, değil birbirleri için gönüllerinde nefret ve soğukluk olması, en küçük bir kırgınlığın dahi bulunmaması gerektiği demektir.

Mukâbelenin bu selâm kısmı, gönlünde kardeşi için bir takıntı dahi olmamasını isteyen Hak emrini sembolleştirmesi bakımından da dikkate şâyandır.

Mûsikînin kumanda ettiği Sultan Veled Devri sona erip herkes olduğu yere oturunca, o iki âlemi de şevke getiren mutrip sûr¹ üfleyip hayâtın son bulduğu bir dünyâda imişcesine derin derin susar ve işte o zaman da san'at ile vecdin müsterek sesi yükselmeye başlar. Buna naat denir. Denir ama ne olduğunu Allah'tan başka bilen yoktur. Belki de o, naat ismiyle Allâh'a, Allah katına açılan bir kapıdır. Dinlersiniz ölürsünüz; dinlersiniz dirilirsiniz. Dinlersiniz yok-var olursunuz.

Sonra, evet sonra yine mutribin kumanda mevkiinden bir kalk emri gelir ve hep birden ellerini yere vurarak yerlerinden fırlayan Mevlevîler, hırkalarını sırtlarından atar, kolları göğüslerinde çaprazlanmış olarak sıra sıra şeyh efendinin önüne gelip baş keser, izin alır ve birer birer meydana düşerek tennûre açmaya başlarlar.

Artık mutrip maksûresinden çağlayıp dökülen âyinin birinci selâmı başlamış ve mûsikînin emrindeki tennûreler, buhar gibi, bulut gibi kabarıp açılmış, hâtiften² gelen bir emre uyarcasına uçmaya, dönmeye

¹ Sûr: *din* Öldürücü ve diriltici güce sâhip ilâhi nefhanın üfürülmesinde vâsıta olan ve isminden dolayı boruya benzetilen şey. [İslâm inanışına göre dört büyük melekten İsrâfil, Allâh'ın emriyle sûra üç defa üfurecek; birincide başlayacak olan kıyâmetin dehşetiyle yerler gökler sarsılacak, ikincide bütün canlı varlıklar ölecek, üçüncüde insanlar hesâbe çekilmek üzere yeniden dirilecektir.]

² Hâtif: Gözle görülmeyen mânevî âlem.

gidişen¹ ruhları, ruh kesilmiş bedenleriyle yeni bir “dur!” emrine kadar semâ etmeye başlamışlardır.

Rûhun kendi kendisini araştırması, kendi kendini tecessüsü² denecek olan bu âhenkli süzülüş, bu zarâfet, bu letâfet, mûsikînin ve mûsikîleşmiş bu bedenlerin akışları, vecd³ ve san'atın bu yakıcı rûzgârı neydi? Şarkın binlerce yıldan bu yana süzülüp gelen bu dînî-estetik tecrübesi, Türklerin elinde bir vecd ve aşk burâk⁴ olmuş, ölçü ve âhenk kalıbı içinde ebedîleşerek, vatanı olmayan bir san'at ve îman armağanı hâlinde insanlığa mâledilmişti. Bu, kendi kendisinin âşinâsı, efendisi, emîri olup bütünlenmiş bir cemiyetin, mekân planında elde ettiği bir başarıydı. Bu, kendi benliği üstüne abanmış dervişin kemâle yönelişi, şuûruna varılmış bir aczin idrâki zaferi, yokluğa ayağı değmiş bir şevkin insanda tecellî edişiydi.

Ya bu, ayakları yerden kesilircesine çark vura vura semâ eden, yerden de gökten de ilişğini kesmiş dervişlerin yüzlerindeki mânâ neydi? İztırap mı, hayret mi, cümbüş mü, safâ mı, şekvâ⁵ mı, şükür mü, şevk mi, aşk mı, ne olduğu bilinmeyen ifâde neydi acep?

Şu yarı aralık dudaklardan fırlayıp çıkmak isteyen canını sanki zorla bedeninde tutmaya uğraşan adam kimdi? Bâri bu dudaklardan bir feryat çıksaydı... ama değil feryat, bir inilti dahi yoktu. Ne vardı öyleyse? Ne hüznün, ne haz, ne hayret, ne korku, ne ümitti bu. Belki de okunmaz, sökülmez olan bu mânâ, bir îtiraf, bir îlân-ı aşktı.

¹ Gidişmek: Kaynaşmak, coşmak.

² Tecessüs: Görme anlama merâkı.

³ Vecd: (Vecid, Vecit): Bir şey karşısında duyulan hayranlık veya sevgiden dolayı kendinden geçme durumu.

⁴ Burak: Hz. Muhammed'in, üzerine binerek mirâca çıkması için emrine verilen semâvî binek.

⁵ Şekvâ: Şikâyet, yakınma.

Ya şu çalık benizli¹ semâzen de kim oluyordu? Acaba bu meydana gelmeden, bu kisveye girmeden, o da herkes gibi yiyor içiyor, yaşıyor muydu? Onun da herkes gibi evi barkı çoluğu çocuğu var mıydı? Yine cümle âlem gibi gece uyur gündüz uyanır, güler söyler miydi?

Evet belki hepsini yapar, herkes gibi yaşardı. Şu farkla ki varlığına dirliğine, gençliğine dinçliğine esir olmaz; belki kudret ve kuvvetini kendine esir eder, emrine râmeyler², keyfince tasarruf edip buyruğu altında tutardı.

Hele şu, buharlaşıp kesâfetini kaybetmiş sular gibi, yüz çizgileri yumuşamış adam da kimdi? Ne vardı çehresinde; bu çekilmiş yüz, bu inik göz kapakları bu sımsıkı kapalı dudaklar ve bu iki dünyâdan da geçmiş çehre hatları, hiçbir artist tarafından hiçbir zaman ve hiçbir sûretle taklit ve ifâde edilemeyecek bu içli bu yanık mânâ, yalnız şu meydanın yaprak gibi, pervâne gibi oradan oraya süzülen semâzenin malı olabilirdi. Onu kimse çalamaz, kimse tekrarlayamaz, kimse taklit edemezdi.

Bu çehrede acı var ama nefret yoktu. Mesele var ama iddia yoktu. Buhran var ama küskünlük yoktu. Bu çehrede arzu var ama şehvet yoktu. Bu çehrede vakar var ama gurur yoktu.

Semâ ya da zikir, içi dışa vurmakta, körkütük bir sarhoşluktan çok daha tesirli çok daha sözü geçkin bir ferman olmalıydı. Bu nasıl bir buhran, nasıl bir ruh fırtınasıydı ki, kendi kendini ele veriyor: Ben buyum! İçim de bu, dışım da bu dedirtiyordu. Kendinden uyuduğu ölçüde kendine dönüyor, içini görüp gönlüyle âşinâlık kuruyordu.

Hele şu büyü, sırlı hattâ tehlikeli yüze bir ba-

¹ Çalık benizli: Tabii hâlini kaybedip değişmiş yüz.

² Râmeylemek: Boyun eğdirmek, itâat ettirmek, hükmü altına aldirmek.

kın. Şâyet bu çehrenin gizlediği ruh, başı boş kalıp, sırtını bir terbiyecinin eli okşamasaydı, belki de dünyânın sayılı zorlularından bir zorlu olup çıkardı. Halbuki bağlandığı ocağın nizam ve inzibâtı ile törpülenmiş, ayarlanmış, tâdil¹ ve tashih² görerek ehlîleşmişti işte.

Zikrin ve semâin ruh çatlaklarını kapatan, menfî kuvvetleri müsbete çeviren vecitli tasarrufu, bu zikir ve semâ hâleti sona erdiğinde, ruhta bıraktığı tortu, gönülde hâsıl ettiği iz, işte ne varsa ondaydı.

Bir dünyâyâ dönüş, bu şevk ve zevk anlarından bir uzaklaşış olacağı muhakkaktı. Ama sefer tamam olup günlük hayâtın içine, içinde olduğu çeşitli dünya gâilelerinin başına döndüğü zaman, artık o bir gâzi, cenge girmiş, muhârebe etmiş, zafer kazanmış bir mücâhitti. Hattâ belki de ona şehit dahi denebilir, hayvânî duygularından ölmüş, ölmeden evvel ölmek tâlihine yetmiş bir şehit...

Nefsine, nefsinin şer, menfî³, yıkıcı isteklerine zafer bulmuş derviş kişinin, o mânevî âlemden dünyâyâ, dünyânın îcapları içine avdeti⁴, belki de beşeriyetin susadığı, hasret kalıp özler olduğu bir vicdânî saâdet-tir. Kudretin hiçlik, hiçliğin kudret olduğu bu an, gerçekten de insanlık âleminin muhtaç olduğu bir emniyet ve güven bölgesi...

*

Huxley'in dediği gibi sistematik materyalizmin netîcesi olarak beşeriyet, ne çâre ki, bir enerji felci içine düşerek kendini, kendi eliyle hazırladığı bu dar kaftanın içine hapsetmiş ve iç dünyâsını görebilecek

¹ Tâdil: Değiştirme, değişiklik.

² Tashih: Düzeltme; yanlışlı doğru hâle getirme.

³ Menfî: Olumsuz.

⁴ Avdet: Geri dönüş.

bütün kapıları kendi yüzüne örtmüştür.

Bu maddeci zihniyetin, toplulukları faal bir hâle getirmek şöyle dursun, onları mâneviyat yoksulluğuna ve rûhânî cehâlete alıştırması, bilhassa bu iç esâretinden hoşnut bir hâle sokmuş olması, târihin akışı içinde elle tutulur bir gerçektir.

Böylece de mânevî hayâtı iflâs eden insan oğlu, kendine yeni yeni îmanlar arar olmuş, yeni kuvvet kaynakları tedârik etmek gayretine koyulmuştur. Ne ki, bütün çabalamalarına rağmen fikir ve heyecanlarına tatmin edici imkân ufukları açamamış, hayat ve kuvvet menbalarıyla¹ temâsa geçip, doyurucu ve gerçek heyecânı bulamamıştır. Onun için de tefekkür ve duygularının çerçevesini daraltmak sûretiyle yeni enerji kaynakları elde edeceğine kendini inandırarak, sentetik îmanların taassubu içine sıkışıp kalmıştır.

Felsefesini materyalizmden alan bu sahte ve sun'î inanç, târihî tekâmülü boyunca kendisine kudret ve kuvvet vermiş ve verecek olan îman hayâtına îsyan bayrağı açmıştır. Böylece de fakirleşip kısırlaşan ve enerji kaynağı kuruyan beşeriyet, ulvî², temiz ve asil duygular yerine, kin, gazap, nefret ve şiddet gibi menfî kuvvetlerle beslenmek zorunda kalmak sûretiyle bünye fesâdına uğramıştır. Bu yüzden de, yolunu şaşırmış ve yeis içine düşmüş olan şu perîşan beşer kütleleri için tecrübesinden acı netîceler aldığı materyalizm de, sosyalizm de, marksizm ve faşizm de bir kurtarıcı olmak kudretini hâiz³ değildir.

Kim bilir, belki de insan fikriyâtının bu topyekûn akâmeti⁴, beşeriyet için bir silkinme, bir yenilenme, ilim ve tefekkür sâhasında gereken mesûliyetli ham-

¹ Menba (Memba): Kaynak.

² Ulvî: Yüce.

³ Hâiz: Sâhip, taşıyan.

⁴ Akâmet: Kısırlık, verimsizlik.

lenin bir başka hazırlığını teşkil etmektedir.

Evet, gayriinsânî bir didişme, bir kıyasıya rekâbet endîşesinden birbirini gözleyen birbirini dışleyen felsefî ve siyâsî kıymetlerin mücâdelesı sebebiyle medenî vahdetini kaybeden beşeriyet, belki de yeni bir oluşa bu inhilâl¹ ve akâmetin sonunda ulaşacaktır.

Ruh bütünlüğünü ele getirmekte, mânevî susuzluğu duyup duyurmakta, garptan her zaman ilerde olan şark, belki de beşeriyetin bu ıztırâbı karşısında üstün bir sezişe hattâ belki de bir devâyâ sâhiptir.

Nietzsche'nin mânevî ihtiyâcı sonsuzdu... Fakat susuzluğunu giderecek ilâhî bir pınardan mahrûmdur. Bakın ne diyor: "Muazzam bir meselenin karşısında tek başıma bulunuyorum. Sanki bir ormanda, çok eski bir ormandayım. Yardıma muhtâcım. Hocaya muhtâcım. Müritlere muhtâcım. İtâat etmek ne tatlı olur." Ve yine diyor ki: "Şu yaşayan insanlar arasında neden kendimden daha yükseğini ve bana tepeden bakacak birini göremiyorum; acaba ben mi aramasını bilemedim? Halbuki buna, içimdeki iştîyak² ne sonsuz..."

Beşeriyetin duyup da duyuramadığı ıztırâbını, hassas bir alıcı-verici cihaz gibi hem kendine çeken hem de hârice nakledebilen Nietzsche'ye saygı duymamak kâbil mi? Ama mahrekinden³ kopup boşluğa düşmüş seyyâreler⁴ gibi, mânevî inkırâzlarının dehşeti içinde feryat eden daha ne Nietzsche'ler mevcut... Hattâ yeryüzü, Nietzsche'liğini bilmeyen bâzen de bilen muztarip⁵ kütlelerin canhıraş sesleriyle uğuldamakta. Ama ne çâre ki hayvânî ve nefsânî benliklerin vahşî çılgınlıkları ve ihtirash arzularıyla kulakları tıkanmış olan büyük kalabalık, imdat dileyen, yardım

¹ İnhilâl: Dağılma, çözülme.

² İştîyak: Büyük arzu duyma, özleme, özleyiş.

³ Mahrek: *Astronomi*. Yörünge.

⁴ Seyyâre: Gezegen.

⁵ Muztarip: Maddî veya mânevî bir sıkıntısı, üzüntüsü olan, acı çeken (kimse).

isteyen bu îmâna susamış sesleri duymuyor.

*

Beşeriyet şunu olsun unutmuş bulunuyor ki, müs-bet ilmin de îmânın da gâyesi, farklı metot ve teknik-lerine rağmen nihâî¹ noktada birleşir. Zîra her ikisi-nin de hedefi, gerçek hakîkate ulaşmaktır. Şu var ki, îman, bu yolda daha süratli ve emin adımlarla maksa-dına vâsıl olur. Zîra aklın yolunu açan ve önündeki dikenleri kaldıran ancak îmandır. Çünkü mânevî hâlet, menfî ve tahrip edici vasıfları, ilâhî bir potada terkip ederek hayırlı bir bütün hâline koyar. İlim ise, sâde kendini tavaf eder bu yüzden de görüşü, yalnız kendi çevresine inhisar eder ve Tîh Sahrâsı'na düş-müş bir yolcu gibi, aynı dâirenin içinde döner durur.

Bekâ ve devam kânûnunun doğurup kemâle ge-tirdiği içtimâî müesseseler, cemiyetin ihtiyaç ve tale-bini karşıladıkları müddetçe ayakta durur ve yaşar.

Gerek Üçüncü Sultan Selim'in gerek İkinci Sultan Mahmud'un Mevlevî dergâhlarını kolları kanatları altında tutmalarına rağmen tarîkat müessesesi Os-manlı Devleti'nin kuruluşundaki mücâhit rûhundan, o ateşli dinamizminden hayli fire vermiş, hayli hırpa-lanmış ve zayıf düşürülmüştü.

Kuruluş devirlerinde adı dahi olmayan bir medre-se zihniyeti bir medreseli tipi türemişti ki, kendisini Ortaçağ dogmaları içine diri diri gömen bu adam, ilim ve irfandan gayrı her harekete kulak kabartıyor, bâ-husus kendini devletin en yüksek mevki ve makamlarına lâyık gördüğünden, durmaksızın siyâsî teşebbüs-ler, siyâsî komplolar hazırlayarak bu yolda şekâveti, isyan ve ihtilâli dahi mübah sayıyordu. Ordu ve îman kanatları arasında fütûhat ve medeniyet ufuklarında

¹ Nihâî: Son.

tozu dumana katarak yol almış olan Osmanlı Devleti, artık bu iki temel dayanağın zaafı ve tereddîsi¹ yüzünden yıkılır hâle gelmişti.

Ne çâre ki, bir mücâhede² aşkı ve î mânı ile kılıç oynatan o orduyu bulmak muhal³ olduğu gibi, Şeyh Edebâlî'ye dayanan Osman Gâzi'nin î man anlayışı ile, fetvâ makâmına geçer geçmez î damlara isyanlara mührünü basan Feyzullah Efendi'lerin din anlayışları arasında münâsebet bulmak da imkânsızdı. Artık, gerçek î mânı temsil eden tasavvuf ehli küfürle, î man-sızlıkla suçlanıp ayağına çelme takılıyor, yolunda gidişinde, türlü bahânelerle tâciz edilerek tahkir⁴ olunuyordu.

Devletin kuruluş ve yükseliş asırlarında mevcut olmayan medrese-tarîkat anlaşmazlığı, ilmi temsil eden medrese ile irfânı temsil eden tarîkatın arasına giren taassup ve menfaat adlı iki zorlu düşman tarafından sûikasta mâruz bırakılmış bulunuyordu.

Taassup ve menfaat, çöküş zamanlarına musallat illetlerdendi ve korunması da muhal bir âfetti. Nitekim hemen de memleketin bütününe şâmil tahribâtı ile medreseyi de pençesine almış bulunuyordu.

Halbuki ayrı yollardan aynı gâyeye hizmet eden bu iki müessesenin anlaşmazlığa düşmesi elim olduğu kadar lüzumsuzdu da. Zîra şeriat adamı demek, dînin materyali ile alâkalı mevzû ve nazariyelerin münâkaşasını yapabilecek mütehassıs kimse demektir.

Mutasavvıf ise, bu nazariyeleri vahdetçi⁵ bir görüşle günlük hayâta getirip, mücerreti⁶ müşahhas⁷

¹ Tereddî: Soysuzlaşma, yozlaşma.

² Mücâhede: Allah yolunda din, vatan, millet uğruna savaşma, cihat.

³ Muhal: Gerçekleşmesi mümkün olmayan, imkânsız.

⁴ Tahkir: Hakâret etme, küçük görme, aşağılama.

⁵ Vahdetçi: Birlikçi.

⁶ Mücerret: Soyut.

⁷ Müşahhas: Somut.

mefhumlar içinde yaşayan kimse demekti.

Derviş, amel hâline geçmiş din demek olan ibâdet-ten başka, Allâh'a yaklaşmak bahtiyarlığını yalnız muayyen ve mahdut amellerde bırakmayıp şiir, mûsikî ve raks gibi çeşitli güzel san'atlardan da faydalanan ve günlük hayâtın ıztırap ve sevinçlerini dahi değerlendirebilen adamdı. Onun için de hâdiseleri kitap gibi okuyan ve onlardan gerekli mânâyı çıkaran bu irfan sâhibi adam, içtimâî âhengin güvenilir unsuru ve âdeta emniyet supabıydı. Şu halde dînin maddesiyle meşgul olan medrese ve rûhuyla alış veriş eden tekke birbirlerini tamamlayan iki ana kuvvet olduğu halde neden yolları yordamları birbirinden ayrı düşmüştü? Bunları birbirinden ayıran cehâlet, taassup ve menfaat, bir memleket için belki de en korkunç düşman, en yaman tehlike ve en ağır çileydi.

Gün gelip, Osmanlı İmparatorluğu'nu çökerten sebeplerin tahlil ve münâkaşası yapılacak olursa, bu âbide devleti yıkan menfî kuvvetler arasında bir tasavvuf kazmasının işlediğini iddia etmek gibi gerçeklerden uzak bir teşhis ve hükme meyletmek, herhalde çok basit, çok peşin ve satıh üstü bir kanaat olacaktır.

*

Hâlâ Ortaköy'deyiz. Hâlâ bu semtten kopamadık. Gidelim artık. Ama gider ayak da, Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne son defa başımızı uzatıp yolumuza öyle devam edelim: Devir, İkinci Sultan Mahmud devridir. San'atkâr pâdişah, sık sık Beşiktaş Mevlevîhânesi'ni ziyâret eder. Zamânın şöhretli bestekârlarıyla atbaşı giden mûsikî kültürü, dergâhta bir araya gelen naathan, âyinhan, neyzen, kudümzen, hulasâ tam kadrosuyla mutrip maksûresinden yükselen seslere âdeta bir mehenk taşıdır. Zâten anlı şanlı bestekârların kol kol uzayıp gittiği bu devir için, Üçüncü Sultan Selim-

in zamânıyla yarış hâlinde dense revâdır.

Bilhassa Üçüncü Sultan Selim devrinin büyük mîrâsı Hamâmîzâde İsmâil Dede, bu mûcize adam, san'at kervanının başında, aşk, edep ve irfan ufuklarına doğru koşarken, etrâfindakileri de sürükleyip koşturur.

Olacak bu ya... Dede'nin, bir terâvih namazının ilhâmıyla hemen oracıkta besteleyip okuduğu bir ilâhî, İkinci Sultan Mahmud'un şiddetle dikkatini çekmiştir. Pâdişâhın arzusu ve san'atkârın da taşıp dökülmeye hazır büyük kudreti, kısa zamanda peşrevi, kârı, murabbai, nakşı ve yürük semâîsiyle bir ferahfezâ faslı hazırlatır ve seslerden örülmüş bir çelenk, devlet kuşu gibi, bir gece Serdâb Köşkü'nün başına konarak orada okunur.

Ama, İsmâil Dede'yi dinlemek üzere hemen her Çarşamba Beşiktaş Mevlevîhânesi'ne gelen İkinci Sultan Mahmud, yine bir gün büyük san'atkârdan bir ferahfezâ "âyîn-i şerîf"i ister.

Toprağı yeşerten rahmet, ölüden diri çıkaran aşk gibi, bu harâretli ricâ da Dede'nin âteşin¹ kâbiliyeti ile birleşerek, ortaya, Mevlevî âyinlerinin en muhteşemlerinden birini daha çıkarır ve dergâhın âyinhanları ile berâber hünkâr müezzinlerinin birlikte meşk ettikleri² bu san'at âbidesinin Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde okunacağı gün gelir çatar.

Ama, misâfir şeyhler, dedeler, dervişler, muhipler³ ve ecnebî misâfirlerle maşher gününü hatırlatan kalabalığın toplanıp mukâbele saatini beklediği an, hiç beklenmedik bir haber gelir: Pâdişah hastadır,

¹ Âteşin: Mec. Coşkun.

² Meşk etmek: Bilhassa hat ve mûsikî öğretmek için alıştırma yapmak, tâlim etmek.

³ Muhip: Bir tarîkata ilgi ve yakınlık duyan, görüş ve düşüncelerini benimseyen kimse.

vakti gelince mukābeleye başlanıp kendisine intizar¹ olunmamasını irāde etmiştir².

Fakat bu haberin sıkıntılı havası çok sürmez ve ölümün kapısına dayandığı hükümdar, hasta yatağından kalkıp mukābelede bulunmak ve ferahfezâ âyîni- ni dinlemek üzere mevlevîhânenin kapısından içeri girer.

Pâdişahların bir mevlevîhâneyi ziyâret haberi gelince, dergâh mensuplarının bütün mevcutları ile saf bağlayıp karşıcı çıkmaları usûldür. Yalnız şeyh efendi cümle kapısına kadar gelir ve teşrîfâtı içeriden tâkip eder. Pâdişâhı da, binânın içinde karşılar.

İkinci Sultan Mahmud devrinde henüz bir delikanlı olan Şeyh Osman Efendi ise yeni posta oturduğu günlerden bir gün bu hâkânî ziyâretten çok müte- hassis olmuş³ olmalı ki, gençliğinin ve toyluğunun te- sîriyle olacak, mânevî otoritesinin îcâbını unutarak cümle kapısından dışarı çıkar ve pâdişâhın arabasına doğru ilerler.

Fakat pâdişah, hükümdarlık gurûrundan üstün tuttuğu mânevî haysiyetin bu sûretle ihlâlinden⁴ hiç de memnun olmaz ve yanındakilere: "Eskiden böyle bir usûl yoktu. Şeyhler bizi cümle kapısının içinde karşılardı. Acaba biz mi çok büyüdü, onlar mı çok küçüldü?" demek sûretiyle mânevî makâmı beşerî mevkiye üstün tuttuğunu bir kere daha târihe karşı ikrar ederek⁵ yâdigâr bırakır.

*

Bir türlü ayrılamadığımız şu Ortaköy'ün, eski çehresine şöyle bir göz atmadan başka tarafa gitmek

¹ İntizar: Bekleme, bekleyiş.

² İrāde etmek (eylemek, buyurmak): Emretmek.

³ Mütehassis olmak: Duygulanmak.

⁴ İhlâl: Bozma, sakatlama.

⁵ İkrar etmek: (Dille) Bildirmek, söylemek.

nasıl olur? İşte, ilk adımda karşımıza çıkacak bir Defterdar İbrâhim Efendi Câmii var ki, adını anmamak bir hatır saymazlık olur.

Karşımıza çıkacak dedik. Ama çıkmayacak. Çünkü o zamandan bu yana, sâhilin denize doğru dirsek yaptığı aynı noktada, çoktan İbrâhim Efendi'nin adı unutulmuş, sâdece unvânı kalarak, o çıkıntı, Defterdar Burnu olarak künyelenip kalmış. Ve İbrâhim Efendi'nin câmii yerine de Sultan Abdülmecid devri yapısı bir başka binâ gelip yerleşmiştir.

Köy'de bir de Baltacı Mehmed Paşa Câmii vardır. Târihe kötü ad ile geçen zavallı adam!

Ya, yerleriyle berâber adları dahi hâfızalardan silinmiş olan Safiye Sultan ve Ekmekçizâde Ahmed Paşa yalıları Ortaköy kıyılarının acaba hangi noktasındaydı? Hele Dâmat Ali Paşa, Şehid Ali Paşa olduktan sonra mîriye geçen yalısı, Dâmat İbrâhim Paşa tarafından yenilenip Neşâtâbad olurken, yapanlar, yaptıranlar ve içinde oturanlar, bu muhteşem kasrın günün birinde taş taş üstünde kalmamak üzere yerle bir olacağını hiç düşünmüş, düşünüp de fânîlik uykusundan bir an olsun uyanmış mıdır?

Çok değil, Üçüncü Sultan Ahmed devrinden Üçüncü Sultan Selim devrine geçerken, kasrın da pâdişâhın kız kardeşi Hatîce Sultan'a geçtiğini ve Sultan'ın da ressam ve mîmar Melling'e, bu kocamış kasır yerine bir başka saray yaptırdığını görürüz.

Ama durmadan dönen zaman dolabı, yalının senedini bu defa da Hattat Kazasker Mustafa Râkım Efendi'nin üstüne çevirmiştir. Aynı dolabın bir son dönüşünde ise binâ tekrar yıkılıp iki ayrı saray kurularak biri Sultan Abdülhamid'in kızı Nâime Sultan'ın diğeri de Zekiye Sultan'ın olmuştur. O sultanlar ki yalı komşuları Deryâ Kaptanı Hasan Paşa'nın kızı Hamîde Hanım'ın debdebe ve lüksünü gördükçe: "Biz

ki pâdişah kızlarıyız, Hamîde Hanım'la yarış etmemiz mümkün değil..." demişlerdir.

Bu sözler pâyan¹ tutmaz. Geçmişte, o efsâneler ve masallarla boy ölçüşen mâzî de söyleyip anlatmakla tükenmez. Onun için gidelim... Artık başka bir semte gidelim. Ama "Türklerin selâmı bizim reveransımızdan çok daha mânâlı... Ellerini kalpleri üstüne koyup hafifçe eğiliyorlar ve bu saygılı selâma bir de tebesüm ilâve ediyorlar." diye Elisabeth Graven'in beğendiği o tatlı selâmdan sonra komşu köye doğru yolumuza devam edelim.

¹ Pâyan: Son, nihâyet.

Arnavutköyü

Arkamdan bir ses duyar gibi oluyorum: “Beni niye atladın? Adımı sanımı mı beğenmedin? Yoksa hor mu, küçük mü gördün?” diye bağıyor.

Haklı. Doğru söylüyor. Ama bize de pek haksız dememez. Gerçi şu Nehr-i Azîz’e bakan bir karış toprağı dahi küçümseyemeyiz; aldırmazlıktan gelip bir kenara itemeyiz. Ama neyleyelim ki bir kere söz dağarcığının başını açtık mı, dağ dağ, tabaka tabaka yığılı bekleyen beş yüz yıllık bir târîh istifi harekete geçip: Ben de varım, ben de buradayım! diye öne atılıyor. Hepsi ne birden buyur demek mümkün mü?

Onun için de işte, şimdi Ortaköy’le Arnavutköyünün arasındaki Kuruçeşme’yi bir geçelim dedim, olmadı. Öyle ise bir dokunup geçelim.

Vaktiyle gürül gürül akan çeşmesi, nedense kuruyup uzun yıllar susuzluktan dili damağına yapışır olunca, semtin adına da işte Kuruçeşme demişler.

Ama çeşme bu... Dünya çeşmesi gibi, ne akmasına güvenilir, ne kurumasına... Derken bakarsınız tamta-kır olmuştur, kurudu kör oldu... derken, bakarsınız bir kurcalayan, orasına burasına bir dokunan çıkıp, dudaklarını kevser suyuna kavuşturuvermiştir.

Semte adını veren çeşmeye, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın kız kardeşi himmet¹ elini uzatıp kaçan suyu geri getirmişse de köyün şenliğe ermesine rağmen yine de aynı isim, semtin boynunda takılı kalmış.

Başta doğup büyüdüğü Nevşehir, memlekete ve bilhassa İstanbul'a cömertçe san'at eserleri bırakan Dâmat İbrâhim Paşa, bu köyün tepesine de "Kasr-ı Süreyyâ" adını verdiği bir köşk ve bir de çeşme yaptırmıştır.

Denizin kıyısı ise, bir vakitler Boğaz'ın en meşhur sâhilsaraylarına ve yalılarına kucak açmış, onları bir demet çiçek gibi sâhiline dizmişti. Hele son devirlerin Esmâ ve Atiye Sultan yalıları unutulur mu hiç? Ve hele Meşrûtiyet kahramanı geçinen Enver Paşa'nın hem de "Dâmâd-ı Şehriyârî" olarak içinde iki başlı saltanat sürdüğü Nâciye Sultan Yalısı, son zaman târihinin bir trajedi sahnesinden başka bir şey midir?

*

Bir zamanlar, Arnavut muhâcirlerinden ismini alan Arnavutköyü de içinde belki tek Arnavut kalmadığı halde, künyesini değiştirmemiştir.

Semti terkeden Arnavut muhâcirler yerine bol bol Rum ve bilhassa Mûsevî gelip kasabaya yerleşmiş, yer yurt, mal mülk sâhibi olmuşlardır.

Zâten Türk soyu muhâberelerde, sınırlarda silâh altında ve imparatorluk kapılarında kırılıp işine gücüne sâhip olamazken, askerlik mükellefiyetinden² muaf olan³ azınlık, iktisâdî, sınâî ve ticârî sâhalara yayılıp, işlerinin başında ve evlerinin içinde, mâlî,

¹ Himmet: Yardım, ihsan.

² Mükellefiyet: Yapılması zorunlu olan iş veya davranış, görev.

³ Muaf olmak: Bir kimseye veya bir gruba ayrıcalık tanınmak veya yükümlülüğü, sorumluluğu kaldırılmak.

içtimâî ve vicdânî bir refâhın nîmetleriyle tok ve me-suttu.

Üçüncü Sultan Ahmed devrini İstanbul'da geçiren Lady Montagu o zamânın Yahûdi cemâatini şöyle anlatır: "Zengin tüccarların hepsinin Yahûdi olduklarını gördüm. Bu memlekette onların akıl almaz bir nüfûzu ve Türklerden üstün imtiyazları var. Âdeta memleket içinde kendi kânunlarıyla idâre olunan bir cumhûriyet kurmuşlar. Kendi aralarındaki son derece sıkı bağlılığa karşı Türkler hem gevşek hem de ticârete karşı hevessiz. Onun için de Yahûdi, bütün ticâreti avucunun içine almış.

Memleketin ileri gelenlerinin işlerini behemehal bir Yahûdi döndürüyor. Bu adamlar her boyaya boyanıyor, sırasında hekim, sırasında tercüman ve hazînedar oluyorlar. Türkler de onlara hem inanıyor hem de sırlarını veriyorlar. Bunlar, öylesine aranan kimseler olmuşlar ki, İngiliz, Fransız ve İtalyan tüccarları onların hîlekârlıklarını bilmekle berâber, işlerinin yürümesi için yine de çâresiz kalıp bunlara başvuruyorlar. Zîra Yahûdinin tavassut¹ ve yardımı olmadan hiçbir iş dönmüyor. Öyle ki, bunlar sarayı bile ele geçirip himâyesini kazanmışlar."

*

Binlerce yıldan beri dünya devletleri üstünde kendi lehine tahrîbat yapa yapa beslenen Yahûdi ihtiras ve şehvetini, bâhusus bu ırkçı ve şerîatçı kavimden imparatorluğun gördüğü zararları, değil birkaç satır ile, bir deve yükü kitapla anlatmak mümkün olamadığına göre, biz yine Arnavutköyü'nün bünyesine, Nehr-i Azîz'in bu oldukça sert huylu köyüne dönelim.

*

¹ Tavassut: Araya girme, arabuluculuk etme.

Kandilli'den kopan akıntı, dolu dizgin Arnavutköyü Akıntı Burnu'na toslar, hızını arttırır ve fırl fırl dönerek dört beş mile çıkan süratle burada tutunamaz. Marmara'ya doğru koşarak, telâşçı bir posta tatarı gibi, dinlenip soluk almadan yoluna devam eder.

Herhalde Üçüncü Sultan Selim, o tâvus kanadı gibi sulara yayılan rengârenk mevkibi¹ ile Boğaz'da gezerken Bostancıbaşı'ya, Akıntı Burnu'ndaki sarayı gösterip: "Bu kimin?" demezdi. Yalnız pâdişah değil, kız kardeşi Beyhan Sultan'ın bir hayal kasrına benzeyen yalısını acaba İstanbul'da bilmeyen var mıydı?

O zamanlar Arnavutköyü demek, biraz da Beyhan Sultan'ın yüz kadem genişliğindeki bu sâhilsarayı demekti. Türk san'at dehâsının bir infilâkı² sayılacak bu binâ, bir zevk, zarâfet ve san'at devri demek olan Üçüncü Sultan Selim zamânının âbideleşmiş zaferlerinden biriydi. Bu, cephesi yüz adım genişliğindeki yalının altmış adımlık dîvanhânesi³ ile ve bu dîvanhâneye açılan diğer salonlar ile sarayın birinci katı, oyma, yaldız, nakış, hat, mermer ve bronzun el birliği edip bezediği bir cennet köşesine benzerdi. Dellawey ile Viston'un bu saraydaki misâfirlikleri, onları bilhassa tavan tezyînâtı ile mermer havuzlarına, çeşmelerine, selsebillerine, taş işçiliği ile duvarları süsleyen hat san'atının şâhserlerine hayran bırakmıştır.

Tavan tezyînâtının şemse denen kabartma ve oyma tahtadan yapılmış güneşi, mâdenî şuâlarıyla bu yabancıların âdeta içlerini ısıtmış, sonra, sarayın arka bahçesindeki köşkleri gezmiş, havuzları, çeşmeleri, köprüleri görerek, her kolu, her çizgisi her noktasıyla

¹ Mevkib (Mevkibe): Atlı veya yaya olarak büyük bir zâtın yanında yürüyen, ona refâkat eden heyet, takım, alay.

² İnfilâk: mec. Birdenbire patlar gibi şiddetle ortaya çıkma, dışa vurma.

³ Dîvanhâne: Eski Türk evlerinde, saray ve konaklarda büyük sofa, salon.

Türk san'atını âbideleştiren bu kâşânenin içinde âdet-
ta eriyip yok olmuşlardır.

Boğaz'ın bu en sert en oynak ve ele avuca girmez
akıntısına bakan yalının sâhibi de, tıpkı bu bir an da-
hi dur durak bilmeyen sular gibi coşkun, şeydâ¹ bir
sevdâhydı.

Üçüncü Sultan Selim'in kız kardeşi olan Beyhan
Sultan, muhakkak ki sarayın projesine de, dayanıp
döşenmesine de kendi zevkinden çok sermâye katmış-
tı. Zîra o, yaratıcı bir aşkın lutfuna ve keremine uğra-
mış kimselerdendi. Öyle ki XVIII. asrın îman ve
san'at adamı olan Şeyh Gâlib'in fırtınalı gönlüne gön-
lünü açık tutan Beyhan Sultan, genç şâirin cübbesi-
nin eteğini, kendi çatısının altında görmeyi iki cihâna
bedel tutan bir gönül yanığının zebûnuydu². Mutlak
aşkı bu mukayyet³ vücutta seyreden genç san'atkâr
için de hâdise, karşılıklı ve muhteşem bir gönül yanığı
idi. Fakat sonuna kadar garip kalmaya mahkûm olan
bu aşk, bir yandan ona, en coşkun ve renkli mısırâla-
rını söyletirken, bir yandan da, Arnavutköyü sarayı-
nın ısrarlı dâvetlerine rağmen, ölçülü saygısının hu-
dutları içinde kalarak, bu temiz ve saf râbıtaya⁴ toz
konduracak taşkınlıklardan uzak tutmuş ve ferâgat⁵
zevkinde vuslat⁶ lezzetini buldurmuştur.

*

Kalıbıyla Osmanlı tahtında oturan Üçüncü Sultan
Selim, gönlü ile Mevlevî postunu ihtiyar etmiş⁷ bir

¹ Şeydâ: Aşkının çokluğundan aklı başından gitmiş, kendini duygularının
coşkunluğuna bırakmış (kimse).

² Zebûn: Âciz, karşı koyamaz durumda olma.

³ Mukayyet: Bir şeye veya kimseye maddî yâhut mânevî bir bağla bağlanmış
olan, bağlı, kayıtlı.

⁴ Râbıta: Alâka, bağ.

⁵ Ferâgat: Hakkından isteyerek vaz geçme, el çekme.

⁶ Vuslat: Sevdigine kavuşma.

⁷ İhtiyar etmek: Seçmek, tercih etmek.

derviş kişi idi, husûsî meclislerine renk veren şâir, edip ve mûsikî üstatları arasında, mensup olduğu tarikatın yetiştirdiği san'atkârlar da bulunurdu. Pek tabîî ki bu kâfilenin başında, devrin büyük şâiri Şeyh Gâlib vardı.

XVIII. yüzyılın edebiyat tablosu, zengin ve renkli kadrosuna rağmen, artık eski ihtişam ve kudretine sâhip değildi. Sanki çöküşün farkında değilmiş gibi davranarak, an'anevî terennümlerinin içinde dönüp dolaşıyor ve asırların gerisinden süzülüp gelmiş anonim bir kültürün son örneklerini veriyordu.

Nedîm ile başlayıp Şeyh Gâlib ile kapanacak olan XVIII. asrın başı ve sonu arasında kimi XVII. asırdan kalma, kimi XIX. asra devrolunan şâirler dâhil, Nâbî gibi bir şâir ve siyâsî hayâtından ziyâde, ilim ve san'at alanında şöhretini kabul ettirmiş ve akademik muhîtini yapmış Koca Râgıp Paşa gibi bir san'atkâr; Fıtnat Hanım ve Haşmet gibi, aşk, nükte, tekke ve cinas şâirleri; Nahîfî'ler, Sümbülzâde'ler, Kânî'ler, Enderunlu Vâsıflar, Esrar Dede'ler, Keçecizâde İzzet Molla'lar, Kâmus mütercimi Âsım Molla'lar, Yirmisekiz Çelebi'ler, Resmî Ahmed Efendi'ler; sonra halk edebiyâtının sayılı yıldızları arasında Karacaoğlan, Âşık Ömer, Kayıkçı Kul Mustafa, Kâtibî, Gevherî küçümsenecek bir san'at kâfilesi değildi, ama bu oldukça kuvvetli kadroya rağmen, edebî bünyenin kuvvetini tâzeleyecek hamleyi soysuzlaştırmadan ve millî değer çerçevesini aşmadan gerçekleştirecek büyük san'atkârı beklemek elbette abesti.

*

Fakat alevi geçip küllenmiş bir kora benzeyen bu devirde, eski ihtişam ve kudretini muhâfaza eden tek san'at kolu mûsikîydi.

İşte Boğaz'ı son derece seven pâdişah, kız kardeşi-

nin Arnavutköyü'ndeki sâhilsarayına sık sık gelir ve asırlar boyunca işlenegelmiş san'at şâheserleri, anlı şanlı ellerde, adı sanı bilinmeyen bir dünyânın kapılarını açardı.

Sazlarıyla, sesleriyle, sözleriyle bu meclislere kimler iştirak etmezdi ki? Vardakosta Ahmed Ağa, Şâkir Ağa, Tambûrî İzak, Ârif Mehmed Ağa, Sâdullah Ağa, Dellâlzâde İsmâil Efendi, Mutaftzâde Ahmed Efendi, Çilingirzâde Ahmed Efendi, Keçe Ârif Ağa, Hâşim Bey, Eyyûbî Mehmed Bey, Küçük Mehmed Bey, Necip Ağa, İsmet Ağa, Tâhir Ağa, Kemânî Ali Ağa, Başımam Zeynelâbidin Efendi, Abdülhalim Ağa ve nihâyet Hamâmîzâde İsmâil Dede...

Şevket ve fütûhat devirleriyle berâber, bir ağaç gibi boy atıp dal budak salan mûsikî ağacı, beli bükülür olmuş bu medeniyet sathı üstünde nasıl oluyordu da çeşnisi de lezzeti de birbirinden üstün mahsul ve meyvelerini veriyordu? Acaba bu ölmek üzere olan bir hastanın son hayat hamlesi, sönmek üzere olan bir meşalenin ânî parlaması mıydı?

Üstat bir bestekâr olan pâdişâhın sûz-i dilârâ'larından, rast-ı cedit'lerden, şevkefzâ'lardan bestelediği âyinler, semâîler, peşrev ve şarkılar, yalnız Beyhan Sultan'ın yalısında çalınıp söylenmez, çok sevdiği Topkapı Sarayı'nın dîvanhânelerinde de yalnız kendinin değil, ihsan ve iltifâtına garkettiği bütün bir san'at çevresinin sesi denebilecek eserler de okunup çalınırdı.

Bu târihte, henüz güzelliğini muhafaza eden İstanbul şehri, el ele vermiş bir san'at ve tabiat ihtişâmı içinde yarış ve barış hâlinde bulunuyordu. Toprağı karış karış zaptetmiş san'at eserleri, hâlâ imparatorluğun gurûru sayılabilirdi. Melling'lerin, Vanmur'ların, Castellané'lerin çizmekle bitiremedikleri şehrin içinde, pâdişah bilhassa Topkapı Sarayı'ndan çok hoş-

lanırdı. Zîra bu çatının altında ne varsa, millî zevkin, millî dehânın mahsûlü idi. Türk çiniciliğinin zevk ve şahlanışları orada; Türk nakkaşlığının vecd ve sükûnu orada; gül kurusu, siyah ve beyaz mermer ve somakileri bal mumu gibi işleyip üstlerine şiirler ve süsler hakmeden taşçılık hünerinin zaferi yine oradaydı. Yüzlerine birer şâhâne yaşmak çekmiş ocaklar, yıldızlar, nakışlar ve kabartmalarla ziynetlenmiş kapılar, tavanlar, dolaplar, söveler, nihâyet renkli camlardan geçerek ağa düşmüş bir kartal gibi çırpınan allı, morlu, sarılı ışıklar, sanki insan elinin tertip ve tanzim ettiği hünerler değil de, tez gelmiş ve ebedileşmiş bir baharın ânî baskını ve gülümseyen yüzüydü.

İşte san'atkâr pâdişah, devlet işlerinden ara buldukça, bu dâirede edebiyat ve mûsikî meclislerine kucak açar ve mûsikî târihine geçecek eserlerini burada okuturdu.

*

Hani devir öyle bir devirdi ki, bir yandan memleket siyâsî başarısızlıklar, askerî bozgunlar, idârî aksaklıklar, iktisâdî krizler, türlü fesat ve ihtilâllerle, bünyeye de ruhça da delik deşik olmuş, başının derdiyle uğraşırken, iyi niyetli ve hamiyetli bir insan olan Üçüncü Sultan Selim'e de bu dertlerin birinden ötekine koşmak ve çeşitli dâvâlar ortasında köşe kapmaca oynarcasına oradan oraya yetişmek düşüyordu. Ama koşuyor da yetişebiliyor muydu?

Yetişemezdi. Zîra etrâfını sarmış mevcut devlet adamları ile el ele verip memleketin belini doğrultmak için, Osmanlı tahtında, Kafdağı'nın ardından gelmiş peri pâdişâhı olsa yine de attığını vuramaz, tuttuğunu koparamaz. Zîra tahtın etrâfını saran mesul insanlar kadrosu, kendilerini devlete değil, devleti

kendilerine adanmış kimselerdi.

Son derece nâzik, çelebi, terbiyeli ve müşfik bir insan olan Üçüncü Sultan Selim'in dikkate değer bir vasfı da, bu ince ve kibar mizâcına rağmen, gerek resmî münâsebetlerinde gerek husûsî hayâtının dost ve düşmanları üstünde, saltanatının vakar¹ ve haysiyetine uygun bir nüfûza sâhip oluşuydu. Cezzar Ahmed Paşa gibi isyan ve ceberûtu² ile meşhur olan bir adamı, ismi anıldıkça ayağa kaldıracak ve fermanı geldikçe binek taşına indirecek bir tesir altında tutabilmesi, bu nâfiz³ karakterin belirli örneklerinden biriydi.

Maamâfih bütün tesirli ve ihtişamlı görünüşüne rağmen, XVIII. asrın defterini dürecektir olan Üçüncü Sultan Selim devrinde inhitat⁴ bir gerçektir. Pâdişah, hazin çatırtılarla bel veren bu muazzam bünyeye var kuvvetiyle dayanıp çökmesini önleme gayretlerine rağmen, mukadder netîceye mâni olamayacağı bir hakîkattir.

Pâdişah, küçük adamlar serisinden bir hükümdar değildi. Cevdet Paşa'nın kalemi, onun şânında âdeta tozu dumana katan bir küheylân gibi koşar: Topçu ve top arabacıları için Tophâne'de ve Beyoğlu'nda; Nizâm-ı Cedid askeri için Levend Çiftliği ile Üsküdar'da kışlalar yaptıran odur. Tersâne'de havuz ve kalyoncu kışlaları, Hasköy'de Hendesehâne, Üsküdar'da mîrî ambar, Humbarahâne Kışlası'nın içinde ve Üsküdar Kışlası'nın karşısında câmiler ile hayır eserlerini, Eyüp Sultan Türbesi'nin etrâfındaki gümüş şebekeyi ve Eyüp Câmii'nin yeni baştan inşâ edilir gibi tâmirini yaptıran yine odur. Top dökümü, gemi inşâsı, ba-

¹ Vakar (Vekar): Ağırbaşlılık, haysiyetli ve şerefli olma.

² Ceberut: Zorbalık, merhametsizlik.

³ Nâfiz: Etkili, sözü geçen, hatırı sayılır, nüfuzlu.

⁴ Inhitat: Gerileme, çöküş, çöküntü.

rut î mâli, kara ve deniz kuvvetlerinin silâh ve teçhî-zâtının ilerlemesi yolunda büyük himmetler sarfeden yine Üçüncü Sultan Selim'dir.

Hâlâ adı dillerde gezen Selîmiye çatmalarının¹ tezgâhlarını kurduran, kumaş dokumahâneleri ile matbaa açtıran, Üsküdar Sarayı'nı bile halka ve ordu mensuplarına fedâ eden yine odur. Ya babası Üçüncü Sultan Mustafa adına yaptırdığı Küçüksu Çeşmesi'ne, bu mesîreye târihî damgasını vuran o su mâbedine de ne demeli?

Pâdişah îmar, islâh ve diplomasi faâliyetlerinin zahmet ve meşakkatlerinden bunılır oldukça, yorgunluklarını sanki bir mola taşına yaslar gibi, söz ve saz âlemlerinin içinde dinlendirmekle tesellî bulurdu.

İşte günlerden bir gün san'at hareketlerini kulağı kırışte tâkip eden hükümdâra, tâ uzaklardan, bir çilekeş Mevlevî dervişinin sesi ilişti. Yenikapı Mevlevihânesi'nin bu genç mürîdi, daha çilesinin ikinci senesinde:

*Zülfündedir benim baht-ı siyâhım
Sende kaldı gece gündüz nigâhım²*

diye İstanbul sokaklarında dalgalanan ilk bestesini, dergâhının duvarlarından aşırarak, san'at muhitlerine, oradan da saraya duyuracak bir kudret göstermiş bulunuyordu.

Artık pâdişah için, bu eserin genç bestekârını görmek bir ihtiyaçtı. Derhal sarayın aralanan kapısından Vardakosta Ahmed Ağa dışarı çıkarıldı ve dergâhın postnişini³ Ali Nutkî Dede'ye gönderilerek genç bestekârı pâdişahın görmek istediği bildirildi.

¹ Çatma: Eskiden Bilecik, Bursa ve Üsküdar'da ipekle dokunan, kabartma çiçekli özellikle yastık ve sedir yapmakta kullanılan çok makbul ve meşhur kadife kumaş.

² Nigâh: Bakış, bakma, nazar.

³ Postnişin: Bir tekkede şeyhlik postuna oturan, şeyh makâmına geçen kimse.

Şeyh efendi, bu hâkânî arzuyu, bir şarta riâyet edilmek¹ üzere kabul edebilirdi. Şöyle ki çile müddeti dolmamış bir dervişin, çilesinin kırılmaması için behemehal gün kavuşmadan dergâhına dönmesi lâzımdı. Bûselik eserin genç bestekârı da ancak bu kâideye riâyet etmek şartıyla saraya gidebilirdi.

Bir derviş için büyük san'atkâr olmak, büyük âlim, büyük mûcit ve büyük mevki sâhibi olmak, arka planın işleriydi. Hattâ îtibar, alkış, övülmek de birer nefsânî tuzaktı. Onun için derviş İsmâil'in pâdişah'tan iltifat ve alâka görmesi, terbiye sisteminde bir gevşemeye yol açmak şöyle dursun, daha ihtiyatlı daha dikkatli olmasına sebep olmalıydı.

Genç bestekâr, toyluğuna ve tecrübesizliğine rağmen bütün bunları bilecek ve göz önünde tutacak kadar, girdiği yolun ölçülerine bağlı bir ihlâs² sâhibiydi. Onun için de pâdişahın huzûrundan maddî, mânevî iltifatlarla dönerken, bu ikbal ile mağrur, sarhoş değil, âdeta mahcup ve düşünceliydi.

Elinde bir kese altınla, koşa koşa dergâha dönüyordu. Birden yolunu değiştirip, annesine uğraması lâzım olduğunu düşündü. Zîra çileye soyunmadan evvel babasından kalma hamamı satıp parasını muhtaçlara dağıtmış olduğundan, annesinin canını sıkmış bulunuyordu. İşte şimdi, bu eski hesâbın hoşnutsuzluğunu silecek fırsatı kaybetmemeliydi.

Ama akşam da yaklaşıyordu, koşa koşa evinin önüne gelen genç İsmâil, aralanan kapıdan keseyi içeri bırakırken, annesinin hayretten donan yüzüne bakarak: "Al anne... Pîrimin ihsânı... Artık hamamı sattığım için üzülme!" diyerek süratle geri dönüp dergâ-

¹ Riâyet edilmek (olunmak): Uyulmak, bağlı kalınmak.

² İhlâs: Riyâsız ve yapmacıksız inanış, çok samîmî inanış, tam doğruluk; saf ve temiz sevgi. *din*. Kulun bütün amel, ibâdet ve davranışlarının şirk ve riyâtadan uzak olarak sâdece Allah için olması.

hının sâkin ve mütefekkir¹ durağına doğru yürüyüp gitti.

*

Aradan zamanlar geçti ve bin bir gün çilesi biten genç derviş, dede oldu. Yalnız dede mi? Bir eliyle Şeyh Gâlib'i tutan pâdişah, öteki eliyle de sıkı sıkı İsmâil Dede'yi yakalayıp musâhipleri² arasına sokmuş, arkasından da "Sermüezzîn-i Şehriyârî" pâyesiyle taltif etmişti.

Artık, birbiri ardınca birbirinden parlak âyinler, peşrevler, semâîler, şarkılar veren genç dede, saraydaki mûsikî fasıllarına iştirak ediyor, mukâbele günleri de mevlevîhâneye giderek âyinde bulunuyordu.

Osmanlı medeniyetinin bir diziye geçirmiş olduğu şiir, mûsikî ve tasavvuf terbiyesinin kazanında kaynayıp pişen Dede'nin san'atı, makamlardan işlediği bu mozaik sesler, lâhûtî³ olduğu kadar da beşerî bir zafer bir ganîmetti.

Şurası dikkate değer ki bir inkıraz⁴ asrında bu sırlı ve ihtişamlı san'at, nasıl oluyordu da, hâlâ en verimli en parlak devrini yaşıyordu? Belki de Dede'nin duyup duyurduğu sesler, dış dünyânın düzensizliklerinin, ıztırap ve hezîmetlerinin üstüne çıkmış bir iklimin, derviş gönlünün sesleriydi.

Pâdişah, nasıl bir dış nizam ve âhengînin merkez yerinde oturan muvâzene unsuru idiyse, derviş kişi de, vâsıl olmuş bulunduğu bir iç saltanatın muvâzene ve âhengîni kendinden alıp insanlık âlemine nakletmek ve üretmekle vazîfeli bir temsilciydi.

¹ Mütefekkir: Düşünen, tefekkür eden, tefekküre dalmış.

² Musâhip: Büyük zatlara, özellikle pâdişahlara sohbet arkadaşı olan ve zaman zaman hoş fıkralar, hikâyeler anlatıp, latife ve nükteler yaparak hoşça vakit geçirmelerini sağlayan zekî, bilgili, görgülü, hoşsohbet kimse, nedim.

³ Lâhûtî: İlâhî.

⁴ İnkıraz: Yok olma, son bulma, çöküş.

San'ata ve san'atkâra saygılı bir alâka göstermesini bilen pâdişah için, iltifat ve teveccühüne muhâtap ettiği, yalnız İsmâil Dede değildi. İlim ve san'at çevrelerine her zaman kol kanat açmış olan saray, Üçüncü Sultan Selim zamânında da bir san'at akademisinden farksızdı.

Beyhan Sultan'ın sâhilsarayında olsun Serdâb Köşkü'nde olsun yetmiş-seksen kişilik seçme san'atkârı bir araya getiren mûsikî geceleri târihin hâfızasına nakşolunmuş müstesnâ çizgilerdir.

Günlerden bir gündü. Şehzâdeliğinden beri pâdişahın nedimlerinden olan Tambûrî İzak, yapılacak bir küme faslına dâvetli bulunuyordu. Fakat nedense gecikmiş, fasıl başladıktan sonra saraydan içeri girebilmişti. Ama telâş ve heyecandan boğulur hâle gelen san'atkâr, kapıların kapanmış olmasından dolayı kendisini içeri sokmamakta şiddetle direnen bostancıların eline düşmüştü.

Dışardaki gürültüyü duyan pâdişah, nedimlerinden birini gönderip meseleyi öğrenince fevkalâde canı sıkılarak:

- Baka bre bostancı! Senin gibi herif rûy-i arz¹ üzerinde yüz bin tâne vardır. Ama İzak gibi bir nâdire-i rûzgâr² kaç asırda yetişir? İmdi kendüsün tatyîb³ idüb içeri bırakasız! demişti.

*

Bir XIX. asır başı seyyâhı olan Miss Pardoe, Boğaziçi yalılarından bahsederken bilhassa Türklerin tabiat sevgisine olan hayranlıklarına işâret ederek, pencerelerinden ya denizi ya bahçelerini görmek istediklerini söyler. Aynı yüzyıl içinde İstanbul'da bulu-

¹ Rûy-i arz: Yeryüzü, dünya.

² Nâdire-i rûzgâr: Zor bulunan, eşsiz.

³ Tatyîb idmek (Tatyip etmek): Gönlnü hoş etmek.

nan Mareşal Moltke'nin de Arnavutköyü'ndeki yalısı, ön pencerelerinden denizi gören ve binânın üst katından da bahçeye çıkılan, Boğaz'ın eski tipteki setli yalılarından biriydi.

*

Ne leb-i deryâda olmaktan vazgeçen ne bahçeyi fedâ edebilen bu yalıların bâzıları ise, binânın arkasından geçen sokakları köprüler ile aşip yine de dağları bağları yalılarına bağlayarak bahçe zevkini bol bol karşılar, doya doya içlerine sindirirlerdi.

Ama bir kara sevdâlı gibi denize öyle çılgıncasına gönül vermiş yalılar da vardı ki, topraktan ayağını ke-sip Boğaz sularına atılmak ister gibi, kazıklar üstünde ve yarı vücutlarıyla denizin içindeydiler.

Neyleyelim ki insanlarla tabiat arasına geçimsizlik, soğukluk, anlaşmazlık gireli beri, dağlarda, bayırlarda, denizlerde, derelerde, eyyam sürüp aşkını îlân edenler de, bu aşkın birer beyânı olan o coşkun binâları, sâhilhâneleri kuranlar da kalmadı işte.

Bebek

Boğaz köylerinde doğup yaşayanlar, çocukluklarının, gençliklerinin, hattâ ihtiyarlıklarının tatlı acı, neşeli neşesiz, hoş nâhoş günlerini, aylarını ve yıllarını buralarda geçirmiş olanlar, artık yaşadıkları köyle aynîleşmiş, onun bir parçası, bir devâmı, bir derkenârı¹, hattâ bir tefsircisi olmuşlardır.

İster bir kalem efendisi, ister bir emekli, ister bir esnaf veya zanaatkâr, köyünü karış karış bilmeyi bir ilim, bir hüner, bir gurur hâline getirmiş bütün bu yerliler, kendilerini köyü tanımayan ya da az tanıyan bir yabancıнын karşısında âdeta birer târihçi hattâ birer filozof görürler. Öyle ki, yabancıнын sorduğu çiğ bir sual onları sinirlendirir, titizlendirir, belki saatlerce arkasından konuşturur. Ama çok defa aynı kimseyi köyünün ve çevresinin dışına çıkarmak istesenz, o da yabancıнын mevkiine düşer. Bilgisi daralır, dili kısılır, âdeta nutku tutulup konuşamaz olur. Halbuki köyün-

¹ Derkenar: Bir yazının kenarına çıkma şeklinde yazılmış not, çıkma, çıkıntı, hâmiş, hâşiye.

den, köyünün taşından toprağından hattâ efsânelerinden, anekdot çeşnisi taşıyan târihinden bahsetmek îcap edince nasıl da harâretle söz eder, ne çok, ne uzun konuşur. Çünkü âşıktır. Köyüne, köyünün dağına taşına gönül kaptırmıştır. Kendisini doğup büyüdüğü bu semtin herhangi bir âbidesinden, ağacından, bağından, bahçesinden ayırt etmez. Hani, annesiyle berâber yalı komşularına giderken, kadıncağızın elinden kurtulup koşu tuttururken yüzü koyun düşmüştü de arkasından yetişenler bu çeşmenin başında yaralı avuçlarını yıkamış, üstünü başını temizlemiş, kahveden fırlayan bir adam da kanayan yarasının üstüne tütün bastırmıştı.

Ya her gün altından geçtiği şu salkım söğüdü, bir serin bahar günü babası: "Ağaç dikmek sevaptır," diye getirip su başına dikmiş, dikerken de, o sert ve soğuk rüzgâra rağmen nasıl da alnında burçak burçak ter taneleri sıralanmıştı...

Hele şu ulu çınara ne demeliydi? Onu dikenini de, asırlık mâcerâsını da bilmiyordu ama köy demek, biraz da bu çınar demektir. Belki de bu pederşâhî¹ kahraman, babası, dedesi, atası hattâ belki kendisiydi. Geçmişten geleceğe kol kanat açmış bir efsâne nöbetçisi gurûruyla toprağa derinlemesine dalmış ve yerin altından çekip aldığı gizli peyam² ile yeryüzüne hükmeder olmuş bir masal yiğidinin tâ kendisiydi.

*

Bu sarhoş, bu çakır keyif, bu başı dumanlı Boğaz, bu görmüş geçirmiş sular, bütün bir târihin beşiğini sallamış olmalarına rağmen, büyütüp erginlik çağına getirdikleri devirlerden ne kadar az şey bilirler. Ama bilip de unutmak, görüp de görmemiş olmak, bir tabi-

¹ Pederşâhî: Baba otoritesinin hâkimiyetini kabul eden (âile...).

² Peyam: Haber.

at kânûnudur. Yenisine kucak açmak için eskisini kucağından ata ata ve zaman putunu yıka yıka seyrinde ve devrinde devam edip gider.

İşte bir vakitler, şu toprakların inzibat ve âsâyişine memur olan bir bölükbaşı vardı. Hırsıza, câniye, yavuza, yamana kaşları çatık, eli silâhlı olan bu adama Bebek Çelebi veya Bebek Çavuş derlerdi.

Her yaratılmışı bekleyen âkıbet, onun da kapısını çalıp ömrü defterini dürünce, mezarı dahi bilinmeyen Bebek Çelebi, kapısını çalan dâvetçinin peşine takılarak giderken, adını bu semte yâdigâr bıraktı.

O devirlerin adamı, bağı bostanı, hânesi vîrânesi olan eli açık kapısı dayalı adamdı. Onun için Bebek Çelebi'nin de burada bir köşkü ve suların eteğini öperrek dağlara doğru başını alıp giden bir bahçesi vardı.

Gel zaman git zaman, dünyâyı da dünyâlığı da arkasında bırakıp giden Bebek Çelebi'nin bahçesi, kasırların ve köşklerin misâfir olup, tıpkı insanlar gibi vakitleri gelince birer birer sökülüp yıkıldıkları bir gözde mevki olmakta devam edip gitti.

Bebek, Birinci Sultan Selim Kasrı'ndan sonra, Kânûnî Sultan Süleyman'ın makbul vezîri İbrâhim Paşa tarafından yaptırılan Hümâyun Âbad Kasrı'na kucak açmıştı.

Ya Hasan Halîfe Bahçesi'ne, Bebek'in bu kapı komşusuna ne demeli? Dördüncü Sultan Murad devrinin ilk yarısı, kapı kulu tâifesinin keyif için kelle uçurduğu devirdir. Hasan Halîfe de o devrin Yeniçeri Ağası... Zekî, bilgili, uyanık adam... Ama kıymetleri öğüten ve ters işleyen çarh, günün birinde bu yararlı adamı da dişleri arasına alarak öğüttü. Menfaat ve cehâletin el birliği edip kabını taşırdığı ocaklı, o müzmin, o çirkin isyanlardan birinde ağaları Hasan Halîfe'yi de paralayıverdiler.

Muhteşem bir gayreti ve imrenilecek bir hamiyeti

olan bu himmet sâhibinin varlığı, dirliği, yeri yurdu da hatırı sayılır ölçüdeydi. Sarayına bir san'at cenneti denebilirdi. Kubbeli odaları, nakışlı duvarları, revaklı dîvanhâneleri, harem ve mâbeyin kısmıyla gerçek bir mâmûreydi¹. Ama o da işte dünyânın kazmasını yiyecek yıkılıp gitmekten kurtulamadı. Kurtulamazdı da. Zîra ibdâ² ve ifnâ³, dünyânın değişmez iki huyuydu.

*

Artık zaman, o topu tüfeği görülmeyen zaman, îtinâ ile ihyâ ve îcat ettiği bütün o merkezleri yıkıp dağıtmış bulunuyor. Katmerli güller gibi iç içe, sım-sıkı, özlü, usâreli⁴ cemiyetleri doğurup yaşatacak ana merkezden mahrum kalan kütle de onun için hep yalın kat, sâde suya ve basit... Fakat eskiyi atarken, yeni ile bağdaşamamak neden? Acaba eski merkezler yıkılırken, yerlerine koymak istediklerimizi cemiyetin bünyesi niçin reddetti? Ve acaba bu intibaksızlık yüzünden midir ki daha akit tamam olmadan ayrı seçi oldular? Ama eski dayanak ve felsefesini de kaybeden kütle, muallakta kalıp bir müddet hep o eski kuvvetin hızı ile sallandı. Fakat gide gide, mevcut ve hazır enerjisini tüketerek karanlığa ve gaflete gömülüp gitti.

Vaktiyle, çeşitli seviye ve sınıfa hitap eden fikir, ruh ve beden terbiyesinde birleştirici merkezler vardı ki kütle, ilk formasyonunu buralardan alır, sonra onu, kâbiliyetinin tezgâhında işleyip şekillendirirdi. Öyle ki hemen her ev, her konak, her saray, her tekke, her zâviye⁵, her lonca¹ hattâ kahvehâneler, cirit yerleri,

¹ Mâmûre: Mâmur, bakımlı, şenlikli yer.

² İbdâ: Meydana getirme.

³ İfnâ: Yok etme.

⁴ Usâreli: *mec.* Besleyici, hayat verici özü olan.

⁵ Zâviye: Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde genellikle yerleşim merkezleri dışındaki yollar üzerinde, derbendlerde kurulan ve dîni-tasavvûfî inanç ve fikirleri yaymak, bölgenin güvenlik ve âsâyişini sağlamak, gelip geçenleri

ok meydanları, müşterek bir nizâmın çeşitli kolları hattâ akademisi demekti. Bu merkezlerin her birinden, bir havuzun lûleleri gibi, mûsikî, şiir, edebiyat, san'at, hikmet ve irfan dökülür, hulâsa mâşerî² ve millî rûhun şevki ve heyecânı buralardan taşıp etrâfa yayılırdı.

Onlar gitti. Hepsi gitti. Rûhuyla da kalıbıyla da yokluğun bağrına gidip yerleşti. Ne çâre ki giderken, yerleri bomboş kaldı. Evlât bırakmadan ölenler gibi, nesilleri kesilip tükendi. Böyle mi olacaktı? Kânundur; her giden, kendine benzeyen fakat kendi eşi olmayan bir zürriyet bırakır. Cemiyetler de, intikal safhalarını yaşar, dönemeç geçer mânîa atlarken, mevcut ve târihî sermâyesinden bir maya bırakır. Fikir, san'at, îman, gelenek, görenek bu mayayı teşkil ve terkip eden unsurlardır ki, bir devirden bir devire aktarılması devam ve bekâ kânûnunun îcâbıdır.

Bu biyolojik ve yapıcı çoğalma ve üreme hâdisesi, yaşayan her hücrede olduğu gibi, milletlerin ve cemiyetlerin dokusunda da hükmünü icrâ edegilir.

Ancak, geçmişle irtibâtını kaybeden ve geçmiş, hâlin zemîni üstünde üretip devam ettiremeyen cemiyetlere de kütlelere de yokluğun sinesine gömülmek mukadderdir. İkbâl'in sözüdür: "Dünyâda hiçbir millet, geçmişini tamâmen unutamaz. Çünkü şahsî hüviyetini mâzîsi yaratır." *

Zamânın yıprattığı içtimâî müesseseler, onları yıpratan sosyal şartların yapısı içinde aynen ve tamâmen ihyâ edilemez³. Belki yeni nizâm ve ölçülere göre

barındırmak, yedirip içirmek gibi işleri üstlenen, Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük rol oynamış olan dînî ve sosyal kurum.

¹ Lonca: Eskiden aynı meslekten kimseleri içine alan esnaf kuruluşu. Bu kuruluş mensup olanların toplandıkları yer.

² Mâşerî: Topluluğa âit, kolektif.

* Dr. Muhammed İkbâl, İslâm'ın Rûhu, s. 60, İstanbul 1963.

³ İhyâ edilmek: Canlandırılmak, hayâtîyet kazandırılmak.

yenilenmiş nesiller tarafından inşâ olunduğu takdirde, o millete hayat ve devam hakkı mukadderdir.

İşte Türk toplumu da, Tanzîmat'tan bu yana, yıktığı müesseselerin yerine, terkîbinde millî ve târihî realiteler olan yenilerini doğuramamakla, fikrinde, san'atında, sosyal ve kültürel temalarında, hayat ve bekâ gücünü kaybetmek tehlikesiyle yüz yüze bulunuyor.

Yanlış hesaplar, gafletli kararlar, millî gerçeklerin dikine gidişler, târihe ve millete rağmen tutulan ters, zorlama ve sakat bir devletçilik ve inkılâpçılık politikasının karanlığı içinde başlayan kör dövüşü, o zamandan bu yana hâlâ devam edip gitmekte... Netîcede de zararlı didişmeler, kanlı kapışmalar ve birbirine düşmüş cemiyetlerin tipik manzarasını çizmiş bulunuyor.

Ne yazık ki, münevver geçinen zümreye sirâyet etmiş hattâ hemen de topyekûn tesiri altına almış bir gaflet, asırların eliyle toplanıp birikmiş bütün bir geçmiş tek kalemde silip atarken, bunu ona bir iftihar, bir gurur vesîlesi yapacak dalâleti de kaftan gibi sırtına giydirmiş bulunuyor.

Evet insanlar misillû¹ içtimâî realiteler de ölürken, yerlerine eskinin dölü olan yenileri ve yeni zaman şartlarına en uygunlarının gelmesi bekâ ve devâmın başlıca şartıdır. Devirler değişirken ne fikir ne san'at, eskinin folluğunda kuluçka yatmaz. Ne ki zamanlar değişmekle, yeni yeni üremiş düşünce ve duygu mahsulleri aynı mîrâsın, aynı tohumun zaman tarlasında filizlenmiş bereketi ve devâmı olmak gerek...

Medeniyet değişimleri kadar bir milletin ikbal ve istikbâli için tehlikeli olabilecek az şey vardır. Ne harpler, ne istilâlar, ne yağmalar, ne kıtaller², bir mil-

¹ Misillû: Benzer, gibi.

² Kıtâl: Birbirini öldürme, boğazlaşma, vuruşma.

leti millet yapan cevheri yok edemez. Ama kötü benimsenmiş bir medeniyet, eskisini, tek canlı hücre bırakmamacasına kurutup imhâ edecek olursa, târihi, dili, dîni, âdet, an'ane ve mefâhiri¹ de topyekûn silinir ve artık o millet için hayat bitmiş demektir. Bu yüzden, hiçbir medeniyet diğerinin üstüne gelip onu imhâ ve istilâ etmemeli, birleşmemeli, fakat bir araya gelmelidir.

Kırk yıl kıran olmuş eceli gelen ölmüş... diyen ata sözü, kırk yıl süren bir kıranda bile topyekûn imhâyı değil, ecel kurşunu isâbet edenin ölmesini kabul ediyor. Halbuki yabancı fikir ve ideolojilerin kıyasıya saldırılarıyla hâsıl olan kıran, bütün bir milletin varlığını silip süpürmeye, bütün bir milleti kırana geçirmeye kâfi...

*

Bebek'ten Rumelihisarı'na geçerken, sözü evvelâ bir kıssa ile düğümlesek sonra da yalnız Bebek'in değil, Boğaz yalılarının en meşhurlarından birinin içine şöyle bir girsek nasıl olur?

Rivâyet olunur ki, Sultan Süleyman asrında Pîr Sultan Aksarâyî nâmında bir evliyâ varmış. Coşkun, aşkın, güneş gibi etrâfını ısıtan, boy boy etrâfına nur saçan bir velî imiş.

Günlerden bir gün, Sultan Süleyman'ın kulağına türlü kötü haberler erişir olmuş. Aksaray'da falan kimse mehdîlik² dâvâ eder ve cennetin dört ırmağı benim hânemden akar, der... demişler.

Vakit, sefer vakti imiş. Sultan Süleyman, pîrin köyünden geçerken, tebdil olarak³ hazretin evine uğramış... Lâkin pîrde kendisine atfedilen o çirkin isnatla-

¹ Mefâhir: Övünülecek, iftihar edilecek şeyler.

² Mehdî: Kıyâmetten önce zulümle mücâdele etmek için tekrar ortaya çıkacağına inanılan on ikinci imam.

³ Tebdil olmak: Kıyâfet değiştirerek halkın arasında gezmek.

rı görmek şöyle dursun, fazlına, hâline, nûruna hayran olan pâdişah: Rivâyet edilen şarap ırmağı, bağınızda akar olmalı... deyince, hünkârı tanıyan pîr: Hayır devletlim, şarap ırmağı Hak aşkı ve rahman cezbesidir. İsteyenden esirgenmez... diye cevap vermiş. Gerçekten de mecliste hazır bulunanların gönüllerine tatlı bir sıcaklık, bir yumuşama ve gözlerine yaş dolmuş.

Pâdişah, pîri taht şehrine dâvet etmiş. Kabul ettiremeyince, hiç değilse oğlunu göndermesini ricâ etmiş. O zaman velî baba: "Pâdişâhım, oğlumun ismi İsmâil'dir. Hak yolunda kurban olmaktan dönmez. Peki göndereyim..." diyerek, birkaç dervîşiyle berâber 19 yaşındaki genç oğlunu İstanbul'a yollamış. Fakat İstanbul'a gelen İsmâil'in ardından, şöhretle muhabbet de berâber yürüyüp gelmiş. Yine ihtiyar, asker, sivil, kadın, erkek büyüyen dalgalar hâlinde kalabalık, genç İsmâil'in etrâfını kuşatmakta gecikmemiş. Gönülündeki yanığı etrâfına aktaran Mâşûkî ise, kâh olmuş kalabalıklara hikmet ve irfan yüklü sözler söylemiş; kâh olmuş cûşa gelerek¹: Allahım Allahım! diye zikreylemiş.

Hiç bu ölçüde bir indifâ olur da halkın gözü kamaşmaz, aklı çelinmez, dili çözülmez olur mu? Çözölmüş. Hem öylesine kötü kötü konuşup, işi, İsmâil'in kendine Allahlık izâfe ettiği hükmüne kadar götürmüş ki bir yandan hayranları dalga dalga taşıp dökölürken, bir yandan da, her ulu kişinin arkasından koşan fitne ve tezvir², genç İsmâil'in de etrâfını sarar olmuş ve isnat³ ve iftirâlar da büsbütün almış yürümüş. Her şeyden habersiz İsmâil ise, câmiden câmiye vâzedip dururken, fitneciler de işi, pâdişâha gammaz-

¹ Cûşa gelmek: Coşmak, kendinden geçecek duruma gelmek.

² Tezvir: Yalan söyleme, yalan dolan, arabozculuk, dedikoduculuk.

³ Isnat: Haksız yere yakıştırma, iftirâ.

lamaya kadar götürmüşler ve nihâyet olanlar olup, kazâ ve kader oku yayından kurtulunca genç İsmâil: “Babam serencâmımızı¹ evvelden işâret etmişti. Kazâyâ rızâmız vardır!” diyerek siyâset meydanına gitmiş ve At Meydanı'nda şehit edilerek başı da cesedi de denize atılmış. Bir eyyam sonra bu baş ve ceset, Kayalar Mezarlığı'nın kıyılarına vurarak halk tarafından denizden alınıp orada sırlanmış.

Hâlâ aynı sâhili aynı kabristan, boydan boya zaptetmiş bulunmakta. Ne iyi ki dirilerin muhâfaza edemediği toprakları ölüler kendilerine mâlederek, yabancıların istilâsından korumuş bulunuyor. Yoksa Boğaz kıyılarının kaymağını çekip alan yabancı sefâretler, yabancı mektepler ve yabancı müesseseler, ölülerin buyruğu yürümemiş olsaydı, bu güzelim sâhili de pençelerine geçirirlerdi.

*

Kayalar Mezarlığı diye anılan bu mevkide, bir de Durmuş Dede Tekkesi vardı. Akkirmanlı bir velî olan Durmuş Dede, memleketinden İstanbul'a gelerek, Kayalar Tekkesi Şeyhi Ali Baba'nın terbiyesine girmişti.

Memleketinin belli başlı âilelerinden ve sevilip sayılan sîmâlarından olan Durmuş Dede'nin bulunduğu yeri öğrenen Akkirmanlı gemiciler, memleketlerinin bu namlı büyüğünün bulunduğu sâhile yanaşarak, İstanbul'a getirdikleri zahîre ve odunlardan kendisine hediye eder ve duâsını isterlermiş. Dede, 1642'de vefat etmiş ve Akkirman da çoktan düşman eline geçmiş olmasına rağmen son elli beş-altmış sene evveline kadar bu âdet devam ederek, Karadeniz'den gelen gemilerin Rumeli sâhilinin bu noktasına erzak ve odun bırakma an'anesi yürüyüp gitmişti.

¹ Serencâm: Başa gelen hal olay veya olaylar zinciri.

*

Rivâyet olunur ki devir, İkinci Sultan Mahmud zamânını idrak ettiğinde, Boğaziçi'nin târihî ve müstesnâ binâlarından biri olan Reîsülküttab Mustafa Efendi Yalısı, pâdişâhın pek hoşlandığı bir yer olduğundan satın almak arzusunda olduğunu Musâhip Said Efendi'ye söyler. Yalı sâhibinin dostu olan efendi, pâdişâhın bu niyetini önlemek üzere atik davranıp: "Aman efendimiz bu yalı yılanlıdır; tab'-ı şâhânenize gerekmez..." yollu bir zekâ oyununa başvurarak pâdişâhı yalıyı satın almaktan vaz geçirir ise de, binânın adı Yılanlı Yalı olarak kalır. İçinde korusu, üzüm bağları, meyve ve sebze kısımları olan bahçesi, Rumelihi-sarı dağlarının tepesinde Zağanos Paşa Kulesi'ne kadar uzanır, çınarlar, serviler ve çamlarla yeşiller giymiş setlerindeki havuzlar, su hazneleri ve hamam dâiresi ile yalı, yalnız Bebek'in değil, bütün Boğaz'ın dilinde gezen sivil mîmârî örneklerinin başında sayılırdı.

XIX. yüzyılda tutulmuş bir bostancıbaşı defteri Arnavutköyü akıntısından Bebek Bahçesi'ne kadar el ele, diz dize, yan yana sıralanmış yalıları sayıp dökerken "Beyhan Sultan'ın Mâ-i Leziz Çeşmesi ile sâhilsarayından" başka Halil Paşazâde Nûri Paşa Yalısı, Ârif Molla Yalısı, Biniş-i Hümâyûn'a mahsus Mehmed Paşa Kasrı, Hekimbaşı Necib Efendi, Hazînedarbaşı, Şâkir Ağa yalıları; beylik peksimet fırını, Sadrâzam Sâlih Paşa Yalısı, Dürrîzâde Abdullah Molla, Müderriş Elmas Ebezâde Mustafa Efendi, Yesârîzâde İzzet Efendi, Dividigüzel Kerîmesi yalıları; Bebek ocağı ve bostancı kulları ocağı, Bebek Bahçesi, Biniş Kasrı Hümâyûnu ve işte nihâyet Kayalar mevkiinde bulunan Yılanlı Yalı...

Reîsülküttab Mustafa Efendi Yalısı, bir bakıma Birinci Sultan Abdülhamid bir bakıma da Üçüncü

Sultan Selim zamânında yapılmış ve Boğaziçi coğrafyasıyla ikiz kardeşler gibi birbirlerine yakın ve benzer düşmüşlerdi.

Ama, insanları da eşyâyı da öğütüp un ufak eden zaman, yahıy Reîsülküttab Efendi'nin elinden çıkarıp Allâh'ın bir başka kulu Mustafa'ya, Kepçe Nâzırı Mustafa'ya mâletmişti. Ne ki aynı değirmen, Kepçe Nâzırı'nı da dişleri arasına aldığıında binâ bu defa da Râşid Efendi'nin eyyam sürdüğü zamâna rastlamıştır.

Kırk odası olan harem kısmının kubbeli dîvanhâneleri, geniş sofaları arasında bir de Sakal-ı Şerif odası vardı. Kandil geceleri gerek âile efrâdı gerek kapı halkı ve gerek civar komşular, huşû içinde bu odada toplanır ve bir ağızdan salât ü selâm getirerek Sakal-ı Şerîf'i ziyâret ederlerdi. Ramazanlarda ise bir arz odası kadar geniş olan bu odada terâvih kılınırdı.

Yalının meşhur odalarından biri de, giriş kapısının yanındaki büyük taş oda idi. Manzarası kadar serinliği de Râşid Efendi'nin keyfine uygun olan bu kubbeli ve havuzlu oda, aynı zamanda efendinin misâfirlerini ağırladığı yerdı. Havuzun etrâfında dantel gibi işlenmiş bir mermer şebeke ve duvarların birinde de, taşı bile delik deşik eder olan aşk heyecanlarına tutulmuş gibi, çeşme çeşme akan göz göz bir selsebil, durmaz, su kasîdesi söyler, nemi kadar sesiyle de etrâfindakilere iltifâtını esirgemezdi.

Bu taş odanın duvarlarına gömülmüş altın yaldızlı ve nakışlı raflarda el yazması kitaplar ve aynı duvarlarda, kapakları birer san'at nefîsesi olan çubuk dolapları da vardı.

Ama 1910 yılında bilgisiz ellerin yaptığı tâmirler ve ilâveler ile târihî karakteri bozulmaya başlayan Yılanlı Yalı, zamanla huy değıştirip abuslaşan kimseler gibi somurtmasına rağmen yine de eski çizgilerinin bir kısmını muhâfaza etmekte bulunuyordu. Ama ne

olduysa şu son yıllarda oldu ve bir yangın, bu asırlık âbideyi, Boğaz'ın harîtası üstünden kaldırıverdi.

*

Sözü kısa turalım ve Rumelihisarı'na doğru yola düzülelim artık...

Şu havuza benzeyen sâkin, çırpıntısız Bebek Koyu, şüphe yok ki bu emniyetli ferahlığı, Şehitlik Tepesi yüzünden kazanmıştır. Yıldız ve karayel rüzgârlarına siper olan Şehitlik Tepesi...

İstanbul'un fethi uğruna ilk defa kanlarını döken bu şehitlerin hâtırası, zamânın hâfızasında belki bir nokta kadar bile kalmamışsa negam? Gâye yolunda ölmenin bir tâze hayat demek olduğunu âlem halkı bilmese de, bu tâze hayatla dirilmiş olan şehitlerin bilmemesi mümkün mü hiç?

*

Bu mevkiye çıkıp etrâfımıza bakarken, kendini Hisar'ın bekçisi kabul eden Ahmed Vefik Paşa'nın köşkünü unutmak, târihe karşı bir ayıp olmaz mı?

Sultan Abdülaziz devrinde nasıl gafletli bir düşünce ne türlü hatâlı bir tasavvur ile bilinmez, Rumelihisarı kulelerinden birinin yıktırılarak yerine bir saray inşâsı fikri ortaya atılmıştı. Ama bu fikre karşı bir zehirli ok dehşetiyle çarpan adamın direnişini, Ahmed Vefik Paşa denen o edip diplomatın celâdetli ve yüksek tansiyonlu mukâbelesini de unutmak yine ayıp, hem çok ayıp olur.

Bebek-Rumelihisarı zirvesinden denize doğru süzülürken karşımıza bir zarif köşk daha çıkar: Âşîyan. Çok zaman Tefvik Fikret adıyla yanyana zikredilen Âşîyan.

Bu zevkli şâir, mıs râlarına sesi, sözü, âhenk ve zarâfeti toplamasını bilen san'atkâr, aruz atına usta-

ca binen bir süvâri, vezin ve kâfiye dizginlerine hâkim oluşu ile san'atı, tasarrufunda tutmasını bilen adamdır.

Fakat, kalıpta ve şekilde bineğini zapt ve idâre etmesini bilen bu şâir kişi atını fikir ve ruh sahrâsına süremediği için bir yere gelip durmuş ve kapısının eşliğinden dahi atlamadığı bu ruh ve îman âleminin inkârcısı hattâ düşmanı olmuştur.

Bir Galatarasay Sultânîsi'ni birincilikle bitiren Fikret vardır. Bir de mektep sonrası eline kitap almamış ve mevcut müktesebâtıyla¹ yetinen ve talebeliğinde dağarcığına koyabildiği malzemeyi ömrünün sonuna kadar harcayan adam vardır.

İşte gözümüzde büyüttüğümüz şâir, ilâve ve tashih görmemiş mevcut bilgisini dura dura ekşime ve tahammür etme² tehlikesine karşı, mukâbil bir nefes payı ile emniyete alamadığı için, vakit vakit tıpasını atıp feveran eder, isyan sesleri çıkarır ve buhrandan buhrana düşerdi.

Fikret'in tâlihsizliği, yatırımını yalnız şekle ve şekille alâkalı meseleler üstüne yapıp, iç bünyesinin yüzünü dahi görmek istemediğinden, fikirleri gibi san'atı da abus, karanlık ve buruk çizgiler verir. En kötüsü, bütün bu buhranları, ümitsizlikleri, aksamaları, şiir yoluyla cemiyete de sirâyet ettirir.

Asırların arkasından gelen Türk tefekkür ve san'atına Fikret'in ne "Târih-i Kadîm" şiiri gibi târihî Türk îmânına, ne "Sis" gibi bir vatan şehrine, ne de "Bir Lahza-i Teahhur"³ gibi Türkiye'yi yıkmak isteyenlerin istikâmetinde saldırışları yeni bir ufuk açabilir, bir başlangıcı, yeni bir çağı müjdeleyen haberci olabilir. Bunlar ancak iptidâî bir tekerleme, tamâmıyla hissî kalmış şahsî buhran ve sayıklamalardır.

¹ Müktesebat: Kazanılmış, edinilmiş bilgiler.

² Tahammür etme: Mayalanma.

³ Bir lahza-i teahhur: Bir anlık gecikme.

Tevfik Fikret, kendi iç düzensizliğini karşısında-kinde seyreden ruh hastalarındandı. Hâli beğenmez, geleceği bekler, gelecek, hal olunca da bir başka ufku gözleyip, başka bir geleceğin hasretine tutularak onu beklemeye başlardı.

Herkese, her şeye küsüp kızan bu alıngan şâirin bir de can düşmanı vardı. Zamânın pâdişâhı Sultan Abdülhamid. Günün birinde yabancı anarşistler, hükümdâra dört başı mâmur bir sûikast hazırladılar. Ama pâdişah mûtat dışı, câmiden bir iki dakîka geç çıktığından, muayyen çıkış ânına göre ayarlanmış bombalar da erken patlamak sûretiyle pâdişah ölümden kurtulmuş oldu. İşte şâirin dilinde, Türk birliğini parçalamak isteyen bu anarşist komitacıların sıfatı, “şanlı avcı” ve pâdişahın içeride gecikmiş olmasından duyduğu üzüntünün şiire verdiği isim “Bir Lahza-i Teahhur” idi.

Nihâyet zamanlar geçiyor, Fikret'in bu can düşmanı öldürülemiyorsa da yine Avrupa, Rusya ve siyonist politikasının müşterek gayretleri yüzünden vatanın öz evlâtları eliyle tahtından indiriliyor ve Meşrûtiyet îlân ediliyor. Bütün şiddet, bütün dehşet ve gafletleyle kalemini bu rejim değişmesi yolunda kullanmış olan Tevfik Fikret, artık bir krater gibi şevk ve zevk püskürmektedir. Ama bu haz ve coşkunluk yanardağının sönmesi, hem de pek tez ve pek kat'î bir karanlığa bürünerek sönmesi de mukadderdir. Nitekim kısa zamanda Meşrûtiyetçi iktidârın bir zulüm ve şekâvet idâresi hâline bürünen istipdâd¹ başlayınca, tekrar yeise, ümitsizliğe ve kahırlara gömülen şâir, “Doksan Beşe Doğru” ve “Hân-ı Yağma” ile bir kere daha muhâlefet sahnesine çıkıyor.

Vatan böyle mi sevilir, vatanın dâvâları bu cüce

¹ İstipdad (İstibdat): Diktatörlük.

kalmış fikir basamağından mı seyredilirdi? Kendini, kendi hissî engellerini bir türlü aşamayan şâiri zaman oldu ki kimseler sevmez ve tutmaz oldu. Tehevvür¹, hiddet ve ızdırıp onun gıdâsıydı. Îmâna olduğu kadar, kahramanlığa ve mânevî değerlere de dış bile-yen bir adam olarak umûmî efkârın sitemine uğrayan san'atkâr, gün günden unutulmakta, mühimsenmemekte olduğunu da görüyordu. Ne yapabilirdi ki? Bu unutuluş ve bu terkediliş, ona her türlü cezâdan hattâ zindandan da beterdi. Nitekim artık, kendisine bir yabancı gözüyle bakılır olan şâir, memleket sevgisinin, o memleketin gerçekleriyle bağdaşmak olduğunu bilememenin acısı ile zehirlenerek, genç denecek yaşta ölüp gitti.

*

Bebek denen bu tatlı dilli güler yüzlü ve yumuşak huylu köyden ayrılırken, aynı uysal havayı başka semtlerde bulmak hemen de imkânsız. Zîra bu, Nehr-i Azîz'in iki kıyısında da, huyuna karar olmayan dilberler gibi, öyle esintili öyle çırpıntılı, öyle akıntılı semtler vardır ki Bebek gibi yumuşak başlısını bulmak pek güç...

Nitekim Dursun Bey'in "Yer yer kısıklar, koltuklar ve kulaklar yapar" dediği Boğaz'ın, Bebek kısığından başımızı çıkarınca, havanın sertleşip koltuklarda alabildiğine hüküm sürmesini görmezlikten nasıl gelebiliriz? Öyle ki, Anadolu Hisarı dağlarının kestiği rüzgârlar az evvel ayrıldığımız Arnavutköyü'ne doğru ilerledikçe, buyruk yürütecek meydana bularak başıboş esmeye başlar. Hele Kandilli koltuğuna gelince, bu dirsekte yaptığı akıntı ile berâber bütün dehşet ve heybetini takınarak gürleyip uğuldar olur. Ama Kandilli'nin bu çıkıntılı burnu, bu dik koltuk da boş durmaz sert ve inatçı çalım ile suların hücûmunu kıra-

¹ Tehevvür: Çok kızma, öfkelenme.

rak tekrar karşıya gönderip Vaniköy ve Çengelköyü arasındaki Maskara Akıntısı Burnu'nda fermânını ele verir. Nihâyet öfkesi azalan esinti ve karşılıklı cenge tutuşan sular, Beylerbeyi'ne geçerek, sâhili tâkip ede ede Sarayburnu'na kadar ilerler.

*

Söz fazla uzadı ama, izin verin de Bebek'ten, İstanbul'un ve Boğaz'ın çizgileri içinde bütün bir vatanın sesini veren büyük destan şâirimiz Yahyâ Kemal'in terennümleriyle ayrılalım.

Millî olan her değerın çürüğe çıkarıldığı bir devri yaşayan şâir, sanki bütün bu yağmalanan kıymetleri toplayıp almak, kendi hazînelerinde biriktirip yeniden ve san'at kadehleri içinde memlekete iâde etmek vazîfesiyle dünyâyâ gelen adamdı. İşte öyle de yaptı ve târihimizden, görenek ve geleneklerimizden sürüp çıkardığımız mâzî bereketlerini san'atının muhteşem potasında eriterek, gelecek nesillere istikâmet gösterecek âbidesini kurdu.

*Gâh akarken hüznü eyyâm-ı hazânın Göksu'dan
Tek tesellî mutribin elhân-ı nâyından gelir
Gâh aks-endâz olur âyîne-i hâtırda şevk
Bir sadâdır kim Bebek sâhil-serâyından gelir**

*

*His var mı bu âlemde nekâhet¹ gibi tatlı,
Gönlüm bu sevincin helecânıyla kanatlı,
Bir tâze bahar âlemi seyretti felekte.
Mevsim mütehayyil², vakit akşamdı Bebek'te;*

* Kâh sonbahar günlerinin hüznü Göksu'dan akarken tek tesellî neyzenin ney seslerinden gelir. Kâh gönül aynasında şevk akseder, bir ses ki Bebek sâhilsarayından gelir.

¹ Nekâhet (Nekâhat): Geçirilen bir hastalıktan sonra sağlık ve güç kazanınca ya kadar devam eden zayıflık dönemi.

² Mütehayyil: Hayâle dalmış.

Rumelihisarı

Rumelihisarı'm anlatan Evliyâ Çelebi, bir ara: "Dağlar üstünde emsalsiz kiraz bağları vardır ki Hisar kirazı nâmıyla Rum, Arap ve Acem'de meşhurdur. Hattâ Acem diyârında ismine gülnâr-ı Rûm¹ derler. İki kiraz bir dökme riyal ağırlığında gelmiştir." der.

Ama, daha çok, menfaatinin emrinde giden insan oğlu, bu köyün bağlarını, dağlarını ve tabiat güzelliklerini pek görmüş ve üstünde durmuş sayılmaz. Zîra Boğaz'ın iki kıyısının birbirine el uzatırcasına yaklaştığı Rumelihisarı mevki, târih boyunca karşı yakadan bu yana geçit vermiş, Anadolu'dan Rumeli sâhillerine atlamak isteyen ordulara bir eşik taşı olmuştur.

Bilgisinin gurûru içinde kabına sığamayan âdem oğlu, aslında ne kadar az şey bilir. Târih de bu bilmediklerinden biridir. İnsanlık âlemi vahşet devrini yaşarken neler olmuş neler geçmiş bilen var mıdır? Târih şuûru ve târih ilmi başladıktan bu yana da, çok defa istidlâl², istihbar³, tahmin, kıyas¹ ve rivâyetlerle²

¹ Gülnâr-ı Rûm: Anadolu nar çiçeği.

² İstidlâl: Bir delîle dayanarak bir husus hakkında hükme varma, bir sonuç çıkarma.

³ İstihbar: Haber alma, duyma.

karaya ak, aka kara demekten kurtulamamış; bâzı da vesîkaların şâhitliği ile doğruyu yakalayabilmiştir.

Bildiğimizi sandığımız gerçeklerden bir gerçek de, Dârâ'nın Avrupa'ya geçirmek istediği orduları için Samoslu Mandrokles'e, bu mevkide bir köprü kurdurmuş olmasıdır.*

İki karşılıklı kıyının bu birbirine iyice sokulmuş noktası, Gotlar ve Latinler için de uygun bir geçit yeri olmuştur. Daha sonra muhtelif zamanlarda Türkler de aynı mevkii geçit yeri kabul ederek bir zafer yolu yapmışlar ve Yıldırım Bâyezid, bu karşıdan karşıya atlama tecrübelerinin en ciddî teşebbüsü olarak Anadolu yakasına kalelerini kurdurtmuştur.

Nihâyet sene 1452'ye geldiğinde, İkinci Sultan Mehmed, Boğazkesen Hisarı'nın temellerini atarak Bizans'ı haklı bir endişenin telâşı içine düşürmüştür. İnşaata durdurmak gayretiyle hükümdâra gönderdiği elçinin, genç hâkandan aldığı karşılık, artık Türklerin dönüşü olmayan bir kararın başlangıcında bulunduğu merkezindeydi. Nitekim pâdişah, yarı ricâ yarı tehdit vazîfesiyle karşısına çıkan elçiyi: "İktidârımın vâsıl olduğu mertebeye ecdâdımın emelleri dahi erişememiştir" diyerek geri göndermiş ve kalelerin inşâsı, insan üstü bir gayretle yürümekte devam etmişti.

Yeni Hisar, Yenice Hisar, Boğazkesen Hisarı denen bu mevkiye İkinci Sultan Mehmed 1452 Martında, elli bin kişilik ordusuyla gelerek hisarın inşâsını başlatmıştı. Mîmar Muslihiddin tarafından planları hazırlanan kale, işte erişilmez ve yarışılmaz bir tempo ile dört buçuk ayda tamamlanacaktı. (15 Nisan 1452- 28 Ağustos 1452)

¹ Kıyas: Karşılaştırma.

² Rivâyet: Söylenti.

* Herodotus, IV. 87-88.

Ama inşaatı tekaddüm eden¹ aylarda, Baltaoğlu Süleyman Bey'in Gelibolu'dan gelen donanması, Karadeniz Boğazı'ndan Yenice Hisar'ın malzemesini, taşıyı toprağını, kirecini harcını getirip sâhile yığmış bulunuyordu.

Genç hükümdar ise bu nakliyâtı, âdeta aşka benzer bir şevk ve heyecanla tâkip ve idâre ediyor, etrâfındaki paşaları, beyleri, mîmarları, ustaları, işçileriyle hareket ve faâliyet hâlinde olan bu binlerce insan, genç hâkandan kendilerine sirâyet etmiş bir coşkunlukla âdeta vecd içinde çalışıyorlardı. Pâdişâhın bile taş taşıdığı söylenen kalenin her burcu, Saruca Paşa, Halil Paşa, Zağanos Paşa gibi yüceden yüce birer devlet adamının gayret ve himmetine ısmarlanmıştı.

Peteğini bal ile dolduran arılar gibi, yekpâre bir gayret ve müşterek bir gâye ve îman havasının lezzeti içinde çalışan bu kalabalık, temeller atılıp kale bedenleri yükselinceye kadar, aynı ateşli birlik içinde güçlüklerle ve Bizans çetelerinin hücumlarına göğüs gerdiler.

İmparator Kostantin Dragazes, Bizans'ın yollarını ve yolsuzluklarını buradan gözleyecek olan bir kalenin inşâsına, haklı olarak, şiddetle muhâlefet etmekte ve yapıyı durdurmak için uruşu² bile göze almakta idi. Böylece de, inşaatı önlemek üzere bir çete muhârebesi yapan Bizans fedâîleri, Türk kuvvetleri ile çarpışmakta ve karşılıklı kayıplar vermekteydiler.

İşte o devrin şehit düşen cenk erleri, bugün dahi Şehitlik diye anılan Bebek-Hisar tepesinde yatmakta ve fetih hâdisesinin üstüne vurulmuş bu düğümlerin mânevî bağı hâlâ İstanbul'u Türk vatanına bağlayan

¹ Tekaddüm (Takaddüm) etmek: Önce gelmek.

² Uruş: Savaşma, çarpışma.

serrişteler¹ arasında bulunmaktadır.

*

Kostantin Dragazes telâşlana durup sağa sola baş vururken, âbide de bütün heybet ve azametiyle ortaya çıkmış, maiyetine dört yüz asker verilen Fîruz Ağa, kale kumandanı olarak Hisar'ın muhâfazasına memur edilmiş ve pâdişah da fetih hazırlıklarını tamamlamak üzere Edirne'ye dönmüştü.

Rumelihisarı'nın inşâsından iki yüz sene sonraki vaziyetini anlatan Evliyâ Çelebi, Hisar'ın, biri şimâle bakan "Dağ Kapısı" diğeri köye bakan "Hisarpeçe Kapısı"; üçüncüsü de dâima kapalı tutulan "Sel Kapısı" olduğunu söyler ve muazzam toplarından bahsederken, kale içinde, kayalara yapışmış kırlangıç yuvaları gibi, yüz seksen asker kışlası olduğunu, bir Fâtih Câmiî ile iki mescidi ve buğday ambarları bulunduğunu da ilâve eder.

Hisar'ın en meşhur kulesi olan Zağanos Paşa Burcu'nun kitâbesi, İstanbul'un alnında taşıdığı en eski Türk damgasıdır.

*

Anlı şanlı bir vezir olan Zağanos Paşa... İstanbul'un fethini müzâkere eden harp meclisi içinde pâdişâhı Bizans fethine şiddetle teşvik eden emîrlerin başında gelen büyük adam... Paşa, bir Türk ana-babanın evlâdı olmaktan ziyâde, bir ihtimalle devşirme çocuğudur. Şu var ki, Osmanlılığın sırrı, potasına düşeni Türkten Türk kılmış olmasıdır.

Zağanos, bir cins şâhin demekti. Fakat ismine kulak asmayarak onu kim nasıl künyelerse künyelesin, bu büyük adam, bütün gayretiyle desteklediği "Feth-i

¹ Serrişte: Bir şeyin olmasını, gerçekleşmesini sağlayan sebep, vesîle.

mübîn"i yaşadı, gördü ve Şarkî Roma, târihten silindikten sonra da Galata'yı, o döneke ve iki yüzlü Cenevizlilerden teslim aldı.

Gerçekten de bir şâhin gibi memleketin dört köşesine uçarcasına konup göçen paşa, bakarsınız Gelibolu vâlisi, kaptan paşa olmuştur. Bakarsınız, atlamış Taşoz ve Semendirek adalarını fethetmiştir. Bakarsınız Teselya vâlisi olmuş, yine bakarsınız Trabzon'a uçmuş, Pontus Krallığı'nın yıkılmasında kılıç sallamıştır. İşte Trabzon fethinden hâtıra bir Zağanos Köprüsü, bir Zağanos Kapısı...

Sonra bakarsınız, Edirne'de görünen paşa, câmi yaptırmış, bekârhâne kurdurmuş sıra ile Balıkesir'i, Karesi'yi, vakıflarıyla bezemiş, Anadolu'nun ve Rumeli'nin kanat çırptığı her köşesini bir başka imâretle¹ ziynetlemiştir. Nihâyet bu müslüman-Türk vatânının sağlam evlâdı, İkinci Sultan Murad'ın kızı ile evlendirilerek taltif edilmeye², hânedânın kanına canına katılmaya elbette ki hak kazanmıştır.

*

İkinci Sultan Murad, Haçlı orduları Varna'ya dayandığı zaman, bir ok dehşetiyle Manisa Sarayı'ndan fırlayarak, henüz bir çocuk olan oğluna bıraktığı Osmanlı tahtına yeniden oturmuştu.

Daha doğrusu, tâci tahtı gözü görmeden, savaş meydanında kılıcını kınından çıkararak uruşa başlamak üzere atlanıp yollara düşmüştü. Fakat Anadolu Hisarı'na geldikte, şahlanan gücü, büyük bir zorluğa toslayıp irkilmişti. Öyle ki pâdişâhın, ordusunu karşı sâhile geçirmek için kayıklara ve gemilere ihtiyâcı vardı. Bu işe elverişli deniz vâsıtaları ise ancak Cene-

¹ İmâret: Medrese talebelerine, câmi görevlilerine, fakirlere ve gelip giden yolcu ve misâfirlere yemek vermek üzere kurulmuş aş evi.

² Taltif edilmek: Ödüllendirilmek.

vizlilerin elinde bulunuyor, onlar da hükümdârın gidişen telâşından faydalananarak, nefer başına bir altın istiyorlardı.

İşte bir an evvel düşmanı göğüslemek zoruyla karşı karşıya bulunan İkinci Sultan Murad, Varna sahrâsına, ancak bu yüksek bedeli ödeyerek yetişebilmişti.

Babasının mâruz kaldığı bu zorluk, harcadığı hazîneler dolusu altın ve çektiği zahmet, genç oğlu İkinci Sultan Mehmed'e, Boğaz'ın Rumeli kıyısında bir hisar yaptırıp, Bizans'a hem denizden gelecek yardımı kesmek, hem de bir deniz kuvvetine sâhip olmak lüzûmunu öğretmişti. Esâsen İkinci Sultan Murad'ın da bu mevkiye bir kale yaptırmak husûsunda ahdi vardı.

Ama genç oğlu, bu tuttuğunu koparan babadan daha neler öğrenmemişti? Babası cengâverdi de kendisi değil miydi? Babası san'atkârdı da kendisinde güzellikleri görüp gösterecek, yazıp çizecek kudret mi yoktu? Babasındaki tedbir, dirâyet¹, adâlet ve siyâsî dehâ, onda da şâhâne çıkışlar yapmamış mıydı? Babasının derviş rûhu ona mîras kalmamış, memleket sathına yayılan ilim, şiir, mûsikî ve irfan aşkı, aynı muhteşem babadan bir yâdigâr olarak kendisine geçmemiş de ya kimden geçmişti?

*

Rumelihisarı'nın hemen yanı başında, Levent Çiftliği üstlerinden akan bir derenin döküldüğü küçük bir koy vardı. İşte İkinci Sultan Mehmed'e babasından mîras kalan Baltaoğlu Süleyman Bey, İstanbul muhâsarasından evvel, dört yüz yirmi pâre gemisini bir sihirbaz mahâretiyle Marmara'dan geçirip bu deniz üssüne yerleştirmiş bulunuyordu.

¹ Dirâyet: Çabuk anlama yeteneği, kavrayış, anlayış; ilim ve tecrübenin verdiği beceriklilik.

Koruları, bahçeleri, bağları ile tabiat güzelliklerinin bütün saltanatına mâlik olan bu vâdi, aynı zamanda si-yâsî anlaşmalara sahne olmuş târihî bir mevkiydi.

Devirler boyunca Kostantiniyye'yi muhâsara eden kuvvetler, hücumlarını sâdece kara tarafına bağlayıp deniz yolunu açık tuttuklarından, garplı müttefiklerinin gemileri, şehre kolaylıkla erzak ve harp malzemesi taşıyabilmişlerdi. İşte genç hükümdârın bütün gayreti, deniz yolunu da kapamaktı.

Bu gâyeye hizmet için Sinop Beyi İsmâil Bey bir filo yollamış bulunuyordu. Bu arada, ticâret kalyonlarına da el konmuş, İzmit, Gelibolu ve Karadeniz tersânelerinin faâliyeti netîcesi deniz kuvvetleri, nakliye ve harp gemisi olarak, üç yüz pâreye yükselmişti. Fakat bu miktar, şehrin denizden muhâsarası için yine de kâfi değildi. Zîra birleşik Bizans, Venedik ve Papalık'ın kadirgaları ile bu üç yüz gemilik filonun boy ölçüşmesine imkân yoktu.

Süleyman Bey'in Hisar'ın yanı başındaki koyda toplanan donanması, Karadeniz ve Marmara despotlarına ne de olsa haddini bildirecekti. Nitekim bildirdi de. Burgaz, Midye, Tarabya, Büyükada hisarları, kara kuvvetlerinin de yardımıyla düşürüldü. Bu temizleme hareketinden sonra da Baltaoğlu'nun gemileri yelken açarak Dolmabahçe önünde demirledi.

Boğazkesen Hisarı ile Güzelce Hisar arasında kuş uçurtmayacak bir filo bıraktıktan sonra, bir taraftan da Yeşilköy açıklarını kontrol altında bulundurmak sûretiyle gelecek yardımları önlemek mümkün olacaktı.

Fakat asıl büyük iş, Haliç'in ağzını kapayan ve iç taraftan da müdâfaayı temin eden çok yüksek bordalı gemileri aşip Haliç'in yolunu açmaktı. Türk deniz kuvvetleri tepelerinden yağın taş, ok ve ateş sağanağı altında mücâdele etmelerine rağmen, Bizans müdâfaasını yarıp içeri girmelerinin imkânsız olduğu anlaş-

hyordu.

Ne ki azmine dağlar dayanmayan pâdişah, bu açılmayan kilidi zorlamaktan vazgeçti ve Tophâne'den karaya çektiirdiği kalyonları, Boğazkesen ve Kuledibi istikâmetinde dağları tepeleri aşırarak, bu fersahlarca mesâfeyi yağlı direkler üstünde çektiirmek sûretiyle donanmayı Haliç'e indirdi. Akıllar durduracak bu cüretli teşebbüse, İkinci Sultan Mehmed'deki askerlik kudret ve dehâsının en tipik örneklerinden biri demek câizdir.

İstanbul'un muhâsara edildiği¹ günden fethi gününe kadar Haliç'te, büyük bir Venedik gemisinde bulunarak bütün vak'aları yakından tâkip etmiş olan târihçi Nikolo Barbaro, efsânevî meşale ışığı altında, gemilerin dağları tepeleri geçişinin teknik faâliyetini ve tayfaların şevk ve şetâretini² tekbir seslerini, nâraları, davul gümbürtülerini ve sevinç âvâzelerini uzun uzun anlattıktan sonra: "Bu gemilerin sanki denizde imiş gibi karada hareketlerini görmenin, hâdiseyi gözleriyle tâkip etmemiş bir kimse için gerçekten inanılmayacak garip bir manzara olduğunu tekrar ederim. Ben bunu, Keyhüsrev'in Athos Dağı'nı yarmasında gösterdiği cesâret ve fedâkarlığın kat kat üstünde bulurum. Eğer bu hârikanın icrâsında hazır bulunmamış olsaydım, söylenenlere asla inanmazdım," der.

İkinci Sultan Mehmed'in dâima bu tür çetin işlerle güreştiği bir gerçektir. O asla, kendi kendine yıkılan ve hemen geçit veren düşmanlarla değil, Uzun Hasan seferleri, Sırp seferleri, Macar seferleri, Karaman, Mora, Venedik muhârebeleri gibi zorlu cenkler ve hasımlarla uğraşmıştır. Birçok defalar da, mahdud kuvvetlerle azametli çoğunlukları ezmiş, harp bilgi-

¹ Muhâsara edilmek: Kuşatılmak.

² Şetâret: Sevinç, neşe, şenlik.

sindeki kiyâset¹ ve kudretiyle düşmanlarını kısıkıvrak bağlamaya muvaffak olmuştur.

Şüphe yok ki, müstahkem ve aşılp geçilmez kaleleri içine gizlenmiş Kostantiniyye'yi fethetmek de, XV. asrın askerlik imkânları için en çetin işlerden biriydi. Kılıçla kalemi dâima yan yana yürüten hükümdar, korkunç denecek kadar tâkipçi zihniyeti, eşsiz irâdesi ile olmazları oldururken, ordusuna plansız, düzensiz hareket ettirdiğini, mâcerâ ve fantezi hevesiyle kan döktürdüğünü târih asla kaydetmemiştir. Aksine, kendi devrine kadar cetlerinin yer yer, ada ada yapmış oldukları istîlâ ve akınları o, sistemli bir askerlik ve idârecilik şuûru ile planlı bir fütûhat hâline sokarak, devleti, yerleşmiş bir imparatorluk statüsüne getirmiştir. İstanbul'un fethinde güttüğü gâye ise, ortasından ikiye bölünmüş topraklarının bir kısmı Asya'da bir kısmı Avrupa'da olan devletin maddî yapısını birlemek olduğu gibi, mânevî sâhada da fethin gerçek gâyesi, bir vakitler yeryüzünün en büyük fikir pazarını kurmuş olan şark dünyâsının kaybetmiş olduğu ilmî ve fikrî haysiyeti iâde ederek şarkla garp arasında bir kültür ve medeniyet muvâzenesi kurmaktır.

*

Garp, Latinlerin 1204'de işlemiş oldukları affedilmez târihî hatâyı yedi yüz şu kadar senedir, ilme yakışan bir insaf ve tarafsızlık gösterip îtiraf etmekten çekinmiş ve çekinmektedir. Ama her ne kadar, örtbas edilmek istense de, Bizans'ın dindaşları olan Latin Avrupa ordularından ve nihâyet yarım asır saltanat süren Latin devletinin kıyasıya vahşetinden ve barbarca zulmünden gördüğü zararların gizlenmesine imkân yoktur. Bu istîlâ ve soygun, öylesine ezici, öy-

¹ Kiyâset: Uyanıklık, anlayışlılık, akıllılık.

lesine kahredici olmuş ki, iki buçuk asır sonra Türkler Kostantiniyye'yi zaptettikleri zaman, o dillere destan ihtişam ve masallara yakışan azamet yerine, bir sefil harâbe ile karşılaşmışlardır. Zîra istîlâcî Latinler, kiliselerin, sarayların, meydanların altın, gümüş ve mücevherli eşyâlarını alıp memleketlerine götürdükleri gibi, yağma ettikleri san'at şâheserleri, panolar, freskler, tablolar, heykeller gibi, yakıp yıktıkları âbideleri ve mâbetleri de kâbil olsa yine memleketlerine taşıyacaklardı.

Bilindiği gibi, ziynete, gösterişe ve teşrîfâta aşırı ölçüde düşkün olan Bizans sarayı, bir imparatoru tahta ve bir patriği makâmına oturtmak için Ayasofya Kilisesi'nde muhteşem bir merâsim yapardı. Bu debdebeli ve resmî toplantılarda kayserlerin de patriklerin de giydikleri merâsim kıyâfetleriyle taçları, bahâ biçilmez mücevherlerle bir hazîne değerinde kıymet taşırdı. Halbuki Latin istîlâsına uğrayan Bizans, varhktan da dirlikten de boşalmış bir hazin âkıbete düşmüştü. Onun için de geleneklerine bağlı olan saray, yine imparatorlara ve patriklere Ayasofya'da mûtat merâsimi yapıyor ve süslü kaftanlar giydirdiyordu. Ama acı olduğu kadar acınacak da olan, artık bu mücevherlerin sahte ve yalancı taşlardan ibâret olduğu keyfiyetiydi.

*

Cisimlerin tâbi olduğu biyolojik ve fizyolojik kânunlar gibi, cemiyetlere de baş eğdiren sosyal iniş çıkış, oluş ve ölüşler olması tabiidir. İşte İkinci Sultan Mehmed'in muhâsara ettiği Bizans da, yaşamış olduğu uzun ve ihtirash bir hayattan sonra ölümün sarîh alâmetleriyle can çekişir halde bulunuyordu. Şâyet bir asır evvel Rumeli'ye geçen Türkler, bu fethe namzet bir millet olmamış olsalardı, iki yüz sene evvel Haçlı ordularının elinde tecâvüzün ve zulmün envâr-

nı¹ gören Bizans, tekrar böyle bir yağma ve kan seli içinde boğulup giderdi. Fakat Türk istilâsı, Bizans halkı için de, âbideleri ve san'at eserleri için de medenî bir efendinin himâyesine girmek demek oldu.

Büyük işlerin büyük adamı olan genç hükümdar bir fâtih gurûru ile değil de, sâde bir insan edâsıyla şehre girip Şarkî Roma'yı teslim alırken, değme cihangîre nasip olmamış bir şâhâne kulluğun ve yokluğun da temsilcisiydi. Başardığı şanlı zaferlere ve rakipsiz saltanatına rağmen tam bir kul aczini ve çâresizliğini iliklerinde kuvvetle hissediyordu. Esâsen büyüklüğünü tamamlayan da, kendini bu kulluk ve beşerîlik platformu üstünde görüp göstermesi değil miydi? İşte azminin önünde dağlar devrilen yüce hâkan, küçük zaafı karşılarında ne mertebe yalnız ve ezilmiş olduğunu da bu kulluk aczi ve çâresizliği içinde nasıl hüznle îtiraf ediyordu:

*Cevr-i dilber tâ'n-ı düşmen sûz-i firkat za'f-ı dil
Türlü türlü derd için halk etmiş Allâhım beni*

*Yakmağa vü yıkmağa hep cümle el bir ettiler
Sûz-i sîne eşk-i dîde âteş-i âhım beni*

diyerek, dilberlerin, düşmanların, yürek yanığının, gönül zaafının ve daha nice nice dertlerin, cefâların el ele vererek kendisini nasıl hırpalamakta olduğunu, cesâretle söyleyip iç tablosunu veriyordu.

*

Boğaz'ın bu sert, bu kaynaşan ve akıntılı kıyısından ayrılırken, bir kere de, Baltaoğlu'nun adıyla adlanıp kalmış Balta Limanı'ndaki Büyük Reşid Paşa Yalısı'na şöyle bir başımızı uzatsak iyi olur.

Bu yalıda paşanın hâriciye nâzırlığı zamânında, Belçika ve İngiltere ile 1838'de bir ticâret anlaşması ak-

¹ Envâ: Çeşitler.

dedilmiş; sadrâzamlığı esnâsında da Rusya ile 1849'da Eflâk ve Boğdan Beylikleri mevzûunda "Balta Limanı Muâhedesi" adını alan bir ahidnâme imzâlanmıştı.

Her karış toprağında siyâsî, askerî ve içtimâî bir hâtıranın kıvrılıp uykuya vardığı Rumelihisarı, fetihten bu yana, bütün Boğaz köyleri gibi, çeşitli âbideler ile kâh giyinmiş kâh soyunmuştur. Bir yandan îmarci eller gelip câmiler, mescitler, saraylar, köşkler, yalılar, çeşmeler yaparken, zamânın hoyrat elleri de bu bin îtinâ ile kurulmuş olan mâmûreleri hırpalayıp tartaklayarak aşındırmış, yakmış, yıkmış ve yok etmiştir.

Türk târihine askerî ve siyâsî hüviyetiyle adım atan Rumelihisarı, alınındaki bu damgaya rağmen, zamanla Boğaz'ın tipik bir sayfiye köyü olmak vasfını da kazanmıştır. Öyle ki her devirde gerek saray gerek devlet büyükleri ve gerek halk, bu kaleler köyünü sivil mîmârî ile bezemek ve süslemekten geri kalmamıştır. Dördüncü Sultan Mehmed'in annesi Turhan Vâlide Sultan'ın köşkü ile, Üçüncü Sultan Mustafa'nın kızı ve Üçüncü Sultan Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'ın muvakkithânesi¹, bu köyün sınırları içinde inşâ edilmiş; Birinci Sultan Mahmud tarafından yeni baştan yaptırılan İskele Câmii de yine bu köyün hudutları içinde yer almıştır. XVIII. ve XIX. asır şeyhülislâmlarından olan Mekkî Mehmed Efendi ile Sıtkızâde Ahmed Râşid Efendi'nin leb-i deryâya bir su kuşu gibi gelip konmuş ve göçmüş olan meşhur sâhilhânelerini herhalde unutmamak gerek.

Nihâyet hisarları selâmlayıp ileri doğru giderken, bir kartal yuvası gibi tepede mekân tutmuş Bektâşî tekkesinin önünden de bir boy geçelim ve Hacı Bektaş Velî'nin rûhâniyetine bir hû diyelim!

¹ Muvakkithâne: İçinde muvakkitler tarafından ayarlanmış saatlerle bu işlere yarayan âletlerin bulunduğu, küçük bir rasathâneyi andıran ve daha çok büyük câmilerin bitişiğinde yer alan binâ.

Emirgân

Emirgân'ın kapı komşusu Boyacıköyü'ne bir uğrayıp bir kahve içmeden ileri doğru yolumuza devam etmeyelim. Üçüncü Sultan Selim'in Kırklareli'nden muhâcir getirttiği Kafkaryadi âilesinin, pâdişâhın emriyle buraya yerleşerek boyacılık yapması yüzünden bu ismi alan köy, fazla göze çarpmayan, fakat dikkat edilince, inceliğini zarâfetini ortaya koyan güzellere benzer. Belki de Rumelihisarı ile Emirgân gibi iki dev semtin, iki târihî mevkiin ortasında sıkışıp kaldığından, bir küçüklük hissine tutulmuştur. Belki de bu yüzden biraz sıkılğan biraz utangaç, fakat hicâbının¹ altındaki güzelliğini hisseder hâli vardır.

Gerçekten de dik yokuşlar ile çıkılan mahallelerinin, Boğaz'ı tepeden görüşü kadar, kıyılarının karşı sâhili seyredişi ile de Boyacıköyü, kendine mahsus bir câzibeye mâliktir. Bilhassa yaz geceleri iki sâhil arasından akan Nehr-i Aziz sanki karşıya geçit veren bir yol, bir vâdi kesilir. Öyle ki kapı karşı komşusu Kanlı-

¹ Hicap: Örtü.

ca, bekçilerinin¹ sopaları, mahalle köpeklerinin havlamaları, bülbüllerinin şakımaları Boğaz'ın sularına basa basa bir yakadan bir yakaya kaçıp buralara kadar gelir. Bu sâkin yaz gecelerinde, iligine kadar titreyen gecenin soluduğunu duyar, siz de o sayvan sayvan havaya asılmış sesler gibi, meltemlerin kanadına binip bir yandan bir yana geçmek hevesine kapılırsınız. Tabiatla güzelliğin halvet olduğu² bu yaz akşamlarında, insan oğlu daha daha ne heveslere kapılmaz, neler ve neler düşünmez? Sanki hislerimizin iklîmini fetheden ve bizi tasarrufu altına alan bir kara sevdâ, ihtiraslarımız, mücâdelelerimiz, kavgalarımızla aramızda mü-târeke yapıp, bizi kendinden başka her şeyden boşaltmış, her şeye bîgâne³ ve yabancı kılmıştır. Saatler dakîka kadar kısalır, âdeta zamânı ifnâ eden⁴ meçhul bir kuvvet, bir başka âlemin vaktini saatini ihyâ edip⁵ size mâleder. Ya da siz ona mâlolursunuz.

İster tabiatın, ister san'atkârın, ister velînin, ister peygamberin eliyle âdem oğlunun dudaklarına tat veren güzellik, onu bir zaman için olsun, nasıl da kendinden, kendi beşerî ağırlıklarından kurtarır. Nefes aldırıp kendine de cümle âleme de tarafsız ve dost gözüyle bakmak bahtiyarlığına erdirir. Zîra bu kısacık uyanış demlerinde, sanki bir şimşek aydınlığı gibi ânî çakan güzelliğin zevk ve cezbesiyle kamaşan düşünce ve duyguları, şerre ve kötüye kör, sâdece hayra ve güzellğe açıktır.

*

¹ Bekçi: Özellikle şehirlerde emniyet teşkilâtına bağlı olarak geceleri güvenliği ve huzuru sağlamak için sokak ve caddeleri dolaşan görevli.

² Halvet olmak: Gözlerden uzak olacak şekilde bir yerde birileri ile başbaşa kalmak.

³ Bîgâne: İlgisiz.

⁴ İfnâ etmek: Yok etmek.

⁵ İhyâ etmek: Canlandırmak, hayâtiyet kazandırmak.

Ey kadın, misâfirliği kısa kes... Kahve fincanının dibini çoktan soğudu. Onun için de şu Boğaz'ın en meşhur korusuna, Ferîdun Bey Bahçesi denen bu yeşillik cennetine doğru hele bir var! Yürü!

*

Doğumundan ölümüne kadar bir ana kompleksinin şiddetli ve tehlikeli tablosunu yaşamış olan Dördüncü Sultan Murad, Revan seferinden zaferle dönmüştü. Revan Kalesi'ni fethettiği zaman, kendisinden aman dileyen iki mühim sîmâ vardı: Kale Muhâfızı Emîrgüne oğlu Tahmasp Kuli Han ile kahyâsı Murad Ağa.

Emîrgüne Oğlu râfızî¹, Murad Ağa ise aklı başında bir sünnî idi. Bunların dehâletini² kabul eden Dördüncü Sultan Murad, Kuli Hân'ı, maiyetiyle beraber affederek vezâret pâyesi vermiş, murassa sorguç, hançer ve kılıç ihsan edip üç hil'at giydirmek sûretiyle taltif eylemiş ve Emîrgüne Oğlu da kalenin anahtarlarını pâdişâha teslim ederek içindeki eşsiz hazîne İstanbul'a getirilmişti.

Affedilen Kuli Hân'a Yusuf Paşa adı verilmiş ve pâdişâh kendisinden istifâde etmek istediğinden uhdesine Halep vâililiği tevcih olunmuş fakat tutumu halk tarafından hoş karşılanmadığından, kalabalık maiyetiyle beraber İstanbul'a getirtilmiştir.

Bir idâreci olarak kendisinden faydalanılamayan Yusuf Paşa, kısa zamanda hem vezir hem de musâhip olarak pâdişâha yakın ve makbul kimseler arasına girmiştir. Öyle ki, rint, şen şâtır, hoş meşrep, şâir ve mûsikî ehli olan eski Revan emîri, pâdişâhın eğlence arkadaşı olunca kendisine Kâğıthâne'de bir mesîre, Ahırkapı'da muhteşem bir saray ve Boğaziçi'nde de

¹ Râfızî: Râfızîlik görüşünü benimsemiş kimse.

² Dehâlet: Birinin himâyesini isteme, merhametine sığınma.

Ferîdun Bey Bahçesi ihsan olunmuştur.

*

Bizans devrinde bir servi ormanı olan bu mevki, XVI. asırda münşeatçı¹ Ferîdun Bey'in tasarrufunda, eşine ender rastlanan bir yeşillik dünyâsı olmuştu. Koruları, türlü ağaçları ve servileriyle meşhur olan bu küçük köy, zevk ve safâ ehli Emîrgüne Oğlu'nun eline geçmekle, İran tarzında muhteşem bir köşk ve sâhil-saray ile büsbütün revnaklanmış² bulunuyordu.

Nakışlar, oymalar ve çinilerle süslenmiş bu cennet köşesine zaman zaman pâdişah da gelirdi.

Bu devri yaşamış olan Evliyâ Çelebi: "Cümle binâsı Acem tarzı üzere tarh olunup³ dört duvarı billûr-dan⁴ bir hamamı vardı. Gül ve gülistan içinde bulunan bu hamamdan, bülbüllerin yavrularını besledikleri seyredilirdi. Bu bağın dışında binlerce büyük ağaç vardı" der.

XVI. yüzyılın bir edip-diplomatı olan Ferîdun Bey'in, belki de münşeatını⁵ içinde yazdığı bu bahçe ve bu semt, Emîrgüne Oğlu'nun uhdesine⁶ geçtikten sonra artık platonik hüviyetini madde ihtirâsına, kuvvet, keyif ve zevk gösterilerine terketmiş bulunuyordu. Bununla berâber, Emîrgüne Oğlu'nu da içine aldığı eğlence meclislerinin aşırı keyif düşkünlüğüne rağmen genç pâdişah:

*Gönül ne Göksu'ya mâil ne Sarıyâr'a gider
Sipâh-ı gamdan emîn olmaya Hisâr'a gider**

¹ Münşeatçı: Osmanlı Devlet teşkilâtında resmî mektupları kaleme almak üzere usta nesir yazarları arasından seçilip görevlendirilen kâtip.

² Revnaklanmak: Güzelleşmek, parlaklık kazanmak.

³ Tarh olunmak: Tertip ve tanzim edilmek.

⁴ Billûr: Kristal cam.

⁵ Münşeat: Yazılmış, kaleme alınmış şeyler.

⁶ Uhde: Sorumluluk.

* Gönül ne Göksu'ya ne Sarıyâr'a gitmek için istekli. Gam askerine karşı emniyet içinde olmaya Hisâr'a gitmek ister.

diyecek bir edebî seviyesi olan hisli ve içli bir şâir ve san'atsever insandı.

Ne ki, henüz çocuk denecek yaşta Osmanlı tahtına oturduğu zaman Avrupa'nın bir dış tabiat mûcizesine doğru hızla gittiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun ise, mafsalları kurumuş bir vücut hareketsizliği içinde kemikleşip külçeleştiği devre rastlıyordu. Gözünü dört açmış garplı idârecilere mukâbil, devletin dümeni son derece haris ve şahsî menfaatler peşine düşmüş kimselerin elinde bulunuyordu. Ne çâre ki bu kumpanyanın ele başısı, kendi anası Mahpeyker Kösem Sultan'dı.

Büyük bir aşkla kendisine bağlı olan Birinci Sultan Ahmed'in genç yaşta ölümüyle, gönlü de eli de boşalan Kösem, muallakta kalan¹ enerjisini, bir süblimasyonla² yükseklere, ulvî ve büyük hizmetlere doğru istikâmetleyemediğinden süfliyete³, saray entrikaları, varlık ve aşırı para hırsı, politika ihtirâsı gibi ednâ⁴ ve bayağı ihtiraslara dökmüştü. Onun için de bu haris ananın elinde ve emrinde, tahtın bir çocuk kuklası olarak geçen seneleri, onda her şeyden evvel bir ana kompleksi yaratmış bulunuyordu.

İç ve dış gâilelerin çeşitli buhranları ile geçen ilk saltanat yıllarında Bağdat elden gitmiş ve genç Osman'ın kanını isyâna bahâne tutan Erzurum Vâlisi Abaza Paşa gâilesi büyüyerek, şark vilâyetleri kana boyanmış, bir taraftan da Bağdat'ı işgal eden İranlılarla hudut boyunca şiddetli bir cenk başlamıştı.

Diğer tarafta ise homurdanmaya fırsat gözleyen yeniçeri ocağı ile ayak takımının tetikte bekleyişleri, şehirde huzur ve âsâyiş diye bir şey bırakmamıştı. Ni-

¹ Muallakta kalmak: Boşlukta kalmak.

² Süblimasyon: Yüceleştirme, ulvileştirme.

³ Süfliyet: Bayağlılık.

⁴ Ednâ: Çok aşağı, âdî.

tekim sadrâzamlığı aklına koyan Topal Receb Paşa'nın tertîbi ile ocaklı isyan ederek, makbul bir sadrâzam olan Hâfız Ahmed Paşa, "Ayak Dîvânı"na çağrılan pâdişâhın gözü önünde paralandı. Bunu, Yeniçeri Ağası Hasan Halîfe ile Defterdar Mustafa Paşa ve pâdişâhın nedimlerinden Mûsâ Paşa'nın aynı âkıbete uğramaları tâkip etti.

Ama bütün bu olup bitenlerle, pâdişâhın çocukluğundaki güzel yüzünü tamamlayan tatlı mizâcî, tahtı da devleti de idâre eden anasının nüfuz ve kudretine karşı reaksiyonlar kazanarak çelikleşiyor, o yumuşak mizâca haşin hattâ gaddar çizgiler ilâve oluyordu.

Zamanla kütle psikozlarını iyiden iyiye teşhis etmiş olan bu genç ve zekî hükümdar, yaşı yirmiye bulup etrâfına da sâdık adamlar topladıktan sonra, gerek memleketi gerek taht şehrini ve gerek sarayı, keyfî ve şahsî menfaatler uğruna harcanmaktan kurtarmaya karar vermiş bulunuyordu.

İlk iş, zorbalara iltifat edip onları eli altında bulundurmakta çıkarı olan anasının icrâ¹ kuvvetini teşkil eden muhîtinî bir darbede çil yavrusu gibi dağıttı. İşin şaka kaldırır tarafı olmadığını idrak eden Kösem de, susmasını ve sabretmesini bilen oğlu gibi, yeni fırsat ve imkânlar beklemek üzere bir kenara çekildi.

Günün birinde de pâdişâh, hem eniştesi hem sadrâzamı olan Receb Paşa'yı: "Gel bakalım topal zorbası... Abdestin var mı?" diyerek cellâdın önüne itivermekle memleket selâmetine mâtuf² kanlı icrââtına³ başlamış oldu.

*

Daha Edirne'ye ayak basmakla Polonyalıları dize

¹ İcrâ: Yapma, yürütme, uygulama.

² Mâtuf: Yönelik.

³ İcrâat: Yapılan işler, gerçekleşen çalışmalar.

getirip sulh talep ettiren, iki defa şark seferine çıkıp, Revan ve Bağdat fâtihi olarak İstanbul'a dönen Dördüncü Sultan Murad, gerek askerî zaferlerine gerek iç nizâmın iâdesi yolunda Celâlîlere ve zorbalara karşı kurduğu hâkimiyete rağmen, bu âsâyiş ve huzûrun çivisini kendi kuvvetli şahsiyetinin tuttuğuna ve düzenin kendisiyle kâim¹ bulunduğuna şüphe etmiyordu.

İçtimâî, iktisâdî ve siyâsî anarşinin mahsûlü olan bütün bu ihtilâller, isyanlar ve bozgunlara karşı akıttığı kan, gösterdiği şiddet, ayak üstü ve devamsız bir tedbir hükmündeydi. Zaman geçip korku ve baskı zayıflar olunca, memleket adına da olsa, akan bunca kanın kime ne faydası olacaktı? Ebû Hanîfe'nin hakkı vardı: Sıtma çeken adamın elini ayağını bağlamakla titremesine mâni olmak mümkün değildi. Esaslı ve ciddî tedâvi, hastalığı içeriden kesmek, bünyeyi iltelen temizlemekle mümkündü. Memleket için yapılacak ıslâhat da, ancak imparatorluk bünyesine şâmil bir maârif politikasıyla cehâlet derdinin başını kesmekle netîce verebilirdi. Bu da, sistemli ve uzun vâdeli bir devâydı.

Halbuki pâdişah, kaynayan tencereye bir bardak soğuk su katmakla fıkırtıyı şöyle böyle durdurmuş bulunuyordu. Çömlek ateşten indirilmedikçe, elbet tekrar kaynayacak, tekrar taşacak ve içindeki aş da ziyan olup gidecekti.

Onun için de pâdişah, ancak kendi hayâtı ile kâim olduğunu sezdiği bu sathî düzene daha ciddî bir veçhe vermek lüzûmuna inanmış olmalı ki, ecdâdı devrinin idâre ve anlayışına dönülmesi gerektiğini pervâsızca söyleyen Koçi Bey'in telhislerini² çok okuyor ve bu sert beyânın aynasına akseden acı hakikatleri seyret-

¹ Kâim: Devam eden, var olan.

² Telhis: Sadrâzam veya daha alt makamlardan pâdişâha iznini, görüşünü veya emrini almak için yazılan ve konunun özetini içeren yazı.

mekten çekinmiyordu.

Koçi Bey'in çağdaşı Peçevî İbrâhim Efendi de, sözlerine kulak verdiği kimseler arasındaydı. Kânûnî devrinden bahseden büyük târihçi: "Zamân-ı saâdetlerinde sancakbeyilerinden, kadılardan ve sâir mansıp sâhiplerinden bîgünah kimseler sebepsiz azlolunmazdı, azil pek enderdi ve büyük töhmet¹ ile azlolunanlar bir daha devlet kapısına alınmazlardı, onun için herkes azilden korkar, doğru yoldan ayrılmazdı. Merhum Hüsrev Bey tam otuz üç yıl sancakbeyiliğinde kalmıştır" diyerek iç idârenin o zamanki metotlarına dikkati çekiyordu.

Hele Kânûnî Sultan Süleyman'ın sadrâzamlarından Lütî Paşa'nın *Âsafnâme*'si, pâdişâhın dikkatle okuduğu eserler arasındaydı. Bu dirâyetli ve hamiyetli vezir: "Rüşvet gibi kebâir² ve mel'un³ bir illet⁴ yoktur" dedikten sonra, "Vakar, sükût ve takvâ⁵ ile silâhlı olması îcap eden devlet adamlarının, sefâhat⁶, işret⁷ ve birbirlerine karşı haset üzre olmaları, pâdişâha karşı hak sözü söylemeyip vak'aları değiştirmeleri, devlete ihânetten başka bir şey değildir," diyor ve sözlerine devam ederek: "Sadrâzam olan kimsede dünyâlık tamâhı değil, hesâbını Allâh'a verircesine açık, sâde ve temiz bir îman olmak gerek. Buna karşı da pâdişâhın vezîrini ednâ bir töhmet ile suçlandırmayıp azletmemesi, hele idâmından şiddetle çekinmesi lâzımdır," demek sûretiyle devlete bir nevi rapor vermiş oluyor. Ama paşanın yalnız hükümdâra ve devlet adamına değil, halka da söyleyecek sözü vardır:

¹ Töhmet: Suç, kabahat.

² Kebâir: Büyük günahlar.

³ Mel'un: Lânetli.

⁴ İlet: Hastalık derecesindeki alışkanlık.

⁵ Takvâ: Allah korkusuyla, Allâh'ın yasakladığı bütün şeylerden korunma.

⁶ Sefâhat: Aşırı derecede zevk ve eğlenceye düşkün olma.

⁷ İşret: İçki içme, içki.

“O halk ki idârecilerini bilir bilmez tenkit edip ortalıkta dedikodu kolları meydana getirmemeli ve böylece de devleti dillendirerek vezirleri küçük düşürmek sûretiyle faâliyet ve icrâatlarını baltalamaktan sakınmalıdır.”

Koçi Bey'e göre vezâret¹ de bir ulu makamdı. Bu mesnede bir ehil kişi oturunca o, sebepli sebepsiz azlolunmaz da, geniş salâhiyetle yerinde eskiyecek olursa, devlet dümenini tecrübeyle ve ustaca kullanmaya zamânı ve güveni olurdu. Yine Koçi Bey'in dediğine göre, eskiden, nedimlerle², musâhiplere³, hele siyâsî hüviyetleri olmayan bendegâna⁴, devlet yükünü çeken vezirlerle âlimler hakkında pâdişâha söz söylemek salâhiyeti verilmemişti.

Toprak ve idâre rejimine gelince, eskiden beylerbeyiliği, sancakbeyiliği gibi memleket idâresini yakından ve içinden alâkalandıran işler, dürüst, ehil ve tecrübe sâhibi kimselere tevcih olunup, bir habbe rüşvet alınmaz, hatâsı ve günâhı olmayan kimseler de yerlerinden kımlıdatılmazdı.

Tımar⁵ ve zeâmet⁶ ki; devletin temel direklerinden biriyken, nice zamandır bu dirliklere şehir uşakları üşüşüp, ocak oğullarına ve muhârebelerde yararlık gösteren dilâverlerle yiğitlere verilmeyeli beri, düzen bozulup düşman bu kadar memleketler almıştı.

Sultan Süleyman vezîri Rüstem Paşa'nın dâmâdı

¹ Vezâret: Vezirlik.

² Nedim: Kendisiyle sohbet edilen kişi, sohbet arkadaşı.

³ Musâhip: Büyük zatlara, özellikle pâdişahlara sohbet arkadaşı olan ve zaman zaman hoş fıkralar, hikâyeler anlatıp, latîfe ve nükteler yaparak hoşça vakit geçirmelerini sağlayan zekî, bilgili, görgülü, hoşsohbet kimse.

⁴ Bendegân: Pâdişâha bağlı olanlar, pâdişâhın hizmetinde olan kimseler.

⁵ Tımar: Osmanlı Devleti'nde ve Anadolu Selçuklularında belirli bir hizmet karşılığında şahıslara tahsis edilen toprak parçası.

⁶ Zeâmet: Osmanlı Devleti'nde fetih sırasında elde edilen ve arâzi-i emîriye denen yerlerden savaşınlara bir kısım devlet ve saray erkânına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen beytûlmâl hissesi, tımarın büyüğü.

Ahmed Paşa, Zigetvar seferinde dördüncü vezirdi, sonradan vezîr-i âzam oldu, ilk vezir olduğunda, esbâb-ı¹ ihtişamdan² ancak iki kürkü vardı. Birini dîvân-ı hümayunda birini de evinde giyerdi. Lâkin şahsî ihtiyaçlarını bu kadar umursamazken dört beş yüz kulu ve cebehânesi³ vardı. Sâir vezirler dahi bu usûl üzere kapıları mükemmel olup, her biri çiftliklerinde yüz katar deve ve yüz katar katır beslerler, bir yere sefer olunca, ferman geldikte, dışardan bir at, bir deve dahi satın almaya lüzum olmayıp, üçüncü gün, çağırıldıkları yere teveccüh edip cenge iştirak ederlerdi.

Şimdi ise bu dirlikleri işgal edenler, akçalarını bağlara, evlere, köşklere, samur, ziynet ve şöhretlere veriyorlar. Sefer lâzım gelse, değil birkaç yüz cebeli asker⁴ çıkarmak, iki hizmetkâr ile cenge iştirak etmeye kâdir olamıyorlar.

İşte devlet, bir yandan bu her türlü yükü ve masrafı tımar ve zeâmet sâhiplerine âit olan cebeli sınıfından mahrum olmuş, bir yandan da kapalı sınıf disiplini ile üç kıt'ada nam salmış yeniçeri ocağından ümîdini kesmişti. O ocak ki artık kalite esâsı yerine kantite⁵ illetine uğrayalı beri, düşmanla değil, devletle çarpışmaya hazır, azgın bir haşarat yuvasından başka bir şey değildi.

İşte Dördüncü Sultan Murad, gâyesini de yolunu da şaşırmış bu âsî ve şakî⁶ gürûhu kana boyayarak sindirip, ortalığı yatıştırmış bulunuyordu. Öyle ki bu tensik edilip⁷ hizâya getirilen ordu ile iki büyük şark

¹ Esbâb: Sebepler.

² İhtişam: Görkem.

³ Cebehâne: *teşmil*. Fişek, gülle, barut gibi mühimmat, cebhâne.

⁴ Cebeli (Cebelü) asker: Osmanlı Devleti'nde zeamet ve tımar sâhiplerinin savaşa giderken yanlarında götürmeye mecbur oldukları techizatlı muhâriplere verilen isim.

⁵ Kantite: Miktar, sayı.

⁶ Şakî: Yol kesici, haydut.

⁷ Tensik edilmek: Düzenlenmek, düzene sokulmak, tanzim edilmek.

seferine çıkıp zaferle geri dönmeye muvaffak olmuştu. Genç yaşında yakasına ecel yapışmamış olsaydı, toprak rejimini de ıslâh edecek, tımar ve zeâmet müessesesini de tensik edip, bel veren bu temel direğini de doğrultacaktı.

*

Dördüncü Sultan Murad devrinin kan kokulu şiddetiyle yatışan idârî ve askerî aksaklıkların bir düzene girmesi, cemiyet planında da bir sükûn ve huzur olarak kütleye nefes aldırılmıştı. Bu ferahlama, bir kurtuluş hamle ve hareketinin vaadini taşımamakla berâber yine de anarşiyi bir tarafa sıyrıp halkın yüzünü güldürmüş bulunuyordu.

Pâdişah ise, bir lüzum ve zarûretin verdirdiği kararlarına muvâzî olarak tatbik ettiği kahve ve tütün yasakları gibi keyfî tasarruf ve tahditlerden arta kalan zamânını, coşkun ve taşkın bir zevk ve eğlence anaforu içinde geçiriyordu.

Kahve yasağından bahseden Kâtip Çelebi'nin: "Dârü's-saltana¹ kahvehâneleri kalb-i nâdân² gibi vîrandır³" derken, pâdişah, İncili Çavuş'lar, Emîrgüne Han'lar, meddahlar, rakkaslar, hokkabazlar, çengiler, köçekler ve sırasında da âlimler, şâirler, hâfızlar ile zamânını çok renkli, çok hareketli geçiriyordu. Devlet yükünün sipâhî ve ocaklı isyanlarının gâilesiyle bunalmış başına sığınacak huzurlu bir köşe bulmak iştiyâkıyla sık sık Yusuf Paşa'nın yalısına geliyor, çeşitli zevklerin hattâ şiddet ve zulüm fırtınalarıyla bile yatıştıramadığı gariplik hissinden, melâl ve ıztıraptan bir türlü kurtulamıyordu.

Haftanın muhtelif günlerini âlimler, şâirler, edip-

¹ Dârü's-saltana: Saltanat merkezi, başşehir.

² Kalb-i nâdân: Câhil kimsenin kalbi.

³ Vîran: Yıkık, harap.

ler, mutripler, köçekler, nedim ve tıflılar ile geçiren pâdişâhın, bu coşkun eğlence ve cümbüş meclislerinin dışında uzun uzun Kur'an okuttuğu ve latif sesli bir hâfızı dinledikten sonra Mirgûne Hân'a: "Yâ Emîr! Acem'de böyle Kur'an okunur mu?" diye sorduğu oluyordu.

Dördüncü Sultan Murad'ın zevklerinden biri de, kuvvet gösterileriydi. Geniş omuzları, iri yapısıyla kolayına yarışlamayacak bir güce sâhipti. Harbe¹ ve cirit ile birkaç kalkanı birden deler, iki yüz okka ağırlığındaki bir gürzü havaya kaldırıp sallar, dev cüsseli bir adamı kuşağından yakalayıp başının üstüne kaldırabilir, sonra kolaylıkla yere indirirdi.

Musul'da bulunduğu bir sırada, Hint elçisinin fil kulağından gergedan postu kaplanmış ok geçmez siperini el mızrağı ile ortasından delmiş ve sonra da siperi altınla doldurup elçiye hediye eylemişti.

*

Ama bu dünyânın bir kararda kalmayan nakışlarından bir nakış olan o zevk ve safâ kervanı da, henüz bir delikanlı sayılacak kadar genç olan pâdişâhın ölümüyle birdenbire olduğu yerde donup kaldı.

Donup kalma da ne kelime? Dağıldı, bozuldu ve her parçası bir yana savrulup gitti. Tahtın yeni sâhibi Sultan İbrâhim, Yusuf Paşa'yı öldürtmüş, böylece de köşkleri, yalıları, bağ ve bahçeleri elden ele geçer olmuştu.

Vaktâki devir, Birinci Sultan Abdülhamid zamâna gelip dayandı, toprağına da tebaasına da aşkla bağlı olan bu melek huylu hükümdârın fermânı, Emîrgûne Hân'ın topraklarını bir köy hâline getirerek halkın hizmetine açtı. Bir câmi ile bir de çeşme yaptı-

¹ Harbe: Kısa mızrak, süngü.

arak, Boğaz'ın en güzel köylerinden bir köy olan Emirgân'ı kurmuş oldu.

Ama Üçüncü Sultan Selim devrinde tekrar yıldızı parlayan Emirgân, Mısır'ın idâresi Mehmed Ali Paşa sülâlesinin eline geçince, prens ve prenseslerin iltifâtına uğrayarak, Boğaz'ın en namlı semtlerinden biri oldu.

XIX. asırda ise, Sadrâzam Reşid Paşa, Sadrâzam Hüsrev Paşa, Sadrâzam Mustafa Nâilî Paşa, Şerif Abdullah ve Hıdiv İsmâil ve Prens Halim Paşa'ların bu köyde tüten ocakları ile eski Ferîdun Bey Bahçesi, geliştikçe gelişti ve refah seviyesi de o ölçüde başını alıp yükseklere çıktı.

Hıdiv İsmâil Paşa demek, sırtında yemyeşil korusunu taşıyan Tomruk Burnu'nun koyulaştığı kısmı baştan başa kaplayan sâhilsaray demektir. Bu yayvan, ziynetli ve muhteşem yalı demek ise, içinde varlıkla dirliğin, san'atla zarâfetin el ele verdiği bir cemiyet demektir. Bu cemiyet demek de, sazıyla sözüyle, raksı eğlenceleri, teşrîfâtı ve Osmanlı Sarayı'na özenişi ile coşup taşan hareketli bir kalabalığın entrikalar, politik ihtiraslar, emeller, hüsrânlar ve türlü istikâmete giden dalgalanışları demektir.

*

XIX. asır sonları, Boğaz ile insanların belki de en fazla anlaşıp seviştikleri devirdir. Bahar elini tez tutup havalar ısınmaya başlayınca, göçler de birer birer şehirden kalkıp yahlara, köşklere taşınırdı. Kışın kasvetli günlerini geride bırakıp tabiatın kucağına atılan bu kalabalık, soğuk ülkelerden sıcak memleketlere göçen muhâcir kuşlar gibi, yavaş yavaş yeni mekânlarına yerleşirdi. Havalar daha da ısınıp pencereler kapılar, yazın dudaklarından aldıkları emirle ardına kadar dayanınca, Boğaz'a akın eden bu kalabalık

gündüz mesîrelere, mehtaplı gecelerde ise, kayıkların sandalların piyâdelerin, kiklerin hattâ sırasında pazar kayıklarının koynunda denize açılırdı.

Gölgelerini eze eze yüzen martılar gibi, denizin yüzüne yayılan bu teknecekler, mâcun misâli suların dudağına bulaşıp ağdalanan ay ışığının içine düşer, içinde çalkalanır, içinden gelip geçerek bilinmez nelerlere giderlerdi.

Kayığın da kayıktakilerin de iliklerine işleyen gece, sanki bir tılsım ya da bir sihirdi... Bu tılsımlı bu sihirli hava içinde kimse konuşmak istemez, hattâ pek gülen de olmaz, hele kahkaha hemen hiç duyulmazdı. Zira bu an tabiatla insanın vuslatı ânı idi ki onun için hiç kimse, zevkini bir başkasıyla paylaşmak istemez, kıskanır, huylanırıdı.

Düşünce de, mantık da muhâkeme de iflâs hâline düşer sâdece, dile gelmeyen, getirilmeyen bir duyuş, duygulanış hüküm sürerdi.

Bu, içine ikiliğin sığmadığı müstesnâ demlerden bir demdi ki, orada secde var, baş yoktur. Orada duâ var dudak yoktur. Orada aşk var ah şu parçalanası vücut yoktur.

İstinye

Emirgân'ın, çocuk gibi elinden tutup yanı başına sakladığı İstinye, Boğaziçi'nin cana yakın koyudur. Bir âşık gibi dağların eteğine sokulup karaları yararak kuytulığa çekilmiş bu köyceğize Boğaziçi'nin en sevimli, en dilber kasabalarından biri dense revâdır. Sessiz, mahçup ve çekine çekine akan dereciği dağlara doğru süzülüp gider; ya da dağlardan bayırlardan sıkıla utana süzülüp koya dökülür.

Dursun Bey'in "Kısıklar, koltuklar, kulaklar" diye adlandırdığı burunları ve tabii limanları arasında İstinye Koyu, bu kısıklar içinde bir eşi daha bulunmayan misilsiz bir körfezciktir. Tabiatın diliyle bundan fasih¹ konuşan canlı bir şiir bulmak, herhalde pek mümkün olmasa gerek...

Argonaut'ların Amykos'u mağlûp etmelerinin şük-

¹ Fasih: Güzel, âhenkli, açık ve anlaşılır şekilde düzgün ve yanlışsız söylenen söz, sözü böyle söyleyen kimse.

ran hâtırası olarak inşâ ettikleri adak yerinden ismini aldığı söylenen köyde, Bizans imparatorlarından da kim bilir hangi zevk sâhibi hükümdar buraya bir yazlık saray kurdurmuş ve arkasından gelen daha nice-leri, aynı mahrem ve sıcak tabiat, köşesinden bol bol kâm almışlardır.

Bizans'ın büyük Kostantin'i eski bir mâbedin yerine Aya Mikhail adında bir kilise yaptırmış, Makedon-yalı Basil ise bunu tâmir ve ihyâ eylemiştir.

Gerek Bizans'ın gerek Cenevizlilerin mühim bir donanma üssü olan İstinye Körfezi, Bizans'ın zayıf düşüp komşu devletlerin ortasında bir şamar oğlanı gibi sağdan soldan tokatlanır hâle geldiği devirlerde artık bir sayfiye ve eğlence yeri olmaktan çıkmıştı. Öyle ki Bizans'ı denizden istîlâya teşebbüs eden kavimlerin ve bilhassa Rus ve Bulgar gemilerinin toplanıp korsanlık ettikleri bu köy, artık tamâmıyla bir harp ve darp mevkii hâline gelmişti. Tuna Bulgarlarının tecâvüzleri netîcesi, İmparator Romanos'un sarayı yandıktan sonra artık kasabaya bir askerî üs olarak bakmaktan başka çâre kalmamıştı.

*

Aynı körfez tâ Argonaut'lar zamânında da makbul bir koydu. Hattâ gemicileri fırtınalardan koruyan periye şükran olarak bir de heykel dikmişlerdi. Ama bu dünyâda hangi âbide, hangi eser veya şâheser, kıyâmetlik bir ömre mâliktir. Ebedî olması niyeti veya temennîsiyle kurulan hangi âbide hangi hâtıra vardır ki el götürmemişse yel götürmüş, yel götürmemişse sel götürmemiş olsun?

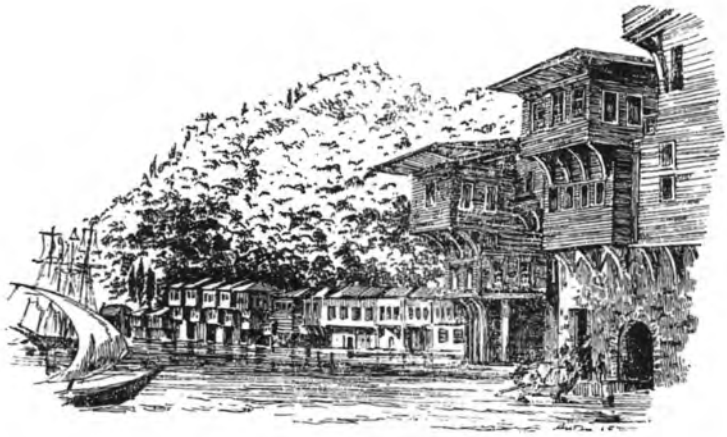
İşte, daha nice asırlar sonra, aynı topraklara gelip yerleşen, yerleşmelerinin üstünden de yine asırlar geçmiş olan Türklerin kurdukları mâmûreleri de yine el götürmüş, yel götürmüş, sel götürmüş olmalı ki,

Evliyâ Çelebi'nin anlattığı câmilerden, mescitlerden, binâlardan bugün eser kalmamıştır.

Hani nerede o yeniçeri efendisinin, Müftü Yahyâ Efendi'nin, Koyunzâde'nin, Hadım Ali Ağa'nın, Boşnak İsmâil Efendi'nin yalıları? Hani neredeler? Hiçbirinden tek ize rastlamak mümkün değil.

Daha sonra, evet daha çok sonra, şu henüz ayak sesleri kulaklarımızda çınlayan XIX. asrın içinde ve XX. asrın başında göğüslerini gere gere Boğaz sularına bakan o Fuad Paşa Yalısı, o Recâizâde Yalısı hani nerelerde?

Yeniköy

Bir rivâyete göre Kânûnî Sultan Süleyman'ın fermânıyla adını alan bu kasaba, Makedonyalı Philippe'in kumandanlarından Dêmétrius'un, Bizanslılarla muhârebeye tutuşup mağlûp olduğu mevkidir. Yine rivâyete göre, muhârebe çok sıcak bir günde cereyan ettiği için köye de Termineri adı takılmıştır.

Osmanlılar zamânında ise Geni kasabasından gelen Ulahlar iskân edilmiş ve Geni, pâdişah fermânıyla Yeni olmuştur. Yine aradan hemen bir asır geçtikten sonra aynı köye Doğu Karadeniz kıyılarından denizci ve tâcir büyük bir kalabalık gelerek köyün hem nüfûsunu hem de iş sâhasını genişletmişlerdir.

İnciciyan'ın ifâdesine göre buraya köy denilirse de güzel bir şehirden farkı yoktur. Evliyâ da aynı kanaati doğrulayarak, bağlı bahçeli üç bin hânesi bulunduğunu, Galata nâibi¹ hükmünde olup subaşı¹, yeniçe-

¹ Nâib (Nâip): Şer'î mahkemelerde hâkimlik yapan kimse, kadı.

ri serdârı ve çavuşu ile yasakçıları olduğunu söyler.

Birer Mısır hazînesine mâlik kalyon², şayka³ ve karamürsel⁴ gibi gemilere sâhip reislerin bulunduğu Yeniköy'de üç câmi olup, bunlardan sâhilde bulunan Kaptan Halil Paşa Câmii en belli başlısıdır. Köyde bir han, bir hamam, bekâr odaları ve iki yüzden fazla dükkân vardır, bu dükkânların sâhilde olanlarının çoğu peksimetçidir. Karadeniz'e açılacak gemilerin kaptanları, peksimetlerini ya Galata'dan veya buradan tedârik ederler.

*

Şehirleri, kasabaları, köyleri, mahalleleri ile bir huzur, zevk ve istirahat semti damgasını taşıyan Boğaz'ın, zaman zaman ve yer yer kanlı hâdiselere hattâ baskınlara ve yaka yakaya cenklere de sahne olduğunu unutmamak lâzımdır.

Nitekim Bizans devrinde, hafif ve süratli deniz vâsıtalarıyla yapılmış Kazak akınlarını, XVII. asır sonlarında da tekrarlanmış görüyoruz.

Evliyâ, bir bayram gününde üç yüz şayka ile yapılan bu Kazak baskınında bin kişinin esir alınmış ve beş yüz Mısır hazînesi eşyâ gasbolunup nice canlara kıyılmış olduğunu söyler.

Aynı hâdiseyi Fransa'nın Halep Konsolosu Gedoy'n le Turc de 24 Temmuz 1624 târihli raporuyla Fransız hâriciyesine şöyle anlatır: "19 Temmuz Cuma günü her biri elli kişilik yetmiş kayığa binmiş Kazak-

¹ Subaşı (Sübaşı): Şehirlerde kadınların emrinde bulunan, güvenlik ve belediye işleriyle görevli zâbita memurlarının başı.

² Kalyon: Buharlı gemilerin icâdından önce hem yelken hem kürekle yürütülen, iki veya üç ambarlı ahşap savaş gemisi.

³ Şayka: Karadeniz'de Osmanlıların kıyıları koruma, Kazakların ise korsanlık maksadıyla kullandıkları, altı düz ve enli, büyükçe bir kayık biçimindeki yirmi ilâ elli savaşçısı, bir ilâ üç topu bulunan bir nevi savaş gemisi.

⁴ Karamürsel: Eskiden Marmara kıyılarında işleyen küçük gemi.

lar ve Ruslar Boğaziçi'ne girdiler, bunların birçoğu karaya çıkararak Yeniköy denen büyük kasabayı yağma edip yaktılar. Türk ve Rum ahâlisini öldürdüler ve bir milyon altından fazla bir serveti alıp götürdüler. Türkler, akıncılara karşı gelmek için beş yüz kadar kayıkla silâhlı bir kuvvet çıkardılarsa da onlara ancak bir tüfek menzili kadar yaklaşabildiler. Bundan dolayı da Kazaklar muntazam bir sûrette çekilebildiler.”

Evliyâ, Yeniköy'le berâber Tarabya'yı da kasıp kavurmuş olan bu baskından sonra kasabayı yeniçeri ocağından bir oda kulluğun beklediğini ve bostancıbaşının da her gece civârı dolaşıp etrâfa gözcülük ettiğini söyler.

Yine aynı baskının verdiği gözdağı, Karadeniz Boğazi'ndeki askerî üslerin kuvvetlendirilmesi ve yeni kaleler yapılmasıyla netîcelenerek Moskof tehlikesine karşı daha uyanık olmayı gerektirmiştir.

*

Ama, korkuyu ve tehlikeyi arkaya atan son asrın Yeniköy'ü, bilhassa gayrimüslim zenginlerin rağbetini kazanmış bir sayfiye şehriydi. Deniz kıyısına sıralanmış birbirinden güzel yalıları ve tepelere doğru tırmanmış minyatür köşkleri ile biraz yabancı fakat mîmârîsi ve dış görünüşü ile diğer Boğaz köylerinden ayırt edilemeyen muhteşem bir kıyı, bir su şehriydi.

Zayıflamış ve ağırlaşmış olmakla berâber XX. yüzyılın başına kadar devam eden Türk kültür ve harsinin tesirleri, memleket azınlığını yalnız mîmârîde değil, mûsikîde de bestekârlar yetiştirmek sûretiyle Türklerle hemen hemen atbaşı yürütüyordu.

Yeniköy'den Tarabya'ya doğru ilerlerken Fenerli Rumlar'ın îtibarlı âileleri ile Eflâk ve Boğdan Beylerinin yalılarını, yabancı sefârethânelerin sayfiye, köşk

ve sâhilhânelerini görmek mümkündü.

Çok eski değil, 1786'larda Romanya'ya seyâhat eden Elisabeth Graven, yolculuk hâtıralarını uzun uzun verdikten sonra, Eflâk Beyi'nin sarayını şöyle anlatıyor: "Beni almak üzere canlı, iri atlar koşulmuş altın yaldızlı bir araba geldi. Bir Türk seyis, her iki atı gemlerinden tutuyordu. Sırmalar içinde eli asâlı bir mâbeyinci ile beyin kâtibi de berâber gelmişlerdi. Bütün şehir seyirci çıkmıştı. Sarayın birinci avlusuna kadar ağır ağır gittik. Burada, bir kısmı yeniçeri bir kısmı da Arnavutlardan mürekkep iki sıralı muhâfızların arasından geçtik. İkinci avluda da kabul salonuna kadar yine iki sıralı muhâfız dizilmişti.

Bu salonun bir köşesinde ve sedir üstünde, Türk kıyâfetinde olan Eflâk Beyi oturuyordu. Taht şehrindeki alayların protokolü gereğince, beyin önü sıra götürülmesi mûtat olan tuğlar, kılıç, miğfer ve başkaca silâhlar başının hizâsında asılı bulunuyordu." Seyyah, prensesi anlatırken de, genç kadının tıpkı Türk kadınları gibi giyindiğini ve yine Türkler gibi bağdaş kurarak oturduğunu misâfirine de bütün şark kadınlarının sormaları mûtat olan sualleri sorduktan ve bu misâfirliğin hiç değilse bir sene sürmesini ricâ ettikten sonra, seyyah misâfirin fazla kalamayacağını öğrenince de kendisini akşam yemeğine dâvet ettiğini ve hârikulâde işlemeli çevrelere ve türlü hediyelere garkeylediğini, yemekte ise alaturka mûsikî ile çigan orkestrası bulunduğunu, saraydan ayrılırken, aynı alaya yüz kadar da meşaleci katılmış olduğunu anlatırken, yarı feodal idârelerde dahi Türk kültür ve an'anelerinin kuvvetle cârî¹ olmakta bulunduğu netîcesini çıkarmış olur.

*

¹ Câri: Geçerli.

XIX. asır sonlarında hemen tamamıyla Türklerin eline geçen Yeniköy sâhillerinde, bir de 1914 Türk-Alman ittifâkının, içinde imzâlanmış olduğu Mısırlı Prens Said Halim Paşa Yalısı vardı.

Balkan Harbi sırasında "Bâb-ı Âlî Baskını" adını taşıyan darbe ile "Halâskârlar"ı al aşağı edip yeniden iktidâra gelmiş olan İttihat ve Terakkî Fırkası, mütecânîs¹, birbirini tutan ve tamamlayan bir kabine kuramamış olmanın sıkıntısı içinde iken, Avrupa sosyetesinin fantezisi olan Prens Said Halim Paşa'yı sadârete getirdi.

Bir vakitler Osmanlı Devleti'ni haysiyetinden, canından, malından, topraklarından eden âsî bir dedenin bu zavallı torunu, bir gök taşı gibi nerden düştüğü belli olmadan, gelip devletin baş köşesine yerleşti. Böylece de İttihat ve Terakkî fırkasının elebaşları olan Enver, Talât ve Cemal Paşalar, muazzam bir servetin ve prenslik ünvânının etrâfında kabinelerini örgüleştirdiler.

Fakat bu paşaların yanı sıra bir de Alman paşaları grubu vardı ki, Türk paşalarının dimâğını² ve Türk tâlihinin sevk ve idâre kaderini ellerinde tutuyorlardı. İşte, ordunun tâlim ve terbiyesiyle vazîfeli Liman Von Sanders Paşa, işte Von Keres Paşa; Boğazlar Umum Kumandanı Von Ozedon Paşa; Von Dergolç Paşa ve nihâyet donanmamızın ihyâsıyla vazîfeli Souchon Paşa.

O Souchon Paşa ki Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya lehine harbe sokmak için tetikte bekleyen adamdı. Beklediğini ele geçirmekte de gecikmedi. 1914 senesi ağustosunda, Almanya'nın "Geoben" ve "Breslau" isimli harp gemileri Türk kara sularına

¹ Mütecânîs: Birbiriyle bağdaşan.

² Dimâğ: Beyin.

ilticâ etmekle¹ Souchon Paşa'nın yüzü güldü. Ne ki dünyâyı bir cihan harbine götürecek barut kokularının milletleri tehdit eder olduğu zamanlarda İngilizler Türk tekliflerini hoş karşılamamış, ittifâka yanaşmamış, âdeta âlem harîtası üstünde bir Osmanlı Devleti olduğunu unuttur görünmüşlerdi. En sonunda da İngiltere tersânelerine sipâriş verilmiş "Osmâniye" ve "Reşâdiye" dretnotlarına² el koymuşlardı.

İşte bu sıralarda "Geoben" ve "Breslau" isimli Alman zırhlıları, yangın çıkaran bir kundak gibi, Çanakkale'den içeri girerek Alman diplomasisinin politik faâliyetini hızlandıracak ve mukadder âkıbeti gerçekleştirecek fırsatı hazırlamış bulunuyordu.

Kara sularımıza ilticâ eden bu gemileri, devletler hukûku gereğince, ya silâhlarından tecrit eylemek³ ya da Almanların tasarrufundan⁴ çıkarmak îcap ediyordu. Müstakbel silâh arkadaşlarımız ise, bir tâviz olarak, bu dretnotları zâten bize vermeye teşne bulunuyorlardı. Onun için de derhal bir formül bulundu ve satış tarafına gidilerek gemiler Osmanlı Devleti'ne devredildi. Ama eski mürettebat ile Amiral Souchon vazîfeleri başında kalıyorlardı.

Osmâniye ve Reşâdiye'yi kaybetmişsek, Geoben ve Breslau gibi iki harp gemisine sâhip olmuştuk. Bunun için de şenlikler yapıldı ve halk, hükûmetin: Sevin, bayram et... İstesen de istemesen de bizi alkışla... Yoksa hâlin yaman olur! emrine bir kere daha uyarak, zorlama bayramlarından bir bayram daha yapmaya mecbur kaldı.

*

¹ İlticâ etmek: Sığınmak.

² Dretnot: Zırhlı bir savaş gemisi tipi.

³ Tecrit eylemek: Temizlemek, ayırmak.

⁴ Tasarruf: Bir şeye sâhip olma ve sâhip olduğu şeyi istediği gibi kullanma yetkisi.

Uzun yıllardır Osmanlı Devleti'ne kur yapan Almanya, Cermen varlığına hançerini sokan Yena felâketinden sonra, memleketi bölük bölük idâre etmenin acı netîcesini öğrenmişti. Böylece de 70-71 muhârebesi Alman birliğini vücûda getirmiş ve Prusya hükûmeti etrâfında meydana gelen milliyet ittihâd¹, Alsace-Lorraine hediyesiyle bereketlenmişti. Fakat Almanya'nın açlığını ve susuzluğunu gidermek yolunda iki eyâlet neye yarardı? Ne ki, Avrupa devletleri, Alman ihtirâsının garba doğru sarkmasına imkân verecek kadar gâfil ve zayıf mıydılar? Onun için de Alman gücü, karşısındaki tehlikeli barajları bir yana koyup, şarkın okşayıcı ve ümit verici ufuklarına iştiyakla yaklaşıyor, hele Anadolu, hele zengin Filistin ve Irak toprakları, bütün gizli ve âşikâr hazîneleri ve bereketli iklimi ile onu çıldırtıyordu.

Tanzîmat ötesinden beri garba sâdedil bir tevekkülle bakıp hayran olan Türkler ise, çoktandır Alman gücüne ve kültürüne gözlerini de gönüllerini de açmış bulunuyorlardı.

Gerçi İkinci Sultan Abdülhamid devrinde de, Alman birliği kurulur kurulmaz, bize göz kırpmaya başlayan bu devlet imparatorluğun şimendifer siyâsetini kendi lehine kazanmak için ustalıkla mücâdele etmiş ve rakiplerini de al aşağı eylemiş hattâ pâdişâhın has misâfiri olarak iki defa memleketi ziyâret eden Kayser II. Wilhelm, bu karşılıklı dostluğu iyice perçinlemişti. Şu var ki İkinci Sultan Abdülhamid devrinde bu misâfir, bir Arap kısrâğı gibi başiboş salıverilmemiş, dizginleri elinde tutan hükümdar, onun memleket topraklarına doğru attığı her adımı, bir muhâlif ve rakip adımla tâkip etmek kiyâsetini² göstermişti.

Hindistan'ın bir hareket üssü olan Bağdat'ı Ber-

¹ İttihat (İttihad): Birleşme.

² Kiyâset: Uyanıklık, akıllılık.

lin'e bağlayacak demir kuşak hangi devlet tarafından yapılırsa yapılsın, Anadolu'nun göğsünü yarararak ve iktisâdî hayâtını emerek geçeceğinden, gelecek darbenin temelini teşkil edecekti. Onun için de son derece tetik ve uyanık olmak îcap ederdi.

Meşrûtiyetçiler ise, Almanların vaat ve teveccühlerinin altındaki millî menfaatlerini göremeden, bu îlân-ı aşk sahnelerine dayanamayıp, zavallı bir teslîmiyetle Cermen emellerinin kollarına atıldılar, artık Almanya bizimdi. Halbuki asıl biz Almanya'nın olmuştuk. Alman kültürüyle beslenen kafalar gittikçe çoğalıyordu. Zîra Almanya, kaleyi içinden çökertmenin ne demek olduğunu bilmezlerden değildi.

Nihâyet, 1914'e tekaddüm eden¹ günler gelip çat-tı. İttihatçı hükûmet erkânına ve bilhassa eski ataşemiliterimiz Enver Bey'e Almanya'da bir put gibi tapılmakta ve siyâsî çevreler, bu Meşrûtiyet kahramanının karşısında diz çökmüş vaziyetteydiler. O da gerçekten bir tahta put olmalıydı ki, kendisinde aklîselîmin² îcap ettirdiği basîretten³ eser görülüyordu. O kadar ki, Almanların "şarka doğru!" parolasını duymak için pek de ferâsetli⁴ olmak îcap etmezken, bu mağrur ve basîretsiz adam, o en basit siyâsî gerçeği dahi kavrayamayarak Alman ideal ve menfaatlerine âdeta gönüllü bir yardımcı oldu.

*

Bu arada, Osmanlı Devleti, siyâsî tarafsızlığını îlân ederek Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarını mayınlamış, müstahkem mevkiller müdâfaa hazırlıkları-

¹ Tekaddüm (Takaddüm) etmek: Önce gelmek.

² Aklîselîm: Hükümlerinde yanılmadan doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma yeteneği, sağ duyu.

³ Basîret: Doğru ve ölçülü bir görüşün verdiği uyanıklık, ileriye görme, sağ görüş, gönül gözü.

⁴ Ferâsetli: Anlayışlı, çok çabuk kavrayan, sezisi kuvvetli.

na başlamış, kıt'alar mevzilerini işgal etmişlerdi. Seferberlik, en acele ve kötü şartlarda bitmek üzereydi.

Alman erkânıharbiyesi¹ bir taraftan Türkleri harbe sokmak için lâzım gelen faâliyeti gösterirken Marn Muhârebesi'yle harbin uzayacağını anlayınca da, şu tekliflerde bulundular. Derhal Çanakkale'yi kapamak, Süveyş-Aden yolunu kesmek, Kafkas cephesinden Ruslara taarruz ederek Rus kuvvetlerinin yükünü Alman ordusunun üstünden hafifletmek ve nihâyet İngiliz idâresi altında bulunan müslüman müstemlekeleri tahrik ederek "cihâd-ı mukaddes"² ilân etmek.

Bütün bu altından kalkılmaz ağır şartları yerine getirmeye karşılık da, kapitülasyonların kaldırılmasıyla Türk-İslâm emellerini desteklemeyi kabul ediyorlardı.

Nihâyet 1 Ekim 1914'de kapitülasyonlar kaldırıldı ve Almanlardan istenen para alındı. Amiral Souchon da 29 Ekim 1914'de Karadeniz'e açılıp Rus limanlarını bombaladı ve bir Rus top çekerini batırdı. Bu tecâvüze sebep olarak da, Rusların otuz bin çuval unu müsâdere etmesi ve İngilizlerin ise Hicaz'a giden postaya el koyması gösterildi.

Said Halim Paşa'nın bütün mesûliyeti Amiral Souchon'a yüklemesine rağmen, Rusya sefirini geri çekti. Bunu, İngiltere ve Fransa'nın aynı harekete uymaları tâkip eyledi.

Kabinede, harbe taraftar olmayan birkaç nâzır istifâ etti. Bu arada da işte, Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında, imparatorluğun ölüm fermânı demek olan o meşum Türk-Alman ittifâkı imzâlandı.

3 Kasım'da İngiliz donanması Çanakkale'ye yetmiş altı mermi attı. Bu sûretle de, târihten altın bir

¹ Erkânıharbiye: asker. Kumanda heyeti, kurmay heyeti.

² Cihâd-ı mukaddes: Kutsal savaş.

madalya hak etmeyi bekleyen İttihat ve Terakkî iktidârının üç başlı diktatörü Enver, Talât ve Cemal Paşaların isteğiyle devlet, Birinci Cihan Harbi'ne fiilen girmiş oldu.

*

Başını Almanya'nın mukadderâtına bağlayan Osmanlı İmparatorluğu için artık Cermen emellerinin kumandası karşısında, hazır ol vaziyette emir beklemekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Nitekim yıllardır Almanlar tarafından bir put muâmelesi görerek gurûru bir balon gibi şişirilen Enver Paşa, başkumandan vekili olarak orduların sevk ve idâresini eline almış ve devleti de Alman menfaatlerinin emrine vererek İngiltere, Fransa, Rusya ve diğer küçük devletlere harp îlân eylemişti.

*

Seferberlik îlânıyla berâber, harbe girmek fikrinin aleyhinde olan fırka umûmî meclisi derhal feshedilmiş ve herhangi bir seçime tâbi olmaksızın, tepeden inme bir "Merkez-i Umûmî"* yaratılmıştı. İç politika'nın bu sıkı merkezîyetçiliğiyle de partinin aşırı baskı ve terör devri başlamış oluyordu.

Sultan İkinci Abdülhamid idâresine, Meşrûtiyet, Kânûnuesâsî ve Millî Meclis adına son verilip bu uğura, târihî bir devlet ve idâre sistemi fedâ edilmişti. Halbuki memleketin şu karanlık geleceğine ışık tutması gereken bu meclis, bir kör kandil kadar bile o zifirî zulmete¹ yol göstermiyordu.

Üstelik, 93 Harbi'ni isteyen Mebûsan Meclisi'nin, bu muhârebenin kötü giden netîcesi sonunda, İkinci Sultan Abdülhamid tarafından dağıtılması üzerine

* İttihat ve Terakkî Partisi'nin genel merkezi.

¹ Zulmet: Karanlık.

kiyâmet kopmasına rağmen, aynı meclisi şimdi İttihat ve Terakkî idâresi feshettiği zaman ses çıkarılmamış, daha doğrusu, darağacı ya da kurşuna dizilmek korkusuyla kimse ağzını açamamıştı. Üstelik, İkinci Sultan Abdülhamid devrindeki meclis, harp taraftarı olmakla suçlu idi de. Bu meclisin ise harbi kabul mesûliyetinden zerrece nasîbi yoktu. Kapıdaki simitçi veya çörekçi, içerdeki siyâsî karar ve entrikalardan ne kadar habersizse bu meclisin sıralarını işgal eden mebuslar da, üç acemi kafadan çıkan karar ve hükümlerden o derece habersiz bulunuyorlardı.

Artık, parti için “Merkez-i Umûmî” her şey demektir. Yalnız parti için değil, devlet için de bu buydu. Çünkü hükûmeti murâkebe etmek¹ siyâsî istikâmeti işâret eylemek, memur kadrosunun partiye sâdık ve bağlı kimselerden seçilmesini temin etmek vazîfeleri cümlesinden olan Merkez-i Umûmî, âdeta memleketin dimâğı olmuştu. İşte bu dimâğın emrinde, mülkî idâre şebekesinin salâhiyet ve hareketlerini kontrol ve baskı altında tutmak üzere, her vilâyette “kâtib-i mesûl” adı altında, vâililerin kânûnî ve nizâmî salâhiyetlerini parti menfaati zâviyesinden idâre etmekle vazîfeli ayrı bir teşkilât da kurulmuştu.

Böylece de, zamânın ve şartların tazyîki altında devlete nefes aldırarak yolları arayan Sultan Abdülhamid idâresinin usta politikası ve kiyâseti yerine, Merkez-i Umûmî'nin dik, acemi, mağrur ve diplomasi inceliklerinden mahrum zümre saltanatı geçip oturmuştu.

Parti teşkilâtı ise dört ayrı kademeden kurulmuştu. Vilâyet teşkilâtını idâre eden kâtib-i mesûller yine vilâyet merkezlerinde vâililerin salâhiyetlerine ve idâre mekanizmasına baskı yapan murahhas-ı mesuller²

¹ Murâkebe etmek: Denetlemek.

² Murahhas-ı mesul: Sorumlu delege.

adı altındaki siyâsî vâliler, üçüncü kademe ise İttihat ve Terakkî umdelerinin¹ bekçileri ve koruyucuları olan müfettiş-i umûmîler. Nihâyet memleket mukadderâtını ellerinde tutan ve icrâ organlarının salâhiyetlerini nefsinde toplamış bulunan Merkez-i Umûmî.

Merkez-i Umûmî'den verilen emirlere körü körüne itâat rûhu, fikirlerini rahatça söylemekten çekinmeyenlerin esâsen sayılı denecek kadar mahdud olan adedini büsbütün azaltmıştı. Onun için de artık devlet demek, Enver, Talât ve Cemal Paşalar demektir.

*

Şimdi bu üç kafa, yeni bir hayâle bel bağlamış bulunuyordu. Fakat Çanakkale müstesnâ, başlayalı üç yılı bulan muhârebe, Filistin, Irak, Galiçya ve Kafkas cephelerinde akan kanlardan ve milyonları aşan can kaybı ve hesapsız toprak ziyânıyla dramın son perdesini açmış bulunuyordu.

Aşırı ölçüde sıkı bir merkezîyetçiliğe ve tek taraflı bir basının yayılım ateşine rağmen memleketi kasıp kavuran sefâlet, açlık, salgın hastalıklar, türlü perîşanlık ve ızdırıp artık gizlenemez safhaya girmiş olduğundan, halk, mâcerânın acı netîcesini açıkça görüyor fakat ağzını açıp tek kelime söyleyemiyordu. Zîra bu Meşrûtiyetçi iktidar, dokuz yıldan bu yana, halkı öylesine yıldırılmış, küstürmüştü, ezmişti, çiğnemişti, asmış, kesmişti ki, gerek madde gerek mânâ planında cansız bir malzeme gibi kullanılmak, ondaki bütün ümit ve cesâreti yok etmişti.

Ama halkın açık olarak görüp tesbit ettiği bu buram buram tüten mağlûbiyet kokularına İttihat ve Terakkî büyüklerinin hâlâ burunları tıkalıydı. Hezîmeti kabul etmemek husûsundaki korkunç inatlarına

¹ Umde: Prensip.

rağmen, değişmez kader ayan beyan görünür olmuştu. Ne ki bu toptan hezîmet, belki de tek başına yapılacak bir sulh ile kısmen olsun önlenebilirdi. Böyle bir imkân da zaman zaman kendini göstermemiş değildi. Fakat politika ufuklarında çakıp geçen bu fırsatlardan istifâde edebilecek devlet adamı kıtlığı vardı. Halbuki memleketin içine düştüğü çıkmazdan ustalıkla bir kaçamakla kısmen olsun kurtulmak için politik manevralara girişecek ferâsetli ve tecrübeli siyâset adamlarına şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir zamandı. Bir “nihâî zafer” terânesidir gidiyor ve bunu tutturanlar, memleketi de kendileriyle berâber ve bütün süratiyle uçuruma doğru götürüyorlardı.

İşte Enver, Talât ve Cemal üçlüsünün rekâbeti ortasında şamar oğlanına dönen Said Halim Paşa, nihâyet 1917 şubatında istifâsını vererek, yerini Talât Paşa'ya bıraktı.

Bu arada patlak veren Bolşevik İhtilâli ile başsız kalıp panik hâline düşen Rus ordularının dağılması da devlet için faydalı olmayacaktı. Zîra bir yandan müttefiklerin arkasından Rus payandası çekilirken, bir yandan da Amerika'nın karşı blok lehine harbe katılması ve yıpranmamış ordusuyla takviye edilmesi, bu kaybı fazlasıyla karşılayacak, hele Uzakşark'ın büyük devleti Japonya'nın da İtilâf menfaatlerine yardımcı ve sempatizan oluşu büsbütün ümit kırıcı olacaktı.

*

İttihat ve Terakkî iktidârı, sonuna kadar Almanların müttefikî kalmak ve sanki onlarla berâber mağlûp olmak şerefini kaçırmamak ister gibi, ordularımızı kırdırmakta devam ediyordu.

Hazin olan şu ki, ne cenk ettiğimiz devletler ne de müttefikimiz Almanya, Osmanlı Devleti'nin payına

düşen ağır ve ezici bir yükün altına girmiş değillerdi. Harp isteyen Almanya olmuştu. Türkleri muhârebeyi kabûle zorlayan da yine Almanya'ydı. Fakat o, ne Osmanlı Devleti gibi yıpranmış ne de onun gibi bir ölüm-kalım bâdiresinin içine düşmüştü.

Artık gün gibi âşikâr olan hakikat, altı yüz senelik bir imparatorluğun, Cermen menfaatleri adına çatır çatır yıkılmakta oluşuydu.

İşte İkinci Sultan Abdülhamid devrinin memleket menfaatlerini esas almış ustalıkli merkezîyetçiliği ile, İttihat ve Terakkî'nin kanlı bir zümre menfaatine dayanan basîretsiz merkezîyetçiliğine geçiş, on sene içinde bu altı yüz yıllık sistemi yıkararak memleketi çökertmiş bulunuyordu.

Meşrûtiyetçilerin düştükleri büyük târihî hatâ, başlarından büyük bir işe kalkmış olmalarıydı. Sultan Abdülhamid idâresini menfur¹ bir istibdat olarak yere vurmak hakkını kendilerinde gördüklerinden başka, kendilerini ve kurdukları idâreyi de devlet ve memleket bünyesinin gerçek ve acele bir ihtiyâcı zannetmek basîretsizliğine düşmüşlerdi.

Halbuki, bir milletin ve memleketin felâh ve selâmeti, idâre edildiği rejimin adına ve karakterine bağlı olmadığını bilememişlerdi. Zîra mutlakîyet olsun, meşrûtiyet olsun, cumhûriyet olsun ancak kemalli, liyâkatli ve ferâgatli devlet adamlarının eline geçtiği zaman idâre edilenlere tatbîkâtı ile faydalı veya zararlı olurdu.

Daha kuruluşunda, ilmî bir hüviyet ve ideale sâhip olmayan bu idâre, tam mânâsıyla yalın kat, sâde suya, kof heyecan ve hayallerin mahsûlü olarak siyâset sahnesine çıkmıştı. Böylece de, eski ideolojileri yıkarken, kendisinin tamtakır, bomboş olduğunu he-

¹ Menfur: Nefret edilen, nefret uyandırıcı, iğrenç.

sâba katmadan işe başlamıştı. Ama, bir zaman sonra, kütleye bir yeni ideal bulmanın zarûretiyle yüz yüze gelince, Ziyâ Gökalp'in eteğine yapışarak ondan aman diler oldular.

*

Eski idârenin merkezî uyanıklık ve ustalığına karşı, Meşrûtiyet'in acemi siyâset aktörleri, günübirlilik heyecanların, ayak üstü verilmiş ilmî ve fikrî değerden mahrum kararların anaforuna kapılarak kendilerini göstermek hevesindeydiler. Böylece de târihten bir şeref hak etmek emelini besliyorlardı. Halbuki devraldıkları imparatorluk, Roma ve Eski Yunan gibi yüzde yüz realist bir devlet değildi. Bu geniş ülkeleri idâre eden zihniyet, realizmin yanına o nisbette sarîh bir spiritüalizmi¹ getirip koymuş, devlet ve cemâat rûhunu ve bu rûhun icrâ organlarını, o çifte kuvvetin emrine vermek sûretiyle, memleketin en ince damarlarına kadar nüfuz etmek kudretini göstermişti. Onun için de Türk-İslâm coğrafyasının ve târihinin realiteleri, başka milletlerin sistemlerinden istiâne etmeyecek² kadar şahsî bir zihniyet ve aksiyona dayanmakta bulunuyordu.

*

Askerî harekât son iflâs tablosunu yaşar ve harp bilançosu ödenmez faturasını Osmanlı Devleti'nin önüne sürerken, bu mağlûbiyetin içindeki zafer ve şeref hissesi hiç şüphe yok ki devletin diğer silâh arkadaşlarının kat kat üstündeydi. Fakat hüküm gününün târihî fermânı, ne çâre ki kendisiyle berâber yeni-

¹ Spiritüalizm: Ruhçuluk. Allâh'ın varlığına ve insanda bedenden bağımsız olarak bir ruhun var olduğuna inanan, ahlâkî ve mânevî değerleri kabul edip savunan düşünce ekolü.

² İstiâne etmek: Yardım istemek.

len müttefikleri arasında en ağır darbeyi Türk milletine vuracaktı.

Bundan sonra da, asırlardır, şark meselesi etrâfında birleşen siyâsî iştihâlar, hep birden imparatorluğun enkâzı üstüne saldıracaktı.

İşte, meşrûtiyet senaryosunu hazırlayan ve sahneye koyan İttihat ve Terakkî'nin suçlu aktörlerine, yapılacak son bir iş kalıyordu: Dört sene evvel Prens Said Halim Paşa'nın yalısında, âdeta insan mantığı'nın değil de, şahlanmış bir cehil ve gafletin kararladığı bu siyâsî intihar vesîkasına imzâ koyanların şimdi aynı Boğaz sularının kıyılarından birer birer kaçmaları keyfiyetiydi.

Gerçekten de iş öyle oldu. On senede altı asırlık bir imparatorluğu yıkmış olan bu suçlu, bu elleri kanlı oyuncular, elbette ki halkın gözü önünde husûsî vagonlara ya da lüks gemilere binip gidemezlerdi. Onun için de eski müttefikleri son bir âtîfette¹ bulunarak Boğaziçi sâhillerine dayadıkları denizaltılarla adâletin pençesinden kaçan mücrimlerin² her birini alıp istedikleri ülkelere doğru yola çıkardılar.

*

Yazık... Yeniköy'den acı hâtıralar ve hakikatler ile ayrılıyoruz. O meşum³ yılların üstünden tam elli sene geçti. Çekilenler unutulup gitti. Bâri elde kalan tortu, ibret ve basîret olsaydı... O da olmadı.

Târih, parmağını kaldırarak bütün millete birden bağıyor: Bir hatâdan kurtulurken daha ağırına daha fâhişine⁴ düşüyorsunuz. Çünkü beni bilmiyorsunuz, kulağınıza bağırdığım gerçekleri duymazlıktan, gözü-

¹ Âtîfet: Cömertlik.

² Mücrim: Suçlu.

³ Meşum (Meş'um): Uğursuz.

⁴ Fâhiş: Aşırı.

nüze gösterdiğim hakikatleri görmezlikten geliyorsunuz. Halbuki geçmişin aynasında hâlin de geleceğin de istikâmetini çizecek rehber, benden başkası değildir.

Hâlâ Makedonya dağlarından kopup gelen Hareket Ordusu'nun gafleti ve mesûliyetsizliği içindesiniz; ne olur, başınızı şu cehâlet ve körlük yastığından kurtarıp uyanın artık! Daha nice zaman, dostu düşman, düşmanı dost sanmanın büyük çilesine kendi ayağınızla gideceksiniz?

Uyanın, uyanın! Bilgiyle, şuurla, îmanla, insafla aydınlanmış istikbal sizi bekliyor!

Tarabya

—Kefeliköyü, Kireçburnu—

Yeniköy'ü Tarabya'ya bağlayan düğüm noktası, şüphe yok ki Dâmat İbrâhim Paşa devrinin hâtırası olan Kalender Kasrı'dır. XIX. asır sonlarıyla XX. yüzyıl başlarına kadar Boğaz'ın bir eğlence, zevk ve sefâ mihrâkı¹ olan Kalender mevkii...

Yine sâhil boyunda, suya doyamamış, hayrat yapmaya kanamamış bir insan olan Gümrük Emîni İshak Ağa'nın çeşmesi de yine o gün bu gün, dağlardan gelip denize doğru akar durur.

Bir Rum metropolitinin hastalığına bu köyün havası şifâ getirdiğinden sağlık mânâsına gelen terapia kelimesinin kasabaya isim olarak verildiği söylenir.

Tarabya Koyu'nu çok seven İkinci Sultan Selim, Sokollu Mehmet Paşa'dan, burada bir servi ormanı vücûda getirilmesini istemiş ve ilk himmet elini uzatan pâdişâhın arzusuyla da köy yeşillere bürünüp, sanki cennetten bir köşe olmuştur.

¹ Mihrak: Merkez, odak.

Yavaş yavaş Boğaz'da yazlık binâlar kuran sefâ-rethâneler ile Fener beylerinin ve Rum zenginlerinin yalıları ve köşkleri bir dilber vücut gibi güzelliğinin zevkine ermiş köyü, gide gide süsleyip bezemekte âdetâ yarışa girmiştir.

Fakat bu alımlı ve bakımlı kasabaya, Yeniköy'ü Rus ve Kazak akınları bastığı zaman oldukça ağır bir sille isâbet etmiş, o da, komşusu Yeniköy gibi yakılıp yıkılmıştır. Düşmana karşı büyük cesâret ve kahramanlık gösteren Tarabya halkı, celâdetli¹ müdâfaalarıyla hücumu püskürtmüşse de, Kazakların kasabalalarını ateşe vermelerini önleyememiştir. Fakat çalışkan köy halkı yine de köylerini îmar etmeye muvaffak olmuştur.

XVIII. asır sonlarına doğru Tarabya'nın mâruf² ve meşhur Rum ve yabancı yalıları, görünüşteki sayfiye hüviyetine rağmen devlet aleyhine çalışan bir nevi komitacılık merkezi hâline gelmişti. Eflâk ve Boğdan beyliklerini Osmanlı câmiasından ayırmak isteyen iftirakçı³ hareketlerin gizli planları burada yapılıyor ve fesat hareketleri yine buralarda konuşulup karara bağlanıyordu.

Bu teşebbüslerin elebaşlarından olan Ypsilanti'nin Tarabya Koyu'nun şimâle bakan ucundaki meşhur yalısı, âilenin devlet aleyhine faâliyetinde bulunması sâbit olunca, Üçüncü Sultan Selim tarafından müsâdere edilerek Fransız sefâretine hediye edilmiştir. Hâlâ eski şekli muhâfaza edilerek kullanılan binâ, o devir mîmârîsinin zevkli bir örneğidir.

Köyün belli başlı binâlarına gelince, belki de ilk hatıra gelen Hacı Osman Ağa'nın câmiidir.

Semtin zengin ve hatırlı sîmâlarından olan Hacı

¹ Celâdetli: Şuurlu bir cesârete sâhip olan, yürekli, yiğit.

² Mâruf: Ünlü, meşhur.

³ İftirakçı: Ayrılmak.

Osman Ağa, fakirlere karşı son derece merhametli ve cömert olduğu kadar, hayır işlerinde de eli tutulmaz bir kimseydi. Yaptırıp köye vakfettiği câmi, Üçüncü Sultan Mustafa ve İkinci Sultan Mahmud tarafından tâmir ettirilmiştir.

Vaktiyle Tarabya'da İsveç ve Napoli elçilerinin yalılarından başka, İngiltere, Almanya, Romanya, Danimarka sefâretlerinin de birer sayfiyeleri vardı. Onun için de yazın köyde hayat çok renkli ve hareketli geçer, sefâretler arası verilen kabul resimleri ve ziyâfetlerden dolayı yabancı akınları eksik olmazdı. İsveçli seyyah Björnstaahl'in *Tarabya Mektupları* bu canlı ve kıvrak hayattan çok câzip tablolar verir.

Geçen asrın sonlarında yaz gecelerinin müstesnâ zevklerinden olan mehtap eğlencelerinin kayıkları, bir ucuyla mutlaka Kalender'e sürtünüp geçerci. Boğaz sularının yüzünü seyyar bir şehir hâline getiren kayıkların, sandalların ve piyâdelerin Kanlıca Koyu'ndan kopup sanki yekpâre bir vücut, suların bağrını kendine mekân seçmiş bir efsâne mahlûku gibi, yüze yüze bir boy Kalender'e uğraması, saz kayığını bir ibâdet huşûu ile ortasına alıp etrâfında vecde gelmesi, bu gecelerin şaşmaz âdetlerindendi.

Hele piyasalar, bu rıhtım üstünde yaya veya arabalı olarak yapılan o akşam gezintileri, ya da, o yaşamaklı ferâceli dilberlerin kayık sefâları, yine Kalender Kasrı'nın sâhillerinde ve setlerinde iz bırakmadan, belki de bırakarak geçip gitmemiş midir?

*

Hey gidi Kırım... Hey gidi elden giden koca ülke! Bir zamanlar tâ Moskova içlerine kadar ılgar eden¹ Tatar akıncıları, neredesiniz? Ne oldu size de şu

¹ Ilgar etmek: Atla hücum etmek.

Kefeli denen köyceğize sığındınız? Ama keşke, evet keşke son ferdinize, yediden yetmişe son canınıza kadar gelebilseydiniz...

Kefeliköyü... O mâmur Kırım'ın kılıç artıklarına kucak açan küçücük köyceğiz...

Moskof tehlikesini ilk sezen Fâtih Sultan Mehmed'in ana vatana ilhak ettiği târihî belde ve hanlar yurdu koca Kırım, acaba topraklarında bugün tek Müslüman-Türk kaldı mı?

Devir, Üçüncü Sultan Mustafa devriydi. Islâhatçı, tâkipçi, kânun ve şeriate saygılı olan bu hükümdar, farkında olmadan hukuk ve şeriat ölçülerine uymaz bir karar verdiğini anlasa, bunu bir izzet-i nefis meselesi yapmayı düşünmeyecek kadar küçük endişelere bağlı olmayan mert bir insandı. Ne yazık ki iktisâdî ve mâlî tedbirlerle doldurduğu devlet hazînesini Rus harbi silip götürmüştü.

O Rus harbi kî, Deli Petro zamâmından beri şiddeti artan Moskof emperyalizmi tarafından devleti Küçük Kaynarca Muâhede'sine götürerek, bir zamanlar Prut'ta Ruslara meydan okumuş olan Türk ordusu Hotin'i kaybetmiş ve elli bin şehide mâlolan Kartal baskınıyla da Boğdan'da büyük bir hezîmete uğramıştı.

Hele İngiliz kaptanlarının idâresinde Baltık Rus filosunun Akdeniz'e geçerek Osmanlı donanmasını Çeşme'de sıkıştırıp yakması deniz kuvvetlerimize inen büyük darbelerden biri olmuştu.

Artık İstanbul'a hücumu bir gün meselesi sayan Rus filosuna karşı deryâ kaptanlığına getirilen Hasan Paşa'nın Adalarla Boğazları muhâfaza edişi, zafer gurûruyla çılgına dönmüş düşmanı ayıltır gibi olduysa da bu, ümitsizliğe düşmelerine bir sebep teşkil etmemekteydi.

Çoktandır Ruslar, tek taraflı silâh kullanmıyor-

lardı. Bir yandan korkunç bir haber alma dişlisi, câsuslar ve komitacılar mârifetiyle döndürülerek hıristiyan tebaayı devlete karşı kışkırtıyor bir taraftan da Boğdan Voyvodası ve Dîvân-ı Hümâyûn tercümanı Nikolaki gibi satın alınmış kimselerin, devleti içinden ateşlemeleriyle, silâhın yapamadığını ajan ve çete faâliyetleriyle tamamlıyorlardı. Nitekim, Kili, Yaş, İsmâil, İbrâil, Yergöğü, Bükreş, İsakçı, Vidin gibi Türk idâre ve medeniyeti ile asırlar boyu haşır neşir olmuş şehirlerin ve ülkelerin kaybından sonra, sıra Kırım'a gelmişti. Yarımadayı müdâfaa eden Silâhdar İbrâhim Paşa muktedir bir kumandandı. Dağıstanlı Ali Paşa ve Silistre Seraskeri Gâzi Osman Paşa gibi iki değerli kumandanın karşısında bozgundan bozguna uğrayan düşman, mevzilerine dönmeye mecbur oldu. Şu halde Ruslar için, Kırım gibi yağlı bir lokmayı ele geçirmek yolunda, silâhtan gayri her çâreye başvurmak gerekti.

Aslına bakılırsa Cengiz Han nesli iltifatlarıyla uzun zamandır gurûru okşanan Kırım'ı, Osmanlı idâresinden koparmak için her çeşit propaganda yapılmış, bâhusus¹ istiklâl parolası, bu ülkede en kuvvetli koz olarak kullanılmıştı. Her zaman ve her yerde olduğu gibi, Kırım'da da günü birlik ikbal peşine düşmüş olanlar için bu istiklâlin, esâretin ta kendisi olduğunu düşünmeye bile lüzum yoktu.

Nitekim, Ruslar, Dinyester yamacıyla Eflâk ve Boğdan'ı istîlâ ettikten; İbrâhim Paşa'yı esir düşürüp Selim Giray Hân'ı da İstanbul'a kaçmaya mecbur bıraktıktan sonra, Osmanlı coğrafyasının bu şanlı ülkesi de başını esâret zincirine teslim etmiş oldu.

Târihte Rus istîlâları, harp kâideleri, devletler hukûku ve hele insanlık anlayışı ile alâkası olmayan

¹ Bâhusus: Bilhassa, özellikle.

bir vahşet, zulüm ve katliam demektir. Kırım da, bu kana susamış devletin eline düşer düşmez neye uğradığını anlamakta gecikmedi. Fakat iş işten geçmişti. Artık Türk ordusu, ana vatandan kopmak hatâsına düşmüş olan bu yarımadaı kurtaracak iktidarda değildi.

Bir, hattâ birkaç uzvunu kaybeden vücut yaşamakta devam edebilirdi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu da, Kırım'ın zıyâna¹ rağmen yaşayacaktı. Fakat Kırım için Osmanlı patronajını kaybetmek, hançeri kalbine veya dimâğına yemek kadar mühimdi. Bu hanlar diyârı ülke de darbeyi hayat ukdesine² yedikten sonra, Kırım Türklüğü diye bir târihî varlık kalmayacaktı.

Halbuki Türk idâresinde Kırım, din ve soy birliğinden gelen bir imtiyaz ile dâima târih huzûruna şeref ve şan içinde çıkmak imkânını bulmuştu. Öyle ki Kırım hanları muâmele ve teşrîfatta, hükümdarlara mahsus unvan kullanır, hutbelerde adları, pâdişâhın adıyla berâber okunurdu. Târih ve edebiyatta Osmanlılarla müşterek nam salan hanlar, Osmanlı lehçesinin şark Türkçesi üstüne galebesini sağlayacak kadar imparatorlukla birleşik bir kültür cereyânı uyandırmışlardı. Öyle ki birer Osmanlı kültürü temsilcisi olan Giray sülâlesi içinde:

Râyete meylederiz kâmet-i dil-cû yerine

*Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine**

diyecek ölçüde millî heyecanları san'at dalgalarının köpükleri hâlinde ifâde eden hanlar, gerek târihimize gerek edebiyâtımıza şeref sahîfeleri bıraka gelmişlerdir.

¹ Zıyâ: Kayıp.

² Ukde-i hayat: Omurilik, sinir düğümü. *mec.* Can damarı, en önemli, en hayâtî nokta.

* Gönül çeken, hoş giden endam yerine bayrağı severiz. Güzel kokulu kâkül yerine tuğa gönül bağlamışız.

*

İşte uzun zamandır Rus iştihâsının tehdîdi altında bulunan bu ülke, Osmanlı himâyesinin bir ölüm dirim sigortası olduğunu takdir edememesinin cezâsını pek ağır ödedi. Bir siyâsî istiklâl hevesinin pususuna düşürülerek, yalnız siyâsî hüviyeti değil, nâmı ve şânı dahi silinip gitti.

Kırım, daha Kânûnî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı Devleti'ne oynadığı bir oyunla istikbâlinin ufuklarını dumanlamıştı. Şöyle ki, Sokollu, ileriye gören bir devlet adamı basîretiyle, uzak şark Türklüğünü, kültür ve iktisat¹ mübâdeleleriyle² garp Türklüğüne bağlamak fikrini planlamış bulunuyordu. Her iki tarafa da yeni ve tâze hayat şartları sağlamak için Don ve Volga nehirleri arasında kanal açarak Hazar Denizi'yle Karadeniz'i birleştirme teşebbüsüne girişip, malzemeyi bile gerekli noktalara yığdığı halde, bu planın tatbik mevkiine konmasında büyük zarârı olacak bulunan Rusya, Kırım Hânı'nı kandırarak hareketin baltalanmasını sağladı. Halbuki el ele verecek uzak ve yakın şark Türklüğünün birleşmesinden temin edilecek faydanın büyük hissesi, diğer ülkeler arasında, en fazla Kırım'a düşeceği şüphesizdi.

*

Geçen asra kadar, Karadeniz Boğazı'na göğüs vermek cesâretini göstermekten gayri dikkate alınacak bir husûsiyeti olmayan Kireçburnu, halk arasında hâlâ 93 Muhârebesi denen 1877 Rus Harbi'nden sonra Rumeli'den kopup gelen yer yurt garîbi vatandaşlarla bir köy hâlini alıvermişti.

Sâhilden yamaca doğru tırmanan bu köy, sanki

¹ İktisat: Ekonomi.

² Mübâdele: Bir şeyi başka bir şeyle değişme, değiş tokuş.

bir dev ağzı gibi açılmış Karadeniz Boğazı'na, gözünü kırpmadan bakar durur.

Bakmakta, korka korka çekine çekine bakmakta elbet haklıdır. Ah, o deniz, o Karadeniz... Bir zamanlar bütün sâhilleriyle bir Türk gölü olan o coşkun, serâzat¹ sular, şimdi, düşünmeden çekinmeden hattâ korkmadan her bir köşesinde yelken açamadığımız bir düşman buyruğu altındadır. Hani, bir zamanlar Rus elçisinin, Rus gemileri için bu denizde şöyle bir dolaşma izni istediğinde, İkinci Sultan Mustafa'nın son derece hiddetlenerek: "Sarayımın içinde dolaşmalarına müsâade ederim de Karadeniz'de hayır!" dediği Türk gölü Karadeniz...

Nihâyet, boş ve sarp dağlardan ve kıyılardan ibâret olan Kireçburnu'na yorgun, yaralı, sefil ve perişan canlarını atan o 93 muhâcirlerinin bir kısmı karadan gelirken bir kısmı da Karadeniz'den gelip sığınmamış mıydı?

*

Beşinci Sultan Murad hastalanıp, kardeşi Velîaht Abdülhamid Efendi, İkinci Sultan Abdülhamid adıyla Osmanlı tahtına geçtiği zaman, devlet, Avrupa siyâsî literatüründe hasta adam künyesiyle anılıyordu. İç ve dış tazyikler karşısında payandalarla ayakta duran bu kansız cansız bünye için, zümre ve şahıs menfaatlerinin, içinde rahatça çarpışacağı bir millet meclisi kadar büyük tehlike tasavvur olunamazdı. Zîra asırlardır nasyonalist emelleri bilenerek kışkırtılan zümrelerin her biri, Sırp, Bulgar, Romen, Yunan, Karadağ, Arnavut, Kürt, Arap, Yahûdi gibi müslim veya gayrimüslim toplulukların hepsi de siyâsî istiklâl peşine düşerek, baş kaldırmak fırsatını kolluyorlardı.

¹ Serâzat: Hür, serbest; dertsiz, tasasız, rahat.

Nâmık Kemal, Ziyâ Paşa, Midhat Paşa gibi ele başların da içinde bulunduğu "Yeni Osmanlılar"ın siyâsî tazyikleri ise, devleti, bu azınlıkların emellerini gerçekleştirebilecekleri idâreye doğru kuvvetle arkasından itiyordu.

Böylece de Kânûnuesâsî ilân olunarak meclis toplandı ve ilk celsede kopan kıyâmetin başlıca çizgisi, can çekişen memlekete bir Rus harbini kabul ettirmek fikrinde kendini gösterdi. Zîra Kânûnuesâsî'nin de, meclisin de babası sayılan Midhat Paşa, sadârete geçer geçmez, gerek meclise gerek halka bu tehlikeli heyecânı aşlamak husûsunda ölçüsüz bir gayret göstermiş bulunuyordu.

Gerçi, "Tersâne Konferansı" ile devletin karşısına çıkan Rus teklifleri ağırdı. Fakat Bulgaristan'a muhtâriyet¹ verilmesini ve diğer Balkan devletlerine çeşitli menfaatler sağlanmasını isteyen bu ultimatom karşısında politik tedbirlere başvurmak yerine hemen silâha sarılmak, asla göze alınmaması gereken bir siyâsî hovardalıktan başka bir şey değildi.

Kaldı ki Sultan Abdülmecid devrinde (1839) Kudüs meselesini çıban başı tutan ve bir Ortodoks hâmi-si pozunda "Makâmât-ı Mukaddese"²ye el uzatmak isteyen Rusya, bu emelleri bahâne ederek Türk topraklarına tecâvüz edince, kendi hesaplarına telâşlanan Avrupalı devletler de Türklerle birleşmek lüzûmunu duymuşlardı. İşte, Rus ordusuna beş yüz bin askere mâlolan ve sonsuz mâlî külfetleri îcap ettiren bu muhârebenin üstünden ancak yirmi sene geçmiş olduğundan, milyarlarca frankı aşmış harp borçlarını ileri süren Rus Mâliye Nâzırı, asla yeni bir harbin açılmasına taraftar olmuyor ve teşkil ettiği müşâvere³ mec-

¹ Muhtâriyet: Özerklik, otonomi.

² Makâmât-ı Mukaddese: Kutsal makamlar.

³ Müşâvere: Danışma.

lisi de beşte dört ekseriyetle aynı fikre iştirak ediyordu.

Fakat yine de başta Çar, Rus devlet adamları arasında harbe taraftar olan bir zümre mevcuttu. Bâhusus ihtilâl erkân-ı harbiyesi, asırlardır Balkanlar'da ve Makedonya'da hazırlayıp ateşledikleri isyan ve ihtilâl mihraklarının şimdi Rus ordularına muvâzî¹ faâliyet gösterecekleri zamânın geldiğine inanıyordu. Nitekim husûsî komitacılık kamplarında yetiştirilen binlerce komita kaptanı işâret beklemekteydiler.

İşte Osmanlı diplomasisi, Rusların bu derlenmemiş ve kararsız tutumlarından faydalanmayı bir türlü düşünemiyor, kuvvetlerini dev aynasında gören devlet adamları kumar oynarcasına harp hülyâları ile sarmaş dolaş olarak cilveleşiyorlardı.

Dayandıkları mesnet, Paris Muâhedesi'ydi. Halbuki 1853 Kırım Harbi'nden sonra imzâlanan bu anlaşma, devletin istiklâl ve toprak bütünlüğünü silâhla müdâfaa etmeyi taahhüt ediyorsa² da, o kâğıda konmuş olan imzâların altısının da mürekkebi çoktan soğumuş ve tatbik kıymeti çoktan sıfıra düşmüştü. Zîra 1870-1871 harbi, Fransa aleyhine netîcelenmekle, Avrupa'nın siyâsî muvâzenesindeki Osmanlı rolü ve yeri, Fransa gibi Türk menfaatini tutmakta kendi menfaatini gören bir devletin elinden kayıp hemen de sâhipsiz ve hâmîsiz kalmıştı.

Dünya politikasını kuvvetle tâkip eden bir göz için, bu devletlerin şimdi yeni şartlara göre yeni anlaşmalar peşinde olduğu âşikârdı. Muâhedenin imzâlandığı 1856'dan bu yana, Fransa Almanya'ya mağlûp olarak, bu hezîmetin ağırlığı ile mihveri değişen politikası, Rusya'ya kayar olmuştu. Gittikçe kuvvetlenen Prusya'ya karşı dâima kuşkulu bulunan İngiltere ise,

¹ Muvâzî: Paralel.

² Taahhüt etmek: Yapacağına dâir söz vermek.

zâten politikasını Osmanlılar aleyhine çevirmişti.

Böylece de târîh sahnesinde Müslüman-Türk otoritesinin son ve tek temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yeryüzünden tasfiyeye karar vermiş olan haçlı ve siyonist zihniyet, Fransa'dan Rusya'ya gizlice el uzatmış bulunuyordu. Fransız kaşesi altında Rusya'ya peşkeş çekilen¹ bu ittifak ve kapital ise, Sultan İkinci Abdülhamid'in şahsında Osmanlı İmparatorluğu'nun "kârını itmam" edecek² gizli siyâsetin manivelası demekti.

Fakat dünya politikasının şu tamâmıyla Türklerin aleyhine işleyen cereyanlarını göz önünde tutarak, Rus iç siyâsetinin arasında beliren ayrılık ve anlaşmazlıklardan âzamî derecede faydalanmak dururken, koyu bir gaflet ve inat içinde harp fikrini müdâfaa eden Bâbîâlî'nin ısrarları ile baş etmeye uğraşan genç pâdişah, Midhat Paşa'yı bir türlü hizâyâ getiremiyor ve söz anlatamıyordu.

Bu mücâdeleyi yakından tâkip etmiş olan Cevdet Paşa, *Tezâkir*'de şöyle dert yanar: "Rusya İmparatoru muhârebe kapısının açılmasını istemezdi. Midhat Paşa anı îlân-ı harbe mecbur etti. Ahâlî-i İslâmiyyenin efkârını³ tehyic⁴ ile cenge hırslandıran odur, sanki tüfeği o doldurdu. Dâmat Mahmut Paşa üst tetiğe çıkardı. Redif Paşa ateş etti. Bu üç kişi, devletin başını bu felâkete uğrattı."

*

Gerçekten de Moskof vahşetine bir kere daha fırsat veren muhârebelerin en korkunçlarından biri olan 93 Türk-Rus Harbi düşmanın almakla bitiremediği

¹ Peşkeş çekmek: Bir şeyi dürüst olmayan bir şekilde birisine sunmak.

² Kârını itmam (tamam) etmek, (eylemek): İşini bitirmek.

³ Efkar: Fikirler, düşünceler.

⁴ Tehyic: Heyecanlandırma, coşturma.

intikam duygularına en müsâit zemin oldu.

Ruslar, elbette ki yirmi sene evvel Kırım'da Avrupalı müttefikleriyle berâber Türklere yenilmiş olmalarının öcünü almak isteyeceklerdi.

İşte bu şartlarda başlayan muhârebede, Rus ordusuna Çar İkinci Alexandre'in kardeşi Grandük Nicolas, Türk ordusuna da Müşir Abdülkerim Paşa komanda ediyordu.

Bu arada, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olan Romanya'nın, devletle olan anlaşmasını bozarak Rus saflarına geçmesi, Türk cephesi için ağır bir sürpriz olmuştu. Artık himâyesinde bir Romanya Prenslığı değil, müstakil bir Romanya Krallığı olacaktı. Asırlar boyunca vicdan ve îman hürriyetini, iktisâdî ve içtimâî istiklâlini muhafaza ve devam ettirerek millî karakterlerini korumuş olan toplulukları kazanmak için Rus oltası, ucuna bir istiklâl yemi takarak kütelleri avlıyordu. Netîcede de tatlı vaatler, bol peşkeşler ile elde edilen bu yağlı lokmalar, Moskof emperyalizminin iştihâsını karşılamaya yarıyordu.

*

Muhârebe sâhalarında hıristiyan tebaa çoktu ve hepsi de milliyet ihtirâsıyla kinleri bilenmiş, gözleri dönmüş ve Rus istilâsını bir kurtuluş olarak bellemiş topluluklardı. Onun için de bir harp kâidesine ve devletler hukûkunun çerçevesine sığmayan Moskof zulmüne, Moskof kahpeliğine canavarca iştirak ediyor, genç ihtiyar, kadın çocuk ayırt etmeden, kimi bulurlarsa türlü işkence ile kılıçtan geçiriyorlardı.

Sivil halkın ıztırâbı sonsuzdu. Bu bir muhârebe değil, ancak sırtlan ve çakalların revâ göreceği bir zulüm ve habâsetti¹. Bu muhârebede halkın malına,

¹ Habâset: Kötülük, alçaklık.

canına, ırzına, nâmûsuna revâ görülen taarruz, belki de târihin kaydettiği vahşetlerin en yüz kızartıcılarındandı. Linç edilen, gözleri oyulan, kulakları, burunları, göğüsleri kesilen Türk halkı, bu zulmü asırlar sonra bile unutmayacak ve herhangi bir canavarca hâdiseyi anlatabilmek îcap ettikçe “Moskof gibi...” diyecekti.

Türk askeri her zamanki gibi ferâgatli ve kahramandı. Kumandanlar ise yine her vakitki cesâret ve hamiyetlerini gösteriyorlardı. Ancak müşkül olan, ordunun bir harp disiplini gereğince tensik edilip¹ vazîfe ve mesûliyetleriyle baş başa bırakılmamış olmasındaydı.

Muhârebenin ilk safhasında harekâtı, merkezdeki harp meclisi idâre ediyor ve salâhiyetleri kösteklenmiş bir kumanda heyeti, çok uzaktan gelen bu sese kulak verirken, zafer ve muvaffakiyet fırsatlarını kaçıırıyordu.

Nihâyet fersahlarca uzak bir kumanda köprüsünden yükselen emirlerle orduların sevk ve idâre edilemeyeceği anlaşılmakla Redif Paşa, muhârebe sâhasına çıkageldi.

Bu muhârebeye tarafsız kaldıklarını bildiren garplı devletler, Boğazlar'ı ve İstanbul'u tehdit eder olan Ruslar'ın Avrupa kıtası için nasıl bir tehlike olduğunu tam mânâsıyla hesâba katamamışlardı. Bilhassa yakın ve orta şarkta büyük menfaatleri olan İngiltere, Mısır ve Hindistan yollarının tehlikeye düşmüş olmasıyla hatâsını anlayarak, tarafsızlığını terkedeceğini ve Osmanlılar lehine müdâhaleye hazır olduğunu Petersburg'a bildirdi.

Yalnız Almanya, baştan beri bu işte kendini kârlı bularak Rusya'nın, mağlûp da olsa, gâlip de gelse,

¹ Tensik etmek: Düzenlenmek, yoluna koymak, tanzim etmek.

yorulup hırpalanmasını, menfaatlerinin garantisi olarak görüyordu. Zîra yakın ve orta şarka yeni yeni kur yapmaya başlamış bir Almanya için komşusunun zayıf düşmesi bulunmaz nîmetti.

*

Harp, Rumeli'de bütün şiddet ve dehşetiyle devam ederken, Kafkas hudutlarındaki işler yara da kanlı bir savaş hâlinde, Türklerin kâh lehine kâh aleyhine tecellîler göstererek devam ediyordu.

General Melikof idâresindeki Rus kuvvetleri, Türk ordusunun akıllar durduran cesâret ve savaş gücüne rağmen, Beyazıt ve Ardahan kalelerini ele geçirdi. Lâkin Batum'u tutan Hasan Paşa, İstanbul'dan gelen Çerkez emîrleriyle birleşerek Abazalara silâh ve cephâne dağıtmak sûretiyle bir çete harbinin başlamasını sağladı. Durmadan ayaklanan Çerkez kabîleleri de Sohon Kalesi'ni ele geçirmeye muvaffak oldular.

Kars Kalesi'ni müdâfaa eden Ahmed Paşa'nın vukuflu¹ ve isâbetli kumandası, taarruza geçen Rus ordusunu dağıtarak çekilmeye mecbur ederken, diğer Rus kuvvetlerine de sirâyet eden panik, kaybolan Türk topraklarının geri alınmasıyla netîcelendi.

Fakat Osmanlı ordusunun cesur, şecî² ve azimli kumanda heyetine rağmen düşman, sayıca da teşhizatça³ da üstündü. İşte bu fâikiyet⁴ karşısında nihâyet Azîziye Tabyası'nda eşi zor görülür bir müdâfaadan sonra Erzurum da Rus kuvvetlerinin eline geçmiş bulunuyordu.

*

¹ Vukuflu: Bilgili.

² Şecî: Cesur, yürekli, yiğit.

³ Teşhizat (Techizat): Donanım.

⁴ Fâikiyet: Üstünlük.

93 Muhârebesi'nin gerek dünya târihinde gerek Türk târihinde, kahramanlıklarla harp hünerini bir araya getiren büyük örneği, Gâzi Osman Paşa'nın Plevne müdâfaasıdır.

İşte bu hamiyetli ve dirâyetli kumandan, târihin asla unutamayacağı bir sevk ve idâre dehâsıyla, düşmanı kaç kereler çil yavrusu gibi dağıttı, kaç kereler peşine düşüp, irâde ve idâresine râmederek Plevne'de iki ayrı zafer kazanıp perîşan eyledi.

Osman Paşa, sâde kendi kuvvetlerinden üstün olan Rus ordusuyla cenk etmiyordu. Evvelâ birleşip sonra da istiklâlini îlân etmiş olan Romanya da, Çar Alexandre'ın: "Plevne önünde Hıristiyanlık mahv oluyor!" diye feryat ve istimdâd¹ üzerine ordusunu harbe sokmuş bulunuyordu.

Durmadan takviye alan ve korkunç dalgalar hâlinde Türk mevzilerine yüklenen düşman kuvvetleri, Lofça'yı ele geçirmekle Plevne, deniz ortasında bir ada gibi düşmanla sarılarak tecrit edilmiş bulunuyordu. Diğer müstahkem mevkilerin kumandanları ise çetin ve şanlı müdâfaalardan sonra birer birer teslim oldukça, hiçbir taraftan yardım alma ihtimâli kalmamış olan Plevne için de silâhları bırakmak tek çâre gibi görünüyordu.

Hemen hemen erzak tükenmiş, mevsimin ve iklimin öldürücü soğuklarına karşı yakacak odun kalmamış, hastalar ve yaralılar için sıhhî levâzım² ve îlâç tamâmen bitmişti. Bununla berâber Grandük Nicolas'ın teslim teklîfini reddeden Osman Paşa bir huruç³ hareketiyle, bilgisinin ve cesâretinin son kozunu da kullandı. Kuvvetlerini ikiye ayırarak Vid Suyu üstüne kurduğu köprüden geçerek düşman mevzilerine var-

¹ İstimdad (İstimdat): Yardım istemek.

² Levâzım: Gerekli şeyler, eşyâ ve âletler.

³ Huruç: Dışarı çıkma, çıkış.

maya muvaffak oldu. Pek çetin ve kanlı bir muhârebeden sonra ilk hatları ele geçirdi. Fakat durmadan takviye alan düşman, üstün kuvvetler ile hücûma geçerek, Osman Paşa'nın zaptettiği mevzileri geri almaya muvaffak oldu. Artık Plevne müdâfaasının netîcesini tâyin edecek son hâdise gelip çatmış, bir mermi isâbetiyle paşanın atı ölmüş, kendisi de yaralanmıştı.

Osman Paşa'nın yarası kasabanın bir evinde sarılırken, kale de düşerek büyük serdâra da ölümden beter bir çâresizlikle kılıcını uzatmaktan başka yapacak şey kalmamıştı.

*

Artık Türkler aleyhine harbin sonunu getirecek hezîmetler süratle ve dehşetle inkişaf ederken, Sırp Kralı Milan, Osmanlılara harp îlân ederek Karadağlılarla berâber bir kısım arâziyi işgâl ettiler.

Edirne ve civârının düşmesine yol açan son ilerlemeler nihâyet korkunç bir ric'at¹ hâlini alarak düşman Çatalca'ya kadar gelip dayandı.

Artık devlet en kötü şartlara boyun eğerek sulh istemek zorundaydı. Nitekim karargâhını Ayastafanos'a* kadar getiren Grandük Nicolas ile Nâmık ve Server Paşalar arasında, sulhe esas olarak imzâlanan ilk vesîkaya göre, Tersâne Konferansı'nda teklif olunan hudutlar içinde Bulgaristan'a istiklâl verilecek ve yalnız muayyen bir vergiye bağlanacaktı. Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın da kezâ istiklâlleri kabul edilecek, muhtâriyetle idâre olunan Bosna-Hersek ise yağlı bir lokma gibi her an yutulmak üzere el altında bulunacaktı. Boğazlarda Rus menfaatleri kabul edilecek, Tuna'da harp gemileri bulunmayacak, Tuna kale-

¹ Ricat: *Asker*. Geri çekilme, geriye doğru kaçma.

* Ayastafanos: Yeşilköy.

leri tahrip olunacak, Vidin, Rusçuk, Silistre ve Erzurum kaleleri boşaltılarak Ruslara teslim edilecek ve Rusya'nın harp tazmînâtı olarak istediği iki yüz kırk milyon Osmanlı altınını ödemeye fiilen imkân olmadığından, yarısına mukâbil Kars, Ardahan, Batum ve Beyazıt Ruslar'a terkedilecekti.

*

Garplı devletleri kendi hesaplarına şiddetle kuşkulandırıp rahatlarını kaçıran bu çok ağır sulh şartlarının bir reaksiyonu olacağı tabîî idi. Zîra askıda bir Avrupa meselesi kabul edilen Bosna-Hersek'in ve hattâ siyâsî hüviyet kazanmış tekmil Balkan devletlerinin garp statüsü içindeki vaziyetleri de yine bir Avrupa meselesi demekti.

Silâhın zaferi, politika dünyâsında her istediğini yapamazdı. Onun için her şeyden evvel bir siyâsî muvâzene anlayışı lâzımdı. Âkıbeti, Avrupa için beklenmedik tehlikelere gebe görünen bu Rus istîlâsına İngiltere'nin seyirci kalması mümkün değildi. İlk iş, Akdeniz fliosunu adalar önüne getirip demirlemekle, olup bitenlere silâhlı bir rest çekmek lüzûmunu duydu. Daha sonra da garbın telâşı, Osmanlıların kabul zorunda bulundukları barış şartlarını, yeniden didiklenmek üzere, Berlin Kongresi adı altında toplanan siyâsî bir platform üstüne getirdi.

Böylece de Berlin sulhü Ayastafanos şartlarını Osmanlı Devleti lehine biraz olsun yumuşatmış oluyordu. Şöyle ki; Bulgaristan'ın muhtâriyeti kabul edilmekle berâber, prensliğe bahşedilen arâzi daha daralıyor, Şarkî Rumeli adı altında ve Osmanlı Devleti'nin siyâsî ve askerî nüfûzunun hâkim olduğu, idârece muhtar bir eyâlet olarak, Filibe, Burgaz, İslimiye, Hasköy, Eskizağra, Tatarpazarcığı sancakları bu eyâletin hudutları içine giriyordu.

Basarabya Ruslara kalıyor, Tuna nehri ağzındaki adalar, Mahmûdiye, İsakçı, Tolcu, Maçın, Köstence, Babadağı, müstakil Romanya Krallığı'na terk ediliyordu.

*

Böylece Osmanlılar, Avrupa kıt'ası üstündeki topraklarının beşte ikisini kaybederlerken, Anadolu coğrafyası üstündeki hudutları da yine Türkler lehine az çok tâdile uğruyordu. Şöyle ki, Batum, Rus nüfûzu altında serbest bir liman oluyor, Kars ve Ardahan yine Ruslara bırakılıyor fakat Erzurum'la Beyazıt, Osmanlı Devleti'ne iâde olunuyordu. Harp tazmînâtı ise altmış milyona indiriliyordu.

*

Ayastafanos Muâhdesi'yle Türk barajının yıkılması İngiliz menfaatleri için korkunç sürprizlerin beklenmesi demekti. Diğer Avrupa devletleri de Rusya'nın genişleme siyâsetine yalnız göz yummak değil, Müslüman-Türklüğü âlem harîtasından silmek gayretiyle hoş gören basîretsiz politikaları yüzünden, Osmanlı Devleti kadar kendi istikballerinin de kuyusunu kazar bir hatâya düşmüş bulunuyorlardı.

Berlin Konferansı'nda diplomatik nüfûzunu kullanmak sûretiyle tekrar Rus tehlikesinin karşısına Türk ordusundan bir siper koyarak nefes alan İngiltere, kendi nâmına Osmanlıların sırtından bu yükü hafifletirken, yaptığıнын bir fedâkârlık olduğunu ileri sürerek, baç¹ istemekten de geri kalmamıştı.

İstediği de, Akdeniz'in en büyük adası Kıbrıs'tı. Yaptığı aracılığın bedeli olarak Türkler için de adayı, İngiliz diplomasisinin istihâsına terketmekten başka

¹ Baç: Vergi.

çâre yoktu. Gerçi bu, kayıtsız şartsız bir işgal olmaya-caktı. Aradaki anlaşma gereğince, adanın gelirinden, idâri masraflar çıktıktan sonra geri kalan kısım Bâbı-âlî'ye verilecekti. Mîrî emlâk¹ ile evkaf², Türklerin olmakta devam edecek ve bu işgal Kars ile Ardahan'ın Türklere terkedileceği zamâna kadar devam edecekti.

*

Besleyemediği evlâdını el kapısına veren ana çâ-resizliğiyle, zâten yüreği dağlanmış, canı yanmış, şe-refinden, haysiyetinden vurulmuş devlet, bu güzelim adayı da eliyle teslim ettikten sonra, bitip tükenmez dertleriyle bir kere daha baş başa kalmıştı.

Acaba o taş taş üstünde kalmayan mâmûrelerden, ocakları sönmüş o hânedan saraylarından, kapıları kapanmış evlerden, şehirlerden, köylerden sağ çıkma-mış binlerce zavallıya karşılık bir kişi olsun canını kurtarıp buralara gelebilmiş midir?

O bozgundan, o kırandan arta kalmış binlerin, yüz binlerin, milyonların arasından, Boğaz'ın şu dik yamaçları, acaba kaç zavallıyı, kaç tânecik yer yurt garîbini bağrında sığındırabilmiştir, bilinemez.

¹ Mîrî emlâk: Devlete âit mülkler.

² Evkaf: Vakıflar, vakfedilmiş olan mallar.

Büyükdere

Artık İstanbul'dan on bir mil uzaklaşmış bulunuyoruz. Fetih sırasında köhne bir balıkçı köyü olan Büyükdere, omuzunda taşıdığı haşmetli korusuyla, dağlarını çılgın bir yeşillığe boğmuştur.

Belgrad Ormanları'nın âdeta kıyılara doğru bir devâmı sayılan bu koru, nehirlerle birleşen dereler misâli, bir ucuyla gerçekten de Belgrad Ormanları'na kol atar.

Büyükdere'nin şenlenmesi, İstanbul'un fethinden sonra başlamıştır. Sıra sıra dağların, kol kola girmiş tepelerin, mor, yeşil, kül renkli vâdilerin kuşattığı Büyükdere Bahçesi, İkinci Sultan Selim'in pek hoşlandığı bir mevkiydi. Kavak, servi, söğüt, meşe, çınar ve ıhlamur ağaçlarının gölge düşürdüğü bahçe, gerek sarayın gerek halkın can attıkları bir av ve eğlence mahalliydi.

Birinci Sultan Abdülhamid'in, sâhili tâkip ederek açtırdığı araba yolu, köyün rağbet görmesinde esaslı

bir adım teşkil etmiştir.

Cirit oyunlarına, atlı gezintilere, av eğlencelerine, kır safâlarına sahne olmuş Büyükdere Çayırı'nın alın yazısı arasında, cephelerde kan gövdeyi götürürken, Kabakçı Mustafa isyânına sahne oluşu gibi hazin bir çizgi de vardır. Öyle ki, bu beklenmedik ihtilâl, bir sel gibi buraya akıp birikmiş, sonra da İstanbul üstüne yürüyerek Türk târihinin kara yazılarından birini daha alnına vurup, kanlı elini milletin yenine yakasına bulaştırmıştı.

Nihâyet yabancı sefârethânelerin memlekete bir müstemleke gözüyle bakar oldukları son asırlarda şehirdeki binâları yetmiyormuş gibi, bir de yazlık mâlikâne edinmek ihtiyâcıyla Yeniköy, Tarabya, Büyükdere arasını, zevklerine de emellerine de uygun bularak, bu semtleri köşkler ve bilhassa yalılarla işgâl etmeye başlamışlardır.

Hele İkinci Sultan Abdülhamid, Şişli-Maslak yolunu açtırdıktan sonra sefâret arabaları buralara âdetâ akar olmuş ve elçiliklerin baloları, kabul resimleri, çayları bu köylere, yerli halkla temâsı olmayan kozmopolit bir koloninin parlak ve şâshaalî gidiş gelişleriyle bir nevi hareket vermiştir.

Yeryüzünde eşi olmayan Boğaz, bu yabancılar için son derece câzip bir dinlenme köşesi olduğu kadar, Büyükdere ve Sarıyer'in, Karadeniz Boğazı'nı kontrol bakımından bir ehemmiyet taşıması da, yabancı sefâretlerin buralara rağbet etmelerine gerçek sebep teşkil eder.

Hele Abraham Paşa Korusu'nu Rus sefârethânesi satın aldıktan sonra dağların zirvesi, Boğaz'ın ağzını gözleyen bir rasat kulesi vazîfesini görür olmuştur.

*

Büyükdere demek, biraz da Bentler, Kemerler ve

ormanlar demek değil miydi? Fâtih Sultan Mehmed'in başlatıp Üçüncü Sultan Ahmed'in ilâveler yaptırdığı Büyük Bent; suyunu Büyük Bent'e veren Kömürcü Bendi, bu su ve yeşillik semtinin ilk âbidelerinden sayılır.

Sonra Sultan Mustafa tarafından yaptırılan Ayvad Bendi. Daha sonra Vâlide Bendi ile âdeta pazarlığa girilerek yapılan Kirazlı Bent...

Pazarlık şudur: Sultan Mahmud, Vâlide Sultan'dan Beyoğlu tarafına su verdirmek için Vâlide Bendi'ni ister. Vâlide Sultan da hayır demez fakat kestirmeden giderek: Olur pâdişahım olur ammâ sen de bana buna karşılık bir bend yaptır...diyerek Kirazlı Bendi'nin yapılmasını temin eder.

Her biri bir medeniyet ve teknik ustalığını zirveleştiren bu bendlerin hepsi de sularını İstanbul tarafına akıtır.

Taksim suyu adıyla Beyoğlu tarafına su veren diğer bend ise, yine Üçüncü Sultan Mustafa tarafından yaptırılan Topuzlu Bend ve Üçüncü Sultan Selim'in annesinin yaptırdığı Vâlide Bendi ile Sultan Mahmud Bendi'dir.

İmânın yarısını temizlik kabul eden müslüman anlayışı, bin yıl kuyular, sarnıçlar ve çok mevzi kalan bir kemer tertibâtıyla idâre olan Bizans'ın kuruluşu yerine, her devirde şehri biraz daha bol suya kavuşturmak imkânı aramış ve işte bulmuştur.

*

Ya kemerlere, Büyükdere'nin o zafer âbideleri gibi göklere doğru baş kaldırmış o su kemerlerine ne demeli?

Su mühendisliğinin birer şâheser örneği olan bu kemerler arasında Ayvad Suyu'nu akıtan Kurt Kemer-i; katma sular için yapılmış Paşa Kemer-i; Koğuk ve-

ya İğri Kemer nasıl yâdedilmez?

Sonra, Uzun Kemer'in üstünden geçen Ayvad Suyu ile İğri Kemer'den geçen suyun baş havuzda birleşip Moğolova Kemer'iyle Güzelce Kemer'den geçişi, su ordularının çıktığı bu şâhâne sefer nasıl dile getirilmez?

Taksim Suyu için yapılan Bahçeköyü Kemer'i ise, Beyoğlu semtine akan suları asırlardır sırtında taşımaktan memnun, hâlâ dinç, hâlâ sağlam, hâlâ dayanıklı ve sabırlı görünüşlü ile ne kadar asildir.

Bozdoğan Kemer'i dediğimiz Bizans yâdigârı Valens Kemer'i ise Halkalı Suyu kemerlerinden biri olarak, uzun ömrünün çizgilerini yüzünde taşıyan târihî çehresiyle hâlâ şehrin hizmetindedir...

Bin küsur senelik târihi içinde, ancak kuyular, sarnıçlar ve bir de işte bu Valens Kemer'i'nin getirdiği Halkalı Suyu ile âdeta elini yüzünü zor yıkayan Bizans'ın kuraklığına karşılık, yüz sene içinde yüz türlü suyu bentlerde toplayıp kemerlerden geçirtip şehre akıtan Türklerin bu gayreti, bir medeniyet hamlesi olduğu kadar bir îman borcu olarak da mütalâa edilse sezâdır.

*

Belgrad Ormanları'nın kalbine yerleşmiş, kalbindeki sırlara kulak vermiş gibi sularını emip kendine çeken bu kemerler içinde, belki de en esrarlısı, korku ve dehşet verecek ölçüde en heybetlisi, Moğolova Kemer'i'dir.

Pederşâhî¹ bir azametle² bir dağdan bir dağa kollarını gererek bekleyip duran bu kemer, bir isimsiz kahraman, ecdad bekçisi gibi asırlardır etrâfına gözcülük edip nöbet tutar.

¹ Pederşâhî: Ata erkil.

² Azamet: Büyüklük.

Alabildiğine uzayan, dalgalanan, köpük köpük coşan mor, neftî, kül rengi ormanların, bir yalın tabiatın içinden yürüyüp geçerken birden nefesiniz tutulur. Zîra ormanın azametine meydan okurcasına, insan elinin kudretiyle âbideleşmiş Moğolova Kemerini karşınıza çıkıvermiştir.

Sanki vahşi tabiatın bağrına yerleşen bu eser, bir su kemeri değil de, dağların omurgası, şu yeşillik dünyâsını ayakta tutan bel kemiğidir.

Taşın konuştuğu hiç duyulmuş mudur? Belki evet, belki hayır... Ama dört yüz senelik bu taş âbide, sırlarına her kulak tutana türlü türlü söz söyleyen, türlü kelâm eden bir ormanlar perisi gibi neler demez, geçmişten geleceğe neler ve neler anlatmaz...

En azından: Bir Sinan vardı, bir Mîmar Sinan... der. Vatan topraklarını karış karış dolaşmış, karış karış yoklamış, gezmiş sınamış bir adam... Gözünün kestiği her menzili, hanlar, hamamlar, saraylar, kervansaraylar, kasırlar, köşkler, yalılar, konaklar, câmiler, mescidler, medreseler, türbeler, tekkeler, çeşmeler, sebiller ve kemerlerle fethetmiş, san'atının ve îmânının çiçekleriyle bezemiş, giydirip kuşatmış büyük san'atkâr...

Kânûnî Sultan Süleyman'ın arzusuna uyarak, Belgrad Ormanları'nın bol, temiz ve tatlı sularını da bir sihirbaz hüneriyle şehre indirirken, yaptığı kemerlerden bir kemer olan şu dağların perisine, acaba neden Moğolova Kemerini denmiştir? Yoksa bir zamanlar, basabildiği her yeri kasıp kavurarak çekilirken, kan ve ıztıraptan gayrı tortu bırakmadan giden istilâcı Moğolların ayak izleri mi buna sebep olmuştur?

Her gittiği yeri vahşetin ve zulmün pençesine havâle eden cenkçiler ve istilâcılar yanında, her gittiği yere insaf, düzen, adâlet ve medeniyet götüren, târihin parmakla gösterdiği efendi millet uyan! Uyan da

geçmişine kulak ver, geçmişinden örnek al, geçmişini tanı... Tanı da hâliyle hallen, rengiyle boyan, benze-meye çalış!

*

Bir ayağıyla Beykoz'a bir ayağıyla Büyükdere'ye basan Abraham Paşa Korusu'na doğru sâhili takip ederken, XVI. asırdan kalma Koca Defterdar Paşa Câmii ile İkinci Sultan Mustafa'nın Sadâret Kethüdâ-sı Kara Ahmed Ağa Câmii'nin de önünden geçmek lâzım...

Her iki câmiin de bir yandan biri tam cepheden baktıkları Büyükdere Koyu, bilhassa cenup¹ rüzgârlarının estiği akşamlar, erimiş bir lâl gibi morarır, kızarır, erguvanlaşır ve günün son ışıkları karanlıkta yer değiştirirken de, yavaş yavaş benzi atarak solan sular, gide gide karanlıklara gömülüp kuzgunîleşir.

Ama hâlâ gökyüzü çalık² ve renklidir. Hâlâ bulutların üstünde, güneşin çektiği çizgilerden yazılar, nâ-meler, şiirler hattâ besteler vardır. Akşamın bu mah-mur saatlerinde Boğaz, çenginin üstünde uyuklaya kalmış yorgun bir rakkâseye benzer. Gündüzün harâ-reti üstüne nemli gömleğini geçiren gece, yavaş yavaş halvet ve mahremiyet fermânım dünyânın üstüne okurken, ortada sürme taşı³ gibi simsiyah bir renk, ya da renksizlikten başka şey kalmaz.

*

Büyükdere'den Sarıyer'e giderken, Osmanlı sarayı ile Mısır sarayı arasındaki politik faâliyete Kârûn mi-sâli zengin olan bir vezîrin, İstanbul sarraflarından

¹ Cenup: Güney.

² Çalık: Tabii hâlini kaybedip değişmiş.

³ Sürme taşı: Elle ovulduğunda kolayca toz hâline gelen ve güzel bir koku çıkaran, çeşitli göz hastalıklarına iyi gelen daha çok Asya dağlarında bulunan siyah renkli bir mâden.

Kevork Aramyan'ın oğlu Abraham Paşa'nın yalısı vardı.

Bir Ermeni diplomatı olan paşa, bir ara Mısır sarayının husûsî kalem müdürlüğünde bulunmuş ve nihâyet Hıdiv İsmâil Paşa'ya kapı kâhyası olmuştu.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa hânedânı sülâlelerine verilmiş olan Mısır vâililiği unvânını Hıdivlik pâyesine yükseltmek için Bâbîâlî nezdinde politik faâliyetle bulunurken dümen başında olan şahıs Abraham Paşa idi. Mısır sarayı lehine netîce almakta da yine onun usta ve cömert elleri birinci derecede rol sâhibi buluyordu.

Zeki, bilgili, zarif ve hoş sohbet bir siyâset ve iş adamı olan paşa, Sultan Abdülhamid devrinde de ağır basan siyâsî karakterinin herhangi bir sath-ı mâile¹ geçmesini önlemek için uhdesine² âyan âzâlığı³ tevdi edilerek⁴, bulunduğu yerde tutulmuştur.

Kış mevsimini, bugün Serkloryan binâsı olan konağında yaz aylarını da Büyükdere'deki muhteşem yalısında, ecnebî, levanten⁵ ve yerli dostları arasında son derece debdebe içinde geçiren Abraham Paşa, belki de memleketin en varlıklı adamlarından biriydi.

Bugün Rus sefârethânesinin eline geçmiş olan arâzisi, Karadeniz'e kadar uzanan İstanbul korularının en müstesnâlarının başında gelir.

Ama Abraham Paşa'nın bir de Beykoz'da gene Karadeniz'e uzanan bir başka korusu daha vardı. Evet vardı. Ama bugün var yarın yok olan bütün varlıklar gibi, o da gün geldi bölündü, dağıldı ve kapanın elinde kalıp gitti.

¹ Sath-ı mâil: *mec.* Bir hedefe ulaşmak üzere başlayan olaylar zinciri, süreç.

² Uhde: Sorumluluk.

³ Âyan âzâlığı: Senato üyeliği.

⁴ Tevdi etmek: Teslim etmek, emânet etmek, vermek.

⁵ Levanten: Yakınoğu ülkelerinde, Osmanlı Devleti topraklarında yerleşmiş veya evlenerek soyu karışmış Avrupa asıllı kimse.

Sarıyer

Sarıyer'in çemberleşen kıyıları ve dağlık coğrafyası, Karadeniz'den bağıra çağıra gelen poyraz rüzgârlarını kapayıp havasını yumuşatırsa da, Anadolu sâhili-nin Yûşâ Tepesi'yle, Sütlüce'deki bayırlar, üstlerine çarpan sert havanın yolunu yine karşı kıyıya çevire-rek kötü komşular gibi sağını solunu, tersleyip kavu-ran soğuk hava ile Sarıyer'i de iliklerine kadar titret-ir.

Vaktiyle bir müstahkem¹ mevki, bir tabyalar bel-desi olan Sarıyer, eski devirlerde, Kazakların ve Rus-ların hücumlarına karşı bir müdâfaa ve siper mevzii karakterini taşırdı.

Birinci Sultan Abdülhamid, Mühendis Toussaint'e Delice Tabya'yı, Üçüncü Sultan Selim, Tott ve Monier'-ye diğer tahkîmâtı², hep Karadeniz'den gelecek tehli-kelere karşı uyanık olmak endişesiyle yaptırmışlardır.

Bir zamanlar Boğaz feneri Sarıyer'deydi. Bilhassa bağları, behçeleri ve mesîreleriyle meşhur olan köy,

¹ Müstahkem: *asker*. Çevresine siper kazılmak, kale, tabya vb. gibi yapılmak sûretiyle düşmana karşı korunmuş, emniyet altına alınmış.

² Tahkîmat: Bir yeri düşman saldırısına karşı koyabilecek şekilde sağlamlaş-tırmak için yapılan çeşitli savunma ve haberleşme tesislerine verilen isim.

gerek halkın gerek hükümdarların rağbetini çeken müstesnâ bir mevkîe sâhipti. Meselâ Çelebi Solak Bahçesi, bilhassa pâdişahların kiraz mevsiminde uğrak mahalli olurdu. Başta İkinci Sultan Selim, Avcı Sultan Mehmed, Dördüncü Sultan Murad, hep Sarıyer'in müptelâlarıydılar¹. Burada Dördüncü Sultan Mehmed'in bir de av köşkü vardı ki bilhassa Hünkâr Suyu, pâdişâhın av sâhası içindeydi. Evliyâ Çelebi'nin ifâdesine göre, Dördüncü Sultan Murad, Çelebi Solak Bahçesi'ne bakmış da: "Ben hâdimü'l-Haremeyn² olduğum halde böyle bir cennet bahçesine sâhip değilim..." deyivermiş. Bunu haber alan bahçenin sâhibi ise: "Pâdişâhıma hîbe olsun" diye bahçesini hükümdâra hediye etmek istemişse de kabul ettiremedikten başka, pâdişah, bu ganî gönüllü Solak'a sonsuz ihsanlarda bulunmuş.

XIX. asır sonlarıyla başlarının gözde bir eğlence ve sayfiye köyü olan Sarıyer, yine aynı yüzyılların bir açık hava temâşâ³ mahalli ve mûsikî âlemlerinin makbul bir durağıydı.

Fındık Suyu, Kestâne Suyu, Hünkâr Suyu ve Çırçır Suyu sahneleri, Abdi'nin, Hasan'ın, Minakyan ve nihâyet Nâşid'in oynadıkları açık hava temâşâ⁴ mahalleriydi.

Kezâ, Tatyos'ların, Karakaş'ların, Memduh'ların, Nedîm'lerin çalıp söyledikleri yerler de gene bu mesîrelerin sahnelerinden başkası değildi.

Çoğu Rum, Ermeni ve Yahûdi zenginlerinin elele vermiş gibi tâ Mesarburnu'ndan Büyükdere'ye kadar uzanan yalılarının sıralandığı rıhtım boyu, Sular'a giden Sular'dan dönen halk ile dolup taşardı. Muhak-

¹ Müptelâ (Mübtelâ): Tutkun.

² Hâdimü'l-Haremeyn: Mekke ve Medîne'nin hizmetkârı.

³ Temâşâ: Gezme.

⁴ Temâşâ: Piyes, temsil, oyun.

kak ki yerli ve yabancı bir kalabalığın kaynaştığı sâhil boyunda, şehre de, diğer Boğaz köylerine de benzemeyen bir başka tutum bir başka edâ bir başka anlayış vardı.

Âdeta fezâda asılı kalmış gibi âvâre âvâre dolaşan, gülüşen ve eğlenen bu kalabalığın, eskiden kopmuş, yeniyi de ısınıp, kendini yerleştirememiş, kararsız ve muallakta¹ bir hâli vardı. Belki de zihninin bir tarafıyla bunu hissedip rahatsız olduğu için yerli yer-siz konuşuyor, gülüp söylüyordu.

Evet yerli yersiz konuşuyordu. Üstünde ısrar ile durduğu gerçek, Tanzîmat'tan bu yana çatışır olan iki ayrı zihniyetten daha çok garbın ağır basması ve saygı görmesiydi. Fikirde olsun, tatbîkatta olsun, bu, hep böyle oluyordu.

*

Bu halk, bu iki ayrı medeniyetten, şimdiye kadar şarka bağlı kalmıştır. Ama bundan sonra elbet ki kendini garptan gelene mâledecekti.

¹ Muallak: *mec.* Henüz bir karara bağlanmamış, çözülmemiş halde duran, sürüncemede kalan (iş, mesele, husus).

Yenimahalle

Sarıyer ile Kavak arasına geçip oturmuş, Yenimahalle denen bir balıkçı köyü, sesi sadâsı pek duyulmayan bir kasabacık vardır. Ne adı mesîreler literatürüne geçmiş, ne Boğaziçi târihinde göze görünür bir mevkii olmuştur. Ama sorarsanız, Fâtih Sultan Mehmed'in ordularıyla İstanbul'a girip de, gâh cilveli, gâh nazlı, gâh inatçı, gâh serkeş akan Boğaz'a: Gönül verip "Nehr-i Aziz" diye adlandıran Dursun Bey, birden sarplaşan Yenimahalle sâhillerinden Boğaz'ı seyretmiş olsaydı, ona mutlaka göl derdi.

Gerçekten de, karşılıklı iki kıyı, kısıklar, koltuklar, kulaklar yapa yapa birbirini keser, birbirine geçer, birbiriyle çarpışır gibi olarak havuzlaşıp muhteşem bir göl manzarası alır.

Yenimahalle'nin dışarıdan misâfir çeken iki ayrı mevkii vardır: Otuzbir Suyu ile Telli Baba.

Otuzbir Suyu, Büyükdere ve Sarıyer topraklarını yarıp fişkırان o birbirinden hafif birbirinden leziz sulardan biridir. Ne ki benzerleri ormanlardan, korulardan, kırlardan akarken, o, hemen de sâhilden dökülür. Sanki sırtında taşıdığı yamacın ağırlığı altında ezilip sırrını saklamaz olmuş bir masal mahlûku gibi

eriyip su kesilmiş bu esrârı, isteyene istediği kadar verir.

Yenimahalle'nin Telli Baba'sına gelince, zamanla gerçek hikâyeleri, hayâl ve efsâneyle yer değiştiren târihî sîmâlar gibi, bu velî kişinin türlü versiyonları olan hayat serencâmı da, kendisini her ziyârete gele-ne, türlü kalıplar içinde anlatılır durur.

Meselâ, veremin pençesinden kurtulamayacak bir hâle gelmiş Rum kızını mânâsında çağıran velî, kendisini Telli Baba türbedârı vazîfesiyle buraya bağlayan, silen, süpüren, temizleyen bu kıza şifâ vermekle, yalnız müslümanların değil, hıristiyanların da evliyâ-sı sayılması bu inanışlardan biridir.

Ama mühim olan, bir velî kişinin, etrâfında örgü-leşen rivâyet ve mâcerâlar değildir. O ulunun, îman-lara tâzelik, yüreklere güven ve huzur vermek sûre-tiyle, ölümünden sonra da uyarıcılık ve irşat¹ vazîfe-sinde devam edegelmesidir.

*

Bu mevkide güzel olmayan, yalnız köyün adıdır. Ekseriya isim bulmaktan âciz kalınan semtlerin alnına, sanki hiç eskimeyeceklermiş gibi bu damga vurulur.

“Yeni” sıfatı her zaman güzel ve hele mânâlı de-ğildir. Zîra yenilikte bir şüphe, bir kuşku, bir güven-sizlik kokusu vardır. “Dur bakalım hele biraz eskisin de o zaman görelim” dedirten tereddütlü bekleyiş, yeniye karşı duyulan îtimatsızlığın ta kendisidir.

Ağaç, fidanın eskimiş ve olgunlaşmış hâlidir. Hiç eskimese, hep o nârin kâmetini² muhâfaza etse, mey-vesine dudağımız nasıl değer?

Telli duvaklı bir geline, kaç gün, kaç ay, “yeni

¹ İrşat: Doğru yolu gösterme, mânâden aydınlatma.

² Kâmet: Boy.

gelin" deriz? En fazla bir yıl... Ama o bir yıl içinde ne latif, ne belirsiz bir eskiyişi vardır ki, kucağına aldığı gül yüzlü bir yavru, ona hem kıdem hem de şeref kazandırmıştır.

Misâfir bile odada eskimeden sözünün sohbetinin neye varacağını dilinin altında gizli olan düşüncelerinin demlenip nasıl kabarcacağını belli etmez.

Ama, eskimenin sonu yıpranmak, çözülüp dağılmak ve bir mânâda da ölüm demek olduğuna göre insan oğlu eskimeyi nasıl istesin, gönlü bu işe nasıl yatsın?

Acabâ ölüm, yapıcı değeri bir türlü bilinemeyen bu büyük değişme, gerçekten korkulacak bir keyfiyet mi?

Şark ile garbın ölüm ve tekâmül anlayışını karşılaştıran İkbâl, evvelâ *Mesnevî*'den şu fikri alır: "Yerlerin diplerinde demir ve taş âlemlerinde yaşadım. Daha sonra renk renk çiçeklerler içinde gülümsedim. Sonra vahşîlerle dolaştım. Yeryüzünde, havada ve denizde gezdim. Derken yeni bir doğuşa kavuştum. Daldım, uçtum, süründüm, koştum. Cevherimin sırrı şekil aldı ve kendini gösterdi: Âdem oldum. Daha sonraki hedefim, Arş-ı Âlâ'dır. Kimsenin değişmeyeceği ve ölmeyeceği âlemdir. Melek olacağım. Sonra gece ile gündüzün, ölümle dirimin, görülmekle görülmemenin hudûdu ötesinde vâir olanın, ebediyyen vâir olduğu âlemde, bir ve bütün olacağım."*

Her yaradılış durağında eskiyip bir yenisine geçmek, ondan eskiyip, adım adım, durak durak, insanlığın bu son merhalesine ulaşmak ne muhteşem zafer...

Ama garp, hiç de böyle düşünmez. Aynı motif onun elinde kararır, ağırlaşır, yeis ve ümitsizlik olur. Nietzsche'yi de konuşturan İkbâl, insan oğlunun

* Dr. Muhammed İkbâl, *İslâmın Rûhu*, s. 60, İstanbul 1963.

istikbâli hakkında beslediği fikir ve heyecânın “ezelî tekerrür” itikâdında karar kıldığını, bu bekâ inanışının beşeriyet için en ümitsiz fikir olduğunu söyler, “Zîra bu “ebedî tekerrür”ün bir ebediyet inanışı değil, bir yeis ve ümitsizliğin, mevcut olmak fikrine mezbûhâne¹ sarılışı ve âdeta kendini kandırışıdır,” der.

Yeni zamânın insanı, fikrî faâliyetinin netîceleri yüzünden, rûhuyla, iç varlığıyla yaşama imkânlarından mahrum kalmıştır. Çünkü, fikir âleminde kendi kendisiyle âhenk ve nizam içinde yaşayacağı yerde asıl onunla tam ihtilâf, tam anlaşmazlık hâlindedir.

Ama bu anlaşmazlıktan, bu çekişmeden daha da vahim bir netîce doğuyor. O da kendi iç âlemiyle ihtilâf hâlinde olan bu yeni zaman adamı, çevresiyle de barışık olamadığından içtimâî, iktisâdî ve siyâsî sâhalarda da başkalarıyla ihtilâf hâlinden kurtulamamakla, aynı huzursuzluk, fertlerde olduğu kadar cemiyetlerde de kendini gösteriyor.

Nerede o felsefe, o anlayış, o inanış ki, Cehud hükümdârının ateşe attığı çocuk gibi ölümün eşiğinden anasına seslenerek: “Gel, desin, gel... Ölümünden korkma buraya gel... Ben ki senden doğmayı ölüm sanmıştım. Halbuki dünyâyâ çıkınca dar bir zindandan kurtulup havası hoş, rengi latif bir cihâna geldim. Şimdi ise şu ateş içinde sükûn ve rahata erişince, artık cihânı bir ana rahmi gibi görmekteyim. Zîra bu ateş içinde öyle bir âlem gördüm ki onun her zerresi içinde bir Îsâ nefesi var...”

Sözün kıyası, günün insanı, hayat ve hürriyet kaynağı olan ölümden korktuğundan başkaları için yaşamaktan, başkalarını mesut etmekten, başkalarına güven ve sevinç vermekten de korkup kaçıyor. Onun için de, her türlü nîmetin, her türlü varlık ve

¹ Mezbûhâne: Son bir gayretle, son bir ümitle. Canını dişine takıp çırpınırcasına.

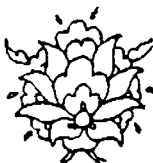
dirliğin yolunu kendi yoluna çevirecek kadar kendini çıldırasıya seviyor.

Fikri kendi, zikri kendi, aşkı ve şevki yine kendi olan bu bencil ve hodgâm¹ insanı acaba ne yapmalı da egosunun kara ve karanlık çıkmazından kurtulup, ona ferâgatlerin, muhabbetlerin, mürüvvetlerin², ihsan ve keremlerin o leziz çeşnisini tattırmalı?

*

Hâlâ Yenimahalle'deyiz. Bize, beşer idrâkinin en eski dâvâlarından birini hatırlatan Yenimahalle'de...

Adı hâlâ yeni olsa da yenilik devrini doldurup eskiyenler gibi o da çoktan eskiler arasına karışıp gitti vesselâm.

.

¹ Hodgâm (Hodkâm): Sâdece kendini düşünen, bencil, hodbin, egoist.

² Mürüvvet: İyilik ve ihsanda bulunan, cömertlik, lütfkârlık.

Rumelikavağı

Bir vakitler Rumelikavağı Hisarı denen bu köye, gerçekten de bir kaleler ve hisarlar mahalli demek câizdir. Diğer Boğaz köyleri gibi fazlaca îtibarda ve rağbette olmamasına rağmen, gülüp eğlenen bütün o zevk ve safâ içindeki köylere bir ağabeylik, bir gözcülük vasfı vardı ki, işte o mütevâzi hâline sinmiş olan efendilik ve asâlet, bu koruyuculuğundan ileri gelirdi.

Gerçekten de bir kalender mevkii olan Kavaklar'da Seropyon ile İerion Kaleleri, XIV. asırda birkaç defa Bizanslılar elinden Cenevizlilere geçmiş mühim iki stratejik noktaydı.

Osmanlıların aynı zamanda bir gümrüklenme mevkii olarak kabul ettikleri Kavaklar, her ne kadar bir kasaba karakterine en yakın karşılıklı iki balıkçı köyü idiyseler de, stratejik ehemmiyetleri yüzünden dâima askerî kontrol altında bir tabyalar ve istihkâmlar hüviyeti taşımışlardır.

Nitekim, Dördüncü Sultan Murad'ın buraya bir "Kilidü'l-bahr" yaptırıp Boğaz'ın ağzına bu deniz kili-dini vurması, Kazak akınlarının Sarıyer, Büyükdere ve Tarabya'dan tâ Yeniköy'e kadar ılgar edip sâhil

köylerini perîşan etmiş olmasını önlemek içindir.

Aynı pâdişâhın 1623'de yaptırmış olduğu bu kaleyi 1783'de Birinci Sultan Abdülhamid ilâvelerle sağlamlaştırıp burçlar ekleyerek genişletmiştir. İki mil ötede, yine Birinci Sultan Abdülhamid, Toussaint isimli bir Fransıza başka bir kale ve daha sonra, Dördüncü Sultan Mustafa, Tott ismindeki bir Fransız mühendisine, Boğaz'a karşılıklı iki kale daha yaptırmıştır.

Üçüncü Sultan Selim ise, bu kaleler manzûmesine yeni istihkâmlar ilâve ettirmek sûretiyle, mevkii daha da sağlama almak istemiştir.

*

Üçüncü Sultan Selim Osmanlı tahtına oturduğu zaman, Birinci Sultan Abdülhamid devrinin mîrâsı olan 1786 Türk-Rus ve Avusturya seferleri kanlı bir şiddetle devam ediyor, Kırım'ın elden gitmesiyle iki milyon Türk, düşman eline düşmüş bulunuyordu.

Rusların çeşitli vaatleriyle kandırılan Kırımlılar, Türk himâyesinden kopmuş olmakla, istiklâllerinin tadını çıkaramayacaklarını hemen anlamışlar ve Sâhib Giray Hân'ı seçtikten sonra da, Hân'ın memûriyetinin tasdik edilmesini devletten ricâ etmişlerdi.

Bu, bir nevi dehâlet¹ idiye de, artık Türk-Rus muâhede hükümleri, bu yeni devletin işlerine sâhip çıkmak hakkını Osmanlılara tanımıyordu. Nitekim Türkler Kırım işine karşıdan bakadururken, Rus müdâhalesi, Sâhib Giray Hân'ı kaçmaya mecbur ederek yerine kendi adamları olan Şâhin Giray Hân'ı (1777) tâyin ettirmişti bile.

Şâhin Giray Han, yalnız Rus emellerinin bir âleti değildi. Kırım halkını his ve ahlâk bakımından da kır-

¹ Dehâlet: Birinin merhametine sığınma, himâyesini isteme, yakarma.

mış bir kimseydi. Ruslar bu lâubâli ve akı karadan seçemeyen gâfil adama karşı bir yandan da Kırımlıların kışkırtıp, Şâhin Giray Hân'ı mevkiinden attırmaya kadar götürürken, bu iç kargaşalığı bahâne eden İmparatoriçe Catherina de, sevgilisi General Potemkin ordularıyla Kırım'ı resmen ve fiilen işgal etti.

Dramın son perdesinin böyle kapanacağı zâten belliydi.

İşte bu fâcianın acısına ancak on yıl dayanabilen Sadrâzam Koca Yusuf Paşa, Kırım'ın intikâmını almak hevesiyle o meşum 1786 harbini açtı.

Yusuf Paşa, hamiyetli ve gayretli bir devlet adamıydı. Ama Moskof kîni gözünü bürüyüp, memleketi altından kalkamayacağı bir mâcerâyâ sürüklemesi, basîretli bir politikacının işi değildi.

Rus işgâliyle bir yandan Kırım ocağı tamâmıyla sönerken, Catherina'nın düşmanı olan Avusturya İmparatoriçesi Marie Thérèse de ölmüş, yerine geçen oğlu ise Rusya ile bir anlaşma yaparak, o da Osmanlı Devleti aleyhine harbe katılmıştı.

Gerçi Avusturya'ya karşı Türk ordusu üst üste zaferler elde etmişse de, Ruslar Özi Kalesi'ni zaptetmiş ve içinde bulunan çoluk çocuk, genç ihtiyar kim varsa kılıçtan geçirilmiş ve Türk ordusunun stratejik vaziyeti tehlikeli bir çıkmaza girer olmuştu.

İşte Üçüncü Sultan Selim tahta oturduğu zaman, Birinci Sultan Abdülhamid devrinden kendisine mîras kalan muhârebe, bu Türk-Rus ve Avusturya cengiydi.

Gerçekten de "Buzaov" bozgunu, İsmâil'in elden gitmesi, harp tâlihinin aleyhimize tecellî eden kat'î neticesini vermiş ve bir kere daha büyük kayıplarla barışa gidilmişti.

Çok iyi niyetli, çok gayretli ve son derece müşfik bir hükümdar olan Üçüncü Sultan Selim, ne yazık ki iç ve dış gâileler yüzünden, yaralar bereler içinde kıvranan memlekete nefes aldırmaya fırsat bulamıyordu.

Nitekim aradan yedi sekiz sene geçer geçmez bu defa da Fransızların Mısır'ı istîlâsı vukû buldu. Ama işin aslına bakılacak olursa bu, bir Türk-Fransız harbi değildi. Napoléon Bonaparte'ın niyeti, Avrupa'da baş edemediği İngilizlerle Uzakşark'ta dövüşmek isteğinden ibâretti. Niyeti, Mısır ve Sûriye'yi ele geçirip Fırat ve İran yoluyla Hindistan'a atlamaktı.

İngiltere'nin Akdeniz filosu kumandanı Amiral Nelson, Fransız donanmasının Mısır'a asker döküşünü görmemekle düştüğü hatâyı, günün birinde aynı donanmayı yakalayıp imhâ etmek sûretiyle gafletini telâfi edince, akla gelmez sıçramaların adamı olan Napoléon, bu defa da gözünü Akkâ'ya dikti. Fakat Salâhaddin Eyyûbî'nin Akkâ'sı, eskiden olduğu gibi yine şiddetle direndi. Cezzar Ahmed Paşa kumandasındaki müdâfaa ile, Bonaparte'ı şark rüyâsından uyandırdı ve Akkâ, Fransız generalinin hücum edip de zaptedemediği tek kale olarak târihe geçti.

Bu mağlûbiyetten sonra şark hayâlleri üstünde daha fazla oyalanmanın hatâlı olacağını idrak eden Napoléon, yerine General Kléber'i bırakarak, günün birinde sessizce Fransa'ya kaçıverdi. Zîra orada yapılacak daha mühim işleri vardı.

Kanlı inkılâp Fransa'ya, beklenen hukûkî ve içtimâî adâleti getirememişti. Esâsen kuruyan kanların altından çıkan hakîkat, bu ihtilâlin zannedildiği gibi sâdece Fransız mukkaderrâtının lehine yapıldığından ibâret bulunmuyordu. İhtilâl sebeplerinin gerisinde yer almış olan fikir, din ve asâlet müesseselerini tabîî hudutlarına çekmek değil, memleketi bu müesseselerin garantisinden mahrum bırakmaktı. Fransa bu

ihtilâlin, bünyesinde açtığı yaraları asırlar boyu onaramayacağına benziyordu.

İşte bütün bu endişeler ile Drektuvar idâresini devirerek iktidârı ele alan Bonaparte derme çatma ve acemice dahi olsa, yeni bir aristokrat sınıfın kurulmasını sağlamış bulunuyordu.

*

Üç sene süren Napoléon gâilesini nihâyet bertaraf eden devlet, tam nefes alacağı sırada, bu defa da kanlı ve çetin gâileler birbirini tâkip eyler oldu. Pazvandoğlu ayaklanması, Edirne vak'ası, Vahâbî isyânı gibi birbirinden ağır hâdiseler ile yine memleketin ufukları kararmış bulunuyordu.

Ne pâdişâhın ne de milletin derdi bitmiş değildi. Bonaparte, Birinci Napoléon adıyla Fransa imparatoru olduktan sonra, Osmanlı Devleti ile yeniden dostluk kurarak meşhur Sébastiani'yi de Osmanlı Devleti'ne kur yapacak bir elçi olarak göndermişti.

Türklerle anlaştıktan sonra tekrar Avrupa'ya kılıç kaldıran Napoléon'a karşı Rusya, hiç Türk-Fransız dostluğuna ve hele Türklerin Fransa safında bir muhârebeye iştirâk etmesine göz yumar mıydı? Onun için de, harp ilânına dahi lüzum görmeden Hotin ve Bender kalelerini zaptediverdi. Böylece de ister istemez, tekrar bir Rus harbi başlamış oldu.

Bu arada İngiltere'nin diplomatik tazyîki almış yürümüş bulunuyordu. Şöyle ki, Türk-Fransız dostluğundan sinirlenerek Sébastiani'yi derhal memleketten çıkarmak ve Rusya ile de derhal bir anlaşma yapmak husûsunda devleti alabildiğine zorlar olmuştu. Bu da yetmez gibi, donanmasını Yedikule önlerine yerleştirerek, teklifleri kabul edilmediği takdirde şehri yakacağını da bildirmişti.

Fakat İngilizlerin bu resti, devleti de halkı da son

derece sinirlendirmişti. Pâdişah, derhal Marmara sâhilllerine binden fazla top yerleştirilmesini istedi. Bu işte asker ile berâber halk da canla başla çalışarak, İngiliz donanmasının bir gece sessiz sedâsız kaçması temin olunmuş oldu.

*

Napoléon'un açtığı Mısır gâilesi, yeni bir derdin tohumlarını ektikten sonra bitmişti. Öyle ki Fransız kuvvetlerine karşı memleketin muhtelif yerlerinden pek çok asker sevk edilmişti. Kavala çorbacısı Hüseyin Ağa'nın gönderdiği askerin içinde, yeğeni Mehmed Ali Ağa da bulunuyordu. Baş olmak için yaratılmış bu haris ve gözü doymaz adam, bir nefer olarak adım attığı Mısır'ı tanıyıp, servet ve enerji kaynaklarını tesbit ederek hazırlığını yaptıktan sonra, devlete isyan bayrağını kaldırıp Napoléon'un yapamadığını, bir vatan hâini olarak, zâlim ve gaddar bir sergerde¹ sıfatıyla bol bol yapacaktı.

*

İdâreye ve bâzı müesseselere çeki düzen vermeyi, bu arada bilhassa orduyu ıslah ve tensik etmeyi çâresiz sayan pâdişah, bütün bu iç ve dış buhranlar arasında mühendishâne, baruthâne ve kumaş tezgâhları açıyordu.

Fakat etrâfını saran ve menfaatleri havasına sarılan bir kısım devlet adamının bu arada muhitte yarattıkları hoşnutsuzluk da homurtu hâlinde için için kabarmakta bulunuyordu.

Bâhusus yeniçeriliği bir ekmek kapısı hâline getirmiş olanlar için Nizâm-ı Cedid adıyla kurulan tâlimli ve nizamlı ordu, ayak takımının asla işine gel-

¹ Sergerde: Haydutluk, serserilik vb. işlerde elebaşı durumunda olan kimse.

miyor ve hoşuna gitmiyordu. Üstelik pâdişah da son derece halim¹ ve kerem sâhibi² bir kimse olduğundan, fesadın ve fesatçıların başına kılıç çalmak lâzım gelirken, bu söylentileri âdeta duymazlıktan geliyordu.

Hükümdârın yakınları arasında, işbilir, dirâyetli ve dürüst kimseler de eksik değildi. Bunlardan biri, Deryâ Kaptanı Küçük Hüseyin Paşa idi ki, bu vezir, pâdişâhın yapmak istediği ve yaptığı yeniliklere göğsü ü siper etmiş uyanık ve hamiyetli zümrenin başı sayılırdı. Fakat hükümdâra doğru gittikçe daralan bu iyi niyetli adamlar çemberi arasında pek çoğuna, tuttuğunu koparan celâdetli ve gözü pek kimseler dene mezdi. Bunlar arasında büyük servetler edinmiş, böylelikle de zevk ve sefâyâ düşmüş olanların sayısı hayli kabarıktı. O kadar ki, kendilerini kapıp koyverdikleri eğlence meclislerinde ağızlarından devlet sırlarını dahi kaçırdıkları oluyordu.

İdâre merkezi bu haldeyken, taşranın mütegalibe³ ve derebeyleri de, pâdişâhın giriştiği ıslâhattan hisselerine acı netîceler çıkacağım hesaplayarak el ele vermiş bulunuyorlardı.

İşte düşmanla fitnenin atbaşı gittiği böyle müşkül zamanda ordu, sadrâzamla berâber Tuna boyunda çarpışıyor, devlet idâresi de ulemâyı temsil eden Şeyhülislâm Topal Atâullah Efendi ile, orduyu temsil eden Kaymakam Köse Mûsâ Paşa'nın ellerinde kalmış bulunuyordu. Ne yazık ki her ikisi de tezvîr ve ihânette eşleri az bulunur kimselerdi. Görünüşte Nizâm-ı Cedid'e taraftar idiyseler de, bu, fesat meşalesini alevlemek için yüzlerine çekilmiş sahte bir peçeden ibâretti.

Ordu Tuna boyunda olduğu için, Boğaz'ın muhâfa-

¹ Halim: Yumuşak huylu, yumuşak.

² Kerem sâhibi: Cömert ve iyi huylu, âlicenap ve lutufkâr.

³ Müttegallibe: Zorba takımı.

zası yamaklara bırakılmıştı. İşte Topal Atâullah Efendi ile Köse Mûsâ Paşa bu câhil ve zavallı kalabalığı, ednâ vaatler ve türlü dedikodular ile tahrik edip, kana susamış bir canavar yığını hâline getirmekte güçlük çekmediler. Zâten insan oğlunu kin ve intikam duygularını en basit vehimler ve zanlar ile dürtüp uyandırmaktan kolay ne vardı? Günün birinde pâdişâhın Nizâm-ı Cedid kıyâfetine selâmlık merâsimine çıkacağı şâyiası¹ etrâfı sarıyor; bir başka gün, Tuna seferinden kasdın, yeniçerileri kırdırmak olduğu söylentisi ortada dolaşıyordu. Böylece de sözü ayağa düşürerek hislerde ve düşüncelerde yaratılan panik, tehlikeli feveranlara² yol açmış bulunuyordu.

*

Târih boyunca Boğaz ve Kavaklar, düşmanı göğüslemek üzere tetikte bekleyen bir kaleler ve istihkâmlar mevzii idi. Ne hazin ki o düşman gözleyenlerin, şimdi kendileri düşman kesilmiş, yem borusuna uyan mahlûklar gibi, gözleri dönüp ayaklanmışlardı. Baş keseceklerdi. Başka bir şey bilmiyorlardı. Zâten ne bilecek kâbiliyetleri ne de bilinecek bir gerçek vardı.

Fesadı idâre eden birkaç kişi, kan içme ve külâh kapma şehvetine yakalanmıştı. Bu ayaklanma onun içindi. Bu câhil adamlar kelle uçuracak, onlar da hâzıra konacaklardı.

Yamaklar, Kabakçı Mustafa'yı başlarına geçirerek, Boğaz'dan kalkıp Büyükdere Çayırı'na toplandılar ve hiçbir mukâvemetle karşılaşmayınca da İstanbul'a doğru akmaya başladılar. Zîra Atâullah Efendi de Köse Mûsâ Paşa da hâdiseyi küçülterek merkeze aksettirdiklerinden, herhangi bir mukâvemet zâten

¹ Şâyia: Herkesin duyduğu söylenti, yaygın haber.

² Feveran: Kaynayıp fişkırtma, galeyana gelme, çışma.

düşünülemezdi.

Kabakçı, ağaları Halil Haseki ile İngiliz Mahmud Efendi'nin öldürülmelerini istemişti. Esâsen ellerindeki palalardan kan damlamadıkça, ayaklanmanın ne hükmü olurdu?

Pâdişâhın sâdık adamları keyfiyetin vehâmetini anlatmak istedikçe, bu yumuşak hükümdar, işin kansız olarak hallini Köse Mûsâ Paşa'ya havâle ediyordu. Fakat ateş bacayı pek çabuk sardı. Pâdişâhın dökmek istemediği kanı, âsîler göz kırpmadan ve fazlasıyla döküyorlardı. Nizâm-ı Cedid lağvedilecek, pâdişah tahttan indirilecek ve devlet idâresi âsîlerin eline geçecekti.

Boğaz'dan ve Kavak'tan kopup şehre yayılan eşkiyâ, bütün dilekleri yerine getirildikten sonra da, dramın son ve en meş'um sahnesini oynamak, Osmanlı târihinin çelebi hükümdârı ve mûsikî târihinin büyük dehâsı Üçüncü Selim'i öldürmek üzere kılıçlarını tekrar bileyeceklerdi.

*

Bugün Boğaz da, Rumelikavağı da yerli yerinde... Kendi hâlinde işiyle gücüyle meşgul...

İşi gücü de yine hep o eski iş güç... Burada balıkçılık hâlâ bir geçim meselesi... Yine incir bahçeleri var. Yine kayıklar, ıgırplar¹, gırgırlar² mevcut.

Bu köy, XVII., XVIII. hattâ XIX. asırlarda yapılan Kavak ve Boğaz kalelerini, o karıncalar gibi çalışan ameleyi, ustaları, askerleri unutmuş olabilir. Ama hiç değilse şu Kabakçı İsyânı'nı unutmasaydı... O nasıl unutulur? Nasılı yok. Onu da unuttu gitti işte.

Yamaklar nerede ayaklanmış, nerede toplanmış, neler konuşmuş, ne diye bağırmış, hele ne istemiş ve

¹ ıgırp: Bir çeşit torbalı büyük balık ağı.

² Gırgır: İki kayak tarafından denize atılıp çekilen büyük ağı.

ne istememiş, bunları kimler, nasıl, ne çeşit vaadler ve kaç kese akçeyle kandırmıştı? Acaba bir bilen bir gören, bir duyan, hiç değilse bir düşünen çıkar mı?

Gören olamaz. Bilen de öyle. Ama duyan ve düşünen neden olmasın? Zamânın yığınları altında kalmış her geçmiş gibi, bu devri görüp yaşayanlar da ömürlerini tüketerek geçip gittiler. Ne ki, târihin mırıldanan dudağına kulak verip, söylediklerini duyan, hele düşünen neden olmasın?

Bâri biz de bir an için olsun geçmişin o acı ve hâzin çizgileri içinden sıyrılalım da, Kavaklar'ın dağlarında, dalyanlarında biraz olsun dolaşalım.

Kavak'da balıkçılık âdeta bir meslek, çekirdekten yetiştirmek isteyen bir hüner demektir. Balığın avlanması için en müsâit çâre dalyandır.

İstanbul sularında iki nevi dalyan olur: Şira ve kurt ağzı. Şira dalyanlarına bakınca, kurt ağzı dalyanları daha küçük ve sığ kıyılara mahsustur. Beykoz, Kartal, Fenerbahçe, Küçük Çekmece dalyanları şira dalyanlarıdır ve büyük balıklar içindir.

Kurt ağzı ise, Rumelikavağı, Pazarbaşı, Yenimahalle, Kefeliköy gibi sâhildekilerdir. Akıntıda ağlar durmadığı için Rumeli sâhili şira dalyanlarına elverişli değildir.

Boğaziçi, dalyanlarıyla da bir balık tarlasıdır. Suların Rumeli ve Anadolu sağırsında elli beş altmış sene evveline kadar yirmiye yakın dalyan sayılabilir. Bunlardan Bağlaraltı, Büyükliman, Kilyos, Uzunıye, Sırataş, Otuzbir Suyu, Kiremitli, Tellitabya, Pazarbaşı, Mesarburnu, Kefeliköyü, Çayır, İstinye, Filburnu, Umuryeri, Beykoz, Külbastı, Çekme, Silistre... adlı can pazarlarında her gün binler, belki on binlerce mahlûk, insan oğlunun tuzağına düşer ve nihâyet yine insan oğlunun damağına tat, vücûduna kuvvet olmak üzere, ateşte, tavada, fırında pişip sof-

rasına konurdu.

*

Fakat çok zaman, üstüne voli ve dalyan kurulan deniz, göl ve nehirlerin, tasarruf ve mülkiyete mahal olması meselesi, dalyan kurmak isteyenlerin karşısına çıkardı. Onun için de, dalyanların hukûkî yollarından geçtikten sonra kurulması mükün olurdu.

Dalyanlarda da diğer gayrimenkûller gibi, alım satım ve kirâ misillü hukûkî tasarruflar cereyan ettiğinden, hiç kimse tarafından bu haklara tecâvüz ve müdâhale olunamaz, gelişi güzel iptal edilip hele hiç kimse bir başkasının dalyan sâhasına kendi dalyanını kuramaz ve dalyan mevsiminde ise gemiler buralara demirleyemezdi.

Kezâ, dalyanlara zarar verecek şekilde buralarda voli de çevrilemezdi. Senetli olarak bir kimsenin tasarrufunda bulunan dalyan ve voli mahallerinde balık avlamak hakkı sâdece dalyan sâhiplerine âit olduğu için 'Zâbıta-i Saydiyye'¹ nizamnâmesinin 21. maddesi derhal bunların karşısına çıkardı.

Midye ve istiridye tarlaları meydana getirip avlamak da gene bir ruhsata bağlıydı. Uygun gördüğü bir sâhilde midye tarlası vücûda getirmek isteyen bir kimse Belediye Meclisi'ne mürâcaat eder; meclis de bu mürâcaatı Liman Reisliği'ne havâle ederek muâmele tamamlanır ve en fazla on sene olmak üzere müsâade alan bir kimsenin av hudûdu içine başkaları girip avlanamazlardı.*

*

Dalyan idâre etmek de görüldüğü gibi basit ve kolay işlerden değildi. Belki de ağ toplamak, kürek

¹ Zâbıta-i Saydiyye: Avcılık zâbıtası tüzüğü

* Ali Himmet Berkî, *Dalyan ve Voli Hukûku*.

çekmek gibi işler arasında en müşkülü vardacılıktı. Dalyan kazığı üstüne çakılmış bir tahta parçası üstünde, gözleri balıkta olarak oturan vardacılar, zincire vurulmuş bir mahkûm çâresizliği ile burada saatlerce oturup balığın dalyana girmesini beklerdi. Ve âkıbetinden habersiz sürüler ağlara doğru gelip girdi mi vardacı da hemen sâhile haber verir ve nöbetteki diğer balıkçılar da ağların ağzını kapatırlardı.

Geceleri dalyan kazığında beklemenin faydası yoktu. Onun için de vardacı, dalyanın ağzında demirli duran sandalda bekler ve yakamozdan¹, balığın geldiğini anlayarak, arkadaşlarına verdiği işâretle ağın yine ağzı kapanır. Ve can kaygısına düşen sürü, ağın deliklerinden kaçmak telâşıyla boşuna sağa sola vurarak çırpınır dururdu.

Hayvanı da nebâtı da bir değirmen gibi öğüten insan boğazı, gıdâlandığı nesnelerden hâsıl ettiği kudreti, bâri fertlerin ve kütlelerin hayrına harcar olsa... Herhalde o zaman, hayvan da nebat da canlarını fedâ etmiş olmaktan gam çekmez, belki insanda fâni olmak, insan vücûduna karışıp insanlaşmakla mesut olur, mesrur olur², devlete ererlerdi.

*

Artık, Anadolu yakasına atlamaya az zaman kaldı. Ama daha evvel, Boğaz'dan bir an dışarı çıkıp, çok eski bir âdeti hatırlasak nasıl olur?

Gerek Rumeli gerek Anadolukavağı, Karadeniz'den gelirken veya Karadeniz'e giderken İstanbul'u ve Boğaz'ı hatırlamak veya unutmak fikrini veren bu giriş-çıkış kapıları, muhakkak ki evvelce çok daha hareketli ve bereketliydi.

¹ Yakamoz: Karanlık gecelerde denizlerde balık, kürek gibi şeylerin veya yüzen birinin hareketi sonunda meydana gelen gümüş gibi parıltı.

² Mesrur olmak: Sevinmek.

Eski zamanlarda Kavak'ın çok ilerisindeki Fenerköyü'nde Boğaz'a doğru gelen gemilere yol göstermek üzere geceleri çıra yakmak usûldü.

Ama gemileri pusuya düşürmek isteyen korsanlar, Karaburun'un az ilerisindeki dar boğazda kütükler ve çırallar yakarak gemicileri yanıltır ve Fenerköyü'nün işâret ışığı zannı ile aydınlığa doğru dümen kıran gemiler de bu dar boğazda karaya düşerek eşkiyânın eline geçerlerdi.

Bir an evvel yerine ulaşmak, çoluğuna çocuğuna kavuşmak heyecânı içindeki gemicilere kurulan bu tuzagın yanında, dalyan da dalyancı da ne kadar mâsum kalıyor. Hiç değilse balığın, kıyılacak bir canı var. Ama gemicinin, gözleri yolda nice nice canları, düşünen duygulanan, tasalanıp özleyen, ağlayan gülen, canından aziz daha nice sevgilileri varken, insan oğlu, gözünü kırpmadan bunca canın hepsine birden nasıl insafsızca kıyabiliyor? Hem de ne kadar ednâ¹ bir menfaat, ne kadar bayağı ve zelil² bir kazanç için...

*

Ama dünya bu işte... Bir türlü hakkına râzı olmayan, bir türlü elini başkasının kesesinden çekemeyen, bir türlü haram lokmanın çilesini anlamayan gönül gözü kör insan oğlu...

Eskiden, çok eskiden, bu hırslı bu şehvetli insan kalabalıkları, hemen de aynı yerlerde ne de çok cenk etmiş, ne de çok boğazlaşmışlardı. Kıran kırana boğuşların olduğu aynı suların üstünde borda bordaya savaşa tutuşan gemilerden yağın ok, mızrak ve güllelerle denizin yüzü kana boyanmıştı. Bir tarafın adı Venedik ise ötekinkinki Ceneviz değil miydi? İki taraf

¹ Ednâ: Âdi.

² Zelil: Aşağılanan, hor görülen, hakir.

da şu Karadeniz'de buyruk yürütmek, bu kıyıların tek sâhibi olmak için hep bu suların üstünde cenk etmemişler miydi? Şimdi de Karadeniz, hep o Karadeniz... ama o yaka yakaya dövüşen milletler nerede?

*

Bu köyün, Dördüncü Sultan Murad ve Karakaş Mustafa Çelebi tarafından yaptırılan câmilerden başka, 'Beni de unutma!' diye seslenen bir başka mescidi daha var. İmparatorluk harmanına düşen genç esir Yusuf Ağa adına, kız kardeşi Hatice Turhan Vâlide Sultan'ın yaptırdığı câmi...

Mukadderatları¹ rüzgârı, bu iki dilber kardeşi evvelâ korsanların eline oradan da birini saraya birini büyük şehrin herhangi bir köşesine savurduğu halde, yine aynı kader rüzgârı onları tekrar birbirine kavuşturup buluşturmamış mıydı? Memleketin en buhranlı ve çileli bir devrinde pâdişah karısı ve pâdişah anası olan bu genç, dirâyetli ve insaflı kadın, biricik kardeşi için bir câmi yaptırmış çok muydu?

O kadın ki, kocası Sultan İbrâhim'in anası ve oğlu Dördüncü Sultan Mehmed'in büyük anası olan "Vâlide-i Muazzama" Kösem Sultan'ın hışmından ve ihtirâsından kendi yakasını da oğlunun canını da ustalıkla kurtarmış tedbirli, akli başında ve mevkiinin ehli bir insandı.

Ama asıl büyüklüğü, devlet dümenini bu zorlu Vâlide-i Muazzama'nın pençesinden kurtarıp Köprülü Mehmed Paşa'ya teslim etmesi, ederken de bu nâmuslu diktatöre verdiği sözü tutarak hiçbir işine karışmaması ve güvenilir devlet adamını bulunca teslim olmayı bilmiş olmasıdır.

Oğlu da, kendisi de verdikleri söze o ölçüde sâdık

¹ Mukadderat: Kader, yazgı.

kalmışlardır ki, Köprülü'nün şaka götürmez eli, sara-
yın harîmine kadar uzanıp, pâdişâhın da vâlide sul-
tânın da cezâyâ lâayık gördüğü adamlarını temizle-
mekle işe başladığı hâlde, bu pervâsız müdâhaleye
ikisinin de sesi çıkmamıştı.

Çalmayan, çaldırmayan, çalanın da çaldırmanın da
başını uçuran koca vezir... Bir yandan kadınlar sal-
tanatının şımarttığı ocaklıyı, bir yandan ayak takı-
mını ve hattâ idârecileri dize getiren, devletin hem iç
hem dış îtibârını düştüğü yerden kaldırıp yeni bir
fecrin aydınlığına götüren büyük adam... ama büyük
adama uymasını bilen, târihin şerefli kadını Turhan
Vâlide Sultan'a da unutulmaz bir büyük sîmâ dense
sezâdır.

Anadolukavağı

Artık Evliyâ Çelebi'nin "hâk-i pâk-i mukaddes"¹ dediği Anadolu kıyısına geldik. Eskiden Anadolu yakasına halk, Kâbe toprağı da derdi.

Bu kıyidan yaya olarak Kâbe'ye varmak, bu kıyı ile Kâbe arasında bir nevi komşuluk yakınlığının tesellisini bulup kendini Kâbe sınırları içinde düşünmek heyecânıydı bu...

Hey gidi, güçlü îman devirleri... Şavkı ülkeleri tutan inanmış insanlar yurdu... bu inanışla tozu dumana katarak tundan tuna² koşan ordu millet... Fâtihler, gâziler, şehitler diyârı koca imparatorluk...

*

Ama biz, bir yolunu bulup dünyânın dış yüzünden yine iç yüzüne kaymayalım da, şu henüz ayak attığımız köyün gelmişine geçmişine bir bakalım.

Rus ve Kazak akınlarını önlemek için Dördüncü Sultan Murad tarafından yapılan Rumelikavağı kale-iyle berâber Anadolukavağı'na da bir kale yapıl-

¹ Hâk-i pâk-i mukaddes: Kutsal temiz toprak.

² Tundan tuna: Çok uzak yerler.

mıştır. Evliyâ, bu kalenin kibleye bakan bir demir kapısı ve içinde de seksen adet asker hücresi, dizdarları¹ ile üç yüz neferi, bir câmii, iki buğday ambarı ve yüz adet topu bulunduğunu söyler.

Andréossy'ye göre Fâtih Sultan Mehmed İstanbul'u muhâsara ettiği vakit surlara gedik açacak yuvarlak bazalt taşlarını bu civardan tedârik etmişti.

Daha eski devirlere gittiğimiz zaman, Kavak Kalesi'nin üst tarafında ve dağın üst yamacında, hâlâ başı havada olan bir başka kale bedeninin kalıntıları göze çarpar. Bu Yoros, daha eski adıyla İerion Kalesi'dir. Sanki bu Ceneviz kalesi, eski harplerin eski cengâverliklerin susmuş hikâyeleri üstüne vurulmuş bir düğündür.

Gerek Anadolu, gerek Rumelikavağı sâhilleri, Türklerden evvelki sâhipleri için mukaddes bir bölge sayılırdı. Zîra kararsız ve huysuz mizâcî ile Karadeniz, gemicilerin dâima korktukları ve olduğundan da fazla gözlerinde büyüttükleri bir canavar ağzı gibiydi. Onun için de ilâhlara adak adanmadan, kurbanlar kesilmeden hiçbir geminin bu korkunç denize açılması âdet değildi.

Mukaddes topraklardan sayılan Boğaz'ın ağzı da, herhangi bir istîlâ ve hücûma karşı müstahkem mevki vazîfesiyle uyanık olarak şehrin emniyetini sağlayan askerî bir ehemmiyete sâhipti.

Evliyâ, Yoros Kalesi'nin içinde asker olmamakla berâber, üç yüz hâneyle bulan bir mahalle ve Sultan Yıldırım Bâyezid tarafından yaptırılmış bir câmii olduğunu bildirir. Kale içinde bulunan hamam ve çeşme, artık birer harâbeden ibârettir. Kalenin civârında Hızır Taşı denen iki metre boyundaki dimdik taş bir ziyâret yeridir.

¹ Dizdar: Kale muhafızı.

Kaleyi gezen İnciciyan'ın anlattığına göre Yoros, iç kale, dış kale ve şehir olmak üzere üç ayrı kısımdan teşekkül etmiştir. Her bir kısım, kapılar ve surlarla birbirinden ayrılmıştır. Ve surun bir kısmı da sâhile kadar uzayıp gider.

XVII. ve XVIII. asırlarda bir transit kasabası ve gemilerin bir sığınma mevkii olarak ehemmiyeti büyük olan Kavak'da halk, ticâret, gemicilik, bağcılık veya balıkçılık ile geçinirdi. Bilhassa Kavak çarşısının dükkânları, hava bekleyerek geceleyen gemicilerin alış veriş edebilmeleri için sabaha kadar açık bulunduğundan, işte ve kazançta hareket ve bereket fazla olurdu. Karadeniz'e çıkmak üzere Kavak önünde demirleyip uygun havayı bekleyen bu gemiler, sırasında birkaç yüzü bulur ve yelken açacak, kürek çekecek hava esti mi, her biri birer su kuşu, birer deniz perisi gibi Boğaz'a doğru süzülüp giden bu gemiler ile Karadeniz'in ağzı âdeta örülürdü.

*

Karadeniz... Deli Petro zamânında ilk Rus gemisinin bir Türk filosu refâkatinde dolaşmasına zor izin verilen Karadeniz... Bir zaman sonra ise Rus elçisinin Rus donanmasına, bu Türk gölünde serbestçe dolaşma müsâadesi istediğinde, İkinci Sultan Mustafa'nın hiddetle bağırıp: "Rusların, sarayımın içinde gezmelerine izin veririm de Karadeniz'de dolaşmalarına asla!" dediği Karadeniz...

Avrupa, daha XVIII. asırda Rusların emperyalist emellerini hoş karşılamakla, kavı çakmağa kendi eliyle vurmaktan başka bir şey mi yapmış oldu? Müslüman-Türk imparatorluğunun kanına susamış mutaassıp Haçlı Avrupa, siyâsî olduğu kadar dînî bir endişeden de hareket ederek, Türkleri bu zorlu düşmanla yapayalnız bırakmak sûretiyle kendi kuyusunu kaz-

maktan nasıl oldu da korkup telaşlanmadı, bilinmez...

*

Henüz ortada belirli bir kuvvet olmadığı hâlde, vahşî ve câhil steplerden gelebilecek tehlikeyi ilk sezen Fâtih Sultan Mehmed olmuştu. O devirde, küçük ve zayıf Moskova Prenslîği'nin esâmesi okunmazsa¹ da, ileriye gören büyük hükümdar, Kefe'ye ayağını basmak sûretiyle Moskof emellerine ilk barajı kurmuştu.

Fâtih Sultan Mehmed'in bir serdar olarak tâkip ettiği en faydalı ve doğru yol, memleketin cogrâfî vahdetini temin etmiş olmasıydı. Bu gâyeye vâsıl olabilmek için de, at geçmez tepelerden, geçit vermez dağlardan aşmış, kış dememiş yaz dememiş, dövüşmüş, savaşmış, fakat bütün bu seferleri esaslı bir plana bağlamış olduğu için, nereye gitmesi, nerede durması lâzım geldiğini bilerek, devleti tabîî hudutlarının dışına çıkarmamıştır. Meselâ Kürdistan, Azerbaycan ve Nemse ile Macaristan'ı tehdit etmemiş de o gün için Osmanlı coğrafyasına lüzûmlu olan İşkodra Kalesi'yle uğraşmıştır.

İşte gene aynı düşünceden hareket ederek Karadeniz'i bir Türk iç denizi hâline sokup Kafkaslar'dan Akdeniz'e kadar Mısır'daki Kölemen Sultanlığı'ndan başka bir kuvvet bırakmayarak arkasını emniyete almıştır. Bilhassa Karadeniz'e hâkim olmakla, henüz bir Moskova Prenslîği'nden ibâret olan Rusya'nın ileride Türklerin başına açabileceği gâileleri, siyâsî ve askerî görünüşündeki isâbet ve salâhiyetle takdir ederek, atik davranıp, Şimâlî Karadeniz'deki Kefe'yi Cenevizler'den zaptetmiş ve bir Cengiz bakiyesi² olan Kırım Hanlığı'nı da devlete tâbî kılmıştır.

¹ Esâmesi okunmamak: Kendisine önem verilmeyip adı bile anılmamak.

² Bakiye: Geri kalan.

Ey Fâtih ve benzerleri! Varlıkları nîmet, yoklukları mihnet ve felâket olan ulular, neredesiniz?

*

Acaba Kavak'dan ayrılırken, yavrularını kanatları altında toplayan bir kuluçka gibi, köy halkını gölgesinde barındıran şu çınarlı kahvede mi oturup bir eyyam dinlenelim... Yoksa az ileri gidip, bir mübârek hâtunun çeşmesinden su mu içelim?

Suyunu içeceğimiz bu çeşmeyi yaptıran bir kadındır. Hem de mihr-i muacceli ile...

Elinde hazır parası olmuş olsaydı, belki daha evvel ve daha sonra başka hayırları da olurdu. Ama toplu olarak avucuna aldığı bu helâl akçesini, yememiş içmemiş, süse ziynete vermemiş ve işte su gibi dökerek suya harcamıştır.

Kadın bu... Eline para geçer de, çeşmeye gelinceye kadar neler yapmaz, ne türlü arzularını yerine getirmez? Üç yüzüğü varsa beş etmek, iki küpesi varsa üç eylemek, boncuğunu inciye gümüşünü altına çevirmek onun yaratılış zaafıdır.

Ama çeşmenin sâhibi böyle yapmamış. Evleneceği adamın verdiği ağırlığı, keyfine, zevkine değil, götürüp bir hayıra yatırmış. 1200 târihini taşıyan kitâbesi de şu:

*Eyleyip hayrât ekser oldu aslından ferîd
Muhsenâtı bî-aded envâ'-ı hayrı müntehâb*

*Cevriye mihr-i muaccel yerine irsâl eder
Hûr-ı ayn olmak içindir Hasan Paşa zifâf*

Kevser suyu gibi latif olan bu sudan ister iç ister abdest al! Belki Allah Cevriye kulunun günahlarını rûz-i cezâda bağışlar...

Eski devirlerde nikâh, kadının bir nevi hayat sigortası demektir. Şöyle ki, evlenecek kızın mihr-i mu-

accel ve mihr-i müeccel adları altındaki kocası tarafından karşılanacak iki türlü temînatı vardı.

Birincisi, halk arasında ağırlık denen mihr-i muaccel ki, nikâhtan evvel kızın âilesine teslim edilir; ikincisi ise boşanma hâlinde erkekten, ölüm hâlinde ise erkeğin vârislerinden alınmak sûretiyle bir nevi geçim karşılığı olurdu.

*

Cevriye Hâtun'un çeşmesinden su içtik. Günahları mağfur¹, rûhu şâd olmuş olsa gerek.

Artık Beykoz'a doğru yavaşça yola çıkabiliriz demek.

¹ Mağfur olmak: Allah tarafından bağışlanmak.

Beykoz

Bahçeleri, kasırları, çayırları ve mesîreleriyle her devirde, her devrin her sınıfına hizmet eden bu büyük kasabanın fetihten sonra ilk kazandığı, Tokat Bahçesi'dir.

Gür saçlı bir kadın başı gibi sık ormanlar ile örtülü Beykoz'da, İstanbul Fâtîhi bir bahçe kurulmasını isteyince binlerce insan, hünkârın bu emrini yerine getirmeye koyulmuş. Hükümdâra gelince, gâh serdarlar gâh âlimler ile düşüp kalkar. Gâh serhatlerde at oynatır gâh san'at ve irfan meclislerinde nefes tüketir. Ama nihâyet o da bir insandır. Saray eğlenceleri, tıflî şakaları nedir bilmez. Bilmez ama hiç mi dinlenmez hiç mi eğlenmez? İşte bu çetrefil, bu koyu ormanın içinde bir bahçe istemiş. Belki de yorgun başını dinlendirecek bir inzivâ köşesi aramak niyetiyle...

Eskiden müjdeler olsun, kara haberler olsun, şehirden şehire, memleketten memlekete at sırtında, belki de at çatlatarak eriştirilirdi. İşte muştulu haberlerden bir haber getiren ulak dört nala İstanbul'a girdiği zaman pâdişah taht şehrinin bu sayfiye köyün-

de bulunuyordu. Ama makbul sadrâzamı seferdeydi. Nefes nefese gelen haberci, Beykoz'a varıp Tokat'ın fethi müjdesini verince, genç hükümdar da: "Tez şurada bir bahçe yapılsın ismine de Tokat Bahçesi denilsin. Etrafına ise Tokat surlarına benzeyen bir çit çekilsin..." demekle fethi mübârekleme ister.

Evliyâ Çelebi'nin anlattığına göre Tokat Bahçesi'nde bir kasır ve suları kubbeye kadar yükselen fiskiyeli bir havuzla bir hamam ve bir çok da kâalar¹ vardı. Mâiyetinde yüz bostancı çalışan bir bahçe üstadı Tokat Bahçesi'ni, değil yalnız İstanbul'un belki de dünyânın en güzel bahçelerinden biri hâline getirmişti.

Burasını Kânûnî Sultan Süleyman da çok sevmişti. Dördüncü Sultan Murad da öyle. Çayırında cirit oynamak ve avlanmaktan pek hoşlanırdı.

XVII. asırda Antoinette Gallard, Fransız sefiri ile berâber bahçeyi de, köşkü de gezmiş, Evliyâ'nın anlattığı o muhteşem havuzla fiskiyeyi görmüş ve Sultan Ahmed, Sultan Murad ve Sultan Osman zamânında yazılmış olan levhalara hayran olmuş fakat ihmâle uğramış binânın hazin ve bakımsız manzarası karşısında da hayli sarsılmış.

Çok beğendiği için kitabına aynen aldığı kitâbelerden biri, hükümdar olsun, kapı kulu olsun her insandan istenecek, her insanın kulağına fısıldanacak bir gerçek olarak, bu yabancıyı da sarmış olmalı ki kitâbeyi şöylece almıştır:

*Fikr et ey dil ki doğduğun vakt(in)
Halk handân idî vü sen gıryan*

*Âna sâ'y et ki öldüğün vakt(in)
Halk gıryân olâ vü sen handan...*

*

¹ Kâa: Eski evlerde yazlık sofa, dîvanhâne.

Bir sular, yeşillikler, kasırlar ve sanâyi semti olan Beykoz'un, asırlar boyu eğlence, spor ve toplantı yeri hâline gelen çayırı, bilhassa son yüzyılın peştemal kuşanma merâsimlerine çokça sahne olmuştur.

Çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselmesi, lonca an'anesine göre bir tertîbe bağlı olan bu peştemal kuşanma merâsimleri, yaz mevsimine tesâdüf ederse, Çırpıcı, Veliefendi, Fenerbahçe, Göksu, Sarıyer gibi mesîrelerde yapılırsa da, çayırından ve Yûşâ Tepesi'nden dolayı en fazla Beykoz'a rağbet olunurdu.

Madde ile mânâyı et tırnak gibi kabul eden eski terbiye en coşkunun, en keyifli zamanlarında dahi, bu zevkin bir köşesinden mâneviyâta mazgal açarak, nefes aldırıp kendine getirirdi. Böylece de kütlelerin, dümensiz bir gemi gibi, çılgın dalgalar üstünde telef olmalarının önüne geçmiş olurdu.

Bu esnaf teferrüçlerinde¹ de merâsimin ilk kısmı, asırlar², mevlidler, kasîdeler³ ve dört kapı selâmlarıyla⁴, rûha ve rûhaniyete de hitap ederdi.

Kalfalıktan ustalığa yükselecek genç, kıdem ve mevki sırasına göre yerlerini almış olan lonca heyetinin ve dâvetli misâfirlerin ellerini öper, dört kapı selâmı da bittikten sonra, kahyâ kalfanın sağ omzuna elini koyarak: Cesur ol, hamûl ol⁵, mütevekkil¹ ol, ha-

¹ Teferrüç: Eğlenmek için yapılan gezinti.

² Asır (Aşır, Aşır): Cemâatle kılınan namazlardan sonra veya mânevî toplanılarda Kur'an-ı Kerim'den okunan âyetler.

³ Kasîde: Beyit sayısı on beşden az olmayan belli bir maksatla ve bilhassa birini veya bir şeyi övmek için aruz vezniyle yazılmış, bütün beyitlerinin ikinci mısraı ilk beyitle kâfiyeli manzûme. Böyle bir şiirin makamla okunan şekli.

⁴ Dört kapı selâmı: Bektâşîlerde tarikata girme ve esnaf loncalarında peştemal kuşatma merâsiminde her adımda, "esselâmü aleyküm yâ ehl-i şeriat/ esselâmü aleyküm yâ ehl-i tarikat/ esselâmü aleyküm yâ ehl-i hakikat/ esselâmü aleyküm yâ ehl-i mârifet" şeklinde veya buna yakın bir söyleyişle verilen selâm.

⁵ Hamûl: Çok tahammüllü, çok sabırlı.

ram yeme, haram içme, elini eteğini temiz tut, koymadığın mala el uzatma. Sana fenâlık edeni affet, yürü Allah destgîrin² ola! der ve elindeki peştemalı gencin beline bağladıktan sonra kulağına da yavaşça san'atın sırrını söylerdi.

Bundan sonra yeni usta, loncanın ve diğer esnafın, dâvetli misâfirlerin ve akrabâlarının ellerini bir kere daha öperdi. Bu arada davullar vurulur, zurnalar çalınır, gencin yaptığı eserler mühürlü torbadan çıkarılıp mezat edilirdi. Dolaşan tepsiye herkes gücünün yettiği parayı koyar, bu sûretle de genç ustaya açılacak dükkânın ilk sermâyesi çıkmış olurdu.

Merâsimin ikinci kısmı eğlencelere ayrılmıştı. Çayırda, bir gün evvelinden çadırlar kurulur, kuzular çevrilir, pilavlar, helvalar yapılır, esnaf arasında saz ve söz ehli olanlar bir tarafta toplanıp çalarlar, söylerler, oynarlar, nükte sâhibi ve mukallit³ olanlar ise orta oyununa çıkar, hikâyeler anlatırlar, rakslar ve hünerler gösterirler, cüssesine ve bâzusuna güvenenler de güreşe tutuşurlardı.

Pek tabîî ki bu kadar zengin bir kadro ve repertuar, hemen bütün semt ve civar halkını ayağa kaldırıp çadırlara ve çayıra toplardı.

Ama ne çâre ki 1908'de yapılan lüleciler esnafının son teferrücünden sonra, ne diğer İstanbul mesîreleri ne de Beykoz, köklü bir kardeşlik, sevgi ve yardımlaşma anlayışına dayanan bu lonca merâsimlerini bir daha görememiştir.

*

¹ Mütevekkil: Olmuş ve olacakların Allâh'ın külli irâdesine bağlı bulunduğu inanarak her işinde onun istek ve rızasını gözetmek sûretiyle üzerine düşeni yaptıktan sonra O'ndan gelene râzı olan, her hususta Allâh'a güvenen, tevekkül eden.

² Destgir: Elden tutan kimse, yardımcı, muîn.

³ Mukallit (Mukallid): Taklitçi.

Türkler, her medeniyet durağında mutlaka câmi, mektep, medrese, tekke ve çeşme yaptırmışlardır. Ama Beykoz'un câmilerinden de, tekkelerinden de çok olan, muhakkak ki çeşmeleridir.

Beykoz Câmiinin kurucusu, ser bostâniyân-i hâsadan¹ Mustafa Ağa'dır. Yanındaki mektep, bostancı-başılardan Ahmed Ağa'nındır. Beykoz'un pazar kayığı da yine Ağa'nın vakfıydı.

Bu köyde daha nice hayır eseri, amme hizmeti müesseseleri varsa da hiçbirisi sularıyla yarış edemez. Arnavutköyü, Dereseki, Akbaba ve Tokat kasırlarının suları, iyi komşular gibi anlaşıp el ele vererek Beykoz Deresi'ni vücûda getirmişler, bu dere de, Üçüncü Sultan Selim'in kurduğu kâğıt îmalâthânesinin hizmetine koşulmuştu.

Zaptedilemeyen sırlar gibi, köyün içinden, dışından taşan sular yalnız bunlar mıdır? Bir çeşme vardır. Kaniye Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın hayır eseridir. Bir su vardır, adına Kaymak Donduran derler. Yûşa'ya çıkarsınız, suyun adı Âb-ı Hayat olur. Sütlüce'ye yürürsünüz, önünüze Gümüş Suyu çıkar.

Hele Akbaba ve Dereseki tarafına gidip de, dağlarını geçit vermez körfezine girdiniz mi, karşınıza çıkacak suyun adı Karakulak'tan başka ne olabilir?

Fâtih devri ricâlinden olduğu rivâyet edilen Akbaba Sultan'ın ismiyle künyelenmiş Akbaba köyünde, Üçüncü Sultan Murad devrinin târihî sîmâlarından olan Canfedâ Hâtun'un câmii, Karakulak Ahmed Ağa'nın suyu, Üçüncü Sultan Selim devrinin Vâlide Kethüdâsı Yusuf Ağa'nın çeşme ve köşkü, Şeyhülislâm Molla Fenârî'nin Dereseki Mescidi ve Ahmed Midhat Efendi'nin çiftliğinden akan Sırmakeş Suyu, semtin yüzünü ağartan zenginlikler arasında sayılır.

¹ Ser bostâniyân-i hâssa: Pâdişah saraylarını korumak ve saray bahçelerine bakmakla görevli olan bostancı teşkilâtının başı.

Vaktiyle Beykoz'da su değirmenleri de mevcut, hattâ meşhurdu. Ustasına uncubaşı ve acemi oğlanlardan müteşekkil ocağına da "değirmen ocağı" adı verilirdi. Üçüncü Sultan Selim devrinde bu değirmenlerin yerine bir kâğıthâne tesis edilerek su değirmenleri devri sona ermiş oldu. Ama Beykoz'un hayır eserlerinin çoğu, bostancı ve uncubaşılardan vergili ve cömert elleriyle meydana gelerek köye o devirden yâdigâr kalmıştır.

Yine bu semtte bir debbağhâne¹ de mevcuttu. Kim bilir dünyâca meşhur Türk deri işlerinin iptidâî maddeleri² belki de burada hazırlanıp san'atkârın eline buradan giderdi.

Hangi su başı, hangi çeşme varsa, yanı başında murâkabeye varmış³ bir ulu çınar görmek, İstanbullular için hiç de yadırganacak bir manzara değildir.

Acaba çoğunlukla bu çınarları diken kimdir?

Bulduğu suları, sanki çocuğunun elinden tutup bir yandan bir yana götüren baba gibi, kaynadığı yerden alıp sâhillere getiren ve yanı başına da bir çınar diken meşhur adam, Deryâ Kaptanı Cezâyirli Hasan Paşa'dır.

Kimdir bu adam? Bir çokları gibi, aldığı vezirlik rütbesini, çiftlik gibi menfaati uğruna kullananlardan biri mi? Değil, hiç de öyle değil.

Fethiye kazâsının Yakakale köyünden bir çocuk... Fakir bir âilenin evlâdı olan bu genç, yetiştirdiği sebze ve meyveleri eşeğe yükleyip, kışta kıyâmette bin zorlukla kasabaya getirerek satmak sûretiyle ekmek parasını çıkaran fakir bir delikanlıdır.

Ama zamânı gelip de genç Hasan askere gidince,

¹ Debbağhâne: Dericilerin deriyi sepileyip, terbiye ettikleri yer, tabakhâne.

² İptidâî madde: Hammadde.

³ Murâkabeye varmak: Dış dünya ile ilişkisini kesip iç âlemine dalarak özünde hissettiği Allâh'a yönelmek.

dürüstlüğü ve cengâverliği ile paşasının dikkatini çekerek himâyesine girmekte de gecikmemiştir. Çok zengin ve bir o kadar da yaşlı olan paşa, günün birinde ölünce, dul kalan genç karısı bu cesur ve karakter sâhibi askerle evlenir. Ama yalnız çevresinin değil, pâdişâhın da gözünden kaçmayan bu mert adam, günün birinde Cezâyir vâililiğine tâyin edilmek sûretiyle Cezâyirli Hasan Paşa lakâbını alır.

Birinci Sultan Abdülhamid devrinin acıklı günlerine, hamiyeti, iktidârı ve sağlam ahlâkı ile kahramanlık destanları hediye etmiş olan Cezâyirli Hasan Paşa'mn, deryâ kaptanı olarak da Ruslara karşı Çanakkale Boğazı'nı muhâfazası, icrââtının mühim çizgileri arasındadır.

Paşa, aynı zamanda, Akkâ'da Şeyh Tâhir, Mısır'da Bulut Kapan Ali Bey, Mora'da başıbozuk Arnavut askerlerinin ayaklanmaları gibi mühim iç kargaşalıkları ezip sindiren adamdı.

Üstelik Çeşme Vak'ası'nda Rusların yaktıkları donanmamızın ihyâsına muvaffak olarak bu yeni filo ile Akdeniz'de salınıp boy göstermiş ve sâhillerin âsâ-yişini îade etmişti. Nihâyet İsmâil Seraskeri sıfatıyla Potemkin ordusunu yıldırıp kaçmaya mecbur ederek memlekete nefes aldırmıştır. Sadârete geçirilişi, bütün bu muvaffakiyetlerinin bir netîcesi sayılsa yeridir.

Birinci Sultan Abdülhamid devri sona ererken, Sadrâzam Koca Yusuf Paşa ile Şeyhülislâm'ın birlik olup Ruslara harp îlân etmiş olduklarını Mısır'dan avdetinde duyan Hasan Paşa, Sadrâzamı kapısının uşağı gibi payladıktan sonra, nice devlet adamının yaptığı gibi, bu siyâsî rakîbi bir harp mesulü olarak müşkül vaziyette görüp intikam almak şöyle dursun, hemen hazînesini açıp harp masrafları için on bin kese akçe bağışlamak âlîcenaplığını da göstermiştir.

Memlekete kılıcı kadar kesesiyle de hizmet eden

Hasan Paşa, Galata'nın bekâr odalarında perâkende ve sefil bir hayat süren kalyoncuların¹ hayat seviyelerini yükseltmek maksadıyla, Kasımpaşa'da bir kalyoncular kışlası yaptırarak bu dağınık ve perîşan insanları derli toplu bir çatı altında birleştirmiş, ayrıca da câmi ve hayır müesseseleri ilâvesiyle mürüvvetini bütünlemiştir.

Ama bu eli açık gönlü ganî adamın yalnız İstanbul'a değil, donanmasının demir attığı her sâhile hediye ettiği amme hizmeti müesseseleriyle san'at eserlerinin sayısı, tesbit edilemeyecek kadar çoktur.

Ne ki, her konduğu her göçtüğü yerde bir iz bırakarak çekilen bu hamiyetli adam, hiç kendi doğup büyüdüğü memleketi ihyâ etmez olur mu? Nitekim ilk iş, Fethiye'de Eski Câmi diye anılan câmiin temelini attırmış, Eşençayı üzerindeki köprüyü, Fethiye-Elmalı yolu üzerindeki Paşa Hanı isimli kervansarayı yaptırdıktan sonra, kayaları oydurmak sûretiyle de kendi köyüne getirttiği büyük suyun üstüne muazzam çeşmeler yaptırmıştır.

*

Akarsuya mermerden köşkler, âbideler, kasırlar kuran Türk mîmarlık zevki, suya, su kadar güzel çeşmeler yapmakta asırlık süren bir yarışa girmiştir.

Şadırvanlarda, meydan ve sokak arası çeşmelerinde, sebillerde bir su mîmârisinin dile gelişine, candan gönülden iştirak eden daha nice san'at kolları aynı âbidenin üstünde birleşip anlaşılmış olarak karşımıza çıkar. Öyle ki bir çeşme demek şiirin, güzel yazının, taşçılık, dökmecilik, yaldızcılık ve nakkaşlık san'atlarının yarışa çıkıp hemen de dâima berâbere kaldıkları bir güreş meydanı gibidir. Evlerin ve odaların içine

¹ Kalyoncu: Kalyonlarda çalışan denizci.

kadar giren çeşme ve selsebillerin sivil mîmarîde de bu kadar makbul hattâ mübârek tutulması, hak dîvânına çıkan müminin paklandığı yer olduğu kadar, temizliği îmânıyla atbaşı tutan bir anlayışı da gösterdiği içindir.

*

Çok değil, hemen bir asır evveline kadar, bir ormanlar ve korular diyârı olan Boğaziçi ve İstanbul, hep suya ve yeşillığe başköşeyi vermiş bir şuûrun emrindeydi.

İşte vatanla îmânı bölünmez bir bütün bilen Cezâyirli Hasan Paşa'nın hayırlı bir mârifeti bol bol çeşme yaptırmak olduğu gibi, yaptırdığı çeşmelerin yanına da kendi eliyle bir çınar dikmekti.

Karakulak'ın, Kanlıkavak'ın, Tomrukağası'nın üstünde hâlâ kanat açmakta olan çınarlar, hep onun eliyle dikilmiş pastoral âbidelerdir.

Odun kesmeye giden köylünün, baltasının ağzını çaput ile örterek ormana girişi, ecdad mîrâsı ağaç sevgisinin bir örneğidir. Ama yalnız bu değil... Kurban edilecek koyunun gözünü bağlamak nezâketi gibi, kesilmesi lâzım olan ağacın karşısına da parıldayan baltasıyla pervâsızca çıkıp: Hayâtın benim elimde... İşte canını almaya geldim!.. tavrını bir ruh zarâfeti ile tâdil ettiren¹ de yine aynı medeniyetin felsefesi... muhakkak ki cemiyetler her zaman bu zihniyete, bu saygı ve edep şuûruna muhtaç. Değil yalnız hemcinsine, hizmetinde ve emrinde kullandığı hayvan, nebat, eşyâya karşı da şefkat ve rikkatten² bac vermedikçe, hayâtına el uzatmak hakkını kendinde görmüyor. Hiçbir devrin baş çeviremeyeceği bu anlayışa; belki XX. asır, her zamankinden daha muhtaç...

¹ Tâdil etmek: Değiştirmek.

² Rikkat: İncelik, şefkat.

*

Ama Beykoz'un o muhteşem ve dillere destan olmuş su kasîdesini söyleyen asıl İshak Ağa Çeşmesi'dir.

İstanbul sayfiyelerini suya garkeden Gümrük Emîni İshak Ağa, harap olmuş çeşmeyi 1744'de yeniden yaptırırken, bu çatılı saçaklı, yalaklı nakışlı, su köşkünün bir huzur mîmârîsi, sâdelikle karışmış bir haşmet ve mehâbet¹ örneği olacağını kestirebilmiş miydi?

Türk coğrafyasında çeşme, dâima çağırıcı bir merkezdir. Etrâfına topladığı kimselere, istediklerinden de fazlasını dağıtmak sûretiyle cömertliği, efendiliği, gınâyı² âbideleştirir.

Ama on ağızdan birden su veren İshak Ağa Çeşmesi gibisini bulmak pek her zaman mümkün olamaz. Şüphe yok ki bu on ağızın berrak ve soğuk suyu, köyün hem şerefi hem de gurûrudur.

*

Yaratılış târihinin ne kadarını insan oğlu bilebilir? Lâkin bildiği ve duyduğu kadarı bile şu asırlar boyunca mezhep ve îman değiştire değiştire sonunda ihtidâ eden³ Yûşâ Tepesi için kâfi...

Şüphe yok ki efsânesi bol olan Boğaziçi semtlerinden biri Yûşâ Tepesi'dir. Mûsâ Peygamber Mecmaü'l-Bahreyn⁴ denen bu deniz cetveline⁵ gelmiş ve berâberinde bulunan Yûşâ Peygamber ölerək buraya defnedilmiş.

¹ Mehâbet: Büyük ve heybetli kimseler veya şeyler karşısında duyulan çekinme ve korku hissiyle karışık saygı.

² Gınâ: Tok gözlülük.

³ İhtidâ etmek: Başka bir dinden çıkıp İslâm dînine girmek, müslümanlığı kabul etmek.

⁴ Mecmaü'l-Bahreyn: İki denizin kavuşma noktası.

⁵ Cetvel: Su kanalı, ark.

Bir başka rivâyete göre de burası Argonaut'lar tarafından öldürülen Amikos adlı bir kralın mezarıdır.

Yine bir rivâyete göre aynı mevki putperest dünyanın Jüpiter'ine makamlardan bir makam olmuş... Diğer bir rivâyete göre de, Herakles'e melce¹ seçilmiş ve nihâyet işte bir peygamberin mânevî tasarrufuna havâle edilerek, toprağın son sâhipleri adına bir پدرşah azametiyle yerleşip, sağını solunu, önünü ardını himâyesine almış.

*

Eskiden Yûşâ Tepesi'ne toplu halde çıkmak âdeti. Ekseriyâ Temmuz ve Ağustos aylarında ve bilhassa cuma günleri, bu yarı mesîre yarı ziyâret makâmı olan tepe, öbek öbek ihramlarının üstünde oturan kâfilelerle dolardı.

İstanbul halkı Beykoz'un meşhur paçasını yemeye, Akbaba'nın ince kabuklu iri cevizini almaya, ya da sâdece Karakulak Suyu'ndan içmeye gelmek îtiyâdında² idiyse de, Yûşâ'ya tek tek çıkmak pek usûl değildi. Onun için de, civar köylerde bir hafta evvelinden bekçiler mahallelerde gezerek teferrüç gününü yüksek sesle haber verirler, gezmeye katılacak âileler de, helvalarını, dolmalarını hazırlayarak her köy halkı, iskelelerde hazırlanmış pazar kayıklarına binerek yola çıkarlardı.

Fakat pazar kayıklarına binmekten de, Yûşâ Tepesi'ne çıkmaktan ve orada eğlenmekten de câzip olan, aşağı yukarı bir hafta süren heyecanlı bekleyiş ve hazırlanıştı. O zamanların insanı, bu mâsum eğlenceler, bu sâde, bu basit zevklerle ne de güzel tat-

¹ Melce: Sığınak.

² İtiyad (İtiyat): Alışkanlık.

min olur, ferahlar, küşâyış¹ bulurdu.

*

Beykoz'un belli başlı göze çarpan noktalarından biri de Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın yaptırıp Sultan Abdülmecid'e hediye ettiği kasırdır.

1833 harbini müteâkip², Türkler ile Ruslar arasındaki tedâfûi ittifâkın³ imzâlandığı, târihî Hünkâr İskeleyi mevkiinde yapılan bu anlaşma, Mehmed Ali Paşa'yı şiddetle kuşkulandırıp devlete kur yapmak lüzûmunu hissettirir olmuştu. İşte, memleketi arkasından hançerleyen bu sergerde, âdeta günahlarına bir kefâret, ettiklerine bir nedâmetmiş gibi, bu hoş görünme jestini ihtiyar ederek⁴ Beykoz Kasrı'nı yaptırıp pâdişâha hediye etmişti.

Yalnız bu değil Mısır meselesi, Kavalalı'nın tahminlerini yanlış çıkarıp, hâdise, bir Avrupa meselesi hâlini alıp da dört bir taraftan sıkışır olunca, âdeta bu kasır ile devlete bir baş eğiş, bir ubûdiyet⁵ vesîkası vermek istemiş, Mısır'dan kalkıp İstanbul'a kadar gelerek, saraya olan kulluğunun mânevî dilekçesini, bu maddî yapı ile vermek yoluna gitmişti.

*

Büyükdere ve Sarıyer kıyılarından başlayarak Karadeniz'e kadar çıkan cesim⁶ korunun sâhibi Abrahim Paşa, Anadolu yakasına da el atmaktan geri kalmayarak, her iki sâhili de büyük servetinin ve nüfûzunun makası içine almıştı.

¹ Küşâyış: Açılma, ferahlama, ferahlık.

² Müteâkip (Müteâkib): Hemen sonra, -i tâkiben.

³ Tedâfûi ittifak: Savunma, kendini korumayla ilgili iki devlet arasındaki anlaşma..

⁴ İhtiyar etmek: Seçmek, tercih etmek.

⁵ Ubûdiyet: *mec.* Aşırı derecede bağlılık.

⁶ Cesim: Büyük.

Paşabahçe Koyu'ndan Akbaba ve Dereseği köylerinden tâ Karadeniz'e kadar çıkıp İrva'ya dayanan ve Anadolu Feneri köyüne kadar uzanan bir arâziden geçen yol, bir vakitler Abraham Paşa Caddesi ismini taşırdı.

Kış mevsimlerini Beyoğlu'ndaki konağında geçiren, yaz ayları da Büyükdere'deki yalısında bir hükümdar hayâtı süren bu Ermeni vezir, kapı kethüdâsı¹ olduğu Mısır Hıdivi İsmâil Paşa lehine Osmanlı sarayı çevrelerinde siyâsî faaliyette bulunurken, bir yandan da 1877 Meşrûtiyeti'nde âyan âzâsı olmak fırsatını kaçırmamış ve 1908 Meşrûtiyeti'nde ise mevkii-ni muhâfaza edecek bir siyâsî dirâyet göstermişti.

Herhalde Karadeniz Boğazı'nı iki yakadan tutmak istemesi de, bir varlık gösterişinden ziyâde politik bir hesâba dayanmakta bulunuyordu.

*

Saltanatların yıkılmasında, iktidarların alaşağı edilmesinde kullanılagelen bir klasik taktik vardır. Ölçü, kanaat ve gerçekleri ihâta² şuûrundan mahrum büyük kütlelerin arasına, birbiri ardınca tezvir³, yalan ve iftirâ kundakları sokulur. Fikir sâhaları her türlü tesîre elverişli kütlelerde, bir nevi heyecan ve hareket ihtiyâcı, bu mesnetsiz ve asılsız rivâyetlere inanmak hevesi derhal ateşlenir kol kol yangın olup ortahğı sarar.

İşte Sultan Abdülaziz'i tahtından düşürmeyi planlamış bulunan devlet adamları da, pâdişah aleyhine çıkacak bu zemîni hazırlamaktan geri kalmadılar. Kulaktan kulağa süratle yayılan bu dedikodulardan

¹ Kapı kethüdâsı: İmparatorluk döneminde beyliklerin, yabancı devletlerin, eyâlet vâililerinin, vezir ve beylerbeylerinin devletle ilgili işlerine bakan görevli, kapı kâhyası.

² İhâta: Etraflı şekilde kavrama ve anlama.

³ Tezvir: Yalan söyleme, yalan dolan, arabozculuk, dedikoduculuk.

biri, “Yeni Osmanlılar”dan korkan pâdişâhın, Abraham Paşa Korusu’ndan İrva’ya yapılan yolu takiben, Rus çarının askerlerini İstanbul’a sokacağı söylentisiydi. Böylece de Rus ordusu Beykoz’a inecek ve pâdişâhın müsâadesiyle İstanbul’u işgal edecekti.

Dehşet, telaş ve nefret içinde kahırlanıp dizini döven İstanbul halkı, tahtını ve hayâtını korumak için bu türlü menfur¹ bir teşebbüse girişen pâdişâhı nasıl tutar, nasıl soğumaz, nasıl nefret eylemezdi?

Yapacak bir şey olmadığına, elinden bir şey gelmediğine göre hiç değilse târihî düşmanı içeri girdiği zaman karşı koymaya hazırlanması, îcap ederse canını fedâ etmesi lâzımdı. Onun için de bu aldatılmış mâsum halk, Moskof’a karşı durabilmek için silâhlanıyor, evinde veya çarşı pazarda tabanca, bıçak, kama her ne bulursa, satın alıyor, hattâ silahçı dükkânlarına hücum ederek ucuz pahalı bir şeyler tedârik eyliyordu. Nihâyet düşman Moskof’du. Yüzyıllardır Türk kanı içerek beslenen beslendikçe de iştihâsı artan bir târihî düşman...

Fakat halkın dış bileyerek beklediği bu düşmandan; günler haftalar hattâ aylar geçtiği hâlde ses sedâ çıkmamıştı. Nihâyet iş anlaşıldı. Pâdişâhı tahttan almak için bu, onu halkın gözünden düşürmek üzere uydurulan yalanlardan bir tânesiydi. Ne ki, söylentiler asılsız dahi olsa, tasarlanan netîceye hizmetleri büyüktü. Bu defa da iş yine öyle olmuştu.

*

Yine aradan yıllar gelip geçti ve saltanat nöbeti, İkinci Sultan Abdülhamid’e düştü. Ama hâlâ Beykoz yolundan düşman beklemiş gözler, vakit vakit, o semte ve o semti sahne seçmiş masallara takılıyordu.

¹ Menfur: Nefret edilen, nefret uyandıran.

Bu yüzden de pâdişah, hâlâ yürek titreten, hâlâ heyecânı soğumamış olan rivâyetlerin de, dönmüş ve dönecek entrikaların da önünü almak için Abraham Paşa Korusu'nun keşfini yaptırdı ve arâziyi devlete intikâl ettirerek yeni bir tezvir kampanyasının önünü almış oldu.

*

Bir zamanlar Beykoz demek, biraz da Ahmed Mithat Efendi demekti. Bu gür sesli muharririn durmaksızın uğuldayan kaleminden meydana gelen anafor, halk kütleleri üstünde âdeta bir okuma yazma krizi meydana getirmişti. Aranan, kapışılan, sevilen bir yazar olmak ise, Ahmed Mithat Efendi'ye sonsuz bir güven vermişti. Fakat tarlasını belleyen çiftçinin toprağı sürüp eşelemekle iktifâ edip, derinlere inerek yer altındaki cevherleri araştırmaya lüzûm görmemesi gibi, Mithat Efendi de satih üstü fakat gür bir çalışma temposuyla, gazete, mecmua, kitap gibi çeşitli neşriyat kollarında çeşitli mevzûlara girip çıkıyordu. Bir nevi yazmak cezbisine tutulmuş olan bu muharririn, büyük kütle tarafından sevilip okunmasına rağmen, fırtına kalemi durunca, ayaklandığı alâka tozu da çöküp, muharrir de, eserleri de bu toz tabakasının altında kaybolacaktı.

Vak'a meşhurdur: Yeniköy'de oturan şâir Nigâr Hanım, Beykoz'da oturan Ahmed Mithat Efendi'ye bir gün sitem eder. Nasıl etmesin ki, hemen her muharrir arkadaşı kendisine kitaplarından hediye ettiği hâlde, Mithat Efendi bir kitap dahi ithaf edip vermemiştir...

Ertesi gün Nigâr Hanım'ın yalısının önüne bir sandal yanaşır, içindeki çuval rıhtıma çıkarılır. Bu, Ahmed Mithat Efendi'nin külliyyâtıdır. Eserlerinden birer adet imzâlayıp şâir dostuna ithaf ve hediye etlemiştir.

O çuval muhteviyâtından bugüne tek eser olsun sağ kalmış bulunsaydı, yine de yeterdi. Ama değil bugüne ulaşmak, daha muharririn sağlığında cümlesi vâdesini tüketip son nefeslerini vermiş bulunuyordu. Ne çâre ki bu gerçeği kendi de fark etmiş ve acısını da derin derin duymuştu.

Ahmed Mithat Efendi'yi, Türk edebiyâtında bir hakikat ve dalâlet dönemecinin, sapıklık tarafını müdâfaa etmiş adam olarak görmek lâzımdır. Şöyle ki, dâmâdı ve çağdaşı olan Muallim Nâci'ye, Recâizâde Ekrem ve Abdülhak Hâmid gibi, devirlerinin seçkin edipleriyle berâber hayran olan Ahmed Mithat Efendi klığı, bir zaman gelmiş ki aynı adama can düşmanı kesilerek kılıç kaldırmış ve bir eski-yeni mücâdelesinin bilir bilmez bayraktarlığını etmişlerdir.

Eskiye demir atıp kalmış köhne bir edip olarak vasıflandırılan Muallim Nâci, Türk diline ve edbiyâtına vukûfu, son derece ciddî bilgisi, Arapça ve Farsça'ya tasarrufu, sâde ve sağlam dili yüzünden, günübirlik, züppe cereyanlara uymadığı için mi geri adamdı? Bunu, kendisini ulu orta suçlayanlar dahi bilmiyor, bilmeden de ona va onun şahsında Türk harsına¹ ve irfânına kıyasıya hücûm ederek onulmaz yaralar açıyorlardı.

Şu bir gerçek ki artık bugün Ahmed Mithat Efendi edebiyat târihinin sâdece hâtıra sîmâlarından biridir. Fakat Muallim Nâci'nin Türkçe'ye ve Türk edbiyâtına söylediği söz, hâlâ dikkatle ve ciddiyetle dinlenmeye değer.

*

Artık Beykoz'a Allah'a ısmarladık demek lâzım... Lâzım ama şu köyden tatlı bir hâtıra ile ayrılısak nasıl

¹ Hars: Kültür.

olur?

Boğaz'ı seven, onun için de Bebek'de yaşayan bir san'atkâr vardır: Kazasker Mustafa İzzet Efendi.

Efendinin soyu, ana tarafından büyük vezir İsmâ'il Rûmî'ye dayanır. Tahsil hayâtı çok esaslı ve ciddî bilgisi, görgüsü yerinde bir genç olan çömez Mustafa İzzet, Mustafa Vâsıf Efendi'den sülüs ve nesih, Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'den tâlik meşk ederek icâzet aldıktan sonra, mûsikîdeki kudret ve kâbiliyeti göz önünde tutularak Enderun'a alınmış ve devrinin en ileri bir neyzeni olmuştur.

Muhtelif¹ târihlerde Selânik, Mekke, İstanbul, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunan büyük san'atkâr, sarayın mûsikî âlemlerine, küme fasıllarına da o İsrâfil'in sûrunu hatırlatan nâyı ile iştirak ederdi.

Muhsinzâde Abdullah Bey'in yalısında duvara asılı bir nây dururmuş. Mustafa İzzet Efendi yalıya geldikçe, Abdullah Bey ile kardeşi Şefik Bey, nâyı duvardan indirip kılıfını çıkarır, hürmetle efendinin önüne koyar ve yavaşça odadan çıkarlarmış. Sebebini soranlara: Efendiye, üfle de dinleyelim... yollu bir terbiyesizliğe meydan vermemek için dışarı çıkarız... O, kendi zevki için üfler. Üflerken de ağlamaya başlar. Biz de dışardan dinleyip halleniriz, derlermiş.

Dellâlzâde İsmâil Efendi, bestelediği bir eseri san'at erbâbına okurken, bâzen etraftan: "Hocam, şu nağme şöyle olsa daha hoş olmaz mı?" diye soran olursa, san'atkâr: "Yok... Ben bu eseri efendiye okudum, beğendi. Artık değişmez." dermiş. Mustafa İzzet Efendi'nin mûsikîdeki yeri ve üstün seviyesi bir mihenk taşı olarak kabul edilmiş olduğundan, derhal îtirazlar kesilirmiş.

¹ Muhtelif: Farklı, çeşitli.

İşte hat san'atıyla mûsikî san'atı atbaşı giden büyük üstat, günlerden bir gün Bebek rıhtımından kayığa binerek Beykoz'a geçmek üzere yola çıkar.

Bilhassa XVI. asır arşiv vesîkaları belediye işlerinin ciddiyet ve nizâmına birer ayna gibidir. O kadar ki kadılara ve yeniçeri ağasına yazılan hükümlerden anlaşıldığına göre, halkı esnafa, esnafı da halka karşı koruyan bu hükümler, kıl payı haksızlığı farkedenden ve önleyen bir nizâmı ortaya koyar. Meselâ bu hükümler arasında, câhil mîmarlara şehir içinde iş gördürülmemesi, attarların hastalara yanlış ilaç vermemesi, atlara tahammüllerinden fazla yük vurulmaması, ibrişimlerin yalınkat yapılmaması, su yollarının geçtiği yerlerin üstüne bağ kurulup ev inşâ edilmemesi, Rumeli'den ve Anadolu'dan İstanbul'a usûlsüz göç gelmemesi, gelenlerin ise kefile bağlanması gibi hurda¹ meseleler arasında kayık ücretlerinin de gayet ince hesap edilmiş bir târifesi vardı.

İstanbul kadısına ve muhtesip² çavuşa hükümde, Boğaz ve Haliç'de işleyen kayık ve peremelerin, denizin yavuz veya limanlık oluşuna göre, tek, çift, dört veya altı kürek, ya da dolmuş oluşu dikkate alınarak târifenin de ona göre ayarlandığı görülür.

Ama belediye nizamlarının ciddiyeye alınması yalnız XVI. asra mahsus değildi. Esnafla müşteri arasında arz ve talep kânûnunun, her iki taraf için de bir istismar mevzûu olmamasına bilhassa dikkat edilirdi.

İşte Bebek'den Beykoz'a gitmek üzere kayığa binen Mustafa İzzet Efendi de, târife gereğince kayıkçıya vereceği ücreti bildiğinden, elini cebine atar fakat kesesini bulamaz. Öteki cebine bakar, orada da bula-

¹ Hurda: Ufak, küçük.

² Muhtesip: *târih*. İslâm hukûkunda bir kasaba veya şehir halkının şer'î emir ve yasaklara uymasını sağlamakla görevli olarak çarşı ve pazarı kontrol eden, ticârî dâvâlara ve bâzı amme dâvâlarına bakan belediye zâbita memuru.

maz. Kuşağının arasını araştırır. Yine yok, yok... Kayık ise Beykoz sâhillerine geldi geliyor... Telâşlanan ve çâresiz kalan san'atkâr hemen kuşağından dividini çeker, içinden kalemini kâğıdını çıkarıp bir celî “و” (vav) yazar ve karaya adımını atarken de, para yerine kâğıdı kayıkçının eline sıkıştırır.

Uzun bir deniz yolunu kol kuvvetiyle geçirten adamcağız, bu beklenmedik hareket karşısında bağırıp çağırmaya başlarsa da, sonunda, yapacak bir şey olmadığını anlayarak söylene söylene çekilip gitmeye macbur olur.

Aradan seneler geçer, Mustafa İzzet Efendi yine aynı deniz hattı üstünde yine bir kayığa binip Beykoz'a yollanır. Ama her zaman kesesini unutacak değil a... Sâhile yanaşıp da kayıkçının hakkını bahşiş ile berâber uzattığı zaman, adamcağız yarı mahçup yarı gülümser, san'atkârın yüzüne bakarak: Yok efendi... der. Para istemem, sen yine bana bir “vav” yaz!

Paşabahçe

Hele daha evvel Sultâniye Çayırı'nda bir duraklayalım Kânûnî Sultan Süleyman'ın hasekilerinden Hançerli Sultan'ın sultanlığını isim olarak kabullenen mevki, ortasında küçük bir adacık olan bataklık bir körfezdi. Ama pâdişah bu körfezi doldurarak sâhille birleştirip, fevkalâde bir bahçe ile bir de kasır yaptırdı. Ne ki Hançerli Sultan'ın çok sevip beğendiği bu mâmur mevki şimdi bir harâbe bile değil... Varlığından ihtişamından soyunmuş metrûk¹, bakımsız bir toprak parçası... Hiç değilse, kasrın bahçesindeki yüzlerce ağaç arasında, gövdesinden kokulu yağ sızan o müstesnâ ağaç kalsaydı... Kalsaydı da yine kadrini kıymetini bilenler, bu latif kokuyu ellerine yüzlerine sürselerdi...

*

Artık Paşabahçe'ye İncir Köyü diyemeyiz. Hâlâ Boğaziçi haritası üstünde bir İncir Köyü mevcut... Ama müstakil Paşabahçe'ye bağlı bir küçük semtten ibâret.

¹ Metrûk: Terkedilmiş, kendi hâline bırakılmış.

Daha çok kazasker ve reisülküttâb mâzullerinin¹ oturduğu bu semtte, bir zamanlar kahvehânelerin, bozahânelerin, idâre ve âsâyiş âmirlerini telâşa düşürecek ölçüde çoğalmış olması “erbâb-ı fisk u fücûra melce”² olduğu düşüncesiyle yiktırılarak köyün yıldızı hayli sönmişti. Ama semt, zamanla şenliğini yine bulmuş ve yüzü gülmüştü.

Devir, Sultan İbrâhim'in saltanatı zamânını bulduktan sonra ise pâdişâhın son sadrâzamı Hezarpâre Ahmed Paşa'nın bu mevkideki sarayı, köyün eski ismini unutturacak bir hareket ve bereket seviyesine ulaşmıştır. Hele Üçüncü Sultan Mustafa'nın mektep, çeşme ve hamamla berâber yaptırdığı câmi, buraya olan rağbeti âdeta teşvik ederek köye mümtaz bir mevki vermiştir.

Zavallı pâdişah “Üç câmi yaptırdım, ama birisini bir meczûba kaptırdım, birisini suya saldım, birini de ceddim aldı...” dediği rivâyet edilen îmarcı hükümdar.

İyi niyetli ve yapıcı bir adam olan Üçüncü Sultan Mustafa'nın Beyazıt'ın eteğine yaptırdığı câmi, gerçekten de Lâleli Baba'nın adıyla anılarak Lâleli Câmiî olmuş. Üsküdar'dakine de yanbaşındaki suyun tesiri ağır basarak Ayazma denmiş. Büyük zelzeleden sonra yeniden inşâ ettirdiği Fâtih Câmiî'nde ise yine ilk bâ-nîsinin adı yürüyüp gitmiştir.

Bu isimleri kim alır kim satar? Kim koyar kim değiştirir? Bakarsınız bir doğmuş bir de bakarsınız ölüp yerini bir başkasına terk edivermiştir.

Bir rivâyete göre incir bahçeleri yüzünden köye de İncirli Köy denmişti. Ama işte Hezarpâre Ahmed Paşa'nın, şânı dal budak salmış paşalığı incirlinin yerine geçip oturunca, köyün adı Paşabahçesi oluvermiş. O İncirli Köyü, ric'at emri almış bir bölük gibi, gidip bir

¹ Mâzul: İşine son verilmiş, azledilmiş.

² Erbâb-ı fisk u fücûra melce: Ahlâksız ve fuhuş erbâbının sığınağı.

sipere saklanmıştı.

Zavallı Hezarpâre Ahmed Paşa... Çalanların en ednâsı¹ denen adam... Hazînelerine yığıldığı devlet ve millet hakkının kılıç olup, hançer olup kendisini pâre pâre ettiği zavallı gâfil sadrâzam...

Eğer bu bedbaht adama mukadderâtımın tablosu önceden gösterilip, günlerden bir gün, eşkiyânın elinde lokma lokma doğranmak pâre pâre edilip el âlem maskarası olmak şartıyla, bu haksız elde edilmiş dirliği ve sadâret mevkiini mi istersin, yoksa çoluğunun çocuğunun başında, o sadâret makâmının kapı bekçiliğini mi, denseydi acaba yine, Mühr-i Hümâyûn'u² öpüp koynuna koymakta, o saraylarda köşklerde bir müddet safâ sürmekte ve pâdişah adına buyruk yürütmekte, hele el âlemin malında mülkünde gözü olabilir miydi?

İnsan oğlu bu... Bilinmez, belki de.

*

Rivâyet olunur ki Kânûnî Sultan Süleyman'ın hasbahçesinin içinde bir köşk vardı. Çininin, mermerin, granitin, somakinin³, yaldız ve nakkaşlığın dile geldiği bir kasır...

Yine rivâyet olunur ki, eşi görülmüş görülmemiş bu hasbahçenin ortasındaki köşkün, cam, kapı, kepenk ve kubbesini, Üçüncü Sultan Murad devrinin anlı şanlı vezirlerinden Özdemiroğlu Osman Paşa, Şirvan ve Tebriz seferlerinden ganîmet olarak aldığı sarayın enkâzını söküp getirerek bu kasrın inşâsında kullanmıştır.

Antoinette Gallard, Kânûnî'ye atfettiği bu kasrın denize gömülü sütunlarının Bacchus mâbedine âit

¹ Ednâ: Çok aşağı, âdi.

² Mühr-i Hümâyûn: Pâdişah mührü.

³ Somaki: Çok sert ve damarlı, kızıl ve yeşil renkli bir mermer.

olduğunu söyler ve gerek içinin gerek dışının çok mûtenâ çinilerle süslü bulunduğunu, İran üslûbundaki pencerelerin son derece güzel olduğunu, mermer, somaki ve granit sütunlara oturtulmuş bir galerinin, binânın güzelliğini bir kat daha arttırdığını, köşkün bahçesinde ise, yaprakları üç köşeli, son derece güzel bir koku neşreden görülmemiş bir ağaç bulunduğunu söyler.

Aynı kasrın şânında Evliyâ'nın söyledikleri de, renkli ve canlı ifâdesiyle hemen de çizgisi çizgisine Gallard'ı te'yid eder¹ sözlerdir.

*

Kimdir bu Özdemiroğlu Osman Paşa? Hem tuttuğunu koparan bir serdar hem sağlam bir devlet adamı olsun da zaferle döndüğü seferlerden getirdiği hazîneler yetmiyormuş gibi beğendiği bir sarayı dahi "Bu benim pâdişâhıma lâyıktır!" diye bozup tâ İstanbul'a kadar getirsin.

Bir zamanlar Ferhat Paşa'nın gulâmlarından² olan Mustafa Paşa, Özdemiroğlu'na hediye edilmiş bir genç gulâm iken, paşanın meclislerinde bulunup kendisini yakından tanımak fırsatını kazanmıştı.

Mustafa Paşa, Budin'de hazînedar olduğu sırada, Peçevî İbrâhim Efendi'ye paşanın husûsî hayâtından bir hayli mâlûmat verir. Ekseri geceler bir gulâmın kendisine bir sürâhi bâde götürdüğünü, bir başka gulâmın da tepsi içindeki meze tabaklarını, üçüncü bir gulâmın ise yemek tepsisini tuttuğunu, bir köşede ise saz çalınıp şarkılar okunduğunu, kadehler ilerleyip mestlik artmaya başladığında ise, paşanın herhangi bir gulâmı çağırıp önüne oturtarak kollarını omuzlarına dayadığını, buçuk saat, en fazla bir saat

¹ Te'yid (Teyid) etmek: Doğrulamak.

² Gulâm: Genç delikanlı, oğlan.

öylece uyuduğunu söyler.

Bu kısa dinlenmeden sonra kalkıp abdest tâzeleyen Osman Paşa, seccâdesine geçip oturur ve sabaha kadar ibâdet eder. Yine Hazînedar Mustafa Paşa'nın anlattığına göre: "Özdemiroğlu, gözü yaşını o kadar dökerdi ki, seccâdesinin secde yerini sâfice su ederdi. İşte ayş u işret¹ ve zevk ve sohbeti böyle idi ve buna münhasırdı²."

*

Bir vakitler, dünya cam sanâyii ile boy ölçüşen Paşabahçe cam kârhâneleri³ acaba köyün neresindeydi? Bir izine bir nişânesine rastgelmek mümkün mü?

Ne gezer!... Tek işâret bulmak dahi muhal. Yel mi aldı, sel mi aldı? Kim ne etti, neyledi de yok olup gitti?

Acaba bizden gayri, hünerinin, değerinin, san'atının, icâdının, ibdânının⁴ kadrini kıymetini bilmeyen, hattâ küçümseyen bir başka millet var mıdır?

Garp âlemi, Hint'i bilir, Çin'i bilir, Arap'ı, Acem'i bilir ama Türk'ü bilmez. Bilmez. Çünkü Türk, kendi değerini ne kendi bilmiş, ne de başkalarına bildirmeye niyet etmiştir.

"Beykoz" adını taşıyan o müstesnâ cam işleri, bugünün san'at seviyesinin kat kat üstündeki târihî zirvesinden bize acı acı gülümseyerek bakıyor.

Acaba yüzümüze sitemle, üzüntüyle bakmakta olan o çeşm-i bülbülleri, o öpülecek kadar zarif kâseleleri, o dudak değdirmeye kıyamadığımız bardakları, tabakları, vazoları, ibrikleri, lâledanları, gülâbdanları, hokkaları, şişeleri, hangi ustalar yapıp meydana çı-

¹ Ayş u işret (Ayş ü işret): Yeme içme, içki içme.

² Münhasır: Bir kimseye mahsus olan.

³ Kârhâne: İmâlathâne.

⁴ İbdâ: Meydana getirme.

karmıştı? Şekilde, renkte, işçilikte vâsıl oldukları o üstün zevk, o ince terkip, o asil âhenk, asla bir ustanın, bir kalfanın şahsına mâledilemez. Bu, ancak dünya muvâcehesinde¹ imtihan vermiş bir medeniyetin, fikirde, îmanda, cemiyette ve san'atta ifâde bulmuş müşterek kıvâmı, üslûbu ve âhengi olabilir.

Artık müzelerde, camekânlarda ve antikacıların ellerinde bulunan o müstesnâ cam işleri ölçüsünde eserler şimdi neden yapılamıyor? Üçüncü Sultan Ahmed devri ki ters dönüşümüzün tam sür'at kazandığı devirdir; o gün dahi bu kârhâneler geceli gündüzlü işliyordu da, bugün neden mezarı dahi kaybolmuş bir aziz ölü gibi ortalıktan silinip gitmiş bulunuyor?

¹ Muvâcehe: Ön, karşı, huzur.

Çubuklu

Bundan elli sene evveline kadar, setleri sazlı sözlü bir mesîre olan Çubuklu, geçmiş asırlarda kısmen bir av sâhası, kısmen de hasbahçelerden bir bahçeydi. Meyve yetiştirme bakımından diğer hasbahçeler arasında baş yeri alan Çubuklu Bahçesi'nin bilhassa kızcılığı meşhurdu. Binlerce bostancının çalıştığı bu bahçeler, sarayın ihtiyâcını karşıladıktan başka, piyasaya da en nefis ve ehven fiyatlı sebze ve meyveyi verirdi.

İstanbul'un hemen her tarafına eli ve himmeti değan Dâmat İbrâhim Paşa, bu köyde bir bostancılar kışlası yaptırdıktan başka Feyzâbad Kasrı ile bahçesini, sonra bir havuz ve bir de çeşme yaptırmıştı.

Ama devirlerle berâber şartlar da değışe değışe, ne has bahçe kalmış ne Feyzâbad ne de kışla... Günlerden bir gün Mısır Hıdîvi Abbas Hilmi Paşa, Rıfat Paşa Korusu'nun bir cihannümâyâ¹ benzeyen tepesine şâhâne köşkünü getirip oturtmuştur. Hem de köşke,

¹ Cihannümâ: Manzarayı bütünüyle görebilmek amacıyla yapılan yüksek binâ.

dağın zirvesinde olmak yetmiyormuş gibi, bir kule ile binâyı da zirvelemiştir.

Şüphe yok ki Çubuklu'ya en fazla emeği dokunan kimse, Sadrâzam Rıfat Paşa'dır. Büyük korusunu lâklar¹, kaskatlar², havuzlar ve heykellerle bezeyip dağlara yeşil kaftan giydiren korusunu, Boğaziçi'nin başına bir zümrüt taç eylemiştir.

Rıfat Paşa, çocukları için yaptırdığı beş ayrı yalıdan başka köyü şenlendirmek kastıyla, isteyenlere de arâzisinden parçalar hediye etmiştir. Hattâ isim kütüğüne tekrar Çubuklu adını geçirmiştir.

Acaba neden Çubuklu? Civarda işleyen kireç ocaklarından kinâye mi? Yoksa bu kireçli topraklarda yapılan Çubuk lülelerinden mi?

Bir vakitler sâhillerine Boğaz'ın en güzel yalıları sıralanmış olan bu köy, geçirdiği parlak devirlere rağmen, poyraza dönük yüzüyle sert havasından mıdır nedir dâima ikbâli kısa sürmüş, nedense gülmesiyle küsüp kabuğuna çekilmesi bilmiştir.

¹ Lâk: Fransızca'da göl anlamına gelen kelime. Dilimizde Meşrûtiyet'ten sonra artan batı etkisiyle süslü ve set set bahçelerdeki ince uzun havuzlar için kullanılmıştır.

² Kaskat: Çağlayan.

Kanlıca

Rivâyete göre bu köy, Glaros isminde bir Bizans sayfiyesiydi. Fetihden sonra eski sâkinleri kaçmış, bir müddet sonra da kağnılarıyla Anadolu'dan gelen bir kısım halk, kağnı yapıp satmakla nafakalarını temin ettiklerinden zamanla burası Kağnılıca ve derken Kanlıca oluvermiştir.

Beğaziçi târihinde şânı da şöhreti de büyük olan Kanlıca, tâ Kânûnî Sultan Süleyman devrinden bu yana, İstanbul'un göz ve gönül koyduğu makbul ve mahbub¹ bir sayfiye yeri idi.

Ama, bu dilber köyde köşkü ve yalısı olmayanlara da Kanlıca'nın kolu kanadı açıktı. Yoğurdunu yemeye gelirler, çınarının altında kahve içmeye gelirler, akşam saatlerinde sâhilllerine mehtaplı gecelerde de körfezine gelirlerdi.

Birinci Sultan Abdülhamid için de Kanlıca makbul bir mevkiydi. Fıstık, çınar ve servi ağaçlarının gölgelediği Mihriâbâd Mesîresi bilhassa pâdişahın rağbet ettiği bir yerdi.

Yine bu köyde Birinci Sultan Mahmud'un mîrâ-

¹ Mahbub (Mahbup): Sevilen.

hûru¹ Sâdık ve Hüseyin Ağa isimli iki kardeşin, körfezin kıyısında son derece sevimli ve o nisbette de muhteşem bir sarayları vardı ki arada bir pâdişah da buraya biniş² yapardı.

Körfezin sağ ucunda ise XVIII. asra kadar bir sarayla, muazzam bir de havuz mevcuttu.

Devirler boyu halkın da hükümdarların da iltifat ve alâkasını görmüş olan bu köyde, elbet ki bir çok da hayır eseri olmak gerekir. Ama bir zamanlar Kanlıca topraklarında, o toprakların mahsul ve bereketiymiş gibi, yerden baş kaldırmış, bugün ismi var cismi yok nice nice âbideler, periler misâli, bir görünmüş bir kaybolmuş bulunuyor.

Hani Sinan Baba ve Muhsin Sinâneddin Câmileri? Hani o medreseler, hamamlar, mektepler nerede? Hani o dillere destan olmuş kasırlar, bahçeler, bağlar, mesîrelere ne olmuş da bir iz dahi bırakmadan yok olup gitmişlerdir? Hele o, kurnasına fil hortumundan su akan meşhur hamamda yıkanmış olanlardan bir kişi sağ kalıp, tozlu vesîkalar ve kitap sâhifelerinin şahitliği yerine, gözleriyle gördüklerini, kulaklarıyla duyduklarını tatlı tatlı anlatsaydı...

Neyse ki Bağdat Vâlisi İskender Paşa'nın câmii ile türbesi ayakta...

İskender Paşa Çerkesdir ve Diyarbekir Vâlisi Hüsrev Paşa'nın kölelerindendir.

O devirde bir efendi kapısı demek, bir kültür, irfan ve san'at ocağı demektir. Bu ocağa bir kapısından câhil giren, seneler sonra öteki kapısından ilim ve irfan sâhibi olarak çıkardı. Devirler olmuştu ki, kölelerinden âlimler, şâirler, hattatlar, vezirler, serdarlar hattâ sadrâzamlar yetiştirmemiş kapılar, kapı sayılmaz olmuştu.

¹ Mirâhur: Saraylarda atların bakımı ve yönetimi ile görevli kimse, imrahör.

² Biniş: Pâdişahların at veya kayıkla yaptıkları gezinti.

İşte Hüsrev Paşa'nın okumuş yazmış, bilgi görgü sâhibi olmuş kölesi İskender Paşa da bunlardan biriydi. Kapıcıbaşılık, çavuşbaşılıktan devlet çarkı içine adımını atarak sırasıyla Halep'e defterdar olmuş, sonra Anadolu defterdârı pâyesini almıştı. Ama onun asıl kendini gösterdiği mühim vazîfesi Van Kalesi gibi, en cesur emirlerin bile gözünü yıldırılmış bir kalenin kumandasını kendi isteğiyle üstüne alıp, yüz akıyla da işin içinden çıkması olmuştu.

Nihâyet beylerbeyi pâyesini alarak İran'ı göğüslemiş sonra Diyarbekir vâlisi arkadan da Bağdat vâlisi olup çölü, itâati altına almıştı.

Elli beş altmış sene evveline kadar bir ihtiram durağı hâlinde olan İskender Paşa Türbesi, köy halkının bir nevi gurûru ve saygı köşesiydi. İstanbul'a mektebe giden ya da imtihana girecek olan gençlerin İskender Paşa Türbesi'ni ziyâret ederek destur almaları köyün an'anesi olduğu gibi, her sabah işlerine gitmek üzere vapura binenlerin veya akşam olup köye dönenlerin türbe önünde üç ihlâs bir fâtiha okumaları da kezâ mahallî bir gelenektir.

Yine aynı târihlerde, Boğaziçi'nin en namlı tulumbacıları sayılan Kanlıca takımı, yangına giderken bu kahraman vezîrin türbesi önünde evvelâ bir fâtiha çeker, sonra tulumbayı kaldırıp: "Kaf'dan Kaf'a hükmeden İskender Paşa köleleri heeyt!" diye nâra atarak koşmaya başlarlar ve her geçit yerinde de: "Yaman gelir yaman gider İskender Paşa köleleri!" diye nâralarına devam etmek sûretiyle taşıdıkları sandığın Kanlıca takımına âit olduğunu îlân etmekten gurur duyarlardı.

Şu, Kânûnî Sultan Süleyman devrinin Avusturya elçisi olan Busbecq, hem şiddetle korktuğu hem de o ölçüde nefret ettiği Türklerden bahsederken, bâzı bâzı dayanamayıp doğruyu söylemek zorunda kalır.

Meselâ: “Bizde rütbe ve mevki sâhibi olmak asâlete, Türklerde ise liyâkate bağlıdır...” dedikten sonra: “Onlarda bu gayret, bu sabır ve kanaat, bizde ise bu lâubâlîlik bu itâatsizlik ve aç gözlülük varken, başımıza daha neler gelecek, onu düşünüp kahroluyorum” diye yanar, yakılır.*

Kanlıca topraklarında yatan diğer bir İskender Paşa da bostancıbaşılıktan işe girerek, yeniçeri ağası olmuş, vezir olmuş, Mısır vâlisi, Budin vâlisi olmuş ve Kânûnî Sultan Süleyman Zigetvar’a giderken de bu emin ve sâdık devlet adamını İstanbul kaymakamı yaparak en mühim ve en nâzik bir yükü omuzlarına koyduktan sonra gönül rahatlığıyla sefere çıkmıştır.

Ordu geri geldiği zaman ise, Magosa fethine memur olan İskender Paşa, cengi kazanmış fakat fetih-ten iki gün sonra emânetini Hakk’a teslim etmiştir.

Hey gidi, celâdetleri, liyâkatleri ve ferâgatleriyle serhatten serhate koşan, zaferden zafere ulaşan kahramanlar, sizi unutmamak, yolunuzdan yordamınızdan ayrılmamak bu vatanın ikbâlinin de istikbâlinin de büyük borcu...

*

Boğaziçi’nde hayat, ağaç gövdelerinin dibinden veren sürgünler gibi, Osmanlı medeniyetinin köklerinden fişkırmış bir ayrı dal, bir ayrı filiz idi ki, kabına sığamayan bu kuvvetli ve gürbüz medeniyetin böyle şahsî infıradlar¹ göstermesi, kollar, sürgünler verip bir yarı müstakil hüviyet taşıması tabiîydi.

Birer saray denilebilecek olan yalıların, köşklerin ve evlerin, sanki tabiatın koynunda açmış çiçekler gibi, Boğaz’ın her iki yakasında mekân tutmuş bu binâların, bu binâlardan kurulmuş semtlerin, mahallele-

* Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 82-83

¹ İnfırat (İnfırad): Ayrılıp tek ve yalnız kalma.

rin, sokakların sâkinleri, kendilerini köylerine ve çevrelerine karşı muayyen vazîfelere mecbur ve mesul hissederlerdi.

Gerçi bu alâka ve gözcülükte, dar muhit psikolojisinin yaklaştırıcı tesiri varsa da, büyük merkezlerin kendinden kademe kademe aşağıya el uzatmasında, Boğaziçi târihinin âdetâ kânunlaşmış gibi pekişmiş ve yerleşmiş an'ane ve görgüsünün payı esastı.

XX. asrın başlarına kadar, süregelen bu nizam ve âhenk gereğince, her merkezin, mahallesine ve hattâ köyüne karşı edâ edeceği belirlî vazîfeleri vardı. Evlenecek kızlardan, loğusa, hasta, ihtiyar, dul, öksüz ve yetimlerden başka, mahallenin tulumbacıları, su-yolcuları¹, postacıları, bekçileri, çöpçüleri, hamalları, hulâsa başı sıkılan bütün sâkinleri, dertlerini dökecek müşküllerini açıp sırtlarını dayayacak bu merkezçiklerin sağladığı güven ve temînat bölgesi içindeydiler.

Semtinin, mahallesinin, sokağının varına yoğuna, doğrusuna yanlışına, şerefine nâmûsuna kol kanat açan, göz kulak olan bu merkezlerin de yardımcıları, mahallelerin imamı, muhtarları ve ihtiyar heyetleriydi.

O devirlerde mahalle teşkilâtı henüz dağılmamış, mahalle terbiyesine, mahalle saygısına, mahalle görgüsüne henüz kıran girmemişti. Onun için de müşterek bir inanç, müşterek bir kültür ve îmânın birbirine lehimlediği bu oturmuş cemiyet, yalnız fertleriyle değil, binâları, sokakları, yolları, çeşmeleri, sebilleri, tekkeleri, câmileri, hamamları ve mektepleriyle bir medeniyet müzesi olan Boğaziçi coğrafyası ile bir bütündü. Onun için de bu bütün, bir şahsiyet, yaşayan canlı bir medeniyet koluydu.

*

¹ Suyolcu: *târih*. Osmanlı devrinde şehre içme suyu getirilen su yollarıyla maslakların ve su dağıtım şebekesinin bakım ve onarımıyla görevli olan kimse.

Sesleri çoğaltıp tekrarlayan ve sâhibine iâde eden Kanlıca Koyu'na, bir zamanlar Bahâî Körfezi denirdi. Ama Dördüncü Sultan Mehmed'in şâir ve san'atkâr Şeyhülislâmı Bahâeddin Efendi'ye ihsânı olan bu koy, çoktandır eski adına dönmüş, tekrar, kadimden gelme isminin gölgesi altında yaşar olmuştur.

Bahâeddin Efendi'nin çiniler, yaldızlar, kabartmalarla süslenmiş bu meşhur ve târihî sâhilhânesi, daha sonraları ecnebî sefirlerin ve yabancı devlet adamlarının dâvet edilip ağırlanır olduğu yalılarından biri hâline gelmişti. Mehtaplı gecelerde ecnebî misâfirlere çekilen ziyâfetler ve deniz safâları, o devirlerde bir yeryüzü cenneti olan Boğaz'ın sihirli güzelliğini bütünleyen köşkleri, yalıları ve sâhilhâneleri arasından geçip körfezin bu muhteşem yalısında izzetlenen misâfirler için gerçekleşmiş bir masal hayâtı olurdu.

Kanlıca'nın ne de çok mesîresi, yüzyıllardır kadınlı erkekli çoluklu çocuklu kâfilelerin konup göçtüğü, tasalarını bırakıp zevk alarak geri döndükleri teferrüç yerleri vardı: Saffet Paşa Bağı, Kavacık, Yazıcı Çiftliği, Necip Paşa Bağı, Fikir Tepesi, Müftü Bostanı, Rıfat Paşa Korusu gibi...

Ama Kanlıca demek, sâdece bu korular, bağlar ve su başları demek değildi. Kanlıca'nın rûhu, tâ yaratıldığı günde aşk ile nikâhı kıyılmış olan körfez demekti.

Akşam olup da renkleri bulutların üstünde çizgiler çeker, yazılar yazarken, köy de yavaş yavaş uykuya hazırlanırdı.

Mehtap gecelerinin ağırlık noktası körfez ve körfezin de hayat ukdesi, âhenk kayığıydı. İçinde en seçme saz ve ses üstatlarının bulunduğu âhenk kayığı...

Bu gecelere eğlence demek de pek yakışık almazdı. Zîra mehtap âlemleri, zevk ve safâ hudûdunu aşıp, âdeta ibâdet sınırına dayanmış bir Boğaziçi seremonisiydi. Öyle ki gün kavuşup ay ışığı ile karışmış gece,

bir kere Boğaz sularına o çalık beyazlığını yaydı mı, üçer beşer körfeze doğru kayan sandallar da tatlı bir heyecanla kuşkulu, bu en güzel seslerin ve en şöhretli sazların iştirak ettiği âhenk kayığını beklemeye baş-larlardı.

Beklemekte de ne kadar haklıydılar. Zîra bu ağar-mış sulara, bir masal şehzâdesi gibi katıliveren saz kayığı, yalnız gözlerin değil, kulakların ve gönüllerin de bekler olduğu bir mâşûkadan¹ farksızdı.

Kara sevdâ gibi tutulanı ölesiye kendine bağlayan bu müstesnâ gecelerde denizin yüzü, borda bordaya gelmiş yüzlerce sandalla yekpâreleşir, sanki suların üstünde, nerden gelip nereye gideceği bilinmeyen bir sal peydâ olurdu.

Bu yüzlerce sandalın içinde birbirine tutkun, bir-biri için can alıp can veren sevgililer de bulunurdu. Ama yan yana göz göze olma fırsatı bile burada iflâs eder ve sevdâlar da sevdâlılar da kıyâmet günü ses-sizliğini bozmadan saza mı, mehtâba mı, denize mi teslim olduklarından habersiz, sâdece susar, sâdece dinlerlerdi.

San'attan da öte bir kuvvetin, belki bir cezbenin bir vecdin kumanda ettiği bu şevk, bu letâfet, bu za-fer, his iklimini fetheden peşkeşleriyle, ikramlarıyla gönüllere efsun okuyan² bir büyü değil de neydi?

*

Herkesin Kanlıca'da köşkü, yalısı hattâ evi olma-yabilirdi. Ama herkes Kanlıca'ya, hele Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında açan bir çiçek gibi koku-suyla, rengiyle, sesiyle ve şekliyle Boğaz'ı fetheden bu saz âlemlerine iştirak edebilirdi. Ve hazdan zil zurna sarhoş düşen körfez, kim çanağını, kadehini uzatacak

¹ Mâşûka: Aşkla sevilen, âşık olunan kadın.

² Efsun okumak: Büyülemek.

olursa, içtiği bâdeden ona da ikram etmekte, onun da başını dumanlamakta alabildiğine cömert davranırdı.

*

Âhenk kayığının bir zaman körfezde kalması âdetti. Sonra Kanlıca sâhilini tâkip ederek Küçük Akıntı'ya doğru kaymaya başlar, böylece de yavaş yavaş Boğaz'a açılmış olurdu.

Bu saz âlemleri için bir toplantı yeri de Kalender'di. Körfez'den karşıya âdeta suları okşayarak geçen kürekler, burada bir zaman hareketten kalır ve saz kayığının emrinde, bir uyurgezer gibi bastığı yerden habersiz nihâyet süzülüp dağılırdı.

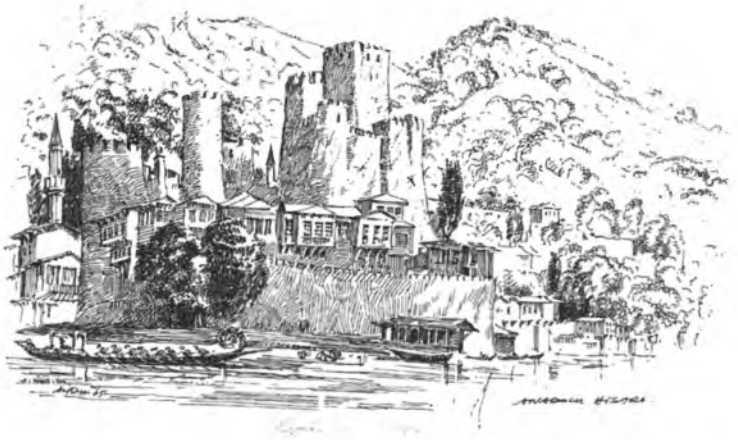
Mehtap âlemlerini tertip eden, bu gecelere revnak veren en meşhur sîmâlar ve yalılar, başta Vâlide Paşa'nın Bebek Sarayı, Rumelihisarı'nda Prens Halim Paşa, Emirgân'da Hıdiv İsmâil Paşa, Yeniköy'de Said Halim Paşa, Kanlıca'da ise Suphi Paşazâde Sâmî Bey'di.

Kanlıca'dan ayrılırken, bulsak da o toprak kokulu Göztepe Suyu'ndan bir yudum olsun içsek... Bu suyun hikâyesi ne kadar da efsâneye benzer. Güneş battıktan sonra akmaya başlayan pınar, gün doğmadan bir saat evvel, sabahın ilk ışıklarıyla berâber kesilmiş.

Acaba kesilir de, biriktirdiği o tatlı, o şifâhı suyunu kimlere saklar, kimlere verirmiş? Herhalde insan oğluna olmasa gerek... Çünkü kâlûbelâdan beri¹ ona çok, pek çok şey vermiştir. Aldığını bulduğunu yemiş içmiş, nafakalanmış, nîmetlenmiş ve hemen unutmuştur. Ne Allâh'a şükretmiş ne de vâsıtaya teşekkür etmiştir.

Ah bu nankörlüğü, bu kadirbilmezliği, bu vefâsızlığı olmasa, meleklerin secde ettiği Âdem'e ne kadar benzeyecek.

¹ Kâlûbelâdan beri: Ezelden beri, çok eskiden beri.

Anadoluhisarı

Târih diyor ki: Med muhârebeleri oluyordu. Birinci Dârâ, muhteşem ordusuyla Boğaz'ın Anadolu yakasına gelmişti. Anadoluhisarı mevkiinden karşı tarafa köprü kurarak Rumeli kıyısına geçti ve Bizans'ı ele geçirdi. Şehir, bir zaman da İspartalılar ile Atinalılar arasında top gibi elden ele geçip savruldu.

*

Andronikos'un Av Köşkü'nde Türklerle Bizanslılar arasında imzâlanan muâhededen sonra, Şarkî Roma kendini toparlamaya uğraşa dursun, devirler değişti ve Sultan Yıldırım Bâyezid, Bizans İmparatoru Manuel'i on bin altın cizyeye¹ bağlayıp, şehirde bir câmi, bir Türk mahallesi ve bir kadı bulunmasını anlaştırmaya dâhil etti. Fakat Timur gâilesinden² sonra devletin parçalanır hâle gelmesinden yüz bulan Bizans, Türk mahallesini yakacak, sâkinlerini kılıçtan

¹ Cizye: İslâm devletlerince müslüman olmayan tebaadan alınan vergi.

² Gâile: Sıkıntı veren, uğraştırıcı durum, sıkıntılı iş, halli güç mesele ve olay.

geçirip anlaşıma hükümlerini bir kalemde çiğneyip geçecekti. Yuannis Paleolog'un oğlu Manuel Paleolog rehine olarak Sultan Yıldırım Bâyezid'in sarayında büyük ikram ve îtibar görerek yaşayıp dururken, 1390 senesinde babası ölünce; Manuel, Yıldırım'dan habersiz kaçıp Bizans tahtına oturmuştu. İstanbul'un Türkler tarafından ilk defa muhâsarasında, Manuel'in bu hareketine Yıldırım Bâyezid'in son derece kızmış olmasının payı büyüktü.

Sene 1396'ya geldiğinde ise, Yıldırım, daha ciddî, daha sert hareket etmek îcap ettiğini anlayarak, ilk iş, Güzelce Hisar Kalesi'ni, Boğaz'ın bu en dar mevkiine, bir nöbetçi azametiyle gözcü koydu. Niyeti, Kostantiniyye surlarına kollarını dolamaktı.

Doladı da. Ama oldu olası Latin Avrupa, Ortodoks Bizans'a dış bilediği halde, yine de salıp¹ adına telâşlanmakta gecikmedi ve Papa'nın gayreti, Macar Kralı Sigismund'un idâresinde, Fransız, Alman ve Leh askerlerinden mürekkep bir haçlı ordu kurdurdu. Fakat Yıldırım Bâyezid, bu orduya Yıldırım gibi çarparak perîşan etmekte gecikmemişti. Ne ki, birleşik haçlı ordularının canına da şerefine de mâlolan bu Niğbolu hezîmeti, pâdişâhın kollarını Bizans surlarından çözmesini îcap ettiriverdi.

Böylece de, Boğaz'ın, sanki karşı sâhile uzanıp yakalayacakmışcasına sokulduğu bu köy, İstanbul'un fethinden yarım asır evvel, bu hisarın gölgesine sığınmış olarak bir kalenin ümîdi arkasında "Feth-i Mübîn"i beklemeye başladı.

Beklediğini de er geç gördü. Ve genç Fâtih 1452'de ceddinin bu büyük eserine üç kale burcu ilâve ettirmek sûretiyle onu bir kat daha değerlendirmiş ve kuvvetlendirmiş bulunuyordu.

¹ Salıp (Salib): Haç.

*

Câmileri, mescitleri, tekkeleri, mektepleri, namazgâhları, nişangâhları, bağları, bostanları, bostan kuyuları, değirmenleri ile tipik bir Boğaziçi köyü olan Anadolu Hisarı'nın, gözleri ve gönülleri yakalayıp kendine bağlayan iki öksesi daha vardı: Göksu ve Küçüksu.

Boğaziçi denen deryâçenin kıyılarına kurulmuş bu ökseler, başlarındaki hükümdarlarıyla berâber bütün İstanbul'u avlamış bir tuzaktı. Takvimin 1752'yi gösterdiği yıllarda Birinci Sultan Mahmud'u, Göksu'nun mehtâbına vurgun olanlar arasında buluruz. Bunu bilen sadrâzamı Divitdar Emin Mehmed Paşa, sekiz yüz kırk arşın üstüne bir kasır yaptırarak pâdişâha hediye etmişti. Hükümdar da arabî aylarının onundan yirmisine kadar gelip burada kalırdı. Köşk yapıldıktan sonra, devrin şâirlerinden Mehmed Râsih Efendi:

*Küçüksu bir büyük nüzhetgeh-i hân-ı safâ oldu**

târihini düşürmüştür.

Dördüncü Sultan Mehmed'in de rağbet ve alâkasını gören Göksu'ya pâdişâhın bir de çeşmesi yâdigâr kalmıştı.

Ya Dördüncü Sultan Murad'a ne demeli?

*Gönül ne Göksu'ya mâil ne Sârıyâr'a gider
Sipâh-ı gamdan emîn olmaya Hisâr'a gider*

demiş ama pekâlâ da Göksu'ya da, Küçüksu'ya da gidip "sipâh-ı gamdan" emin olduğu zamanlar geçirmiştir.

Üçüncü Sultan Ahmed'in saltanatlı vezîri İbrâhim Paşa gelmiş geçmiş büyüklerin iltifat ettikleri Hisar

* Küçüksu zevk ve eğlence sofrasının bulunduğu büyük bir mesîre yeri oldu.

mesîrelerini himmet elini uzatmadan bırakabilir miydi? Uzattı da.

Küçüksu Çeşmesi'yle namazgâhını yaptıran, Üçüncü Sultan Selim'dir. O devirlerde okçuluğun hâlâ bir millî spor vasfını taşıdığının şâhitliğini, Üçüncü Sultan Selim ile İkinci Sultan Mahmud'un ok attıkları nişan taşları yapar.

Küçüksu Kasrı'nın son tâmiri, bu pâdişahlar zamanında yapılmış ve nihâyet Sultan Abdülmecid devrinde Mîmar Nikogos Balyan Ağa tarafından, kârgir olarak yeniden inşâ edilmiştir.

Set üstündeki meydan çeşmesi ise daha evvel 1231'de yapılmıştır.

Ama biz, Küçüksu'ya Göksu'ya dalmadan, çömlek kârhânesine uğramadan, çayırın yanbaşındaki değirmenin cehennemî alevlerini seyretmeden, kale civârındaki Çingene Köprüsü'nü geçip çarşı içinde şöyle bir duraklayalım: Zîra burada Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırdığı bir câmi vardır. Fevkânîdir¹, denize bakar. Köyün bir de mescidi ile tekkesi mevcuttur.

Şu eski insanlar, adım attıkları her yerde ilk iş, acaba neden bir mescit ya da bir câmi yapmışlardır? Herhalde, dünya izdihâmı, dünya boğuntusu arasından şöyle günde birkaç defa başlarını çıkarıp bir rûhânî âlemin havasını almakta, iç ve dış bünyelerinin selâmeti olduğunu bizden iyi bildikleri için olsa gerek...

Câmîin karşı tarafında ise Yâsemin isminde bir kadının yaptırdığı mektep vardır ki aynı kadıncağız, köye bir de pazar kayığı vakfetmiştir. Kimdir acaba bu Yâsemin Hâtun? Ölmüştür kendisine sorulmaz. Bir bileni de kalmamış... Hoş, kalsa ne olacak... Kalmasa ne olacak? Kedi gibi doğurduğunu yiyen dünyâ-

¹ Fevkânî: Altında bodrum veya dükkân bulunan.

da mühim olan, bilinmek veya anılmak değil, bir hayır yapmak, bir hayırlı iş işlemek, insanlara eliyle, diliyle, gözüyle, gönlüyle, kesesiyle bir hayır dokunmaktır. Bilinsin bilinmesin her hayır, fazîlet ve mükâfatını bizâtihi¹ kendi içinde taşır.

*

Hisar'ın gördüğü müstesnâ alâka, Sultan Abdülaziz devrine kadar yürüyüp gitmiştir. Hattâ bugün, bir çöl gibi çıplak ve kuruyup kalmış çayır, kırk beş elli sene evveline kadar çınarlar, serviler, kavak ve karaağaçlar ile gölgeli bir mesîre hüviyetini devam ettiriyordu ki gerek eğlence gerek temâşâ târihimizde unutulmaz yeri vardır.

Köyün bir kısmı, Göztepe ve Kavacık'dan gelen sağrının doğu yamacı üstüne yaslanan bayıra tırmanmıştır. Köye, Göksu Deresi'nden girmek isteyenler için birden dikleşen Otağ Tepe, târihî şânını âbideleştirmiş vakârı² ile âdetta sizi selamlar. Kıyıları incirler, söğütler, mürverler ve sazlar ile yer yer çadırlaşmış dere, Baruthâne Çayırı ve nihâyet Dörtkardeşler'e gidip dayanır.

Göksu'da bir de Panaiya Ayazması vardır. Eylül ayının sekizinci gününü tâkip eden ilk pazar, burası Rum ortodokslarının kütle hâlinde uğrağı olurdu.

Ayazma'nın bu ziyâret günü, Göksu Panayırı diye de anılırdı. Türkler büyük bir yumuşaklık ve hoşgörülükle, ölü Bizans'ın âdetlerinin diri kalmasına göz yummuşlar ve esirlerinin vicdanlarına ve îmanlarına baskı yapmaktan dâima çekinmişlerdir. Bu, Fâtih Sultan Mehmed'in dedesinin dedesi Birinci Sultan Murad'ı, Kosova Meydan Muhârebesi'nde şehit eden Miloş Kabloviç adına, Sırlara kilise yapmak müsâa-

¹ Bizâtihi: Kendinden, özünden, aslından.

² Vakâr (Vekar): Ağırbaşlılık, haysiyetli ve şerefli olma.

desi veren büyük ve medenî anlayışın devâmıydı.

Ama ne çâre ki dünya, bu efendi millet tutumunu çoktan kaybetti. Hattâ anlayıp kavramaktan ve hattâ beğenip takdir etmekten dahi mahrum bir ruh yoksulluğuna doğru kayıp gitti.

*

Boğaz'ın da, Hisar'ın da birbirinden güzel, birbirinden hal âşinâ¹ yalılarını, köşklerini sayıp sıralamak mümkün mü? Devirlerle berâber onlar da harap olup göçmüş... Ama her gidenin yerine bir yenisi, gidenen daha alımlı daha çalımlı bir başkası geçip oturmuş. Böylece de Boğaziçi ve târihi yürüyüp gitmiş...

Biz bütün bu binâları, sarayları, kasırları, kâşaneleri bir tarafa koyalım da şu Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı'nın içine bir an olsun giriverelim. O, kapı komşusu Şeyhülislâm Bahâeddin Efendi'nin, çiniler ve yıldızlarla ziynetli sarayı gibi muhteşem değilse de bir târih yaprağı, hattâ târihin ta kendisidir.

Devir, İkinci Sultan Mustafa devrine rastlar. Kültürlü, hamiyetli ve iyi yetişmiş bir hükümdar olan genç pâdişâhın ne yazık ki şehzâdeliğinden kalma, Feyzullah Efendi gibi haris, zâlim, gözü doymaz bir hocası vardır. Vâni Efendi'nin de dâmâdı olan bu adam, devlete de devlet hizmetinde olanlara da göz açtırmayan gaddar ve karanlık bir kimsedir. Herkese, her işe karışır. Kendinden gayrı kimsenin söz başı olmasına tahammül edemez ve hemen canına kasdecek tedbirleri hazırlar.

Köprülüler'in dördüncüsü olan Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşa için de o, bir zebânîden başka bir şey değildi. Karlofça'nın açtığı yaraları sarmaya, iflâs

¹ Hal âşinâ: Halden anlar, halden bilir.

hâline gelmiş mâliyeyi düzeltmeye, iç meselelerin dolaşıp sıkışmış düğümlerini çözmeye uğraşan Amcazâde ise, Feyzullah Efendi'ye bütün gücüyle direktip mukâvemet etmesine rağmen, bu zorbanın elinde oyuncak olmaktansa, sadâret minderinden yavaşça süzülüp inmeyi tercih etti. Bu defa mühür, cesur ve tecrübeli bir devlet adamı olan Daltaban Mustafa Paşa'ya verildi: Ama Feyzullah Efendi celâdet ve şidde-tiyle meşhur bir sadrâzamla geçinebilir miydi? Geçinemeyeceğini bildiği için de bu değerli adamı yalnız mevkiinden değil, canından da ederek kendi adamlarından Râmî Mehmed Paşa'yı sadârete getirdi. Fakat Feyzullah Efendi bu defa yanılmıştı. Gün görmüş, bilhassa Avrupa siyâsî çevrelerini tanımış bir devlet adamı olan yeni sadrâzam, hâmîsi¹ ile hoş geçinmek husûsunda elinden gelen gayreti göstermesine rağmen tahammülü aşan zulüm ve tecâvüzlerin artık bir devlet meselesi hâlini almış olduğuna kanaat getirmiş bulunuyordu. Şu halde bu şımarık zorbanın ortadan kalkması lâzımdı. Ne ki, Şeyhülislâm aleyhinde tahriklere başlayan sadrâzâmın tertibi, bir kütle hareketi hâline girmekte gecikmedi. Böylece de târihin "Edirne Vak'ası" dediği isyan yalnız Feyzullah Efendi'nin hesâbını görmekle kalmadı. Sadrâzam ve saltanat makâmına da bulaşarak, pâdişâhı tahttan alaşağı ediverdi.

*

Ey kadın, kapa artık şu acı yaprakları da, Boğaz'ın şu en eski yalıasına bir gir bak, binânın ürperen derisi, nasıl da zamânın elinde hırpalanmaktan buruşup çatlamış, yorgunluktan tâkatı kesilen kimseler gibi, sulara basan direkleri üstünde eski vakârı ile du-

¹ Hâmî: Koruyan, koruyucu.

rabilmek için canını dişine taktığı ne kadar da belli...

Hey gidi, asırlardır geçmişi düşünce düşünce Boğaz'a bakan kâh gülen kâh ağlayan Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı... Târihin sırları üstüne vurulmuş açılmaz bir kilit sükûnetiyle susan sıkı ağızlı, kocamış yalı...

Sus... Susmakta devam et. Korkma, sükûtun dilini anlayan anlar. Zîra görmüş geçirmiş devlet düşkünü hâlinde bir değil, bin mâcerâ, bin destan gizli... Odalarında sofalarında, yaşayıp yaşayıp da nihâyet yokluk sınırına atlamış fâniler gibi, devirlerin ve geri dönmek üzere kaybolan anlı şanlı bir medeniyetin de ölümünü hâfızadan okumamak mümkün mü?

Sanki bir hayal ve masal ikliminden kaçıp bu sâhillere konmuş bir zümrüdüankâ¹ kuşusun. Bizim için Kafdağı kadar uzak, meçhul ve tılsımlı bir diyârın dilini konuşan, aklımızı durdurup fikrimizi şaşırtan bir mahlûka benzersin. Eşinin dostunun arkasında kalmış uzun ömürlü kimseler misâli, sağında solunda, önünde ardında artık dilinden anlayanın kalmamış ise de sen yine dilsiz dilinle konuş... O fütûhat, o ganimet, o istîlâ asırlarından duyduklarını, gördüklerini, zafer şenliklerini, deniz alaylarını, düğünleri dernekleri, bayramları seyranları, saz ve söz âlemlerini birer birer yâdına getir... Ne biliyor neyi hayal ediyorsan bize de anlat, bizi de geçmişle âşinâ et...

O geçmiş ki artık bilmiyoruz, sevmiyoruz, arayıp sormuyoruz, düşünüp araştırmıyoruz, bâri sen ve senin gibi pîr-i fânî² haldaşların söylesin de, belki bir dinleyen, belki dinledikçe: Ne imişiz ne olmuşuz diyecek bir civanmert³ çıkar.

¹ Zümrüdüankâ: Gerçekte var olmayıp masallarda adı geçen efsânevi kuş.

² Pîr-i fânî: Çok yaşlı kimse.

³ Civanmert (Civanmerd): Temiz, asil, cömert yaradılışlı, âlicenap, mert, yiğit (kimse).

İstanbul şehrinden Boğaziçi köylerine taşan, taşarken de rengine başka bir renk, kokusuna bir başka koku katılan Boğaziçi medeniyetinin hâfızasından bugünün hâfızasına nekledeceğin hikâyeleri, mâcerâları, o yerleşmiş nizâmı, o örtülü serencâmı, o âhengi, o kıvâmı esirgeme söyle, söyle de belki bir kulak tutan, belki gaflet döşeginden fırlayıp bir uyanan olur...

*

Beş yüz yıllık bir târihin beşiğinde sallana sallana büyümüş, boy atmış ve nihâyet kocayıp, göçmüş Boğaziçi yalılarını, arkalarındaki yeşillik ve önlerindeki deniz arasına sanki insan eli değil de, tabiatın bir parçası imişcesine getirip oturtan mîmar kimdir? Acaba devir devir, zaman zaman, bu “Leb-i Deryâ”ya kondurulmuş binâları düşünüp tasarlayan, çizip inşa eden san’atkâr tek adam mıydı ki tabiatın emrinden çıkmadan, kıyılara yamaçlara saygısızlık etmeden eserlerini birer demet çiçek gibi bu sâhillere yerleştirmesini bilmiştir.

Beş yüz yıl boyunca bu kıyılara, bu yamaçlara, yalılar, sâhilsaraylar, kasırlar, köşkler, evler yapan yüzlerce mîmar, bini bir yapan bir medeniyetin tezgâhından çıkmış tek adam demekti. Hacimleri, nisbetleri, süsleriyle müşterek bir üslûbu bir nizâmı ve bir fikri dile getiren bu san’atkâr, kesret¹ gösteren vahdetin² ta kendisiydi. Zâten vardığı terkinin³ sırrı da çokluktan birliğe varmış bir felsefenin, fikirde ve san’atta ifâde bulmasından başka bir şey miydi?

*

¹ Kesret: Çokluk. *tasavvuf*. Cenâb-ı Hakk’ın tecellisiyle zuhûra gelmiş olan çokluk.

² Vahdet: Birlik. *tasavvuf*. Bütün yaratılışta kendisinden başka bir varlık bulunmayan Allâh’ın varlığının bir ve tek olması. Allâh’ın varlıkta birliği.

³ Terkin (Terkip): Birleşim, sentez.

Şu imparatorluğa vazîfe ile gelen ecnebîler ve seyyahlar arasında bâzen ne doğru sözlüleri vardır. İşte Lady Montagu bunlardan biridir. İçtimâî hattâ iktisâdî hayâtımızı araştırırken, görünüşte pasif ve arka planın insanı olan kadını da saraylara, evlere, çarşı pazar, hamam ve alayların içine girerek peşine düşüp araştırdıktan sonra: “Şüphe yok ki Türk kadını bizden çok daha hür” kanaatine varır.

Sonra Elizabeth Graven de (1786) seyâhatinin intibâlarını yazarken: “Kadınların bu derece hür ve emniyette oldukları bir başka memleket görmedim...” demek sûretiyle Türk kadınının hayâtına gıpta ettiğini gizlemez.

Acaba bu iki yabancı, Göksu ve Küçüksu mesîrelerinin kadın kalabalığını görmüş olsalardı ne derlerdi? Zîra Göksu demek, biraz da yaşmak¹, ferâce², maşlâh³ ve şemsiye demektir.

Ama bu eski devirlerde kadın, yalnız Göksu’da değil, bütün Boğaz’ın گردانında bir dizi inci gibiydi. Nereye gidilse o, nereye bakılsa o, kırdâ o, dağda o, denizde o, derede yine o idi.

Bu yedekteki sandallar, bu piyâdeler, kayıklar, kikler hep onu görmek, onun ardında, onun izinde olmak için yollara düşüp Nehr-i Azîz’in yeşil sularında dolaşmaz mıydı?

*

Belki de Göksu, kadın güzelliğini, kadın ihtîşâmı-

¹ Yaşmak: Müslüman kadınların sokakta ferâce giydikleri zaman yüzlerine tutundukları, gözleri açıkta bırakan biri yukarıdan biri aşağıdan gelen iki parçadan ibâret ince tûlbentten yüz örtüsü.

² Ferâce: Eskiden kadınların dışarı çıkarken giydikleri, گردان altında kavuştuktan sonra omuzlara doğru açılıp sırttan yere kadar dökülerek inen pelekine benzer geniş yakalı üst giyeceği.

³ Maşlâh (Meşlâh): Kol yerleri yarık, uzun, geniş, hafif ve sırtta geçirilmesi kolay bir kadın üstlüğü.

nı mihraklaştıran merkezlerin başında sayılabilirdi.

Derede, istif olmuşcasına birbirine değerek yol alan sandalların, sırasında üç dört saatte Boğaz'a çıkabilmesi hep o güzeller ve güzellikler yüzünden, şevkine, zevkine, câzibesine doyum olmayan bir eski zaman iptilâsı değil miydi?

Yaralı bir gövde gibi ara sıra kımıldayan, soluk almak ister gibi ara sıra göğüs geçiren bu derenin ne yazık ki hâfızası yok. Yâhut var da biz dilinden anlamıyoruz.

Mahrem aşkların, gizli sevdâların, gözlerin konuştuğu içli muhabbetlerin, ümitlerin, ihtirasların hep bu suların üstünden akıp geçtiğini, ondan iyi bilen kim olur?

Ama bu mâcerâları, bu hikâyeleri, bu alışverişleri, şu küreklerin yüzünü öptüğü dere kadar, vâdiler, çayırlar, hele Otağ Tepe denen şu sivri dağ, o aslan yapılı heykel bilmez olur mu? Bilir. Aşk hikâyeleri kadar, cengâverlik sahnelerine de şâhit olmuş o tepelik daha çok şey bilir. Ne ki bir nöbetçi sadâkatiyle şu, yüksekteki inzivâ köşesinden gözlediği o koca târihten, hiç ama hiçbir sır açıklamaz.

*

Derede, o çıt çıkmayan derede kulak verilecek olursa çok mahrem, çok sırlı bir ses vardır. Küreklerden, suya yatıp kalkan sazlardan, kayıkların sürtünüp geçtiği yeşilliklerden çıkan belirsiz bir fısıltı... Ama altından geçtiğiniz söğüt dallarının bir nazlı esintiyle seslenişleri bambaşkadır. Sanki bunlar bir rakkâsenin, oynarken başının üstüne kaldırıp salladığı tefinden çıkan şakrak ve mâdenî şıkırtılardır.

Eski devirlerde derenin kalabalık olmadığı zamanlar da yok değildi. Böyle, âşığını uğurlamış bir sevgili gibi tek ve tenhâ kaldığı günlerde o daha se-

vimli, daha câzip, daha mânâlı olurdu. Hele güneş ufka doğru yatarken, Göksu'ya giren sandallarda bir ibdethâneye gidiş huşûu sezmek mümkün değildi. Akşamın bu içli ve itâatli saatlerinde tabiatın el ele vermiş bütün güzellikleri, sanki kararsız kuş sürüleriymiş gibi gönlümüze konup konup kalkar, tutmak istersiniz tutulmaz, yakalayıp saklamak istersiniz, ele avuca girmez.

Bu saatlerde tabiat âdeta yumuşar, erir, hülyâlaşıp bir tesellî, bir îman, bir mağfiret¹ kesilir, ne şekli kalır ne kokusu, ne rengi ne de varlığı...

Tevekkeli Enderunlu Vâsıf, bu günlere, bu saatlere, bu demlere nasıl bir iştîyak duymuş olacak ki,

*Bahrin bu şeb emvâc-ı safâ aştı boyundan
Vâsıf gidelim Göksu'ya İstinye Koyu'ndan**

dememiş?

Ah bunu bir de biz diyebilsek... Göksu, o Göksu olsa da bir de biz gidebilsek.

¹ Mağfiret: Allâh'ın lutuf ve merhamet ederek kullarının günahlarını affetmesi, bağışlaması, yarlıgaması.

* Bu gece neşe ve zevk dalgaları denizin boyunu aştı. Vâsıf, İstinye Koyu'ndan Göksu'ya gidelim.

Kandilli

Hasbahçelerden bir bahçe olan Kandilli basamak basamak setlerinin üstünde, tâ Üçüncü Sultan Murad devrinde kurulan sarayları, kasırları, köşkleri, bahçeleri, yıldan yıla boy atıp serpilen güzelleşip gelişen bir kız gibi, îmar görmüş, ilâveler görmüş, tâmir görmüş, bezenmiş, süslenmiş, canlanmış, olgunlaşmıştır.

Gün görüp eyyam sürmüş Boğaz'ın ezeli kaderi, bir gün gülmekse bir gün de ağlamak olduğunu herkes gibi kendi de bilir.

Bastığı yeri titreten imparatorluğun şevket¹ ve azametine² hazırca konmuş bir hükümdar olan Üçüncü Sultan Murad, Boğaziçi'nin bu çok esintili ve çok akıntılı mevkiini pek sever, onun için de Kandilli Hasbahçesi'ne sık sık gelirdi.

Acaba o zamanlar bu semtin adı yine Kandilli miydi?

Bir rivâyete göre Dördüncü Sultan Murad, uzun bir serviyi kandillerle donattığı için buraya Kandilli

¹ Şevket: Büyüklük, ululuk.

² Azamet: Yücelik, debdebe, ihtişam.

Bahçe denmiş.

Bir başka anlatışa göre ise, kadîmden beri, Kandilli Burnu'nun tehlikeli çıkıntısını deniz vâsıtalarına göstermek üzere burada yakılan işâret fenerleri dolayısıyla semte bu isim verilmiş.

Daha yaygın bir rivâyete göre ise, yine Dördüncü Murad devrinin bir hâtırası sebebiyle Kandilli adı, bu mevkiin üstüne kandil gibi asılıp kalmıştır. Şöyle ki, yıl 1632 bir zafer senesi. Dördüncü Sultan Murad, ucundan kan damlayan kılıcını kınına sokarak Revan seferinden taht şehrine dönüyor ve kendisi seferdeyken inşâ edilen sarayına iniyor. Aradan bir hafta geçer geçmez, Mehmed ismindeki şehzâdesinin doğduğu muştulanıyor ve işte doğum şenliği olarak bütün sâhil ve saray, yedi gece kandiller, meşaleler ve ateşlerle aydınlatılıp donatılıyor.

*

Dördüncü Sultan Mehmed ve Birinci Sultan Mahmud devirlerinde tâmir gören Kandilli Sarayı, bütün ihtimâma rağmen artık köhneleşmeye yüz tutmuş sayılırdı. Birinci Sultan Mahmud zamânında Kandilli Sarayı'na da âbidelerine de himmeti cidden büyüktü. Burada câmi, hamam ve dükkânlar yaptırmak sûretiyle yeni teşekkül eden köyün süratle ilerlemesine yardım etmiştir. İskele Meydam'ndaki Divitdar Mehmed Paşa Çeşmesi'ni de tâmir ettirmiş ve Şâir İzzet Efendi de kitâbeye düşürdüğü târihle, köyün karar-mış çehresinde beliren tebessümü kısaca çizivermiştir.

*Yeter bir mısra-i berceste İzzet zabt târihe
Yeniden şûle bâr-ı sâhil oldu köhne Kandilli**

*

Aradan yine zamanlar geçiyor ve devir, Üçüncü Sultan Ahmed ile makbul dâmâdı Nevşehirli İbrâhim Paşa'nın müşterek saltanat sürdükleri yıllara erişiyor.

1718 Pasarofça Anlaşması'ndan sonra, memlekete refahla sefâhati birlikte getiren İbrâhim Paşa, Kandilli'nin bu târihi ve eski sarayını kayınpederi Üçüncü Sultan Ahmed nâmına yeniliyor.

Pâdişah da zevk ve zarâfet sâhibi vezir-i âzamına sarayın içinde bulunan kıymetli eşyâ ile mefrûşâtın defter edilmesini irâde ediyor.

Derhal bostancıbaşının idâresinde kurulan heyet, deryâ üstündeki kurşunlu kasrın kubbe odasının, kafesli kasrın, tahtânî¹, şadırvanlı kasrın, vâlide sultan odasının, bülbül köşkünün, Câfer Paşa Kasrı'nın, sayd odasının², yalı kasrının, Bostancılar Mecsidi'nin ve daha nice nice köşk ve müstemîlâtın defterini hazırladığında, ortaya, bir imparatorluk müzesi kuracak ölçüde müfredat³ çıkıyor. Türlü cins ve müstesnâlıkta şark ve acem halıları, Bursa kadifeleri, Selânik keçeleri, atlas minderler, sedefli kürsüler, serâser⁴ perdeler, kemhâlar⁵, şallar, leğenler, ibrikler, altın, gümüş, billûr avânî⁶... Ve bugün adı bile unutilan, paha biçilmez, benzeri bulunmaz o eşyâ ve yeri dahi bilinmeyen o müstesnâ saray... İşte geçmiş zamânın Kandilli'si...

* İzzet, çok güzel bir mısra, târihi kaydetmeye yeter. Köhne Kandilli yeniden alev saçan sâhil oldu.

¹ Tahtânî: Aşağıda olan, aşağıda bulunan.

² Sayd odası: Av odası.

³ Müfredat: Bütünü bilinen bir şeyin ayrıntıları, maddeleri, tafsîlâtı.

⁴ Serâser: İpek, altın ve gümüşle dokunan çok kıymetli eski bir kumaş çeşidi.

⁵ Kemhâ: Düz veya desenli dokunan makbul eski bir ipek kumaş çeşidi.

⁶ Avânî: Kap, kacak.

Bir de, o günlerin değil, bu günlerin saraylarından bir saray olan ve köyün tepesinde hantal yapısıyla kışlaya benzer bir binâ vardır. Hâlâ bir irfan ordusuna karargâh olan bu sarayın sâhibi, İkinci Sultan Mahmud'un kızı Âdile Sultan'dır. Adı gibi gönlü de sultan olan bu hükümdar kızının zamânında Kandilli, yoksulluk nedir bilmemiş, ne yetimin boynu bükülmüş, ne avucunu açanın eli boş dönmüş, ne ihtiyar, ne hasta, ne garip endişelenip telâşlanmış... Sultanın kalbi de kesesi de etrâfına varını yoğunu döküp ağlayanı güldürmüştü, kahrolanı¹ sevindirmişti.

Her muhtaça, her konuğa, her dertliye kapısı açık olan bu sultan kadının yalnız, babasını, kardeşini ve devleti çileden çileye sürükleyen Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa soyuna kapısı kapalı, yalnız onlara kaşları çatılmış.

Sultanın tabutuna karşı, hâtun kişi niyetine diye el bağlayan Kandilli halkı bu acıyla bir zehir çanağı gibi öylesine kahırlanmış olmalı ki, yakın zamanlara kadar köyün yaşlılarından gençlerine intikal eden hâtıralar arasında bu ölünün hikâyeleri yaşamaktaydı. Bunlardan biri öldüğü zaman sultanın, yardım ettiği fakirler kadar fakir kalmış olduğu, değil hazînelerinde, kesesinde bile kendine ayrılmış bir serveti kalmamış bulunduğu keyfiyetiydi.

*

Eski kadına nasıl da câhil denebilir ki, köyde bir türlü, şehirde bir başka türlü işleyen cemiyet çarkı, hep bu kadının eliyle çevrilmiştir. Hevenk hevenk taşıp dökülen fazîletlerini bir yana bırakıp, sâdece san'at târihine ettiği hizmeti düşünsek, yine de karşımıza eşi bulunmaz bir âbide çıkar. Onun, dünya mü-

¹ Kahrolmak: Mahvolmak, perîşan olmak.

zelerinde yer almış el işlerini, o çevreleri, yağlıkları, peşkirleri, oyaları ihyâ ve devam ettirmek için bugün mekteplerin, müesseselerin geniş kadrolu teşkilâtına lüzum görüldüğü halde, eski devirlerin kadını anasının gergefine, kasnağına bir göz atmakla en zor nakışları öğrenir, en zevkli renkleri ve şekilleri bulup yakalardı. Bugün camlar altında ve camekânlar içinde muhâfaza ve teşhir edilen o san'at nefiseleri¹, geçmiş zamanların günlük ve harcıâlem² eşyâlarından.

Kandilli'nin dillere destan olmuş meşhur yazmaları da yine onun bez üstünde kalem çekip baskı vurduğu ve adına da yazma dediği hünerlerden bir hünerdi. Evet yazma... Yazı, mutlaka kâğıda yazılmazdı ya... Böylece beze de yazılır, hüner ve mârifet, kumaşta ve bezde de kendini gösterirdi.

*

Sakarya, Kızılırmak, Yeşilırmak, Dinyeper, Dinyester, Don, Tuna gibi büyük nehirlerin yanı sıra küçük dere ve ırmaklarla kabarıp dolan Karadeniz'in suları, tek çıkış kapısı olan Boğaz'dan uslu uslu geçmek istediği halde, Boğaziçi'nin tabii ârıazaları, bükülüş ve kıvrılışları, burunları, koyları, kısıkları, koltukları, kulakları bu cereyânı kışkırtır, kamçılar, tersler, iter, kızdırır ve istikâmetini değiştirmeye zorlar.

Cereyan, şimâlden cenûba doğrudur. Fakat yarımada gibi denize göğüs vermiş mızıkçı bir Kandilli Burnu vardır ki suların tabii akışına karşı gelerek şiddetinin artmasına sebep olur ve karşısında fırl fırl döndürdüğü akıntıyı fırlatıp Arnavutköyü'ne atar.

Fakat sâhile toslaya toslaya hücûma geçen sular, buradan da kurtulup yine istikâmet değiştirerek Va-

¹ Nefise: Herkes tarafından beğenilen, hoş giden güzel şey.

² Harcıâlem: Herkesin kullanabileceği, herkesin alabileceği, herkese göre olan.

niköyü'nün cenûbundaki buruna çarpar ve Maskara akıntısını meydana getirir. Nihâyet yüzünü tekrar şimâlden cenûba çeviren aynı sular, Beylerbeyi önünde açıktan giderken, birden yol değiştirip tekrar sâhile yaklaşır, Kuzguncuk, Üsküdar ve Kızkulesi'nin arkasından geçerek Sarayburnu akıntısını yapar. İşte bu döne döne, dövüne dövüne akan Boğaz sularından yedeksiz geçmek hemen de mümkün değildir. Onun için de kayıkçılar bir akıntıya geldiler mi küreklerini yana toplayıp yedek iplerini sâhilde bekleyen yedekçilere vererek, kendilerini de teknelerini de onlara teslim ederler.

*

Bir devlet adamı vasfından öte, bir san'at adamı hüviyetine sâhip olan Sadrâzam Koca Râgıp Paşa nezdinde, devrin nükteci bir san'at simsarı olan şâir Haşmet, aynı zamanda keyif tâzeleyici bir musâhip¹ ve nedimdir². Latîfeleri, cinasları, kuvvetli esprileriyle efendisinin yorgunluklarını dinlendirmekte belki de zamânın yektâsıdır³.

Ama nasıl olmuşsa olmuş, günün birinde paşasını fenâ halde kızdırmış. O kadar ki gazaba gelen sadrâzam, bu makbul ve gözde nedîmini, huzûrundan da, konağından da kovmuş.

İşin ciddiyetini kavrayan Haşmet, çekilip giderken, yarı özür yarı niyaz yollu: Peki ama efendim... Kapınızdan ayrılırsam maîşetimi⁴ nasıl temin edebilirim? diye sızıldanınca, hiddeti devam eden paşa: İt

¹ Musâhip (Musâhib): Büyük zatlara, özellikle pâdişahlara sohbet arkadaşı olan ve zaman zaman hoş fıkralar, hikâyeler anlatıp, latife ve nükteler yaparak hoşça vakit geçirmelerini sağlayan zekî, bilgili, görgülü, hoşsohbet kimse, nedim.

² Nedim: Efendisiyle sohbet edilen kişi, sohbet arkadaşı.

³ Yektâ: Tek, eşsiz, benzersiz.

⁴ Maîşet: Geçim.

sürü de geçin! diye tekrar bağırmış. Hâdiseden sonra da Haşmet, gerçekten sadrâzamın gözünden kaybolmuş.

Aradan çok geçmeden yaz gelmiş ve paşa Boğaziçi'ndeki yalısına göç etmiş. Bir kayık kaç çifte olursa olsun yine de Kandilli akıntısını kürekle geçmesi ne mümkün? Buruna yaklaşırken iş bekleyen yedekçiler, kayıkların attıkları ipleri omuzlayıp çekmeye başlarlar. Râgıp Paşa'nın kayığı görüldüğü zaman da mûtat sahne tekrarlanır ve akıntı geçilip ipler kürekçilere geri verilirken, omuzuna koyduğu çuvalı başına kadar çekmiş olan Haşmet, ötrüsünün altından çıkar ve Râgıp Paşa'yı selâmlar.

Nüktedan musâhibini yedekçiler arasında görmekten birden şaşırır Râgıp Paşa: Sen burada ne arıyorsun? demek gafletini gösterir. Esâsen bu mukadder suâli beklemekte olan Haşmet de tereddütsüz: İt sürü de geçin... buyurmuştunuz, cevâbını verir.

Paşa, suçunu yeni bir suç ile temizleyen cesur ve zekî musâhibini affederek kayığına alır ve berâberce yalıya giderler.

Vaniköyü

Dördüncü Sultan Mehmed zamânında Vânî Mehmed Efendi'ye ihsan olunan bu semte daha evvel Papaz Korusu denirdi.

Burada, Tövbekâr Kızlar Manastırı diye anılan bir kadınlar çilehânesi varmış. Bizans'ın ve Bizans sarayının, fuhuş ve rezâletleri günlük hayâtın bir alışkanlığı hâline getirmiş olması, pek tabîî ki tepkisini de berâber getirecekti. Hiç değilse, efsâne ve hikâyelerde...

İşte bu yüzden Tövbekâr Kızlar Manastırı, sele kapılmış bir kimsenin eline geçen bir ağaç kökü, bir dal, bir çırpı gibi Boğaz'ın bu tenhâ ve sâkin köşesine gelip konmuştu. Köye Papaz Korusu denmesi, rivâyete göre işte o manastırın bir hâtırasıdır.

*

Dördüncü Sultan Mehmed zamânında adım adım yükselerek tahtın saçaklarına kadar sürünür olan Vânî Mehmed Efendi, pâdişâhın ve şehzâdelerin hocası olmak pâyesini aldıktan sonra hükümdârı memleketin îman hayâtına tesir edecek kararlara kadar sürüklemekten çekinmedi. Yaradılıştan dişli ve sözünü

geçiren adamdı.

Bir Mevlânâ hayranı olan ve Mevlevî tekkelerine devam eden pâdişâhı, kuru taassubunun ve kemikleşmiş fikirlerinin tazyiki altında bunaltarak, bütün Mevlevî ve Halvetî dergâhlarının kapatılmasına kadar götürerek ferman çıkartmış ve bu arada da Babas-eski'de bir Bektâşî dergâhını yıkıttırmıştır.

Vânî Mehmed Efendi'nin Vaniköyü'nde yaptırdığı câmi de, mantığının bir sembolüydü. Allah sevgisine dayanan tasavvuf anlayışına harp îlân etmiş bu dogmacı adam, cemiyete sevgi yerine korku ve dehşet saçan bir inanışın müdâfaasıyla îman hayâtını kurutmaya, kısırlaştırmaya götürüyordu. Artık bu bir gerçektir. Ne yazık ki îman hayâtı da ister istemez bu donup kalıplaşmış zihniyetin pençesine girmiş bulunuyordu. Eğer her şeye rağmen direnecek bir kuvvet varsa, bu medresenin karşısında olan tekke olacak ve taassubun îmânı sarıp hareketten mahrum bırakmak gayretiyle, ne pahasına olursa olsun, güreşecekti.

*

1683 senesinde Avusturya üstüne açılan sefere, ordu şeyhi olarak iştirak eden Vânî Mehmed Efendi'nin yıldızı, imparatorluğun tâlihi ile berâber söndü ve 1685'de Bursa'ya sürülüp Kestel Köyü'nde öldü, ama bir zihniyetin bu aşırı temsilcisinin ölümü, o zihniyetin yok olması demek değildi. Esâsen Vânî Efendi taassup çağırının ne ilk mümessiliydi ne de son bayraktarı olacaktı. Asıl dâvâ, bir şahsın ölmesi değil îman hayâtının rengini, letâfetini, tatlılık ve yumuşaklığını öldüren mantalitenin ölebilmesindeydi.

Vânî Mehmed Efendi'nin Vaniköyü'nde yaptırdığı câmide, Üçüncü Sultan Mustafa'nın el yazısıyla "Val-

lâhü alâ külli şey'in kadîr"* yazılı bir levha vardır. Ah şu insan oğlu sâde bunu bilse sâde Hakk'ın kudretine ve onun her şeye kâdir olduğuna inansa, dünyânın nasıl da yüzü güler, nasıl da fesadın, zulmün, kötülüklerin, gaflet ve cehâletlerin önü alınıp cümle âlem bir rahat nefes alırdı.

Sırtına şu dimdik dağı alan Vaniköyü, bu yeşil koryu başında taşımakla ne kadar gururlansa yeridir.

Bu dik yamacın Çengelköyü sağırsının¹ üstünde bir yangın kulesi vazîfesini gören İcâdiye Tepesi'nden, 1917 senesine kadar top atılmak sûretiyle şehirdeki yangınlar haber verilirdi. Fakat ne hazin ki bir yangın habercisi olan bu tepedeki meşhur İclâliye Kasrı, yanmak suretiyle yok olup gitmiştir.

Eskiden bu semt Kenan Efendi Korusu denmekle mâruftu. Korunun sâhibi burada bir köşk yaptırarak arâzisi ile berâber İkinci Sultan Mahmud'a hediye etmişti. Pâdişah, İclâliye diye isimlendirdiği bu kasrı çok sever ve fırsat buldukça gelip kalırdı. Kırım harbi sırasında İngiliz askerlerinin ikâmetine tahsis edilmiş olan bu köşk, işte o sırada yanmıştır.

Denizden yüz otuz metre yükseklikte olan bu fıstıklı, çamlı İcâdiye setlerinin ayakları altında yatan bütün bir Boğaz, nazlı kıvrımları, girintileri, çıkıntıları, tepeleri, düzlükleri, kısıkları, koltukları ile gerçekten bir Nehr-i Aziz'dir.

Akar, aktığı görülmez, çırpınır, dalgaları belli olmaz. Sanki güzelliğine dayanılmaz bir dilber gibi serilip yatan bu panorama, bir tabiat parçası değil de, donmuş, kalıplaşmış bir tablo bir san'at şâheseridir.

Ama, İcâdiye Tepesi'nden görülen sâdece Boğaz, o Nehr-i Aziz değildir. Bir kimsenin kendi mihveri etrâfında sağdan sola, önden arkaya dönmesiyle, Kayış-

* Muhakkak Allâh'ın her şeye gücü yeter.

¹ Sağrı: halk ağzı. Dağın tepesine dik bir yokuş şeklindeki kısmı.

dağı, Alemdağı, Çamlıca, âdeta bir fon müziği gibi, derinden derine terennüme başlar o mehib¹ o azametli ve ihtişamlı Boğaz gazeline uzaktan uzağa dem tutar olur.

Yok, yok... Bir göze de, bir gönüle de bu kadar güzellik değmez. Ne göz, ne gönül bu ölçüde öldürücü bir güzelliği kaldıramaz. Kaçalım artık buradan... Kaçalım. Onun zâlim, onun kan dökücü elinden...

¹ Mehib (Mehip): Pek heybetli.

Çengelköyü

Hey gidi günler hey... Çengeloğlu Tâhir Paşa... Kahraman, âlîcenap, cesur denizci... Gelip bu köye bir câmi yaptırmakla, Bizans'ın Protostikos ismini, Çengelköyü yapmış... derler.

Acaba gerçekten Tâhir Paşa'dan mı dolayı, semte Çengelköyü denmiş? Yoksa Evliyâ'nın dediği gibi, burada Bizans artığı çengeller bulunduğu için mi ya da bir başka rivâyete göre, çengel çapa denen gemi çengelleri yapıldığından dolayı mı bu isim takılıp kalmıştır?

Öyle de olsa, böyle de olsa, Boğaz'ın bu şirin kasabası, Türk târihinin namılı kahramanı Tâhir Paşa'yı unutturmamalıdır.

Koca Çengeloğlu... Mısır'ı, Cezâyir'i karış karış gezmiş, deryâ kaptanı olmuş. Merkeze gelmiş Tophâne Müşîri olmuş, vâli olmuş, sadrâzam olmuş. Ama ne olsa, hangi mevkie yükselse hep yiğit, hep cesur, hep mert kalmış görgülü, bilgili adam...

Hele Navarin muhârebesinde, düşmanla birleşip kara ve deniz ordularımızı hezîmete sürüklemeyi planlamış olan Mısır sergerdesi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa ile boğuşurcasına mücâdelesini un-

tulur bir târîh yaprağı mıdır?

Kara ve deniz kuvvetleri umûmî kumandanı olan İbrâhim Paşa'nın vatana ihânette babasından zerrece farkı yoktur. Bunu bilen Çengeloğlu Tâhir Paşa, gemilerin limandan çıkıp denize açılmaları için İbrâhim Paşa'yı îkaz eder, tazyik eder, tehdit eder, fakat kumanda köprüsünün bu gaddar ve nâmert idârecisine söz dinletemez ve böylece de tasarlanan suikast yerini bularak Navarin baskını ile Türk denizciliği en ağır darbelerinden birini yer.

*

1650 senesinin Boğaziçi'sinden bahseden Jean de Thévenot, dünyânın en güzel yerlerinden biri olarak kabul ettiği Boğaz ile sâhil boyunca sıralanmış binâ ve bahçelerden de söz ederken, bu mevkide gâyet güzel bir kule olduğunu da söyler.

Çengelköyü ile Vaniköyü arasındaki bu kule bahçesi, Kânûnî Sultan Süleyman tarafından îmar edilmiş ve içine de kuleli bir saray yapılmıştır, Evliyâ Çelebi'nin anlattığına göre bu sarayın her katında fiskiyeler ve müteaddid¹ hücreler vardı. Bu muhteşem sarayın yanında bir mescit, bostancı odaları ve köpekler için de bir seksonhâne² mevcuttu.

Ama devir Üçüncü Sultan Ahmed zamânına gelinceye kadar Kânûnî Sultan Süleyman'ın kasrı harap olmuş bulunuyordu. Bir rivâyete göre Dâmat İbrâhim Paşa, bu sarayın taşlarını Kâğıthâne'ye naklettirerek kendi sarayının inşâsında kullanmıştır.

Yine zaman çarkı dönmüş ve İkinci Sultan Mahmud'un devrini idrak eder olunca, pâdişah burada bir ahşap kışla yaptırmış, Kaymak Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu mescidi de yenilemiştir.

¹ Müteaddid (Müteaddit): Çok sayıda, birçok.

² Seksonhâne: Av köpeklerinin bakıldığı yer.

Fakat Sultan Abdülmecid devrinde kışla yanmış, yerine yarım kârgir bir başka binâ yapılmış. Ne ki Kırım Harbi sırasında yaralı İngiliz askerlerine hastahâne olarak hazırlanan kışla yandığından, son defa 1860'da tam kârgir olarak yeniden yapılmıştır.

*

Câmileri, mektepleri, çeşmeleri ve bir de Kâdirî Tekkesi olan Çengelköyü'nde Sadrâzam Hüsrev Paşa'nın başkavas¹ Ahmed Ağa'nın da bir çeşmesi vardır.

Çeşme yaptıran, yaptırabilecek mâlî müsâadesi olan bir kavas... Bugünün imkânına da idrâkine de sığmayan bir keyfiyet...

Nasıl olur da bu millet: Ne imişiz ne olmuşuz demez?

*

Çengelköyü'nün târihî binâlarından biri de Köçeoğlu Agop'un, köyün en câzip en mûnis ve sevimli tepesindeki köşküydü. Arada bir Sultan Abdülmecid'in misâfir olduğu bu köşk, sonradan Sultan Abdülaziz'e geçmiş ve nihâyet Sultan Vahideddin, hemen bütün şehzâdelik hayâtını burada geçirmiştir.

Her köşesinde buram buram târih kokan, yığın yığın târihî hâtıralar bulunan Boğaziçi'nde, Kuleli Vak'ası, Sultan Abdülmecid devrinin mâhiyeti tamâmyla aydınlanmamış iç meselelerinden biridir.

Hâdise, pâdişâhı öldürmek gâyesi etrâfında, Kuleli binâsında içtimâları yapıp kararları alınarak örgüleşen bir ihtilâl teşebbüsüdür. Muvaffak olamayan bu hareketin suçluları ise câhil ve ayak takımından kimseler olmayışı, aralarında Şinâsî, Hüseyin Dâim

¹ Başkavas: Osmanlı vezirleri ve ileri gelenlerinin yanında emir çavuşu durumundaki silâhlı kimselerin başı.

ve Câferdem Paşalar ile Binbaşı Râsim Bey gibi seçkin şahısların bulunması tertîbin şuursuz ve ayaküstü hazırlanmış bir hareket olmadığını gösterir.

Devir o devirdi ki, devlet, İngiltere, Fransa, İtalya gibi müttefiklerin de iştirak ettiği Kırım Harbi'nden oldukça muvaffakiyetli çıkarak itibârını arttırmıştı.

Dâhilde ise, bütün devlet müesseselerine şâmil¹ bir ıslâhâtın gerçekleşmesi yolunda olanca kuvvet ve kudret kaynaklarını seferber eylemişti. Şu halde ihtilâli îcap ettirecek gerçek sebep yok demektir.

Bir taraftan da, ihtilâl yapmak isteyen bu vatan evlâtlarının iyi niyetlerinden de şüphe edilmeyeceğine göre, buna, Türk târihinde milletler arası siyâsî ve iktisâdî cereyanların gâyelerine âlet olan gâfil münevverler çağının açılışı ve bu çağın ilk su yüzüne çıkmış hâdisesi denebilir.

*

Çengelköyü'nün bir başka târihî yalısının da üstünde bir an durmak gerekir:

İkinci Sultan Mahmud devrinde tutulan bir bostancıbaşı defterine göre, bir XVIII. asır binâsı olan Sâdullah Paşa Yalısı'nın temellerini attıran adamın, Koca Yusuf Paşa veya karısı Emine Hanım olduğu anlaşılıyor.

Koşan yılların ayaklarından kalkan toz bulutları arasında her yaratılmış görünmez olup kaybolurken, şu veya bu şahıs ya da şu veya bu mekân, aynı buyruğun pençesinden nasıl yakasını kurtarabilir?

İşte, unutulmuş ilk isimlerin yerine, yalı bu ilk sâhiplerin evlatlarının ve torunlarının adıyla da bir zaman anılır oluyor ve hayli zaman Koca Yusuf Paşa'nın torunu Bağdat Vâlisi Hamdi Paşa'nın ismi, Çengelkö-

¹ Şâmil:İçine alan, kapsayan.

yü'nde yıldız gibi parlamaya başlıyor. Ama günün birinde ne oluyorsa oluyor ve Hamdi Paşa, bir suçundan dolayı sürgüne gönderilince, yalının da kapıları örtülüp kepenkleri kapanıyor. Böylece de yıllar yılları kovaladıktan sonra yine günlerden bir gün Paşa affa uğrayıp kapanan kapılar açılıyor, pencerelerin kepenkleri ardına dayanıyor ve paşa, affı şerefine hazırladığı bir meydan ziyâfetine, Boğaz'ın Anadolu yakasında münâdîler¹ bağırarak cümle âlemi dâvet edip bir meşale şenliği ve donanma yapıyor. Bağlara, bostanlara, bahçelere kurulan siniler, sazlar, sözler ve eğlenceler sürüp giderken Beşiktaş Sarayı'ndan da görünen bu aydınlığı yangın zanneden pâdişah, mâbeyncilerinden, bunun "Aff-ı Şâhâne" dolayısıyla Hamdi Paşa'nın tertiplediği bir şenlik olduğunu öğrenince, Hükümdar, paşayı hem iltifat, hem de ihsanlarına gark ediyor.

Fakat bu tertip eğlence, ziyâfet ve şenliklere aşırı ölçüde düşkün olan Hamdi Paşa nihâyet servetini tüketerek yalıyı satmaya mecbur oluyor. Bir sarrafa rehin edilen yalıyı Esat Muhlis Paşa alıyor, ondan da, seçkin bir devlet ve san'at adamı olan oğlu Sâdullah Paşa'ya intikâl ediyor.

Bugün ise aynı yalı, memleketin fikir ve san'at değerlerinden Emel Esin Hanım'ın bilgili ve görgülü elinde bir basübâdelmevte² kavuşmuş bulunuyor.

*

Masallara başlarken bir varmış, bir yokmuş demek âdettir. Dinleyeceğiniz hikâyeye ise ne hayaldir ne de masal... Bir yaşanmış hayat yaprağının tâ kendisi...

¹ Münâdî: Bir haberi yüksek sesle duyuran, ilân eden kimse, tellâl. Çağıran dâvet eden kimse.

² Basübâdelmevt: *mec.* tamâmen yok olmuş gibi görünen bir şeyin yeniden canlanması, hayâtiyet kazanması.

Anlı şanlı bir hattat olan Mahmud Celâleddin Efendi'nin de evi Çengelköyü'ndedir. San'atkâr kendisi gibi bir nesih üstadı olan karısı Esmâ İbret'i hem sever hem de hünerini takdir eder.

Günlerden bir gün İkinci Sultan Mahmud Celâleddin Efendi'den bir en'am ister. Fakat san'atkârın hükümdârı memnun etmesi mümkün değildir. Yutkunur, üzülür ve çâresiz "Hazırda yok pâdişâhım..." demeye mecbur olur.

Hükümdar ses çıkarmaz, Mahmud Celâleddin Efendi de tasalı ve gamlı, evine döndüğü zaman hâdiseyi karısına anlatır.

Esmâ İbret Hâtun, san'atkâr olduğu kadar zekî ve dirâyetlidir. Hiç göz göre göre kocasını dertlendirir mi? "Üzülme, üzülme..." der. "Bende hazırlanmış bir enâm-ı şerif var. Efendimize onu takdim edersin..."

Ertesi gün Esmâ İbret'in yazdığı enâm-ı şerif hünkârın eline vardığı zaman, hükümdar, bu san'atkâr kadını kat kat ihsanlara gark ederek taltif eder.

Beylerbeyi

İmparator Kostantin'in diktirdiği büyük haçtan adım aldığı rivâyet edilen semtin, aynı ismi taşıyan hasbahçesi, Boğaz'ın dillere destan koruları ve bahçeleri arasında imtiyazlı bir güzelliğe mâlik olsa gerek...

Dördüncü Sultan Murad orada dünyâya gelmiş olduğundan, İstavroz Sarayı'nı hem sever hem de bağına bahçesine bilhassa ihtimam gösterirdi.

Ama bu mâmur mevki, yalnız hasbahçesi yüzünden bir cennet köşesi değildi. Mehmed Paşa, Receb Paşa, Yemişçi Hasan Paşa ve Nakkaş Paşa bahçelerinin elele vermiş yeşillik tûfânı, İstavroz Bahçesi'ne bir kat daha revnak veren güler yüzlü ve alabildiğine cömert komşulardı.

Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar Târihi'nde, İkinci Sultan Mustafa adıyla tahta çıkacak olan tâlihsiz şehzâde Mustafa ile Şehzâde Ahmed'in, hoca önünde ilk besmele deyiş merâsimini anlatırken, (Recep, 1090) İstavroz Bahçesi Sarayı'nın meydanına otağlar kurulduğunu ve Şehzâde Mustafa'nın da Dârüssaâde Kapısı'ndan büyük teşrîfatla alınıp Otağ-ı Hümâyûn'a getirilerek hocası Feyzullah Efendi'ye teslim edilişini

anlatır.

O Feyzullah Efendi ki, şehzâde, pâdişah olduğu zaman ona da, devlete de, bitmez kîni ve doymaz gözü ile ne ölçüde kötülük yapmak mümkünse yapmıştır. Bu mektebe başlama merâsiminin duâsını eden Vânî Mehmed Efendi, kendini şerîatçılığın jandarması sayan bu adam ise, aynı târihlerde îman hayâtına nefes payı bırakmamak sûretiyle cemiyete bir zehir kazanı olmuş bulunuyordu.

Aynı bahçede Birinci Sultan Mahmud da annesine Şevkâbâd ismi verilen bir kasır yaptırmıştı. Daha eski devirlerde ise İstavroz Bahçesi'nin yamaçlarında İkinci Sultan Selim'in kızı ve Deryâ Kaptanı Piyâle Paşa'mın karısı Gevher Sultan'ın bir sarayı vardı.

Ama devir, Üçüncü Sultan Mustafa zamânına geldiğinde, ancak ganîmet ve fütûhat asırlarının idâre edebileceği bu geniş topraklardan vazgeçmek gerektiğine inanan pâdişah, sarayı yıktırıp arâzisini halka sattırmış bulunuyordu.

İstavroz semtinin bir ucunda, Birinci Sultan Abdülhamid'in câmiine, semtin ihtişamlı âbidesi demek câizdir.

Ama bütün hasbahçeler içindeki kasırlar gibi, İstavroz Sarayı da bostancıbaşı riyâsetindeki bir heyet tarafından defter edildiği zaman, karşımıza kâşili¹ ve kubbeli odaların, şadırvanlı köşklerin, camekânlı hamamların, denize nâzır cesîm kubbeli vâlide sultan dâiresinin, şehzâde dâirelerinin, haseki sultan odalarının, kethüda odalarının, okumuş kadın edâsıyla çorbacı köşkünün, şikâr² kapısının ve ayrıca bir kasr-ı hümayûnun da çıktığı görülür.

Eşyâlara gelince, yine altınlar, gümüşler, fağfur³

¹ Kâşili: Çinili.

² Şikâr: Av

³ Fağfur: Çin işi porselen (evânî).

kâseler, çin porselenleri, kemhalar, halılar, keçeler, hatâî¹ ve Hindî² yorganlar, leğenler, ibrikler, atlaslar³, kadifeler, şallar, şamdanlar, aynalar gözümüzün önüne serilir.

*

Şu var ki ne Evliyâ Çelebi ne de Boğaziçi semtleri üstünde dolaşıp gezmiş diğer yerli ve yabancı kalemlerden biri, "Beylerbeyi" diye bir isim zikrederler. Dillerinde yalnız İstavroz Bahçesi'yle bu bahçenin içinde ve civârında bulunan saraylar, kasırlar, köşkler, havuzlar, hamamlar, câmiler ve çeşitli binâlar vardır.

Bu mevkide Üçüncü Sultan Murad devrinin beylerbeyilerinden olan Mehmed Paşa'nın da sarayı vardı. Acaba semt, bu nâmı almak için neden asırlarca bekleyip durmuştur? Hâlâ da kasabada İstavroz Çayırı adını taşıyan bir küçük koruluk vardır. Ama köy artık İstavroz değil Beylerbeyi'dir.

Şevket ve azamet devirlerimizde bir beylerbeyi demek, ip uçları devlet merkezinde olan yumuşak, mûtedil bir feodalite mihrâkı⁴, Avrupa krallıklarıyla omuz öpüşen bir nüfuz bölgesinin merkez şahsı demektir.

Toprak rejiminin, devletin bel kemiğini teşkil ettiği ve kıl payı aksamadan işlediği o zamanlarda, tımar ve zeâmet sâhibi sancakbeyleri ve beylerbeyleri, memleketin içtimâî, iktisâdî, zirâî ve askerî gücünü zinde tutan ve paslanmaya bırakmayan bir çarkın dümen başındaki uyanık ve mesul şahıslarıydı. Bu aktif ve medenî faâliyetin mihraklaştığı bir beylerbe-

¹ Hatâî: Osmanlı devrinde kullanılan bir ipekli kumaş.

² Hindî: Hint'te yapılan.

³ Atlas: İpekten sık dokunmuş, yüzü parlak, dâima düz renkli üstünde motif bulunmayan sertçe, tüysüz, makbul bir kumaş çeşidi.

⁴ Mihrâk: Merkez, odak.

yinin sarayı ise, yol gösteren bir pusula vazîfesiyle kütleye istikâmet tâyin eden bir kültür, san'at ve medeniyet öncüsü demektir.

Esâsen bütün cepheleri ile de bu dinamizmi devam ettiremeyen ve idâre edemeyenlerin mevkilerini muhâfaza etmeleri, kânun nazarında imkânsızdı. Onun için de bir tımar¹ veya zeâmet² sâhibinin de, her şeyden evvel toprağının emrinde, hizmet ve mesûliyet dümeninin başında olması şarttı.

*

Zamânın söz geçmeyen buyruğu, gün geldi Mehmed Paşa'nın Boğaz sularına bakan sarayını da harap etti. İşte, İkinci Sultan Mahmud'un, bu binânın yerine yaptırdığı sâhilsarayı, ilk Beylerbeyi Sarayı'dır.

Ama Sultan Abdülmecid devrinde bir yangın bu muhteşem binâyı yarı yarıya yakınca, Sultan Abdülaziz, yerine bugünkü sarayı yaptırdı.

Burayı hem kendisi çok sever ve gelip kalır, hem de yabancı misâfirleri yine burada ağırlardı. Kraliçe Eugénie'nin de içinde binbir gece hayâtı yaşadığı kâşâne, işte bu sâhilsaraydı.

*

Yine aynı saray, Türk târihinin müstesnâ ve muhteşem münzevîsi³ bir hükümdâra da bir mahkûmiyet durağı olmuştu. Ama hazin olan şu ki, asıl mahkûm ve suçlunun, onu mahkûm eden iktidar olduğu, memleket nice felâketler gördükten ve bir imparatorluk kaybettikten sonra meydana çıktı...

¹ Tımar: Osmanlı Devleti'nde ve Anadolu Selçuklularında belirli bir hizmet karşılığında şahıslara tahsis edilen toprak parçası.

² Zeâmet: Osmanlı Devleti'nde fetih sırasında elde edilen ve arâzi-i emîriye denen yerlerden savaşınlara bir kısım devlet ve saray erkânına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen beytûlmâl hissesi, tımarın büyüğü.

³ Münzevî: Bir köşeye çekilen, tek başına yaşayan (kimse).

Meşrûtiyet îlân olmuş aradan da sekiz ay geçmişti. Buna rağmen İkinci Sultan Abdülhamid hal' edilememişti. İşte pâdişâhın tahtta kalmasının kanlı bir protestosu olan 31 Mart Vak'ası bunun için hazırlanmış ve o basmakalıp ihtilâl sonunda da hükümdar, çeşitli hakâretlere, tehditlere mâruz bırakılarak Selânik'e Alâtini Köşkü'ne gönderilmiş, böylece de memlekette yeni rejim, başı boş buyruk yürütmeye başlamıştı.

Ama İttihad ve Terakkî idâresinin elebaşları, henüz kaptıkaçtı iktidarlarının sarhoşluğu içinde iken, İtalya, Trablusgarp'ı koparıp elimizden almakla, keyiflerini kaçırmış ve alınlarına ilk hezîmet damgasını vurmuştu.

Orduda, İttihat ve Terakkî'nin imtiyaz tanıdığı bir zümre vardı. Fakat bu buyruk yürütme keyfiyeti o kadar ölçüsüz, o kadar hesapsız, iptidâî ve bilhassa kan dökücü olmuştu ki, bastıkları yeri titreten ve keyiflerince yaşayan imtiyazlılara karşı hâsıl olan direnme "Hâlâskârlar"¹ adı altında bir grubun ortaya çıkmasına yol açmıştı.

Fakat hazin olan, yine askerlerden mürekkep bulunan bu grubun, ismiyle hiçbir alâkası olmamasındaydı. Zîra onların da memleketi, battığı çukurdan halâs edecek² ne iktidarları, ne bilgileri, ne de programları vardı. Fakat bir hükûmet darbesiyle iktidârı ele geçirmeye muvafak oldular. Gâzî Ahmed Muhtar Paşa kabîneyi kurdu. Ne ki oyuna gelen İttihatçılar, yine de politik yoklamaları bırakmadılar ve insiyatif³ ellerinde kaldı.

İşte iç siyâset böyle kör dövüşü hâlinde başsız ayaksız yuvarlanıp içinden yıkılırken, Bulgarlar, Ro-

¹ Hâlâskârlar: Kurtarıcılar.

² Halâs etmek: Kurtarmak.

³ İnsiyatif (İnisiyatif): Tek başına yapabilme gücü.

menler, Sırp lar, Ulah lar ve Yunanlı lar da birleşiyor, ne çâre ki yaklaş an barut kokusunu iktidar da muhâlefet de duymuyor ya da duymazlıktan geliyordu.

Avrupa devletleri statükonun muhâfaza edileceğine dâir temînat vermiş lerse de buna ne dereceye kadar inanmak câizdi? Hele târihî iki yüzlülüğü ile bîr yandan Balkan İttifak ı'nı hazırlayan ve Slav Birliğini kuran Rusya, bir yandan da Sazanov'un diliyle harp ihtimallerini yalanlayarak oyalama politikası kullanıyor ve Meşrûtiyet'in acemi devlet adamları da buna inanıyorlardı. Bulgar ve Sırp krallarının İstanbul'u ziyâretleri ise, aynı safdil ve sakar politikacılarca barış temînatının ta kendisi sayılıyordu.

Bir yandan düşmanın avutma siyâseti muvaffakiyetle devam ederken Trablusgarp bâdi resinin henüz tavsamış¹ olan heyecan gösterişlerini gölgede bırakan yeni ve pek ağır bir darbe, bir Balkan muhârebesi hazırlıyordu.

Politika ihtirâsının sarhoşu ve iktidârın mesti olanlar, gün olup Balkanlar'daki bu kıpırdamayı anlayınca, bu defa da devlet, hovarda ve kabadayı pozuna girmekten çekinmedi.

Balkan devletçikleri harp istiyor da onlar istemiyorlar mıydı? Hem şu Trablus hezîmetini silmek için yeni bir muhârebe hiç de fena olmazdı. Derhal yüksek tahsil gençliği resmî binâların balkonlarına çıkartılarak heyecanlı nutuklar söylettirildi. Bol keseden atırılıp tutturuldu. Kaldırım politikacıları ise coşturucu marşlar ve nümâyişlerle sokaklarda dolaştırıldı. Böylece de muhârebe fikri bir emr-i vâkî olmuş oldu.

*

Balkan muhârebesi başlamadan evvel Alman-

¹ Tavsamak: Eskisi kadar rağbet görmez olmak.

ya'nın Bağdat demiryolu dolayısıyla Osmanlı topraklarına ve netîce îtibârıyla de Süveyş'e tehlikeli sûrette yaklaşmış olması yüzünden, İngiltere'nin Şark siyâseti değişmiş bulunuyordu. Berlin Konferansı'na kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü müdâfaa etmekte millî menfaati olan İngiltere, siyâset platformu üstünde dişli tırnaklı rakîbi Almanya tehlikesine karşı bunu da kâfi görmeyerek, Hindistan için en ciddi rakip gördüğü Rusya ve Japonya ile Uzakşark üstünde giriştiği pazarlık sonunda, Osmanlı toprakları mevzûundaki taleplerinde Almanya ile anlaşmamış olan Rusya'yı da kazanarak "Üçlü İtilâf"ı meydana getirmişlerdi.

Artık Reval mülâkâtı ile îdam fermânı imzâlanmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak kararı tatbik sâhasına girmeliydi.

İşte bir yanda bu "Üçlü İtilâf" kurulurken, diğer tarafta da bunun reaksiyonu olarak birleşen Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksîminde aslan payını almak üzere süngü tak vaziyetinde bekleyerek "Üçlü İtilâf"ı vücûda getirmişlerdi.

Siyâsî havanın bu derece nâzik, bu kadar gergin ve idâreye muhtaç olduğu bir devrede, iç politikanın gâfil aktörleri, İkinci Sultan Abdülhamid'i tahttan almak gibi fâhiş bir hatâ işlemiş bulunuyorlardı.

Memleketi bunun gibi nice vartalardan atlatmış olan o Sultan Abdülhamid, devleti karşılıklı kısıtırmaya mâtuf bu makaslama anlaşmaları da ne yapıp edip zararsız hâle getirmeye muktedir bir diplomattı.

İngilizlerin de, Rusların, siyonistlerin ve hattâ Balkan topluluk ve komitecilerinin de Meşrûtiyet rejimini hazırlayanları desteklemekteki menfaatleri artık her gün biraz daha aydınlanıyordu. Halbuki tecrübesiz iktidar Sultan Abdülhamid devrini kapamakla,

memlekete ettiği fenâlığın asla farkında değildi.

Ne kusur bulmuşlar, neyi düzeltmişlerdi? İktidar sarhoşluğunun cesâretiyle siyâsî, idârî ve içtimâî her müessese alt üst olmuştu. Bilhassa idâre mevzûunda alınan hatâlı kararlar, imparatorluk câmiasında tehlikeli, hoşnutsuzluklar yaratmıştı. Bir tarafta Yemen, Makedonya, Arnavutluk gibi her bakımdan birbirine benzemeyen ülkeler basma kalıp bir idâre kaftanının içine sokulmakla ateşin külleri iyiden iyiye eşelenmişti. Diğer tarafta ise dâima farklı idâreye alışmış ayrı içtimâî bünyelere sâhip Dersimlilerin, Horanlıların imtiyazları toptan iptal edilmişti. Sûriye büsbütün küstürülmüş ve kısa zamanda bütün ağırlık, en yorğun ve kültürce en geri, iktisâden de en zayıf olan Türk unsurunun sırtına yüklenip kalmıştı. Onun için de birçok yerlerde isyanlar, ihtilâller, kanlı çıkışlar yaparak kol kol alevleniyor, millî kuvvetlerimiz ise bu uğurda eriyip gidiyordu.

Dış siyâsetimize gelince, gâyet ukalâca ve mağrurâneydi. Bosna-Hersek, Bulgaristan, Girit, Tunus, Mısır ve Cezâyir meselelerinde yumuşak ve anlayışlı davranmamıştık. Halbuki politik manevralarla vakit kazanıp toparlanmamız lâzımdı. Zîra Avrupa, umûmî bir harbe doğru gidiyordu. Fakat Meşrûtiyet idârecileri değil bunu, çığ gibi üstlerine gelmekte olan Balkan tehlikesini dahi gereği gibi göremiyorlardı.

Devletin bir sandalyesine karşılık bütün idealleri sukut etmişti¹. Parlamenter rejim artık bir hayaldi. Esâsen büyük halk kütlelerinin liyâkat ve idrak seviyeleri henüz böyle bir talep için elverişli ve hazırlıklı değildi. "Hürriyet" parolasıyla kandırılıp ayaklandırılan zümre, hürriyetin hazır elbise gibi kolay ve ucuz tedârik edilir bir nesne olmadığını da bilmiyordu,

¹ Sukut etmek: (Maddî ve mânevî anlamda) Düşmek.

onun için de millî mukadderâtımızın suflörlüğünü yapan gizli kuvvetlerin emrindeki yeni idârecilerine uyarak “Kânûnuesâsî” isterken ve pâdişah hal’ edilirken, bütün bu hareketleri hürriyet sandı.

Şimdi ise bu câhil liderlerin idâre ettiği memleket, kanlı bir meydana dönmüş bulunuyordu. İktidâra gelmeden evvel halkın kulağına fısıldanan sözlü yazılı vaad ve pazarlıklarda asla bu vahşi istibdat yoktu.

İttihatçıların galebesini sağlayan ordunun, siyâset ağına düşürülerek hiziplere bölünmesi, belki de göze görünen tehlikelerin en büyüklerinden idi.

Meşrûtiyet esâsen orduyu zayıf düşürmüştü. Balkanlar ise nice zamandır hazırlanmış olarak gün saat bekliyordu. Politikacılarımıza gelince; “menem diğernîst”* demekten gayri bir şey düşünmüyor ve sanki hakîkî düşman, hudutlarda bekleyen yabancı ordular değil de birbirlerinin siyâsî rakipleriymişçesine, cengi ve mücâdeleyi bütün şiddetiyle iç politika meselelerine intikal ettirmiş bulunuyorlardı.

İşte başsız kalan imparatorluğun bu şaşkınlığını ganîmet bilen Balkanlılar ellerini çabuk tutup, nihâyet kılıcı kınından çıkardılar.

*

Memleket bu harbe, ne siyâsî ne de askerî bakımdan hazırды. Fakat bunu bilerek böyle bir felâketi önlemeye de çalışmamıştı. Devlet çarkını idâre edenlerin affedilmez kusurları vardı. Meselâ asırlar boyu dâima lehimize netîceler vermiş olan kilise ve mezhep ihtilâflarını bir kalemde halletme yoluna giderek, birbirlerinin gözünü oyan Balkan hıristiyanlığım dost ve kardeş edivermişlerdi. Sonra Girit mevzûunda Yunanlılarla bir anlaşma zemîni arayarak Balkan ittifâ-

* Benim, başkası değildir. (Benden başkası yoktur)

kından çıkarmamışlar, Sırbistan'ın bile bir askerî ittifak arzusuyla devletin etrâfında kur yaptığının farkında olmamışlardı.

Hele harp başladıktan sonra birbirini tâkip eden askerî ve idârî hatâlar, Türk târihinin ibret ve dikkatle üstünde durması gereken acı hikâyelerdendir. Şöyle ki: 1910'da Yunan sefîri Panos, Bulgar-Yunan münâsebetlerini tamâmıyla yoluna koymuş bulunuyordu. 1911'de ise Osmanlı Devleti parti mücâdelelerinin vebâli altında ezilirken, Bulgarlarla Sırp lar anlaşıp elele vermişlerdi. Yine aynı sene Bulgar veliahtı Prens Boris'in rûştünü isbat yaşına varması şerefine yapılan şenliklere bütün Balkan hükûmetleriyle beraber Yunan veliahtının iştirâki de çok mânâlı olduğu halde bunu da anlayamamışlardı. Nihâyet, Bulgar, Sırp anlaşması da resmen imzâ edilmişti. 1912 yılında ise Bulgar Başvekili Geçof ile Yunan sefîri Panos arasındaki Bulgar-Yunan anlaşmasının imzâlanması Balkan devletlerinin iş ve kader birliğini tamamlamış oluyordu.

Halbuki Sırbistan'a, Adriyatik demiryolu meselesinde müsâit davranıp dostluğunu kazanmak, Karadağlıların âidâtını kesmeyerek Malisor katolik Arnavutların isyânını önlemek mümkündü.

Yunanlılar ile de mutlaka anlaşmak lâzımdı. Averof Zırhlısı, donanmamızın yolunu kesmiş durumdaydı. Diğer tarafta ise İtalya, birer ikişer adaları elimizden alırken, biz meclisi feshedip yeni seçimlere gitmek gibi iç politika oyunları ile birbirimizin sırtını yere getirmekle vakit kaybediyorduk. Siyâset ise asla bir anlık gafleti, bol keseden vaatleri, hovardaca gururları, senlik benlikleri kaldırmayan, son derece basîret ve dikkat isteyen bir canbazlık hüneriydi. İşte memleket, en nâzik anlarından birini yaşadığı zamanda, hem adımlarına dikkat eden hem muvâzene

değneğinden gözünü ayırmayan usta politikacısından mahrum bırakılmıştı.

Saltanatı boyunca bu teyakkuz¹ ve kiyâseti² göstermiş olan İkinci Sultan Abdülhamid'in politik manevralarından bir manevra olarak Fransa'ya takınmış olduğu tavır, buna bir küçük misaldir. Lorando ve Tubini borçları yüzünden Fransız donanması Sakız Adası'nı işgal ettiği zaman pâdişah, ne Fransa'nın bu bayağı hareketine karşı tesirsiz kalacağı muhakkak olan siyâsî notaların gidip gelmesi usûlüne başvurmuş, ne de Fransa'ya silâhlı bir müdâhaleyi düşünmüştü. Aksine, hem memleketin haysiyetini kırmadan, hem de netîce alamayacağı bir meselede, anlaşmazlık hâlinde olduğu devlete cepheden hücum etmeden, İngiltere kraliçesine yazdığı bir mektup ve sorduğu bir سوال ile İngiltere'yi Fransa'ya baskı yaptıracak bir politik manevra netîcesinde dâvâyı halletmişti. Şöyle ki kraliçeye giden mektupta pâdişah, "hakk-ı hilâfetine" dayanarak Hindistan'a bir seyâhat icrâ etmek istediğini fakat hangi yoldan gitmesinin münâsip olacağını sormuştu.

Bütün islâm âleminin halîfesi olan Osmanlı pâdişâhının Hindistan'a gitmesi demek, milyonlarca müslümanın Osmanlı Devleti'ne sempatisi demektir. Nerele varacağı belli olmayan böyle bir siyâsî dalgalanıştan şiddetle kuşkulanan kraliçe, mektubun delâlet ettiği mânâyı anlamakta gecikmemiş, böylece de Fransız donanmasının geri çekilmesi ve adayı boşaltması için siyâsî çevreleri harekete geçirerek, Fransa'ya gönderdiği bir nota ile mesele halledilmiş, ancak bundan sonra Türk-Fransız müzâkere ve anlaşması başlamıştı.

Buna rağmen yine de politika kalıplarının dışına

¹ Teyakkuz: *mec.* Gözünü açma, gafletten kurtulma, uyanıklık.

² Kiyâset: Uyanıklık, anlayışlılık, akıllılık.

çıkılmayarak pâdişâhın mektubunu cevapsız bırakmayan kıraliçe, seyâhat yolunun seçilmesinin hükümdârın arzusuna bağlı olduğunu, bu yolculukta İngilizlerin de pâdişâha gereken ihtirâmı¹ göstermekte kusur etmeyeceklerini bildiriyor.

Çok ince bir siyâsî manevradan başka bir şey olmayan bu seyâhat hikâyesi ile mesele hallolduktan sonra, kıraliçeye giden nezâket cevâbında, hükümdârın şimdilik seyâhatten vazgeçmiş olduğu bildirilmek sûretiyle pâdişâh, bir kere daha idâre san'atı hakkındaki Avrupa'ya ders vermiş oluyor.

Halbuki Meşrûtiyetçi iktidârın, değil böyle ustalıklı politika oyunlarına girmeleri, Avusturya ve Fransa'nın, Balkan hükûmetlerinin birleştiklerini devlete haber vererek ne yapıp yapıp bir an evvel İtalya ile anlaşma tavsiye etmelerine dahi kulak asan olmuyor...

*

Bir harbin üç ayrı safhası olan hazırlık, idâre ve icrâdan birinin bile yanlış tatbîki bir muhârebeyi kaybettirirken, her üç safhada da sonsuz hatâlar yapılarak Balkan Harbi başlamıştı. Seferberlikte², yığınakta, stratejide ve taktikte yapılan yanlışlar korkunçtu.

Fakat işin asıl hazin tarafı, bu şartlarda başlayan Balkan muhârebesinin bir memleket müdâfaasından, bir iç savaş ve mücâdelesine kaymış olmasıydı.

Ordu, askerî mükellefiyeti³ ikinci plana atmış, kumandanlarla genç zâbitler arasındaki parti mücâdelesini, muhârebenin istikâmetine yıldırım tesiri yapmıştı. Ordunun küçük kademesinin hemen hepsi, ya partiye

¹ İhtiram: Saygı.

² Seferberlik: Bir ülkede devlet emriyle askerî, ekonomik vb. alanlarda yapılan savaş hazırlıklarının tamâmı, ülke çapında girişilen savaş hazırlığı. Bu hazırlıkların yapıldığı devre, savaş hâli dönemi.

³ Mükellefiyet: Yükümlülük; yapılması zorunlu olan iş veya davranış, görev.

mensup ya da taraftardı. Klasik askerlik terbiye ve disiplinini temsil eden yüksek rütbeli âmirlerine itâat etmiyor ve her birini âdeta vatan hâini kabul ediyorlardı.

Böylece de birbirine düşmüş, birbirinin gırtlığına sarılmış bir iktidar ve muhâlefet mücâdelesi bütün dehşetiyle sürüp giderken, koca Rumeli de baştan başa kana ve ateşe batmış bulunuyordu.

*

İki ay içinde İşkodra ve Yanya müstahkem mevki-
lerinden gayri, bütün Rumeli düşman eline geçmişti. Artık Manastır, Üsküp, Serez, İskeçe, Yenişehir, hep mozayik gibi işlenmiş o medenî, verimli, mâmur ülkeler düşman elindeydi.

Harpten evvel düşüncesizce terhis edilmiş olan Anadolu askerinin boşluğu Rumeli askeri ile kapatılmaya uğraşılıyorsa da buna fiilen imkân yoktu. Komanova Meydan Muhârebesi'yle garp orduları, Kırk-kilise Meydan Muhârebesi'yle de şark orduları ağır bir hezîmete uğramıştı.

Gâzî Ahmed Muhtar Paşa kabinesi çırpınıyor, fakat Bulgarların Çatalca müstahkem mevkiine dayanmasına mânî olamıyordu. Kin ve intikam duygularının insaf ve adâletten eser bırakmadığı düşman askerleri, yerli hristiyanların da iştirâkiyle târihin en şeni¹ cinâyetlerini bir kere daha işliyorlardı.

Ordu bozguna uğramış, halk, sel önüne düşmüş bir cisim gibi İstanbul'a doğru akar olmuştu. Soğuk, açlık, hastalık, sefâlet ve ıztırap, yerinden yurdundan kopmuş bu perîşan kâfilelerin yoldaşydı. Bozgun, sanki semâvî bir âfetmiş gibi o kadar ânî bastırmıştı ki, yurdunu yuvasını terkeden muhâcir kâfileleri,

¹ Şeni: Kötü, fena, çirkin.

nereye ve nasıl gideceklerini bilmeden yollara dökül-müş koşuyor, düşüyor, sürünüyor ve ölüyordu. Böylece, bir dalga erirken bir başka dalga arkadan geliyor, onun da hızı kesilince, gideceği yere varmadan dökü-lüyor, küçülüyor ve İstanbul sokaklarına bu selin an-cak küçük bir kısmı ulaşabiliyordu.

*

Zulmün, ateşin ve kanın kovaladığı bütün bir Ru-meli halkıyla berâber Selânik'ten İstanbul'a doğru ge-tirilmekte olan bir göçkün daha vardı. Fakat o, asla yerinden oynamak istememiş, kendisini almaya gelen heyetten Dâmat Şerif Paşa'ya, bunca ehl-i İslâmın mâruz kaldığı tehlike ile kendisinin de karşılaşabile-ceğini ve ölürse de şehit olacağını anlatmak istemişse de hayâtının sonuna kadar içinde mahpus yaşayacağı Beylerbeyi Sarayı'na doğru yola çıkarılmasının önüne geçememişti.

Şerif Paşa'ya bir hayli ıztırâba mâlolan bu seyâ-hat, İkinci Sultan Abdülhamid'in Selânik'te dört sene zarfında kendisine revâ görülen yüz kızartıcı muâme-leleri hikâye etmesiyle büsbütün müşkül olmuştu. Otuz küsur sene Osmanlı tahtını işgal etmiş olan hü-kümdar, sürgün hayâtının çilelerini anlatırken, âile-siyle berâber nasıl günlerce yataksız yorgansız, ışıksız ve aç bırakıldıklarını fakat asıl kendisine dokunan muâmelenin, muhâfazasına memur edilmiş zâbitlerin hakâretleriyle edep dışı hareketleri olduğunu, bunun-la berâber hepsini affedip hakkını helâl ettiğini söy-lemiştir.

İttihat ve Terakkî idâresinin, pâdişâhı İstanbul'a getirtmek husûsunda elini çabuk tutması isâbetli ol-muş, zîra hükümdârın Selânik'den ayrıldığıının hafta-sında şehir Yunanlıların eline geçmiştir.

*

Artık askerî hareket kadar siyâsî vaziyet de çıkmazdaydı. Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi 4 Aralık 1912'de imzâladığı bir mütâreke sonunda çekilerek, iktidârı Kâmil Paşa'ya bıraktı. Yeni sadrâzam da derhal sulh teşebbüslerine girişti.

Kâmil Paşa demek, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin ileri karakolu demektir. Memleket, şimdi de İngiliz politikasının eteğine yapışacak, biraz da bu kapının önünde vakit kaybedecekti.

Gerçekten de İngiltere'nin gayretiyle Londra'da toplanan konferans sulh şartlarını kâğıt üstüne dökmüş bulunuyordu. Şöyle ki, Batı Trakya ile Makedonya'nın bir kısmı Yunanistan'a verilecek, Sırbistan da Makedonya'nın mühim bir parçasına vâris olacaktı. Bulgaristan'ın payına ise hissenin en küçük kısmı düşüyordu.

Kısa zamanda Yunanlılar ile Bulgarları harbe sürükleyecek olan bu taksim, Edirne'yi de kopararak, devleti Avrupa topraklarından sürüp çıkarıyordu.

İhtiyar ve emektar sadrâzam bu şartları kabul etmekle memlekete hizmet mi ediyordu hıyânet mi? Tecrübeli olduğu kadar "idâre-i maslahatçı" da olan bu devlet adamı için şu son kozu reddetmek, belki de daha ağır felâketlere hazırlanmak gibi geliyordu.

İşte Kâmil Paşa, eli şakağında bütün bu kararların mesûliyeti altında ezilip düşünürken, "Hâlâskâr"ın baskısıyla iktidârı kaybeden İttihad ve Terakkî de yine, hukûkî ve kânûnî yolları çiğneyerek, çetecilik metodu ile iktidârı ele geçirmeye hazırlanıyordu. Onun için de paşa mutlaka bertaraf edilmeliydi. Bu muhâfazakâr sadrâzam, onların emel ve istikâmetlerinin adamı değildi.

*

Artık Balkanlar'ın vaziyeti, dünya siyâsî çevreleri

için bir meçhul değildi, Türklere şimdiden Rumeli'ni kaybetmiş gözüyle bakılıyordu.

Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisâdî kaynaklarına gözünü de gönlünü de bağlamış olan Almanya için vaziyet düşündürücüydü. Zîra istiklâlini kazanmış Balkan devletleri barajını aşıp Anadolu'ya vâsıl olmak eskisi kadar kolay sayılamazdı. Almanya'nın, bu harbe seyirci kalmakla kendini ne kadar müşküle soktuğu gün gibi âşikârdı. Fakat vakit ve fırsat büsbütün geçmiş değildi. Ellerin altında İttihat ve Terakkî erkânı gibi kuklaları olduktan sonra, işler yine de Alman menfaatleri etrâfında inkişaf edebilirdi.

İşte eski Ataşemiliter Enver Bey, işte general Von der Goltz'un oyncağı Mahmut Şevket Paşa, işte zekî fakat câhil ve siyâsî ehliyetten mahrum Talât Bey... Hepsi de birer Cermen hayranıydılar. Şu halde bunların derhal iş başına getirilmeleri lâzımdı.

Üstelik Falkenhayn ve Liman Von Sanders hattâ hükümdarlara mahsus fevkalâde derecesiyle Kayser Wilhelm gibi, bu Meşrûtiyetçi devlet adamları da mason tarîkatının birâderleri olarak birbirlerinin kardeşi demekti.

Böylece içli dışlı münâsebet sıkı sıkıya devam edersun, memleket siyâsî ve askerî müşküller içinde bocalamaktayken, İttihat ve Terakkî ileri gelenleri Alman dostlarının da tasvîbiyle kararlarını vermiş bulunmaktaydılar. Şöyle ki, yine silâha davranılacak, yine eller kana boyanacaktı. Nitekim başbaşa verip Hâlâskârlar'dan zor ile iktidârı almak kararını veren komitacılar 23 Ocak 1913 günü Bâbıâlfî'yi basıp, başta Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa olmak üzere, nice mâsum vatandaşı rastgele devirip Kâmil Paşa'yı istifâyâ mecbur ettiler.

Artık Mahmut Şevket Paşa'nın askerî diktatoryası başlamıştı. Sadâret makâmı da Harbiye Nâzırlığı da uhdesindeydi. Yâni iktidârın ilk işi, İttihat ve Terakkî'nin kökünden sarsılmış olan îtibârına biraz olsun çekidüzen vermek olmalıydı. Bu iş ise ancak harp tâlihi üstünde yapılacak bir deneme ile mümkün olabilirdi. Onun için mütâreke bozuldu ve yeniden harp başladı. Başlamasıyla da Yanya ve Edirne düştü. Çatalca cephesi bozularak Bulgarlar İstanbul'a doğru yürümeye başladılar.

Bu arada İşkodra kahramanı Hasan Rızâ Paşa'nın, Sultan Abdülhamid'e hal'ini tebliğ eden heyetin âzâsından Esat Toptânî tarafından öldürülerek İşkodra müstahkem mevkiinin düşmesine yol açtı.

Nihâyet devletler ikinci notayı da verince, düşmanın İstanbul'a girmesinden korkan Mahmut Şevket Paşa, ikinci mütârekeyi yaptı. Fakat sulhü imzâlamaya ömrü vefâ etmedi.

Hareket Ordusu'yla İstanbul'a girip pâdişâhı hal' eden paşa, birdenbire şöhretin ve mevkiin en üst kademesine çıkmakla, İttihat ve Terakkî ileri gelenlerini kuş bakışı seyretmeye başlamış bulunuyordu. Üçüncü ordu kumandanlığından hareket ordusu kumandanlığına âdeta uçarcasına yükselmiş olan Mahmut Şevket Paşa, şimdi de kabinenin hem sadrâzamı hem de harbiye nâzırıydı. Bu pâyeler küçük ruhlu insanların, etraflarını da küçük görmelerine kâfi bir sebepti. Kaldı ki paşanın çevresinde ve emrinde olan kader ve iş arkadaşları gerçekten de küçük adamlardı. Üstelik Mahmut Şevket Paşa, Merkez-i Umûmî'nin hükûmet üstündeki baskısını ve Talât Bey ile Enver Bey'in nüfuzlarını da sınırlandırmış bulunuyordu. Kendisini iş başına getirenler, yine kabinede birer nezâret sandalyesi elde edememiş ve köşe başlarını tutmaya hazırlananların hepsinin eli böğründe kalmıştı. Onun için

de paşaya ittifakla dış bilemekteydiler. İşte bu karşılıklı öfke ve kindir ki Mahmut Şevket Paşa'nın kurduğu askerî diktatörlüğün ömrünü kısaltmış oldu.

Çeteci rûhuna ve tethiş siyâsetine henüz doymamış olan İttihat ve Terakkî, kan dökmek istiyor ve îdamlarını istedikleri binlerce muhâlif vatandaşı siyâsî kanaatlerinden dolayı ortadan kaldıracak sebepler arıyordu.

Şu da var ki, yakın zamanlara kadar kütle hâlinde cana kıyan Mahmut Şevket Paşa, sadârete geçtikten sonra yavaşlamış ve mütedil bir siyâset tâkibine özenir olmuştu. Çeteci arkadaşlarını kıyasıya adam boğazlamaya bırakmadığı için de ayrıca komitelerin işine gelmiyordu, şu halde kendisinin boğazlanması lâzımdı. Bu işi seve seve üstlerine alacak olan gönüllüler ise Hürriyet ve İtilâf Partisi muhâliflerinden çıkabilirdi. Nitekim öyle de oldu ve paşa, günün birinde Hürriyet ve İtilâfçıların kurşunlarıyla vurularak öldürüldü.

Görünüşte yaygarayı koparan İttihat ve Terakkî, hakîkatte mesuttu. Yine darağaçları kuruldu. Başta Dâmat Sâlih Paşa, bu sehpalarda kimler can vermedi? Binlerce sürgün ve görülmedik bir zulüm ve işken-ce hareketi ile, İttihat ve Terakkî'nin en şiddetli baskı ve terör devri, işte bu suikastten sonra başlamış oldu.

*

Mahmut Şevket Paşa diktatoryasının iflâsından sonra üçlü diktatorya devri başlıyordu.

Maktul sadrâzam, partisinin kanlı icrââtını târih muvâcehesinde bir başarı ile hafifletmek istemiş fakat muvaffak olamamıştı. Şimdi hükûmet değişmiş, Mısır Prensi Said Halim Paşa sadrâzam, İzzet Paşa da harbiye nâzırı olmuştu. Yeni harbiye nâzirinin cepheden getirdiği rapor müsbetti. İzzet Paşa, Türk

ordusunun bir taarruz gücü olduğunu biliyordu. Zaferden sonra Türk mîrâsını paylaşmak husûsunda birbirlerine düşen Balkanlı devletler şimdi gırtlak gırtlığa harbediyorlardı. İşte bu kargaşalıktan faydalanan Enver Bey, kumandasındaki süvâri kuvvetleriyle Edirne'ye taarruz ederek Bulgarları mağlûp etti. Trakya'nın göz bebeği Edirne'nin kurtuluşu ile de, İttihatçıların sıfıra inmiş îtibârı biraz olsun düzelir gibi oldu.

*

Fakat bu yeni düzen ile de iç siyâset yerine oturmuş değildi. Başta Enver Bey ve onun ihtiras ve emelleriyle yarışan Talât ve Cemal Beyler, sanki ateş üstündeki çömlek gibi kaynıyor, çoğu defa da kablarını taşıyorlardı. Kendilerini üst kademelerin adamı olarak gören ve o yola doğru adımlarını doğrultan bu diktatör namzetleri, aynı partinin mensûbu olmalarına rağmen ne birbirlerine inanıyor, ne birbirlerinden hoşlanıyor, ne de birbirlerinden ayrılabiliyorlardı.

Meselâ harbiye nâzırlığına aklına koymuş olan Enver Bey için İzzet Paşa'yı alaşağı edip behemehal¹ yerine geçmek, yatışmaz bir emeldi. Nitekim Talât Bey'in sert ve dolambaçlı mukâvemetine rağmen hâdise tahakkuk etti². İzzet Paşa istifâyâ zorlandı ve Enver Bey de paşa rütbesiyle harbiye nâzırı oldu. Başkumandanlık salâhiyetini de eline geçiren genç paşa Türk ordularını Alman militarizm ve emperyalizminin hizmetine koymuş bulunuyordu. Birçoklarına paşalık rütbesi tevcih edilerek memlekete dâvet edilen Alman generalleri ile Alman erkânıharbiyesinin ateş gibi elemanları, istikbaldeki Alman yurdu olarak benimsedikleri memlekete artık sürat ve de-

¹ Behemehal: Ne olursa olsun, her halde, mutlaka.

² Tahakkuk etmek: Gerçekleşmek.

vamla akıyorlardı.

Trablus'u oyuna getirerek elimizden alan İtalya'nın açık gözlülüğünden sonra Edirne'yi memleket hudutlarına dâhil eden barışa rağmen Balkan mağlûbiyeti, İttihat ve Terakkî iktidârının prestijini sıfırın üstüne çıkaramamıştı. Şu halde yeni bir hamle lâzımdı. O da herhalde, İttihatçı devlet adamlarına ve bilhassa Enver Paşa'ya bir putmuş gibi tapan Almanlarla birleşip, imparatorluğu Cermen idealine nezredilmiş¹ bir malzeme yığını hâlinde kullanmak olacaktı. İşte 1914 Cihan Harbi'ne hazırlanan Almanya'nın karşısında Osmanlı Devleti'nin idârecileri bu ruh hâleti içinde idiler. Bir köy kavgası, bir aşîret muhârebesi kadar kolay baş edilir zannettikleri bir cihan harbine deve kervanları, öküz arabaları ve kağnılarla yarı aç yarı tok, silâhsız cephânesiz katılırken, bir yalancı dostluk oyununun bu gülünç ve ahmak aktörleri, bütün hudutlarda birden, açılacak yeni bir muharebeyle îtibarlarını geri almak istiyorlar, memleketin istikbâli üstüne oynayacakları yeni bir kumara hazırlanıyorlardı.

*

Târihin henüz vesîka göstermediği rivâyetlerden ki, Balkan Harbi'nin çıkmaza girdiği ve İkinci Sultan Abdülhamid'in de Selânîk'den getirildiği sırada ayakları suya eren Enver ve Talât Beyler, Beylerbeyi Sarayı'na giderek devletin siyâsî istikâmeti hakkında pâdişâhın tavsiye ve yardımını ricâ ederler. Beylerbeyi münzevîsinin verdiği cevap şudur: "Dört senedir tecrit hâlinde yaşıyorum. Bu müddet zarfında elime gazete dahi vermediler. Hikmet-i hükûmet o kadar nâzik bir şeydir ki değil dört sene, dört günde bile

¹ Nezredilmek: Adanılmak.

küsüp kaybolur. Onun için bundan sonra size bir yar-dımım olamaz.”

Gün olacak Meşrûtiyetçiler şu dört duvar arasına hapsettikleri dâhî devlet reisinin cenâzesi arkasında giderlerken: “Yanlış yapmışız!..” diye ağlayacaklardı.

Fakat yanlış yaptıklarını târihe karşı resmen îti-raf etmiş olsalardı belki de günahlarının bir nevi kefâ-retini vermiş olurlardı. Zîra bu yanlış büyük kütleye îtiraf etmedikleri kadar gaflette devam eden kalaba-lıklar, daha nice yanlışları doğru belleyecek ve nice doğruya da, suflöre uyarak yanlış damgasını vuracak-tı.

Kütleleri idâre mesûliyetini üstüne almış olanla-rın, o milletin hayâtına mâlolabilecek bir hatâyı ört-bas etmek istemesi kadar büyük vatan hiyâneti az olur. İttihatçılar da hiç değilse son dakîkada bu civan-mertliği gösterip bir hürriyet kahramanı olmadıkları-nı ve hiçbir milletin bu yoldan hürriyete erişemeyece-ğini kabul etmiş olsalardı gelecek zamanların ilmî ve siyâsî kifâyetten mahrum, atak, gözü pek ve gafletle mâlûl politika heveslilerini îkaz etmiş, dolayısıyla da memlekete bir hayırları dokunmuş olurdu.

Ammâ değil hatâlarını açıklamak, yabancı etiketi taşıyan cereyanların yardımıyla, tahtdan aldıkları hü-kümdar aleyhine giriştikleri kıyasıya propagandalar sözü ayağa düşürmüş ve pâdişâhı tahkir¹ ve tezyif² etmek uzun yıllar, bir vatanseverlik ve münevverlik alâmeti kabul edilmekte devam etmiştir.

Aradan yarım asırdan fazla zaman geçtiği halde, yalan ve iftirâ kampanyalarının sislerini lâıykıyla pa-ralayıp gerçeği göremeyen büyük kütle, hâlâ Sultan Abdülhamid'e lâıyk olduğu yeri verememiş, hâlâ onu bir kahraman olarak bağrına basamamıştır. Yakın

¹ Tahkir: Hakaret etme, küçük görme, aşağılama.

² Tezyif: Değersiz göstermeye çalışma, aşağılama.

târihi ters perspektiften görmekte devam eder olduğunu da, millî hâfızaya stok edilmiş o sakat inanışları hâlâ geçer akçe olarak kullanmakla belirtmiştir.

O günden bu güne mîras kalacak ölçüde ustalıklarla tertiplenmiş bu iftirâ, tezvîr ve hücum kampanyasının şiddet ve dehşetine şu küçük misal yeter de artar olmalı: Doğu Beyazıt'ın Toprakkale eşrâfından Selimzâde Hacı Sâdık Efendi'nin genç oğlu Abdülhamid, Erzurum İdâdisi'nin parlak ve gözde talebelerinden-
dir.

Bir gün ders anlatıp yerine oturacağı sırada hocası ismini sorar ve çocuk "Abdülhamid.." der demez: "Otur yerine pis adam.." diye talebesini tersler.

Pâdişah hal' edileli üç sene olmuş, fakat değil şahsına, adına ve adaşlarına bile kinli ve nefretli bir halk psikolojisi bütün gayzı¹ ve nefretiyle yürüyüp gitmiştir.

Genç Abdülhamid'e hocanın revâ gördüğü bu muâmele, zâten bahâne arayan arkadaşlarına da müsâit fırsatı verdiğinden çocuk her derste ecel terleri döker olmuştur. Nihâyet bu hakâret ve hücumlardan bir ara olsun kurtulmak için bir çâre düşünerek hastalık bahânesiyle mektebin doktoruna mürâcaat etmiş. Doktor gencin ismini bildiği halde "Adın nedir?.." diye sorup da çocuk yine "Abdülhamid.." deyince bu defa da doktor, "Hay eşşoğlu..." diye bağırmış, tahammülü son haddini bulan genç de mukâbele eder olunca bu ağız dalaşı idâreye intikal etmiş.

Müdürün karşısına götürülen çocuk artık kendini müdâfaa etmeye lüzum görmeden mektebi terk edeceğini bu şartlar içinde tahsîle devam edemeyeceğini söylemişse de, anlayışlı bir adam olan müdür, "Oğlum" demiş "Mektebi bırakma ben işi hallederim..."

¹ Gayz: Öç alma arzusu ile bilenmiş öfke, kızgınlık, hiddet, hınç, gazap.

Derhal kalemden kâtibi çağırmış ve: “Kâtip efendi, bu oğlumun ismini deftere yanlış yazmış olacaksın” diyerek, defteri getirtmiş ve “Gördün mü işte yanlış kaydolmuş, oğlumun adı Abdülkâdir’dir...” diyerek eliyle defteri tashih etmiş ve hocaları da keyfiyetten haberdar eylemiş. Bu sûretle de genç 1913 senesinde mektebi bitirmeye muvaffak olmuş.

Fakat bu defa da karşısına başka bir müşkül çıkmış. Nüfus kaydıyla diplomadaki isim ihtilâfı, devlet hizmetine girmesine engel teşkil ettiğinden serbest meslek seçmeye mecbur olarak ticâret hayâtına atılmış.

*

Acı ve tatlı hâtıraları dizi dizi boynunda takılı olan ey dilber su şehri Boğaz, ey eşsiz deryâçe, ey seçilmiş belde... Târihinle, hâtıralarınla baş başa ve hep bizim olarak kal, bizim için yaşa!..

Kendin gibi huyun da güzeldir. Şimdi ağlatır, şimdi güldürürsün. Şimdi küser, şimdi gülümsersin.

Gül artık bize... Şu sırtında koca bir imparatorluğun inkıraz¹ hikâyesini taşıyan Beylerbeyi’nden uzaklaşırken, kanlar, karanlıklar, acılar ve mihnetler² geride kalsın... Bizi başka semtlere ümit ve tesellî kapısından uğurla...

¹ İnkıraz: Yok olma, son bulma, çöküş.

² Mihnet: Sıkıntı, zorluk, eziyet, zahmet, meşakkat, üzüntü, dert, elem, keder, belâ, âfet, musîbet.

Kuzguncuk

Fuzûlî ne der:

*Cânı kim cânânı için sevse cânânın sever
Cânı için kim ki cânânın sever cânın sever*

Değil yalnız Osmanlı İmparatorluğu, acaba dünya dünya olalı Yavuz Sultan Selim gibi, canını cânânı tuttuğu memleketi için sevecek ölçüde kaç kahraman görmüştür?..

Kendini bir lokma, bir hırkayla mesut sayarken önüne düştüğü memleketi, kültürde, san'atta, varlıkta dirlikte hazînelere sâhip etmesini bilmiştir.

Bilmiştir. Çünkü devletli olduğunu unutmuş yalnız devleti düşünmüş, varlığı bir kenara koymuş, yalnız memleketi var etme yolunda kemer bağlamıştır.

İşte bu ferâgatli mücâhit, şiddeti kadar rikkati¹ ve keremi² de sonsuz olan büyük serdar, her zafer dönüşü, memlekete hazîneler dolusu ganimet getirirken bu altın tahtlar, inciler, cevâhirler, murassa³ kılıçlar, yâ-

¹ Rikkat: İncelik, acıma, şefkat, merhamet.

² Kerem: İyilik, merhamet, ihsan; cömertlik.

³ Murassa: İnci, elmas, yâkut vb. kıymetli taşlarla süslenmiş, mücevherle bezlenmiş.

kutlar, zümrütler arasında âlimler, şâirler, san'at-kârlar da getirmeye bilhassa dikkat ederdi.

Kuzguncuk'un Nakkaş Baba'sı da, işte bu seferlerden bir seferin, Çaldıran Zaferi'nin bir yâdigârıdır.

Şu da var ki bu ilim, san'at ve hüner erbâbı kim-seler, esir değil, âdeta bir emîr olarak yaşar ve yeni vatanlarına artık orayı terk edemeyecek bir muhabbetle bağlanırlardı.

Bunlardan biri olan Nakkaş Baba da, Kânûnî Sultan Süleyman'a defterdar olan oğlu ile Kuzguncuk'daki zâviyesinde¹ yatan târihî şahsiyetlerden biridir.

Şüphe yok ki oğlunun oğulları ve onların da çocuğu çocuğu belki Nakkaş Baba'ya nisbetlerinden, onun zürriyetinden² gelmiş olduklarından habersiz, aynı vatan topraklarında yatmakta veya hâlâ yaşamaktadırlar.

*

Yabancı kaynaklara göre köyün eski ismi Kozinitza'dan bozularak Kuzguncuk olmuştur. Evliyâ'ya göre de Fâtih Sultan Mehmed devrinin burada yaşamış bir velisinden, Kuzgun Baba ismindeki Hak sevgilisinden kinâyedir.

Öyle veya böyle... Sâhilleri Türklerle meskûn olan Kuzguncuk'un iç mahalleleri bilhassa Mûsevilerin rağbet ettikleri bir köydü. Bu cemâatin Kuzguncuk'a bağlılıklarında, daha ziyâde mânevî bir râbîta vardı. Öyle ki burası Kudüs'ün bir nevi Anadolu kapısı sayılırdı. Hattâ Yahûdi, sağlığında olduğu kadar ölümünden sonra da burada kalmak, köyün üst kısmındaki mezarlığa gömülmek isterdi. Yine aynı sebepten ötürü

¹ Zâviye: Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde genellikle yerleşim merkezleri dışındaki yollar üzerinde, derbendlerde kurulan ve dînî-tasavvûfî inanç ve fikirleri yaymak, bölgenin güvenlik ve âsâyişini sağlamak, gelip geçenleri barındırmak, yedirip içirmek gibi işleri üstlenen, Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük rol oynamış olan dînî ve sosyal kurum.

² Zürriyet: Nesil, soy, sop.

hahambaşının vekîli de burada oturuyordu.

1855 senesinde Şirket-i Hayriyye kurulup da Boğaziçi'nin nakil vâsıtaları arasına buharlı gemiler cîdî olarak katılınca, İstanbul'a gidiş geliş kolaylaşmıştır. Fakat şirketin vapurlarından biri Köprü'ye dâima gecikerek gelirmiş. Bu târife dışı hareket şikâyet mevzûu olup, sebebi kaptandan sorulunca: "Ne yapayım efendim, Beylerbeyi'nin teşrîfâtından, Kuzguncuk'un da haşarâtından iskelelerden zamânında kalkamıyorum ki..." cevâbını vermiş.

*

Vaktiyle burada, Dördüncü Sultan Murad'ın kızı ve Melek Ahmed Paşa'nın karısı Kaya Sultan'ın da bir sarayı vardı.

Melek Ahmed Paşa... Her yıl mallarının fazlasını sarayının avlusunda kendi kapı halkına mezatla satan adam...

Ammâ, ortaya dökülen kılıçları, kalkanları, eğgeri okları, yayları, şalları, kürkleri, dîbâları, canfesleri parayla pulla değil, hayır ve hasenat karşılığı satan vezir...

Şöyle ki, içinde yüzlerce kapı halkının sıralanıp beklediği avluda münâdî bağırır: "Bir altın sahan!.. Bir çocuk okutmaya" der. Tâlip olan: "İki çocuk" diye arttırır. Arkadan bir ses: "Üç!.." der. Münâdî başka istekli olup olmadığını yoklar. Bulamazsa "Sattım!.." diye bağırmasıyla tekrar sesi yükselir: "Bir murassa kılıç!.. Bir Yâsin'e..." Fişek gibi havalanan sesler oradan buradan müzâyedeye iştirak eder: "Üç... Beş... On!.."

Böyle böyle mallar, yetime bakmak, dulları korumak, çeşme yaptırmak, hatim indirmek ve çeşitli hayır ve iyilik karşılığı mezat edilip satılır. Bundan sonra herkesin vaadini ve borcunu yerine getirip getirmediğini tâkip etmek ve netîcelendirmek üzere bir heyet kurulur.

*

Kuzguncuk demek, bir bakıma Serasker Fethi Paşa Yalısı demek değil midir? Sanki arkasında bıraktığı o yemyeşil dağ, koru değil de koca bir târihtir. Bu görmüş geçirmiş, safâlar sürmüş, cefâlara katlanmış âbide binâ, Boğaziçi târihinin son temsilcilerinden biri olduğunun şuûruna varmış gibi vakur, hazımlı ve uzun ömürlerinden utanır olan kimseler misâli de biraz mahcuptur.

Ya son devir târihinin meş'um sîmâsı Hüseyin Avni Paşa Yalısı da yine aynı kıyıların bereketlerinden değil miydi?

O günleri yaşayanların anlattıklarına göre, bu iki yüzlü devlet adamı, bir yandan Sultan Abdülaziz'in hal'inden habersizmiş gibi görünürken, bir yandan da gözleri Beşiktaş sâhillerinde, beş çifte kayık hazır, gelecek hal' haberini asabiyetle bekleyen bedbaht adam...

Acaba bu Nehr-i Azîz'e, içine sünger gibi çekip sakladığı bütün bir medeniyeti, bu medeniyetin nîmetlerini, mihnetlerini, cîvelerini, şîvelerini, edâlarını sorsak söyler mi? Yalvarsak anlatır mı? Belki evet... Ammâ hangisini, hangi birini?..

Etraflarına çocuklarını, torunlarını toplayıp geçmiş günleri, delikanlılık ve yiğitlik hikâyelerini söyleyen süt beyaz sakallı ihtiyarlar gibi, Boğaz'ın şurasında burasında kalmış, meselâ Beylerbeyi'nde Hasip Paşa Yalısı, Çengelköyü'nde Sâdullah Paşa, Zekeriyâ Paşa yalıları; Anadolu Hisarı'nda Amcazâde Hüseyin Paşa, Zarif Mustafa Paşa; Kandilli'de Kıbrıslı Mehmed Paşa, Kont Ostorrog, Âbid Efendi, İsmâil Paşa yalıları; Çubuklu'da Müze Müdürü Halil Ethem Bey Yalısı, sağlarına sollarına, yanlarına karşılarına gelip oturmuş yeni yeni, küçük küçük, en fenâsı Boğaz'ın rûhuyla tepişen binâlara görüp geçirdikleri günlerden

yaşayıp içlerine sindirdikleri mâcerâlardan ne söyler ne anlatabilirler?

Anlatamazlar. Zîra bu üreme ve türeme mîmârî, onların soyu, onların zürriyeti, onların devâmı olan evlât ve torun mudur? Ne gezer? Bunun için de eski devirlerin bergüzârı olan o yalıların, köşklerin, kasırların dilleri olsa, dile gelip konuşabilseler, yine de memamlarını anlatabilmeleri muhal ender muhaldir. Çünkü birinin söylediğini ötekine anlatmayan, anlamasına mâni olan, bir XVIII., XIX. veyâ XX. asrın damgasını taşıması, ihtiyarlık ve gençlik farkı değil, sâdece zihniyet farkıdır.

Eski ve yeni nesillerin arasını açan, dedeyi oğuldan, oğlu torundan ayıran o aşılmaz uçurum, îmâna, irfâna, lisâna, etik ve estetik her dala her kola gerilip dış geçirmiş bulunurken, tek başına mîmarlığın, bildiği ve beğenebildiği yolda gitmesi, sahteyi gerçekten fark edip ona göre istikâmetlenmesi nasıl beklenebilir?

*

Artık eski devirlerin o geniş, ferah, sofalı, dîvan-hâneli, bahçeli, korulu, havuzlu yalıları köşkleri elbet ki küçülecekti. Ammâ küçülmek, soysuzlaşmak, tatsızlaşmak, şahsiyetinden, benliğinden, târihî gurûrundan kopmak demek değildi. Ne yazık ki işte o oldu. Bu bölünmedeki, küçülmedeki vebal, yalnız içtimâî ve iktisâdî şartların olsaydı, biraz fazla biraz eksik, o asırlara hükmetmiş gelenek ve üslûp, bîr senteze gider, kendine şahsî bir tarz ve istikâmet çizerdi.

Otuz odayı üç beşe indiren, babaları, evlâtları, gelinleri, torunları ayrı ayrı çatılara dağıtan sebebi sâdece içtimâî ve iktisâdî tazyîke bağlamak mümkün değildir. Zîra kaptanın emrindeki gemi gibi, dümeni elinde tutan, o zihniyettir ki buyruğuna karşı gelmeye kimsenin gücü kuvveti yetmemiştir.

Üsküdar

Boğaziçi'nin her kasabasından her köyünden evvel, Türk târihiyle ilişik kuran beldenin Üsküdar olduğunu söyleyen yine târihtir.

Sene 1080-1081. Kutulmuşoğlu Süleyman Bey, Selçuklu Türklüğünün bu kahraman evlâdı, İznik'i zaptetmek üzere ordusuyla berâber sel gibi, yel gibi akıp geçerken, Üsküdar'da duraklıyor ve karşıdan seyrettiği İstanbul'a aşk ve iştihak nâğmeleri gönderiyor.

Tâ Hicret'in birinci asrından bu yana, Bizans hangi müslüman devlet reisinin gece rüyâsına, gündüz hülyâsına girmemiştir ki Kutulmuşoğlu bundan âzâde olabilsin.

Ne çâre ki, henüz Kostantiniyye meyvesi olgunlaşmamış ve onu devşirecek emîr de doğmamıştır. Şu halde Süleyman Bey varsın yoluna devam etsin ve Paleolog ordularını bozup İznik şehrini Anadolu Selçuklularına taht şehri yapmakta acele etsin.

*

Üsküdar'ın adı üstünde birbirini tutmayan iddia-

lar her kitapta, her kaynakta bir başka kalıba bürünmüş bize ne?

Biri çıkmış, Khrista demiş. Güyâ ki Agamemnun'un oğlu Chrysos veya Hiriseis, Kırım'a giderken, bir rivâyete göre de kâhin olan kız kardeşi İfigenia'yı ziyâret etmek üzere Toros'a giderken bu mevkide ölüp defnedildiği için ismi de köye yâdigâr kalmış, demiş.

Bir başkası çıkmış, İran işgâli esnâsında etraftan toplanan vergilerin burada saklanmış olmasından dolayı, altın şehir, Chrysopolis adı verilmiştir, demiş.

Yine rivâyetlerden bir rivâyet olarak, Bizans zamanında Latinlerin Skudarium demelerinin sebebi, Skutari yâni kalkanlı askerler kışlası ve Esköter Sarayı'ndan kinâyedir, denmiş.

Bir zamanlar Atinalılar ile İranlıların elinde top gibi sâhip değiştiren, daha o zamanlardan beri askerî ve ticârî bir merkez ehemmiyetini taşıyan bu mühim belde, Arap-Bizans muhârebeleriyle Bizans'ın iç mücâdeleleri yüzünden çok tahrip edilmiş, yanmış yıkılmış ve eski hâlinden çok değer kaybederek Türklerin eline geçmiştir.

İşte bu kadîm ve târihî şânından dolayı ona "Eski Dâr"dan bozuk olarak Üsküdar dendiğinde ısrar edenler de olmuştur.

Burhân-ı Kâtî'a¹ gelince, menzilhâneyi², menzil atına, her merhalede elden ele devredilerek süratle yerine ulaşması istenen hükümdar fermanlarını ve mektupları taşıyan piyâde ulaklarına da üsküdar dendiğini söyler.

Üsküdar'ın târihî çehresine yakışan bir isim.

Haydarpaşa, henüz Anadolu yakasının limanı ol-

¹ *Burhân-ı Kâtî*: Ahmet Âsım Efendi'nin Farsçadan Türkçeye lugatı.

² *Menzilhâne*: *târih*. Posta hizmetlerinde kullanılan atların bulunduğu, posta sürücülerinin dinlenip at değiştirdikleri, ahşap veya kerpiçten yapılmış odaları ve ahırları olan yer, tatar konağı.

madan évvel, karşı sâhilin hareket ve vusul¹ noktası Üsküdar'dı. Anadolu'ya, Sûriye, Irak, İran ve Mısır'a gidecek ordular ve kervanlar, surre alayları², buradan kalkar, buraya göçerdi.

Bir menzil şehri olan Üsküdar'ın İstanbul'a muvâsala³ noktası, Balaban İskeleyi'ydi. Çarşısı, bedesteniyeye aynı zamanda bir ticâret merkezi olan bu şehrin Kuzguncuk, Mumhâne, Öküz Limanı, Şemsi Paşa, Harem, Salacak, İhsâniye, Kavak ve Haydarpaşa iskeleleri vardı.

*

Ya Kızkulesi? Üsküdar'ın karşısına görücüye çıkan kızlar gibi geçip oturmuş bu deniz köşkü için de ne çok ne inanılır inanılmaz rivâyetler vardır.

Çeşitli akıntıların durmadan itip hırpaladığı bir kule, bu ölçüde bir dayanıklılık bir metânet ve yalnızlığa sessiz, şikâyetsiz bir tevekkül⁴ gösterir de, hakkında efsâneler, rivâyetler düzülmüş olmaz mı? Sevgilisi Hera'yı elde etmek için Boğaz'ı yüzerek geçmek isteyen Leonor, bu mevkide boğulmuş olduğu için kayaların üstüne böyle bir âbide yapmıştır.

Ya, gözü gibi sevdiği kızını yılan sokmasından korkarak bu deniz kulesinde muhâfaza eden kralın, âkıbet, prensesi bir yılanın öldürdüğünü duyup, kahrından dağlara kaçmasına da, masal çeşnisi taşıyan rivâyetlerden başka ne denebilir?

Hele Seyyid Battal Gâzi'nin hikâyesine ne demeli? Dünya güzeli kral kızını onun eşsiz gücü ve benzersiz

¹ Vusûl: Varma, ulaşma.

² Surre (Sürre) alayı: Osmanlı sultanlarının her yıl Mekke ve Medîne'ye gönderdikleri hediyeleri götürmekle görevli alay.

³ Muvâsala: Ulaşım. Kavuşma, birleşme, visal.

⁴ Tevekkül: Her türlü gerekli sebebe başvurduktan sonra kadere râzı olup sonucunu Allah'tan bekleme, işlerini Allâh'a bırakma, yeis ve kederden kurtulma, Allâh'a güvenme.

kahramanlığı, suların avucu içindeki bu kuleden çekip kaçırmamış mıdır?

*

Bizans'tan mülhem garp kaynaklarına göre, vaktiyle burası denize çıkıntı yapmış bir burundu. Atinalı Charis'in karısı Damalis'in mezarı orada olduğundan, bu kayalar üstündeki kuleye Damalis Kulesi denmiştir.

İmparator Manuel Komnenos'un yaptırdığı bu kuleye, Boğaz'ın ağzını kapayan zincirin bir ucu bağlanırdı ve kule, deniz yoluyla yapılacak herhangi bir hücumu karşı gözcülükle vazîfeli olduğu için bir muhâfaza kulesi karakterini taşırdı.

Fetihten sonra harap bir halde ele geçtiğinden, yerine bir başka ahşap kule yapılmışsa da, hayli zaman sonra yandığından, Üçüncü Sultan Ahmed devrinde, Dâmat İbrâhim Paşa kârgir olarak yenilemiş, İkinci Sultan Mahmud zamânında ise bugünkü şeklini almış, o zaman bu zaman, Boğaz ile Marmara'nın dudak dudağa geldiği kilit noktasında bir nöbetçi sadâkati ile yılmadan usanmadan beklemekte devam etmiştir.

*

Sıcağa soğuğa, yağışa yağmura bağrını vermiş bu kule, elbet ki Genç Osman zamânında İstanbul'u kısıp kavuran soğuk ile iliklerine kadar titremiş ve bir sabah gözünü açıp etrâfına baktığında da denizin donmuş olduğunu ve karşıya yürüyerek geçilecek bir buz meydanı hâline geldiğini görmüştür. Belki de hâlâ kulaklarında, o yavuz kışı ebedileştirmiş ses kaybolmamıştır:

Yol oldu Üsküdâr'a bin otuzda Akdeniz dondu.

*

Fetihten sonra Türkleşiveren Üsküdar'a bir kül-

tür, san'at ve ticâret diyârı dense revâdır. Devamlı gelip gider kervanlar yüzünden iş hacmi ve ticâret imkânları gün günden artan şehir, bir yandan da devamlı îmar ve îtibar gördüğünden, kısa zamanda bir âbideler diyârı hâlini alıvermiş, hükümdarların, vezirlerin, emîrlerin ve halkın el birliği ile yapılan câmiler, mescitler, çeşmeler, sebiller, kütüphâneler, saraylar, kervansaraylar, sâhilsaraylar ve bedestenler ile bir dilber vücut gibi süslenip bezenmiştir.

Evliyâ Çelebi'nin anlattığına göre, XVII. asırda şehir, bağlık bahçelik dokuz bin yalı, köşk ve evi bağrında yaşıtıyordu. "Tahrîri melâl verir"* diyerek sayıp bitirmeye muktedir olmadığını söylediği bu köşk ve yahlardan Salacak'a ve Doğancılar'a uzanan kısımda bulunanların ancak birkaçını şu tertip üzere zikreder: Ayşe Sultan, Vâlîde-i Atîk Sultan, Hanzâde Sultan, Hacı Paşa, Ak Mehmed Paşa, Nazif Paşazâde Cinci Hoca, Aslan Ağa, Piyâle Paşa ve yakın zamanlara kadar gelen Tırnakçızâde yalı ve saraylarından başka, sivil mîmârî alanında da at koşturmuş olan Sinan'ın elinden çıkmış daha neler, niceler, hep bu pastoral¹ medeniyet tablosu üstünde kök salıp boy atan âbidelerdi.

*

Büyük seyyahın hakkı vardır. Çeşitli medeniyetlerin üst üste tabakalaşıp yığıldığı Üsküdar'ın yalnız Türk târihi boyunca giyip çıkardığı kaftanları, bugün bir izi, bir parçası dahi kalmamış o müstesnâ libasları sayıp sıralamaya kalkmak istesek gerçekten de insana, "tahrîrinden melâl gelmemesi" kâbil değil...

Hangisini, hangi birini dile getirmek mümkündür? Şemsi Paşa Kasrı'nı mı? Şerafâbâd Kasrı'nı mı?

* Yazması üzüntü verir.

¹ Pastoral: Kır hayâtını işleyen.

Kavak Kasrı'nı mı? Yoksa Şehid Ali Paşa, ya da İbrâhim Paşa Sarayı'nı mı? Kânûnî Sultan Süleyman'a, İkinci Sultan Selim'e ve nihâyet Üçüncü Sultan Murad'a musâhiplik yapmış olan Şemsi Paşa, dün de, bugün de, yarın da Üsküdar sâhillerinin şânı şerefi, iftihârı ve gurûru olmuş ve olacak câmiini yaptırdıktan sonra, bir de kasır, daha doğrusu sâhilsaray yaptırmıştı.

Esâsen Üsküdar kıyıları ile Doğancılar sırtları, şehrin eski sâhip ve sâkinleri tarafından da rağbet görmek sûretiyle köşkler, saraylar ve bahçelerle giyimli kuşamlı, süslü ve bakımlı idi. İmparatoriçe Théodora'nın ve İmparator Alexis'in Haraeum Sarayı ve bahçeleri, bir zamanlar, bu toprakların haklı ziynetlerinden olmuştu. Fakat Bizans'ın son kargaşalık ve bilhassa çöküş devirlerinde Üsküdar'ın da yıldızı sönmüş ve şehir, küçük bir kasaba seviyesine düşmüştü. Bu sönen yıldızın yeniden canlanması fetihten hemen sonra ilk alâmetlerini göstermiş ve süratle de inkişâfını tamamlamıştır.

İlk Türk eserlerinden biri, kılıç müslümanı olan Rum Mehmed Paşa'nın câmîidir. Fâtih devrinin bu haris ve gaddar vezîri, serdar olarak gittiği Karaman ve Konya'da zulmü ve zorbalığı o derece ileri götürmüştü ki kılıç ve kırbaç altında sürgün edilen mazlumların sesi tâ İstanbul'a kadar gelerek, paşayı işinden edip merkeze kadar getirtmişti.

Hey gidi insan oğlu... Birkaç günlük ikbal için bu hiyânetler, bu cinâyetler değer mi?

*

Üsküdar'ın yüzü 1555'de Kânûnî'nin yazlık sarayı ile bir kere daha gülmüştür.

Sonra aynı saray, Üçüncü Sultan Murad tarafından esaslı tâmir ve ilâveler görmüş ve 1634'de de Dör-

düncü Sultan Murad, Bağdad dönüşü hâtırâsı olarak burada da bir Revan Kasrı yaptırmıştır.

Fetihten bu yana, gelişip serpilen bir tâze kız gibi, her devirde bir başka güzellikle göz kamaştıran İstanbul, bu gözde semti ile de ne kadar öğünse yeri-ydi.

Zaman oldu ki o dillere destan Şemsi Paşa Kasrı'nın adı Şerefâbâd oldu. Neden oldu? Yıkılıp bir yenisi mi yapıldı, yoksa ilâveler ve yeni yeni kasırlar ile mi büyüdükçe büyüdü, serpildikçe serpildi? Harem ile Salacak arasını tutan kademeli mevki, dillere destan o Üsküdar Bahçesi İstanbul'un ayna gibi yüzüne baktığı dilber kıyı...

Muhteşem Süleyman'ın, muhteşem mîmârı Sinan, Haydarpaşa'ya doğru ağır ağır kıvrılarak bir yarım dâire yapan bu bahâ biçilmez sâhilde İstanbul bahçelerinin belki en saltanatlısını, en ağır başlısını meydana getirmişti. Servilerin, çamların, çınarların arasına oturtulmuş bu saray bahçesinin şurasına burasına yerleştirilmiş daha ne kadar küçük kasırlar, dâireler vardı: Kâşili Mehmed Paşa Kasrı, denize bakan müteaddit kasırlar, harem tarafının has odaları, şadırvanlı, direkli dîvanhâne, camekânlı hamam, Bülbül Kasrı, Sultan Ahmed Kasrı, vâlide sultana âit kış odası, kafesli köşk, dârüssaâde ağasına¹ âit dâire, has oda... Yine Sinan'ın zevki mahsûlü olan Haydarpaşa Bahçesi'ni tepeden seyreden Kavak Kasrı ile, Kavaklı Bahçe ve Karlık Bayırı Kasrı hiç unutulur mu?

*

Dördüncü Sultan Murad devrinin Revan Köşkü'nü gezen Du Loir, sarayı şöyle anlatır: "Saray, tavanları İran üslûbu yaprak şekli nakışlar ile süslü müteaddit

¹ Dârüssaâde ağası: Osmanlı sarayının harem ve enderun kısmına bakmakla görevli olan ve rütbesi sadrâzam ve şeyhülislâmdan sonra gelen diğer bütün ağaların âmiri durumundaki siyah hacım ağası, kızlar ağası.

dâireden ibâretti. İç duvarlarda siyah çiniler kaplı idi. Dâirenin birinde, duvarlar tamâmıyla aynalarla örtülüydü, tavanda da mücevherle süslü bir âvîze asılı bulunuyordu. Sultan Murad'ın ok ve mızrakla delmiş olduğu demir parçaları mevcuttu. Bahçede ise pâdişâhın yalnız yaz mevsiminde oturduğu muhteşem bir kasır vardı. Kasrın içindeki çeşmeden etrâfa dökülen sular, sıcak havaların ne hoş serinleticisiydi.”

Kânûnî Sultan Süleyman'dan yüz sene sonra (1655) Dördüncü Sultan Mehmed zamânındaki Üsküdar'dan bahseden Jean De Thevenot, pâdişâhın Üsküdar'da son derece güzel bir sarayı ve bu sarayın da fevkalâde latif bahçeleri olduğunu, Boğaz sâhilinin birbirinden güzel, birbirinden muhteşem binâlarının ve bahçelerinin burada da devam eylediğini anlatır.

*

Bir de Üsküdar'ın şimâle dönük sağırsında, sanki bu sırttan Boğaz'a selâm ve peyâm¹ yollar gibi bakan Ayazma Bahçesi vardı. Derler ki, bir Hırvat esir olarak Osmanlıların eline düşen, düştükten sonra da devrin muhteşem hükümdârı Kânûnî Sultan Süleyman'a dâmat ve sadrâzam olan Rüstem Paşa, tahtın bir adım gerisindeki bu kudretli adam da burada bir kasır yaptırmışsa nasıl çok görülür? Elbette ki bir vezîr-i âzâmın, hele dâmat olursa bahçesi de bağı da, sarayı da hazîneleri de, imparatorluğun ikinci adamına yakışacak ölçüde olmak gerekti.

Ammâ o adam, o cenkler kazanmış, devlet idâre etmiş gerçekten kudretli vezir, ne olurdu büyük zekâsını, dirâyetini, ferâsetini, başta kendi, bir zümrenin menfâati adına kullanacağı yerde, devletin ve milletin yararına nezreden bir civanmert² olsa idi... Bir asîl

¹ Peyâm: Haber.

² Civanmert: Temiz, asil ve cömert yaradılışlı, âlicenap, mert, yiğit kimse.

ruh, bir ferâgat, bir temiz îman, yolunun yoldaşı bulunsaydı, hiç karısının anası Hürrem Sultan'la Osmanlı tahtının karabahtı olan o meş'um¹ kadınla el ele verip Şehzâde Mustafa'ya kıyabilir miydi? Yiğit şehzâdenin ölüm fermanı kendisinin ve pâdişah karısı olan kayın vâlidesinin ihtiraslarından gayrı hangi devlet menfaati için tezgâhlanıp hazırlanmıştı.

Koynunda pâdişâhın mührünü taşıyan bir vezîr-i âzamın, her şeyden evvel ölüm korkusunu ve dünyâlık ihtirâsını yenmesi gerekti. Ergeç herkesin kapısını çalacak bu dâvetçiye biraz daha geciktirmek için bunca entrikalar, habâsetler², koca bir milletin geleceğine mâlolacak bu hıyânetler, cinâyetler revâ mı idi?

Vezîr-i âzam Rüstem Paşa'nın defteri tutulmamacak kadar servet sâhibi olması revâ idi. Zîra devir, yalnız Rüstem Paşaların yüzüne gülen bir devir değildi. Şehirli de, kasabalı da, köylü de, refah ve dirlik içinde attığını vuran, istediğini tutan bir topluluk ve bolluk ile mesut idi.

Bugün bir tahta iskemle, bir cam bardak, bir basit kilim ne ise, o devirlerde de yaldızlı taht, altın leğen, gümüş kâse o idi. İstîlâ, fütûhat ve ganîmet asırlarının artık gözümüzde büyüttüğümüz refâhı ve o refâhın gerektirdiği hayat şartları, o zamanların günlük ve tabîî îcapları arasında bulunuyordu.

Şadırvanlı avlular, selsebilli³ odalar, zümrüt kakmalı duvarlar mücevherli tahtlar, atlaslar, kemhalar, kadifeler ve çuhalarla döşenmiş dîvanhâneler, bugün için bir masal sanılan bütün o ihtişam ve bolluk, aslında o devrin harcıâlem ve mühimsenmez çizgilerinden başka bir şey değildi.

¹ Meş'um (Meşum): Uğursuz.

² Habâset: Kötülük, alçaklık.

³ Selsebil: *mimârî*. Üzerinde küçük zarif çıkıntılar şeklinde su yalakları bulunan, bir duvara yerleştirilmek üzere yekpâre mermerden çok ince bir işçilikle yapılmış çeşme aynası.

*

Üsküdar'ın can yakan bir güzel gibi, gözünü gözünüze dikmiş âbidelerinden biri de, şüphe yok ki Kânû-nî Sultan Süleyman'ın kızı ve Rüstem Paşa'nın karısı Mihrimah Sultan'ın hastahânesi, medreseleri, misâfirhânesi, imâreti ve mektebiyle İskele Câmii'dir.

İkinci Sultan Selim'in zevcesi ve Üçüncü Sultan Murad'ın annesi Nûrbânû Sultan da, dârüşşifâsı¹, imâreti, mektebi, muvakkithânesi, dârülhadîsi², medresesi, tabhânesi³, kütüphânesi ve çifte hamamı ile Atik Vâlîde Câmii'ni yaptırmak sûretiyle Üsküdar topraklarına hâtıraların en güzellerinden birini yâdigâr bırakmıştır.

Üsküdar'da hânedan ve saray kadınlarından daha kimlerin hayır eseri yoktur ki? İşte Kösem Sultan'ın bir ebedî bahâra benzeyen Çinili Câmii... İşte, Üçüncü Sultan Mustafa'nın annesi Mihrişah Emine Sultan ve kardeşi Şehzâde Süleyman adına çiçek gibi açtırdığı Ayazma Câmii... İşte Üçüncü Sultan Ahmed'in gene annesi nâmına Vâlîde-i Cedîd Emetullah Sultan Câmii...

İşte XVIII. asrın ikinci yarısında Üçüncü Sultan Selim'in yaptırdığı Selîmiye Câmii... İşte Üçüncü Sultan Osman'ın İhsâniye Câmii...

İşte sayıları yetmiş dördü bulan büyük küçük Üsküdar câmilerinden birkaçının adı daha: Şeyh Nasûhî, Doğancılar, Ahmediye, Kaptanpaşa, Takkeci, Paşalimanı, Dâvud Paşa, Süleyman Paşa, Toygar Hamza, Solak Sinan Câmileri... Gel de Evliyâ gibi "tahrîri melâl verir" deme...

¹ Dârüşşifâ: Şifa kazanılan yer, hastahâne.

² Dârülhadis: Eskiden hadis okutulan medrese.

³ Tabhâne: İmâretlerin yanında, fakir kimselerin iş buluncaya, zayıf ve güçsüzlerin, hastahânedan çıkanların sağlıklarını kazanıncaya kadar barınmaları için yapılmış hayır kurumu.

O devirlerde ibâdethâne demek, içtimâî hayâtı bütününü düşünüp cevaplandıran bir manzûmenin şah beyiti demektir. Câmîi merkez alan bir zihniyetin ifâdesi olarak yardımcı binâlarla içtimâî ihtiyaçları karşılayan bu tamamlayıcı müesseseler, medrese, hastahâne, misâfirhâne, aşhâne, kütüphâne, çeşme, hamam, sebil¹ gibi el birliğiyle kütle emrinde hizmet ederlerdi.

Bu bakımdan Üsküdar topraklarında daha ne medreseler, ne çeşmeler, ne mektepler, ne câmiler vardır ki, “tahrîri melâl” verdiği için söyleyip saymaya uğraşmamak belki daha da doğru.

*

Üsküdar, Karaca Ahmed Sultan gibi, adı efsâneler ile birleşmiş gazâ ehli velîlerin de son durağı olan bir semttir.

Ya koca Aziz Mahmud Hüdâyî... Bursa'da kadılık ededursun, ne olmuşsa olmuş, bir cezbe rüzgârı eserek onu Şeyh Mehmed Muhiddin Üftâde'nin kapısına atmış. Kolay mı bu yol? Maldan geçmek, candan geçmek ne ise ne ammâ insan oğlunun kendi kendisine bile gizli olan benliğini, varlığını yokluğa çevirmek gerçekten kolay değil...

Derler ki, Üftâde Sultan, Bursa'nın bu mâruf² kadısını dervişleri arasına kabul etmek için, omuzuna vuracağı sırık ile sokak sokak gezip ciğer satmasını şart koşmuş.

Ezelden aziz gelmiş Hüdâyî de: “Peki...” demiş ve iki tarafında takım takım ciğerler asılı sırgı ile Bursa sokaklarında dolaşıp gezmiş.

¹ Sebil: Gelip geçenlere ücretsiz su dağıtmak için genellikle câmilerin yanında, pek çoğu yuvarlak biçimde inşâ edilmiş, genellikle kubbeli, zarif demir parmaklıklı pencerelerle çevrili küçük, şirin yapı, sebilhâne.

² Mâruf: Ünlü, meşhur.

Zâten "Peki" demesini bilmeyenin sırtına derviş hırkası sığar mı? Memleketin kadısı Hüdâyî de, çoluğun çocuğun eğlencesi olmuş ama insan olarak da insanlık târihinin baş tâcî olmuş.

Azîz Mahmud Hüdâyî Sultan, İstanbul'a gelip Çamlıca'da nice eyyam hal ve halvet geçirdikten sonra, Üsküdar'a inip zâviyesini kurmuştur. Bu aralarda, Birinci Sultan Ahmed'in uyanık gözü bu gizli nur damlasını görerek sıkıca eteğine tutunur olmuş.

Günlerden bir gün sarayda abdest alırken, pâdişah suyunu döküyor, vâlide sultan da havlusunu tutuyormuş. Sırasında hikmet ve irfandan âdeta yorulup, maddeyi dile getirmekle keyiflenen insan oğlu da, velîlerin mûcize varlıklarını koyup, onlardan kerâmet isteyecek kadar basitleşirler.

İşte vâlide sultan da aynı zaafa düşerek: "Efendim demiş... Ne olur bize bir kerâmet gösterseniz..."

Gülümseyen Azîz Mahmud Hüdâyî Sultan: "Vaktin pâdişâhı abdest suyunu döküyor, vâlidesi sultan ise havlumu tutuyor. Bundan büyük ne kerâmet istersiniz?"

Varını yoğunu fakirlere dağıtarak sırasında ekmeği bulunmayan bu ulu kişiden sonra, etrâfına güneş ışığı gibi feyiz ve îman dağıtan yücelerden biri de Nasûhî Sultan'dır.

İran sarayının şehzâdesi ve yiğitlik efsânelerinin kahramanı Karaca Ahmed Baba'nın civârında ve servilerinin altında daha kimler yatmaz? Ama Üsküdar âbidelerini saymakla acz gösteren Evliyâ Çelebi gibi, şu her biri, memlekete bir ucundan hizmet etmiş, yararlık göstermiş adamları, edip, şâir, emir, vezir, san'atkâr, bütün o geçmiş zaman büyüklerini de teker teker yâd edip dile getirmek muhal ender muhal¹.

¹ Muhal ender muhal: İmkânsız içinde imkânsız, asla mümkün olmayan.

*

Üsküdar, gerek mesîreler, bağlar, bahçeler, gerek kahvehâneler ve meyhâneler bakımından da hayli yüklü sayılırdı.

Selâmsız, Sultan Tepesi, Bağlarbaşı ve İcâdiye'den Çengelköyü'ne kadar inen meyhânelerde saz şâirleri semâîler, destanlar okur, curalar, çığırtmalar¹, sazlar, zurnalar, zilli maşalar, davullar, darbukalar, giriftler², neyler, tamburlar çalınır, allı pullu, sırmalı şalvarlar giymiş köçekler tavşan oğlanları³ akşamcıların keyiflerine keyif katardı.

Ammâ Üsküdar demek, yalnız eğlence yerleri, yalnız saray, kasır, câmi, sebil, mesîre, bağ ve bahçe demek değildi.

Burası bir menzil yeri, bir ticâret merkezi idi. "Şehrin her cânibi mesîre ve teferrüçgâhdır⁴. Dört bine yakın üzüm bağı, üç yüz gülistânı vardır. Türölü kokular saçan bahçelerinin önünden geçenlerin di-mağları uyuşur kahr," diyen Evliyâ Çelebi, bir yandan da Üsküdar çarşısında iki binden fazla dükkân, beş yüz han, iki tabakhâne olduğunu da ilâve eder ki iş hacmine bundan daha kuvvetli şâhit aramak abestir.

*

Rumeli'de olsun, Anadolu'da veya İstanbul'da olsun Türklerde dericilik son derece ileri bir sanâyî ve deri îmal edilen eşyâ, başka ülkeler ile ölçülemeyecek kadar üstündü. Meselâ bir Ortaasya san'atı olarak hayâta gözlerini açan ciltçilik Avrupa'ya da ışık sala-

¹ Çığırtma: İnce sesler çıkaran üstte altı, altta bir deliği bulunan kamış veya ağaçtan düdük şeklindeki nefesli çalgı, bir çeşit kaval.

² Girift: Neye benzer, fakat neyden daha kısa ve eksik perdeli, nefesli bir Türk mûsikîsi sazı.

³ Tavşan oğlan: Ege adalarından gelen ve tavşan raksı yapan genç Rum delikanlısı.

⁴ Teferrüçgâh: Gezinti yeri.

rak yoluna devam ederken islâm medeniyeti ve müslüman anlayışı ile birleşen bu san'at dalgası, büyüye yuvarlana, Selçuk ve Osmanlı asırlarını kaplamıştır.

Cild ve cildi süsleyen tezhip, âdeta san'atkârın muvâzeneli ve oturmuş iç âleminin kâğıda ve deriye akseden şekilleri, renkleri idi. Bunlar resim ve şekil değil de sanki san'atkârın kendi sözü, kendi sesi, kendi merâmı ve yüreğinin şekil bulmuş bir ifâdesiydi.

Üstelik müslüman şarkta kitap üstüne emek, bir nevi kutsiyet de taşıdığından, cilt üstüne eğilen san'atkârın başı, eserini vecd ile işler, onu bir nevi ibâdet zevki içinde bezemeye, süslemeye doyamazdı.

VII. asırdan XVII. asra kadar devamlı gelişmesi dünyâya parmak ısırtan ciltçiliğin kemâle varış sebebi olarak, kitap üstüne emek vermekteki sonsuz haz, îman borcuna benzer bir şevk olduğunu görmek îcap eder. Kâbe istikâmetine ayak uzatmamaya, binâların kirli işler için ayrılan yerlerini kibleye karşı yapmama dikkat eden müslüman dünyâsının îman saygısı gibi, bir zamanlar Ortaasya'nın ilim adamları da, tıpkı Kâbe'ye hürmet eder gibi, kâğıt çıkan şehirlere doğru ayaklarını uzatmaktan çekinirlerdi.

Ciltçiliğin târihî gelişmesine ve değişen üslûba göre isimlerin de değişmiş olması tabîî idi. Bu bakımdan Herat, Hatâî, Arap, Rûmî, Memlûk, Mağribî tarzlarından başka Bursa, Edirne, Diyarbakir, İstanbul, Şükûfe, Rugan, Lake, Buhâra-yı Cedid gibi Türk üslupları deriyi, belki de yeryüzünde eşi olmayan bir san'at hârikası hâline getirmiştir.

Şüphe yok ki ciltçilikte esas madde deriydi. Şark ise dericilikte, garpla ölçülemeyecek kadar ilerde olduğunu her vesîle ile isbat edegeldiğinden, sahtiyan ve meşin, Türk tabakhânelerinde bir kumaş gibi işlenirdi. İşte bu ipekleşmiş deriyi altın yaldız ve türlü renkler ile bezeyen san'atkâr, onlara süslerine göre de

türlü isimler verirdi. Kimine çârkûşe, kimine zerduva, kimine yazma, kimine gömme, kimine yekşah, kimine zilbahar, kimine mülevven demişti.

Sonra, cildin üstüne vurulan şekillere de şemse, hatâî, rûmî, bulut, penç gibi isimler koymuştu.

Kitabı cilt ile bağdaştıran teknik usûller ise ciltçiliğin çok üstün kâidelere bağlı bulunduğunu gösterir. Alt kapağın kitap arasına giren kısmına miklâb ve bu kısma mafsâl vazîfesini görerek hareketini sağlayan kısma da sertab denirdi. Hele kitabın yapraklarını bir örgü ile birbirine bağlayan şîrâzenin ne çok çeşidi ve ne çok ismi vardı: Sağ-sol yolu, sıçan dişi, tek baklava, çift baklava, geçmeli...

*

İki büyük tabakhânesi olan Üsküdar, belki de XVI. ve XVII. asırlarda Avrupa'nın gözleri yolda beklediği kullanılmış Türk çizmelerinin de derilerini işleyen sanâyi merkezleri arasındaydı.

Aynı çizme bir seneden fazla giydirilmeyen Türk ordusunun bu eskimiş beylik eşyâsı, o devirlerde Türklerin ihraç malı Avrupa'nın ithal metâi idi.

Kim bilir yine bu tabakhânelerin derilerinden, şu Üsküdar saraylarının dilberlerine¹, dilrubâlarına² da ne zarîf ne îtinâlî pabuçlar yapıldı. Bu kasırların, bu sarayların, bu köşklerin, bu evlerin içinde eyyam süren³ o güzeller, sarı, kumral, siyah örgülerini sallayıp boy gösterirken, Yahyâ Kemal'in "bûseden pâbuç" giydirdiği o nârin, o nermin⁴ ayaklarına, şâirin ikrâmını hatırlatan bu sırmalı incili yumuşak çedikleri⁵ giyerlerdi.

¹ Dilber: Gönü kendine çeken, güzel.

² Dilrubâ: Âşık olunan, herkesi kendine bağlayan (güzel).

³ Eyyam sürmek: Gün görmek, iyi günler görmek.

⁴ Nermin: Yumuşak.

⁵ Çedik: Eskiden hem kadınların hem erkeklerin ve özellikle ilmiye sınıfından olanların giydiği, hafif sahtiyandan yapılmış, üzerinc aynı renkte pabuç

O güzellerin kıyâfetlerini tamamlayan bu altın ve gümüş teller bâzen de inci ve mücevherlerle işlenmiş pabuçların ne de çok ismi vardı: Yaşmak, alaca edek, iç edek, dış edek, filâr, terlik edek.

Ama deri, kadın ayağından levent ayağına hizmet etmeye çağrılınca, ismi de cismi de değişir, lorta, kurdağzı, telle, kabarüzgâr, uluorta, maradana olurdu.

Ağaların giydikleri kundura da yine başka idi: Düz taban, saray pabucu, çingân, pabuç.

Çocuklara gelince isimler tekrar yumuşayarak orta ayak, kütâte, kubâdî, sayşi, orta lorta olurdu.

*

Ayazma'daki İbrâhim Paşa Kasrı acaba Şehid Ali Paşa'nın Fatma Sultan için yaptırdığı kasır mı idi? O muratsız kalmış Şehid Ali Paşa... "Kızımı sana veriyorum!.." diyen pâdişâha "Ferman efendimizin!.." de-yip saraylar hazırlayan, dayayıp döşeyen, nişanlar nikâhlar hattâ düğünler yaparak küçük sultanın büyümesini beklerken şehit düşen genç ve yakışıklı sadrâzam... Yakışık alır mı ki, İbrâhim Paşa, Şehid Ali Paşa'nın nikâhlısına sâhip olduğu gibi, sarayına da geçip oturmuş ve genç adamın mîrâsının bütününe konmuştu.

Madam Montagu, anlatmakla bitiremediği Ali Paşa'nın Üsküdar Sarayı'ndan bahsederken, arkasını ormanlık bir tepeye dayayan bu sarayın yüzlerce odasının, altın yaldızlar, oymalar, çiniler ve billûrlarını söyleyip "Devletin bütün varlığını emrinde bulunduran ve istediği gibi de kullanan bu muhteşem ve mağrur delikanlı" dediği Ali Paşa'nın sarayında bilhassa

hamam kısmı genç sefireyi hayran bırakmıştı.

Hamamın su tertîbâtı, belki de binânın en dikkate değer tarafı idi. Yüksek bir seddin dört köşesinden şelâleler hâlinde gelen ve mermer kurnalara akan sular, bu kurnalardan bir büyük kurnaya dökülüp toplanarak deliklerden dışarı fişkırırdı.

Sarayın önü deniz, iki tarafı ise göz alabildiğine bahçeydi. Havuzlar, çeşmeler, kameriyeler, tepelere doğru tırmanan ağaçlar, yeşillikler, çiçeklerle duvarlarında, tavanlarında, kapılarında, pervazlarında Türk san'atının dile geldiği bu saray, muhakkak ki devrinin ihtişamlı olduğu kadar en zevkli binâlarından biriydi.

Hamamın hemen yanında, fevkalâde îtinâlı döşenmiş kademeli iki ayrı dîvanhâne vardı. Biri diğerrinden yüksek olan tavanından mermer havuzcuklara akan sular kat kat şelâleler hâlinde geri inerek dîvanhânenin ortasındaki bir havuzda toplanır, bu havuzun suları da yine bir fiskiye ile tavana kadar yükselirdi.

Bahçeye bakan duvar ise baştanbaşa kafesli olduğundan, asmalar, hanımelleri ve mor salkımlarla yüzüne çektiği yeşil peçe, dîvanhâneye tatlı, bayıltıcı bir loşluk vermişti.

Pâdişah dâiresine gelince, her tarafı sedefli, çinili, yaldızlı ve nakışlı olan bu müze-dâire, çivi yerine zümrüt kakılmış duvarları, her köşesinde san'atın dile gelip konuştuğu tavanları, pencereleri, dolapları, rafları ve eşyâları ile ben bir imparatorluk destanıyım... diyerek öğünebilirdi. Ne kadar da öğünse, ne kadar da gururlansa yeri ydi.

*

Ammâ ne tuhaf ki, Türk düşünür, bulur, îcat eder, yapar da, yarattığının gün olup kaybolmasını umursa-

mayan tabiat gibi, meydana getirdiği eserin tefsir ve tahlîlini, hattâ tesbîtinin yapmaz. Susar oturur ve zaman içinde kaybolmasını tıpkı tabiat gibi asla mühimsemez.

Mühimsemez. Zîra huyunda ve tutumunda tabiat ile büyük benzerlik vardır. İkisi de zengin, ikisi de yaratıcı, ikisi de müsrif denecek kadar cömerttir.

İşte Türk san'atkârı, mevsim mevsim açıp solan çiçekler gibi, îcat ve ibdâ ettiği san'at nefîselerini yazıp çizmediği için onları, az da olsa, yabancı seyyahların notlarında, kitaplarında, mektuplarında, raporlarında ve gravürlerinde buluyoruz. Türk ise "Benim vazîfem yapmaktır. Güzelse de, iyi ise de başkaları methetsin. Kendi hünerimi kendim öğemem..." diyen felsefenin arkasında, sâdece yapmış fakat yaptıklarını değil kitaba kâğıda geçirmek, sırasında eserini imzâlamaktan bile çekinmiştir.

*

Öyle veya böyle... İstanbul'un bir adım daha ileri gidemeyecek kadar güzelleştiği Üçüncü Sultan Ahmed devrinde, İbrâhim Paşa'nın Üsküdar Sarayı da, tabiatla insan elinin kıl payı anlaşmazlığa düşmeden meydana getirdiği bir âbide, bir binâ idi.

Esâsen eski zamanlarda, câmiini, mescidini, sarayını, kasrını, yalısını, köşkünü kuracak olan mîmar veya usta, mutlaka kulağını coğrafyanın sesine verir ve planını da behemehal onun îcap ve işâretlerine göre çizerdi. Bu yüzden de toprağa kök salan bir binâ, ister câmi, ister saray, ister mektep, tabiatın bir parçasından ayırt edilemeyecek kadar tepelerin, vâdilrin, yamaçların veya sâhillerin devâmı gibi olurdu.

Üsküdar'ın da mahalleleri, binâları ve âbideleri şehrin topografyası ile tam bir bağdaşma ve anlaşma hâlinde, yürüyen bir kervan gibi asırlarca bu üslup üzere yoluna devam etti.

Üsküdar güzeldi. Ammâ İstanbul'u gördüğü için bir kat daha güzeldi. Henüz taşlaşmamış, yemyeşil, taptâze, müze-şehir İstanbul'u...

Yamandan¹ da, yahşiden² de boyunun ölçüsünü almış, gülmüş ağlamış, sevmiş sevilmiş İstanbul'u...

Kızarıp morarmış bulutlarının arasında eski zamanlardan kalma bir haberin sıkışmış gibi insanın uzanacağı, tutacağı gelen görmüş geçirmiş İstanbul'u...

*

İşte Üsküdar Sarayı'nın rint³ ve şuh⁴ sâhibi İbrâhim Paşa, Osmanlı tahtının sâhibi kayın pederini, yalnız Sâdâbâd Kasrı'na ya da Beşiştaş Sarayı'nın Çırağan eğlencelerine değil, birçok defalar da Üsküdar Sarayı'na dâvet ederdi. Hem de Nedîm'in gazelleri veya şarkılarıyla:

*Ben kulun sordum Nedîmâ'dan anın evsâfını
Vasf ü medh etti be-gâyet tarhını etrâfını*

*Rûha teşbîh eyledî hattâ hevâ-yı sâfını
Gel Şeref-âbâd'ı gör şevketli Hünkârım hele**

Devirler değişip taht nöbeti kendisine geçen Üçüncü Sultan Selim'in de bir ayağı Üsküdar'da sayılırdı. Ammâ artık bu saraylarda keyif sürecektir zaman geçmişti. Onun için de pâdişah bu semte, Nizâm-ı Cedîd askeri için kurduğu kışlayı görmek üzre uğruyor, bu arada faâliyete geçen Selîmiye kadife tezgâhlarına

¹ Yaman: Kötü, fena.

² Yahşi (Yahşı): İyi.

³ Rint (Rind): Görünüşe ve dünya işlerine kıymet vermeyen, kurallardan uzak, bütün varlığı kendi iç dünyasına göre değerlendiren, gönül gözüyle gören, hoşgörülü, kalender, dış görünüşünün aksine ârif, hakîm, gönül ehli kimse.

⁴ Şuh: Neşeli, canlı, hareketli, şen.

* Ben kulun Nedîm'den onun özelliklerini sordum. Düzenini ve etrâfını çok övdü ve methetti. Hattâ temiz havasını rûha benzetti. Hele gel Şeref-âbâd'ı gör şevketli pâdişâhım.

da himmetini esirgemiyordu.

Fakat en mühimi, bu arada âhir ömrünü yaşayan Kavak ve Karlık Bayırı Kasırlarının da âkıbetini tâyin etmiş olması idi. Bu âkıbet ise, çâresiz verilmiş bir ölüm kararına ne kadar benzemekte bulunuyordu.

Her iki kasır da, artık tâmiri ve hele idâresi devlete zorluk olan bir yük hâline gelmişti. İşte bu yüzden de pâdişah, bir yandan sarayın yıkılmasını emrederken, bir yandan da arâzisini bölük bölük ederek parçalara ayırmış, bunlardan mühim bir kısmını, yeni kurulan Nizâmiye ordusunun kumandan ve zâbitlerine dağıtmıştı. Bu şahâne ihsan yüzünden de semtin adı İhsâniye olup kaldı.

Harem-i Hümayun kayıklarının yanaştığı iskele kısmını ise, bir ayrı mahalle hâline getirerek yine halkın hizmetine koydu. Bugün hâlâ, Harem İskeleyi adını taşıyan semt, o günlerden bu zamâna kalmış bir târihî hâtıradır.

*

Zaten İstanbul'un hangi semtine hangi kıyı ve köşesine baksak târihin sesini duymamak ya da bir hâtırasına rastlamamak mümkün müdür? Dikkâtimize kabul etmediğimiz bir çeşme, bir sütun, bir kitâbe, bir harâbe, bir saçak, bir yalak, bir şebeke, bir parmaklık, yağı tükenmiş bir kandil gibi, fersiz de olsa, sönük de olsa, geçmişe ışık tutan bir rehber değil midir?

Ama biz, geleceğin ipuçlarını mâzide aramak zarûret ve ihtiyâcını kaybedeliberi, târihin dilini unuttuk, sesine de şîvesine de yabancı olduk. Gerçi o, yine bıkmadan usanmadan söylüyor, konuşuyor. Ammâ biz duymak istemiyoruz. Duysak da, ne yazık anlamıyoruz artık...

*

Güyâ ki Boğaziçi'nin geçmiş asırları üstünde seke seke dolaştık. Ammâ beş asırlık bir mâzi, beş on yap-

rağın içine sığar mı? Hele bu, Nehr-i Aziz gibi bir azîzin anlı şanlı geçmişi, azametine zamanlar mekânlar dar gelen târihî mâcerâsı olursa...

Artık Üsküdar'da duralım. İstanbul'un soluduğunu duyan, uyuduğunu uyandığını gören Üsküdar'da...

Belki de sorarsanız, İstanbul, artık hiç uyanmadan uyuyor. Kendinden habersiz dalgın, bîgâne¹, uyusuk derin derin uyumakta... Onun gibi Üsküdar da, Boğaz da, eteklerinin kıvrımları arasında zaferler, seferler, şanlar, şerefler, hüznler, kederler, hünerler, san'atlar, gelenekler, görenekler saklı duran azametli geçmişiyle ilişkisini kesmiş, gönül bağlarını koparmış olarak aynı uykuya iştirak etmede... Ormanları kemiren çekirge akınları gibi, hâfızalar, idrakler, hisler ve iz'anlar² üstünden de bir gafletli inkâr âfeti geçip, sırtındaki zümrüt yeşili târih kaftanını kemirmiş ve anlı şanlı bir medeniyeti çırılçıplak, kupkuru bırakıp gitmiş.

Acaba onu yeniden, gelmişinin geçmişinin şuûru ve idrâki ile bir tâze hayâta kavuşturmak, târihiyle, mâzîsiyle, îmânıyla yeniden nikâhını tâzelemek mümkün değil mi?..

*

Güneş, Üsküdar'ın üstünden kaydı kaydı ve İstanbul'un başına yâkutlu bir taç koydu. Sanki şehrin ufuklarına inen, sis değil de bir sır perdesi...

Bir el, eşi görülmemiş bir el, yavaşça bu esrarlı perdeyi aralıyor ve yine eşi duyulmamış bir ses: "Cihatlar ve fetihler sâdece topla tüfekte olmaz... Bekleyin!.." diyor. Sizi sizden ayıran sizi kendinizden habersiz kılan gaflet ve inkâr surları önünde gürleyecek fetih toplarının sesi bekleyin! Uyanacaksmız... Ancak ve ancak içinde gürleyecek bu seslerle kendinize gelip uyanacaksınız!..

¹ Bîgâne: İlgisiz.

² İz'an: Anlayış, kavrayış, ferâset.

Özel İsimler Dizini

Abaza Paşa (Erzurum Vâlisi) 286

Abazalar 329

Abbas Hilmi Paşa (Mısır Hıdîvi) 396

Abbâsî 103, 104

Abdi (Tiyatro oyuncusu) 343

Abdullah Bey 387

Abdullah Han (Çağatay Emîri) 134

Abdülaziz (Sultan) 139, 140, 153-155, 195, 201, 202, 204, 205, 208-210, 212-214, 216, 222, 265, 383, 410, 431, 438, 461

Abdülhak Hâmid 386

Abdülhak Molla 78

Abdülhalim Ağa 246

Abdülhamid (Talebe) 456

Abdülhamid (I., Sultan) 171, 264, 293, 335, 342, 351, 352, 377, 436

Abdülhamid (II., Sultan) 139, 140, 150, 175, 215, 238, 267, 305, 308, 309, 312, 323, 326, 336, 341, 384, 398, 439, 441, 445, 448, 451, 454, 455

Abdülhamid Efendi (Veliâht) 214-216, 323

Abdülkâdir (Talebe) 457

Abdülmecid (Sultan) 140, 141, 148, 172, 174, 175, 222, 238, 324, 382, 409, 431, 438

Âbid Efendi 461

Abraham Paşa 336, 340, 341, 382

Abraham Paşa Caddesi 383

Abraham Paşa Korusu 336, 340, 384

Acem 270, 285, 293, 394

Acemistan 218

Adalar 319

Âdem 161, 347, 405

Aden 113, 218

Âdile Sultan 421

Adriyatik 444

Afrika 218

Agamemnun 464

Ağa Yusuf Paşa 178

Ahırkapı 154, 284

Ahmed (I., Sultan) 170, 171, 174, 286, 372, 474

Ahmed (III., Sultan) 176-178, 185, 188, 190, 192, 222, 238, 242, 337, 395, 408, 420, 430, 466, 472, 480

Ahmed (Şehzâde) 176, 435

Ahmed Ağa 340, 375, 431

Ahmed Efendi (Çilingirzâde) 246

Ahmed Midhat Efendi 375, 385, 386

Ahmed Muhtar Paşa (Gâzî) 329, 439, 447

Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi 449

Ahmed Paşa (şâir) 44

Ahmed Paşa (Rüstem Paşa'nın dâmâdı) 291

Ahmed Paşa (Hezarpare) 391, 392

Ahmed Paşa (Kaniye Beylerbeyi) 375

Ahmed Paşa (Kayseriyeli, Bahriye Nâzırı) 208

Ahmed Vefik Paşa 265

Ahmedî 44

Ahmediye 472

Ahmet Bey (Büyük Nâmık Paşa'nın oğlu) 163

Aigle 154, 160

Ak Mehmed Paşa 467

Akbaba 375, 381, 383

Akdeniz 25, 53, 55, 58, 61, 117, 144, 218, 319, 332, 333, 353, 368, 377

- Akıntı Burnu 243
 Akkâ 206, 353, 377
 Aksak Timur 104
 Akşemseddin (Ak Şeyh) 18, 30, 35
 Alâtini Köşkü 439
 Alay Köşkü 181
 Alemdağı 156, 428
 Alexandre (İkinci Çar) 147, 327, 330
 Alexis (İmparator) 468
 Ali Ağa (Hadım) 298
 Ali Ağa (İzdin Voyvodası) 176
 Ali Ağa (Kemânî) 246
 Ali Baba (Kayalar Tekkesi Şeyhi) 262
 Ali Bey (Büyük Nâmık Paşa'nın oğlu) 163
 Ali Bey (Bulut Kapan) 377
 Ali Nutkî Dede 249
 Âli Osman 53, 222
 Ali Paşa (Silahdar, Şehit) 176, 177, 180, 182, 184, 185, 233, 238, 468, 478
 Âli Paşa (Sadrâzam) 154, 195, 202, 205, 216
 Ali Paşa (Dağıstanlı) 320
 Ali Paşa (Hekimoğlu) 165
 Alma 146
 Alman 63, 160, 303-308, 311, 407, 440, 450, 453, 454
 Almanya 144, 303, 305, 306, 308, 311, 318, 325, 328, 441, 450, 454
 Alparslan 16, 105
 Alsace-Lorraine 305
 Ambry de la Mortraye 100
 Amcazâde Hüseyin Paşa 411, 461
 Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı 411, 413
 Amiral Nelson 353
 Amiral Souchon 304, 307
 Amykos 296
 Anadolu 20, 37, 45, 51, 53, 55, 77, 82, 85, 135, 145, 180, 222, 270, 274, 305, 306, 333, 342, 359, 361, 365, 366, 382, 383, 387-398, 400, 406, 408, 433, 447, 450, 459, 461, 463, 464, 475
 Anadolu Beylikleri 22
 Anadolu Feneri 383
 Anadolu Hisarı 77, 268, 274, 408, 461
 Anadolu Selçukluları 463
 Anadolukavağı 361, 365
 André Gritti 100
 Andronicos (İmparator) 20, 406
 Anglo-Sakson 143, 203
 Antoinette Gallard 372, 392
 Arabistan 218
 Arap 27, 59, 103, 104, 169, 270, 305, 323, 394, 464, 476
 Arapça 15, 386
 Ardahan 329, 332-334
 Ardahan kalesi 329
 Argonaut 296, 297, 381
 Ârif Mehmed Ağa 246
 Ârif Molla Yalısı 263
 Ariyopolis 164
 Arnavut 147, 208, 241, 323, 377
 Arnavutköyü 102, 240-244, 246, 253, 263, 268, 375, 422
 Arnavutluk 442
 Âsafnâme 289
 Âsım Efendi (Mütercim) 44
 Âsım Molla (Kâmus mütercimi) 245
 Aslan Ağa 467
 Asya 19, 22, 218, 278
 Âşık Ömer 245
 Âşiyân 265
 At Meydanı 134, 262
 Atâ Bey 139
 Atâullah Efendi (Şeyhülislâm, Topal) 356, 357

- Athos Dağı 277
 Âtîf Bey 207, 209
 Atiye Sultan yalısı 241
 Atik Ali Paşa 37
 Atik Vâlîde Câmîi 472
 Atinalı Charis 466
 Atinalılar 406, 464
 Averof Zırhlısı 444
 Avni Paşa 207
 Avrupa 22, 24, 26-28, 57, 58,
 60, 61, 63, 117, 137, 140-146,
 175, 186, 196, 202, 205, 210,
 213-215, 217, 218, 267, 271,
 278, 286, 303, 305, 323, 325,
 328, 332, 333, 353, 354, 367,
 382, 407, 412, 437, 440, 442,
 446, 449, 475, 477
 Avrupalı 101, 175, 186, 191,
 324, 327
 Avusturya 27, 140, 146, 219,
 351, 352, 400, 426, 441, 446
 Aya Mikhail 297
 Ayakapı 102
 Ayasofya 156, 279
 Ayastafanos 331
 Ayazma Bahçesi 470
 Ayazma Câmîi 472
 Ayazpaşa 151, 163
 Ayazpaşa Havuzu Mesîresi 120
 Âyetullah Bey (Suphi Paşazâ-
 de) 203
 Ayşe Sultan 467
 Ayvad Suyu 337, 338
 Ayvad Bendi 337
 Azerbaycan 368
 Azîz Mahmud Hüdâyî Sultan
 473, 474
 Azîziye 70
 Azîziye Tabyası 329
Babaeski 426
 Bâb-ı Âlî Baskını 303
 Bâb-ı Hümâyün 181
 Bâbîâlî 142, 144, 146, 326, 334,
 341, 450
 Bağ Odaları Mescidi 165
 Bağdat 45, 58, 150, 152, 163,
 286, 288, 305, 400, 441, 469
 Bağlaraltı 359
 Bağlarbaşı 475
 Bahâeddin Efendi (Şeyhülis-
 lâm) 403, 411
 Bahâî Körfezi 403
 Bahâriye 223
 Bahçeköyü 101
 Bahçeköyü Kemeri 338
 Bâkî 114, 219
 Balaban İskeleyi 465
 Balat 102
 Balık Pazarı 102
 Balıkesir 274
 Balkan 303, 324, 325, 332,
 440-444, 446, 449, 450, 454
 Balkan Devletleri 324
 Balkan Harbi 303, 446, 454
 Balkan İttifakı 440
 Balta Limanı 280
 Balta Limanı Muâhedeşi 281
 Baltacı Mehmed Paşa Câmîi 238
 Baltacı Mehmed Paşa 178
 Baltaoğlu Süleyman Bey 272,
 275, 276, 280
 Baltık Rus filosu 319
 Balyanlar 123
 Banyaluka 33
 Barbaros 115, 116, 219
 Baruthâne Çayırı 410
 Basarabya 143, 146, 333
 Basil (Makedonyalı) 297
 Basra 45
 Batı Trakya 449
 Batum 329, 332, 333
 Bâyezid (II., Sultan) 113, 171,
 174
 Bayıldım Kasrı 171
 Bebek 70, 256, 260, 263, 265,
 268, 269, 387, 388
 Bebek Bahçesi 263
 Bebek Çavuş 256

- Bebek Çelebi 256
 Bebek Koyu 265
 Bebek Sarayı 405
 Bebek-Hisar tepesi 272
 Bektâşî 173, 281, 426
 Belçika 280
 Belgrad 33
 Belgrad Ormanları 335, 338, 339
 Bender kalesi 354
 Bentler 336
 Berlin 306
 Beşiktaş 92, 171, 173, 174,
 176, 177, 188, 195, 213, 217,
 223, 461
 Beşiktaş Bahçesi 174-176
 Beşiktaş Mevlevihânesi 223,
 235, 236
 Beşiktaş Sâhilsarayı 123, 174,
 175, 177, 433, 481
 Beşiktaş Bahçesi 170
 Beyazıt 33, 37, 332, 333, 391
 Beyazıt Meydanı 150
 Beyazıt kalesi 329
 Beyhan Sultan 243, 244, 246,
 252, 263, 281
 Beykoz 340, 341, 359, 370-376,
 380-382, 384-386, 388, 389,
 394
 Beykoz Câmii 375
 Beykoz Deresi 375
 Beylerbeyi 269, 423, 437, 457,
 460, 461
 Beylerbeyi Sarayı 156, 438,
 448, 454
 Beyoğlu 100, 107, 200, 209,
 215, 248, 337, 338, 383
 Beyrut 45
 Bilecik 20
 Biniş Kasr-ı Hümâyûnu 263
 Birinci Cihan Harbi (1914)
 308, 54
 Birinci Sultan Mahmud
 Çeşmesi 113
 Birinci Sultan Selim Kasrı 256
 Bizans 11, 19-21, 24-26, 28, 29,
 33, 34, 51, 52, 81, 93, 99,
 103-105, 113, 221, 271-273,
 275, 276, 278, 279, 285, 297,
 300, 337, 338, 398, 406, 407,
 410, 425, 429, 463, 464, 466,
 468
 Bizans devri 98
 Bizans sarayı 425
 Bizanslılar 164, 350, 406
 Björnstahl (İsveçli seyyah) 318
 Boğaz (Boğaziçi) 11, 13, 32, 34,
 50-52, 54, 55, 64-67, 69-75,
 77- 82, 87, 90, 92, 96, 104,
 113, 121, 151, 155, 156, 172,
 177, 188, 190, 221, 223, 241,
 243-245, 253-255, 260, 262-
 265, 268-270, 275, 280-282,
 284, 294, 296, 298, 300, 301,
 314, 316-318, 334, 336, 340,
 342, 344, 345, 350, 351, 356-
 359, 361, 362, 366, 367, 379,
 380, 387, 388, 390, 397, 398,
 400-407, 411-413, 415, 416,
 418, 422, 423, 425, 427, 429-
 431, 433, 435, 437, 438, 457,
 460, 461, 463, 465, 466, 470,
 482, 483
 Boğazkesen Hisarı 52, 271,
 276, 277
 Boğazlar 303, 319, 328
 Boğdan 68, 319, 320
 Boğdan Beyleri 301
 Boğdan Voyvodası 320
 Bolşevik İhtilâli 311
 Bonaparte 353, 354
 Boris (Prens Bulgar veliahtı) 444
 Bosna-Hersek 331, 332, 442
 Bosnalılar 147
 Bostancıbaşı 82, 243
 Bostancıbaşı Köprüsü Ocağı 83
 Bostancılar Mecdidi 420
 Bostancılar Ocağı 82
 Boyacıköyü 70, 282

- Bozdoğan Kemerî 338
 Breslau (Alman zırlıslı) 303, 304
 Budin 33, 393, 401
 Buğdan 144
 Buhârâ 134
 Buhârayı Cedid 476
 Bulgar 28, 147, 206, 297, 323, 439, 440, 444, 449, 451, 458
 Bulgaristan 206, 324, 331, 332, 442, 449
 Burgaz 276, 332
Burhân-ı Kâtl 464
 Bursa 33, 35, 44, 92, 152, 163, 219, 420, 426, 473, 476
 Busbecq 400
 Buzaov bozgunu 352
 Bükreş 145, 320
 Bülbul Kasrı 469
 Büyük Bent 337
 Büyük Reşid Paşa Yalısı 280
 Büyükada 276
 Büyükdere 335-337, 340, 341, 343, 345, 350, 382, 383
 Büyükdere Bahçesi 335
 Büyükdere Çayırı 336, 357
 Büyükdere Koyu 340
 Büyükliman 359
Câfer Dem Paşa 148, 432
 Câfer Paşa Kasrı 420
 Çağaloğulları 174
 Canfedâ Hâtun 375
 Castellané 246
 Catharina 143, 352
 Celâleddin Efendi 434
 Celâlîler 288
 Celâlîzâde 219
 Cem 152
 Cemal Paşa (Bey) 303, 308, 310, 311, 453
 Cemşid 152
 Ceneviz 98, 99, 101-103, 218, 274, 275, 297, 350, 362, 368, Ceneviz kalesi 366
 Cengiz Han 24, 320, 368
 Cenova 98
 Cenovalılar 101
 Cerbe 117
 Cermen 144, 305, 306, 308, 312, 450, 454
 Cevdet Paşa (Adliye Nâzırı) 162, 207, 248, 326
 Cevriye Hâtun 369, 370
 Cezâyir 114, 117, 218, 377, 429, 442
 Cezzar Ahmed Paşa 248, 353
 Chalcis 164
 Chateaubriand 186
 Chrysopolis 464
 Chrysos 464
 Cibâli 102
 Cidde 149
 Cihangir 92, 107, 164- 166
Cihannümâ 172
 Cinci Hoca (Nazif Paşazâde) 467
 Comnène 34
 Çaldıran 113
 Çaldıran Zaferi 459
 Çamlıca 428, 474
 Çanakkale 154, 304, 307, 310
 Çanakkale Boğazı 306, 377
 Çatalca 331, 447, 451
 Çatladıkapı 34
 Çavuşbaşı Yalısı 78
 Çayır 359
 Çekmece 25
 Çelebi Solak Bahçesi 343
 Çengelköyü 269, 427, 429-434, 461, 475
 Çerkez Hasan 213, 214
 Çeşme 102, 319
 Çeşme Meydanı 102
 Çeşme Vak'ası 377
 Çırağan 156, 188, 189, 222, 481
 Çırağan Sarayı 150, 177, 190, 222
 Çırçır Suyu 343

- Çırpıcı 373
 Çin 143, 394
 Çingene Köprüsü 409
 Çinili Câmii 472
 Çizmecei Tekkesi 120
 Çorlulu Ali Paşa (Sadrâzam) 178
 Çubuklu 396, 397, 461
 Çubuklu Bahçesi 396
Dadyan Han 134
 Dağ Kapısı 273
 Dâire-i Umûr-ı Askeriyye 150
 Dalmaçya 146
 Damalis Kulesi 466
 Danimarka 318
 Dârüssaâde Kapısı 435
 Dâvud Paşa (manzûmesi) 37
 Dâvud Paşa (sahrâsı) 93
 Dâvud Paşa Câmii 472
 Defterdar Burnu 238
 Defterdar İbrâhim Efendi Câmii 238
 Deli Petro 143, 319, 367
 Delice Tabya 342
 Démétrius 299
 Demirbaş Charles (İsveç Kralı) 177
 Dereseki 375, 383
 Dereseki Mescidi 375
 Descartes 186
 Dinyeper 79, 422
 Dinyester 79, 320, 422
 Divanyolu 181
 Divitdar Mehmed Paşa Çeşmesi 419
 Dividigüzel Kerîmesi yalısı 263
 Diyarbakir (Diyarbakır) 45, 399, 400, 476
 Dobro Venedik 134
 Doğancılar 467, 468, 472
 Doğu Beyazıt 456
 Doğu Karadeniz 299
 93 Türk-Rus Harbi (Muhârebe-
 si) 212, 322, 326, 330
 Dolmabahçe 92, 125, 156, 170, 171, 172, 175, 276
 Dolmabahçe Sarayı 123, 154, 175, 208, 222
 Don (Nehri) 79, 322, 422
 Dördüncü Sultan Mustafa Devri 174
 Dörtkardeşler 410
 Drektuvar 354
 Du Loir 469
 Durmuş Dede Tekkesi 262
 Dursun Bey 51, 52, 221, 268, 296, 345
 Dürrizâde kerîmesinin yalısı 78
 Dürrizâde Abdullah Molla 263
Ebû Hanîfe 288
 Ebussuud Efendi Bahçesi 120, 121
 Ebussuud Efendi 121, 219
 Ebü'l-Feth 105
 Ebüzziyâ Tevfik Bey 206
 Edirne 22, 33, 35, 44, 92, 131, 219, 273, 274, 287, 331, 354, 412, 449, 451, 453, 454, 476
 Edirne Vak'ası 354, 412
 Edirnekapısı 181
 Edmondo de Amicis 107
 Eflâk 68, 144, 301, 320
 Eflâk Beyi 302
 Eflâk ve Boğdan Beylikleri, 219, 281, 317
 Eflak ve Buğdan 134
 Eğri seferi 93
 Eğri Kalesi 219
 Ekmekçizâde Ahmed Paşa yalısı 238
 Elcezîre 143
 Elhamra 157
 Eliot Henry (Sir, Büyükelçi) 203
 Elisabeth Graven 108, 239,

- 302,415
 Elizabeth (Çariçe) 143
 Elmalı 378
 Emel Esin 433
 Emetullah Sultan 178
 Emevî 103,104
 Emin Mehmed Paşa (Divitdar) 408
 Emirgân 282, 294, 296, 405
 Emîrgûneoğlu (Mirgûne, Tahmasp Kuli Han, Kale Muhâfızı) 284, 285, 292, 293
 Emnâbad 188
 Emnâbad Kasrı 118,173
Enderun Târihi 139
 Enderunlu Vâsıf 245
 Endülüs 25, 58-60, 137, 158
 Engrüs 134
 Enver (Bey, Paşa) 241, 303, 308, 310, 311, 450, 451, 453,454
 Erdel Krallığı 219
 Ermeni 96, 101, 341, 343, 383, 539
 Erzurum 44, 45, 205, 329, 332,333
 Erzurum İdâdisi 456
 Esat Toptânî 451
 Esîrizâde Efendi 78
 Eski Câmî (Fethiye) 378
 Esköter Sarayı 464
 Esmâ İbret Hâtun 434
 Esmâ Sultan Yalısı 241
 Esrar Dede 245
 Estergon kalesi 219
 Eşençayı 378
 Et Meydanı 148
 Eugénie (Kraliçe) 154, 160, 438
 Evliyâ Çelebi 101, 102, 166, 223, 270, 273, 285, 298, 299-301, 343, 365, 366, 372, 393, 429, 430, 437, 459, 467, 472, 474, 475
 Eyüp 181
 Eyüp Câmîi 248
 Eyüp Sarayı 177,182
 Eyüp Sultan 37, 87, 103, 180
 Eyüp Sultan Türbesi 248
 Eyyübî Mehmed Bey 246
Fârâbî 60
 Farsça 15, 386
 Fas 134, 218
 Fâtiḥ (semti) 181
 Fâtiḥ Câmîi 273,391
 Fâtiḥ Külliyesi 37
 Fâtiḥ Sultan Mehmed (II., Sultan) 13, 14, 18, 21, 23-25, 29, 30, 33, 34, 51, 75, 99, 105, 112, 126, 170, 173, 271, 275, 277, 279, 319, 337, 366, 368, 369, 375, 407, 409, 410, 345, 459, 468
 Fatma Sultan 176-179, 183, 184, 222, 478
 Felemenk 100, 190
 Fener 25, 102, 317, 362
 Fenerbahçe 359, 373
 Fenerköyü 362
 Ferahâbad Kasrı 176,188
 Ferhat Paşa 393
 Ferîdun Bey 284, 285
 Ferîdun Bey Bahçesi 284, 285, 294
 Feriye Sarayı 212
 Fethiye 378
 Fevâid-i Osmâniyye 69
 Feyzâbâd Kasrı 396
 Feyzullah Efendi 234, 411, 412, 435, 436
 Fındık Suyu 343
 Fındıklı 92, 102, 107, 120, 125, 133, 140, 149, 151, 153, 164, 166, 171
 Fındıklı Bahçesi 121
 Fırat 353
 Fırtınakaptan 78
 Fıtnat Hanım 245

- Fikir Tepesi 403
 Fikret 266, 267
 Filburnu 359
 Filibe 33, 332
 Filistin 200, 305, 310
 Fin 28
 Firdevsî 47
 Fondoko 164
 Fransa 117, 137, 140, 144, 145,
 153, 154, 204, 219, 300, 307,
 308, 325, 326, 353, 354, 432,
 445, 446
 Fransız 63, 100, 120, 147, 153,
 155, 157, 200, 242, 300, 317,
 326, 351, 353, 355, 372, 407,
 445
 Fuad Paşa (Keçecizâde,
 Hâriciye Nâzırı, Sadrazam)
 142, 202, 204-206, 216
 Fuad Paşa Yalısı 298
 Fuzûlî 219, 458
Galata 11, 50, 89, 98-105, 107,
 109, 114, 152, 200, 209, 222,
 274, 299, 300, 378
 Galata limanı 102
 Galatarasay Sultânîsi 266
 Galiçya 310
 Gallard 372, 393
 Gâzî Hasan Paşa Yalısı 78
 Gâzi Osman Paşa (Silistre
 Seraskeri) 320, 330, 331,
 394
 Geçof (Bulgar Başvekili) 444
 Gedoyın le Turc (Halep
 Konsolosu) 300
 Gelibolu 53, 272, 274, 276
 Genadios 25
 Genç Mehmed Çelebi 15, 17
 Genç Osman 78, 171, 466
 Genç Osman Ağa 78
 Geni (Yeni kasabası) 299
 Geoben (Alman zırlıslı) 303,
 304
 Gevher Sultan 436
 Gevherhan Sultan 117
 Gevherî 245
 Geyve 20
 Giray sülâlesi 321
 Girit 213, 442, 443
 Glaros 398
 Gorçakof (General) 144, 147
 Gotlar 271
 Göksu 285, 373, 408-410, 415,
 417
 Göksu Deresi 72, 410
 Göksu Panayırı 410
 Göktürk 13
 Göztepe 21, 410
 Göztepe Suyu 405
 Grandük Nicolas 327, 331, 330
 Gülhâne 82
 Gülhâne Sarayı 171
 Gümüş Köy 164
 Gümüş Suyu 375
 Gürcistan 134
 Güzelce Hisar 276
 Güzelce Hisar Kalesi 407
 Güzelce Kemer 338
Habeş 218
 Habeşistan 150
 Hacı Bektaş Velî 281
 Hacı Osman Ağa 317, 318
 Hacı Paşa yalısı 467
 Haçador 151
 Haçlı Avrupa 149, 367
 Haçlı Orduları 274
 Haçlı Seferleri 58, 59, 61, 137
 Hâfız Ahmed Paşa 287
 Hakkı (Bey) 206
 Halep 284, 300, 400
 Haliç 65, 66, 74, 82, 87, 90,
 121, 177, 276, 277, 388
 Hâlid İbnü'l-Zeyd 103
 Halil Ethem Bey Yalısı 461
 Halil Haseki 358
 Halil Paşa 172, 272

- Halil Paşa (Deryâ Kaptanı) 170
 Halil Paşazâde Nûri Paşa
 Yalısı 263
 Halim Paşa (Prens) 294, 405
 Halkalı Suyu 338
 Halkalı Suyu kemerleri 338
 Halvetî 426
 Halvetî tarîkatı 166
 Hamdi Paşa (Bağdat Vâlisi)
 432, 433
 Hamîde Hanım 238
 Hamlacılar Ocağı 82
 Hamza Bey 133
 Hançerli Sultan 390
 Hanzâde Sultan 467
 Haraeum Sarayı 468
 Harbiye Mektebi 149
 Harem 151, 152, 465, 469
 Harem-i Hümâyûn 482
 Hârûne'l-Reşid 104
 Has Bahçe 82
 Hasan Burhâneddin Efendi
 166
 Hasan Halife (Yeniçeri Ağası)
 256, 287
 Hasan Halife Bahçesi 256
 Hasan Hayrullah Efendi 207,
 209
 Hasan Paşa (Batum müdâfii)
 329,
 Hasan Paşa (Cezâyirli, Deryâ
 Kaptanı) 238, 319, 376-379
 Hasan Paşa (Yemişçi) 435
 Hasan Rızâ Paşa 451
 Hasip Paşa Yalısı 461
 Hasköy 102, 248, 332
 Hâşim Bey 246
 Haşmet 245, 423, 424
 Hatâî 476
Hâtırat 207, 209
 Hatice Hanım 163
 Hatice Sultan 238
 Hatice Turhan Vâlide Sultan
 363
 Haydarpaşa 464, 465, 469
 Hazar Denizi 57, 322
 Hazînedarbaşı yalısı 263
 Hazret-i Osman 103
 Hendesehâne 248
 Herakles 381
 Herat 476
 Hırîstâki 210
 Hırîstîyanlık 26, 27, 62, 63,
 218, 330
 Hırvat 470
 Hırvatistan 146
 Hicaz 307
 Hindistan 143, 305, 328, 353,
 441, 445
 Hint 143, 293, 394
 Hint denizleri 218
 Hiriseis 464
 Hisarpeçe Kapısı 273
 Homeros 47
 Hotin 319, 354
 Humbarahâne Kışlası 248
 Hüdâvendigâr (Bursa, semt)
 33, 149
 Hüdâyî 473, 474
 Hümâyûn Âbad Kasrı 256
 Hünkâr İskeleyi 382
 Hünkâr Suyu 343
 Hürrem Sultan 471
Hürriyet Gazetesi 205
 Hürriyet ve İtilâf Partisi 449,
 452
 Hüseyin Ağa (Mîrâhur) 399
 Hüseyin Ağa (Cebeci başı) 134
 Hüseyin Ağa (Kavala çorbacısı)
 140, 355
 Hüseyin Avni Paşa 206-209,
 214, 213
 Hüseyin Avni Paşa Yalısı 461
 Hüseyin Dâim 148, 431
 Hüseyin Paşa (Küçük Deryâ
 Kaptanı) 356
 Hüsrev Paşa (Diyarbakir
 Vâlisi, Sadrâzam) 294, 399,

- 400, 431
Irak 28, 45, 305, 310, 465
İbn-i Haldun 21, 60
İbn-i Kemal 219
İbn-i Rüşd 60
İbn-i Sinâ 60, 61
İbnü'l-Emin Mahmud Kemal
 210, 214
İbrâhim (Sultan) 293, 363, 391
İbrâhim Paşa (Büyük Nâmık
Paşa'nın oğlu) 163
İbrâhim Efendi Câmii 238
İbrâhim Efendi (Peçevî) 289,
 393
İbrâhim Hân 133, 135
İbrâhim Paşa Sarayı 134
İbrâhim Paşa (III. Murad'ın
veziri) 135
İbrâhim Paşa (Kavalalı
Mehmed Ali Paşa'nın oğlu)
 141, 429, 430,
İbrâhim Paşa (Vezîr-i âzam,
Makbul) 100, 219 256
İbrâhim Paşa (Silâhdar) 320
İbrâhim Paşa (Hoca) 178
İbrâhim Paşa (Nevşehirli,
Dâmat) 118, 173, 176, 177,
 181, 183, 185, 188, 190, 192,
 222, 238, 241, 316, 396, 408,
 420, 466, 481
İbrâhim Paşa Kasrı 478
İbrâhim Paşa Sarayı 468
İbrâhim Paşa'nın Üsküdar
Sarayı 480
İbrâil 145, 320
İbret 206
İcâdiye 475
İcâdiye Tepesi 72, 427
İclâliye 427
İdâre-i Mahsûsa 70
İdâre-i Muvakkate 70
İerion Kalesi 350, 366
İgnatiev (Rus Sefîri, General)
 203, 206
İğri Kemer 338
İhsâniye 465, 482
İhsâniye Câmii 472
İkbal (Muhammed) 258, 347
İkinci Çatana Muharebesi 145
İkinci Sultan Selim Köşkü 171
İlhanlı 20
İmam Gazâlî 60
İncili Çavuş 292
İncir Köyü 390
İncirli Köy 391
İnebahtı 56
İnegöl 20
İngiliz 55, 63, 100, 143, 147,
 203, 204, 242, 304, 307, 319,
 333, 354, 355, 427, 431, 441
 446, 449
İngiltere 89, 140, 143, 145,
 280, 304, 307, 308, 318, 325,
 328, 332, 353, 354, 432, 441,
 445, 449
İran 28, 47, 191, 219, 285, 353,
 393, 400, 464, 465, 469, 474
İran Selçûkî Devleti 104
İranlı 464
İrva 383, 384
İsakçı 320, 333
İsevî 59
İshak Ağa (Gümrük Emîni)
 316, 380
İshak Ağa Çeşmesi 380
İskeçe 33, 447
İskele Câmii 281, 472
İskele Meydanı 419
İskender Çelebi 219
İskender Paşa (Bağdat Vâlisi)
 399-401
İskender Paşa Türbesi 400
İskenderiye 58
İskenderun 144
İslâm 15, 23, 26, 27, 58-60,
 103, 125, 137
İslâm âlemi 63
İsmâil (Bulgaristanda yer ismi)

145, 320, 352, 377
 İsmâil Bey (Sinop Beyi) 276
 İsmâil Dede (Hamâmizâde) 236, 246, 250-252
 İsmâil Efendi (Boşnak) 298
 İsmâil Efendi (Dellâlzâde) 246, 387
 İsmâil Paşa Yalısı 461
 İsmâil Paşa (Mısır Hıdivi) 204, 294, 341, 383, 405
 İsmâil Rûmî (Büyük vezir) 387
 İsmet Ağa 246
 İspanya 27, 117, 137, 157, 219
 İspanyol 25, 59, 154, 158
 İsparta 44
 İspartalılar 406
 İstanbul 13, 22-25, 27, 32, 33, 37, 38, 41, 50, 53-55, 58, 65, 82-86, 88, 89, 92, 99, 100, 102, 107, 109, 113, 120, 124, 132, 134, 139, 142, 143, 153, 154, 156, 160, 170, 171, 173, 175, 176, 180, 181, 183, 189, 190, 208, 214, 219, 223, 241-243, 246, 249, 252, 261, 262, 265, 269, 272, 273, 275, 277, 278, 284, 288, 319, 320, 328, 329, 335-337, 340, 341, 345, 357, 359, 361, 366, 371, 372, 374, 376, 378-382, 384, 387, 388, 393, 396, 398, 400, 401, 407, 408, 414, 440, 447, 448, 451, 460, 463, 465, 466, 468, 469, 474-476, 480-483, 539
 İstanbul Fâtîhi 371
 İstavroz (Bahçesi, Sarayı) 435-437
 İstavroz Çayırı 437
 İstavroz Sarayı 435, 436
 İstinye 70, 296, 359
 İstinye Körfezi 297
 İsveç 318
 İşkodra 447, 451
 İşkodra Kalesi 368

İtalya 117, 144, 219, 432, 439, 441, 444, 446, 454
 İtalyan 147, 242
 İttihat ve Terakkî 303, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 439, 448, 449-452, 454
 İzak (Tanburî) 246, 252
 İzmit 276
 İzzet Efendi (Şâir) 419
 İzzet Molla (Keçecizâde) 245
 İzzet Paşa 452, 453
Japonya 311, 441
 Jean De Thevenot 470
 Jöntürkler 205, 206
 Jüpiter 381

Kabakçı Mustafa 336, 357
 Kabakçı Mustafa İsyânı 336, 358
 Kabataş 92, 125, 151-153, 163-165, 171
 Kabataş Câmîi 165
 Kâbe 365, 476
 Kâdirî 224
 Kâdirî Tekkesi 431
 Kafdağı 247, 413
 Kafkas 307, 310, 329, 368
 Kafkas dağları 218
 Kafkasya 132
 Kâğıthâne 87, 184, 284, 430
 Kağnıhca 398
 Kalas 145
 Kalender Kasrı 316, 318
 Kâmil Paşa 449, 450
 Kandilli 70, 243, 268, 269, 418-422, 424, 461
 Kandilli Bahçe 419
 Kandilli Burnu 419, 422
 Kandilli Hasbahçesi 418
 Kandilli Sarayı 419
 Kânî 245
 Kanlıca 283, 318, 398-401, 403-405
 Kanlıca Koyu 403

- Kanlıkavak 379
 Kânûnî Sultan Süleyman 85,
 100, 113, 114, 115, 126, 158,
 166, 217, 218, 221, 256, 260,
 289, 290, 299, 322, 339, 372,
 390, 392, 398, 400, 401, 430,
 459, 468, 470, 472
 Kânûnuesâsî 212, 215, 308,
 324, 443
 Kapolyon Efendi 207
 Kaptan Halil Paşa Câmîi 300
 Kaptanpaşa 472
 Kara Abalı Mehmed Baba 173
 Kara Ahmed 219
 Kara Ahmed Ağa Câmîi 340
 Kara Bâlî Bahçesi 125, 126,
 133, 170, 173
 Kara Bâlî Zihni Çelebi 126, 133
 Karabet Amira Balyan Kalfa
 175
 Karaca Ahmed Baba 474
 Karaca Ahmed Sultan 473
 Karacahisar 20
 Karacaoğlu 245
 Karadağ 146, 206, 212, 323,
 331
 Karadağlılar 147, 444
 Karadeniz 52, 55, 77, 79, 80,
 221, 262, 276, 300, 301, 306,
 307, 322, 323, 336, 341, 342,
 361, 363, 366-368, 382, 383,
 422
 Karadeniz Boğazı 102, 272,
 306, 322, 323, 383
 Karagümrük 83
 Karakaş Mustafa Çelebi 363
 Karakeçili aşîreti 13
 Karakulak 375, 379
 Karakulak Ahmed Ağa 375
 Karakulak Suyu 381
 Karaman 277
 Karaman çiftliği 163
 Karbonari İtalyan Farmason
 Cemiyeti 199
 Karesi 274
 Karlık Bayırı Kasrı 469, 482
 Karlofça 411
 Karlofça Barışı 176
 Kars 329, 332-334
 Kars Kalesi 329
 Kartal 319, 359
 Kârûn 210, 340
 Kasımpaşa 378
 Kastamonu 44, 149
 Kâşili Mehmed Paşa Kasrı 469
 Kâtibî 245
 Kâtip Çelebi 292
 Katolik 28, 142
 Katolisizm 146, 218
 Kavacık 403, 410
 Kavak 335, 345, 358, 359, 362,
 367, 369, 465, 482
 Kavak Kalesi 366
 Kavak Kasrı 468, 469
 Kavaklar 222, 350, 357, 359
 Kavaklı Bahçe 469
 Kaya Sultan 177, 222, 460
 Kayalar Mezarlığı 262
 Kayıhanlı 13
 Kayıkçı Kul Mustafa 245
 Kayışdağı 428
 Kaymak Donduran 375
 Kaymak Mustafa Paşa 430
 Kazak 300, 301, 317, 342, 350,
 365
 Kazak akımları 300
 Kazak baskını 300
 Kazancıoğlu Bahçesi 171
 Keçe Ârif Ağa 246
 Kefe 368
 Kefeliköyü 316, 319, 359
 Kemerler 336
 Kenan Efendi Korusu 427
 Kepçe Nâzırı Mustafa 264
 Kestâne Suyu 343
 Kestel 20
 Kestel Köyü 426
 Kevork Aramyan 341

- Keyhüsrev 277
 Kıbrıs 205, 333
 Kıbrıslı Mehmed Paşa Yalısı 461
 Kılıç Ali Paşa (Deryâ Kaptanı) 56, 114, 135
 Kılıç Ali Paşa Hamamı 114
 Kılıç Ali Paşa Külliyesi 113
 Kınalızâde 44
 Kırım 132, 143, 146, 147, 318-322, 327, 351, 352, 427, 464
 Kırım Hanlığı 219, 368
 Kırım Harbi 325, 431, 432
 Kırım Türklüğü 321
 Kırımlılar 351
 Kırkkilise Meydan Muhârebesi 447
 Kırklareli 282
 Kızılırmak 79, 422
 Kızkulesi 77, 423, 465
 Kili 320
 Kilyos 359
 Kirazlı Bent 337
 Kireçburnu 316, 322, 323
 Kiremitli 359
 Kléber (General) 353
 Koca Defterdar Paşa Câmii 340
 Koçhisar 20
 Koçi Bey 288-290
 Koğuk Kemer 338
 Komanova Meydan Muhârebesi 447
 Kont Ostrorog 461
 Konya 45, 141, 468
 Korsika seferi 117
 Kosova Meydan Muhârebesi 410
 Kostantin Dragazes (İmparator) 272, 273, 297, 435
 Kostantiniyye 21, 22, 32, 34, 98, 276, 278, 279, 407, 463
 Koyunzâde 298
 Kozinitza 459
 Köçeoğlu 210, 431
 Kölemen Sultanlığı 368
 Kömürcü Bendi 337
 Köprü 65, 460
 Köprülü Mehmed Paşa 76, 363, 364
 Köprülüler 77, 411
 Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa 241
 Körfez 404, 405
 Kösem Sultan 363, 472
 Köstendil 33
 Kudüs 26, 142, 324, 459
 Kudüs Şövalyesi 201
 Kuledibi 277
 Kuleli Askerî Mektebi 148
 Kuleli Vak'ası 148, 201, 431
 Kuli Han (Bkz. Yusuf Paşa)
 Kumkapı 102
 Kur'ân-ı Kerim 41, 114, 183, 293
 Kurbağalı Dere 200
 Kurt Kemer 337
 Kurtuba 58, 157
 Kuruçeşme 102, 240
 Kuzguncuk 423, 459-461, 465
 Küçük Akıntı 405
 Küçük Asya 28
 Küçük Çekmece 83, 359
 Küçük Çekmece Köprüsü 83
 Küçük Kaynarca Muâhadesi 319
 Küçük Mehmed Bey 246
 Küçüksu 408, 409, 415
 Küçüksu Çeşmesi 249, 409
 Küçüksu Kasrı 409
 Küçüksu Mesîresi 156
 Külbastı 359
 Kürdistan 368
 Kürt 133, 323
 Kütahya 44, 141
 Lady (Madam) Montagu 242, 415, 478
 Lake 476

- Lâleli Câmii 391
 Laterna Sarayı 27
 Latin 34, 57, 98, 271, 278, 279, 407, 464
 Latin Avrupa 25, 34, 278
 Latince 15, 101
 Lefke 20
 Leh 134, 135, 407
 Lehistan 88, 135, 219
 Léon (X., Papa) 217
 Leonor 465
 Levend Çiftliği 248, 275
 Levent 134
 Liman Von Sanders 303, 450
 Lofça 330
 Londra 449
 Lorando 445
 Luther 218
 Lüleçiler Çarşısı 118
 Lütfi Paşa 289
Macar 28, 277
 Macaristan 219, 368, 441
 Maçka 223
 Madam Graven 109
 Magosa 206, 401
 Mağribî 476
 Mahmud (İkinci Sultan) 55, 69, 140, 141, 172, 174, 222, 233, 235-237, 263, 318, 334, 409, 421, 427, 430, 432, 434, 438, 466
 Mahmud Celâleddin Efendi (Hattat) 434
 Mahmud Celâleddin Paşa 211
 Mahmud Efendi (İngiliz) 358
 Mahmud Nedim Paşa (Sadrâzam) 206, 215
 Mahmud, (I., Sultan) 101, 171, 174, 281, 398, 408, 419, 436
 Mahmut Kâmil Efendi 41, 42
 Mahmut Paşa 37
 Mahmut Paşa (Dâmat) 326
 Mahmut Şevket Paşa 450, 451, 452
 Mahpeyker Kösem Sultan 286
 Mâ-i Leziz Çeşmesi 263
 Makbul İbrâhim Paşa Sarayı 134
 Makedonya 147, 315, 325, 442, 449
 Malazgirt destanı 104
 Malebranche 186
 Malisor 444
 Maltepe 20
 Manastır 33, 45, 447
 Manisa Sarayı 15, 18, 274
 Manuel Komnenos (Bizans İmparatoru) 406, 466
 Manuel Paleolog 407
 Marakeş 134
 Marie Thérèse (Avusturya İmparatoriçesi) 352
 Marmara 65, 74, 79, 82, 243, 275, 276, 355, 466
 Marn Muhârebesi 307
 Marruffus Baldasar 101
 Maskara akıntısı 423
 Maskara Akıntısı Burnu 269
 Mâşukî (İsmâil) 261
 Mâverâünnehir 134
 Med muhârebeleri 406
 Mehmed Bin Murad Han 13, 22-24, 36
 Mehmed (III., Sultan) 93, 126, 132
 Mehmed (IV., Sultan) 75-77, 171, 174, 189, 281, 343, 363, 403, 408, 419, 425, 470
 Mehmed Ağa (Fındıklılı) 435
 Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 140, 141, 205, 294, 341, 355, 382, 421, 429
 Mehmed Çelebi 15
 Mehmed Giray Han (Kıpçak Hânı) 134
 Mehmed Paşa Bahçesi 435
 Mehmed Paşa (Beylerbeyi)

- 437, 438
 Mehmed Paşa Kasrı 263
 Mehmed Râsih Efendi 408
 Mehmed Reşad (Sultan) 160, 161
 Mekke 387
 Mekkî Mehmed Efendi 281
 Melek Ahmed Paşa 460
 Melikof (General) 329
 Melling 238, 246
 Memduh Paşa 211, 535
 Memlûk 476
 Mentchikov (Prens) 142, 143, 145-147
 Mercidâbık 113
 Mesarburnu 359, 343
 Mesih Paşa 135
 Mesnevî 347
 Meşrûtiyet 241, 267, 306, 308, 313, 383, 439-443
 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 150, 426
 Mevlevî 223, 224, 233, 236, 244, 249, 426
 Mısır 140, 157, 204, 218, 219, 294, 300, 328, 340, 341, 353, 355, 368, 377, 382, 401, 429, 442, 465
 Midhat Paşa 196-198, 206-209, 213, 215, 324, 326
 Midye 276
 Mihriâbâd Mesîresi 398
 Mihrimah Sultan 472
 Mihrişah Emine Sultan 472
 Mikhael Paleologos (İmparator) 98
 Milan (Sırp Kralı) 331
 Milli Meclis 308
 Miloş Kabloviç 410
 Mîmar Muslihiddin 271
 Minakyan 343
Mir'ât-ı Hakikat 211
 Miss Pardoe 252
 Moğol 143, 339
 Moğolova Kemerî 338, 339
 Mohaç 113
 Molla Ali Cemâlî 219
 Molla Fenârî (Şeyhülislâm) 375
 Molla Gürânî 14
 Molla Hüsrev 14, 44
 Moltke (Mareşal) 253
 Monier 342
 Montesquieu 187
 Mora 277, 377
 Moskof 134, 142, 143, 145, 147, 206, 208, 301, 319, 326-328, 352, 368, 384
 Moskova Prensliği 368
 Mostar 33
 Muallim Nâci 386
Muhbir (Gazete) 205
 Muhsin Sinâneddin Câmileri 399
 Muhsinzâde Abdullah Bey 387
 Muhteşem Süleyman 218, 469
 Mumhâne 465
 Murad Ağa 284
 Murad (I., Sultan) 210, 410
 Murad (II., Sultan) 274, 275
 Murad (III., Sultan) 126, 132, 375, 392, 418, 437, 468, 472
 Murad (IV., Sultan) 101, 177, 222, 256, 284, 288, 291-293, 343, 350, 363, 365, 372, 408, 418, 419, 435, 460, 469, 470
 Murad (V., Sultan, Şehzâde, Veliaht,) 199, 200, 204, 207-209, 212, 214-216, 323
 Murad Paşa (Hadım) 117
 Murad Paşa 37
 Mûsâ Paşa (Köse, Kaymakam) 145, 287, 356-358
 Mûsâ Peygamber 380
 Musâhip Said Efendi 263
 Mûsevî 59, 241
 Mustafa (Şehzâde) 435, 471
 Mustafa (II., Sultan) 176, 323,

- 340, 367, 411, 435
 Mustafa (III., Sultan) 74, 249, 281, 318, 319, 337, 391, 426, 436, 472
 Mustafa (IV., Sultan) 351
 Mustafa (Sadrâzam) 294
 Mustafa Ağa 375
 Mustafa Çelebi 164
 Mustafa Efendi (Müderriş Elmas Ebezâde) 263
 Mustafa Efendi Yalısı 263, 264
 Mustafa Fâzıl Paşa (Mısır Prensi) 199, 204, 205,
 Mustafa İzzet Efendi (Hattat, Kazasker) 387-389
 Mustafa Paşa (Daltaban) 412
 Mustafa Paşa (Defterdar) 287
 Mustafa Paşa (Hazinedar) 393, 394
 Mustafa Râkım Efendi (Hattat Kazasker) 238
 Mustafa Reşit Paşa 141-144, 294
 Mustafa Vâsıf Efendi 387
 Musul 293
 Mutafzâde Ahmed Efendi 246
 Müftü Bostanı 403
 Müftü Yahyâ Efendi 298
 Münecim Kuyusu Mesîresi 120
 Münire Hanım 162
 Müslümanlık 17
 Müslüman-Türk 19, 62, 319, 326, 367
 Müşfika Kadın Efendi 175
 Müşir Abdülkerim Paşa 327
 Mütercim Rüştü Paşa 207, 209, 211
 Nâbi 44, 245, 535
 Nâciye Sultan Yalısı 241
 Nahîfî 245
 Nâilî Paşa 294
 Nâime Sultan 238
 Nakkaş Baba 459
 Nakkaş Paşa 435
 Nâmık Kemal 195-197, 203, 205, 206, 324
 Nâmık Paşa (Büyük, Şeyhülväzerâ) 140, 141, 143, 149, 152, 153, 157, 160, 162, 331
 Napoléon (Üçüncü) 160
 Napoléon 353- 355
 Napoli 318
 Nasûhî Sultan 474
 Nâşid 343
 Navarin 141, 429, 430
 Nâzım Paşa (Harbiye Nâzırı) 450
 Nazif (Zâbit) 212
 Nazif Efendi (şeyh) 224
 Necib Efendi (Hekimbaşı) 263
 Necip Ağa 246
 Necip Paşa Bağı 403
 Nedîm 245, 343, 481
 Nefî 44
 Nehr-i Aziz 53, 64, 69, 72, 73, 80, 89, 91, 97, 151, 171, 188, 221, 240, 242, 268, 282, 345, 427, 483
 Nemse 368
 Nemse sefirî 189
 Neşâtâbad 190, 238
 Neşâtâbad köşkü 190
 Nevşehir 176, 241
 Nicolas (Birinci Çar) 143, 147
 Nietzsche 232, 347
 Nigâr Hanım 385
 Niğbolu 407
 Nikogos Balyan Ağa (Mîmar) 409
 Nikolaki 320
 Nikolo Barbaro 277
 Nil 53
 Nişancı Ömer Efendi 165
 Nizâm-ı Cedid 248, 355, 356-358, 481
 Nûrbânû Sultan 472

Nuri Bey (Akkâ sürgünü) 206
Nûri Paşa (Dâmat) 213

Odesa limanı 146

Oğuz boyları 13

Ok Meydanı 34

Oltanice 145

Orhan (Sultan) 20, 33

Orta Asya 475, 476

Orta Avrupa 218

Orta Şark 143

Ortaasya 13, 14, 29, 63, 121,
158

Ortaasya Türklüğü 63

Ortaçağ 24, 57, 62, 99, 233

Ortaköy 102, 195, 213, 220,
222, 235, 237, 238, 240

Ortodoks 25, 28, 142, 146, 324

Ortodoks Bizans 407

Osman (Bey, Gâzi) 18, 20, 234

Osman (II., Sultan, Genç) 170,
286

Osman (III., Sultan) 472

Osmâniye dretnotu 304

Osmanlı (Devleti, İmparatorlu-
ğu) 15-17, 19-22, 26-29, 34,
35, 38, 43, 44, 60, 62, 63, 84,
96, 99, 104, 113, 115, 116,
126, 133, 136, 139, 141-143,
145, 146, 149, 156-160, 167,
169, 174, 176, 186, 187, 200,
203, 205, 207, 209, 214, 215,
218, 233-235, 244, 247, 251,
274, 286, 299, 303-306, 308,
311-313, 317, 319-323, 325-
329, 332, 333, 340, 350-352,
354, 358, 368, 383, 384, 401,
441, 444, 445, 448, 450, 454,
458, 470, 471, 476, 481, 539

Osmanlı Beyliği 20, 22

Osmanlı Türkleri 14, 159

Osmanlı Türklüğü 57, 105

Otağ Tepe 72, 410, 416

Otağ-ı Hümayûn 435

Otakçılar 83, 181

Otlukbeli 113

Otuzbir Mart Vak'ası 439

Otuzbir Suyu 345, 359

Öküz Limanı 465

Ömer Efendi(Trabzon
Müftüsü) 220

Ömer Paşa 144

Özbek Oğulları 134

Özdemiroğlu Osman Paşa 132,
392, 393

Özi Kalesi 352

Panaiya Ayazması 410

Panislavist 146

Panos (Yunan sefiri) 444

Papaz Korusu 425

Paris 154, 155, 205

Paris Muâhedesı 325

Pasarofça Anlaşması (1718)
420

Paskiyevîç (General) 146

Paşa Hanı kervansarayı 378

Paşa Kemerı 337

Paşabahçe 383, 390, 391, 394

Paşabahçe Koyu 383

Paşalimanı 472

Patrikhâne 25

Pazarbaşı 359

Pazvandoğlu ayaklanması 354

Peçevî 56, 393

Pelidcik Ayazması 120

Perşembe Pazarı 101

Petro 177

Philippe (İkinci, İspanya Kralı)
117

Philippe (Makedonyalı) 299

Pîr Sultan Aksarâyî 260

Piyâle Paşa (Deryâ Kaptanı)
117, 436, 467

Piza 98

Plevne 330, 331

Pontus Krallığı 274

Potemkin (General) 352

Potemkin ordusunu 377
 Pouchkine 186
 Preveze 116
 Protostikos 429
 Prusya 305, 325
 Prut (nehri) 144, 177, 178, 319

Râgıp Paşa (Koca, Sadrâzam)
 245, 423, 424

Ramazanzâde (Şâir) 219
 Râmî Mehmed Paşa 412
 Râsim Bey (Binbaşı) 148, 432
 Râşid Efendi, 264
 Recâizâde Ekrem 386
 Recâizâde Yalısı 298
 Receb Paşa (Topal) 287, 435
 Redif Paşa 208, 326, 328
 Reisülküttab Mustafa Efendi
 Yalısı 264

Resmî Ahmed Efendi 245

Reşâdiye 304

Reşâdiye dretnotu 304

Reşid 205

Reval mülâkâtı 441

Revan 284, 288, 419

Revan (Kalesi, kasrı, köşkü)
 284, 469

Revan seferi 284

Rıfat Paşa (Sadrâzam) 396,
 397

Rıfat Paşa Korusu 396, 403

Rızâ Efendi (Neccârzâde) 217

Ridâniye 113

Rifâî 224

Rodos 113, 206

Rodos muhâsarası 113

Roma 11, 99, 280, 313, 406

Roman 331

Romanya 302, 318, 327, 330,
 333

Romanya Prensliği 327

Romen 323, 440

Rousseau 187

Rum 20, 25, 96, 101, 241, 270,

301, 316, 317, 343, 346, 410

Rum beylikleri 20

Rum Mehmed Paşa 468

Rum Selçûkî Devleti 105

Rum tekfuruları 20

Rumeli 20, 35, 51, 53, 55, 83,
 85, 93, 145, 180, 222, 262,
 270, 274, 275, 279, 322, 329,
 332, 359, 361, 387, 388, 406,
 447, 448, 450, 475

Rumelihisarı 77, 260, 263,
 265, 270, 273, 275, 281, 282,
 405

Rumelikavağı 350, 358, 359,
 365, 366

Rumelikavağı Hisarı 350

Rûmî 476

Rus 141-148, 177, 204, 206,
 297, 301, 307, 311, 317, 319,
 320, 322-333, 336, 341, 342,
 351, 352, 365, 367, 377, 382,
 384, 441, 539

Rus Harbi (1877) 322, 354

Ruşuk 145, 332

Rusya 140, 142, 144, 146, 267,
 281, 307, 308, 322, 324, 325,
 326, 328, 332, 352, 354, 368,
 440, 441

Rüstem Paşa (Vezîr-i âzam)
 100, 290, 470-472

Saadeddin Efendi (Hoca) 93

Sabîha Sultan 172

Sâdâbad Köşkü 190

Sâdâbâd Kasrı 481

Sâdik 399

Sâdullah Ağa 246

Sâdullah Paşa 432, 433, 461

Sâdullah Paşa Yalısı 432

Saffet Paşa Bağı 403

Safiye Sultan Yalısı 238

Sâhib Giray Hân 351

Said Halim Paşa (Mısır Prensi)
 303, 307, 311, 314, 405, 452

- Said Halim Paşa Yalısı 303
 Sakalar Ocağı 82
 Sakal-ı Şerif 264
 Sakarya 422
 Sakız Adası 117, 445
 Salacak 465, 467, 469
 Salâhaddin Eyyûbî 26, 353
 Salıpazarı 102, 118, 173, 188
 Sâlih Bey 162
 Sâlih Paşa (Dâmat) 452
 Sâlih Paşa Yalısı 263
 Samako 115
 Samatya 102
 Sâmi Bey (Suphi Paşazâde) 405
 Samoslu Mandrokles 271
 Samsun köpekleri 120
 Samsunhâne 120
 Samsunhâne Mesîresi 120
 Sarayburnu 77, 269, 423
 Saray-ı Atîk 181, 183
 Sardunya 146
 Sâre Hâtun 23
 Sarıyer 336, 340, 342, 343, 345, 350, 373, 382
 Saruca Paşa 272
 Sazanov 440
 Sébastiani 354
 Sehî Bey 44
 Sel Kapısı 273
 Selâmsız 475
 Selânîk 45, 387, 420, 439, 448, 454
 Selânîkli Mustafa (Târihçi) 133
 Selçuk 29, 476
 Selçuklu 20
 Selçuklu Türklüğü 463
 Selçuklular 14
 Selim (II., Sultan) 88, 114, 171, 316, 335, 343, 436, 468, 472
 Selim (III., Sultan) 77, 91, 118, 174, 222, 233, 235, 236, 238, 243, 244, 247, 248, 249, 252, 264, 281, 282, 294, 317, 337, 342, 351, 352, 353, 358, 375, 376, 409, 472, 481
 Selim Giray Hân 320
 Selîmiye Câmii 124, 131, 472
 Selîmiye Çatması 249
 Selîmiye Kışlası 154
 Selimzâde Hacı Sâdık Efendi 456
 Semendirek 274
 Semerkant 134
 Sepetçiler Ocağı 82
 Serasker Fethi Paşa Yalısı 461
 Serasker Hüsrev Paşa 139
 Serdâb Köşkü 236, 252
 Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa 146
 Serez 33, 447
 Serkldoryan 341
 Seropyon Kalesi 350
 Server Paşa 331
 Sezar 24
 Sıdika Hanım 163
 Sırataş dalyanı 359
 Sırbistan 206, 331, 444, 449
 Sırmakes Suyu 375
 Sırp 147, 212, 277, 323, 410, 440, 444
 Sırpça 15
 Sıtkızâde Ahmed Râşid Efendi 281
 Sicilya 58, 137, 158
 Sigismund (Macar Kralı) 407
 Silâhdar İbrâhim Paşa 320
 Silâhdar Süleyman Paşa 178
Silahdar Târihi 435
 Silistre 145, 332, 359
 Silistre muhâsarası 145
 Silivri 25
 Simon 134
 Sinan (Mîmar) 114, 166, 219, 221, 339, 467, 469
 Sinan Baba Câmii 399
 Sinan Paşa 135
 Sinan Paşa (Sadrâzam) 93

- Sinan Paşa Sarayı 134
 Sivas 44, 45, 147
 Sivastopol 146
 Siyâvuş Paşa 135
 Skutari 464
 Slav Birliği 440
 Sofa Köşkü 180
 Sofya 33
 Soğuk Çeşme Ocağı 82
 Sohon Kalesi 329
 Sokollu Mehmet Paşa 56, 57,
 219, 316, 322
 Solak Sinan Câmii 472
Son Sadrâzamlar 210
 Souchon Paşa 303
 Spinoza 186
 Sultan Ahmed Kasrı 469
 Sultan Mahmud Bendi 337
 Sultan Tepesi 475
 Sultan Veled Devri 226, 227
 Sultâniye Çayırı 390
 Sur Emîni Kara Bâli Zihnî
 Çelebi Bahçesi 173
 Süriye 45, 58, 144, 353, 442,
 465
 Süleyman (Şehzâde) 220, 472
 Süleyman Bey 276, 463
 Süleyman Çelebi 44
 Süleyman Paşa Câmii 472
 Süleyman Paşa (Mekteb-i
 Harbiye Nâzırı) 208, 212
 Süleymâniye 37
 Süleymâniye Câmii 124, 173
 Süleymâniye Mahallesi 173
 Sümbülzâde 245
 Sütlüce 121, 342, 375
 Sütlüce Bahçesi 121
 Süveyş 154, 441
 Süveyş Kanalı 154
 Süveyş-Aden 307
Şah Sultan Mehmed
 Hüdâbende 133
 Şahin Giray Han 351, 352
 Şâkir Ağa 246
 Şâkir Ağa yalısı 263
 Şam 45, 135, 208
 Şarkî Roma 103, 104, 105, 274
 Şarkî Roma İmparatorluğu 27,
 28
 Şefik Bey 387
 Şehitlik Tepesi 265
 Şemsi Paşa 465, 467
 Şemsi Paşa Kasrı 467, 469
 Şerefâbâd 469
 Şerif Abdullah 294
 Şerif Paşa (Dâmat) 448
 Şevkâbâd 436
 Şevkefzâ Kadın Efendi 209
 Şeyh Edebâlî 234
 Şeyh Gâlib 244, 245, 251
 Şeyh Hasan Burhâneddin
 Cihangîrî 166
 Şeyh Hasan Nazif Dede Efendi
 223
 Şeyh Mehmed (Lâlezârî) 191
 Şeyh Mehmed Muhiddin
 Üftâde 473
 Şeyh Nasûhî 472
 Şeyh Osman Efendi 237
 Şeyh Tâhir 377
 Şeyh Vefâ 37
 Şeyhî 44
 Şinâsî 148, 195, 196, 197, 203
 Şinâsî 431
 Şirket-i Hayriyye 70, 460
 Şirvan 392
 Şükûfe 476
Tâhir Ağa 246
 Tâhir Paşa (Çengeloğlu) 429,
 430
 Tâir-i Bahrî 55
 Takkeci Câmii 472
 Talat Paşa (Bey) 303, 308,
 310, 311, 450, 451, 453, 454
 Tanzîmat 141, 142, 153, 154,
 196, 202, 259, 305, 344

- Tarabya 276, 301, 316-318,
 336, 350
 Tarabya Koyu 316, 317
 Tarabya Mektupları 318
Târih-i Ebü'l-feth 52
Tasvîr-i Efkar 197
 Taşoz 274
 Tatar 318
 Tebriz 392
 Tekirdağ 25
 Telli Baba 345, 346
 Tellitabya 359
 Tersâne Konferansı 324, 331
 Teselya 274
 Tevfik Fikret 265, 267
Teurat 199
 Tezâkir 326
 Théodora (İmparatoriçe) 468
 Thévenot 430
 Tıngıroğlu Agop 209
 Tırnakçızâde 467
 Tîh Sahrâsı 233
 Timur 24, 406
 Tokat Kasrı 375
 Tokat 371, 372
 Tokat Bahçesi, 371, 372
 Tomrukağası 379
 Topçular 83
 Tophâne 92, 107, 113, 118,
 248, 277
 Tophâne Meydanı 113
 Topkapı 83
 Topkapı Sarayı 34, 182, 208,
 212, 246
 Toprakkale 456
 Topuzlu Bend 337
 Toros 464
 Tott 342, 351
 Toussaint (Mühendis) 342, 351
 Toygar Hamza 472
 Tövbekâr Kızlar Manastırı 425
 Trablusgarp 117, 439, 440
 Trablusgarp Beylerbeyliği 117
 Trabzon 23, 220, 274
 Trakya 453
 Travnik 33
 Tubini 445
 Tuğrul Bey (Sultan) 104
 Tulon 154
 Tuna nehri 53, 79, 144, 146,
 297, 331, 333, 356, 422, 539
 Tunus 218, 442
 Turgut Reis (Trablusgarp
 fâtihi) 116, 219
 Turhan Vâlîde Sultan 281, 364
 Tuz Baba 173
 Türk 14, 16, 19-22, 24, 26, 27,
 32-34, 41, 43, 46, 51, 55, 78,
 92, 95, 96, 99-101, 104, 107-
 109, 114, 120, 125, 128, 140,
 141, 143, 144, 146, 147, 153-
 157, 165, 175, 176, 196, 197,
 203-205, 218, 219, 228, 239,
 241-244, 247, 252, 259, 266,
 267, 271-274, 276, 279-281,
 297, 301-303, 305, 314, 319-
 321, 323-331, 333, 334, 336,
 338, 351, 352, 354, 366-368,
 375, 376, 378, 380, 382, 384,
 386, 394, 400, 401, 406, 407,
 410, 415, 429, 430, 432, 438,
 442, 444, 445, 450, 452, 453,
 459, 463, 464, 467, 468, 475-
 477, 479, 480
 Türk-İslâm birliği 219
 Türkiye 266, 539
 Türkleşmek 173
 Ulah 25, 299, 440
 Ulahya 25
 Ulu Câmi 33
 Umuryeri 359
 Unkapanı 102
 Urfa 44
 Uzakşark 186, 311, 353, 441
 Uzun Hasan 23, 277
 Uzun Kemer 338
 Uzuniye 359

- Übeyt Bey** 163
Üftâde Sultan 473
Üsküdar 70, 177, 164, 248, 391, 423, 463-468, 470, 472-475, 477, 480, 481, 483
Üsküdar Bahçesi 469
Üsküdar Kışlası 248
Üsküdar Meydanı 192
Üsküdar Sarayı 249, 478, 480, 481
Üsküp 33, 45, 447
Vahideddin (Sultan) 431
Valens Kemerı 338
Vâlîde Bendi 337
Vâlîde Karındaşı Yalısı 118
Vâlîde Sultan 337
Vâlîde Sultan Yalısı 181
Vâlîde-i Atîk Sultan 467
Vâlîde-i Cedîd Emetullah Sultan Câmîi 472
Vâlîde-i Muazzama 363
Vâlîde Paşa 405
Van Kalesi 400
Vânî Mehmed Efendi 411, 425, 426, 436
Vaniköyü 269, 423, 426, 427, 430
Vanmur 246
Varadin muhârebesi 176
Vardakosta Ahmed Ağa 246, 249
Varna 274, 275
Veliefendi 373
Venedik 98, 100, 218, 276, 277, 362
Venedik Cumhûriyeti 219
Verone Konsili 25
Vezir Mehmed Paşa 135
Vezneciler 181
Vidin 144, 320, 332
Viyana Kongresi 144
Volga 57, 322
Voltaire 187
Von der Goltz 450
Von Dergolç Paşa 303
Von Keres Paşa 303
Von Ozedon Paşa (Boğazlar Umum Kumandanı) 303
Vükelâ Meclisi 207
Wilhelm (Kayser) 450
Yahûdi 59, 87, 88, 96, 149, 242, 323, 343, 459
Yahyâ Efendi 217, 220
Yahyâ Efendi Külliyesi 114
Yahyâ Kemal 269
Yakakale 376
Yanya 447, 451
Yarhisar 20
Yasef Nassi 88
Yâsemin Hâtun 409
Yaş 320
Yavuz Sultan Selim 75, 219, 220, 458
Yazıcı Çiftliği 403
Yedikule 83, 354
Yemen 218, 442
Yemiş İskeleyi 87
Yeni (Geni Kasabası) 299
Yeni Hisar 271
Yeni Osmanlılar 324
Yeni Osmanlılar Cemiyeti 196, 200, 204, 205
Yenice Hisar 271, 272
Yenikapı Mevlevihânesi 249
Yeniköy 299-301, 303, 307, 314, 316, 317, 336, 350, 385, 405
Yenimahalle 345, 346, 349, 359
Yergöğü 145, 320
Yesârîzâde İzzet Efendi Yalısı 263
Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi 387
Yeşil (Bursa'da semt) 33
Yılanlı Yalı 263
Yıldırım (Bursa'da semt) 33
Yıldırım Bâyezid (Sultan)

- 366, 406, 407
 Yıldırım Bâyezid 271, 407
 Yıldırım Sultan Beyazid 104
 Yıldız Sarayı 214
 Yirmisekiz Çelebi 245
 Yoros Kalesi 366, 367
 Ypsilanti 317
 Yuannis Paleolog 407
 Yunan 47, 57, 313, 323, 444
 Yunanca 15
 Yunânî 57
 Yunanistan 147, 449
 Yunanlı 440, 443, 444, 449
 Yusuf Ağa (Vâlîde Kethüdâsı) 363, 375
 Yusuf Kâmil Paşa 211
 Yusuf Paşa (Kuli Han) 284, 292, 293
 Yusuf Paşa (Koca, Sadrâzam) 352, 377, 432
 Yûşâ Tepesi 72, 342, 373, 375, 380, 381
Zağanos Kapısı 274
 Zağanos Köprüsü 274
 Zağanos Paşa 272, 273
 Zağanos Paşa Burcu (Kulesi) 263, 273
 Zarif Mustafa Paşa 461
 Zekeriyâ Paşa yalısı 461
 Zekiye Sultan 238
 Zembilli Ali Efendi 221
 Zeynelâbidin Efendi (Başimam) 246
 Zigetvar seferi 291, 401
 Zihnî Çelebi 133
 Ziyâ Paşa 195, 196, 205, 324

Seçme Terimler, Kavramlar Dizini

- abdest** 287, 369, 394, 474
âbide 32, 34, 166, 194, 235,
273, 297, 339, 421, 461, 465,
467, 474, 480
acem halısı 420
acem tarzı 285
aczin idrâki 228
adâk adama 366
adâlet 17, 19, 27, 115, 124, 137,
177, 275, 339, 447
adâlet şuûru 114, 115
adem 48, 49
âdil devletçilik 21
âdil ve insaflı idârecilik 21
Adriyatik demiryolu 444
aff-ı şâhâne 433
ağa baba 183
ağaç dikmek 85, 255
ağaç sevgisi 78, 379
âhenk kayığı 403-405
ahiler 19
ahlâk 19, 351
ahlâk bütünlüğü 27
ahşap kışla 430
âile müessesesi 195
akademi 258
akçe kırkmak 87
akıl hastalığı 214
aksiyon adamı 18
aktif îman 169
alaca edek 478
alaturka 157
alaturka mûsikî 302
âlem 48, 54, 69, 121, 125
âlim 16, 61, 112, 250, 290, 292,
371, 399, 459
alkış 129, 250, 304
alkış tutma 193
Allah 102, 150, 169, 211, 225,
227, 235, 261, 264, 289, 369,
374, 386, 405, 426
Allah bes bâkî heves 150
Allah sevgisi 426
Allâh'a şükretmek 405
Allâh'a yaklaşmak 235
Allahlık 261
Alman erkânıharbiyesi 307,
453
Alman ihtirâsı 305
Alman kültürü 306
**Alman militarizm ve emperya-
lizmi** 453
Alman zırhlıları 304
alpler 19
altın 76, 84, 369, 420, 436
altın leğen 471
altın lira 67
altın yıldız 73, 74, 108, 119,
476, 478
amel 235
amme müessesesi 43
an'ane 26, 29, 41, 49, 71, 73,
158, 373, 400, 402
ana kompleksi 284, 286
ana merkez 57, 157
Anadolu askeri 447
Anadolu Beylerbeyisi 135
Anadolu Beylikleri 22
Anadolu defterdârlığı 400
Anadolu gençleri 77
Anadolu tekfuruları 20
**Anadolu ve Rumeli kazasker-
leri** 180, 87
Anadolu yakası 55, 82, 361,
382, 433, 464
an'ane 260, 262
anarşist komitacılar 267
Anglo-Sakson politikası 203
anonim kültür 245
antik medeniyet 57, 58
antik tefekkür 57
arabacılar 129

Arap idâresi 59
 Arap kabîleleri 169
 arasta 40
 ardıc 109
 aristokrat sınıf 354
 Arnavut birlikleri 208
 Arnavut muhâcirler 241
 Arş-ı Âlâ 347
 arûs-ı bahar 191
 aruz 265
 arzuhalci 84
 asâlet 123, 350, 401
 asesbaşı 180
 asilzâde 58
 askerî diktatörlük 452
 askerî ve siyâsî güç 112
 askerlik mükellefiyeti 241
 askerlikten muâfiyet 154
 astronomi 39, 60
 aşağı bölük ağaları 181
 aşhâne 40, 473
 aşk 17, 71, 121, 124, 168, 197,
 228, 236, 244, 245, 264, 286,
 295, 403, 463
 aşk burâğı 228
 atabek 14
 ateş kayıkları 66
 âteşbaz 130
 atlas 56, 81, 126, 437
 atlas minder 162, 420
 attar 388
 av eğlenceleri 75, 336
 av köşkü 21, 343, 406
 âvânî 179, 181
 avârız vakıfları 65
 Avrupa emperyalizmi 202
 Avrupa gençliği 58
 Avrupa krallıkları 437
 Avrupa medeniyeti 186
 Avrupa sarayı 175
 Avrupa siyâsî muvâzenesi 215
 Avrupa tefekkürü 218
 Avrupa zihniyeti 28
 Avrupah 101, 113, 175

Avrupalı devletler 186, 324
 Avrupa'ya kaçan Türkler 205
 Avusturya seferleri 351
 ayak dîvânı 287
 aydın 148, 197, 198
 âyende ve revende 38
 âyin 91, 226, 227, 236, 246, 251
 âyinhan 235, 236
 azınlık 87, 154, 241

bâde 393, 405
 bağ 71, 72, 408, 433, 467, 475
 Bağdat demiryolu 441
 bahçe 34, 38, 40, 71, 72, 81,
 92-94, 109, 120, 162, 163,
 171, 173, 222, 253, 285, 335,
 371, 372, 390, 396, 418, 462,
 467-470, 475, 479
 bahçe mîmârîsi 93
 bahçe zevki 93
 bahrî 79
 bâlâ ricâli 68
 balıkçı köyleri 81
 Balkan devletleri 324, 332,
 444, 450
 Balkan hıristiyanlığı 443
 Balkan hükûmetleri 444, 446
 Balkan ittifâkı 444
 Balkan muhârebesi 440, 446
 Balkanlı devletler 453
 Balkanlılar 443
 balo 336
 baltasının ağzını çaput ile
 örtmek 379
 barış 17, 220, 246, 332
 barut îmâli 249
 baruthâne 355
 basın 310
 basübâdelmevt 125, 433
 başçı 68
 başkavas 431
 başmîmâr 85
 batı kültür ve tekniği 62
 bedesten 37, 40, 139, 467

bekâ 17, 18, 20, 49, 73, 111,
 216, 258, 259, 348
 bekâ ve devam 27
 bekâr odaları 300, 378
 bekâr uşakları 84
 bekârhâne 274
 bekçi 38, 82, 265, 283, 310,
 338, 392, 402
 Bektâşî dergâhı 426
 Bektâşî dervîşi 173
 Bektâşî tekkesi 281
 belediye nizamları 84
 belediyecilik 84
 bencil ve hodgâm insan 349
 bendegân 290
 bendesinin bendesi 159
 benlik 444
 benlik kuyusu 225
 bentler 40, 44, 71, 338
 beste 91, 166, 174, 193, 249,
 340
 bestekâr 235, 246, 250, 301
 beşerî mevki 237
 beşeriyet 49, 89, 230-232, 348
 beylerbeyi 92, 133, 135, 400,
 437
 beylerbeyilik 115, 117
 bilgi 15, 16, 57, 113, 156, 177,
 185, 194, 221, 254, 266, 270,
 277, 315, 330, 386, 387, 400,
 439
 bilgi ahlâkı 23
 billûr avânî 420
 billûr 161, 189, 220, 285, 478
 bindallı 81
 biniş 399
 biyolojik ve fizyolojik kânunlar
 279
 Bizans çeteleri 272
 Bizans duvarı 21
 Bizans hegemonyası 29
 Bizans idâresi 19, 25
 Bizans mâliyesi 20
 Bizans muhâsarası 113

Bizans sarayı 26, 279, 425
 Bizans tesîri 28
 Bizans'ın mîmârî geleneği 33
 Bizans'ın Türkler tarafından
 fethi 24
 Bizanslılar 104, 164, 299, 350
 Bizantinistler 28
 Boğaz feneri 342
 Boğaz köyleri 254, 281, 344,
 350
 Boğaziçi medeniyeti 414
 Boğaziçi seremonisi 403
 Boğaziçi yalıları 252, 414
 Boğdan Voyvodası 68, 320
 Bosnalılar 147
 bostan 121, 396, 408, 433
 bostan kuyuları 408
 bostancı 74, 252, 263, 372,
 376, 430
 bostancı ocakları 82, 89
 bostancıbaşı 74, 77, 78, 82, 83,
 90, 94, 301, 375, 420, 436
 bostancıbaşı ağa 82
 bostancıbaşı defteri 263
 bostancıbaşılık 401
 bostancılar kışlası 396
 bozahâne 391
 bozgun 149, 174, 219, 288, 320,
 447
 bölükbaşı 256
 buğday ambarları 273, 366
 buhar kuvveti 186
 buharlı gemi 460
 buhran 99, 185, 202, 211, 229,
 266, 286
 buhurdan 162
 Bulgar ajanları 206
 Bulgar ve Sırp krallarının
 İstanbul'u ziyâretleri 440
 Bulgar, Sırp anlaşması 444
 Bulgar-Yunan anlaşması 444
 Bursa kadifeleri 420
 bülbül köşkü 420
 bürümcük gömlek 67

- cam işleri** 394, 395
cam kârhâneleri 394
cam sanâyii 394
cambazlık 131
camekânlı hamam 436, 469
câm-ı cem 191
canfes 126, 131, 222, 460
câriye 118, 132, 190, 209
cebeciler 184
cebehâne 291
cebeli asker 291
cehâlet 57, 60, 62, 63, 148, 218, 235, 288, 315, 427
Cehud hükümdârı 348
cemal ve kemal cenneti 161
Ceneviz kasabası 103
Ceneviz kolonisi 98
cenk eri 167, 221
cenk gülbankleri 128
cenk oyunları 128
cenkçi kavim 27
cennet 69, 96, 122, 161
Cermen birliği 144
Cermen emelleri 306, 308
Cermen ideali 454
Cermen menfaatleri 312
cevâhir 73, 76, 458
cevâhirli pabuç 179
Cezâyir vâililiği 377
cihâd-ı ekber 116
cihâd-ı mukaddes 307
cihangir 14, 16, 24, 125
cihangirlik san'atı 13
cihannümâ 396
cihat 17, 19, 103, 483
cihat rûhu 16, 105
cihaz 179-181, 183
cihaz alayı 179-184
ciltçilik 475, 476
cinas 130, 245, 423
cirit 130, 293
cirit meydanları 170, 171
cirit oynamak 372
cirit oyunları, 184, 336
cirit yerleri 257
coğrafya 22, 32, 61, 96, 107, 112, 342, 480
cumhûriyet 312, 242
cura 475
cübbecibaşı 181
cüzzamlılar yurdu 40
çârkûşe 477
çarşı 40, 94, 107, 120, 156, 384, 409, 415
çavuşbaşı 182
çavuşbaşılık 400
çedik 477
çeltik çiftlikleri 152
çengel 24, 429
çengel çapa 429
çengi 183, 292, 340
Çerkez emîrleri 329
çeşme yaptırmak 221, 241, 294, 369, 375, 378, 379, 396, 460
çeşm-i bûlbül 394
çeşnigir 133
çeteci 452
çeteci rûh 452
çığırtma 475
çınar 108, 109, 113, 255, 263, 335, 369, 376, 379, 398
çırağ 172, 184
Çırağan eğlenceleri 188, 189, 222, 481
Çırağan safâları 188
çiraklık 373
çiçek 81, 90, 94, 110, 179, 189, 190, 217, 219, 221, 241, 339, 347, 401, 404, 414, 472, 479, 480
Çiçek Encümen-i Dânişi 191
çiçek tarhları 188
çift baklava 477
çifte 62, 66, 68, 69, 73, 74, 461
çigan orkestrası 302
Çin porselenleri 437
çingân 478
çini 285, 392, 393, 403, 411,

- 470, 478
çitlenbik 109
çizmeciler çarşısı 86
çocuk emzirme yurdu 40
çocuk okutmak 460
çokluktan birliğe varmak 414
çorbacı köşkü 436
çöküş zamanları 234
çömlek kârhânesi 409
çöpçü 402
çöplerin kaldırılması 86
çubuk 118
çubuk dolapları 264
çubuk lüleleri 118, 397
çuha 67, 471
çuhacılar kethüdâlığı 89
çuhanın tüccara tevzîi 89
çulhacılar 129
çürüyen bünye 48
- dâğ-ı dil** 191
dağılma 48, 162, 293, 311, 341, 347, 405,
dâhî 33, 36, 219, 455
dalyan 359, 360, 362
dâmat paşa kethüdâları 183
darbuka 475
darphâne 40, 87
dârülaceze 40
dârülhadis 39
dârülkurrâ 39
dârül-mesnevî 40
dârüssaâde ağası 179, 183, 469
dârüssaâde ağası kâtipliği 176
dârü's-saltana 292
dârüşşifâ 40, 472
davul 129, 277, 475
dâye 38
debbağhâne 376
debdebe 75, 76, 142, 238, 341, 418
defterdar 181, 400, 459
değirmen 264, 361, 408
değirmen ocağı 376
demir yolları tahvilleri 211
demokrasi 200
demokratik nizâm 118
dendan 128
deniz 56, 66, 73, 143, 146, 147, 151, 153, 174, 223, 252, 253, 262, 265, 323, 330, 347, 360, 413-415, 419, 422, 427, 430, 436, 465, 466, 469, 479
deniz kilidi 350
deniz köşkü 465
deniz perisi 67, 74, 367
deniz safâları 403
deniz tekneleri 66
denizaltı 314
denizcilik an'anesi 55
derebeyleri 356
dergâh kapıcıları 181
dergâh-ı âlî çavuşları 180
dergâh-ı âlî kapıcıbaşları 181
dergâh-ı âli müteferrikası 133
deri işleri 376
dericilik 475
Dersimliler 442
derviş 37, 166, 167, 224-226, 228, 230, 236, 245, 249-251, 261, 473
derviş gönlü 251
derviş hırkası 474
derviş rûhu 275
derya kaptanı 115, 117, 180, 319
deryâçe 69, 80, 81, 89, 151, 222, 457
destan 47, 121, 152, 377, 380, 399, 413, 422, 435, 475
destan devirlerinin kahramanlıkları 56
destan devri 47
destan şâiri 269
destibaz 130
devlet 16, 19, 21, 22, 27, 29, 35, 52, 56, 62, 68, 75, 76, 88, 113, 115, 127, 133, 135, 142,

- 196
devlet adamı 15, 65, 68, 140,
141, 150, 186, 195, 211, 215,
311, 322, 393, 412, 423, 449,
461
devlet cihâzı 219
devlet hazînesi 101, 131
devlet otoritesi 16, 117
devlet reisi 16, 30
devlet ricâli 38, 135
devlet ricâlinin kayıkları 74
devlet sırları 356
devlet teşkilâtı 43
devletçilik 220, 259
Devlet-i Aliyye 56
devletle çarpışmak 291
devşirme çocuklar 77, 273
dış âlem 49
dış âlemin büyüğü 49
dış çehre 47
dış dünya 47, 251
dış edek 478
dış güçlükler 54
dış nizam ve âhenginin merkez
yeri 251
dîbâ 131, 183, 460
dîdeban 88
dil 347, 410, 413
dilencililiğin men'i 86
din 234, 235, 321
din farkı 38
din ve asâlet müesseseleri 353
din ve devlet 207
dîni dinar ile değişme 16
dîni müessese 40
dîni ve medenî hukuk
müesseseleri 43
dîni-estetik tecrübe 228
dirâyet 15, 275, 383
diriliş 49
dirlik 75, 76, 84, 165, 279, 290,
438, 458, 471
dişbudak 78
dîvan edebiyâtı 15
dîvanhâne 69, 135, 193, 243,
246, 257, 264, 471, 479
dîvân-ı hümayun 88, 320
dîvân-ı hümayun kalemi
hocaları 181
dizdar 366
dogmacılık 28
doğu 157
dokuz kat mehterhâne 129
dolap 247
donanma 56, 69, 117, 141, 145,
170, 172, 272, 276, 297, 303,
353, 354, 377, 378, 433
donanmayı Haliç'e indirmek
277
dökmecilik 378
dört kapı selâmı 373
Drehtuvar idâresi 354
duâ 129, 262, 295, 436
duhteri 191
dulları korumak 460
dügün 126-130, 132-136, 139,
172, 178, 179, 182-184, 413,
478
dügün alayı 129, 179, 182, 183
dügün meydanı 127
dükkân 40, 84, 94, 189, 300,
367, 374, 409, 419, 475
dülger ve ameale ücretleri 86
dünya hegemonyası 199
dünyâlık ihtirâsı 471
ebe kadın 110
ebedî tekerrür 348
ebediyet 348
Ebü'l-Feth, 105
ecel 69, 260, 292
ecnebî sefirler 193, 403
edebiyat 39, 61, 186, 196, 245,
258, 321, 386
edebiyat ve mûsikî meclisleri
247
edip 15, 245, 292, 386, 474
edip-diplomat 285

- Edirne vak'ası 354
 efendi 42, 380, 387, 399
 efendi millet 19, 411
 efendilik 350
 Eflâk Beyi 301, 302
 efsâne 66, 67, 104, 116, 127,
 183, 255, 318, 346, 380, 405,
 425
 eğlence 93, 101, 128, 130, 188,
 189, 284, 285, 293, 297, 316,
 335, 343, 356, 373, 403, 408,
 410, 433, 475
 ekzistansiyalist bir ruh 64
 elini eteğini temiz tutmak 374
 elmas-pâre 191
 emîr 22, 228, 459, 463, 467
 emperyalist 186, 367
 enâm-ı şerif 434
 Enderun 387
 Endülüs medreseleri 58
 endüstri devi 159
 engizisyon mahkemeleri 25
 entârî 194
 entelektüel hamlecilik 27
 er kişi 54
 erbâb-ı fîsk u fücûra melce 391
 erbâb-ı harp 51
 erenler 19, 47
 erguvan 78, 109, 340
 erkân-ı erbaa 209
 erlik 128
 Ermeni diplomatı 341
 Ermeni vezir 383
 esham 210
 esir 116, 117, 129, 160, 300,
 320
 esir kütleleri 27
 eski edebiyâtı tasfiye 197
 eski Yunan 57, 313
 eskimek 48
 eski-yeni mücâdelesı 386
 esnaf 38, 65, 84, 95, 106, 254,
 374
 esnaf alayları 129
 esnaf kolları 95
 esnaf teferrüçleri 373
 esnaf teşekkülleri 84
 etik ilerleme 137
 etik ve estetik 137, 168, 462
 etik ve estetik kemâl 35
 eviç 91
 evkaf 334
 evkaf kâtipliği 176
 evliyâ 260, 346
 eyâlet 44, 305, 332
 eyer 460
 Eyyâm ola yel ese 166
 ezel 49, 473
 ezel buyruğu 69
 ezel günü, 125
 ezeli tekerrür 348
 fağfur kâse 437
 fânîlik 111, 238
 faşizm 231
 fâtih 280
 felsefe 57, 60, 64, 71, 186, 196,
 414
 felsefî karakter 136
 felsefî kültür 136, 200
 fenâlık edeni affetmek 374
 fener 74, 127, 156, 188, 419
 Fener beyleri 317
 Fenerli Rumlar 301
 feodalite 437
 feodalite devri 57
 feodalizm 43
 ferâce 194, 415
 ferâgat zevki 244
 ferahfezâ âyîn-i şerîfi 236
 feth-i mübîn 51
 fethin gerçek gâyesi 278
 fetih 25, 28, 281, 335, 371,
 401, 466, 468, 469
 fetih hâdisesi 52, 272
 fetih şenliği 34
 fetih topları 484
 fideicommis 43

- fikir hareketi 27
 fikir hayâtı 60
 fikir pazarı 23, 278
 fikir ve ilim hayâtı 62
 fikir ve ruh terbiyesi 15
 filika-i hümayun 77, 78, 81, 90
 Filistin emperyalizmi 200
 fitne 261
 fodlahâne 40
 forsa 128
 Fransız ansiklopedi 200
 Fransız devleti 155
 Fransız donanması 353, 445
 Fransız sefiri 120, 372
 Fransız tahtı 157
 frenk 100, 200, 215
 frenk mahallesi 100
 fuhuş 86, 209, 425
 fütûhat 16, 19, 21, 85, 94, 127,
 155, 218, 233, 246, 278, 413,
 436, 471
gâfil münevver 148, 432
 Galata kadısı 89, 114
 garbın maddecilik imkânları
 22
 garbın teslîsi 22, 105
 garp 24, 25, 27, 29, 43, 44, 57-
 60, 62, 63, 96, 103, 105, 122,
 123, 136, 137, 141, 143, 157,
 158, 159, 186, 187, 196, 202,
 218, 222, 232, 278, 305, 322,
 328, 332, 347, 394, 440, 447,
 466, 476
 garp hukûku 43
 garp medeniyeti 62, 64, 159
 garp tefekkürü 60, 64
 garplı idâreci 286
 gayrimüslimler 142, 154, 301,
 323
 gazâ 19, 473
 gazâ malı 35, 173
 gedikli zaimler 180
 gelenek 14, 33, 258, 279, 400,
 462, 483
 gelenek ve görenek 114
 gelin alayı 182
 gemi inşâsı 248
 Girit hristiyanlarının isyânı
 214
 gizli cemiyetler 147
 gizli kuvvetler 443
 göçebe 28
 göçkün 448
 Gökso panayırı 410
 gönül 47, 51, 244, 428
 gönül gözü 91, 106, 362
 görenek 258, 483
 görenek ve gelenek 138, 202,
 269
 görgü 71, 400
 gözbağcılar 130
 gözdeki gazez 29
 gravür 480
 gulâm 393
 gül 67, 122, 152, 257, 285, 362
 gül bağları 188
 gülâbdan 162, 394
 gülbahar 191
 gülbeşeker 118
 gülendâm 191
 gül-i ruhsar 191
 gülistan 152, 285, 475
 gülnâr-ı rûm 270
 gümrük mültezimleri 86
 gümüş 90, 126, 130, 132, 162,
 182, 183, 189, 193, 194, 213,
 279, 369, 420, 436
 gümüş kâse 471
 günlük hayat 57, 159, 230,
 234, 235, 425
 güreş 54, 62, 143, 159, 195,
 277, 374, 378
 güzel san'atlar 38, 92, 118, 235
 güzel san'at kolları 225
 güzellik an'anesi 122
hâcegân 132

- haç 435
 haçlı 326
 haçlı ablukası 63
 haçlı Avrupa 149, 367
 haçlı dünya 28
 haçlı orduları 12, 26, 34, 274, 279, 407
 Haçlı Seferleri 27, 58, 59, 61, 137
 hâdimü'l-Haremeyn 343
 Hakk 52, 221, 225, 401, 427
 Hak aşkı 261
 Hak sevgilisi 459
 hâk-i pâk-i mukaddes 365
 hakîm 14
 hakîmin hükümdâra olan fâikiyeti 221
 hakkı hak bâtılı bâtıl görmek 76
 halife 60, 105, 176, 445
 halk 183, 184, 188, 206, 261
 halk-ı cedit, 48, 49
 halvet ve mahremiyet fermânı 340
 halvet ve riyâzet 30
 Halvetî 166, 426
 hamal, 84, 402
 hamam 33, 39, 40, 50, 71, 107, 114, 152, 221, 300, 366, 372, 415, 419, 437, 472, 479
 hamam dâiresi, 263
 hamlacı 65, 68, 90
 hamlacılar ocağı 82
 hamr emînliği 101
 hânedan 113, 174, 201, 274, 334, 472
 haram içmek 374
 haram lokma 362
 haram yemek 374
 harbiye mektebi 149
 hareket ordusu 451
 harem 118, 257, 264, 469
 harem ağaları 78, 118, 151, 181, 183
 harem bahçesi 152
 harem kapısı 151
 haremeyn-i şerîfeyn muhâsebecisi 183
 haremeyn-i şerîfeyn müfettişi 183
 harem-i hümayun kayıkları 482
 harp gemileri 73, 150, 157, 276, 303, 304, 331
 harp masrafları 377
 has ağalar 74, 78
 has ahır 183
 has oda 174, 469
 has yemek 135
 hasbahçe 82, 174, 222, 392, 396, 418, 435, 436
 haseki 118, 390
 haseki sultan odaları 436
 haslar kadısı 85
 haşa 129
 hat san'atı 243, 388
 hatâî 437, 476, 477
 hattat 192, 238, 399, 434
 havâî fişekler 184
 hayat ve bekâ imkânları 46
 hayır eseri 248, 375, 376, 399, 472
 hayır müesseseleri 38, 378
 hayır sâhibi 39, 42, 72
 hayır ve hasenat 460
 hayır ve iyilik 460
 hayır ve yardım geleneği 39
 hayır yapmak 410
 hayrat 316
 hayvan bakımhâneleri 40
 hayvan hastahâneleri 40
 hayvan postları 179
 hayvânî duygularından ölmek 230
 hayvânî vasıf 168
 hayvânî ve nefsanî benlik 232
 hazîne 174, 180, 210, 211, 213, 219, 377, 393

- hazîne dâiresi 152
 helvâ sohbeti 193
 hendesehâne 248
 hıdivlik 341
 hristiyan 25, 26, 100, 137
 hristiyan Avrupa 26, 27
 hristiyan garp 57, 58
 hristiyan taassubu 59
 hristiyan teba 206, 327
 Hızır Taşı 366
 hicaz 91
 hiçlik 230
 hikmet 13, 17, 137, 258, 261, 474
 hikmet-i hükûmet 454
 hilâfet 445
 hindî yorgan 437
 Hint elçisi 293
 Hisar kirazı 270
 Hisarpeçe Kapısı 273
 hotoz 194
 hukuk devleti 154
 humbaracılar 184
 husûsî hukuk müessesesi 43
 hutbe 321
 hükûmet darbesi 214, 439
 hükümdarlık felsefesi 24
 hünkâr müezzinleri 236
 hürriyet 26, 137, 196, 348, 442, 443
 hürriyet kahramanı 455
 ıgırıp 358
 ıhlamur ağacı 67, 335
 ırk ve mezhep ayırmak 137
 ırkçı 242
 ıslah 249, 288
 ıslah işine merkezden başlamak 159
 ıslâhat 141, 148, 185, 187, 198, 215, 356, 432
 ıslâhat hamleleri 62
 ıslâhatçı 187, 188, 219, 319
 ibâdethâne 25, 39, 473
 İbn-i Rüşd felsefesi 60
 ibrik 132, 135, 162, 394, 420, 437
 ibrisim 56, 84, 86, 388
 icat 108, 142, 159, 209, 257, 479, 480
 icatçılık 56
 iç ağaları 184
 iç âlem 348
 iç bünye 266
 iç düzensizliği 34, 267
 iç edek 478
 iç oğlanı 78
 iç ve dış bünye 409
 içkiden alınan vergi 101
 içtimâî müesseseler 233, 258
 idâre san'atı 446
 idealist cihangir 24
 ideoloji 104, 312
 iffet 90, 96
 ihlâs 168, 250
 ihtilâl 88, 148, 174, 233, 247, 288, 325, 336, 353, 354, 432, 439, 442
 ihtilâl cemiyeti 205
 ihtilâl teşebbüsü 148, 431
 ihtilâl toplantısı 203
 ihtilâlcî cemiyet 199
 ihtilalciler 205
 ihtiyar heyetleri 402
 ihyâ politikası 33
 ihyâ ve îmar etmek 156
 iktidar sarhoşluğu 442
 iktisâdî müesseseler 40
 iktisâdî, sınıî hayâtı 84
 ilericilik 197
 ilim 13, 15-17, 23, 29, 45, 57-60, 62, 76, 81, 120, 137, 139, 158, 166, 186, 220, 231, 233, 245, 254, 275, 399, 459, 476
 ilim adamları 45
 ilim rönesansı 23
 ilim ve devlet adamları 15
 ilim ve tefekkür 16

- ilmî münâzara 136
iltizam işleri 88
îman 13, 19, 29, 33, 47, 55, 56,
59, 60, 81, 112, 124, 125,
166, 167, 169, 194, 220, 228,
231, 233, 234, 244, 258, 266,
272, 289, 338, 346, 365, 380,
417, 425, 426, 436, 471, 474,
476
îman hayâtı 167, 231, 426
îmânın yarısını temizlik 337
îmanlı eller 38
îmanlı san'at 156
îmar 44, 165, 175, 249, 317,
418, 430
imâret 37, 39, 40, 274
İncil medeniyeti 62
İnebahtı hezîmeti 56
İngiliz askerleri 427, 431
İngiliz donanması 307, 355
İngiliz politikası 203, 449
İngiltere tersâneleri 304
İngiltere'nin menfaati 143
inkılâp 63, 149, 198, 202, 215,
353
inkılâpçı 208
inkılâpçı münevver 195, 197
inkılâpçı Türk münevverleri
203
inkılâpçılık 259
insan hakları 136, 187
insanda fânî olmak 361
insânî ve ilâhî sıfat 168
ip cambazları 131
İran işgâli 464
İran sarayı 474
İran tarzı 285
İran üslûbu 393, 469
İranlılar 286, 464
irfan 13, 17, 24, 44, 58, 61, 112,
137, 139, 158, 159, 166, 225,
235, 236, 258, 261, 371, 421,
474
irfan aşkı 275
irfan ve maârif hayâtı 186
İsevî 59
iskân an'anesi 37
iskele ve gümrük eminleri 88
İslâm âlemi 58, 60, 63, 103,
445
İslâm dünyâsı 59, 60
İslâm felsefesi 60
İslâm hukûku 15
İslâm îmânı 125
islâm medeniyeti 476
İslâm tefekkür ve medeniyeti
23
İslâmî kültür 23
İslâmî şark medeniyeti 158
İslâmiyet 169
ismet 96
İstanbul kadısı 85, 183
İstanbul medeniyeti 219
İstanbullu 156
İstanbul'un îmarı 175
istefan 179
istilâ orduları 218
istilâcı cereyan 122
istimlâk 175, 223
isyan 93, 141, 174, 231, 233,
248, 266, 287, 325, 412
ışkence 60, 327
işret 289, 394
İttihat ve Terakkî iktidârı 308
İttihatçı hükûmet 306
jüdaik hareketler 149
kâa 372
kabarüzgâr 478
Kâbe toprağı 365
kadeh-i zerrin 191
kadıasker 183
kadın güzelliği 415
kadınlar çilehânesi 425
kafesli köşk 469
kâğıt îmalâthânesi 375
Kâğıthâne eğlenceleri 184
kahramanlık 220, 268, 330,

- 466
kahve ve tütün yasakları 292
kahvehâne 78, 171, 257, 292,
391, 475
kalafatçılar 102
kalem efendisi 254
kalem erbâbı 52
kalikot patiskası 67
kalkancı dumanı 80
kalkanlı askerler kışlası 464
kallâvî kavuklar 181
kalyoncular kışlası 378
kameriye 479
kandil geceleri 264
Kanlıca takımı 400
kapıcıbaşılık 400
kapıkulu 256
kaptan paşa 69, 170, 174, 274
kârhâneler 118, 395
karnaval yortusu 100
kaskat 397
kasr-ı hümayûn 436
kasr-ı şehnişin 135
kavaflar 129
kavas 151, 431
kavukçular 129
kayık kirâsı 221
kayık sefâları 318
kayık ücretleri 87, 388
kelimetullah 169
kemha 420, 437, 471
kendi hakîkatıyla âşinâlık 225
kendi kendini tecessüs 228
kendi kendisiyle alâka ve
râbıta 106
kendi varlığı bilmececi 54
kendini aldatmak 76
kendini aşmak 24
kendini cümle âlemin
aynasında görmek 225
kendini Hakk'ın aynasında
görmek 225
kendini kendi aynasında
gömek 225
kendini kendi tehlikesinden
kurtarmak 30
kervansaray 37, 378, 467
kesret gösteren vahdet 414
kılıç eri 52, 112
kılıç müslümanı 468
kır safâları 336
kırık akçe 87
kırkık akçe 88
kış odası 469
kik 54, 66, 69
kilise saltanatı 62
komitacılık 147, 317, 325
koymadığın mala el uzatma
374
köçek 130, 183, 292, 293, 475
köle 132, 399, 400
körevleri 40
kös 129
kubâdî 478
kubbe odası 420
kul kethüdâsı 181
kule bahçesi 430
kunduracılar loncası 95
Kur'an terbiyesi 114
Kur'an okutmak 293
kurdağzı 478
kurt ağzı 359
kuş evleri 40
kültür ocakları 40
kültür ve irfan 19, 62
kültür ve medeniyet
muvâzenesi 278
kültür ve medeniyet
mübâdelesi 59
küme faslı 252, 387
Kürt beyleri 133
kütle eğlencesi 126
kütle hastalığı 190
kütle hizmeti 18
kütle psikoza 123
lâ ilâhe illallah ilmi 225
lâle bahçeleri 190

lâledan 394
 lâlezar 188
 levanten 341
 loğusa 402
 lonca 40, 84, 95, 96, 257, 373
 lonca merâsimleri 374
 lüleci çamuru 119
 lüleci dükkânları 119

maârif dâvâsı 201
 maârif politikası 288
 madde ihtirâsı 285
 madde ile mânâ 373
 maddeci dünya görüşü 64
 maddecilik nazariyesi 80
 maddeyi rûhun emrinde
 tutmak 158
 mahalle teşkilâtı 402
 Makâmât-ı Mukaddese 142,
 324

makine ve buhar devri 55
 mal ve can emniyeti 96
 mânevî âlem 230
 mânevî değer 268
 mânevî hâlet 233
 mânevî hayât 221, 231
 mânevî haysiyet 237
 mânevî hazîne 187
 mânevî hürriyet 137
 mânevî iflas 41
 mânevî ihtiyâç 232
 mânevî inkırâz 232
 mânevî makâm 224, 237
 mânevî otorite 237
 mânevî plan 137
 mânevî rızık 106
 mânevî sâha 278
 mânevî susuzluk 232
 mânevî tasarruf 381
 mânevî ufuk 64
 maradana 478
 marksizm 231
 maskara alayları 100
 mason tarikatının birâderleri

450
 masonik çevreler 201
 masonik hareket 204
 matbah dâiresi 152
 matbah emîni 126, 133
 materyalist görüş 201
 materyalist 187
 materyalizm 136, 230, 231
 mâzi bereketi 157
 meciidiye 153
 meddah 130, 292
 medenî vahdet 232
 medeniyet âbideleri 112
 medeniyet anlayışı 44
 medeniyet cenneti 58
 medeniyet çehresi 44
 medeniyet değişimleri 259
 medeniyet durağı 375
 medeniyet eserleri 43
 medeniyet hamlesi 338
 medeniyet haritası 72
 medeniyet ısıkları 60
 medeniyet kalesi 63
 medeniyet kervanı 158
 medeniyet kurucusu olmak 28
 medeniyet merkezi 44
 medeniyet müesseseleri 41
 medeniyet müzesi 402
 medeniyet pazarı 59
 medeniyet sathı 246
 medeniyet tablosu 467
 medeniyet târihi 23
 medeniyet tezgâhı 186
 medeniyet ufukları 19, 233
 medeniyet üstünlüğü 122
 medeniyet ve ilim merkezleri
 61
 medeniyet ve irfan bozgunu
 202
 medeniyetin felsefesi 379
 medeniyetin nîmetleri 461
 medrese zihniyeti 233
 medrese-tarikat anlaşmazlığı
 234

mehtap âlemleri 403, 405
 mehtap eğlenceleri 318
 mehtap geceleri 403
 mehtaphk 151
 mehterhâne 183
 mehterhâne-i âmire 135
 mekkâreci 83
 memleket sevgisi 268
 menzil şehri 465
 menzil yeri 475
 mesîre safâları 188
 meşale şenliği 433
 meşrûtiyet 198, 241, 306, 308,
 313, 397, 439, 440-443, 523
 meşrûtiyetçi 267, 310, 446,
 450, 455
 mevlevîhâne 223, 224, 251
 mevlid 373
 meyhâne açmak 86
 meyhâne 86, 101, 102, 475
 meyhâneci 102
 mezhep 26, 38, 137, 218, 380,
 443
 mezhep hürriyeti 26
 mızrakçı 129
 midye tarlası 360
 mihr-i muaccel 178, 179, 369,
 370
 millet hakkı 392
 millet psikolojisi 127
 milleti millet yapan cevher 260
 milleti millet yapan değer 112
 millî an'ane 123, 202
 millî dehâ 122, 247
 millî hâfıza 456
 millî heyecan 122, 321
 millî îmân 25
 millî karakter 158, 327
 millî kıymet 41, 202
 millî kültür 202
 millî medeniyet müesseseleri
 43
 millî menfaatler 306, 441
 millî mukadderât 443

millî mukâvemet 123
 millî politika 99
 millî rûh 71, 109, 258
 millî san'at terbiyesi 41
 millî servet 38, 43
 millî spor 409
 millî şuur 123, 198
 millî terkip 109
 millî ve mahallî değerler 202
 millî zevk 109, 247
 mîmar başı 126
 mîmârî âbideler 44
 mîrî binâlar 82
 mîrî emlâk 334
 Moskof emelleri 143, 145, 206,
 368
 Moskof emperyalizmi 319, 327
 Moskof kahpelîği 327
 Moskof kîni 142, 352
 Moskof tehlikesi 301, 319
 Moskof vahşeti 326
 Moskof zulmü 327
 muhâfız başı 126
 muhtâriyet 331, 332
 muhtesip çavuş 388
 mukâbele günleri 251
 musâhip 251, 290
 musâhiplik 468
 mûsikî 72, 125, 168, 169, 225,
 227, 236, 245, 247, 258, 301,
 387
 mûsikî ağacı 246
 mûsikî âlemleri 343, 387
 mûsikî ehli 284
 mûsikî fasılları 251
 mûsikî geceleri 252
 mûsikî kültürü 235
 mûsikî san'atı 388
 mûsikî târihi 247, 358
 mûsikî üstatları 192, 245
 mûsikî ve irfan aşkı 275
 mûsikî ve tasavvuf terbiyesi
 251
 mutasavvıf 234

- mutlak aşk 244
 mutlakiyet 312
 mutrip 227, 235
 mutrip maksûresi 226
 muvakkithâne 281, 472
 mücâhede 17, 234
 mücâhit 230, 233, 458
 mücâhit rûhu 19, 233
 mücevher 40, 58, 73, 75, 126,
 129, 132, 162, 174, 179, 180,
 181, 190, 193, 210, 213
 mücevherli âvânî 213
 mücevherli Kur'ân-ı Kerim 183
 mücevherli pabuç 178
 müderris 41, 132
 mühendishâne 355
 münevver 159, 195, 199, 259
 münevverlik alâmeti 455
 müptedî mukâbelesi 225
 mürit 18, 232
 mürşit 18
 müslüman 25, 26, 28, 57, 59,
 61, 63, 89, 105, 124, 137,
 346, 406, 463, 476
 müslüman âlemi 63
 müslüman anlayışı 337
 müslüman dünyâsı 60
 müslüman felsefî rûhu 61
 müslüman medeniyeti 137
 müslüman milleti rûhu 104
 müslüman müstemlekeleri 307
 müslüman rüyâsı 12, 33
 müslüman şark 58, 476
 müslümanlık 17, 103, 216
 Müslüman-Türk dinamizmi 19
 müslüman-Türk 27, 149, 154,
 274, 326
 müttekâ 223
 müze-dâire 479
 müze-şehir 481
 nargile lûleleri 118
 naat 226, 227, 235
 nakîbüleşraf 132, 183
 nikâh 91, 127, 176, 178-180,
 182, 183, 184, 369, 403, 478,
 483
 nişan 115, 117, 127, 129, 178,
 179, 180, 182, 183, 184, 201,
 409, 478
 nişancı 133, 181
 nişangâh 408
 ok meydanları 34, 40, 258
 okçular 129
 okçuluk 409
 ordu 90, 137, 141, 144, 146,
 147, 153, 187, 202, 207, 218,
 233, 234, 249, 270, 271, 274,
 278, 291, 303, 308, 311, 328,
 330, 355, 356, 365, 406, 426,
 429, 443, 453
 orduyu ıslah 355
 orduyu karşılama 93
 orman 81, 92, 94, 232, 285,
 316, 337, 339, 345, 371, 379,
 483
 orta lorta 478
 orta oyunu 374
 Osmanlı fütûhâtı 19
 Osmanlı hanımefendisi 10
 Osmanlı medeniyeti 28, 158,
 401
 Osmanlı mucizesi 29
 Osmanlı politikası 142
 Osmanlı sarayı 340, 383
 Osmanlı toprakları 441
 Osmanlı Türkleri 14
 Osmanlı vakıfları 43
 otağ-ı hümayun 127, 435
 oturak saltanat kadırgası 78
 oyun kolları 130
 ölmeden evvel ölmek 230
 ölüm dirim sigortası 322
 ölüm fermanı 471
 ölüm korkusu 348, 471
 ölüm-dirim dünyâsı 111

pabucu dama atılmak 95
 pâdişah kadırgası 90
 pâdişah zevceleri 75
 Panislavist propaganda 146
 papalık 276
 parlamenter rejim 442
 pazar kayığı 65, 295, 375, 381, 409
 pehlivan güreşleri 184
 pehlivan ve kemankes tekkeleri 40
 pereme 68, 86, 87, 388
 peremeciler kethüdâsı 87
 peştemal kuşanma merâsimleri 373
 peştemallık 65
 peygamber sevgilisi kahraman 103
 pirdaş 226, 227
 piyâde 54, 66, 67, 68, 295, 318, 415, 464
 piyâde hamlacıları 67
 piyâde ulakları 464
 politika ahlâkî 16
 politika heveslileri 455
 politika ihtirâsı 286
 post 223, 226, 237, 244
 posta tatarı 243
 postnişîn 249
 pozitivist tefekkür 22
 pozitivizm 136
 prensip 16-18, 115, 158, 160
 prensip adamı 24, 30
 prensip adına girilmiş savaş 23
 prensip mücâdelesı 23
 prensip uğruna cihâd 167
râfîzî 284
 rakkas 130, 292
 raks 130, 168, 169, 172, 225, 226, 235, 294, 374
 rast-ı cedid 246
 rikâb-ı hümayun 88, 177

ruh hâleti 454
 ruh hastaları 267
 ruh iklimi 71
 ruh illeti 29
 ruh medeniyeti 41
 rûhânî 25, 62, 64
 rûhânî cehâlet 231
 rûhânî hayat 122
 rûhânî otorite 221
 rûhânî şehvet 30
 rûhânî tefsîr 137
 rûhânîler sınıfı 59, 62
 rûhâniyet 281
 Rum ahâlisi 301
 Rum beylikleri 20
 Rum kızı 346
 Rum kilisesi 25
 Rum metropoliti 316
 Rum ortodoksları 410
 Rum tekfurları 20
 Rum zenginleri 317
 Rus emelleri 143, 351
 Rus filosu 319
 Rus gemileri 146
 Rus istîlâsı 320, 327, 332
 Rus iştihâsı 147, 322
 Rus menfaatleri 147, 331
 Rus notası 142
 Rus orduları 146
 Rus politikası 141, 177, 206
 Rus siyâseti 142
 Rus tehlikesi 143, 146, 333
 rustâî mîmarlık 92
 rüşvet 177, 290
saçı 131, 139, 180
 sadaka 153
 sadrâzamın kayığı 68, 74
 sağdıç 181, 183
 sâhib-i kalem 51
 sâhib-i zaman 31
 sâhilhâne 10, 78, 82, 253, 302
 sâhilsaray 40, 71, 72, 174, 175, 241, 243, 246, 285, 294, 468

sahne ve san'at hayâtı 128
 sahrâ topları 113
 sahte ve sun'î inanç 231
 sahtiyan 476
 saka 79
 sakalar Ocağı 82
 Sakal-ı Şerif odası 264
 Sakal-ı Şerifi ziyâret 264
 sakar elli 42
 salât ü selâm 264
 salgın hastalıklar 310
 salıp 12, 32, 407
 salıp ehli 12, 32
 saltanat kadirgası 77
 saltanat kayıkları, 66, 73-75,
 77, 78
 san'at 17, 24, 34, 35, 38, 41,
 43, 44, 51, 58-61, 66-68, 71,
 74, 91, 112, 114, 118, 119,
 122-124, 128, 130, 135, 158,
 162, 164, 236, 251, 252, 339,
 371, 374, 378, 387, 394, 404,
 421, 422, 427, 433, 438, 458,
 459, 467, 476, 479, 480, 483
 san'at adamı 423
 san'at dalgası 476
 san'at eserleri 378
 san'at gökleri 91
 san'at heyecanları 119
 san'at kârhâneleri 118
 san'at ocağı 399
 san'at simsarı 423
 san'at şâheseri 38, 130, 162
 san'at şahlanışları 114
 san'atkâr 35, 102, 129, 130,
 339, 376, 387, 389, 403, 414,
 434, 459, 474, 476
 san'atkâr kadın 434
 san'at akademisi 252
 san'at cenneti 257
 san'at dalgaları 321
 sanâyi 63, 88, 188
 sanâyi devri 57, 63
 sancakbeyi 289

sancakbeyiliği 289, 290
 sandal 54, 78, 295, 318, 361,
 385, 404, 415-417, 442, 451
 saraçbaşı 183
 saray 183, 188, 192, 200, 205,
 209
 saray ağaları 74, 78
 saray entrikaları 286
 saray erkânı 38
 saray hazînesi 210, 213
 saray helvacıları 176
 saray kadınları 75, 472
 saray nakışhâneleri 73
 saray pabucu 478
 Saray-ı Atîk teberdarı 181, 183
 Saray-ı Atîk teberdarları ket-
 hüdâsı 181
 sarı kız 191
 sarık kayığı 78
 sarnıç 101, 337, 338
 sarraf 106, 200, 209, 210, 340,
 433
 savaş ve medeniyet gücü 56
 sayfiye 51, 120, 164, 171, 190,
 281, 297, 301, 317, 343, 371,
 380, 398
 saz âlemleri 249, 404, 405
 saz kayığı 318, 404, 405
 saz şâirleri 475
 saz ve raks 189
 sebil 37, 40, 71, 72, 114, 123,
 222, 473, 475
 sefâhat 289, 420
 sefâhat âlemleri 204
 sefâhat çeşnisi 103
 sefâhat merkezi 101
 sefâlet 33, 205, 310, 447
 sefârethâne 100
 sekbanbaşı 181
 seksonhâne 430
 selâm ağası 193
 selâmlık dâiresi 151, 163
 selâmlık merâsimi 357
 Selânik keçeleri 420

Selîmiye çatmaları 249
 Selimiye kadife tezgâhları 481
 selsebil 40, 72, 121, 243, 264, 379
 selsebilli odalar 471
 semâ 168, 223, 225, 228, 230
 semâî 91, 193, 246, 251, 475
 semâvî 447
 semâzen 225, 226, 229
 semâzenbaşı 225
 semâzenlik icâzeti 225
 serâser 131, 135
 serâser perdeler 420
 Serdâr-ı Ekrem 146
 Sermüezzîn-i Şehriyârî 251
 sevgi şûuru 114
 silâhdar ağaları 181
 siyonist emeller 201
 siyonist tuzağı 200
 siyonist zihniyet 326
 siyonizm 198, 199, 200, 201
 sosyal hayât 167
 sosyal ihtiyaç 39
 sosyal ilimler 61
 sosyal müessese 40, 41
 spiritüalist düşünce 23
 spiritüel anlayış 158
 spiritüel şark tefekkürü 64
 su başları 376, 403
 su cenneti 11, 64, 190
 su değirmenleri, 376
 su hazneleri 263
 su kemerleri 337, 339
 su köşkü 380
 su kuşu 116, 281, 367
 su mâbedi 249
 su mîmârîsi 40, 378
 su orduları 338
 su perisi 66, 81, 155
 su sarayları 73
 su şehri 9, 51, 457
 su terâzileri 40
 su tesisleri 175
 su üstü şehriyârîni 172

su yolları 40, 85, 388
 subaşı 85
 suflör 149, 455
 suflörlük 443
 sûikast 234, 267
 sulh 21, 133, 168, 288, 311, 331, 332, 449, 451
 Sultan Veled Devri 226, 227
 sûr-ı hümayun 126, 127, 131, 133, 184
 sûr-ı hümayun emîni 126
 sûr-ı hümayun nâzırı 126, 133
 surre alayları 465
 sûz-i dilârâ 91, 246
 sükût 289, 413
 sülün 79
 sünnet 126, 132, 135, 139
 sünnî 284
 sürgün 37, 401, 433, 448, 452, 468
 sürh-i nâhîd 191
 süt kardeş 217, 220
 sütun başlığı 108, 124
 şadırvan 40, 123, 378, 420
 şadırvanlı avlu 471
 şadırvanlı köşk 436
 şadırvanlı, direkli divanhâne 469
 şafak-gün 191
 şâh-bânû 191
 şal 41, 131, 193, 420, 437, 460
 şalvar 129, 181, 194, 475
 şamdan 41, 437
 şarap ırmağı 261
 şark 12, 22, 26, 57, 59, 64, 103, 132, 136, 137, 189, 196, 204, 228, 232, 286, 329
 şark dünyâsı 23, 57, 62, 157, 278
 şark medeniyeti 63
 şark meselesi 314
 şark mitolojisi 130
 şark seferi 288, 292

- şark tefekkürü 61
 şark-garp sentezi 61
 şarkın Bizans rüyâsı 105
 şarkın sükûtu 29
 şarkın tefekkür zenginliği 22
 şarkın tevhîdi 105
 şartlı vasiyet usûlü 44
 şatafat 155
 sayka 300
 şebeke 44, 124, 215, 248, 264,
 309, 482
 şefkat ve adâlet 24
 şeh-i hûban 191
 şehir 192, 221, 286, 290, 294,
 299, 300, 302, 318, 320, 334,
 367, 371, 388, 406, 421, 427,
 448, 467, 468, 476
 şehitlik 272
 şehvet 24, 106, 229, 357
 şehzâde 13, 14, 252, 404, 411,
 419, 435, 436
 şeker bahçeleri 179
 şekerci 129
 şemse 243, 477
 şenlik 90, 161, 172, 180, 181,
 184, 277, 433
 şer'îye mahkemesi 104
 şerbetçi başı 126
 şerefe 108
 şeriat 23, 319
 şeriat adamı 234
 şeriatçı kavim 242
 şeriatçılık 436
 şevk ve ideal kaynağı 167
 şevk 30, 35, 90, 122, 124, 155,
 167
 şeyh 236
 şiir 58, 66, 72, 121, 125, 168,
 169, 174, 189, 192, 225, 235,
 247, 251, 258, 266, 267, 275,
 296, 378
 şikâr kapısı 436
 şimendifer siyâseti 305
 şirâze 477
 şişebaz 130
 şurup 102
 şuur 30, 109, 127, 167, 315
 taassup 26, 60-62, 234, 235
 tabâbet 61
 tabakhâne 475, 476, 477
 tabhâne 39, 472
 tabılhâne 180, 181, 183
 tâbi millet 21
 tabiat kânunları 18
 tabiat 22, 32, 39, 48, 58, 72,
 81, 90, 107, 108, 156, 221,
 246, 253, 270, 276, 286, 297,
 417, 427, 480
 tabya 144, 222, 350
 tâc-ı kayser 191
 tâcir 38, 89, 95, 106, 191, 299
 taht 201, 207, 208, 212, 219
 taht şehri 261
 tahtadan kale 128
 tâkipçi zihniyet 278
 takvâ 289
 talebe-i ulûm 206
 tâlim ve terbiye 201, 303
 tâlimatnâme 86
 tambur 475
 Tanrı emâneti 110
 tarikat 234, 450
 tarikat müessesesi 233
 tasavvuf 426
 tasavvuf ehli 234
 tasavvuf rûhu 19
 tasavvuf şuûru 167
 tasavvuf terbiyesi 18
 taş oda 264
 temizlik îmânın yarısı 114
 tersâne 56, 66, 81
 tersâneliler 181
 teşkilâtçılık 197
 teşrifat 133, 178, 180, 279,
 321, 460
 tevhîde başlamak 166
 tevhit 166

tevhit ehli 12, 32
 tezhip 476
 tezhipli cilt 132
 tezevir 261, 356, 383, 385, 456
 tezyînât 68, 126, 243
 tıflî 293, 371
 tımar 291, 292, 438
 ticâret ahlâkı 96
 ticâret filoları 58
 ticâret merkezi 99, 102, 465, 475
 top arabacıları 248
 top atılarak selâmlamak 77
 top dökümhânesi, 113
 top dökümü 248
 top îmalâthânesi 113
 top şenlikleri 183
 topçu 248
 topçubaşı 181
 topçular 83, 85, 102
 topçular kışlası 113
 topografya 480
 toprak rejimi 437
 toprak ve idâre rejimi 290
 Trabzon fethi 274
 Trabzon seferi 23
 tuğ 33, 93
 tuğra 50
 tulumba 400
 tulumbacı 402
 Türk an'anesi 14
 Türk cemiyeti 114
 Türk çiniciliği 247
 Türk çizimleri 477
 Türk damgası 273
 Türk denizciliği 430
 Türk edebiyâtı 196
 Türk eserleri 468
 Türk esnafı 95, 96
 Türk fütûhat ve istilâcılığı 147
 Türk gücü 27, 104
 Türk harsı 386
 Türk ırkı 147
 Türk idâresi 34

Türk îmânı 266
 Türk istilâ ve fütûhâtı 21
 Türk kadını 100, 415
 Türk kültür ve an'aneleri 302
 Türk kültür ve harsı 301
 Türk mahallesi 99, 406
 Türk menfaati 140, 325
 Türk milleti 46
 Türk mîmârî geleneği 175
 Türk mîmarlık şâheserleri 177
 Türk mîrâsı 453
 Türk nakkaşlığı 247
 Türk rûhu 108, 156
 Türk san'atı 33, 479
 Türk san'atkârı 480
 Türk san'at dehâsı 243
 Türk soyu 241
 Türk tâlihi 303
 Türk târihi 16, 429, 432, 438, 444, 463, 467
 Türk tefekkür ve san'atı 266
 Türk usûpları 476
 Türk zevki 78, 92, 165
 Türklerde şehircilik 107
 Türklerin tabiat sevgisi 252
 Türkmen oymağı 133
 tütün tasları 118

ûlâ evveli 68
 ûlâ sânisî 68
 uzak şark Türklüğü 322
 üsküf 181
 üzüm bağı 151, 263, 475

Vahâbî isyânı 354
 vahdetçi bir görüş 234
 vahdetçi bir rûh 220
 vakıf an'anesi 38
 vakıf geleneği 41
 vakıf müessesesi 44
 vakıf sâhibi 44
 vakıf tesis etmek 42
 vakıf usûlü 43
 vakıf ve tesis an'anesi 40
 vakıf ve tesis statüsü 38

vâlide sultan 38, 118, 183,
 212, 213, 364, 420, 469, 474
 vâlide sultan dâiresi 436
 vardacı 361
 vardacılık 361
 vatan 20, 28, 45, 105, 115, 174,
 197, 228, 267, 319, 379, 401,
 432
 vatan aşkı 194
 vatan hâini 140, 355, 447
 vatan hıyâneti 210, 455
 vatan müdâfaası 112
 vatan şâiri 200
 vatan toprakları 38
 vatana ihânet 430
 vatanseverlik 116, 455
 vezir kayığı 68
 vicdan ve din hürriyeti 99
 vicdan ve iman hürriyeti 26,
 327
ya gâzi ol ya şehit 194
 yabancı ajanlar 216
 yabancı anarşistler 267
 yabancı fikir ve ideolojiler 260
 yabancı müesseseler 262
 yabancı sefâretler 262
 Yahûdi cemâati 60, 88, 242
 Yahûdi ihtiras ve şehveti 242
 Yahûdi kundakçılığı 149
 Yahûdi müdâhalesi 89
 Yahûdi tâifesi 87, 88
 Yahûdi zenginleri 343
 yalı 78, 79, 92, 222, 238, 255,
 263, 281, 294, 297, 397, 413,

420, 432, 433, 467
 yalı kasrı 420
 yeniçeri ağası 77, 132, 180,
 181, 182, 256, 388, 401
 yeniçeri efendisi 181, 298
 yeniçeri ocağı 120, 132, 141,
 180, 286, 291, 301
 yiğit 16, 116, 124, 134, 150,
 160, 290, 317, 329, 413, 429,
 470
 yiğitbaşı 89
 yiğitlik 55, 128, 461, 474
 yobazlık 168
zâbit 212, 446, 448, 482
 zeâmet 290, 291, 292, 437, 438
 zelzele 391
 zerefşan 191
 zevk ve eğlence anaforu 292
 zevk ve eğlence düşkünlüğü
 186
 zevk ve safâ 93, 285, 293, 350,
 403
 zevk ve san'at 109
 zikir 168, 223, 226, 229, 230
 ziyâret makâmı 381
 zorbaz 131
 zorbazlık 131
 zorhâne 40
 zorlama bayram 304
 zulm 177
 zülüflü baltacı 174
 zümrüt kakmalı duvar 471,
 479

Bibliyografya

Abdullah Efendi; Behcetü'l-Fetâvâ.

Abdülhalim Kenan; Ahmed er-Rifâî, İst. 1340.

Abdürrahman Şeref; Harb-i Hâzırın Menşei, İst. 1334.

Târih-i Devlet-i Osmâniyye, İst. 1312-1315.

Ahmed Hilmi; Muhâlefetin İflâsı (İttihâd ü Terakkî ve Hürriyet ü İtilâf Fırkaları Mücadelesi), İst. 1331.

Ahmet Midhat; Üss-i İnkılâp, İst. 1294.

Ahmed Muhtar Paşa; Osmanlılığın Avrupa'da Tarz-ı Tesîsi, Yâhud Feth-i Celîl-i Kostantiniyye, İst. 1320.

Ahmed Murad; Târih-i Umûmî.

Tatlı Emeller Acı Hakikatler.

Ahmed Naim; İslâmiyette Dâvâ-yı Kavmiyet, İst. 1332.

Ahmed Râsim; Eşkâl-i Zaman, İst. 1334.

Fuhs-ı Atîk, İst. 1958.

Külliyât-ı Sây ü Tahrir, İst. 1325.

Muharrir, Şâir, Edîb, İst. 1924.

Şehir Mektupları, İst. 1329.

Ahmed Refii; İran Sefâretnâmesi, İst. 1333.

Ahmed Refik; Eski İstanbul, İst. 1931.

Bizans Karşısında Türkler, İst. 1927.

Âlimler ve San'atkarlar, İst. 1924.

İstanbul Nasıl Eğleniyordu, İst. 1927.

Kabakçı Mustafa, İst. 1331.

Köprülüler, İst. 1331.

Lâle Devri, İst. 1331.

Samur Devri, İst. 1927.

Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayâtı, İst. 1333.

Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayâtı, İst. 1931.

Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayâtı, İst. 1930.

Hicrî On Üçüncü Asırda İstanbul Hayâtı, İst. 1932.

On Altıncı Asırda İstanbul Hayâtı, İst. 1935.

Sokollu Mehmed Paşa, İst. 1931.

Türk Hizmetinde Kral Tökeli İmre, İst. 1932.

Türk Mîmarları, İst. 1932.

Ahmed Resmî; Sefâretnâme, (Prusya Sefâretnâmesi), İst. 1303.

Ahmed Saip; Son Osmanlı Rus Muhârebesi (1876 Seferi), İst. 1327.

Târih-i Meşrih-i Meşrûtiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası, İst. 1328.

Âlî; Künhü'l-Ahbâr.

Amicis, Edmond de; 1874'de İstanbul, İst. 1938.

Costantinople, (Fransızcaya Tercüme: J. Colomb.) Paris, 1883.

Arnold; İntişâr-ı İslâm Târihi, (Tercüme: Halil Halid) İst. 1343.

Arseven, Celâl Esat; Eski İstanbul.

San'at Ansiklopedisi, 1-24 fasikül, İst. 1943-1953.

Türk San'atı, İst. 1928.

Âsâf Muammer; Harb ve Mesûlleri.

Âsım; Âsım Târihi.

Avlonyalı Süreyyâ; Fetret-i İslâm, İst. 1325.

Ayvansaraylı Hacı Hüseyin; Hadikatü'l-Cevâmî, İst. 1281.

Ayverdi, Ekrem Hakkı; Fâtih Devri Mîmâri Eserleri, İst. 1953.

Fâtih Devri Mîmârisi, İst. 1953.

XIX. Asırda İstanbul Haritası, İst. 1958.

Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıflar, Ankara, 1957.

Bailly, Auguste; Byzance, Paris, 1939.

Bammat, Haydar; İslâmiyetin Mânevî ve Kültürel Değerleri

(Tercüme: Bahadır Dülger), Ankara, 1963.

Banarlı, Nihad Sâmi; Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Al-i Osman ve

Cemşid ü Hurşid Mesnevisi, İst. 1939

Resimli Türk Edebiyatı Târihi, İst. 1948.

Barbaro, Nikola; Kostantiniyye Muhâsarası Ruznâmesi, İst. 1953.

Barkan, Ömer Lütî; XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nda Zirâî-Ekonominin Hukûkî ve Mâlî Esasları I, İst. 1943.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu

Olarak Sürgünler, İst. 1952.

Baykal, İsmâil Hakkı; Enderun Mektebi Târihi, İst. 1953.

Bayrı, Mehmed Hâlid; İstanbul Folkloru, İst. 1947.

Belen, Hakem; Fâtih ve İstanbul'un Fethi, İst. 1953.

Belig, Mahmud; Bulgar Komitalarının Târihi ve Balkan Harbinde

Yaptıkları, İst. 1934.

Berki, Ali Himmet; Tasarruf Hukûku Bakımından Dalyan ve

Voli, 1953.

Beyatlı, Yahyâ Kemal; Aziz İstanbul, İst. 1964.

Binark, İsmet; Fâtih Devri Kitap Tezhipleri ve Ciltleri, Ank. 1964.

- Le Bon, Gustave;** *La Civilisation des Arabes*, Paris, 1884.
Cihan Muvâzenesinin Bozulması, C.2, Tercüme: Ali Reşad-Galip Ataç, İst. 1340.
- Bonnac, Marki de;** Marki de Bonnac'ın Sefâretnâmesi.
- Bonneval, Comte de;** *Anecdotes Venitiennes et Turques on Nouveaux Memoires du Comte de Bonneval*.
- Busbecq;** *Türk Mektupları*, İst. 1939.
- Büngül, Nurettin Rüştü;** *Eski Eserler Ansiklopedisi*.
- Câmî;** *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İst. 1338.
- Cantemir, Demetrius;** *Histoire de L'Empire Otoman*, 1743.
- Celâleddin Paşa;** *Mirât-ı Hakikat (Târih-i Mahmud Celâleddin Paşa)*, İst. 1336.
- Cevdet Paşa;** *Cevdet Târihi*, İst. 1309.
Kıyas-ı Embiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, İst. 1331.
Tezâkir, Ankara, 1953 (Cavid Baysun).
- Çambel, Hasan Cemil;** *İstanbul'un Fethi*, İst. 1947.
- Çelebi, Âsâf Hâlet;** *Dîvân Şiirinde İstanbul*, İst. 1953.
- Demirhan, Pertev;** *Japonların Asıl Kuvveti*, İst. 1942.
- Diehl, Charles;** *Bizans İmparatorluğu Târihi* (Tercüme: Cevdet R.), İst. 1939.
- Doğrul, Ömer Rıza;** *İslâm Târihi*, C. 1-6, İst. 1928.
Sadr-ı İslâm, İlk İhtilâflar ve İhtilâller, İst. 1935
- Dukas;** *Bizans Târihi*, İst. 1956.
- Durent;** *Beantes de L'Histoire de Turquie*, Paris, 1818.
- Dursun Bey;** *Târih-i Ebû'l-Feth*, (Târih-i Osmânî Encümeni ilâvesi), İst. 1330.
- Edirneli Sehî;** *Tezkîre-i Sehî*, İst. 1942.
- Eremya Çelebi Kömürcüyan;** *İstanbul Târihi*, C.5, İst. 1943.
- Fâtih Sultan Mehmed;** *Fâtih Dîvânı* 1944.
- Feridun Bey;** *Mecmuâ-i Münşeât-ı Selâtin*, C.2, İst. 1275.
- Fındıklı Mehmed Ağa;** *Silâhdar Târihi*.
- Fuad Paşa;** *Vasiyetnâme-i Siyâsiyye*, Geneve, 1314.
- Galland Antoine;** *İstanbul'a Âit Günlük Hâtıralar (1672-1673)*, C.1, Ankara, 1949.
- Gautier, Theophile;** *Kostantinople*, Paris, 1940.
- Gazâlî;** *Sapıklıktan Kurtuluş*, İst. 1947.
- Gibb;** *Ortaasya'da Arap Fütûhâtı*, (Tercüme: M. Hakkı), İst. 1930.
- Gibbons;** *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İst. 1928.
- Gökalp, Ziya;** *Türkçülüğün Esasları*, İst. 1939.
Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, İst. 1950.
Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Ankara, 1956.
- Graven, Lady;** *Voyage de Milady Graven Constantinople, par la Crimée*, Paris, 1789.
- Halil Halid;** *Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği*, İst. 1341.

- Hammer;** Devlet-i Osmâniyye Târihi, C. 1-10, İst. 1329-1337.
- Hasan Amca;** Doğmayan Hürriyet, İst. 1958.
- Hayreddin Nedim;** Bir Elçinin Târihçe-i Sefâreti, İst. 1333.
- Hisar, Abdülhak Şinâsi;** Boğaziçi Mehtapları, İst. 1942.
Boğaziçi Yalıları, İst. 1954.
Geçmiş Zaman Köşkleri, İst. 1958.
İstanbul ve Piereloti, İst. 1958
- İbn-i Batuta;** Seyâhatnâme, (Tercüme: Mehmed Şerif Paşa), İst. 1330, 1333-1337-1338-1340.
- İbn-i Bîbî;** Anadolu Selçukî Târihi (Tercüme: M.N. Gencosman-F.N. Uzluk), Ankara, 1941.
- İkbal, Muhammed;** İslâm Tefekkürünün Yeniden Doğuşu, (Tercüme: Sofi Huri), İst. 1964.
- İslâmın Rûhu;** İst. 1963.
- Imbert, Paul;** Avrupa Siyâsetinin En Gizli Safâhatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Teceddüdü, (Tercüme: Hasan Ferhad-Angel), İst. 1329.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal;** Son Hattatlar, İst. 1955.
Son Sadrâzamlar, İst. 1964-1965.
- İnciciyan, P.J.;** Bizans Sayfîyeleri, İst. 1956.
XVIII. asırda İstanbul, (Tercüme ve Tahşiye: Hrand A.), İst.
- Kazasker Sâlim Efendi;** Tezkire-i Sâlim, İst. 1315.
- Kafesoğlu, İbrâhim;** Türkler ve Medeniyet, İst. 1957.
- Karaçelebi Zâde Abdülaziz Efendi;** Ravzat-ül Ebrâr, 1248.
- Karal, Enver Ziyâ;** Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, (1792-1802), İst. 1938.
- Kastamonulu Latîfi;** Tezkire-i Latîfi, İst. 1314.
- Kaymakam Şerif Bey;** Sarıkamış Hâtıraları.
- Koçi Bey;** Koçi Bey Risâlesi, İst. 1303.
- Koçu, Reşad Ekrem;** Eski İstanbul'da Meyhâneler ve Meyhâne Köçekleri.
Fâtih Sultan Mehmed, İst. 1953.
İstanbul Ansiklopedisi, İst. 1946-1948.
Selçuk İmparatorluğu, İst. 1933.
- Köprülü, Mehmed Fuad;** Orta Zaman Türk Hukukî Müesseseleri, İst. 1937.
Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1959.
Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İst. 1918.
- Kritovulos;** Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni, İst. 1328.
- Kuran, Ahmed Bedevî;** İnkılâp Târihimiz ve Jöntürkler, İst. 1945.
- Külçe, Süleyman;** Türkiye'de Masonluk, İzmir, 1948.
- La Martine;** Voyage en Orient, Paris, 1897.

- Levend, Âgâh Sırrı;** Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul, İst. 1958.
- Ludendorf, General;** İdâre-i Harb ve Siyâset, (Tercüme: Şükrü), İst. 1341.
- Lugal, Necâti;** Tâcizâde Câfer Çelebi Münşeâtı, İst. 1956.
- Lütfi Paşa;** Âsafnâme, Berlin, 1910.
- Lütfi Simâvi;** Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim.
- Mahmud Celâleddin Paşa;** Mir'ât-ı Hakikat, C.3, İst. 1326-1327.
- Mahmud Muhtar Paşa;** Üçüncü Kolordu Muhârebeleri.
- Mathien Henri;** La Turquie et La Differents Peoples, Paris, 1857.
- Mecdi Efendi;** Şakâyık-ı Numâniye Tercümesi.
- Mehmed Ârif;** Başımıza Gelenler, Mısır Maarif Matbaası, 1321.
- Mehmed Hafid;** Mahahül'-Miyah, İst., 1271.
- Mehmed Murad;** Târih-i Ebû'l-Fâruk, C.7, İst. 1325-32. Tathî Emeller Acı Hakikatler, İst. 1330.
- Mehmed Memduh Paşa;** Asvât-ı Murur, Mir'at-ı Şüûnat, İzmir, 1328. Tasvîr-i Ahvâl ve Tenvîr-i İstikbâl, İzmir, 1328.
- Mehmed Neşrî;** Kitâb-ı Cihannümâ, Neşrî Târihi, I, 1949, II, 1957.
- Mehmed Râif;** Mir'at-ı İstanbul, İst. 1314.
- Mehmed Ziyâ;** İstanbul ve Boğaziçi, K.1, İst. 1336.
- Memduh Paşa;** Hal'ler İclâslar, İst. 1329.
- Mevlânâ Muhammed Ali,** Peygamberimiz (Tercüme: Ömer Rızâ Doğrul), İst. 1341-1342.
- Mirmiroğlu;** Fâtih Sultan Mehmed II. Devrine Âit Târihi Vesikalar, İst. 1945.
- Montagu, Lady;** Şark Mektupları (Tercüme ve Tahşiye: Ahmed Refik), İst. 1933.
- Muhammed El Behiy;** İslâm Düşüncesinin İlâhî Tarafı, İst. 1948.
- Musâhipzâde Celâl;** Eski İstanbul Yaşayışı, İst. 1946.
- Müstakimzâde Sâdeddin;** Tuhfe-i Hattâtın, İst. 1928.
- Nâbî;** Nâbî'nin Sûrnâmesi, İst. 1944.
- Nâmık Kemal;** Evrâk-ı Perîşan.
- Nev'î Zâde Atâî;** Âlem-nümâ.
- Ogan, M. Raif;** Sultan Abdülhamid II. Bugünkü Muarızları, İst. 1956. Türkiye'deki Masonluğun İçyüzü ve Sırları, İst. 1951.
- Okurer, Câhit;** Büyük Fetih, Ankara, 1953.
- Osmanoğlu, Ayşe;** Babam Abdülhamid, İst. 1960.
- Osmanzâde, Taib Ahmed;** Hadikatü'l-Vüzerâ, (Millet K. 645).
- Payot, Ed. -E;** Les Grandes Philosophes de L'Occident. Les Grandes Philosophes de L'Orient.

L'İslam dans le Monde.

Peçevî İbrâhim Efendi; Peçevî Târihi, İst. 1283.

Râşid; Râşid Târihi, İst. IV. C. 1282, II. C. 1153.

Ravzatü'l-Ebrar, Târih-i Ravzatü'l-Ebrar.

Rıza Nur; Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü.

Said Halim Paşa; Buhranlarımız, İst. 1338.

Saide Savitri; İslâm et les Temps Modernes, Kahire.

Schlumberger; İstanbul'un Fethi, 1-3 fasikül, (Tercüme: Hamdi Varoğlu), İst. 1948.

Selânikli Mustafa; Târih-i Selânikî.

Silâhdar Mehmed Ağa; Silâhdar Târihi, İst. 1928.

Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi; Solakzâde Târihi, İst. 1397.

Stegmann, Hermann; Harb-i Umûmî Târihi, (Tercüme: Mehmed Nihad) 1334.

Şehsuvaroğlu, Halûk; Yılanlı Yalı, Cumhuriyet Gazetesi, 7 Eylül 1952.

Çengelköyü Kıyıları, Cumhuriyet Gazetesi, 22 Nisan 1951.

Taberî; Tercüme-i Taberî.

Tâcızâde Câfer Çelebi; Mahrûsâ-i İstanbul Fetihnâmesi, İst. 1953.

Tahsin Paşa; Abdülhamid ve Yıldız Hâtıraları, İst. 1931.

Tâhir Bey, Bursalı; Osmanlı Müellifleri, C.3, İst. 1333-1342.

Talmieri, Arabia; İngiltere, Sovyetler ve Hindistan'ın Uyanması, (Tercüme: Salâhaddin Nevzad).

Tansel, Salâhaddin; Osmanlı Kaynaklarına Göre Fâtiha Sultan Mehmed'in Siyâsî ve Askerî Faaliyeti, Ankara, 1953.

Tepedelenlioğlu, Nizâmeddin Nazif; İlân-ı Hürriyet ve Abdülhamid Han, İst. 1960.

Tietze, A.; XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Nigârî, Kâtibî, Yetîmî, İst. 1951.

XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili, Âgehî, Kasîdesi ve Tahmisleri, İst. 1953.

Timoni; Mediation Bosphorique.

Togan, Zeki Velidî; Umûmî Türk Târihine Giriş, İst. 1940.

Poole, Stanley Lane; Lord Stradford'un Türkiye Hâtıraları, Ankara, 1959.

Türkgeldi, Ali Fuat; Görüp İşittiklerim, Ankara, 1946.

Unat, Fâik Reşit; İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve 31 Mart Hâdisesi, Ankara, 1960.

Uraz, Esat; Târihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara, 1950.

Us, Hakkı Târik; Meclis-i Mebûsan 1293-1877.

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı; Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası, Ankara, 1944.

Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü, Ankara, 1944.
Kuruluşundan XV. Asrın İlk Yarısına Kadar Osmanlı
İmparatorluğu Teşkilâtı, İst. 1934.

XIV. ve XV. Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk
İdâresi, İst. 1937.

Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Kapı Kulu Ocakları, C.2,
Ankara, 1943-1944.

Uygur, Ziyâ, Târih Boyunca İnkılâplar, İhtilâller ve Siyonizm, İst.
1950.

Ülken, Hilmi Ziyâ; İslâm San'atı, İst. 1948.

Vada, Câbir; Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Târihçesi, İst. 1943.

Vandal Vilnov; Vandal Vilnov'un Sefâretnâmesi.

Vaux, Carre de; Les Penseurs de L'İslam, Paris, 1921.

Vehbî; Surnâme.

Velly, Charles; Anadolu'nun İstikbâli ve Akdeniz Meselesi,
(Tercüme: Ziya Üzer).

Yinanç, Mükrimin Halil; Anadolu'nun Fethi, İst. 1934.

Düsturnâme-i Enverî, İst. 1929.

Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed; Sefâretnâme-i Fransa, İst. 1283.

Zapsu, Abdurrahman; Büyük İslâm Târihi, İst. 1958.

Zeydan, Corci; Medeniyet-i İslâmiye Târihi; C.1-5, İst. 1328-1329.

Zweig, Stefan; İnsanlık Târihinde Yıldızın Parladığı Anlar, İst.
1954.

İslâm Ansiklopedisi.

İstanbul Enstitüsü Mecmuaları; İst. 1955-1959.

Millî Tetebbular Mecmuası; 1331, C.1-2, sayı: 1-5.

Safâî Tezkîresi; Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuaları; cüz: 1-77,
sene: 1326-1336.

Türk Hukuk ve İktisat Târihi Mecmuası; İst. 1931-1939.

Türk Târih Encümeni Mecmuası; sayı: 11-78, sene: 1340-1928.

Türkiyat Mecmuası; sayı: 3-8, İst. 1939-1945

Vakıflar Dergisi; İst. 1938-1942.

Sâmiha Ayverdi Külliyyâtı

1. Batmayan Gün
2. Mâbette Bir Gece
3. Ateş Ağacı
4. Yaşayan Ölü
5. İnsan ve Şeytan
6. Son Menzil
7. Yolcu Nereye Gidiyorsun
8. Mesihpaşa İmamı
9. Yusufçuk
10. Ken'an Rifâî ve 20. Asrın Işığında Müslümanlık
11. İstanbul Geceleri
12. Edebî ve Mânevî Dünyâsı İçinde Fâtih
13. İbrâhim Efendi Konağı
14. Boğaziçi'nde Târih
15. Misyonerlik Karşısında Türkiye
16. Türk-Rus Münâsebetleri ve Muhârebeleri
17. Bir Dünyâdan Bir Dünyâya
18. Türk Târihinde Osmanlı Asırları
19. Millî Kültür Meseleleri ve Maârif Dâvâmız
20. Âbide Şahsiyetler
21. Hâtıralarla Başbaşa
22. Kölelikten Efendiliğe
23. Dost
24. Yeryüzünde Birkaç Adım
25. Rahmet Kapısı
26. Mektuplardan Gelen Ses
27. Ne İdik Ne Olduk
28. Bağ Bozumu
29. Hey Gidi Günler Hey
30. Hancı
31. Küplüce'deki Köşk
32. Ah Tuna Vah Tuna
33. Dile Gelen Taş
34. Râtibe
35. Ezelî Dostlar
36. İki Âşinâ
37. Dünden Bugüne Ne Kalmıştır
38. Arkamızda Dönen Dolaplar
39. Kaybolan Anahtar
40. Paşa Hanım
41. Ebâbil Kuşları
42. Mülâkatlar
43. Türkiye'nin Ermeni Meselesi

Sâmiha Ayverdi

1905'de İstanbul'un Şehzâdebaşı semtinde doğdu. 1921 yılında Süleymânîye İnas Nümûne Mektebi'ni bitirdikten sonra tahsiline husûsî olarak devam etti. Mükemmel fransızca öğrenerek târîh, tasavvuf, felsefe, edebiyat sâhalarında kendini yetiştirdi. Fakat onun hayâtında esas rol oynayan insan, mütefekkir ve mutasavvîf Ken'an Rifâî'dir.

1938'de ilk romanı Aşk Budur yayınlanır. Bunu diğer romanları tâkip eder. 1946 yılından sonra fikrî ve târîhî eserlere ağırlık verir ve hâtıralarını kaleme alır. Çok sayıda eser veren bir yazardır. 1966 yılında Türk Ev Kadınları Derneği'nin kuruluşuna önyak olur. 1970 senesinde ise ağabeyi Yüksek Mühendis Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi ve onun eşi İlhan Ayverdi ile birlikte Kubbealtı Cemiyeti'nin kurulmasını sağlar. 1978 yılında cemiyet, vakıf statüsüne geçirilir.

Hizmetle dolu seksen yedi yıllık bir ömür 1993 ramazanının 22 mart günü sona erer. Ardında otuza aşkın eser ve kalabalık bir talebe topluluğu bırakmıştır.

Sâmiha Ayverdi, dile hâkimiyeti, derin kültürü ve mükemmel Türkçesiyle son asrın en mühim edebiyatçılarındandır. Târîhî, içtimâî ve tasavvufî konulardaki eserleri gelecek nesillere gerek dil, gerek kültür ve fikir sâhasında ışıktutacak mâhiyettedir.

Boğaziçi'nde Târîh

"İstanbul ağacının ince bir kolu, nârin bir sürgünü olan Boğaziçi dalının beş asırdır eteğimize düşen târîhî bereketi ile ebedî mahsulünden, tatlı-acı bir tadımlık lezzet bulup, bu çeşniyi de geçmişin bir armağanı olarak geleceğe bırakabilmek, bizim için ödenmez bir borcun ve mes'ut bir vazîfenin ta kendisidir."

ISBN: 978-975-7663-88-1

9 789757 166388 1
e-satış: www.kubbealti.org.tr